KÜLTÜREL ÇOKSESLİLİK
Dünyada Türk Dili, Kültürü ve Medeniyeti.
Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılına Armağan

POLIFONII CULTURALE
Limba, cultura și civilizația turcă în lume.
Volum dedicat Centenarului Republicii Turcia

CULTURAL POLYPHONIES
The Turkish Language, Culture, and Civilization Worldwide.
A Volume Dedicated to the Centennial of the Republic of Türkiye

Coordonator:
Neriman HASAN

Editori:

Angelo MITCHIEVICI **Veronica NEDELCU**
Estella CIOBANU **Berrin ÖZCAN**

KÜLTÜREL ÇOKSESLİLİK
Dünyada Türk Dili, Kültürü ve Medeniyeti. Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılına Armağan

POLIFONII CULTURALE
Limba, cultura și civilizația turcă în lume. Volum dedicat Centenarului Republicii Turcia

CULTURAL POLYPHONIES
The Turkish Language, Culture, and Civilization Worldwide. A Volume Dedicated to the Centennial of the Republic of Türkiye

EDITURA UNIVERSITARĂ
Bucureşti, 2025

Referenţi ştiinţifici: Agiemin BAUBEC
Alexandru GAFTON
Luminiţa MUNTEANU
Vasile SPIRIDON

Redactor: Laura Nicolescu
Tehnoredactor: Ameluţa Vişan
Coperta: Monica Balaban

Editură recunoscută de Consiliul Naţional al Cercetării Ştiinţifice (C.N.C.S.) şi inclusă de Consiliul Naţional de Atestare a Titlurilor, Diplomelor şi Certificatelor Universitare (C.N.A.T.D.C.U.) în categoria editurilor de prestigiu recunoscut.

ISSN 3100-5470
ISSN-L 3100-5470

ISBN 978-606-28-2032-9

DOI: (Digital Object Identifier): 10.5682/9786062820329

Kitap, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), Bükreş Ofisinin katkılarıyla yayınlanmıştır.

Volumul a fost tipărit cu sprijinul Agenţiei de Cooperare şi Coordonare Turcă TIKA Bucureşti.

This book has been published with the generous aid of TIKA, Turkish Agency for Cooperation and Coordination, Bucharest, Romania

© Toate drepturile asupra acestei lucrări sunt rezervate, nicio parte din această lucrare nu poate fi copiată fără acordul Editurii Universitare

Copyright © 2025
Editura Universitară
Editor: Vasile Muscalu
B-dul. N. Bălcescu nr. 27-33, Sector 1, Bucureşti
Tel.: 021 – 315.32.47 / 319.67.27
www.editurauniversitara.ro
e-mail: redactia@editurauniversitara.ro

Distribuţie: tel.: 021-315.32.47 /319.67.27 / 0744 EDITOR / 07217 CARTE
comenzi@editurauniversitara.ro
O.P. 15, C.P. 35, Bucureşti
www.editurauniversitara.ro

İÇİNDEKİLER / CUPRİNS / CONTENTS

İçindekiler / Cuprins / Contents 5

I. Bölüm Balkan Araştırmaları

Partea I. Studii balcanice

Part I. Balkan Studies..... 11

Ömer TURAN
Son Yüzyılda Türkiye ve Balkanlar / Turcia şi Balcanii în ultimul secol / Türkiye and the Balkans in the Last Century..... 13

İhsan KALENDEROĞLU
Cumhuriyetin 100. Yılında Dünya Dili Türkçe / Limba turcă – o limbă globală la 100 de ani de la proclamarea Republicii / Turkish as a World Language on the 100th Anniversary of the Republic..... 37

Irina İUSİUMBELİ
Ölmekte Olan Dil: Gagavuz Dili
O limbă pe cale de dispariție: Limba găgăuză.
A Dying Language: The Gagauz Language..... 45

Atıf AKGÜN
Bulgaristan Türklerinin Şiir Dünyasında "Dobruca"
Dobrogea în lumea poeziei turcilor din Bulgaria
"Dobruja" in the Poetry the Turks of Bulgaria 61

Marina Cap Bun
I.L. Caragiale ve Aleko Konstantinov'un Eserlerinde Resmedilen Balkan Değerleri ve Ahlakı / Valori şi moravuri balcanice ilustrate în operele lui I.L. Caragiale şi Aleko Konstantinov / Balkan Values and Morals Illustrated in the Works of I.L. Caragiale and Aleko Konstantinov..... 79

Ferdi BOZKURT, Fatih DOĞRU
Rumeli Türkülerinde Özel Adlar / Numele proprii în cântecele populare din Rumelia / Proper Names In Rumelian Folk Songs 96

Alpay İĞCI
Araştırmalarda Romanya Türk Ağızlarının Yeri / Locul graiurilor turceşti din România în cercetări / The Place of Romanian Turkish Dialects in Research 109

Leyla Mambet CHEAMIL
Rumenceden Dobruca Nogay Türkçesi Ağzına Geçmiş Alıntılar / Împrumuturi din limba română în varietatea nogai dobrogeană / Romanian Lexical Borrowings in the Noghay Variety Spoken in Dobrudja 117

Osman EMİN
Türkçe Eğitimin Gelişiminde Üsküp Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün Önemi: Kuzey Makedonya Örneği / Importanța Departamentului de limbă și literatură turcă din Skopje în dezvoltarea învățământului în limba turcă: Exemplul Macedoniei de Nord / The Importance of the Department of Turkish Language and Literature in Skopje in the Development of Turkish Language Education: The Case of North Macedonia 131

İzzet İBRAHİMSOYLU
Kuzey Makedonya'daki Türkçe Eğitimin Sorunları: Yörüklük'ün Kızılalma-Karaman Bölümü Örneği / Probleme ale învăţământului în limba turcă în Macedonia de Nord. Studiu de caz: zona Kızılalma-Karaman din Yörüklük / Problems of Turkish Language Education in North Macedonia. Case Study: Kızılalma-Karaman Zone of Yörüklük 138

Ntilek OSMAN
Balkanlarda Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretimi: Yunanistan Örneği / Predarea limbii turce ca limbă străină în Balcani. Studiu de caz: Grecia / Teaching Turkish as a Foreign Language in the Balkans. Case study: Greece 144

Murteza SULOOCA
Balkanlarda Türkçe Yayınlar- Yeni Balkan Yayınevi / Publicații turcești în Balcani - Editura Yeni Balkan / Turkish Publications in the Balkans - Yeni Balkan Publishing House 160

II. Kısım. Edebiyat ve Kültür Araştırmaları
Partea a II-a. Studii literare şi culturale
Part II. Literary and Cultural Studies 171

Liviu FRANGA
Ovidius'un Gözünden Tomis. Ne Kadar Uzak, o Kadar Yakın / Ovid's Tomis: So Near, So Far / Le Tomis d'Ovide : si lointain, si proche 173

Alina BUZATU
Çalıkuşu, Bir Yüzyıl Sonra. Eleştirel Gözlemler / *Pitulicea*, după un secol. Observații critice / Pitulicea: A Century Later. Critical Observations..... ……. 184

Ünsal Yılmaz YEŞİLDAL
Arkaikten Moderne Milli Bellek ve İsimler / De la arhaic la modern: memoria națională și numele / National Memory and Names from Archaic to Modern..... 191

Lăcrămioara BERECHET
Dünya Savaşları Arasındaki Rumen Romanında "Benimsenen Kimlik" Görünümleri / Reprezentări ale "identității care include", în romanul românesc interbelic / Representations of the "Identity that Includes" in the Interwar Romanian Novel..... 197

Liviu FRANGA
Konstantinos P. Kavafis'in Eserinde Dönüş Görünümleri / Chipuri ale întoarcerii în opera lui Konstantinos P. Kavafis / Facets of Return in the Work of Konstantinos P. Kavafis 206

Iuliana DAVID
Dino Buzzati'nin Düzyazısındaki Doğu İmgeleri / Imagini ale Orientului în proza lui Dino Buzzati / Images of the Orient in Dino Buzzati's Prose..... 222

Mădălina STOICA
Zülfü Livaneli'nin Düzyazısında Jeokritik Yaklaşımlar / Abordări geocritice în proza lui Zülfü Livaneli / A Geocritical Approach to Zülfü Livaneli's Prose..... 232

Angelo MITCHIEVICI
Rumen Edebiyatında Türk İmgesinin Temsili: 19. Yüzyılın Sonları ve İki Savaş Arası Dönem / Imaginea turcului în literatura română: sfârșitul secolului al XIX-lea și perioada interbelică / The Image of the Turk in Romanian Literature: The Late 19th Century and the Interwar Period..... 244

Szilágyi SZILÁRD
Bahaeddin Özkişi'nin Romanında Macar Kutsal Tacı / Coroana Sfântă Ungară în romanul lui Bahaeddin Özkişi / The Hungarian Holy Crown in Bahaeddin Özkişi's Novel 274

Cristina-Ileana ROGOJINĂ
"Altın Geyik"/"Erkek Kardeş ve Kız Kardeş", Avrupa ve Türk Masallarında İnsanın Içgüdüsel-Rasyonel Tarafının İkiliğine Yönelik bir Metafor / Cerbul de aur"/„Frate și soră", o metaforă a dualității laturii instinctiv-rațională

umane în basmul european și turcesc / „The Golden Stag”/„Brother and Sister”, a Metaphor of the Human Instinctive-Rational Duality in the European and Turkish Fairy-Tale 291

Yaşar YENİÇERİOĞLU
Türklerde Renklerin Anlamı / Semnificația simbolică a culorilor în cultura turcă / The Symbolic Meaning of Colors in Turkish Culture 300

Melia Vildan ÜSTÜNDAĞ
Orhan Pamuk'un *Kara Kitap* Romanına Postmodernist Bakış / Perspectiva postmodernistă asupra romanului „Cartea neagră” de Orhan Pamuk / Orhan Pamuk's Novel The Black Book, Seen From a Postmodernist Point of View.. 315

Estella CIOBANU
Çokseslilik. Birçok Ses Bir Arada Çıktığında. Netflix "Zeytin Ağacı" Dizisinde Benlik Terapileri / Polifonii: Când multe voci răsună laolaltă. Terapii ale sinelui în seria Netflix Un alt sine (Zeytin Ağacı) / Polyphonies. When Many Voices Sound Together. Therapies of the Self in the Netflix Another Self (Zeytin Ağacı) 320

III. Bölüm. Dil ve Dil Öğretimi Araştırmaları
Partea a III-a. Studii de lingvistică. Didactică
Part III. Linguistics and Didactics Session. 335

Diana HORNOIU
Etkileşimli Konuşmada Yapılandırılmış Diyaloğa Konuşma Analizi Yaklaşımı / Reprezentări ale dialogului în conversații. O abordare din perspectiva analizei conversației / A Conversation-analytic Approach to Constructed Dialogue in Talk in Interaction 337

Costin OANCEA
Yazıda Konuşma Aktarımı: Edebi Lehçenin Yazımı / Discursul ca scriitură: Ortografierea dialectului literar / Speech as Writing: Literary Dialect Ortography 354

Erdoğan BOZ
Türk Lehçelerinin Dil Evrenselleri (Tipolojileri) Üzerine Bir Deneme / O încercare asupra universaliilor (tipologiilor) lingvistice ale dialectelor turcice / Typological Reflections on Turkic Dialects in the Context of Linguistic Universals 366

Cosmin CĂPRIOARĂ
I/I.Romen Dil Atlası Haritalarında Türkçe Kökenli Sözcük Ögeleri / Elemente lexicale de origine turcă pe hărțile Atlasului Lingvistic Român I/I / Lexical Elements of Turkish Origin on the Maps of the Romanian Linguistic Atlas I/I 375

Gh.P. BÂRLEA
Gürcü Antim – Yunan Modelleri ile Rumen Yenileşimleri Arasında / Gruzinul Anthim - între modelele grecești și inovațiile românești / Anthim the Georgian – From Greek Models To Romanian Language Accomplishments..... 394

Ana-Maria POPA
15. Yüzyıl Osmanlı Kroniklerinde Rumen Ülkeleri. Öznellik ve Kip / Țările Române în cronicile otomane ale secolului al XV-lea. Subiectivitate și modalitate / The Romanian Provinces in the Ottoman Chronicles of the 15th Century. Subjectivity and Modality..... 405

Cristina DAFINOIU
Formarea competenței de receptare a textului scris la orele de predare-învățare a RLS din cadrul Programului pregătitor de limba română pentru cetățenii străini / Rumence Hazırlık Programı Kapsamında Yabancı Uyruklu Öğrenciler İçin Rumenceyi Öğretme-Öğrenme Derslerinde Yazılı Metni Anlama Becerisinin Kazandırılması / Development and Assessment of Written and Oral Competence in RLS. Case Study: Foreign Students from the Romanian Language Preparatory Year Program for Foreign Citizens 418

Laura PASCALE
Yabancı Dil Olarak Rumence Öğreniminde Sözlü İletişim Yetisinin Geliştirilmesi / Formarea competenței de comunicare orală în învățarea limbii române ca limbă străină / Developing Oral Communication Competence in Learning Romanian as a Foreign Language 430

Raluca LEVONIAN
İletişimsel Bakış Açısından Alan Terimlerin Aktarımı: Tıp Alanındaki Yabancı Uyruklu Öğrenciler İçin Kimya Terimleri Örneği / Predarea limbajelor specializate din perspectivă comunicativă: cazul limbajului de chimie pentru studenții străini de la profilul medical / Teaching Specialized Languages from a Communicative Perspective: the Case of Chemistry Language for Foreign Medical Students..... 438

Veronica NEDELCU
Mekân – Yabancı Dil Olarak Romence'de Dilsel Peyzaj / Spațiul - peisaj lingvistic în limba română ca limbă străină / Space – The Linguistic Landscape in Romanian as a Foreign Language..... 451

Şenel GERÇEK
Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenen Rumen Üniversite Öğrencilerini Etkileyen Motivasyonel Faktörler / Factorii motivaționali care influențează studenții români în învățarea limbii turce ca limbă străină / Motivational Factors Influencing Romanian University Students in Learning Turkish as a Foreign Language 463

Berrin ÖZCAN
Romanyalı Türkoloji Öğrencilerinin Yazma Becerilerindeki Kopyalamalar / Aspecte ale copierii în redactările academice ale studenților români de la specializarea Turcologie / Occurrences of Copying in the Academic Writing of Romanian Students in Turkology 485

Neriman HASAN
Köstence Ovidius Üniversitesi Türkçe Kürsüsü Örneğinde Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretimi / Predarea limbii turce ca limbă străină: exemplul specializării *limba turcă* din cadrul Universității Ovidius din Constanța / Teaching Turkish as a Foreign Language: The Case of the *Turkish Language* Department at Ovidius University of Constanța..... 500

I. Bölüm Balkan Araştırmaları
Partea I. Studii balcanice
Part I. Balkan Studies

TÜRKİYE AND THE BALKANS IN THE LAST CENTURY

Ömer TURAN
Middle East Technical University, Türkiye

Abstract: *This study, prepared on the occasion of the 100th anniversary of the Republic of Türkiye, aims to collectively show the developments in Türkiye and the Balkans in the last century and to evaluate Türkiye-Balkans relations within this framework. First, the main developments in the Balkans and the Ottoman Empire in the pre-Republican period will be reviewed, and then the establishment of the republican regime in Türkiye will be examined. Then, the past 100 years until today will be presented as a) the Interwar Period (called the Atatürk period here), b) the Second World War and Cold War Period, and c) the Democracy Period. Important events that left their mark on Türkiye and the Balkans in each period will be discussed and Türkiye-Balkans relations will be evaluated. Within the framework of Türkiye-Balkans relations, the situation of Turks in the Balkans will be specifically addressed.*

Keywords: *Ottoman Empire, Türkiye, Balkans, Atatürk, Turkish minorities*

The Long Nineteenth Century

At the beginning of this period, the Balkans were under the domination of two great powers. The Habsburg Empire which ruled the west, and the Ottoman Empire which ruled the east. Both great powers considered the local conditions in the areas they ruled. The administration of Transylvania and Dalmatia, Dobruja and Bosnia was not the same. During the long Nineteenth Century, the Balkans came under the influence of two political doctrines originating in Western Europe: liberalism and nationalism. Liberalism was based on the Enlightenment thought of the Eighteenth Century, and nationalism was based on the romanticism and historicism of the Nineteenth Century. Concepts of natural rights and political equality were incorporated into Herder's concept of the volk, emphasizing the notion of being part of a chosen group rather than being an individual. (Jelavich 1: 171-173).

When thinking about the Balkans in the long Nineteenth Century, we should also remember the expansionist strategies of Russia and Austria, the struggles for influence of other great powers, the Eastern Question, and the political, administrative and financial difficulties of the Ottoman Empire, whose power was gradually decreasing. Under these conditions, social and political uprisings followed each other. Some were suppressed by force, some ended with an agreement, but the great powers had the final say. Important map changes took

place in large congresses with the participation of representatives of the great powers. During both uprisings and wars, the blood of not only soldiers but also civilians was shed. Massacres and migrations affected all parts of the peninsula, and we should not ignore the role of the irredentist approaches of the Balkan states in causing the Balkans to be covered in blood and tears. The Carnegie Report prepared after the Balkan Wars (*The Other Balkan Wars, A 1913 Carnegie Endowment Inquiry in Retrospect with a New Introduction and Reflections on the Present Conflict by George F. Kennan*) is full of news of such massacres. The term Balkanization, which is used to describe situations where issues are multidimensional and problems are intertwined with no solution, is a contribution to the international diplomacy literature from this period. As World War I ended, the victors determined the principles of the new world order at the Paris Peace Conference. More or less today's Balkans emerged. The collapsed Austro-Hungarian Empire had no control over the Balkans, and Bolshevik Russia was also cut off from the peninsula. The Ottoman Empire had already retreated to the east of Meriç River during the Balkan Wars.

The process of westernization in the Ottoman Empire began in the early years of the Long Nineteenth Century. The opening of the first western naval engineering school (Mühendishane-i Bahri-i Hümayun) in 1775, after the Russian navy burned Ottoman ships in the port of Çeşme during the 1768-74 Ottoman-Russian War, also reveals the motivations for the movement in question. Likewise, in 1795, a land engineering school (Mühendishane-i Berri-i Hümayun) was opened to train specialist officers in Western knowledge, and later a medical school was opened. Military schools were followed by new armies and regulations in state institutions. During the reign of Selim III (1789-1807), a new army was established under the name of the Nizam-ı Cedid, which was trained in the European style. A new army named the Asakir-i Mansure-i Muhammediye, established with the same understanding during the reign of Mahmud II (1808-1838), followed. The Grand Vizierate gained importance and ministries were established. State institutions gradually separated from the palace and were transformed into independent public institutions. (Karal 5: 55-73, 142-164).

In the mid-nineteenth century, legalization movements were initiated. Laws inspired by European law were made, and some European laws were even translated and put into effect. The Land Code (1858) and Mecelle (1868-1876), based on traditional law, were examples of the first group. These laws took the European law-making technique as an example. The Commercial Code (1850), the Penal Code (1858), and the procedural laws (1861, 1879, 1880) fall into the second group. In addition, Nizamiye Courts were established, and it was accepted that Muslims and non-Muslims would be judged under equal conditions and by the same law. (Turan 263-273; Bingöl 274-277). Advisory boards were established to ensure and supervise the progress of the state administration in accordance with the determined goals and principles. The Meclis-i Vala-yi Ahkam-ı Adliye was opened in 1838, the Meclis-i Ali-i Tanzimat in 1854, and the Şura-yı Devlet was established in 1868 by merging the two assemblies. (Seyitdanlıoğlu 35-74). Councils were also established to ensure public participation in district

administration. Muslim and non-Muslim representatives served together in local councils formed through elections. In this context, the first constitution was declared in 1876, and the first parliament (Meclis-i Mebusan) was opened. Like other modernizations in the Ottoman Empire during the long Nineteenth Century, the constitutional parliamentary regime was interrupted but irrevocably reintroduced in 1908. Parties, elections and MPs emerged as a requirement of the parliamentary system. (Yücekök 74-90).

The reforms made in almost all areas such as army, administration, law, politics etc. initially encountered reaction from conservative circles. It was argued that the state had been weakened as it had moved away from the understanding and style of the old golden ages and that reforms should be made to return to the past. In the face of opposition, most of the reforms in question were initially abandoned. But after a while, these reforms were somehow put into effect again.

To sum up, throughout the long nineteenth century, the sultan and the palace maintained their existence, but their power and influence were gradually limited. As a result of the adopted constitution, parliament, laws and institutions, a new management approach and a new enlightened administrative group emerged. These people saw themselves as the masters of the country, not the servants of the sultan. They had the ability to take the initiative when necessary, without waiting for a sign from the palace. Peter Sugar points to this group when he describes Turkish nationalism as bureaucratic nationalism. Mustafa Kemal Pasha and his friends, who would start and conduct the Turkish War of Independence, and establish the Republic of Türkiye, are the most distinguished examples of this group. (Sugar 51-52).

Foundation of the Republic

As the autumn of 1918 approached, it became clear that the Central Powers, consisting of Germany, Austria-Hungary, Bulgaria and the Ottoman Empire, would lose the war. First Bulgaria, then the Ottoman Empire left the alliance and signed a ceasefire agreement (Mudros, 30 October 1918). Yet the Allied forces continued to advance in Ottoman territory and their occupation of İstanbul on November 13 created great disappointment. Only Anatolia was left from the empire, and it was being taken, too. The Sultan and his government thought that they could save their country by begging for mercy from the British. In the orders he sent from İstanbul to Anatolia, he urged the people not to resist the occupations. Resistance movements that started sporadically in Anatolia were of local nature. (Özkan 89-95).

Mustafa Kemal Pasha saw that nothing could be done in İstanbul under these conditions and went to Anatolia to start a national liberation movement. He was known and respected among the public for his outstanding success during the Gelibolu campaign, and he also had the full confidence of his colleagues. He discussed the situation of the country with the representatives of the nation at the congresses held in Erzurum and Sivas. The Sivas Congress, held between 4 and 11 September 1919, has special importance due to its national nature. At the congress, it was decided that the lands held on the day the armistice was signed were a whole

and could not be divided. It was declared that attempts to occupy any part of these lands would be resisted, and the mandate was rejected. The associations established to carry out the national resistance were combined under the Anatolian and Rumelia Defense of Rights Association. A Representative Committee was elected under the chairmanship of Mustafa Kemal Pasha to follow developments and take initiatives on behalf of the Congress. The Committee worked as a political executive body/government until the Grand National Assembly was opened in Ankara. (Shaw 2: 661-716).

The Allied forces, which officially occupied İstanbul on March 16, 1920, raided the Parliament and arrested some deputies. They took the right to legislate away from the elected representatives of the nation. Thereupon, Mustafa Kemal Pasha issued a circular and announced that the new parliament would convene in Ankara and that the parliament to be opened would be the highest authority to which all civil and military authorities and the nation would appeal. It is of special importance here that the parliament is shown as the highest authority. The Grand National Assembly was opened in Ankara on April 23, 1920, with the participation of the deputies who were able to come from İstanbul and had been elected from the provinces. In the first meeting following its opening, Mustafa Kemal Pasha was elected President of the Grand National Assembly. A few days later, the first Grand National Assembly government was established. (Shaw 3-1: 962-974).

The Republic is technically the name of a regime in which the head of state is elected and differs from monarchies in this respect. Under these circumstances, the Presidency of the Grand National Assembly was the highest office and was chosen by a vote of the members of parliament. In this way, a de facto republican regime was established. Different circles that followed these developments carefully made the same assessment. In the intelligence report that the British High Commissioner in İstanbul, Admiral Sir J. de Robeck, received from Ankara and sent to London in May 1920, it was stated that the government had been established as a republic, but that this was not expressed openly due to the people's feelings toward the sultan. (*British Documents on Atatürk 1919-1938* 2: 107-112). In his other report dated 17 September, written after his meetings with the Grand Vizier and General Milne in İstanbul, Admiral Sir J. de Robeck wrote that all of them were of the opinion that the movement led by Mustafa Kemal was rapidly advancing towards an independent republic in Anatolia. (*British Documents on Atatürk 1919-1938* 1: 103-107).

As can be seen, the nation took its destiny into its own hands in the face of the subservient attitude of the İstanbul administration towards the invaders and started the war of independence. Ankara became the center of the resistance. Anatolia was governed and the fronts were managed from there. During the War of Independence, the Ankara government signed the Gümrü Treaty with Armenia, the Kars Treaty with the Caucasian Republics, the Moscow Treaty with Bolshevik Russia, and the Ankara Armistice Treaty with France, one of the Allied Powers. Following the victory of the War of Independence, the Mudanya Armistice Agreement was signed between the representatives of the Allied Powers and the

Western Front Commander of the Ankara government, İsmet Pasha (İnönü). (Soysal 17-66).

Although the Allied Powers signed a ceasefire agreement with the Ankara government, they also invited the İstanbul government to the Lausanne Conference, where negotiations for the final peace treaty would be held. They believed that their demands would be accepted more easily by creating friction between the Turkish delegations. The Turkish Grand National Assembly (TBMM) government stated that it would not attend the conference if the İstanbul government was present. Thereupon, the Allied Powers agreed that the Ankara government would attend the conference alone. However, it was clear to the Ankara government that it was necessary to find a radical solution to the problem of İstanbul. On November 1, 1922, the Turkish Grand National Assembly abolished the sultanate while preserving the caliphate. After this decision, Grand Vizier Tevfik Pasha resigned. Refet Pasha, the representative of the Turkish Grand National Assembly government in İstanbul, gave orders to all ministries and stopped their activities. (*Lausanne Peace Conference in British Documents (1922-1923)* 229).

After months of negotiations, the Lausanne Peace Treaty was signed on July 24, 1923. In the TBMM governments established at that time, ministers were individually responsible to the TBMM, making it difficult for the government to function as a whole. In order to prevent this, the republic was declared on October 29, 1923, and Mustafa Kemal Pasha was elected president. As can be seen from the course of developments, the process that started with the congresses and especially the opening of the Grand National Assembly was completed. (Shaw 4: 1877-1965).

Interwar Period (Atatürk Era)

After gaining independence in Türkiye and confirming it in Lausanne, a new era was opened by declaring a republic. The new goal was to establish a modern Türkiye, to reach and exceed the level of contemporary civilization. In order to integrate Turkish society into modern civilized societies, significant changes were made in many areas, from the alphabet to clothing. Secularism was accepted against those who tried to use religious values and institutions as an obstacle to progress. The caliphate was abolished in order to remove Türkiye's appearance as a religious state (1924). Thus, the way for members of the Ottoman dynasty to regain the sultanate one day by using the title of caliph was blocked. Religiously based law (Mecelle) was replaced by the Swiss Civil Code, one of the newest and most secular civil codes in Europe (1926). Dervish lodges were closed, National Schools were opened, and a literacy campaign was started. To ensure equality between men and women, women were given the right to vote and be elected in 1930 and 1934.

A republic is the most perfect form of democracy, and a democratic regime functions by means of parties. The Defense of Law societies that emerged against the occupations were united at the Sivas Congress and named the Anatolian and Rumelian Defense of Law Society. The Society, which carried out the War of Independence and established the Republic, later became a party and took the name of the People's Party. During the reign of Mustafa Kemal Pasha, two more parties

were established: the Progressive Republican Party (1924) and the Free Party (1930). However, both were short-lived. After Mustafa Kemal Atatürk's death in 1938, İsmet İnönü was elected president.

The 1920s in the Balkans were a period of acceptance of the new order brought by the victors of the First World War. While the states that were satisfied with the new conditions progressed towards consolidating the situation, internal turmoil occurred in those who were not satisfied with these conditions. Greece and Bulgaria come first among these. In Greece, which had been governed as a kingdom, a republic was accepted as a result of a referendum held in 1924,[1] but did not last long. In the country, where a republican constitution was made only in 1927, the economic crisis, political turmoil, and the fight between royalists and republicans continued. The royalists won the plebiscite held in 1935, and George II came to the throne. General Metaxas, who became prime minister the following year, closed political parties and abolished parliament, declaring himself prime minister for life in 1938. (Akşin 481-482).

Bulgaria was among the countries that lost the First World War. Leader of the Farmers' Party and prime minister Stamboliski was overthrown and killed in a coup in 1923. The following years were filled with turmoil. The Communist Party attempted an unsuccessful uprising, and the bitter competition between the federalists, who wanted to connect Macedonia to Sofia in a federal structure, and the centralists, who wanted to annex it, made the country tense. In 1934, a military junta took power which abolished the constitution, dissolved the parliament and closed the parties. The following year, Tsar Boris III imposed his own dictatorship in a coup. After an election in 1938, he opened the parliament without parties. (Pundeff 79-91).

While the First World War was ongoing, the Allied Powers gathered Serbian, Croatian, Slovenian and Montenegrin representatives and signed an agreement to unite them under the Serbian dynasty, in order to form an internal Slavic bloc against Austria-Hungary. Following the end of the war, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes were established. While King Alexander, who was a Serb, advocated centralism, the Croats wanted a federation. There were tensions and even conflicts between the parties. Alexander declared his dictatorship in 1929. In the same year, the country's name became Yugoslavia. In 1934, Aleksander was killed by a Macedonian supported by the Croats. Federalism was accepted in 1939. (Djordjevic 315-322).

As Ottoman rule retreated from the Balkans, the last nation to gain independence was the Albanians. Founded in 1912, Albania spent the interwar period in political turmoil. Zog, who declared a republic and changed the

[1] During the First World War in Greece, with a coup carried out with the support of England and France, King Constantine was dethroned, and his son Alexander was appointed. Again, with the instigation of England, the Greek army's invasion of Anatolia began in May 1919. As a result of the Constantine supporters' victory in the elections held in 1920, Constantine became king again. When the Greek army lost in the Asia Minor campaign, the soldiers who took over the government dethroned Constantine again and replaced him with his son George II.

constitution in January 1925, changed the constitution again and made himself king in September 1928. With some reforms, he ruled this weakest and poorest country of the Balkans under the influence of Italy until the Italian occupation in April 1939. (Vickers 117-136).

The most prominent characteristics of Turkish foreign policy during Atatürk's period were its peacefulness and realism. The value of this quality will be better understood if we remember how much harm the utopian and irredentist approaches of nations and states in the peninsula, especially in the Twentieth Century, caused to themselves, the peninsula, and humanity. Atatürk's saying "peace at home, peace in the world" is not a simple slogan, but a foreign policy principle of his time. With this understanding, Türkiye supported disarmament efforts, opposed revisionist policies and sought to solve problems with peaceful methods, worked to establish friendly relations, and emphasized mutual trust-increasing approaches. Both in this period and in later times, Atatürk always favored stability in the Balkans and pursued a status quo policy. (Aras 204; Gönlübol and Sar 61-139).

Türkiye was closely interested in the Balkans during the Republic period. The Balkans have always had a special place in Türkiye's foreign policy because Türkiye is a Balkan country. Türkiye's Thrace region is the southeastern tip of the peninsula, and the Ottoman Empire ruled the peninsula for centuries. Therefore, it has historical ties. Millions of Balkan immigrants live in Türkiye, and there are also millions of Turks and Muslims in the Balkans as their relatives. The Balkans are Türkiye's western neighbors, and developments on the peninsula affect Türkiye not only in terms of climate, but also in political and social aspects. The Balkans are also Türkiye's gateway to Europe. It is important for the region to be peaceful and stable so that Türkiye's links to Europe are not interrupted.

At the end of the First World War, Türkiye did not bow to the demands of the victorious states, but fought and won the war of independence, thus gaining justified sympathy and respect in the Balkans. It is necessary to evaluate the admiration of Stamboliski, the President of the Farmers' Party and Prime Minister of Bulgaria in the first years of the 1920s, for Atatürk and his love for Atatürk's Türkiye in this context. After the Treaty of Lausanne, the Republic of Türkiye sought to establish bilateral relations by making friendship agreements with many countries. Albania was the first Balkan country among them. In the agreement dated December 15, 1923, it was declared that peace and friendship would prevail between the two states and nations, diplomatic relations would be established between the parties in accordance with the rules of international law, and a residence and trade agreement would be made. During the period we are discussing, Turkish Albanian relations followed a friendly and stable course. (Soysal 245-252). The second Balkan country with which the Republic of Türkiye signed a friendship treaty was Bulgaria. While the agreement dated October 1925 contained provisions similar to those above, the attached protocol included provisions regarding minorities and their property in the two countries. (Soysal 253-263).

While the Lausanne Peace Conference was still ongoing, an exchange agreement was signed between Greece and Türkiye, excluding the Greeks of İstanbul and the Turks of Western Thrace. According to the agreement, approximately 1,200,000 Greeks went to Greece, while approximately 500,000 Turks came to Türkiye. (Arı 177). Issues related to the exchange (election of the Patriarch, etc.) constituted the agenda between the two countries throughout the 1920s. All problems were resolved with an agreement signed in June 1930. After this, the Treaty of Friendship, Neutrality, Conciliation and Arbitration was signed between the two countries in October 1930. The parties undertook not to engage in any plots against each other, to remain neutral in case of an attack on one of the parties, and to resolve their disputes through conciliation and arbitration. Thus, Turkish Greek relations entered a positive period. Greek Prime Minister Venizelos' nomination of Atatürk for the Nobel Peace Prize in 1934 is a manifestation of this closeness. (*Atatürk'ün Milli Dış Politikası* 2: 241-245).

Representatives of the Balkan states welcomed the proposal to establish the Balkan Pact, put forward at the disarmament conference held in Athens in 1929. For this reason, the first conference was held in Athens the following year. This was followed by conferences in İstanbul, Bucharest and Thessaloniki. As the fruit of these works, organizations such as the Balkan Chamber of Commerce and Industry, the Balkan Maritime Bureau, the Balkan Chamber of Agriculture, etc. emerged. In 1932, steps were taken for a political pact. There was no full consensus here. While Albania and Bulgaria, which had revisionist aims, wanted to discuss minority issues, Türkiye, Romania, Yugoslavia and Greece prevented this. When Türkiye's efforts to persuade Bulgaria did not yield results, she signed friendship and non-aggression treaties with Greece, Romania and Yugoslavia in the autumn of 1933. These agreements, one of which was drafted by Türkiye, had similar provisions. The next thing to do was for these four countries to make such an agreement together. Finally, the Balkan Pact was signed on February 9, 1934. The parties gave each other border guarantees. They promised that they would not engage in political action with other Balkan countries without the knowledge of others, and that they would resist an attack from a Balkan country together. In this way, a defensive pact emerged. This pact was also kept open to those who wanted to join later. Its members acted together on certain issues for a while, but the fact that Germany and Italy were growing closer worried some member countries. At their last meeting in February 1940, they could not demonstrate the determination required by the conditions of that day, and the pact fell apart. (Soysal 447-453).

While the provisions of the treaties signed after the First World War were indisputable in the 1920s, they were challenged, eroded, and even openly violated in the first half of the 1930s; armament could not be prevented, collective security could not be ensured. Under these conditions, Türkiye wanted the Straits regime determined in Lausanne to be changed.[2] Türkiye pointed out that the collective guarantee given for the security of the Straits had become ineffective and said that

[2] In Lausanne, it was decided to disarm the Straits and give them to the control of an international delegation.

she should be able to station soldiers in the Straits in order to protect and defend herself. First, the United Kingdom and then the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) viewed Türkiye's request positively, and others followed. The conference held in Montreux on the subject resulted in the Montreux Straits Convention on 20 July 1936. Thus, the decision to disarm the Straits was abolished and Türkiye's sovereign rights were accepted. Türkiye, England, France, the USSR and Japan, as well as Romania, Bulgaria, Greece and Yugoslavia signed the agreement, which contained provisions in favor of Türkiye as well as the countries bordering the Black Sea. (Soysal 493-500).

During the period we are discussing, an important factor that determined Türkiye's relations with the Balkans was the situation of the Turks remaining in the Balkan countries. As the Ottoman Empire withdrew from the Balkans, some of the Turks and Muslims living in the peninsula came to Türkiye, and some stayed there. In 1878, the rights of the Turkish and Muslim communities remaining in the mentioned countries were confirmed in the Treaty of Berlin, which provided for the independence of Romania, Serbia and Montenegro and the establishment of the Principality of Bulgaria. In the following years, articles protecting the rights of the remaining Turks and Muslims were included in the agreements made with some countries.[3]

The 1925 Türkiye-Bulgaria Friendship Treaty annulled the provisions of the 1913 treaty and confirmed the provisions regarding the minorities in the treaties of Neuilly and Lausanne. It gave the Turkish minority in Bulgaria the opportunity to migrate freely to Türkiye, and the Bulgarian minority in Türkiye received the right to immigrate to Bulgaria. Considering that while the number of the Bulgarian minority in Türkiye was a few thousand in those years, according to the census made in 1926, 577,555 Turks and 825,774 Muslims lived in Bulgaria, the provisions were written for those in Bulgaria, that is, the young republic did not forget her kinsmen there. In this context, 198,688 Turks came to Türkiye from Bulgaria between 1923 and end of the 1939. Bulgaria's restriction of the educational and cultural rights of Turks, guaranteed by treaties, especially during the fascist governments of the 1930s, triggered migration. (Turan 2006, 84-85).

In the interwar period, in addition to Bulgaria, there was also migration to Türkiye from Romania and Yugoslavia. In the period we are discussing, a total of 115,427 immigrants came to Türkiye from Yugoslavia, 108,179 between 1923-1933 and the rest between 1934-1939. 117,095 Turks emigrated from Romania to Türkiye between 1923 and 1939. (Geray, Annexed Table 2) An agreement was made between the two countries on September 4, 1936, to ensure that immigration from Romania was carried out in an orderly manner. In the beginning, it was stressed that this agreement was made to carry out the ongoing migration in the most amicable way, by drawing attention to the tendency of some segments of the

[3] Bulgaria comes first among these, because among the Balkan countries, the most Turks were in Bulgaria. The rights of Turks and Muslims who remained in Bulgaria were guaranteed in the 1909 İstanbul Protocol and Convention and the 1913 Turkish Bulgarian Peace Treaty, which were signed after Bulgaria gained its independence.

Dobruja Muslim Turkish people to migrate for half a century. It was stated that a certain number of people from certain regions of Dobruja would be sent to Türkiye over five years. The migrations that started according to this plan stopped with the start of the war. (Omer 199-223).

It would not be right to attribute the reason why these Turkish Muslim people wanted to go to Türkiye to a single reason. In addition to the "pushing" reasons in the countries they were in, the "attraction" of Atatürk's Türkiye should also be kept in mind.

World War II and the Cold War Era

World War II in the Balkans

In the 1930s, Hitler's Germany and Mussolini's Italy were similar to each other in their pursuit of expansionist ambitions. Italy, which became isolated in Europe after the invasion of Abyssinia, approached Germany. Thus, the Berlin-Rome axis was formed in 1936. Later, Japan also joined this alliance. Germany occupied Austria in March 1938 and Czechoslovakia in March 1939, and Italy occupied Albania in April 1939. None of them received any serious international backlash. Germany signed a non-aggression pact with the USSR in August 1939. The parties agreed that the Baltic countries would remain in the USSR and that they would share Poland. Germany entered Poland on September 1, 1939. In response, the Second World War began when England and France declared war on Germany. With the entry of the Red Army from the east, Germany and the USSR completely occupied and divided Poland in September 1939. In the following days, the USSR invaded the Baltic countries. Germany also invaded Denmark and Norway on April 9, 1940. The following month, Germany captured the Netherlands and Belgium in the "Lightning War" and turned towards France, capturing most of France in June 1940.

Germany and the USSR, which shared northwestern Europe between them, could not agree on the Balkans. Hitler, who wanted to dominate all of Europe, suggested that the Soviets turn to the Indian Ocean. In its counteroffer, Moscow wanted to make a mutual aid agreement with Bulgaria and to have two bases, one in the Straits and the other close to the Straits. Deciding to attack the USSR, Hitler first thought of securing the Balkans. He made a trade agreement with Romania in March 1939, allowing German Romanian companies to operate the country's forests, oil and mines in return for industrial equipment and weapons. In the meantime, German army entered Romania in October 1940 to control the oil fields. The following month, Hungary and Romania joined the Axis. Bulgaria, which had preferred to remain neutral at the beginning of the war, joined the Axis in March 1941 in order to capture Western Thrace and Southern Dobruja, and Yugoslavia also joined the Axis in the hope of taking Salonika. However, two days later, a military coup took place in the country. The coup plotters did not look favorably on Berlin. Germany took this as a challenge and invaded Yugoslavia in early April. Italy attacked Greece with its forces in Albania in October 1940 but could not go

far. The Greek Army repelled the attack and even captured some of Albanian territory. Thereupon, Germany attacked Greece in April 1941 and forced the Greek army into submission. King George II fled to England. Hitler signed a non-aggression pact with Türkiye on June 18 and attacked the USSR after securing his right flank.

Although the armies in Yugoslavia, Greece and Albania surrendered, resistance organizations were established against the invaders. They carried out the struggle for independence. The guerrilla movement in Yugoslavia was carried out together by communist partisans led by Tito and anti-communist Serbian nationalists called Chetniks. They even launched an offensive against Axis in September 1943. Although they received help from the Soviets, they fought and won the war of independence against the Nazis largely with their own forces. Resistance groups against the invaders also emerged in Greece. These groups, some with right-wing and some with left-wing views, could not unite their efforts. The largest of them was the leftist National Liberation Front. There was general satisfaction in Bulgaria, which received Macedonia and Western Thrace in return for its cooperation with the Nazis. The resistance put forward by the Fatherland Front, formed by communists, social democrats and some radical Farmers' parties and opposition groups, emerged close to the arrival of the Red Army.

During the occupation of Italy, Albanian communists, under the leadership of Enver Hoxha, founded a resistance organization called the National Liberation Movement in September 1942. Enver Hoxha received help from Tito. Nationalist Albanians who support the republic also founded an organization called National Unity (Balli Kombetar). After Italy withdrew from the war, the Germans also occupied Albania. After the second front opened and the Germans withdrew from Albania, the communists dominated Albania. Enver Hoxha declared the Albanian People's Republic in October 1944. (Vickers 136-162).

Germany's Russian campaign ended in failure. After the Normandy landing, the Russians launched a general attack. In the Balkans, they first invaded Romania. King Michael arrested the pro-Axis prime minister Antenescu and formed a government with the participation of the National Peasant Party, the Socialist Party and the Communist Party. On September 12, 1944, he signed an armistice with the USSR on behalf of the Allies. The armistice included provisions such as compensation to Russia and full freedom of action for the Soviet High Command in Romania. The communists first took over the police forces and then the government. After Romania, the Red Army entered Bulgaria, and the Fatherland Front seized power with a coup. On 28 October Bulgaria signed the armistice on terms like those of Romania. After that, the communists gradually took over the government in Bulgaria. Eventually, they became the sole ruler.

The Red Army entered Yugoslavia in October. Previously, Churchill and Stalin had agreed that Romania and Bulgaria would remain under Soviet influence, Yugoslavia and Hungary would be under the equal influence of the two states, and Greece would be left in the British zone of influence. In this context, Tito secretly met with Stalin at the end of September and agreed that the administration of the Yugoslavian lands that emerged from German occupation should be given to the

Yugoslav National Liberation Committee, which he led, and that the Red Army would withdraw after the end of the war. Again, in accordance with the agreement, British forces entered Greece in cooperation with right-wing groups and captured Athens in October 1944. Although they initially clashed, they made a ceasefire with the National Liberation Front. Thus, England dominated Greece. The peace treaties that ended the Second World War were signed in Paris with Romania, Hungary, and Bulgaria on February 10, 1947, under the conditions determined by the foreign ministers of the USSR, the USA, England, France and China. Romania, which gave Bessarabia to the USSR, kept Transylvania. Southern Dobruja remained in Bulgaria. Italy ceded the Dodecanese Islands to Greece. (Biedelux and Jeffries 519-523).

Although Türkiye, under the presidency of İnönü, had made an alliance with England and France at the beginning of the Second World War, she declared neutrality after the defeat of France. While confirming her friendship with the Soviets in March 1941, she signed a non-aggression pact with Germany in June 1941. She followed a policy of balance. Britain, the USA and the USSR wanted Türkiye to enter the war and open a front in the Balkans in 1943. They said that if Türkiye entered the war, they could deprive Germany of its only oil source by bombing the oil wells in Romania from the air bases here. They pointed out that they could bring aid to the Soviets through the Straits. They also claimed that they could deprive Germany of chromium, which was a very important resource in the war industry, which she bought from Türkiye. Reminding that the Turkish army was weak in terms of weapons, İnönü stated that Türkiye could join the war, but first needed to be provided with enough weapons to fight. Although some negotiations were held, not enough weapons arrived, and Türkiye did not join the war.

Cold War Era in the Balkans

After World War II, two blocs emerged - the communists led by the Soviet Union, and the anti-communists (free world) led by the United States. The first group was gathered under the Warsaw Pact umbrella, and the second group was gathered under the umbrella of NATO defense cooperation. While Türkiye and Greece were members of NATO in the Balkans, Romania and Bulgaria were members of the Warsaw Pact. Yugoslavia and Albania, on the other hand, embraced socialism but chose to stay out of the Warsaw Pact. This situation continued throughout the cold war.

Bulgaria was also disappointed in her third war in the Twentieth Century. After the Red Army entered Sofia in September 1944, with the guidance of advisors from Moscow, the process of organizing almost every field in Bulgaria, from politics to economy, in the Soviet style began. Thousands of politicians who could not accept this new order were executed in 1946. In the same year, the People's Republic was declared in Bulgaria, as in other countries under the control of the Soviets. Following the death of his father Boris III (1943), Simeon, who ascended to the throne as a child, fled abroad. In 1947, banks, industrial enterprises

and mines were nationalized. Then, the nationalization of agricultural areas began. During the cold war, Bulgaria continued its existence as the most obedient satellite of the USSR. (Pundeff 98-99).

After Germany was expelled from Yugoslavia, a socialist administration was established under the leadership of Tito. Tito embraced socialism but refused to become a satellite of Moscow. He foiled Stalin's attempts to bring him to heel. Yugoslavia's expulsion from Cominform in 1948 should be evaluated in this context. (Crampton 1995, 259-260). Tito, who maintained his relations with the West, followed an independent policy. He was among the leaders of third worldists in the bipolar world. In this new period, Yugoslavia consisted of the republics of Serbia, Croatia, Slovenia, Montenegro, Bosnia-Herzegovina and Macedonia. Tito combined ethnic and religious differences with an egalitarian socialist understanding of brotherhood. He implemented his own libertarian socialism in the country. He created workers' boards in enterprises that enabled employees to participate in management. After Tito's death in 1980, the country began to decline. The following years were filled with political and economic difficulties. The Serbs acted as if they were the sole owners of the country. Ties between republics loosened and trust among ethnic and religious groups decreased.

Albania was one of the most isolated countries in the world during the cold war. Enver Hoxha, who abolished the Zog monarchy, ruled Albania with an iron fist from 1944 until his death in 1985. He banned all religious activities, closed religious institutions and made them available for secular use. He gave importance to education and infrastructure. Albania, which grew close to Yugoslavia in its early years, established close relations with the USSR between 1948-1961 and with China between 1961-1978. After that, Enver Hoxha started to follow an independent socialist policy. Although they were governed by different regimes in different worlds, Albanian Turkish relations continued at a certain level. (Vickers 163-208).

Internal strife/conflicts continued in Greece during the Cold War. When the referendum held in 1946 ended in favor of those who wanted monarchy, George II returned to Athens. The government outlawed the Communist Party and the National Liberation Front. The conflict continued until the defeat of the partisans in 1949. The communist - anti-communist conflict was added to the already existing royalist-republican polarization. Tensions did not stop in the following years. In 1967, a right-wing military coup took place. The king, who called on the people to exercise their democratic rights, could not find sufficient support and fled abroad. During this period, called the Colonels' Junta, a constitution was prepared and accepted that increased the role of the army in government. In 1973, the monarchy was abolished, and a republic was established. The junta collapsed in 1974. Greece, which was admitted to the European Union (EU) in 1981, became the only country in the Balkans to join the EU in this period. (Jelavich 2: 406-436).

As the war ended, Türkiye declared war on Germany and Japan - to meet the UN membership requirement. At that time, the USSR announced that she would not renew the Treaty of Friendship and Non-Aggression, which was signed in 1925 for 20 years. It was known that the Soviets had their eyes on Kars and Ardahan, as

well as the Straits. Recently, she has been voicing these demands on different platforms. Seeking protection against the Soviet threat, Türkiye approached the United States. She received aid from the USA within the framework of the Truman Doctrine and the Marshall Plan. She also joined the North Atlantic Treaty Organization (NATO), which was established in 1949, together with Greece in 1952. (Turan 2004, 243-246).

Türkiye switched to a multi-party system in the years after the Second World War. It has been claimed that this change was made as a requirement of being in the Western Bloc. Celal Bayar and his friends in the Republican People's Party, the founder of the republic and in power ever since, wanted more democracy. After their demands were rejected, they founded the Democratic Party (DP) in 1946. In the DP government that won the 1950 elections, Celal Bayar became President and Adnan Menderes became Prime Minister. The duo ruled Türkiye for ten years. A liberal policy was followed in the first years of the DP. Mechanization in agriculture was increased, resulting in increased production and welfare. The DP became authoritarian with the self-confidence brought by success. The tense government-opposition relations resulted in the military taking over the government on May 27, 1960. (Zürcher 206-240).

The military, which saw itself as the master and guardian of the regime, with the confidence they gained on May 27, intervened in the following years with the aim of putting civilian politics on track. The 12 March 1971 intervention and the 12 September 1980 coup are the most well-known of these. Military interventions and party closures disrupted the progress of politics in Türkiye on its own path and development with its own traditions. Many small parties were established to replace the large parties that were closed in the center right and left. The competition between parties in the same camp was harsher and more brutal than that between parties in the opposite camp. Short-term populist policies were pursued with weak multi-partner coalition governments. Under these conditions, it was difficult to achieve political - and therefore economic - stability. (Ahmad 194-199).

As a member of the Western bloc during the Cold War, Türkiye -especially in the 1950s- acted with the responsibility of bordering on and sharing the same sea with the Eastern bloc countries. Under these conditions, Türkiye generally took into account the interests and sensitivities of the bloc she was in. The USA's stopping of Türkiye during the Cyprus crisis in 1963 (Johnson Letter), and the USA's embargo on Türkiye following Türkiye's intervention against Greece's attempt to annex Cyprus in 1974, made Ankara question her position. Türkiye began to consider Greece as a threat. She tried to establish good relations with Yugoslavia, Romania, and even Bulgaria and the USSR, without prejudice to her membership in NATO. (Erhan 689-690, 704-711).

In the early years of the Cold War, Yugoslavia, which was not subject to the Soviet Union, fell into dangerous isolation. Although Yugoslavia did not join NATO, which she saw as an anti-communist pact, she approached Türkiye and Greece. Apart from NATO, the USA encouraged this rapprochement to surround the USSR and its allies in the Balkans. Türkiye also welcomed Yugoslavia to

reduce Moscow's influence in terms of the balance of power in the Balkans. Under these circumstances, negotiations began between Türkiye, Greece and Yugoslavia in 1952. Particularly with Türkiye's efforts, a Treaty of Friendship and Cooperation was signed in Ankara in February 1953. The agreement emphasized the need for cooperation in defense matters; it was sought the development of economic, technical and cultural cooperation; it was stated that the parties would not engage in activities against each other; and stressed that other states could join the agreement. After that, the three states signed the Treaty of Alliance, Political Cooperation and Assistance in Bled, Yugoslavia, in August 1954. This is how the Tripartite Balkan Pact was established. It was agreed that an attack on one of the parties would be deemed an attack on the others and it would be resisted together. In March 1955, it was agreed to establish an advisory council consisting of representatives elected from the parliaments of the member countries of the pact. However, due to the softening in the Soviet Union after Stalin's death, Tito turned to third worldish. More importantly, the 6-7 September 1955 events that occurred due to the Cyprus crisis eliminated the unity of understanding between Greece and Türkiye. The pact fell apart. (Sander 83-125).

In the bipolar world, Türkiye's application to join NATO and sending a brigade of soldiers to the Korean War created discomfort in the Eastern bloc. To put Türkiye in a difficult situation, the Sofia administration sent a note to Ankara in August 1950, stating that they would send 250,000 Turks within three months, based on the free immigration decision in the 1925 treaty, and requested that no obstacles be created. Bulgarian Turks were disturbed by the nationalization of their schools and fields in the new period. A significant part of them wanted to immigrate to Türkiye. Türkiye was not against the arrival of Bulgarian Turks, but was in favor of a gradual, balanced and healthy migration spread over years. The Bulgarian administration was determined to turn this into a trial for both the Bulgarian Turks and Türkiye. In this context, more than 150,000 immigrants came to Türkiye from the beginning of 1950 to November 1951. Türkiye closed its border in November after failing to reach an agreement on the return of unwanted persons and the imposition of a visa requirement for immigrants. Bulgaria also declared that it had stopped immigration to Türkiye. (Şimşir 212-230).

Bulgaria spent most of the cold war period under Zhivkov's rule. Zhivkov, who took over the Bulgarian Communist Party after Stalin's death, governed the country until the autumn of 1989. Richard Crampton writes that both Zhivkov's coming to power and his leaving power were thanks to Moscow. (Crampton 2002, 170-171) In the early 1950s, Turkish education and publications were accelerated to make those who had remained after the migration to Türkiye embrace communism. During the Zhivkov period, Turkish publications were first reduced and then banned; Turkish schools were first nationalized, then Turkish education was abolished. In the 1960s and 1970s, the Pomaks were Bulgarized. In the 1980s, the Bulgarization of the Turks was attempted. Turkish names were replaced with Bulgarian names, and Turkish was completely banned. Some of those who opposed were imprisoned and some were killed. This wrong policy not only shook Bulgaria, but also negatively affected Turkish Bulgarian relations. International

organizations condemned Bulgaria after Türkiye acted. They wanted Bulgaria to abandon such inhumane practices, and Bulgaria had to open its doors in the summer of 1989 in the face of pressure. More than 300,000 Turks immigrated to Türkiye and many more queued to emigrate, bringing economic and political devastation to the country. With the migration of the Turks, most of whom were peasants and farmers, the crops could not be harvested and remained in the fields. Protests and arrests increased. (Poulton 1991: 111-151).

It is safe to say that there was no migration from Romania to Türkiye during the Cold War. A total of 175,392 immigrants came from Yugoslavia between 1952 and 1967. Looking at the statistics, it is seen that two-thirds of the immigrants came between 1955-1960. It is stated that the confiscation of lands of those with more than 100 decares of land in Yugoslavia, limitation of trade, lack of attention to Islamic sensitivities, and the socialist administration's practices aimed at mixing Muslims and non-Muslims led people to leave their hometowns and go to Türkiye.

Era of Democracy

In the 1980s, both the USSR and the "people's republics" of Eastern Europe were struggling with political, economic and social problems. Strikes initiated by shipyard workers in Poland spread throughout the country in waves. People who were overwhelmed by economic difficulties and the oppressive regime began to raise their grievances in an increasingly loud voice. The demonstrations were not limited to Poland. Similar demands became irrepressible in other people's republics over time. Restructuring (perestroika) and openness (glasnost), which were put forward to stop the declining situation in the Soviet Union, did not provide the expected benefits. The fall of the Berlin Wall, which separated East and West Germany, on November 9, 1989, was etched in memory as the collapse of the iron curtain.

The end of the communist system in each Balkan country took place under its own conditions. Romania left the earliest. The removal of Ceauşescu and his family as head of state in Romania in December 1989 was a sudden and major change. Within a week or two, Ceauşescu and his wife were tried and killed in front of the cameras. A few months later, the Romanian Communist Party was banned, a first in Eastern Europe. The country that achieved the fastest transformation in the Balkans was Romania. All the others struggled with problems varying to degrees. (Gilberg 292-296).

A longer and more painful process of change took place in Bulgaria. One day after the fall of the Berlin Wall, a group within the Bulgarian Communist Party staged a coup and removed Zhivkov from his post as party general secretary.[4] Unlike Romania, Bulgaria tried to maintain the existing system with some reforms. Mladenov, the head of those who carried out the coup, took over. Under a new law,

[4] Zhivkov was arrested on January 18, 1990, on charges of inciting ethnic hostilities, misusing and abusing state property and money. He was placed under surveillance at his home.

Turks were given the opportunity to use their old names. In this process, Turks founded a party called the Rights and Freedoms Party. In April, the Communist Party's name was changed to the Socialist Party. However, the rule of the communists could not be sustained. The Presidential election held in August was won by Zhelev, who was expelled from the Communist Party and the university for criticizing Lenin in his dissertation. The pro-Western Union of Democratic Forces won the early elections held in October. In the following years, Bulgaria made important moves towards democratization. The Party of Rights and Freedoms played the key party role in the formation and collapse of many governments. (Özgür 76-114). The period from Zhivkov's overthrow to 1997 was filled with political and economic turmoil in Bulgaria. The average lifespan of governments was one year. Many people lost their jobs due to the closure or privatization of cumbersome state enterprises. In the multi-party democratic system, the return of properties expropriated during the communist period to their owners and the privatization of state enterprises were initiated. Simeon returned to Bulgaria, founded a party and became prime minister. However, he could not realize his dream of becoming Tsar of Bulgaria again through a referendum.

Change and transformation were not easy either in the Balkan countries governed by communist/socialist regimes. The newly established parties that immediately became the government had difficulties in managing the transformation because they were not based on a democratic tradition and did not have any management experience. Privatizations turned into rent sharing. The aid received went to the relatives of those in power. Due to the lack of an entrepreneurial class, the acquired and newly established businesses could not be operated profitably. Despite aid from the EU, economic development remained limited. According to İlhan Uzgel, as of 2009, production rates on the peninsula - except for Slovenia - could not reach the 1991 level. Therefore, unemployment became a very serious problem and oppressed the people. Depressed people longed for the old stable days. Under these conditions, socialist parties became the government again with the vote of the people. However, their power generally did not last long. (Uzgel 693).

Another Balkan country where regime change took place with difficulty was Albania. After Enver Hoxha's death in 1985, Ramiz Alia took his place. Alia, who started to follow a foreign policy that was more open to the world and initiated some economic reforms at home, continued Enver Hoxha's harsh rule. He punished those who wanted to end communist rule. Thousands of people, overwhelmed by oppression, took refuge in embassies in Tirana, and tens of thousands of people pushed at the borders. Under these conditions, religious worship was allowed in May 1990, and the establishment of other parties was accepted in December. In the elections held in the spring of 1991, the communists emerged as the first party. However, they were obliged to form a coalition government. Conditions were very different from previous times, and what they could do was limited. They were not the absolute rulers of the country. Berisha's Albanian Democracy Party won the renewed elections in 1992 due to delayed reforms. In this way, Albania's first non-communist government of the new era was established. One of the first actions of

the new government was to apply for membership in NATO. The new government also established warm relations with Türkiye. The level of political, military, economic and cultural relations was increased through mutual visits. (Pano 53-63).

Regime change and disintegration occurred simultaneously in Yugoslavia, which implemented the most tolerant and liberal socialism in the Balkans. The lands of Yugoslavia were therefore the scene of the most brutal violence. After the charismatic leader Tito, a joint administration was established in Yugoslavia. The absence of strong leadership and increasing economic difficulties revealed problems that had previously been swept under the rug. Nationalism was revived. Milošević, who became the head of Serbia in 1987, spoke in a supremacist language. Serbs, who held the central government, tried to restrict the rights of other republics and attempted to expand the rights of Serb minorities in those republics. Communist parties became nationalist. (Goldstein 201-204).

With the constitutional amendment adopted in Yugoslavia in 1974, Kosovo, whose majority population was Albanian, was given the status of an autonomous region. The political and economic difficulties experienced in the following years made life even more difficult in Kosovo, the poorest region of Yugoslavia. Belgrade, which had long turned a deaf ear to Albanians' demands for a republic, annulled Kosovo's autonomy in 1989, dissolved the local parliament and government, and expelled thousands of Albanians from state institutions. Demonstrations and conflicts continued for a while. However, developments in other republics directed attention there. Albanians separated themselves from Serbian rule, declared their independence and elected passive resister Ibrahim Rugova as president. They continued their existence with the help of Albanians abroad. (Judah 36-98).

Due to the attitudes of the Serbs mentioned above, Slovenes and Croats gradually withdrew from the central administration of Yugoslavia from the beginning of 1990. In June 1991, Slovenia and Croatia declared their independence. The response of the Serbs was to send the Yugoslavian army against these states. Macedonia declared independence in September 1991, and Bosnia and Herzegovina declared independence in October 1991. Serbs, who did not object to Macedonia, reacted to the independence of Bosnia and Herzegovina. While the Serbs attacked Bosnia-Herzegovina, which they saw as an artificial state, to include it in Greater Serbia, the Croats also got involved in the war to include their own regions in Greater Croatia. The civil war that started between the Bosnians, Croats and Serbs that make up Bosnia and Herzegovina lasted until 1995. The war killed more than 150,000 lives and left more than 2,000,000 people homeless. Serbs committed the last genocide of the Twentieth Century by massacring more than 8000 Bosnian civilians, including women, children and the elderly, in Srebrenica, one of the six safe zones designated for Bosnians by the United Nations Security Council. A ceasefire was made because of the advance of Bosnians and Croats in Serb-controlled areas and NATO air strikes. With the urging of the United States, an agreement was reached in Dayton in 1995. Bosnians, Croats and Serbs established the Federation of Bosnia and Herzegovina. (Soysal-Kut 167-298).

Macedonia was the only republic to gain independence without conflict with Yugoslavia. With the establishment of the Republic of Macedonia, not only a new state but also a new nation emerged in the Balkans. Macedonia had problems with Greece because of her name and with Bulgaria because of her identity. It took time to accept Macedonian language and identity. Greece stated that it would not recognize Macedonia unless it changed its name because it had a region with the same name in its north. After long discussions, with the mediation of the United States a temporary compromise to call the country the Former Yugoslavian Republic of Macedonia (FYRM) was reached in 1995. (Poulton 1995: 172-180). Although Bulgaria was one of the first to recognize the Macedonian state, she did not see Macedonians as a separate ethnic identity. (Demirtaş-Ceyhun 80-81) The new republic also encountered problems internally. When the first constitution described Macedonians as constituent elements and Albanians and other communities as minorities, Albanians living in Macedonia opposed this characterization, claiming that they constituted nearly half of the population. After demonstrations, tensions and occasional clashes, Macedonians and Albanians reached an agreement in Ohrid. Albanians were now defined as a constituent element in Macedonia, not a minority. The name dispute with Greece was finally resolved in July 2018: the name "Republic of North Macedonia" was agreed upon.

The lack of a decision for Kosovo in Dayton disappointed the Albanians. Those who thought of getting results by resorting to violence, if necessary, instead of waiting for the mercy of the world through peaceful means, founded the Kosovo Liberation Army (UÇK) in 1998 and started armed actions. Belgrade's response was to invade Kosovo and engage in ethnic cleansing. Serbian attacks were stopped when NATO bombed Yugoslavia in March 1999, and NATO soldiers were deployed to the region. (Judah 227-285) After a period of calm, Kosovo declared independence in February 2008. In this way, the second Albanian state in the Balkans was established. In the post-1998 period, Türkiye supported Kosovo and participated in the NATO operation. Afterwards, she contributed to the establishment of peace.

After the separation of Slovenia, Croatia, Macedonia and Bosnia and Herzegovina, the remaining Yugoslavia consisted of Serbia and Montenegro. In the referendum held in March 1992, which was boycotted by Muslims, the vast majority voted to remain in Yugoslavia. However, the number of people wanting to leave Yugoslavia increased over time. In the early 2000s, soldiers from the Yugoslav army and policemen from the Montenegrin police competed to keep Montenegro's strategic points -and each other- under control. In February 2003, a loosely structured state called Serbia-Montenegro was established. But it, too, was short-lived. In the face of the oppressive attitude of the Serbs, Montenegrins left the union with a referendum in May 2006. A month later, the parliaments of both countries approved the accession of the union, and each state began to move on its own path.

Türkiye, which has always been in favor of stability in the Balkans, defended the integrity of Yugoslavia when signs of disintegration emerged, and did not encourage the republics that wanted to secede. After the EU and Bulgaria,

especially Germany, recognized the independence of the separated republics, Türkiye recognized the four republics together in February 1992. She established close relations with Macedonia and especially with Bosnia. Under these conditions, relations with Yugoslavia were cut off. Political relations and rapprochement with the remaining Yugoslavia began after Dayton, because peace and stability could not come to the region without the contribution of Yugoslavia. However, the Kosovo crisis, which started in 1998, brought the relations between the two countries to a negative level again. Türkiye's participation in the military measures taken against Yugoslavia due to the Kosovo problem broke relations. Milošević lost the elections held in Yugoslavia in 2000.[5] During the Kostunica period that succeeded him, relations between the two countries resumed as Yugoslavia became a member of international organizations, especially the United Nations. (Uzgel 698-707).

During the democracy period, not only the regimes but also the directions of the countries have changed. All Balkan countries, especially Romania and Bulgaria, turned their backs on Russia and turned their faces to the west. They took a determined stance to avoid falling under Russia's influence again. The first international organization to which Balkan countries applied for membership was NATO, the military defense alliance of the West. Bulgaria, Romania and Slovenia in 2004; Albania and Croatia in 2009; Montenegro in 2017; and North Macedonia in 2020 became members of NATO. Among the Balkan countries, only Serbia and Kosovo are not members of NATO. The Balkan countries' turning their faces towards the West strengthened the position of Türkiye, a NATO country close to the USA, in the 1990s. It accelerated the approach of these countries to Türkiye, and she supported the entry of these states into NATO. During the Cold War years, Türkiye acted within the borders and boundaries of the Western bloc to which she belonged; during the Democracy period, on the other hand, she was able to establish relations and operate more freely and actively in the peninsula. Another European international organization that the Balkan countries turned to, apart from NATO, was the European Union (EU). Greece became a member of the EU during the cold war years. Slovenia was the first to join from the Balkans during the democracy period (2004). This was followed by Bulgaria and Romania in 2007, and Croatia in 2013. Albania, Montenegro, North Macedonia, Serbia, Bosnia-Herzegovina, and Türkiye are among the candidate countries.

After the Zhivkov regime collapsed in Bulgaria and the rights of the Turks were recognized, some of the Turks who immigrated to Türkiye returned. It is stated that their number is around 150,000. Especially in the 1990s, there were people who immigrated to Türkiye due to family reunification or the difficulties the country was going through. After Bulgaria's accession to the EU, migrations almost came to a halt. The accession process to the EU has reduced the flames of the minority problem in the Balkans. Turks and other minorities in Bulgaria benefited

[5]Milošević was arrested the following year for abuse of power. He was handed over to the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia in The Hague. He was found dead in his cell in 2006 while he was on trial as a war criminal.

from the rights provided to them. However, the problem of minorities -especially Turkish and Muslim minorities- has not completely disappeared. Greece, the first EU member country of the Balkans, still recognizes Western Thrace Turks only as "Muslims" with some word games. She rejects their Turkish identity and does not allow Turkish names to appear in their schools and associations. (Cin 255-298, Hüseyinoğlu 297-302).

In the period we are discussing, the distant relations between Greece and Türkiye turned into a competition in the Balkans. During this period, Türkiye and Greece showed different reactions to the developments in the Balkans. Türkiye cooperated with the USA, especially during the years of crisis and conflict, and provided military and political support to Bosnians, Albanians and Macedonians who were unrecognized, oppressed and on the verge of being destroyed. During these problems, Greece mostly acted together with Yugoslavia (Serbia) and Russia. In the 2000s, when the conflicts ended and calm was achieved, the USA's gradual departure from the region and its replacement by the EU benefited Greece. Balkan countries that wanted to join the EU tried to get closer to Greece. Acting as the representative of the EU in the region, Greece gained political and economic advantages as a country that directed and carried out aid and investments. Another observation is that socialist party governments in some countries, especially Bulgaria and Albania, view Türkiye somewhat coldly and Greece more favorably. (Uzgel 693).

In Türkiye, during the cold war, the Soviet Union and its allies were considered the biggest threat. The collapse of the Eastern Bloc, therefore, provided relief. The establishment of the Communist Party in 2000 is a manifestation of this sense of trust. However, different threats have emerged in the new era. Chief among these are the separatist Kurdistan Workers' Party (PKK) and Islamist terrorist organizations. The general elections held in Türkiye in 2002 were a turning point in the democratic era. While all three partners of the previous coalition government remained below the 10% election threshold and could not elect any MPs, the Justice and Development Party, established under the leadership of Recep Tayyip Erdoğan, gained a comfortable majority in the Turkish Grand National Assembly. Türkiye entered a new era with the single-party government established fifteen years later. The Justice and Development Party government, which describes itself as a conservative democratic party, acted with a libertarian approach. It abolished military tutelage over politics and improved its relations with the EU and other European institutions. With the steps it took in the field of the economy, it increased wealth and increased the level of welfare. With the self-confidence of its successes, it left soft power in its second decade and began to adopt a stricter policy at home and abroad. In the presidential system that was adopted after the coup attempt on July 15, 1916, it has continued a conservative and nationalist line. (Oran 7-8).

As blockades were lifted and doors opened, traveling became easier. Peoples of the countries were able to come into direct contact with each other. In this new period, Türkiye has benefited greatly from public diplomacy in its relations with the Balkans. The Turkish Cooperation and Development Agency (TIKA), founded

in 1992, carries out social projects. The previously established Turkish Religious Foundation (TDV) supports activities aimed at meeting the worship and religious education needs of Muslims. The Presidency for Turks Abroad and Related Communities, which was established during this period, provides opportunities for young people who want to study in Türkiye; the Yunus Emre Institute carries out studies to teach and sustain Turkish in the Balkans. Many different people benefit from these activities. There are many students who have come from the Balkan countries to Turkish universities within the framework of these programs. I find this rapprochement and transitivity important for regional peace.

Bibliography:

Ahmad, Feroz. *The Making of Modern Turkey*. London: Routledge, 1993.

Aras, Tevfik Rüştü. *Atatürk'ün Dış Politikası*. İstanbul: Kaynak, 2003.

Arı, Kemal. *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Aslantepe, Sevsen. "Türkiye'nin 1920-1998 Döneminde Yabancı Devletlere Yolladığı Temsilciler." *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara, 15-17 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Bildiriler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999. 763-802.

Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge) 1923-1938. 2nd vol. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981.

Banac, Ivo. *The National Question in Yugoslavia, Origins, History, Politics*. Ithaca: Cornell University Press, 1984.

Akşin, Sina. *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası, 9th Edition, 2022.

Bideleux, Robert and Ian Jeffries. *A History of Eastern Europe, Crisis and Change*. London: Routledge, 1998.

Bingöl, Sedat. *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2004.

British Documents on Atatürk, 1919-1938. Ed. Bilal N. Şimşir, 2 vols. Ankara: Turkish Historical Society, 1973 – 1975.

Cin, Turgay. *Yunanistan'daki Müslüman Türk Azınlığın Din ve Vicdan Özgürlüğü (Başmüftülük ve Müftülükler Sorunu)*. Ankara: Seçkin, 2003.

Crampton, R.J.. *Eastern Europe in the Twentieth Century*. London: Routledge, 1994.

Crampton, R.J.. *The Balkans Since the Second World War*, London: Pearson, 2002.

Dağılan Yugoslavya ve Bosna-Hersek Sorunu: Olaylar-Belgeler 1990-1996. Ed. İsmail Soysal – Şule Kut, İstanbul: İSİS, 1997.

Deluca, Anthony R.. *Great Powers Rivalry at the Turkish Straits: The Montreux Conference and Convention of 1936*. New York: Boulder, 1981.

Demirtaş-Coşkun, Birgül. *Bulgaristan'la Yeni Dönem, Soğuk Savaş Sonrası Ankara-Sofya İlişkileri*. Ankara: ASAM, 2001.

Demirtaş, Birgül. "A Century of Turkish Foreign Policy Towards the Balkans: Imperial Legacy, Geography and Humanitarian Ties." *A Companion to*

Modern Turkey's Centennial, Political, Sociological, Economic and Institutional Transformations Since 1923. Eds. Alpaslan Özerdim, Ahmet Erdi Öztürk. Edinburg University Press, 2024. 367-379.

Djordjevic, Dimitrije. "The Yugoslav Phenomen." *The Columbia History of Eastern Europe in the Twentieth Century*, Ed. Joseph Held, New York: Columbia University Press, 1992. 306-344.

Erhan, Çağrı. "ABD ve NATO." *Türk Dış Politikası*, *Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Ed. Baskın Oran, 1st vol. (1919-1980), İstanbul: İletişim, 2001. 681-715.

Geray, Cevat. *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskanı: (1923-1961)*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1962.

Gilberg, Trond. "The Multiple Legacies of History: Romania in the Year 1990." *The Columbia History of Eastern Europe in the Twentieth Century*, Ed. Joseph Held, New York: Columbia University Press, 1992. 277-305.

Goldstein, Ivo. *Croatia, A History*. London: Hurst & Company, 1999.

Gönlübol, Mehmet and Cem Sar, "1919-1938 Dönemi." *Olaylarla Türk Dış Politikası*, C.I, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 5th Edition, 1982. 3-139.

Hüseyinoğlu, Ali. "Soğuk Savaş Sonrası Yunanistan'ın Azınlık Politikaları: Batı Trakya Türklerinin Temel Meseleleri (1991-2021)." *Tarih ve Uluslararası İlişkiler Perspektifinden Türk-Yunan İlişkileri (1821-2021)*. Ed. Esra Özsüer, İstanbul: Boyut, 2022. 290-307.

The Independent International Commission on Kosova. *The Kosova Report, Conflict, International Response, Lessons Learned*. Oxford: Oxford University Press, 2000.

Jelavich, Barbara. *History of the Balkans*, 2 vols. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

Judah, Tim. *Kosovo, War and Revenge*. New Haven: Yale University Press, 2000.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*, C.V, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 9th Edition, 2011.

Lausanne Peace Conference in British Documents (1922-1923). Ed. Mim Kemal Öke, 1st vol. İstanbul: Boğaziçi University, 1983.

Omer, Metin. *İki Dünya Savaşı Arasında Romanya'daki Türk-Tatar Toplumu ve Türkiye'ye Göçler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2023.

Oran, Baskın. "Sunuş." *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. Ed. Baskın Oran, C.III, (2001-2012), 2nd Edition, İstanbul: İletişim, 2013. 7-10.

The Other Balkan Wars, A 1913 Carnegie Endowment Inquiry in Retrospect with a New Introduction and Reflections on the Present Conflict by George F. Kennan. Washington DC: Carnegie Endowment, 1993.

Özgür, Nurcan. *Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi*. İstanbul: Der Yayınları, 1999.

Pano, Nicholas C.. "Albania", *The Columbia History of Eastern Europe in the Twentieth Century*, Ed. Joseph Held, New York: Columbia University Press, 1992. 17-64.

Perica, Vjekoslav. *Balkan Idols, Religion and Nationalism in Yugoslav States*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
Poulton, Hugh. *Balkans, Minorities and States in Conflict*. London: Minority Rights Group, 1991.
Poulton, Hugh. *Who Are the Macedonians?,* London: Hurst & Company, 1995.
Pundeff, Marin. "Bulgaria", *The Columbia History of Eastern Europe in the Twentieth Century*. Ed. Joseph Held, New York: Columbia University Press, 1992. 65-118.
Sander, Oral. *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1969.
Seyitdanlıoğlu, Mehmet. *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vala (1838-1868)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994.
Shaw, J. Stanford. *From Empire to Republic, The Turkish War of National Liberation 1918-1923 A Documentary Study*. 5 vols. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
Soysal, İsmail. *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*. 1st vol. (1920-1945), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2nd Edition, 1989.
Sosyal, İsmail and Şule Kut. *Dağılan Yugoslavya ve Bosna-Hersek Sorunu: Olaylar-Belgeler 1990-1996*. İstanbul: ISIS, 1997.
Sugar, F. Peter. "External and Domestic Roots of Eastern European Nationalism." *Nationalism in Eastern Europe*. Eds. Peter F. Sugar and Ivo John Lederer, Seattle: University of Washington Press, 1994. 3-54.
Şimşir, Bilal N. *Bulgaristan Türkleri*, Ankara: Bilgi, 1986.
Turan, Ömer. "The Participation of Turkey in NATO: A History of the Turkish Contribution up to Present Day." *XXXth International Congress of Military History: The Economic Aspect of Defence Through Major Work Conflicts*. Rabat: Moroccon Commission of Military History, 2004. 243-256.
Turan, Ömer. "Turkish Migrations from Bulgaria." *Forced Ethnic Migrations on the Balkans: Consequences and Rebuilding of* Societies, Conference Proceedings, 22-23 February 3005, Sofia-Bulgaria. Sofia: International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations, 2006.
Turan, Ömer. "Hukuk Alanında Yenileşme." *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, 19. Yüzyılın İkinci Yarısından 20. Yüzyılın Başlarına Kadar Osmanlı Devleti ve Yeni Türkiye'nin Doğuşu (Modernleşen Türkiye)*, Eds: N. Özden vd, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2023. 262-274.
Uzgel, İlhan. "Balkanlarla İlişkiler." *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Ed. Baskın Oran, C.III, (2001-2012), 2nd vols. İstanbul: İletişim, 2013. 690-708.
Yücekök, Ahmet N. *Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamentonun Evrimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1983.
Vickers, Miranda. *The Albanians, A Modern History*. London: I.B. Tauris, 1997.
Zürcher, Erik J.. *Turkey, A Modern History*. London: I.B.Tauris, Third Edition, 2004.

CUMHURİYETİN 100. YILINDA DÜNYA DİLİ TÜRKÇE

İhsan KALENDEROĞLU
Gazi Üniversitesi, Türkiye

Abstract: *Turkish, one of the oldest spoken and written languages in the world, is making steady progress towards becoming a global language. In particular, over the last 30 years, with the collapse of the USSR, the five Turkic republics established as a result, and the Turkish-descended communities living within the Russian Federation's borders, Turkish has become an increasingly powerful potential force through education and language-based projects. In this context, the "Great Student Project," initiated in 1992, has played a crucial role in connecting us with regions that share the same cultural roots. This project spans from the Balkans to Turkestan, Siberia, the Caucasus, the Idil-Ural, and the Turkmeneli regions. Through the different dialects of the oldest forms of Turkish used in these geographical areas, Turkish has grown into a significant force on a global scale. Today, when we consider that approximately 230 million people speak various dialects of Turkish as their mother tongue, we can clearly see the immense global influence of Turkish. The process of teaching one's own language as a foreign language, which is also referred to as a "smokeless industry," will gain even more importance in the coming years. It will turn into a major competitive field, as it brings significant added value to the economies of developed countries.*

Of course, we do not evaluate this process solely in terms of economic input. In recent years, concepts like cultural transmission, cultural interaction, intercultural communication, and intercultural communicative competence have gained prominence. It is certain that in the teaching of Turkish as a foreign language, cultural transmission plays a key role. In this sense, one of the most important aspects in teaching Turkish to Turkish children abroad, teaching Turkish to Turkish-descended communities, and in the foreign language teaching of Turkish, is cultural transmission.

Turkey's Turkish, developed based on Istanbul Turkish, has been legally established as the mother tongue, written language, spoken language, and the language of education through laws. After 1990, international political developments, as well as the Turkish language proficiency exams (such as YÖS, the Foreign Student Exam, and TCS, the Turkish Republics and Turkish and Related Communities Exam) organized by ÖSYM, began to draw attention. After many years, thousands of students came to Turkey through projects like the Great Student Project and through YÖS. This was an important step for Turkish history. As we look at the structures and unions formed by communities around the world with common roots, it became clear that we needed to engage with the communities we are culturally connected to, form relationships, and develop a sense of unity. Additionally, it became a crucial task for us to spread this awareness and pass it on to future generations, nurturing them to build stronger relationships.

In this context, the speech delivered by Mustafa Kemal Atatürk on October 29, 1933, during the 10th anniversary of the founding of the Turkish Republic, is a guiding principle.

He said, "Today, the Soviet Union is our friend, our neighbor, and our ally. We need this friendship; however, no one can predict what will happen tomorrow. Like the Ottoman Empire or Austria-Hungary, it may break up, and the nations they hold so tightly could slip through their hands. The world may reach a new balance. When that happens, Turkey must know what to do. We have brothers with the same language and essence under their control. We must be ready to support them. Being ready does not mean waiting quietly for that day; we must prepare. How do nations prepare? By strengthening their spiritual bridges. Language is a bridge, belief is a bridge. We must go back to our roots and integrate within the history that has divided us. We cannot wait for the external Turks to come to us; we must approach them." This directive has become our guiding principle. Through the wisdom, determination, and efforts of Turkish leaders in 1992, the foundations of the "Great Student Project" were laid, bringing thousands of students from Azerbaijan, Turkmenistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, and other Turkic and related communities to continue their education in Turkey in Turkish. Currently, the number of students in Turkish higher education institutions, either through Turkey Scholarships or the YÖS exam, has surpassed 250.000. Additionally, through the Ministry of National Education's Turkish schools in 13 countries, the educational activities of the Turkish Maarif Foundation in 51 countries, and Turkish language courses offered by the Yunus Emre Institute in many countries, Turkish continues to advance on its path to becoming a global language.

As a result, the points raised during the "Vth International Conference on Cultural Pluralism, Turkish Language, Culture, and Civilization in the World," held in Constanța, Romania, from October 18-21, 2023, will be discussed.

Keywords: *100th Anniversary of the Republic, World Language Turkish*

Giriş. İnsanlık tarihinin en köklü ve sistemli iletişim sistemi olarak kabul edilen dillerin dünya kültür mirasında ve günümüz ölçeğinde çok önemli bir yeri vardır. Temeli tarihin bilinmeyen karanlık dönemlerinde atılan, dil bilimcilerin hâlâ günümüzde bile pek çok bakımdan araştırdığı diller; mucizevi yapısıyla insanların en önemli varlığı konumundadır. Çünkü diller hem bireyler hem de toplumlar için olmazsa olmaz denilecek değerlerin başında gelmektedir. Bugün gündelik hayatımızda bile, gözlerimizi açtığımız andan itibaren bilinçli veya bilinçsiz olarak dilimizi o kadar aktif, yoğun, etkin kullanıyoruz ki onun bizim için ne kadar önemli olduğunun farkında bile değiliz. Çünkü diller, doğaldır; ilk verimlerini ve kazanımlarını doğduğumuz anadan ediniriz. Diller anonimdir. İlk söyleyicisinden, kullanıcısından itibaren, üzerinden geçen yüzyıllar boyunca hep içinden çıktığı coğrafyanın bütün kültürel değerlerini sembollere yüklenen anlamlarla birlikte taşımış ve günümüze kadar getirmiştir. Diller tıpkı canlı varlıklar, organizmalar gibi doğar, büyür ve ölür. Eğer bir dil, kendi oluşum süreçleri içindeki değerlerini kaybeder, başka dillerin etki alanına girerse; bünyesine hastalık giren bir canlı gibi, hastalanır, yok olur, ölür. Diller bu anlamda her türlü korunmaya, bakıma muhtaç, dış etkilerden ve olumsuzluklardan uzak tutulmalı, başka kültürlerin ve dillerin etkisine maruz bırakılmamalıdır.

Diller aynı zamanda bireylere ve toplumlara kimlik kazandırmıştır. Cumhuriyetimizin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün de 1931 yılında,

"Türk milletinin dili Türkçedir. Türk dili dünyada en güzel, en zengin ve en kolay olabilecek bir dildir. Onun için her Türk, dilini çok sever ve onu yükseltmek için çalışır. Bir de Türk dili, Türk milleti için kutsal bir hazinedir. Çünkü Türk milleti geçirdiği sayısız felâketler içinde ahlâkını, geleneklerini, anılarını, çıkarlarını, kısacası bugün kendi milliyetini yapan her şeyin dili sayesinde korunduğunu görüyor. Türk dili, Türk milletinin kalbidir, zihnidir." (İnan, 1966: 90) dediği gibi, Türk milletinin kimliğini kazanmasındaki en önemli gücü dilidir. Bugün dünya üzerinde tespit edilen 7000'in üzerinde dil vardır. Bu dilleri kullanan bireyler ve toplumlar kendilerini dilleriyle ifade etmektedir. Dünyada kabul görmeleri de dilleri aracılığıyladır. Bütün toplumlar, dilleriyle varlık kazanmış; sahip oldukları değerleri ekseriyetle dilleri aracılığıyla korumuş ve geleceğe taşımıştır. Tarihsel olarak baktığımızda dillerine sahip çıkan, onu koruyan topluluklar, her alanda daha güçlü ve başarılı olmuşlardır. Dillerini kaybeden, başka toplumların dillerinin etkisine bırakan veya koruyamayan topluluklar ise uzun vadede yok olup gitmişlerdir. Dili korumak demek, milleti, kültürü, kimliği korumak demektir.

Türkçe de bu anlamda Türk milletinin kalbi, aklı, varlığını borçlu olduğu en kıymetli değeri konumundadır. Bugün dünyada, farklı coğrafyalarda da olsa, köken, kimlik itibariyle birbirine kültürel kodları ve değerleri yönünden benzeyen, iletişimsel yeterlik sağlayan Türk boyları ve Türk cumhuriyetlerinin en önemli ortak değeri, hiç şüphesiz Türkçedir. Dünyadaki diller içinden yapı bakımından eklemeli diller grubunda, sondan eklemeli dil olarak yer alan Türkçe, köken bakımından da Ural-Altay dil ailesinin Altay koluna mensuptur. Gerek yapı gerekse köken bakımından dünyadaki en eski diller içerisinde yer alan Türkçe; konuşma (sözlü) dili ve yazı dili özelliğiyle dünyadaki pek çok dile göre, yapısal özelliklerini ve Türk toplumun temel iletişim ihtiyacını karşılama noktasında dil bilimcilerin dikkatini çekmiş, dünya dilleri arasında hak ettiği yeri fazlasıyla almıştır. Tük toplumunun dünyada yüzyıllardır devam eden varlığının en önemli değeri ve kanıtı Türkçedir. Türkçe bugün uzak ve yakın lehçeleriyle birlikte yaklaşık 240 milyon insanın konuşup yazdığı, bilim ürettiği, duygularını, düşüncelerini, hislerini paylaştığı, dünyanın en eski ve köklü dillerinden biridir. Biz bu anlamda diyoruz ki Türkçe hem köken itibariyle hem de kullanıcılarının bu kadar yoğun olduğu, aktif bir şekilde yararlandığı, gelecek kuşaklara aktardığı bir dünya dilidir.

Türkçenin Tarihî Gelişimi. Türkçenin dünya dili olma özelliğini biz, köken itibariyle, dünya dilleri arasındaki yeri, önemi ve bugünkü gücü açısından değerlendiriyoruz. Ünlü Alman dil bilimci ve Türkolog Max Müller, "Science of The Language" adlı eserinde, *"Bir Türk gramerini okumak, bu dille konuşmak ve yazmak için küçük bir istek olmadığı hâlde bile, gerçekten bir zevktir. Bu dilin gramer kurallarının gelişmesinde görülen hünerli doğuş, bütün isim ve fiil türetme sistemindeki kurallılık, dilin sadeliği ve saydamlığı, insan anlayışının dil kuruluşunda kendini gösteren mucizeli kudretinden haberi olanların gözüne çarpmaması mümkün değildir"*. (Özkan, 2001: 205) diyerek Türk dilinin yapısal ve gramer bakımından ne kadar sağlam olduğunu, doğal değil de sanki dil bilimcilerin

bir araya gelerek bilinçle yapıldığı hissi uyandırdığını belirtmiştir. Özellikle 19 ve 20. yüzyıllarda W. Bang, G. Doerfer, G. Nemeth, Sir. G. Clauson, M. Rasanen, J. Deny gibi dil bilimcilerin de Türkçenin kökeni, ses bilgisi, şekil bilgisi, cümle bilgisi, anlam bilgisi, köken bilgisine dayanan gramer özelliklerindeki sağlamlık ve doğrusallık noktasındaki ifadeleri, Türkçenin dünya dilleri arasındaki yerini daha güçlü hâle getirmektedir. Bu yapısal özellik Türkçenin uzak ve yakın lehçelerinde de görülmektedir. Türkçenin yapısal özelliğinin belirlenmesinde hiç şüphesiz sözlü dilden sonra oluşan, mevcut verilere göre Türk tarihi hakkındaki kazılara dayalı bilgilerde, Türk kültürünün geçmişi MÖ 4-5 binli yıllara, söze dayalı gelişen "sözlü kültür"ün geçmişi de MÖ 3 binli yıllarda uzanmaktadır. Elbette bu takvimler ve tespitler kesinleşmiş, mutlak bilgiler değildir. Ancak özellikle İslamiyet'ten önceki Türk kültürü ve inanç sistemini içine alan, "Yaradılış, Alp Er Tonga, Şu, Oğuz Kağan, Siyenpi, Köktürk, Ergenekon, Uygur, Göç" gibi destanlar, Türkçenin ve Türk kültürünün sözlü dönemine ait en eski verimleri olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda, sav/sab (söz, atasözü), sagu (ağıt), sosyalleşmenin ilk örneklerinden sayılan sığır ve av şölenlerinde okunan sığır, ır/yır, koşuk, kojan, şlok, takşut, küg/küğ, padak, kavi, baş/başik gibi sözlü kültürü yansıtan türler de en eski Türkçenin ilk ürünleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkçenin sözlü kültüre dayalı, özellikle milattan önceki dönemine ve gelişimine ait tespitler daha çok, Kâşgarlı Mahmud tarafından yazılan, Türkçenin ilk kaynak eserleri ve sözlüğü arasında gösterilen, Türkçenin yabancılara öğretiminin de ilk kaynağı olarak yerini alan Dîvânu Lugâti't-Türk'e dayanmaktadır. Yazılı döneme ait tespitler ve verimler ise daha çok metinlere dayalı olarak yapılmaktadır. Metin özelliği taşıyan ilk eserler de MS 5. yüzyıldan itibaren kaleme alınmaya başlanmıştır. Özellikle MS 7. yüzyılda Göktürk Kağanlığı tarafından diktirilen "Bengü (Sonsuz, Ebedi) Taşlar" hem Türk tarihi ve kültürü hem de Türk dili için tarihî dönüm noktası olmuştur. Türk dilinin tarihi ve grameriyle ilgili çok önemli araştırmalar ve çalışmalar yapan Prof. Dr. Muharrem Ergin, Orhun Abideleriyle ilgili olarak *"Türk adının, Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metin. İlk Türk tarihi. Taşlar üzerine yazılmış tarih. Türk devlet adamlarının millete hesap vermesi, milletle hesaplaşması. Devlet ve milletin karşılıklı vazifeleri. Türk nizamının, Türk töresinin, Türk medeniyetinin, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası. Türk askeri dehasının, Türk askerlik san'atının esasları. Türk gururun ilâhi yüksekliği. Türk feragat ve faziletinin büyük örneği. Türk içtimai hayatının ulvi tablosu. Türk edebiyatının ilk şaheseri. Türk hitabet san'atının erişilmez şaheseri. Hükümdarâne eda ve ihtişamlı hitap tarzı. Yalın ve keskin üslûbun şaşırtıcı numunesi. Türk milliyetçiliğin temel kitabı. Bir kavmi bir millet yapabilecek eser. Asırlar içinden millî istikameti aydınlatan ışık. Türk dilinin mübarek kaynağı. Türk yazı dilinin ilk, fakat harikulâde işlek örneği. Türk yazı dilinin başlangıcını milâdın ilk asırlarına çıkartan delil. Türk ordusunun kuruluşunu en az 1250 sene öteye götüren vesika. Türklüğün en büyük iftihar vesilesi olan eser. İnsanlık âleminin sosyal muhteva bakımından en manalı mezar taşları. Dünyanın bugün belki de en büyük meselesi olan Çin hakkında 1250 sene evvelki Türk ikazı, ..."* (Ergin, 2009: XIV) diyerek Türk dilinin, yazı dili özelliğiyle, dünya dili olma noktasındaki en önemli delillerini sunmaktadır.

Göktürkler döneminde runik harflerden müteşekkil ilk yazılı metin örneklerinin Orhun ve Yenisey nehirleri boyunca, ağırlıklı olarak bugünkü Moğolistan sınırları içinde tespit edildiğini vurgulamak istiyoruz. Bugut (Mahan Kagan), Çoyırın, Hoytu Tamir, Ongin (İşbara Tamgan Tarkan), İhe-Huşotu (Köl İç Çor), İhe-Aşete, Altun Tamgan Tarkan), Bayın Çokto (Tonyukuk), Birinci Orhun (Köl Tigin), İkinci Orhun (Bilge Kağan), Nalahya, İhe-Nûr, Hangiday, Talas (Ercilasun, 1985: 57) adıyla dikilen Bengü Taşlar, Türkçenin ilk yazılı metinlerinden oluşan "Bengütaş Edebiyatı"nı oluşturmuşlardır. Bu veriler ve kanıtlar da bizlere Türkçenin dil özellikleri bakımından, milattan önceki dönemlerde temellerinin atıldığını, miladi dönemlerde ilk edebi metinlerinin vücuda getirildiğini ifade etmektedir.

Eski Türkçe döneminin 8 ve 13. yüzyıllar arasında metinlerle takip edilen dönemi, soğd alfabesinden geliştirilen, Uygur Türklerinin kullandığı yazı diliyle oluşturulan "Uygur Türkçesi"dir. Bu dönemin siyasi ve sosyal yapısı daha çok Türklerin Çinlilerle ve kendi aralarındaki mücadeleleri etrafında şekillenmiştir. Uygur Türkleri bu dönemde inanç sistemlerinde ve kültürel değerleri noktasında Çin kültüründen etkilenerek batıya doğru göç etmeye başlamışlardır. Özellikle bugünkü Kaşgar, Balasagun, Turfan gibi yerlere göç eden Uygur Türkleri, burada meydana getirdikleri yazılı kültür çerçevesinde, bir kısmı tercümeye dayanan, "Altun Yaruk, Irk Bitig, Sekiz Yükmek, Prens Kalyanamkara ve Papamkara" hikâyelerinden oluşan metinleri vücuda getirmişlerdir. Bu dönemde ayrıca Orta Dönem (9-11. yüzyıl) Uygur Türkçesiyle yazılmış olan, W. Bang ve Reşit Rahmeti Arat tarafından Türkiye Türkçesine aktarılan, Türk Oğuz Boyu'na mensup Türk toplumunun kültürel hayatını yansıtan, Oğuz Kağan Destanı da Türk kültür tarihinin, İslamiyet öncesi dönem Türk destan geleneğinin en önemli eseri ve kültürel mirası olarak tarihteki yerini almıştır. Uygur Türkçesi dönemi de genel olarak Eski Türkçenin yazı dili özelliğinin korunması ve geleceğe taşınmasında çok önemli bir görevi yerine getirdiğini söyleyebiliriz.

Türklerin Türkistan coğrafyasındaki sosyal hayatının en yoğun olduğu, kendi aralarındaki mücadelelerin de bir o kadar arttığı ve etkili olduğu dönemlerden biri de 10-13. yüzyıllar arasındaki "Karahanlı"lar dönemidir. Bu dönemde özellikle, Uygur Devletinin yıkılmasıyla, batıya doğru göç eden Türk boyları, İslamiyet'i kabul etmiş ve metinlerini Arap harfleri temelinde geliştirilen alfabeyle yazmaya başlamışlardır. Yeni bir inanç sistemi ve kültür coğrafyasının etkisiyle oluşturulan siyasi yapıda, Türkçenin yapısal özelliklerinin korunmaya çalışılarak oluşturulan, yaklaşık bin yıllık Arap harfli yazı diliyle, pek çok lehçeleriyle birlikte, belki de Türk kültür tarihinin en önemli eserleri vücuda gelmiştir. İnsanın, aklın, adaletin, devletin belirlenen karakterler aracılığıyla temsil edildiği, bilginin değerine, gücüne bin yıl önce inanmanın örneğini teşkil eden, *"Aklın süsü dil, dilin süsü sözdür; insanın süsü yüz, yüzün süsü gözdür", "İnsanları iyi seçebilmek için akıllı, bir işte başarılı olmak için bilgili olmak gerekir"* diyen, Balasagunlu Yusuf Has Hâcib tarafından kaleme alınan, dönemin Karahanlı hükümdarına sunulan "Kutadgu Bilig", yazılışının üzerinden yaklaşık 954 yıl geçmesine rağmen dünyanın ve Türk kültür mirasının en önemli eserleri arasındadır. Asıl yazılış amacının, kültürel etkileşim ve iktisadi, sosyal paylaşım içinde bulunulan Araplara Türkçe öğretmek amacıyla, Kaşgarlı Mahmud tarafından 1072-1077 yılları arasında yazılan ve

Türkçenin dünya dili olma özelliğinin en önemli kanıtı olarak gösterdiğimiz Divânü Lûgati't-Türk, Türkçenin yabancı dil olarak öğretilme sürecinin ilk eseri olarak değerlendirilmekte ve mevcut tek nüshası ile dünyada yazıldığı dönem itibariyle, eşsiz bir miras olarak yerini almaktadır. Karahanlı Türkçesi döneminde Yüknekli Edip Ahmed tarafından kaleme alınan "Atabetü'l- Hakayık" ile Hoca Ahmed Yesevi tarafından yazılan, onun Türkistan sahasında İslamiyet'in anlatılması ve öğretilmesi sürecindeki öğretilerini manzum olarak ifade ettiği "Divan-ı Hikmet" adlı eseri, Türkçenin en önemli kültür hazineleri olarak günümüze kadar gelmiştir. Eski Türkçe döneminde (6-8. yüzyıllar arası) yazılan eserler, elbette bu çalışmalardan ibaret değildir. Tarih alanı başta olmak üzere, Türkistan coğrafyasını pek çok açıdan ele alan önemli eserler mevcuttur. Ancak Türkçenin ana dil özelliği göstermesi, dünya kültür mirası içerisinde hak ettiği yeri alarak gelecek kuşaklara aktarılmasında bu eserlerin çok büyük önemi ve katkısı vardır.

Eski Türkçe döneminin devamı şeklinde tespit ettiğimiz Orta Türkçe Dönemi (13-15. yüzyıllar arası) de yüzyıllar içerisindeki pek çok tarihî olayla birlikte şekillenmiş ve edebi değeri yüksek; metinsellik ölçütleri daha da gelişmiş, türler bakımından zenginleşmiş, her biri Türkçenin tarihî gelişimine katkı sunacak çok önemli eserler kaleme alınmıştır. Özellikle Türkistan'dan başlayıp Horasan bölgesine doğru devam eden göçlerle birlikte, 12. yüzyıldan itibaren Harezm bölgesine yapılan göçler, buradaki yeni yapılanmalar neticesinde şekillenen Harezm-Kıpçak Türkçesiyle, İdil-Ural Bölgesine ve Karadeniz'in kuzeyinden batısına kadar olan bölgeye; Doğu Türkçesi (Çağatay Türkçesi) temelinde de Afganistan, Pakistan ve Hindistan'a kadar Türkçenin sesi ulaştırılmıştır. Harezm sahasında, Nehcü'l-Feradis, Mukaddimet'ül-Edeb, Kısasü'l-Enbiya, Muînü'l-Mürid, Muhabbbetnâme gibi eserler Türkçenin bu bölgedeki gücünün yansıması olarak yerini almıştır. Kıpçak sahasında ve döneminde ise başta Codex Cumanicus olmak üzere, Hüsrev ü Şirin, Tercüman-ı Türkî ve Arabî, Gülistan Tercümesi gibi eserler öne çıkmaktadır. Doğu (Çağatay) Türkçesinde de aynı şekilde, Muhâkemetü'l Lûgateyn, Şecere-i Terâkime, Şecere-i Türkî gibi eserler Türkçenin bu bölgelerdeki varlığının delili olarak yerini almıştır.

Oğuz Türkçesi (Batı Türkçesi) temeline dayanan Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Gagavuz Türkçesi ve Osmanlının son döneminde temelleri atılan günümüz Türkiye Türkçesi de gelinen noktada Türkçenin konuşur ve yazar bakımından en büyük yekûnunu oluşturmaktadır. 13. yüzyılda Karamanoğlu Mehmet Bey, 15 Mayıs 1277'de bir ferman yayımlayarak "Bundan sonra divanda, dergâhta, bârgâhta, mecliste, meydanda, Türkçeden başka dil kullanılmayacaktır." diyerek o dönemde Türkçenin gücünü vurgulayarak bilinç oluşturmuştur. Bu dönemde başta Yunus Emre olmak üzere Âşık Paşa, Kadı Burhaneddin, Hacı Bayram Velî, Kaygusuz Abdal, Şeyyad Hamza, Kul Nesimî, Süleyman Çelebi gibi şairler eserlerini Türkçe yayımlamaya özen göstermişlerdir. Özellikle Yunus Emre, ana dili Türkçeyi, özelde Türk milletine, genelde bütün insanlığa en saf inciyle, ana sütü gibi tertemiz bir lisan ile öz Türkçe ile seslenmiştir (Aydın, 2021: 133) Özellikle Osmanlılar döneminde askerî, sosyal ve iktisadi başarılarla birlikte, devletin sınırlarının genişlemesi,

kültürel anlamda da genişlemeyi beraberinde getirmiştir. Bu durum doğal olarak Türkçenin de kullanım alanını geliştirmiş, Türkçe başta İstanbul ve çevresi olmak üzere; pek çok yerde millî kimliğin oluşmasında önemli bir unsur hâline gelmiştir. Tanzimat'la başlayan batılılaşma hareketlerinin devamında özellikle I. ve II. Meşrutiyet'ten sonra gelişen millî dil, millî kültür temelli milliyetçilik düşünceleri doğrultusunda "Yeni Lisan" hareketiyle birlikte bugünkü Türkiye Türkçesinin temelleri atılmış ve Cumhuriyet döneminden itibaren özellikle İstanbul Türkçesinin esas alındığı konuşma ve yazı dili vücuda getirilmiştir. Diğer yandan, Eski Türkçe döneminden itibaren aradan geçen yüzlerce yıllık süreçte Türkçe, uzak ve yakın lehçeleriyle varlığını her türlü baskı politikalarına ve olumsuz koşullara rağmen sürdürmeye devam etmektedir.

Dünya Dili Türkçe. Kökenleri ve tarihsel gelişimi itibariyle dünyanı en eski sözlü ve yazılı dili olan Türkçenin Batı Türkçesi temelinde gelişen Türkiye Türkçesi de bu anlamda; özellikle son 30 yılda, dünya dili olma yolunda emin adımlarla ilerlemektedir. 1991 yılında SSCB'nin dağılması ve beş Türk cumhuriyetinin bağımsızlığını ilan etmesiyle başlanan süreçte; dönemin Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri bağımsızlığını kazanan Türk cumhuriyetleriyle tarihin derinliklerinden gelen köken birliğinin de bir gereği olarak iş birliği modelleri üzerinde çalıştılar. Bu noktada onları yönlendiren ve motive eden en önemli güçlerden birisi de hiç şüphesiz Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün, 29 Ekim 1933 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. kuruluş yıl dönümü kutlamaları sırasında yaptığı konuşmasında söylediği; *"Bugün, Sovyetler Birliği dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır; fakat yarın ne olacağını kimse bugünden kestiremez; tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufalanabilir; bugün elinde sımsıkı tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman, Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim, bu dostumuzun idaresinde, dili bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak, yalnız o günü susup beklemek değildir; hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır; manevî köprülerini sağlam tutarak. Dil bir köprüdür, inanç bir köprüdür. Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Onların, yani dış Türklerin bize yaklaşmasını bekleyemeyiz, bizim onlara yaklaşmamız gerekli."* sözleri âdeta yol gösterici olmuş ve 1992 yılında "Büyük Öğrenci Projesi" hayata geçirilmek üzere çalışmalara başlanmıştır. Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan başta olmak üzere, bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve diğer coğrafyalarda yaşayan Türk soylu akraba topluluklardan öğrenciler Türkiye Cumhuriyeti Devleti burslusu olarak Türk Cumhuriyetleri Sınavı (TCS) ile ülkemize gelmeye başladılar. Türkiye Türkçesinin aslında yabancı dil olarak öğretimi süreci tam da bu dönemde başlatılmıştır. Özellikle Türkistan coğrafyasından, Balkanlardan ve Ortadoğu ülkelerinden gelen öğrenciler ön lisans, lisans ve lisansüstü öğrenimlerini sürdürmek üzere ülkemize gelmişler; ilk olarak da Türkçe öğrenme sürecine dâhil olmuşlardır. Diğer yandan 2000 yılından itibaren de Yabancı Uyruklu Öğrenci Sınavı'yla (YÖS) Türkiye'ye dünyanın dört bir yanından gelen öğrencilerle birlikte

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimiyle ilgili ilk adımlar atılmaya başlanmıştır. Bugün itibariyle gerek Türkiye Bursları çerçevesinde gerekse YÖS sınavıyla Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarındaki öğrenci sayısı yüz binleri geçmiş durumdadır. Ayrıca Millî Eğitim Bakanlığı, Yükseköğretim ve Yurt Dışı Eğitim Genel Müdürlüğüne bağlı 13 ülkede açılan Türk okullarında, Türkiye Maarif Vakfının 51 ülkede yürüttüğü eğitim faaliyetlerinde, Yunus Emre Enstitüsünün pek çok ülkede açtığı Türkçe öğretimi kursları bünyesinde Türkiye Türkçesi dünya dili olma yolunda emin ve sağlam adımlarla yoluna ilerlemektedir. Ayrıca başta Almanya olmak üzere, 1950 yılından sonra Türkiye'den yurt dışına çalışmak üzere giden ve bulundukları ülkelere yerleşerek üçüncü, dördüncü kuşak nesilleri için "Yurt Dışındaki Türk Çocuklarına Türkçe Öğretimi" kapsamında da çalışmalar devam etmektedir.

Sonuç. Cumhuriyet'in 100. yılında, Türkçenin dünya dili olma yolunda geldiği nokta itibariyle baktığımızda gerek Türkiye Türkçesi gerekse diğer Türk lehçeleri bugün ciddi bir yekûnu teşkil etmekte, Türkistan'dan İdil-Ural Bölgesine, Balkanlara, Rusya Federasyonun pek çok bölgesinde, Avrupa'da, Afrika'da ve dünyanın pek çok bölgesinde, geniş bir coğrafyada varlığını sürdürmektedir. Sadece Türk toplumlarının değil, Türkçeyi başta eğitim dili ve iş amaçlı olmak üzere, çeşitli hedeflerle öğrenen on binlerce öğrenicinin varlığı, dünyanın en eski yazı dillerinden Türkçenin geldiği noktayı göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bugün itibariyle, özellikle Eski Türkçe dönemindeki yazı diline dayalı ortak eserleri referans göstermek suretiyle, ortak kültür ve dil değerleri doğrultusunda çok önemli çalışmalar yapılmakta, sadece Türkiye Türkçesi değil, bütün Türk lehçeleri varlığını en canlı şekilde devam ettirmektedir. Bu anlamda, 18-21 Ekim 2023 tarihleri arasında Romanya Köstence'de düzenlenen "V. Uluslararası Kültürel Çok Seslilik, Dünya'da Türk Dili, Kültürü ve Medeniyeti Konferansı" da Türkçenin dünyadaki yeri, önemi ve dünya dili olma yolundaki sürece katkı sunması açısından çok büyük bir hizmette bulunmuştur. Bu tür konferansların Türkiye-Romanya ilişkilerine de ayrı bir katma değer sağlamıştır.

Kaynakça

Aydın, Oğuzhan, Yunus Emre, "Söz'ün Gönlü Yunus", s. 131-141, Ankara: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2021.

Ercilasun, Ahmet Bican, Bengütaş Edebiyatı, "Büyük Türk Klasikleri, Ötüken Neşriyat, Birinci Cilt, s.57. İstanbul: Söğüt Yayıncılık. 1985.

Ergin, Muharrem, Orhun Abideleri, 42. Baskı. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2009.

İnan, Afet, Türk Dili Dergisi, S.182, s.90. https://atam.gov.tr/harf-ve-dil-devrimi/. 1966

Özkan, Nevzat, *İsme Gelen Ekleri de Alan bir Fiil Gövdesi: Belir-,* Türk Dili Belleten, Yıl 2001, Cilt: 49 Sayı: 2001, 205 – 212, 2001.

ÖLMEKTE OLAN DİL: GAGAVUZ DİLİ

İrina İUSİUMBELİ
Gagavuzlar Derneği Başkanı, Türkiye

Abstract: *The Ottoman-Russian wars determined the migration routes of the Gagavuz people living in the Balkans. Gagavuz people, whose religion is Orthodox Christian and language is Oghuz Turkish, were defined according to where they went. Those who stayed in Greece were called Greeks, those in Bulgaria were called Bulgarians, and those in Romania were called Romanians. Regardless of the name of the country in which Gagavuz Turks live, they have been subjected to assimilation policies everywhere and have almost lost their native language over time.*

Language is a living entity with a dynamic structure. It is unthinkable for language to be unchanging and static. Language changes, transforms and develops over time, both in terms of structure and function. These changes are not always changes that improve the language. Over time, the Gagavuz language interacted with other languages, and the interaction weakened the Gagavuz language instead of improving it. The fact that the Gagavuz language did not have its own alphabet until recently and that the Gagavuz people used their native language only as a spoken language at home has caused this language to gradually become weaker and disappear. For Gagavuz Turkish to revive and develop, the lost functions of Gagavuzian must be restored.

In this study, brief information about the Gagavuz people is given, and then the status of Gagavuzian as a native language, especially in the Gagavuzia Autonomous Region, is elaborated.

Keywords: *Gagavuz, Gagavuzian language, development, weakening, death of languages, assimilation.*

Giriş. Moldova Cumhuriyeti'nin güney bölgesinde yer alan Gagavuz Yeri Özerk Bölgesi'nde yaşayan Gagavuzların konuştuğu dil günümüzde kaybolmaya yüz tutmuş ve UNESCO'nun Tehlikedeki Dünya Dilleri Atlası'nda (Atlas of the World's Languages in Danger) da "*kesinlikle tehlikede"* olan diller kategorisinde yer almıştır. Bu çalışmada, genellikle, toplu olarak yaşayan Gagavuzların konuştukları dil nasıl oldu da günümüzde kaybolmak raddesine geldi, bu süreçte Gagavuz dilini ne tür olumlu veya olumsuz faktörler etkiledi irdelenmeye çalışılacaktır.

1. Gagavuzlar Kimdir? Gagavuzların bir halk olarak Balkanlar'da oluştuğu kabul edilmektedir. Gagavuzlar, Türk Dünyasının batı ucunda yaşayan, Hristiyanlığın Ortodoks mezhebini benimseyen bir Türk topluluğudur.

1.1. Gagavuz Türklerinin Dini. Gagavuzların Hristiyanlığı ne zaman kabul ettikleri konusunda kesin bilgiler mevcut değildir. Karadeniz'in Kuzeyinden Balkan yarımadasına inen Türklerin ortak inanışlarının Gök Tanrı dini olduğu bilinmektedir. Bozkırdan gelen Türkleri kendileri için büyük bir tehlike olarak kabul eden ve sınırlarını emniyet altına almak isteyen Bizanslılar, onları Hristiyanlaştırmaya sevk etmiştir (Güngör 20). Gagavuzların üzerine araştırmalar yapan bilim insanları, Gagavuzların ne zaman Hristiyan olduklarına dair farklı görüşler öne sürmektedirler. Kimi araştırmacılara göre Gagavuzlar Hristiyanlığı IX. yüzyılda, kimilerine göre ise X-XI. yüzyıllar veya XIII-XIV. yüzyıl arasında kabul etmiştir. Farklı fikirlerde olmalarına karşın araştırmacılar, bu olayın IX. yüzyıldan itibaren başladığı konusunda hemfikirdirler.[6] Ancak, Güney ve Doğu Avrupa'da Hristiyanlığın dağılmasının genel sürecini göz önüne alırsak, Gagavuzların en geç Balkanlar'da X-XI. asırlarda Hristiyanlaştırıldığını kabul etmek mümkündür (Karanastas 1997:121-128). Gagavuzların Ortodoks mezhebinden oluşu, 1054 yılında Hristiyan kiliselerinin Ortodoks ve Katolik olmak üzere iki ana mezhebe ayrılması sonucu, Dobruca bölgesinde bulunan Gagavuzların, Bizans Ortodoks kilisesinin etkisi altında kalmasından kaynaklanmaktadır (Bkz.: Güngör 22; Karanastas 2001:5,21-22).

Gagavuz Türklerinin büyük çoğunluğu günümüzde de Hristiyanlığın Ortodoks mezhebini benimsemesiyle birlikte, XIX. yüzyılın başından beri Hristiyanlığın Protestan mezhebini seçenler de olmuştur. Sovyetlerin dağılmasından sonra Protestan mezhebinin mensuplarında artış meydana gelmiştir. Gagavuz Yeri nüfusunun günümüzdeki dine göre aidiyetliğini aşağıdaki tablodan görmek mümkündür.[7]

Din	**Kişi Sayısı**
Ortodoks / Orthodox	122.386 kişi
Oryantal Ortodoks / Christian of old rite	1 kişi
Katolik / Catholic	12 kişi
Augustin Evangelisti /Evangelic of augustan confession	223 kişi
Babtist / Christian evangelic baptist	1.302 kişi
Evangelist / Evangelic christian	129 kişi
Adventist / Seventh day adventist	819 kişi
Pentikostal / Penticostal	291 kişi

[6] Bu konu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz.: Çakir 80-108; Gradeşliev 8; Karanastas 1997:121-128; Kvilinkova 2).

[7] Tabloda verilen bilgiler Moldova'da 2014 yılında yapılan son nüfus sayımı verilerinden alınmıştır.

Yehova'nın Şahitleri / Jehovah's Witnesses	199 kişi
Yahudi / Judaism	11 kişi
Müslüman /Muslim	176 kişi
Agnostik /Agnostic	8 kişi
Ateist / Atheist	88 kişi
Diğer / Other religious groups	52 kişi
Dinini belirten toplam kişi sayısı	**125.697 kişi**
Dinini belirtmek istemeyen kişi sayısı	**8.838 kişi**
Toplam kişi sayısı	**134.535 kişi**

Tablo 1. *Gagavuz Yeri'nde din mensupluğuna göre nüfus dağılımı*

1.2. Gagavuz Adı. "Gagavuz" adına ilk defa Rus kaynaklarında, 1817 tarihli Rus nüfus sayımındaki bir "Katagrafya"da rastlanmıştır. Yazılı kaynaklarda Gagavuzlardan bir halk olarak ilk defa 1837 yılında Rusya İçişleri Bakanlığı çalışma memuru İ. Tolstoy'un (*İstoriya Moldavii. Dokumentı i Materialı* 3:179) Bessarabiya bölgesi kolonilerinin istatistiksel incelemesi çalışmasında bahsedilmiştir. 1853 yılında P. fon Koppen de Gagavuzları, Bulgarların arasında yaşayan ayrı bir etnik birlik olduğunu fark etmiştir (Gradeşliev 8). Gagavuz adının ne zaman kullanılmaya başlandığı konusunda Osmanlı kaynakları sessiz kalmış, Bizans kaynakları ise, Gagavuzlar için "Türkçe konuşan Elenler" tabirini kullanmıştır (Manof 28).

Gagavuz adının kaynağı hakkında kesin ispatlanmış bir görüş olmadığından, bu konuda tartışmalar hala devam etmektedir. Gagavuz adının nereden geldiği hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Burada bazı örnekler vermekle yetineceğiz. Örneğin Rus araştırmacılar V. V. Radloff ve V. Moşkov'a göre, "Gagavuz" kelimesinin etimolojisi Gag + Oğuz'dan oluşur. Gag kelimesinin, Uzlara mensup bir kol manasını ifade ettiği ihtimalini ileri sürerken, Oğuz kelimesinin "ğ" harfini, gırtlak bir ses olduğundan, "gh" olarak vermek daha doğru olabileceğini, zamanla ise dil gelişimi ile düştüğünü vurgulamaktadırlar. Bu fikri desteklemek için, araştırmacılar birçok Gagavuz kelimesini örnek göstermektedirler (Moşkov 17-18). Bulgar araştırmacı G. Zanetov, Gagavuz adının bir Oğuz kavminin adı olduğunu kabul etmektedir (Gradeşliev 18-19). Gagavuzlarla ilgili çalışmalar yapan Türkolog L.A. Pokrovskaya'ya göre "Gagavuz" kelimesi, bir Oğuz kavmi olan "Hanga-guz" (Kanga-guz)'dan meydana gelmektedir (Pokrovskaya 79-80). Gagavuz adının "Keykâvus"tan gelebileceği iddiaları da mevcuttur. Gagavuzların Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykâvus'un torunları olarak kabul eden Balasçev'e göre, doğulu milletler baştaki "k" harfini "g" olarak telaffuz ederler ve XIV-XV. yüzyıldaki Dobruca diyalektinde "k"nin "g" gibi telaffuz edilmesinden dolayı Gagavuz kelimesi Keykâvus'tan gelmektedir

(Balasçev 1917:33-36; 1930:19). Bu görüş; Zajaczkowski, Kemal Karpat, Halil İnalcık, Faruk Sümer tarafından da kabul görmüştür. Bu görüşe iştirak etmeyen Atanas Manof, Gagavuzların –k- harfini –g- gibi telaffuz etmediklerini, II. İzzeddin Keykâvus'un tebaasına önceleri Gagavuzlar denilmesi gerekirken bunlara Selçuklu Türkleri denilmesi sebebiyle kabul edilemez olduğunu vurgulamaktadır. Görüş kabul edilmiş olsaydı, o zaman Gagavuzlarla aynı menşeden olan, fakat Müslümanlığı kabul eden Gacallara da Gagavuzlar demek lazımdı. Manof, Gagavuz kelimesinin izahı konusunda şunları açıklamaktadır: Gagavuz kelimesi bir milletin tarihî bir adı değil, Oğuzların ailevî bir unvanıdır ve Hristiyanlığı kabullerini ifade etmek için alınmıştır. Binaenaleyh, Gagavuz, sadece Türk Oğuz kavminden olan Hristiyan'dır (Manof 34-35). Bazı araştırmacısılar ise, Gagavuz adının "Gök – Uz" (Kök- Uz)dan gelmiş olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır (Gradeşliev 28-29; Manof 34). Bu görüşü H. N. Orkun, Ö. Lütfi Barkan, Yaşar Nabi Nayır, St. Mladenov, Th. Menzel gibi araştırmacılar da benimsemektedir (Gradeşliev 28-29,49-50). Özetle, Gagavuz adı üzerine öne çıkan görüşlerin çoğu "Gagavuz" kelimesinin sonundaki "Uz" kelimesinin Oğuz'un kısaltılmış şekli olduğunu kabul etmekte, kelimenin başındaki "Gaga"nın ise "Kara, Kaga, Kanga, Gaga, Haka ve Gök" kelimelerinden gelmiş olabileceği üzerinde durulmaktadır.

1.3. Gagavuzların Menşei. Gagavuzlar hakkında yapılan araştırmalarda, Gagavuzların menşei, araştırmacılar tarafından en büyük ilgiyi görmüş, fakat Gagavuzların menşei ile ilgili tarihi kaynakların eksikliğinden dolayı araştırmalar sağlıklı yapılamamıştır. Farklı ülkelerin araştırmacıları, Gagavuz kimliğini farklı şekillerde sunmaktadır. Gagavuzlar kendilerini Oğuz Türkleri olarak görmekte, lakin Gagavuzların menşei ile ilgili yapılan araştırmalar, aynı Gagavuz adı ile ilgili yapılan araştırmalar gibi, Gagavuzların menşei hakkında da birçok görüş öne sürmektedir. Bu görüşleri özetle aşağıdaki gibi birkaç temel blok halinde vermek mümkündür:

1. Gagavuzlar, Türkleşmiş Bulgarlardır;

2. Gagavuzlar, orta çağ Türk kavimlerinden oluşmuş bir Türk topluluğudur. Burada araştırmacıların birkaç hipotezi vardır:

a. Gagavuzlar, Protobulgardır;

b. Gagavuzlar, Kumandır;

c. Gagavuzlar, Selçuk Türkleridir;

d. Gagavuzlar, Oğuz Türkleridir;

e. Gagavuzlar, yukarıda adı geçen kavimlerin şu veya bu şekilde karışmış olan topluluğudur;

3. Gagavuzlar, Rum kökenlidir.

Bütün bu görüşleri inceleyen Polonyalı Türkolog Tadeusz Kowalski'ye göre: Gagavuzlar, üst üste üç tabakadan oluşmaktadır.

1. En eski tabaka kuzeyli bir Türk topluluğun kalıntılarından oluşmuştur.

2. İkinci tabaka, Osmanlıların Balkanlara gelmelerinden daha önceki devre denk gelen kuvvetli bir güneyli gruptan oluşmuştur.

3. En son tabaka ise Osmanlı devrinin Türk kolonistlerinden ve Türkleşmiş unsurlarından teşekkül etmiştir.

Bu sonuçtan yola çıkarak, Gagavuzlar; Peçenek, Oğuz ve Kıpçaklar ile Anadolu Selçuklu Türklerinden meydana gelmiş, onların sentezi bir Türk toplumu olduğunu söylemek mümkündür.

2. Gagavuzların Yaşadıkları Yerler ve Gagavuzcanın Durumu. Bugün Gagavuzlar toplu olarak Moldova, Ukrayna, Bulgaristan, Yunanistan gibi ülkelerde yaşamaktadırlar. Ayrıca bu bölgelerden çeşitli sebeplerle ve değişik zamanlarda Türkiye, Brezilya, Arjantin, eskiden Sovyetler Birliği'nde olan cumhuriyetlere, ABD ile Avrupa Birliği ülkelerine gitmiştir ve günümüzde de bu ülkelerde yaşayan çok sayıda Gagavuz bulunmaktadır.[8]

Göçlerin getirmiş olduğu bölünmeler Gagavuzları birbirinden uzaklaştırmış ve asimile olmaya daha açık bir hale getirmiştir. Brezilya, Arjantin, eskiden Sovyetler Birliği'nde olan cumhuriyetlere, ABD ile Avrupa Birliği ülkelerine göç eden Gagavuzlar, kimi yerlerde toplu mahalleler oluşturmuş olmalarıyla birlikte, zamanla neredeyse tamamen asimile olmuşlardır. Göç edenlerin ikinci nesli biraz daha Gagavuzcayı konuşabilirken, üçüncü neslin ana dili, yaşadıkları devletin baskın dili olmuştur.

Bulgaristan, Yunanistan, Romanya gibi ülkelerde Gagavuzlar, XVIII. yüzyılın sonuna kadar daha kalabalık ve daha toplu yaşamaktaydı. Balkan Yarımadası'nın değişik bölgelerinde yaşayan Gagavuzların bir kısmı, XVIII. yüzyılın sonlarında ve XIX. yüzyılın ilk yarısında yaşanan savaşlar ve zor ekonomik şartlar nedeniyle, yaşadıkları eski yerleri bırakıp (genellikle de Kuzeydoğu Bulgaristan bölgesinden) Bucak'a göç etmişlerdir. Rus İmparatorluğu, güney sınırlarına bir tampon bölge oluşturmayı amaçlayarak, Bucak bölgesinde yaşayan Müslüman halkları kaldırmış ve yerlerine Balkanlar'dan Hristiyan halkların göç etmesini, bu halklara bir dizi kolaylıklar (her aileye yaklaşık 50-55 hektar toprak verilmesi, 7 yıllık vergi ve askerlik muafiyeti gibi kolaylıklar) sağlayarak teşvik etmiştir. Böylece, 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşlarını takip eden yıllarda Gagavuzların Bucak bölgesine göçleri artmıştır.[9] Balkan yarımadasında kalan Gagavuzların ise, hem Yunan, Bulgar, Romen kiliselerin nüfuz sahasında bulunmaları, hem de devlet politikası icabı yüzyıllar boyu süren, Helenistik, Bulgarlaştırma, Romenleştirme politikasına maruz kaldıklarını söylemek mümkündür. Okullarda, devlet kurumlarında, kısacası, hane dışında ana dilini kullanan Gagavuzlar (tıpkı da Balkan Yarımadası'nda yaşayan diğer Türk halkları gibi) ayıplanır, cezalandırılır ve devlet dilini kullanmaları teşvik edilirdi. Aynı politikalarının günümüzde de devam ettiği görülmektedir. Bu politikalar sonucunda

[8] Bu konu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz.: Argunşah, Güngör 1998:11, Iusiumbeli 16.

[9] Bu konu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz.: Argunşah M., Argunşah H. 39; Moşkov 7; Karanastas 2001:21-22)

Yunanistan'da yaşayan Gagavuzlar kendilerini Türkçe konuşan Helen olarak; Bulgaristan'da yaşayanlar Bulgar olarak, Romanya'da yaşayanlar ise Romen olarak görmektedir. Bulgaristan'da yapmış olduğumuz saha çalışmalarında derleme yapmış olduğumuz Gagavuzların arasında "Ben Gagavuzum, ama Bulgarım" diyenlerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Günümüzde Balkanlar'da yaşayan Gagavuzların arasında yaşlılar hala Gagavuzca konuşabilmektedir, orta yaş biraz anlamasıyla birlikte konuşamamakta, genç nesil ise Gagavuzcayı hiç bilmemektedir. Yaşadıkları yerlerde hakim olan toplum ile karışık evlilikler de yapan Gagavuzlar, bu toplumlar tarafından iyice asimile edilmektedir. Balkanlar'da Gagavuzca hiçbir işitsel, görsel veya yazılı yayın yoktur, kurs veya seçmeli ders gibi öğretici faaliyet de yoktur.

Sayı olarak en kalabalık Gagavuzlar, Besarabya bölgesinde günümüz Moldova ve Ukrayna cumhuriyetlerinde yaşamaktadırlar. Ukrayna'da 2001 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre 32.000 Gagavuz yaşamakta ve bunlardan 27.600'ü sadece Odessa bölgesinde ikamet etmektedir (Arnaut, Bankova, Çimpoeş 11; Bulgar, Dimçoglo:4). Resmi sayım sonuçlarına göre Ukrayna'da 32.000 Gagavuz'un yaşadığı görülmesiyle birlikte, Ukrayna Gagavuzlar Birliği'nin başkanı Vasiliy Kelioglo Gagavuz Yeri'nde katılmış olduğu televizyon, radyo programları ile diğer söyleyişlerinde, Ukrayna'da yaklaşık 50.000 Gagavuz'un olduğunu söylemektedir.[10] Ukrayna'da şehirlerde yaşayan ve karışık evlilikler yapan Gagavuzlar da Gagavuzcayı gittikçe daha az kullanmakta ve şehirlerde yaşayan Gagavuz çocukları ağırlıklı olarak devlet dilini kullanmaktadırlar. Gagavuzların daha yoğun yaşadığı Odessa bölgesi köy kesimlerinde Gagavuzca hala kullanılmakta ve okullarda da seçmeli ders olarak okutulmaktadır.

2008 yılında Ukrayna hükümetinin aldığı kararla Ukrayna'da yaşayan Gagavuzlar Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçmiştir. Buradaki Gagavuzlara hem Gagavuz Yeri'nde yayımlanan kitaplar ulaştırılmakta, hem de Ukrayna hükümetinin ve TİKA'nın verdiği destek ile Ukrayna'da da Gagavuz dilinde kitapçıklar basılmaktadır.

En yoğun olarak Gagavuzlar, Moldova Cumhuriyeti'nin güneyinde Bucak olarak adlandırılan bölgede Gagavuzların kurmuş olduğu Gagavuz Yeri Özerk Bölgesi'nde yaşamaktadırlar. 23 Aralık 1994'te Moldova Cumhuriyeti Parlamentosu tarafından kabul edilen kanun (344. madde 13. bölüm) ile Gagavuz Yeri Özerk Bölgesi statüsünü almıştır. 5 Mart 1995 tarihinde Özerk Gagavuz Bölgesi'nin sınırlarını belirlemek üzere yapılan referandumda, Gagavuz Yeri'ne 3 şehir ve 27 köy olmak üzere 30 yerleşim yeri bağlanmıştır (Karanastas 2001:113-114).

On yılda bir yapılan ve en sonuncusu ise 2014 yılında (2024 yılında yeni sayım yapılacaktır) Moldova genelinde yapılan nüfus sayım verilerine göre

[10] Gagavuzya Gün Gündän "На территории Украины проживает более 50 тысяч гагаузов, считает Василий Келиогло" 9.02.2016 tarihli programdır.

Gagavuz Yeri'nde toplam 134.535 kişi yaşamaktadır. Etnik kökenine göre Gagavuz Yeri'nde yaşayanların dağılımı aşağıdaki gibidir:[11]

Etnik Grup	Nüfus içindeki dağılım
Gagavuz / Gagavuzs	%83,8
Bulgar / Bulgarians	%4,9
Moldovan / Moldovans	%4,7
Rus / Russians	%3,2
Ukraynalı / Ukrainians	%2,5
Çingene / Gypsies	%0,3
Diğer / Other ethnicities	%0,6

Tablo 2. *Gagavuz Yeri'nin Etnik Yapısının dağılımı*

Şehir, İlçe	**Toplam**	**Erkek**	**Kadın**	**0-17 *yaş***	**18-64 *yaş***	**65+ *yaş***
Toplam Gagavuz Yeri	**134,535**	**65,164**	**69,371**	**29,213**	**92,380**	**12,942**
Komrat şehri	20,113	9,528	10,585	4,218	13,943	1,952
Çadır-Lunga şehri	16,605	7,826	8,779	3,666	11,035	1,904
Vulkaneşti şehri	12,185	5,753	6,432	2,408	8,161	1,616
Avdarma	3,307	1,645	1,662	610	2,368	329
Baurcu	7,463	3,659	3,804	1,937	5,012	514
Beşalma	3,828	1,876	1,952	917	2,624	287
Beşgöz	3,466	1,726>	1,740	868	2,328	270
Bucak	1,352	670	682	302	954	96
Kırbaalı	374	184	190	67	257	50
Kazayak	6,698	3,299	3,399	1,410	4,739	549
Ruskaya Kiseliya	595	300	295	135	414	46

[11] Tabloda verilen bilgiler Moldova'da 2014 yılında yapılan son nüfus sayımı verilerinden alınmıştır.

Şehir, İlçe	**Toplam**	**Erkek**	**Kadın**	**0-17** ***yaş***	**18-64** ***yaş***	**65+** ***yaş***
Kiriyet-Lunga	2,279	1,139	1,140	467	1,604	208
Kirsova	6,298	3,063	3,235	1,135	4,580	583
Çok-Maydan	2,903	1,408	1,495	452	2,074	377
Çeşmeköy	4,497	2,163	2,334	767	3,217	513
Kongaz	11,123	5,539	5,584	2,841	7,382	900
Kongazçık	1,480	745	735	343	1,013	124
Kıpçak	9,138	4,527	4,611	2,220	6,238	680
Kotovskoe	873	424	449	256	576	41
Dezginca	4,273	2,060	2,213	833	2,972	468
Etuliya	3,061	1,481	1,580	523	2,164	374
Ferapontievka	808	378	430	161	546	101
Haydar	4,038	1,979	2,059	945	2,827	266
Coltay	1,893	916	977	433	1,313	147
Svetlıy	1,622	784	838	420	1,005	197
Tomay	4,263	2,092	2,171	879	3,034	350

Tablo 3. *Gagavuz Yeri Toplam Nüfus, Nüfusun Yaş Gruplarına ve Cinsiyetine Göre Dağılımı*

Gagavuz Yeri'nin yüzölçümü 1.831 km², başkenti Komrat şehridir. Bayrağı, ağırlık mavi renkte olmak üzere, üç renktedir: Mavi, beyaz, kırmızı. Sol üst köşesinde Gagavuz Yeri'nin üç bölgesini simgeleyen üç yıldız vardır. Gagavuz Yeri; özerk bölge statüsüne sahiptir, fakat kendi içinde toprak bütünlüğü yoktur. Resmi dili Gagavuzca, Moldovanca ve Rusçadır.

Resmi dil statüsüne sahip olan Gagavuzcanın durumu Gagavuz Yeri'nde can sıkıcıdır. Gagavuzcanın "ölen dil" raddesine gelmesi, elbette kısa bir süre içinde olmamıştır. Bu duruma gelmesinde birçok olumsuz faktör rol almıştır.

3. Gagavuz Dilini Etkileyen Olumlu ve Olumsuz Faktörler. Oğuz grubu içerisinde yer alan Gagavuzca çeşitli dönemlerde değişik asimilasyon politikalarına maruz kalmıştır. Daha Balkanlar'dayken Gagavuzlar, Hristiyan Ortodoks oldukları için (bahsi geçen dönemlerde toplumlar, milletten çok din unsuruna göre ayrılırdı) Balkanlar'da yaşayan diğer Türk soylu milletlerden dinî bakımdan ayrılmış ve

Yunan, Bulgar ve Rumen toplumu içinde güçlü asimileye uğramıştır. Gagavuzların kendi millî kiliselerini kuramamış olmaları, kendi alfabelerinin olmaması ve ana dillerinde yazılmış dini kitapların dahi olmaması, Gagavuzların çok yoğun Helenistik etkisine maruz kalmasına sebep olmuştur.[12] Balkanlar'da XII. yüzyıldan itibaren kiliselerin Rum ve Bulgar olarak ikiye bölünmesi ve bu kiliselerde papazların da yaptığı propagandalar sonucu, Gagavuzlar gittiği kiliselere göre kendilerini "Rum" (başka bir adla ise "Hâsıl (Asıl) Gagavuzlar", "Deniz Gagavuzları") ve "Bulgar Gagavuzları" olarak görmeye başlamıştır (Manof 27).

Çeşitli sebeplerden dolayı Balkanlar'dan Besarabya'ya göç eden Gagavuzlar bu sefer de hem Rus, hem de Romen İmparatorlukları dönemlerinde güçlü asimilasyon politikalarına maruz kalmıştır. Yaşadıkları yerlerde hâkim olan toplumla karışık evlilikler de yapan Gagavuzlar, bu toplumlar tarafından iyice asimile edilmiştir.

1930'lu yıllarda Bükreş Büyükelçisi olan Hamdullah Suphi Tanrıöver, Dobruca ile Besarabya'yı gezdiği sırada, Türk olduklarının pek fazla farkında olmayan, Bulgar, Romen ve Rus nüfusun arasında ezilmiş, kimliklerini kaybetmek üzere olan Gagavuzları görünce, Gagavuzların daha fazla asimile olmalarını önlemek için, onların milli şuurlarını uyandırmaya çalışmıştır. Gagavuzların ana dilleriyle eğitim alabilmeleri için Tanrıöver'in olağanüstü gayretleri olmuştur. Tanrıöver'in çabalarıyla Romen hükümeti, Gagavuzların yoğun olarak oturdukları yerlerde seçmeli Türkçe kursların açılmasına izin vermiş, bu kurslarda Türk öğretmenler görevlendirilmiştir. Öncelikle Romanya hükümetinin katkılarıyla bu ülkedeki Türk öğretmenlerden yararlanılmış, daha sonra ise Tanrıöver'in Türkiye'den talep ettiği 80 öğretmen Mustafa Kemal Atatürk tarafından gönderilmiştir. Kemal'in Öğretmenleri, Türkiye'den getirtilen kitapları bu okullarda okutturarak, Gagavuzların Türklüklerinin bilincine varmalarını sağlamıştır.[13] II. Dünya Savaşı, Gagavuzların anadillerinde eğitim almaya devam etmesine engel olmuştur.

II. Dünya Savaşı sonrasında Besarabya'da yaşayan Gagavuzlar Sovyetler idaresine girmiştir. Sovyetler dönemi, ilk bakışta, Gagavuzlar için bir "aydınlanma çağı" olarak görünmesiyle birlikte, Gagavuz halkı en güçlü kültürel asimilasyon politikalarına bu dönemde maruz kalmıştır.

1957 yılına kadar Gagavuzların kendilerine ait bir alfabeleri olmamıştır. Yazıları için, genellikle, yaşadıkları yerlerde hâkim olan toplumun alfabesini kullanmışlardır. Örnek olarak Başpopaz Mihail Çakir 1908, 1911, 1912, 1913 (bahsi geçen dönemde Besarabya Gagavuzları Rus İmparatorluğu sınırları içerisindeydi) yıllarında Gagavuz dilinde dini kitaplar çıkartmıştır. Bu kitaplar Gagavuz Türkçesinde Kiril alfabesi ile yayımlanmıştır. 1918'den sonra bu

[12] Bu konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Argunşah M., Argunşah H. 36; Güngör 22; Karanastas, 2001:21-22; Manof 28).

[13] Bu konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Anzerlioğlu 2006:31-49, 2016:124; Temizyürek 118; Şimşir 25-28).

topraklar Romanya Krallığına geçince, Mihail Çakir'in 1932 ve 1935 yıllarında Gagavuz dilinde yayımladığı kitaplarda Romanya'nın Latin alfabesi kullanılmıştır.

1957 yılında D. Tanasoglu ile L.A. Pokrovskaya, Rus alfabesi bazında Kiril harfli Gagavuz alfabesini meydana getirmiştir.

А а	Ä ä	Б б	В в	Г г	Д д	Е е	Ё ё
a	ä	b	v	g	d	ye	yo
[ɑ]	[æ~ɛ]	[b]	[w/vʲ]	[g/gʲ]	[d]	[e/je]	[jo]
Ж ж	Ӂ ӂ	З з	И и	Й й	К к	Л л	М м
j	ğ	z	i	y	k	l	m
[ʒ]	[ʤ]	[z]	[i]	[j/-ĭ]	[k/kʲ]	[l/ʎ]	[m]
Н н	О о	Ö ö	П п	Р р	С с	Т т	У у
n	o	ö	p	r	s	t	u
[n]	[o]	[ø]	[p]	[r]	[s]	[t]	[u]
Ӱ ӱ	Ф ф	Х х	Ц ц	Ч ч	Ш ш	Щ щ	Ъ ъ
ü	f	h	c	ç	ș	șç	"
[y]	[f]	[x/h~ħ]	[ʦ]	[ʧ]	[ʃ]	[ʃʧ]	[(.j)]
Ы ы	Ь ь	Э э	Ю ю	Я я			
ı	'	ê	yu	ya			
[ɯ~ɨ]	[ʲ]	[ĕe/e]	[ju]	[ja]			

Resim 1. *Rus alfabesi bazında oluşturulan Kiril harfli Gagavuz alfabesi*

Gagavuz dilinde bir dönem kitaplar yayımlanmaya, Gagavuz dilinde okullarda eğitim verilmeye başlanmıştı. Ama ne yazık ki, Gagavuzların bu sevinci çok kısa sürmüştür. Sadece 1958-1961 yılları arasında anadilinde eğitim yapılmış, devamında ise çeşitli bahaneler bulunarak eğitimde Rus diline geçilmiştir.

"*Savaş sonrası kalkınma"* adı altında bölgeye Rus doktor, mühendis, öğretmen gibi uzmanlar getirilmiş, bu uzmanların katkısıyla da Rus dili Gagavuzlar arasında prestij kazanmıştır. Gagavuzların hayatının her alanına Rusça girmiştir: Eğitim dili, televizyon, radyo, gazete, kurumlarda konuşma dili hep Rusça olmuştur. Gagavuz dilinde konuşmak geri kalmışlığın, cahilliğin bir göstergesi olarak görülmeye başlamıştır. Ana dili ile eğitim dilleri farklı olan Gagavuz gençlerin gittikçe daha çok aşağılık kompleksine kapıldığını söylemek mümkündür. Gençlerin taşıdığı kanaate göre, Gagavuz dilinde konuşmak onları cahil olarak gösterecek ve toplumda prestijlerini düşürecektir. Bundan dolayı, ana dilini ev dışında kullanmamaya özen göstermeye ve ev dışında, genellikle, baskın olan Rusçayı kullanmaya başlamışlardır. Bahsi geçen dönemlerde şehirlerde yaşayan Gagavuzlar, özellikle de genç nesil, ev içinde de Rusçayı kullanmıştır. Anadil, hanenin dışına çıkamadığında, anadilin yasal ve kültürel bir statüsü

olmadığında, o dili konuşan insanların da kendilerini daha aşağı görmeleri kaçınılmazdır.

Gagavuz dilinin kullanım alanları gittikçe daralmış, kullanım alanının daralması ise işlev kaybına yol açmış ve Gagavuzların baskın olan dili edinerek ilk başta iki ya da çokdilli gruplar haline gelmelerine sebep olmuş, devamında ise Gagavuz dili, Rus dili tarafından sosyal ve siyasal sebeplerle, yavaş yavaş kullanım dışına itilmiş ve zamanla da tamamen etkisizleştirilmiştir.

Gagavuz Türklerinin büyük kısmı asimile olduklarının farkına bile varmıyorken, Gagavuz aydınları durumun ciddiyetini anlamışlardır ki, Gagavuz aydınların yoğun talebi üzerine, 23 Haziran 1988'de Moldova Eğitim Bakanlığı Gagavuzların okullarında ana dilinin öğretilmesine yeniden izin vermiştir. İlk başta seçmeli ders olarak, daha sonra ise 7-8. sınıflarda haftada iki saat okutulan ana dili ve edebiyatı dersleri olarak ve Sovyetlerin dağılma sürecinde sistemin gevşemesiyle 5. sınıftan 11. sınıfa kadar Gagavuzca dersler verilmeye başlanmıştır. Buna ilaveten televizyonda haftada 1 saatlik Gagavuz dilinde Bucaan Dalgasında program yapılmaya, gazeteler yayımlanmaya başlamıştır.

1994'te Gagavuzların talebi ve mücadelesiyle, kendi kültürünü, dilini, milli bilincini korumak adına Gagavuz Yeri Özerk Bölgesi kurulmuştur. Bölgenin resmi dillerinden biri Gagavuz Türkçesi olmuştu. Artık Gagavuz dilinin işlevselliğinin artacağı, kültüründe canlanmalar olacağı beklenmekteydi. Bölgenin resmi dillerinden *biri* olduğunu belirtme sebebimiz, bölgenin resmi dilleri arasında Gagavuzca ile birlikte Rusça ve Romence de resmi diller olarak kabul edilmişti. Kanun her ne kadar üç resmî dilin olduğunu söylese de Gagavuz Yeri'nin kurulmasından beri resmî dil olarak en çok Rusça kullanılmaktadır. Gagavuz Yeri Başkanlığı ve Halk Meclisi başta olmak üzere, bütün kurumlarda, basın-yayın organlarında Rusça yazışma dili ve eğitim dili olmaya devam etmektedir. Son zamanlarda Rus dilinin kullanılmasında bir gerileme görülmektedir, lakin Rus dilinin yerini Gagavuz Türkçesi yerine Romence almaktadır.

A a	Ä ä	B b	C c	Ç ç	D d	E e	Ê ê
[ɑ]	[æ~ɛ]	[b]	[ʤ]	[ʧ]	[d]	[e]	[ə]
F f	G g	H h	I ı	İ i	J j	K k	L l
[f]	[g/gʲ]	[x/h~ħ]	[ɯ~ɨ]	[i]	[ʒ]	[k/kʲ]	[l/ʎ]
M m	N n	O o	Ö ö	P p	R r	S s	Ş ş
[m]	[n/ɲ]	[o]	[ø]	[p]	[r]	[s]	[ʃ]
T т	Ţ ţ	U u	Ü ü	V v	Y y	Z z	
[t]	[ʦ]	[u]	[y]	[w/vʲ]	[j]	[z]	

Resim 2. *Gagavuzların kullandığı Latin Alfabesi*

Gagavuz Yeri'nde günümüzde, ağırlıklı olarak, hala Rusçanın hâkim dil olması, hem Rusçanın daha prestijli bir dil olmasından, hem de Gagavuzların izlemiş oldukları politikalardan kaynaklanmaktadır. Özerkliğimizin olmasına ve Gagavuz Dili zorunlu ders olarak ilkokuldan itibaren öğretilmesine rağmen hem şehirlerde hem de köylerde yaşayan Gagavuz çocukların çok büyük çoğunluğu, ana dillerini bilmemektedir. İlk dil olarak Rusçayı öğrenen çocuklar, okula başladıklarında Gagavuz Dili derslerinde zorlanmakta ve dile karşı negatif bir tutum sergilemektedirler. Ayrıca, Gagavuz Yeri Özerk Bölgesi'nde Gagavuzlardan başka halklar da yaşadığından ve onlara tolerans gösterildiğinden okullardaki ana dil dersinin serbest seçime bırakılması sonucu, şehirdeki çocukların büyük kısmı Gagavuz Türkçesi yerine Bulgar dilini seçmektedir. Bu seçimin yapılmasında ebeveynlerin katkısı çok büyüktür. Ebeveyn, Gagavuzcayı bilmediğinden ve Bulgar dilini, Rus dilini bildiği için daha kolay anladığından dolayı, çocuğuna bu seçimi yaptırmaktadır.

Eğitimde Rusçanın hâkimiyeti lise ve üniversite düzeyine kadar devam etmektedir. 1993 yılından sonra Gagavuzca ders saatlerinde artış yaşansa da ilköğretimden, lise son sınıfa kadar Rusça ve Romence ders saatleri Gagavuz dili ders saatlerinden daha fazladır.

Gagavuz aydınları Gagavuz alfabesinin Kiril harfliden Latin harfli alfabeye geçilmesi gerektiğine dair bir mücadele başlatmıştı. Latin alfabesine geçilmesiyle Gagavuzlar, Türk soylu kardeşlerinin yayımladıklarını da okuyabilir, Rus dilin etkisinden bir nebze kurtulabilirlerdi. Türkiye ve Azerbaycan alfabeleri baz alınarak modellenen 31 harfli Latin kökenli bir alfabe hazırlanmış ve 13 Mayıs 1993 tarihinde Moldova Parlamentosu 1421-XII sayılı kararıyla kabul edilmiştir. Halkın bu yeni alfabeye geçişini kolaylaştırmak adına Ana Sözü gazetesinde eğitici yayınlar yapılmaya başlandı, okullarda alıştırmalar yapıldı ve en sonunda 26 Ocak 1993 tarihinde Gagavuz Halk Meclisi "Gagavuz Dilinin Latin Alfabesine Geçirilmesi" kararını onaylamıştır. Böylece, okullarda yeni akademik yılında 1 Eylül 1996 tarihi itibarıyla resmi olarak Latin alfabesine geçilmiştir.

Latin alfabesiyle yeni kitaplar basılmış, gazeteler yayınlanmıştır. Fakat kitap ve gazete satışlarına bakılacak olursa, okur sayısı gün geçtikçe azalmıştır. Gagavuz Türkleri, Gagavuz dilinde okuduklarını algılamakta zorluk çekmeye başlamıştır. Rus dilinde okumak, aynı şekilde görsel ve işitsel malzemeleri de algılamak daha kolay gelmektedir.

Günümüzde Gagavuzcanın aile içerisindeki kullanımı pek iç açıcı durumda değildir. Ebeveynler evde Gagavuzca yerine Rusça konuşmayı tercih etmekte, çocuklarına ilk dil olarak Rusçayı öğretmektedirler. Özellikle şehirlerde genç ebeveynler Gagavuzcayı kendileri de bilmemekte, çocuklar anadillerini evlerde değil daha çok okulda aldıkları eğitimle (bir yabancı dilmiş gibi) öğrenmektedirler.

30 yıllık özerklik sürecinde Gagavuz dilini konuşan sayısı daha da azalmış ve günümüzde Gagavuzca, UNESCO'nun yayımladığı raporda tehlikede olan diller listesinde yer almıştır. Bilim adamları tarafından Gagavuz dilinin 21. yüzyılı tamamlayıp tamamlayamayacağı tartışılmaktadır.

Gagavuz Yeri Özerk Bölgesi'nde Gagavuzcayı konuşan sayının azalması sadece dili bilmemekten kaynaklanmamaktadır. Köylerde yaşayan ve Gagavuzcayı

bilen gençler, memlekette hayatlarını idame edecek iş bulamadıklarından, yurtdışına gitmekte, oraya yerleşip ailelerini de yanlarına almaktadırlar. Böylece Gagavuz Yeri, aynı bütün Moldova'da olduğu gibi, müthiş bir göç vermektedir. Buradan yola çıkarak, Gagavuz Yeri'nde azalmakta olan sadece Gagavuz dilini konuşanlar değil, Gagavuz sayısının da azalmakta olduğunu belirtmek gerek.

Son birkaç yıl içinde Gagavuz dilini canlandırmak için bir dizi önlem alınmaya başlanmıştır. Gagavuzcanın kurtarılması ve kullanımının genişletilmesine yönelik 2018 yılında Gagavuz Yeri Halk Toplumu vekilleri tarafından bir yasa kabul edilmiştir. Bu yasaya göre dilin, çocuklar okula başlamadan evde ebeveynler tarafından öğretilmesi, anaokullarında Gagavuzca konuşmaya teşvik edecek oyunlar hazırlanması, kitapların Gagavuzcaya çevrilmesi ve anadilinde sanatsal faaliyetlerin yapılması için finansal yardımının yapılması gerektiği gibi maddeler yer almaktadır. Yasanın sayesinde dil durumunda ufak da olsa, pozitif değişiklik olduğunu söylemek mümkündür.

2020 yılında kabul edilen yeni bir kanun ile anaokulu ve ilkokullarda beden eğitimi, resim gibi derslerin Gagavuzca yapılmaya başlaması da ümit vericidir. Keza kreşlerde Rusçadan çokdilli eğitim sistemine geçilmesi, Gagavuz Türkçesinin yok olmaktan kurtaracak ilk adımlar olarak görülmektedir. Bu adımlara Gagavuz Radyo ve Televizyonun ana diliyle ve Türkiye Türkçesiyle yaptıkları yayınları da eklemek mümkündür. Gagavuz kamu kanalı GRT, yayınlarının %30'unu Gagavuzca yapmaktadır. Çocukların ilgisini çekebilecek çizgi filmler Gagavuzca seslendirilmiş olarak yayınlanmaktadır.

Çocuklar için ödüllü Gagavuzca şiir, kompozisyon yarışmalarının yanı sıra, ana dili kutlama günleri, çeşitli yazma etkinlikleriyle ana diline ilginin kısmen arttığını söylemek mümkündür. Ne yazık ki, Gagavuz Yeri'nde dil adına hazırlanan etkinliklerde bile hala, çoğunluk Gagavuzcayı anlamıyor gerekçesiyle, Rusça kullanımı söz konusudur.

Maalesef, artık Gagavuz dilini pek bilmeyen bir kuşak yetişmiş durumdadır. Bu kuşak için veya Gagavuzcayı sıfırdan öğrenmek isteyenler için, Gagavuz Bilim Merkezi Gagavuz Dili dersleri hazırlamakta ve bu derslere her isteyen ücretsiz bir şekilde on-line katılabilmektedir.

Gagavuz dilinde, okuru az olması ile birlikte, kitaplar, gazete, dergi yayınlanmaya devam etmektedir. Örneğin, gençlerin de ilgisini çekebilecek QR kodlu türkü kitabı Gagavuz Bilim Merkezi tarafından yayınlanıp, okulların da dahil tüm kütüphanelere dağıtılmaktadır. Bu kitapta türkü sözleri ve notalarıyla birlikte QR kod verilmekte, kodları okutarak türkülerin video kliplerine ulaşılmaktadır. İnternette de gün geçtikçe görsel ve işitsel malzeme daha da çoğalmaktadır.

4. Sonuç. Dillerin canlılığını belirleyen en önemli etken, anadili konuşurlarının onu işlevsel olarak kullanması ve kuşaktan kuşağa aktarmaya devam etmesidir. İşlevsellik açısından bakıldığında Gagavuz Türkçesi oldukça zayıf, kimliğin ve kültürün bir sembolü olarak konuşulan dil konumundadır. Bununla birlikte, belli bir nüfus tarafından konuşulmaya devam edildiği ve kaybolmaması için belli tedbirlerin alındığını göz önünde bulundurarak, Gagavuzcanın canlanacağına inanmak mümkündür.

Sonuç olarak evet, dünyada, siyasi ve ekonomik güce sahip kalabalık toplumların konuştuğu diller, azınlık nüfus tarafından konuşulan dillerin yok olmasına sebep olmaktadır. Günümüzde tehlike altında ya da yok olmakla karşı karşıya olan birçok dil bulunmakta ve son yıllarda Gagavuz Türkçesi de bu dillerin arasında yerini almıştır. Fakat devlet anadillerini yaşatmak için hem eğitim sisteminde hem de kültürel alanda teşvikler yaptığı sürece, Gagavuz Yeri'nde Gagavuzlar bölgedeki nüfus üstünlüğüne sahip olduğu sürece ve ana dilini koruma çabalarıyla ana dili bilincinin devamlılığı olduğu sürece, Gagavuz dilini ölmekten kurtarmak mümkündür. Örnekleri dünyada mevcuttur. Örneğin uzun bir dönem konuşulmayan İbranice, anadili konuşurlarının yoğun milliyetçi duyguları sonucunda ve genç kuşakların dili kullanması ile birlikte tekrar canlandırılmıştır. Dolayısıyla, Gagavuzların anadillerine karşı sergiledikleri tutum, dilin geleceğinde büyük rol oynamaktadır. Gagavuz Türkçesinin nereye kadar devam edeceği Gagavuz Türklerine bağlıdır.

Kaynakça

Anzerlioğlu, Yonca. "Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi ve Gagavuz Türkleri" *Bilig.* Güz /2006, Sayı 39, 2006: 31-49.

Anzerlioğlu, Yonca. "Hamdullah Suphi ve Gagavuz Türkleri." *Hamdullah Suphi ve Gagavuzlar.* Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 2016:120-129.

Argunşah, Mustafa. "Gagavuz Türkçesi Tehlike Altında Mı?" *4th International Symposium on Asian Languages and Literatures: Understanding Culture.* India: 2-4 February 2017: 263-285.

Argunşah, Mustafa, Hülya Argunşah. *Gagavuz Yazıları.* Kayseri: Türk Ocakları Kayseri Şubesi Yayınları, 2007.

Argunşah, Mustafa, Harun Güngör. *Gagavuz Türkleri*. *Tarih, Dil, Folklor ve Halk Edebiyatı.* Ankara: Atak Ofset, 1991.

Argunşah, Mustafa, Harun Güngör. *Gagavuzlar: Gagavuz Türklerin Etnik Yapısı, Nüfusu, Dili, Dini, Folkloru Hakkında bir Araştırma*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1998.

Arnaut, Tudora, E. Bankova, ve L. Çimpoeş. *Gagavuzı Ukrainı, Kniga Pervaya, Gagavuzı Ukrainskoi Çasti Budcaka.* Kiev: İzdatelskiy Dom Dmitriya Burago, 2016.

Balasçev, Georgi. "Dъrjavata na Oguzite v Dobruca na Sultan İzeddin Keykavus." *Voenii İzvestiya.* Cilt 1917, 1917:33–36; "O Aftokrator Mihail." *Palealogos*. Sofiya: 1930:19.

Bulgar, Stepan. "Gretiya Gagavuzları", *Sabaa Yıldızı*, Sayı:15, 2001:2-5.

Bulgar, Stepan, Yuriy Dimçoglo. *İstoriya Gagavuzov Ukrainı*, Odessa: Astroprint, 2017.

Guboglo, Mihail. *Russkiy Yazık v Etnopolitiçeskoy İstorii Gagavuzov*: Vtoraya Polovina XX.veka. Moskva: Starıy Sad, 2004.

Güngör, Harun. "Yunan-Bulgar Kilise Mücadeleleri ve Gagavuzlar", *Türk Kültürü*, Sayı:344, Aralık,1991:20-24.

Çakir, Mihail. "İsroriya Gagavuzov Bessarabii". *Stranitsı İstorii i Literaturı Gagavuzov XIX naç.XXvv.* Ed. Bulgar Stepan. Chişinău: Pontos, 2005:80-108.

Gradeşliev, İvan. *Gagavuzı*, Çev. S.A. Karliçuk. Odessa: Germes, 1998.

Grek, İvan. *Obşçestvennoe Dvijenie i Klassovaya Borba Bolgar i Gagavuzov Yuga Rossii (Konets 20-h Seredina 50-h gg. XIX v.)*. Kişinev: Ştiintsa, 1988;

Grek, İvan. "Organı Upravleniya 'Zadunayskimi Pereselentsami' v Pervoy Polovine XIX veka." *Stranitsı İstorii i Etnografii Bolgar Moldovı i Ukrainı*. Kişinev: Ştiintsa, 1995:33-60.

İstoriya Moldavii. Dokumentı i Materialı. Graf İ.Tolstoy "Polojeniye Krestyan i Krestyanskoe Dvijeniye v Besarabii, 1812 – 1861 gg." Kişinev: Ştiintsa, III.cilt, 1969:179–286.

İusiumbeli, İrina. *Gagavuz Yeri'nde Kadın.* Ankara: Karaağaç Yayıncılık, 2017.

Karanastas-Radova, Olga. "Gagavuzı Bessarabii. Rasselenie i Çislennosti v XIX.v." *Etnografiçeskoe Obozrenie*. Sayı:1, 1997:121-128.

Karanastas-Radova, Olga. *Gagavuzı v Sostave Zadunayskih Pereselentsev i İh Poseleniya v Budjake (Konets XVIII – Pervaya Çetvert XIX vv.).* Kişinev – Komrat: Tipografiya Komratskogo Gosudarstvennogo Universiteta, 2001.

Karpat, Kemal. "Gagavuzların Tarihi Menşei Üzerine ve Folklorundan Parçalar." *I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1976:163–177.

Kowalskı Tadeusz, "Les Turcs et la langue Turque de la Bulgarie du Nort-est." *Mémoires de la. Commission Orientaliste.* No: 16, Krakowie: Polska Akademja Umiejętności, 1933:1-28.

Kvilinkova, Elizaveta. "Otnoşeniya Tserkvi k Narodnım Obıçayam i Obryadam u Gagavuzov i Bolgar Yujnoi Bessarabii v XIX. v." *Haberlär,* Sayı: 20, 5 Temmuz 1994:2.

Manof, Atanas. *Gagavuzlar. Hıristiyan Türkler*. Çev. Türker Acaroğlu. Ankara: Varlık Neşriyatı, 1939.

Meşçerük, Мещерюк И.И. Социально-экономическое развитие болгарских и гагаузских сел Южной Бессарабии (1808–1856 гг.). Кишинев: Штиинца, 1970. 347 с.

Moşkov, Valentin. *Gagavuzı Benderskogo Uezda*. *Etnografiçeskie Oçerki i Materialı*. Kişinev: 2. Basım, Tipografiye Centrală, 2004.

Orkun, Hüseyin Namık. *Yeryüzündeki Türkler.* İstanbul: Bilge Karınca Yayınları, 2012.

Pokrovskaya, Lüdmila. "K Voprosu ob Etimologii Etnonima 'Gagavuz'." *Seriya Literaturı i Yazıka*. Ed. V.N. Yartseva. 54. Cilt, II. Bölüm, 1995:79–80. 19.

Subbbotina, İrina. *Gagavuzı: rasseleniye, migratsiya, adaptatsiya.* Moskva: İnstitut Etnologii i Antropologii, 2007.

Sümer, Faruk. "Gagavuzların Aslı." *Türk Dünyası Tarih Dergisi.* Sayı 52, Nisan 1991:9–12; "Gagavuzların Aslı." *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı 53, Mayıs 1991:3–5.

Şimşir, Bilal. "Hamdullah Suphi Tanrıöver 'Gagavuz Metropoliti.'" *Sabaa Yıldızı*, Sayı: 9, 1999:25-28.

Temizyürek, Fahri. “Hamdullah Suphi Tanrıöver’in Gagavuz Türklerine Hizmetleri.” *Hamdullah Suphi ve Gagavuzlar*. Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 2016:115-119.
Zelençuk, Valentin. *Naseleniye Bessarabii i Podnestroviya c XIX v.* Kişinev: Ştiintsa, 1979.
https://statistica.gov.md/ru/perepis-naseleniya-i-zilishh-2014-122.html
https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000187026
https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000187026/PDF/187026eng.pdf.multi
http://elib.shpl.ru/ru/nodes/12632-pervaya-vseobschaya-perepis-naseleniya-rossiyskoy-imperii-1897-goda-spb-1897-1905?view=list

BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN ÇAĞDAŞ ŞİİR DÜNYASINDA "DOBRUCA"

Atıf AKGÜN
Ege Üniversitesi, Türkiye

Abstract: *Dobrudja (Bulgarian: Добруджа, Romanian: Dobrogea), which is one of the important regions in the Balkans where Turkish language and culture have been established from past to present, preserves its social texture where universal values and cultural differences exist in harmony at the intersection of political and cultural borders. One of the main elements that make up the cultural mosaic of Dobrudja is undoubtedly the Turkish language and literature. The historical figure Sarı Saltuk, whose tomb is in Romania/Babadağ, is one of the important figures symbolising Turkish civilisation and tolerance within the multicultural structure of the region. The reflections of the Dobrudja Turkish identity have taken place in oral and written literature in many literary productions that existed in the post-Sari Saltuk period.*

Although today, settlements such as Silistre, Hacıoğlu Pazarcık, Balçık, Tutrakan, Akkadınlar, etc. have been included in Bulgaria, they have continued to be evaluated in the Dobrudja cultural area in literary literature. In this paper, the aspect of Dobrudja, the southern part of which is located in Bulgaria, reflected in the literary production of Bulgarian Turks is emphasised. In the paper, the poets, poetry samples and analyses of the poets who reveal the image of 'Dobrudja' in the collective memory of the Bulgarian Turks are included; it is aimed to share the world of emotion devoted to Dobrudja in the poems of Bulgarian Turkish poets with the scientific circles.

Keywords: *Romania, Bulgaria, Dobruja, Literature, Poetry.*

Giriş. Osmanlı-Türk hâkimiyetinin son dönemlerinde devletin Tuna vilayeti sınırları içerisinde yer alan Dobruca bölgesi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması ile Romanya ve Bulgaristan arasında bölünmüştür. Balkan Savaşları sonrasında gerçekleşen 1913 Bükreş Antlaşması ile Dobruca'nın büyük bir bölümü Romanya'ya dâhil olmuştur. II. Dünya Savaşı sürerken İttifak Devletleri tarafından 1940'ta dayatılan Krayova Anlaşması ile Güney Dobruca tekrar Bulgaristan'a katılmıştır (Önal 1994, 177-190). Dolayısıyla tarihî Türk bölgesi günümüzde hem Romanya Türklüğü ve hem de Bulgaristan Türklüğü için bir değer ifade etmektedir. Söz konusu ortak kültür

coğrafyası siyasi sınırlar ile bölünmüş durumda olsa da her iki Türk toplumunun tarihî ve kültürel hafızasında yerini korumaktadır.

"Dobruca ve Türkler" adlı çalışmasının giriş kısmında Ülküsal, Dobruca'nın her milletten ziyade Türk milletine bağlı kavimlerin ve boyların uğrağı ve yurdu olduğunu belirterek sözlerine başlar. "Bu kavimler ve boylar Doğu'dan Batı'ya göç ederlerken Dobruca'ya girmişler ve bir kısmı orada yerleşmiştir. Peçenekler, Uzlar, Kumanlar, Tatarlar, Osmanlı Türkleri" Ülküsal'ın Dobruca'da varlığından söz ettiği Türk toplulukları arasındadır (Ülküsal 1987, 11). Günümüzde her ne kadar demografik yapı Türklerin ve Türk dilinin aleyhine bir görünüm sergiliyor olsa da bölgenin kadim kültüründe birçok farklı dil ve milletin varlığı ile Türklerin, Türk dili ve edebiyatının da asli unsur olarak yer aldığı kuşkusuzdur. Günümüzde Tatar ve Oğuz Türkleri olarak iki Türk topluluğunun varlığını koruduğu bölgenin Romanya kısmında Köstence ve Mecidiye; Bulgaristan kısmında ise Hacıoğlu Pazarcık (Dobriç) ve Silistre şehirleri merkez olmak üzere ciddi bir Türk kültür varlığından söz etmek mümkündür. Günümüz Bulgaristan'ında Dobruca'ya aidiyet bakımından Silistre ve hususen Hacıoğlu Pazarcık (Dobriç) şehirleri öne çıkmaktadır.

Görsel 1[*]*:* Romanya ve Bulgaristan'da Dobruca Bölgesi

Bulgaristan Türklerinin çağdaş edebiyat varlığında tarihî Türk kültür havzalarının yerini iki boyutlu değerlendirmek uygun olacaktır. Öncelikle bölgedeki çağdaş edebiyatın yaşatıldığı ve temsilcilerinin yetiştiği bölgeler genellikle sözünü ettiğimiz Türk kültürünün yaygın ve yerleşik olduğu bölgelerdir. Bu bağlamda Dobruca, Bulgaristan Türklerinin Rodoplar ve Deliorman ile birlikte nüfus yoğunluğuna sahip olduğu bölgelerden biri olarak öne çıkmaktadır. İkinci boyutuyla söz konusu durum, günümüz Bulgaristanlı Türk şairler arasında birçok önemli ismin Dobruca kökenli olmasını beraberinde getirir. Bulgaristan Türklerinin çağdaş şiir varlığı üzerine hazırlanmış muhtelif antoloji ve araştırma

[*] https://anavatanrumeli.org/u/ozrumeli (Design by Özrumeli) (E.T.: 29.04.2024)

çalışmalarından hareketle Bulgaristan Türkleri arasında Dobruca kökenli şairlerden bir kısmı aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Silistre	Dobriç (Hacıoğlu Pazarcık)
Mehmet Müzekka CON (1885-1974)	Ali Osman AYRANTOK (1878-1952)
Latif ALİ (1935-1990)	Mefküre MOLLOVA (1927-2014)
Ali BAYRAM (1935-2011)	Sabahattin BAYRAMÖZ (1931-2014)
Hüseyin Rasim GÜLER (1941-)	Nevzat MEHMET (1933-2020)
Galip SERTEL (1942-2022)	Fevzi Kadir SEVER (1938-)
Nasuf DAHİL (1958-)	Ahmet CEBECİ (1940-)
Celil YUNUS (1945-)	Leman İLYAS (1949-)
Yaşar AKİF (1941-)	Gülten Hasan İZZET (1969-)
Nevzat YAKUP (1944-2003)	İsa CEBECİ (1942-2023)
Yahya AKBULUT (1957-)	Zahit GÜNEY (1941-1999)
Ramis DEMİRCİ (1935-1999)	Mehmedali ORUÇ (1943-1987)
İsmail Ömer TOPAL (1928-)	
Ali Rıza ÂŞIK (1909-1981)	
Cevdet ATMACA (1927-)	
Ziya YAMAÇ (1914-1986)	
Habil KURT (1952-)	
Yaşar GAFUR (1941-)	
Tahsin Ebazer CAN (1945-)	
Lamia VARNALI (1946-1987)	

Tablo 1: *Dobruca Doğumlu Bulgaristan Türk Şairleri*[14]

[14] Tablodaki bilgilerin hazırlanmasında yararlanılan antolojilerin ve makalenin künyesi şöyledir: Bayramöz, S. (2002). Türkçenin Sarmaşıkları (Bulgaristan Türklerinin Şiirinden Seçmeler). Ankara: TC Kültür Bakanlığı Yay.; Bahtiyar, N. H. (1996). Çağdaş Rodop Türk Şairlerinden Esintiler (Antoloji). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yay. & (2001). Bizim Anayurt Antolojisi-Şiirler. İstanbul: Bizim Anayurt Yay.; Çavuş, M. (1988). 20. Yüzyıl Bulgaristan Türklerinin Şiiri (Antoloji). İstanbul: Yaylacık Matbaası.; Hafız, N. (1987) Bulgaristan'da Çağdaş Türk Edebiyatı Antolojisi Cilt I, II, III, Ankara: Kültür ve Turizm

Bulgaristan Türklerinin çağdaş dönem şiir türündeki ürünlerinde Dobruca'nın yeri ve önemine daire tespitlerde bulunmadan önce söz konusu Türk topluluğu arasında Dobrucalı kimliği ile temayüz etmiş yakın dönem şair varlığı hakkında bazı bilgiler vermek uygun olacaktır. Zira yakın dönem temsilciler arasında "Dobrucalı şair" vasfıyla tanınan şairler olduğu gibi Dobruca'yı doğrudan şiir kitabının başlığına taşıyan temsilciler de bulunmaktadır.

Silistre doğumlu şair Hüseyin Rasim Güler, Bulgaristanlı Türk edebiyatçıları ve eserleriyle ilgili değerli yazılarını bir araya topladığı "İncilerden İnciler" adlı kitabında "şairliği iki Dobruca şairi Mehmetali Oruç ve Zahit'in şiirlerini örnek alarak öğrendim" (s. 149) ifadelerine yer vererek, Bulgaristanlı Türk şairler arasında Dobrucalı kimliğine temas edenler arasında yer alır ve aynı çalışmasında Mehmedali Oruç'u incelediği iki yazının başlığında da şairi "Dobrucalı" ön adıyla tanıtır: "Dobruca şairi Merhum Mehmetali Oruç Anılarda Yaşayan Şair" (Güler 2012, 209). Dobrucalılık ve çağdaş şiir münasebeti konusunda Mehmedali Oruç dikkate değer bir örnektir. Hayattayken şiirlerini kitap olarak yayımlama imkânı bulamayan Oruç'un şiir türündeki eserleri 2003 yılında Hüseyin Rasim Güler tarafından yayına hazırlanarak okuyucuyla buluşturulur. Dobriç doğumlu Oruç'un hayatı Dobriç ve köylerinde geçmiş, çeşitli işlerde çalışmıştır. Bir dönem gazetecilik de yapan şair Türkçe ve Bulgarca nitelikli şiirler yazabilen ender isimler arasındadır. Türkiye'de yayımlanan şiir kitabındaki şiirlerin bir kısmının Bulgarca şiirlerinden Hüseyin Rasim Güler'in Türkçeye çevirdiği örnekler olduğu bilinmektedir. Söz konusu kitapta Oruç'un yakınlarının kendisi hakkındaki tespitlerinin yer aldığı kısım, şairin Dobrucalı yönünün üzerinde hemfikir olunan bir husus olduğunu göstermesi bakımından önemlidir (Güler 2003, 7-27). Örneğin kendisi de Dobrucalı olan şair Zahit Güney, Oruç ile olan münasebetini şu sözleriyle açıklar:

"Neredeyse yaşıtız, İkimiz de Dobrucalıyız. Şiir yazıyoruz ikimiz de (...). Rahmetli Oruç'la söyleşilerimizin yüzde doksan şiir içerikli olduğunu söylesem abartmış olmam. Hem o hem ben, ikimiz de ne zevk alıyorduk Allah'ım bu söyleşilerden! Sabahlara diri çıkardık bazan. Dobriç'teki Moskova Pastanesi'nin, Dobruca Restoranı'nın, evlerimizdeki duvarların dili olsa da söylese (…)*"* (Güler 2003, 21-22).

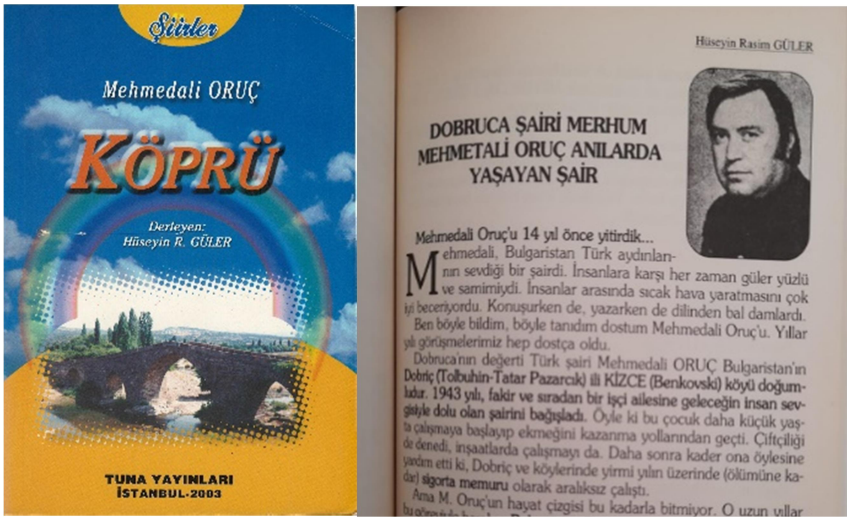
Çağdaş Bulgaristan Türk şairleri arasında Dobrucalı kimliğiyle öne çıkan temsilciler arasında Zahit Güney gibi Galip Sertel'in ve Ali Bayram'ın Oruç hakkındaki tespitleri de söz konusu Dobrucalı şairler arasındaki Dobruca hassasiyetini yansıtması bakımından değerlidir. Bu bağlamda Bayram, Oruç'un edebî şahsiyetindeki Dobruca motifine şu sözleriyle dikkati çeker: "(…) Tıpkı uçsuz bucaksız altın başakların talazlandığı Dobruca Ovası misali. Yetenekli bir ozan olarak güzellikler ve güzeller tutkunuydu. Dobruca'nın doğa güzellikleri ve

---

Bakanlığı Yay.; Kalkan, Ş. M. (2018). Bulgaristan Türk Şiiri I-II. Ankara: Bengü Yay.; Yenisoy, H. S. (1997). Türk Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 8. Cilt (Bulgaristan Türk Edebiyatı). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yay.; Canım, R. (2021). Tuna'nın Sönmeyen Kandilleri - V: Silistre Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 66, Haziran/ 2021: 399-427

insan ruhunun ahlak güzelliği kendisine esin kaynağı olmuştu" (Güler 2003, 27). Kendisi de Dobrucalı olan çağdaş Bulgaristan Türk şairlerinden İsa Cebeci Memedali, Oruç'u anlattığı "Anılarımda Mehmedali Oruç" başlıklı yazıda "İkimiz de Dobruca'nın ücra köylerinden geldiğimiz için Bulgarcamız pek yetersizdi. İkimiz de pek başarılı olamıyorduk." sözleriyle Dobrucalı şairlerin yetiştikleri ortama ve ortak sorunlarına temas eder (Güler 2003, 17). Bulgaristanlı çağdaş bir Türk şairin edebî şahsiyetinde Dobruca'nın yerini özetlemesi bakımından Galip Sertel'in Oruç hakkındaki tespitleri de önem arz eder ve Dobrucalı Bulgaristan Türk şairlerinin kendi aralarında irtibat ağına dair önemli bilgiler sunar:

"(…) *Mehmedali ile yollarımız nerelerde kesişmedi ki! Dobruca'nın konuksever köy odalarında, neşesi bol düğünlerde, sanat gecelerinde, Kurtpınarı'nda, Hacıoğlu Pazarcık'ta, Ekizce'de, Akpınar'da… Kaç defa sabahladık sanat, siyaset derken, bir neredeyiz derken… Mecit Tabya'da Yahya Kemal'i mi anmadık Tuna'nın mavi sularına kavuşan güneşi seyrederken… Namık Kemal'i mi görmedik o Manastırlı kızla 'Vatan yahut Silistre' diye haykırırken… Yoksa Balçık'ta Karadeniz'in kara sularına karışan koca Nazım'ın 'Memet, Memedim' diye haykırışını mı dinlemedik, mırıldanarak: 'Çırpınırdın Karadeniz/ bakıp Türk'ün bayrağına' diye"* (Güler 2003, 25).

Fotoğraf 1: *Dobruca Şairi Mehmedali Oruç*

Dobrucalı şair Mehmedali Oruç hakkında çağdaşı ve hemşehrisi olan şair dostlarının görüşleri, Çağdaş Bulgaristan Türk şiirinin Dobrucalı şairleri arasındaki irtibatı ve etkileşimi ortaya koymaktadır. Söz konusu durum Dobrucalı şairlerin kendi çevrelerinde bir edebî muhit tesis ettiğini ortaya koymaktadır. Bulgaristan Türk toplumunda Rodoplar ve Deliorman gibi diğer iki güçlü Türk kültür havzasının şair temsilcileri arasında da benzer edebî muhitlerden söz etmek mümkündür. Nitekim Bulgaristan çağdaş Türk şiirinde birçok şairin Rodop şairi ya da Deliorman şairi olarak tanınması gibi Dobruca gerçeği de öncelikle bu yörenin şair temsilcileri ile kendisini gösteren bir edebî temsil zeminine sahip olmuştur.

Dobruca kökenli şairlerin şiir sanatında Dobruca'nın yerini ve önemini çok sayıda antoloji ve şiir araştırması çalışmasında tespit etmek mümkündür. Örneğin, Silistreli çağdaş şairlerden Celil Yunus'u "Tuna Boyundan Esintiler" adlı antolojisinde değerlendiren Kalkan Yunus'un şiirlerinde Dobruca Türklüğüne olan vurguya dikkati çekerek şu tespitte bulunur: "Dobruca Türkünün acısını kederini, folklorik ve sıcak bir duygu ile terennüm etti" (Kalkan 2015, 134). Kalkan, bir diğer çalışmasında Dobrucalı şairlerden Nevzat Yakup'u da Bulgaristan Türk şiirinde Türkçe, Bulgarca ve Tatarca şiir yazan tek şair olarak tanıtmış ve Bulgaristan Türklerinin Dobruca şairleri arasında saymıştır (Kalkan 2018b, 765).

Galip Sertel, Bulgaristan Türklerinin çağdaş şairleri arasında "Dobruca" temasını müstakil olarak bir şiir kitabıyla edebî şahsiyetine taşımıştır. 1942 yılında Dobruca bölgesinin Silistre ili Akpınar (Bistra) köyünde doğan şair 1960 yılında Hacıoğlu Pazarcık (Dobriç) şehri Pedagoji/Öğretmen Okulu'ndan mezun olmuş ve Dobruca'nın muhtelif köylerinde öğretmenlik yapmıştır. Silistre'de yayımlanan *Ziya* gazetesinde görev yapmış, çeşitli kurumlarda memur ve işçi olarak çalışmıştır. Bulgaristan Türklerinin 'Soya Dönüş' adlı soykırım sürecinde bir dönem toplama kampında tutuklu kalmıştır. 1990 sonrası demokratik dönemle birlikte Bulgaristan Türklerinin Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin kurucuları arasında yer alarak bu harekette bilfiil görev almıştır. 1990 yılında Türkiye'ye göç eden şair 2005 yılında emekli oluncaya kadar İstanbul'da öğretmenlik vazifesinde bulunmuş (Sertel 2007, 81) 2022 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

Fotoğraf 2: *Taş Toprak Dobruca-Şiirler*

Galip Sertel'in edebiyatla münasebetinin öğrencilik yıllarına uzandığı bilinmektedir. Şiir, hikâye ve röportaj türünde eserleri Türkçe ve Bulgarca yayınlarda yer almıştır. Edebî üreticiliğinde özellikle şiir türünde kendisini gösteren Sertel'in Kosova'da Bay Yayınları arasında 2007 yılında yayımlanan şiir kitabı *Taş*

Toprak Dobruca şairin şiir türünde en seçkin eserlerini bir araya getiren eseridir. 2021 yılında İstanbul'da ikinci baskısı yapılan eser bir Dobrucalı şairin duygu dünyasında Dobruca Türklüğünün ve hususen yakın dönemde yaşadığı trajedinin lirizmle harmanlarak edebiyat zeminine taşındığı değerli bir eserdir. "Dönüşümler", "Göç 89" , "Unutamadıklarım" , "Hasretiyle Bir Daha Geçmiş Zamanlar" adlarıyla dört bölümde topladığı şiirlerinin, tematik olarak farklılaşmasına rağmen ortak paydası şairin Dobruca Türklüğüne ve Dobruca'da geçen yaşamına dair hissiyatını ihtiva etmesidir. 79 sayfalık kitapta toplam otuz başlık altında şiire yer verilmiş ve bu şiirlerin toplamında "Dobruca" otuz kez zikredilmiştir. Dobruca'yı Türk kültür ve gönül coğrafyasına aidiyetiyle değerlendiren şairin şiirlerinde Dobruca aynı zamanda muhâcirlik ve hicret gerçeği ile birlikte resmedilmiş ve anılmıştır. Şairin bu konudaki hususi vurgusu eser genelindeki şiirlerde dikkati çeker:

"Bir diyar ki şu **Dobruca** yed-i emin
Han odalarında Bulgaristan'a ilhakı konuşulur
Bir diyar ki şu **Dobruca** Oğuzdan, ezelden yurt
Salâ sesleriyle ağlayan sükut
Muhâcirliğe zorlanır Türk Boyları
Köstence Limanında kalkar
Kalkar durur umudun göç vapurları" (Sertel, 2007: 63)
(…)

dizeleri bölgeyi göç gerçeğiyle tasvir etmesinin yanı sıra şairin Dobruca'yı Romanya/Köstence Türk varlığı ile bir bütün olarak gören zihniyetini yansıtır. *Taş Toprak Dobruca* adıyla Dobruca'yı eserinin başlığına taşıyan Sertel'in şiirlerinde bölgenin kültür kodlarında önemli yeri olan Köstence ile birlikte Mecidiye Tabya, Silistre, Balçık, Hacıoğlu Pazarcık da sıklıkla yer bulur; mekânın ruhuna ve tarihî referanslarına göndermeler yapılır:

(…)
"Bu yol upuzun
Bir yanımda uçan atlarıyla uç beyleri
Konar göçer tarihe…
Öbür yanımda üç günde terk edilmiş Türk köyleri
Acısı zehir zıkkım damlıyor yüreğe
Yuvamı yıkıp da bırakamıyorum
Bırakılmıyor bir türlü
Ata yâdigarı **Dobruca**m ele güne…" (Sertel 2007, 32)

Bulgaristan Türkleri çağdaş şairleri arasında Galip Sertel'in *Taş Toprak Dobruca* gibi tematik yönü ağır basan eseri, Çağdaş Bulgaristan şiiri ve Dobruca teması bağlamında en önemli çalışmalardan biridir.

Dobruca'nın coğrafi olarak Romanya ve Bulgaristan arasında bölünmüş olduğuna bildirimizin giriş kısmında değinmiştik. İki ülkede de yer alan bu Türk kültür coğrafyasının aynı zamanda iki ülke arasında kalan ya da bir başka ifadeyle iki ülke ile de münasebetleri olan şairlerine hususen temas etmeyi uygun buluyoruz. Bu bağlamda Romanya ve Bulgaristan arasında kalan söz konusu şair

zümresi her iki ülkenin çağdaş Türk şiirinde "Dobruca" motifinin müşterekliğini hatırlatması bakımından önemli referanslardan biridir.

2. İki Ülke Arasında Bazı Şairler. Siyasi sınırlar ile iki ülke arasında kalan Dobrucalı Türk şairlerin biyografilerinde her iki ülkenin de yer edinmesinde eğitimleri, en önemli belirleyicilerden biri olmuştur. Hayatlarının belli döneminde Romen veya Bulgar eğitim sisteminde yer almış olmaları aynı zamanda edebî şahsiyetlerine tesir eden temel hususlardan biridir. Bu noktada Bulgaristan'da Sofya Üniversitesi Türkoloji Bölümü ve Romanya'da Mecidiye Medresesi (Seminarul Musulman ve Müslümanlar Semineri gibi adlarla da bilinir), iki ülke arasında eğitim amaçlı yer değiştirmelerde öne çıkan eğitim kurumlarıdır. Bu bağlamda Mehmet Müzekka Con, Ali Osman Ayrantok, Galip Sertel gibi Bulgaristan Türkü çok sayıda şairin bir dönem Romanya devletine bağlı okullarda eğitim aldıklarını, Romence de bildiklerini ifade edebiliriz. Sınır değişikliği ile iki ülke arasında kalan şairlerden biri Silistre'ye bağlı Tutrakan doğumlu İsmail Ömer Topal'dır. Topal, Dobruca'nın I. Dünya Savaşı'ndan sonra Romanya topraklarına ilhak edilişinden 1942 yılındaki Krayova Anlaşması ile tekrar Bulgaristan'a dâhil edilmesine kadar Romen egemenliğinde yaşamış temsilcilere bir örnektir. Bundan dolayı İsmail Ömer ile akran grubundaki şair zümresi dönem şartları gereği ilkokulu Romence, ortaokulu Türkçe, liseyi Bulgarca okuyan temsilcilerdir (Kalkan, 2015: 48). Bulgaristan Türklerinin tanınmış şairlerinden Ali Osman Ayrantok (1878-1952) Silistre 1913 yılında Romanya'ya bağlanınca uzun yıllar köyünde ve Silistre'de öğretmenlik yapmış ve bu vesileyle Romenceyi de öğrenmiştir. *Tuna, Hak Sözü* ve *Dobruca* gazetelerinde edebî eserleri ile yer almıştır. 1942'de güney Dobruca yeniden Bulgaristan'a geçince de edebî eserlerini yayınlamaya devam etmiş; Dobruca Türklerinin hayatından kesitleri de işlemiştir (Kalkan, 2018a: 160). Ayrantok'un Mehmet Müzekka Con ile Silistre'nin Romanya hâkimiyeti döneminde çıkardıkları "Çardak" gazetesi Dobruca Türklerinin meselelerine yer vermiş önemli süreli yayınlardan biri olmuştur.

Sofya Üniversitesi Türkoloji Bölümü ile Mecidiye Müslüman Medresesi iki ülke arasında eğitim amaçlı yer değiştirmelerde iki önemli eğitim kurumu olmuştur. Bu bağlamda Ali Rıza Âşık da ilkokulu Silistre'de köyünde okumuş, sonrasında Romanya/Mecidiye'de bulunan medreseden mezun olan Bulgaristan kökenli şairler arasında yer almıştır. Âşık, din görevlisi olmamış, Silistre Akkadınlar bölgesinde çalışmıştır (Kalkan, 2015: 36).

Romanya Türk edebiyatının önemli isimlerinden Türkolog, eğitimci, şair Emel Emin'in hayatında Bulgaristan'ın önemli yeri olur ve iki ülke arasındaki şairler içinde Romanya tarafını temsilen zikredilebilir. Balkan Türkleri edebiyat tarihlerinde Romanya sahasında ele alınan Emel Emin esasen Bulgaristan, Dobriç doğumludur ve Sofya'da Türkoloji eğitimi almıştır. Çeşitli kaynaklarda şiire olan ilgisinin Sofya'daki öğrencilik yıllarında geliştiği belirtilir. İlk ve orta öğrenimini Hacıoğlu Pazarcığı'nda (Dobriç) tamamlamıştır. Sofya Devlet Üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesi'ni bitiren Emin, daha sonra Köstence'ye yerleşmiş ve orada ortaöğretim kurumları ile üniversitenin Türkçe bölümünde dersler vermiştir. Uzun yıllar Köstence Devlet Üniversitesi'nde akademisyen olarak çalışmıştır. Romanya

Türkleri edebiyatında lirik şiirleri ile tanınan şairin şiir dünyasında umut, hasret ve elem gibi temaların yaygınlığı söz konusudur. Şiirlerinde sade ve yalın bir dille doğduğu topraklara olan sevgisini, kadın dünyasını, analık hislerini dile getirmiştir (İsen ve İsen: 2018).

Emel Emin gibi Bulgaristan doğumlu olup edebî faaliyetlerinin önemli bir kısmını Romanya'da sürdüren temsilcilerden bir diğeri de Mustafa Ali Mehmet'tir. Mehmet'in ailesinin önemli bir bölümü II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'ye göç etmiş ancak kendisi Romanya Türklerinin önemli eğitim kurumlarından Seminer-ül Müslüman'da eğitim alarak hayatını Romanya'da sürdürmüştür (Önal, 1997: 29). Hayat hikâyesinde iki ülkeyi paylaşan şairlerden bir diğeri de Atilla Emin'dir (1933-1996). Emin, 1933'te Romanya'ya ait olan, günümüzde ise Bulgaristan'da bulunan Hacıoğlu Pazarcık (Dobriç) şehrinde doğmuştur. 1940'ta Güney Dobruca Bulgaristan'a dâhil olduğunda, ailesi Romanya'ya göçmüş ve Köstence şehrine yerleşmişlerdir (Emin, 2016: 273).

Bulgaristan Türklerinin tarihinde büyük yeri olan göçler neticesinde Dobrucalı şairlerden bir zümrenin Türkiye'ye yerleşmesi de iki ülke arasında kalan Dobrucalı şairler bahsinde önemlidir; zira söz konusu şairlerin şiir dünyasında Türkiye ve Bulgaristan, hatta bazı temsilcilerde Romanya olmak üzere üç ülkenin varlığı söz konusudur. Bulgaristan Türkleri arasında Dobrucalı olarak bilinen Türk şairlerden önemli birçok isim göçlerle Türkiye'ye gelmiştir. Bu isimler arasında Silistreli Hüseyin Rasim Güler, Galip Mehmet Sertel gibi isimler şiir türündeki eserlerini kitap olarak Türkiye'deki dönemlerinde yayımlamışlardır. Nevzat Fuat, İsa Cebeci, Sabahattin Bayramöz gibi Dobriç doğumlu üretken kalemlerin de yaratıcılıklarının önemli bir dönemi Türkiye'de geçmiştir. Bu bağlamda esasen iki ülke arasında kalan şairlerin Romanya-Bulgaristan ile başlayan sınırlar arasında kalmışlığı daha sonrasında Türkiye-Bulgaristan ile devam etmiştir. Dobrucalı Bulgaristan Türkü şairler arasında edebî üreticiliği özellikle Türkiye'de temsil alanı bulmuş isimlerden biri Zahit Güney'dir ve şiir türündeki edebî ürünlerini üç kitap ile Türkiye'de yayımlamıştır.

Fotoğraf 3: *Zahit Güney'in Türkiye'de Yayımlanan Şiir Kitapları*

Dobruca Türklerinin iki ülke arasında devam eden kültürel bağlarını ele alması bakımından yakın dönemde gerçekleştirilen "Bulgaristan Türkleri ve Adım Adım Türkiye" adlı proje çalışması dikkate değerdir. Akademi, sivil toplum ve devlet kurumları işbirliğinin örneği olan proje kapsamındaki çok sayıda faaliyet arasında Romanya, Bulgaristan ve Türkiye'deki Dobrucalı Türkleri ve hususen şairleri bir araya getiren etkinliklere de aracı olunmuştur. 2014 yılında Türkçe yazan Dobrucalı şair ve yazarlar uzun bir aradan sonra Güney Dobruca'nın merkezi Hacıoğlu Pazarcık (Dobriç) şehrinde bu çalışma kapsamında bir araya gelmişlerdir. Etkinliğe Ahmet Cebeci, Mürvet Altınel, Emel Emin, Galip Sertel, İsa Cebeci, Leman Balbek, Turhan Rasi, Firdevs Büyükateş, Fatma İbrahim, Rüstem Aziz, Ali Işık, Suna Yılmaz ve Hüseyin Rasim Güler gibi Türkiye, Romanya ve Bulgaristan'dan temsilcilerin katıldığı bilinmektedir (Berk, 2014).

Bulgaristan Türkleri çağdaş şairleri arasında Dobruca'nın sosyo-kültürel dokusuna uygun olarak Kırım Türkçesiyle de şiirler yazmış olan Ali Osman Ayrantok ve Nevzat Yakup'u hususen belirtmeliyiz. Ali Osman Ayrantok'un Türkiye ve Kırım Türkçesiyle yazdığı şiirlere bir yazısında dikkati çeken Cebeci, Dobruca şairi Ayrantok'ta memleket sevgisinin, Türkiye'ye gitmiş olsa da ağır bastığını ve bu nedenle Dobruca'ya dönerek bölge halkını aydınlatmayı tercih ettiğini şu sözlerle belirtmektedir:

"Göçmenliğin olumsuzluklarını bizzat yaşamış olan A. Ayrantok, İstanbul'da öğrenim görüp oraya yerleşme fırsatını değerlendirmemiş, Dobruca'daki soydaşlarının arasında yaşamayı, onları tenvir etmeyi tercih etmiştir. 1934-1938 yıllarında gerçekleşen Romanya Türklerinin göçüne de çok üzülmüş, hatta bu göç esnasında Romen makamlarının göçen Türklere uyguladıkları rüşvet ve soygun politikalarını, her türlü yolsuzlukları tenkit etmek amacıyla Mehmet Con'la birlikte 1937 yılında Silistre şehrinde Çardak gazetesini çıkarmaya başlamışlardı" (Cebeci, 2012).

3. Bulgaristan Çağdaş Türk Şiirinde Coğrafya: Dobruca-Rodoplar-Deliorman Üçlüsü. Bulgaristanlı Türk şairlerin çağdaş şiir türündeki ürünlerinde sıklıkla öne çıkan/çıkarılan yer adları kapsamında ülkede Türk kültürünün yoğunlaştığı ve canlı olduğu üç bölge dikkat çekmekte; Rodoplar, Deliorman ve Dobruca bu bağlamda değerlenmektedir. Bu itibarla Bulgaristan çağdaş Türk şiirinde Dobruca'ya odaklanırken söz konusu şiir hareketinde genelde bu üç bölgeye (Kısmen Gerlova ve Tuna Boyu adlandırmaları da değerlendirilebilir) özel önem verilir. Kuşkusuz Dobruca ile birlikte Deliorman ve Rodopların Türk dili ve edebiyatı faaliyetleri bakımından günümüzdeki zenginliği bu özel yönelişte belirleyici olsa da söz konusu bölgelerin Türk kültürü ve kimliğindeki yerinin tarihî ve sosyolojik derinliği çok sayıda araştırma ile ortaya konulmuş bir hususdur.

Balkanlarda çağdaş Türk şiiri dairesinde hareket eden şairlerin şiirlerinin tema evreninde memleketleri (Bu yer varlığı, doğum yerleri olan köylerinden şehirlere ve şehrin bulunduğu bölgeye doğru genişlemektedir) özel bir yer tutar. Balkanlardan herhangi bir Türk şairin şiirleri arasında köyüne, şehrine, tarihî adıyla anılan bölgesine hasredilmemiş şiir neredeyse yoktur. Çoğu örnekte söz konusu bölgeler köklü tarihi ve Türk kültürü için ifade ettiği değerle birlikte şiirin

dünyasına girerek birer açık mekân olmalarının çok ötesinde Türk yurdu olmaları ve Türk diline, edebiyatına ev sahipliği yapan yönü ile öne çıkarılır. Güney Dobruca'nın başkenti olarak görülen Hacıoğlu Pazarcık (Dobriç) doğumlu şair Nevzat Fuat edebî üreticiliğinin Türkiye safhasında ortaya koyduğu şiir türündeki ürünlerinden birinde sözünü ettiğimiz zihniyeti yansıtmıştır:

"Gücünü bilmeyen bir ulu deviz.
Deliorman, Dobruca – derya ve deniz
Kaynayan kazandır engin **Rodoplar,**
Sinesinde nice kahraman toplar. (Kurtul, 2004: 15)

Dobruca mekânın mükemmeldir.
Deliorman, Türkler ile delidir.
Rodoplar, Kırcaali ile doludur.
Rumeli, aslında bir Türkeli'dir." (Kurtul, 2004: 15)

Bulgaristan çağdaş Türk şiirinde coğrafyayı Dobruca-Rodoplar-Deliorman üçlüsü ile birlikte ele alan ve Nevzat Fuat gibi bu kültür coğrafyalarını Türk kimliği ile işleyen şairlerden biri de Ahmet Cebeci'dir. Gerlova ve Koca Balkan'ı da bu üçlemeye dâhil eden Cebeci'nin Balkan Mücahitleri Marşı'nda söz konusu anlayışı yansıtan dizeleri şöyledir:

"**Dobruca, Deliorman** bizimdir
Gerlovayla, Koca Balkan bizimdir
Rodop denen Türklü volkan bizimdir.

Türk İslam'ız, Ay yıldızız sönmeyiz
Dünya yansa andımızdan dönmeyiz." (Kalkan, 2018b: 603)

"Dobruca şairi" vasfını hak eden şairlerden biri olan Galip Sertel, kendisi gibi birçok şair ile birlikte gönül coğrafyası Dobruca'nın yanına Deliorman'ı ve Rodopları dâhil eden bir diğer evlâd-ı fâtihandır. Bulgaristan Türk toplumunda söz konusu bölgelerin bölünmüşlük yerine bir arada değerlendirilmesi, kültürel birliğe edebî metinlerde yer verilmesi, bu birlik bilincinin özellikle aydınlar arasında korunduğunu da gösterir mahiyettedir. Sertel bu düşünceyi dizelerinde aksettiren şairler arasındadır. Sertel, aynı zamanda bu bölgeleri göçler ve savaşlarla yoğrulan kaderi ile birlikte ele alan şairlere iyi bir örnektir. Nihayetinde söz konusu bölgeler tarihî, kültürel ve doğal güzellikleri yanında sıklıkla zulümlere sahne olmaları yönüyle şiire taşınmıştır. Bu bağlamda Sertel'in "Beşinci Gerçek Umut" şiiri karamsarlığı ve ona eşlik eden umudu işlediği şiirlerinden biridir:

"Seni düşünüyorum seni
Deliormanlım, Dobrucalım, Rodoplum seni
Nerene gizledin bunca derdi, nerene?
Yüreğin nasıl çatlamadı kahrından

Tuna yalısında çırpınırken zaman?
Ve ümidim sensin
Sen ümitsin ey çocuk
Gözlerin demet demek çiçek
Gözlerin ışıl ışıl bin bir dilek…" (Sertel, 2007: 13)

Silistre doğumlu şair Ali Bayram, kendisi gibi Dobrucalı birçok kalem arkadaşı gibi Dobruca'yı Bulgaristan'ın diğer Türk kültür havzalarıyla bir gören, bütünleştiren, birleştiren yaklaşımı ortaya koyan dizelerin sahibidir. Onda da mekân tarihle bütünleşik bir zihniyetle ele alınır:

"Biz ecdat toprağının değişmez sahibiyiz.
Dobruca, Deliorman, Gerlova ve Rodoplar.
Demokrasi geleli yeni doğmuş gibiyiz
Bu güzel yurdumuzda bizim de yerimiz var." (Bayram, 1995: 23)

Bayram'ın şiirinde ülkeye yeni dönemle birlikte yerleşen sosyal ve siyasal atmosferde ümitvar bir ruh hali tasvir edilir. Türklüğün bu üç kültür havzasında yeni dönem yeni ümitlere kapı aralamıştır. Aynı zamanda söz konusu kadim Türk yurtlarının hâlihazırda ülkeleri olan Bulgaristan'ın bir parçası olduğunu kabul eden bir yaklaşım benimsenir. "Güzel yurdumuz" ile kastedilen Bulgaristan bugün Rodoplar, Deliorman ve Dobruca'ya ev sahipliği yapmaktadır ve ecdat toprağının değişmez sahibi olarak şair kendisini görmektedir.

4. Dobruca'ya Temas Eden Şiirler- Şiirlerde Dobruca. Çağdaş Bulgaristan Türk şiirinde bir tema olarak Dobruca'ya odaklandığımızda şairlerin Dobruca'ya belirli noktalardan temas ettikleri görülür. Bu tematik tercihte genellikle memleket sevgisi, Dobruca'nın doğal ve tarihî güzellikleri, şairlerin dil ve kültür dairesinde Dobruca'ya olan aidiyeti belirleyicidir. Hayatının önemli bir kısmını Bulgaristan'da geçirmiş olsa da edebî üreticiliğini önemli oranda Türkiye'de gerçekleştiren Silistre doğumlu şair Hüseyin Rasim Güler, Bulgaristan'ın birçok bölgesiyle birlikte Dobruca'yı da şiirine taşıyan temsilcilerden biridir. Güler'in Dobruca'yı işleyen şiirlerinden birinde Dobruca Türklüğü Romanya ve Bulgaristan arasında bölünen ikili yapısıyla birlikte verilirken esasen şairlerin aile tarihlerinde edindiği yeri de özetlemektedir:

"Rahmetli babam anlatırdı.
Bükreşt-Ploeşt'te
Dört yıl askerlik yapmış
O zaman **Dobruca** Romanya'nınmış.
O yıllarda yolu düşmüş
Sinaya-Karpatlar derken
Braşov şehrini de görmüş.
Güzelliğine bir o kadar daha katıp da,
Ballandıra ballandıra anlatırdı
Görülesi bu yerleri…" (Güler, 2005: 75)

Çağdaş Bulgaristan Türk şairleri arasında ilk kuşak temsilcilerden Mehmet Müzekka Con ve Ali Osman Ayrantok aynı zamanda Dobrucalı kimlikleriyle bilinmektedir. Birlikte faaliyet gösterdikleri Çardak gazetesi Dobruca Türkleri kültür hayatına önemli hizmetleri olmuş yayınlar arasındadır. Müzekka Mehmet Con'un "Dobruca Kızı" şiiri ülkede sosyalist dönemde yayınlanan *Alın Terim* adlı şiir kitabında yer alır. Dönemin siyasal ve sosyal şartları dikkate alındığında Dobruca'nın merkeze çekildiği ve memleket sevgisinin işlendiği sayılı şiirden biridir. Bu şiirde, Dobrucalı başka şairlerin şiirlerinde de sıklıkla yer bulan Dobruca kızlarının güzelliği, çalışkanlığı, kabiliyetli duruşları vurgulanır:

"Cemali güldür
Dalda bülbüldür
Neşeli olur
Dobruca kızı.

Ak pamuk elli,
Kuş gibi dilli,
Cilveli olur
Dobruca kızı." (Con, 1964: 84)

Dobruca'yı ele alan şiirlerde öne çıkarılan hususlardan biri olan Dobrucalı kızların güzelliği Bulgaristan'ın diğer bölgelerinden şairlerin şiirlerine de konu olmuştur. Aslen Razgrat doğumlu Deliormanlı şair Mehmet Hüseyin Murat'ın 1965 yılında Razgrat'ta yayınlanan "Dostluk" gazetesinde yayınlanmış *Şen Kızı* adlı şiiri bu temas noktasına bir başka örnektir:

"Sana derler **Dobruca**'nın şen kızı
Bahtiyarsın yüreğinde yok sızı.
Parlıyorsun sanki sabah yıldızı
Pek dilbersin **Dobruca**'nın şen kızı.

Tel tel olur ipek saçın örülür
Fidan boyun servi gibi görünür
Kaş altından ela gözler süzülür
Pek dilbersin **Dobruca**'nın şen kızı." (Kalkan, 2015: 38)

Mehmet Hüseyin Murat'a ve Dobruca şairlerinden Mehmet Müzekka Con'a nazaran daha yakın dönemde yaşamış bir diğer Dobruca şairi Mehmedali Oruç'un "Başlıksız Kalan Şiir"inde Dobruca, şairin sevdiği kız ile olan muhabbetine bir zemin teşkil eder. Şiirlerinde sıklıkla "bizim Dobruca" ifadesiyle sözüne taşıdığı Dobruca'nın geniş ovasını ve sulak toprağını betimleyen dizelerde sevgiliye duyulan muhabbet Dobruca'ya yani memlekete duyulan sevgi ile harmanlanarak sunulur:

"Güneş yanıyorken
Bizim **Dobruca**'nın oralarda,
Dağıt saçlarını
Bir şarkı oku sazlıklarda.

Ateşi kanıma karışsın
Dilinden dökülen alevinle." (Güler, 2003: 82)

Mehmedali Oruç'un şiir üslubunda, dil ve anlatımında "Bizim Dobruca" olarak kalıplaşan bu ifadeyi tekrarladığı şiirlerinden bir diğeri "Uzaktan" şiiridir. Bu örnekte Dobruca'nın bereketli toprakları merkeze çekilir. Şairin, ata toprağı Dobruca'da bahçesine diktiği şeftaliyi anlatırken esasen göçle ayrılmak zorunda kaldığı memleketine duyduğu özlem duygusunda ve memleket sevgisinde ortak payda yine Dobruca'dır:

"Hani o şeftali var ya,
Dikmiştim ellerimle.
Lezzetini bir türlü unutamam,
Anlatır dururum çocuklara…
Hani o şeftali var ya,
Bizim **Dobruca**'nın oralarda,
İçimde püfür püfür
Çiçeğe durur her sabah.
Ve çeker çeker
Dallarıyla beni, gidemem.
Uzanırım, uzanırım ellerimle,
Şeftalime erememem." (Güler, 2003: 54)

Oruç'un şiir dilindeki "bizim Dobruca" ifadesine benzer bir kalıp ifadeye bir şiirinde yer verdiğini tespit ettiğimiz şairlerden biri de Ahmet Ömer Mestan'dır. 1935 Hacıoğlu Pazarcık (Dobriç) doğumlu Mestan'ın şiirlerinde Dobruca Türklerinin göç trajedisini ve yeni dönemin sancılarını dile getirdiği bilinmektedir (Kalkan, 2015: 69). Şairin *Yeni Işık* gazetesinin *Çağdaş* edebiyat ekinde yer almış "Dobruca" başlıklı şiiri 1965 yılında aittir. Onbirli hece ölçüsüyle beş dörtlük olan şiirde her dörtlüğün sonunda yer alan "Dobrucam" tekrarı şiire ahenk katmıştır:

"Şehirlerinden süsü aldı köylerin
Cennet oldu bir zamanki çöllerin.
Yüzü güldü kan ağlayan dilberin
Canım benim, güzel diyar **Dobruca**m.

Çeşmelerin şırıl şırıl akıyor
Ambarların buğday dolup taşıyor
Sende mazlum refah buldu coşuyor
Gururumsun, sevgilimsin **Dobruca**m.

Bir arzum var: Asırlarca yaşasam
Sende nice harikalar yaratsam
Gül çehreni donattıkça donatsam
Cana yakın, dile destan **Dobruca**m." (Kalkan, 2015: 69)

Çağdaş Bulgaristan Türk şiirinin konumuza temas eden ilk örneklerinde görüleceği üzere Dobruca öncelikle doğal güzellikleri ile şiire taşınmıştır. Özellikle sosyalist dönemde verilen örneklerde Dobruca'nın güzel kızları, bereketli toprakları, insanlarının çalışkanlığı ve ülkenin gelişimine sundukları katkı, emek kavramı yüceltilerek anlatılmıştır. Bu bağlamda 1960 ve 1970'li yıllarda yayınlanan şiirler bu görüşü genellikle yansıtmışlardır:

"Tunca, Arda, Tuna bizde
Karadeniz, Varna bizde
Öksüzlere ana bizde
Yâr bunlara şaşmaz mısın?

İş kapısı açık bizde
Kaymak, yoğurt, cacık bizde
Banyolardan **Balçık** bizde
Yâr bunlara şaşmaz mısın?" (Con, 1964: 84)

1990 sonrasında ve yakın dönemlerde ortaya konulan Dobruca temalı şiirlerde Dobruca'nın şiirin merkezine taşınırken yine doğal güzellikleri kendisine yer bulmuş olsa da ilk dönem Dobruca şiirlerinden farklı olarak göçlerle gelen ayrılık ve artık sıla hâline dönüşen bir memleket olarak Dobruca terennüm edilmiştir. Türkiye'de Galip Sertel, Mehmedali Oruç, Hüseyin Rasim Güler, Zahit Güney vb. temsilciler Dobruca'dan ayrı düşmüş olsalar da şiir hafızasında Dobruca'yı diri tutan şairler arasındadır:

"Bilemezsiniz, düşünemezsiniz
Bir aç harmanıdır alır başlardı
Ve gün boyu
Bir inekle dön babam dön
Çoluk çocuk, hayalini hepimizin
Talaz talaz bir arpa kokusudur okşardı
Ah sormayın benden öğrenmeyin
Anlatamam o günlerin **Dobruca'**sını." (Güler, 2003: 39)

Galip Sertel Dobrucalı göçmen şairlerin şiir dünyasındaki memleket imgesine göç trajedisini başarıyla eklemleyen şairlerden biridir (Güneş, 2017: 525). Sertel'in şiirinde Dobruca özlemle anılan bir memleket olmasının yanında göç zamanı zelil ve zebun göçlere mekân olan ata yâdigarı coğrafya olarak da tasvir edilir:

"Onları çoktan yitirdik…
Onlar ki
O toprakların gülü dikeni
Köyleri kaybolmuş soydaş şairleri
Dal budak
Deliorman'dan Dobruca'dan
Düş tarlalarında tutsak.

Onlar ki
Uç beylerinin talihsiz torunları
On sekize varmadan ağarır saçları
Dal budak
Deliorman'dan Dobruca'dan
Umut bozkırlarında tutsak." (Sertel, 2007: 133)
(…)

Sonuç. Bulgaristan Türklerinin çağdaş şiir dünyasında üç mekân, tarihî ve kültürel hafızayı yansıtan yönü ile öne çıkmaktadır. Bu mekânlar Rodoplar, Deliorman ve Dobruca'dır. Sırasıyla bu üç bölge günümüzde Türk kültürünün canlı olduğu bölgeler olması ile dikkati çeker ve bir bakıma Bulgaristan çağdaş Türk şiirinin ve şairlerinin coğrafyasını da ortaya koyar. Bu üçleme arasında Rodoplar ve Deliorman öne çıkmış olsa da bir parçası Romanya'da kalan Dobruca, tarihte ve günümüzde Türk varlığı için taşıdığı önemi korumaktadır. Çağdaş Bulgaristan Türk şiirinde Dobruca, genellikle Rodoplar ve Deliorman kökenli şairler tarafından da yaygınlık kazanmış bir üçleme ile "Rodoplar, Deliorman, Dobruca" şeklinde cem edilerek işlenmiştir. Birçok örnekte bu coğrafyaya Gerlova, Koca Balkan ve Tuna Boyu adlarıyla diğer Türk kültür havzaları da dâhil edilmiştir.

Bulgaristanlı çağdaş Türk şairlerin Dobruca'yı ve Dobruca'ya ait unsurları/motifleri sosyalist dönemde emek kavramı, köylerdeki çalışma hayatı ve birlik ruhu içerisinde özellikle de pastoral bir ruhla tasvir etmeye çalıştıklarını ifade etmek mümkündür. Yeni dönemde yayınlanan Dobruca temalı şiirlerde konu alanının genişlediği ve Dobruca'nın tarihî ve millî yönü ile şiire taşındığı görülür. Dobruca genel bir adlandırma olarak tercih edildiği gibi bu bölge dâhilindeki Tutrakan, Akkadınlar, Balçık vb. gibi Türk yerleşim yerlerine hasredilen şiirlerin çokluğu dikkat çekicidir. Yakın dönemde Mehmet Müzekka Con, Ali Osman Ayrantok, Hüseyin Rasim Güler, Nevzat Fuat, Mehmedali Oruç, Galip Mehmet Sertel, İsa Cebeci, Zahit Güney, Leman İlyas, Nevzat Yakup, Nasuf Dahil vb. şairlerin "Dobruca şairi" vasfı ile öne çıkmış veya tanınmış olmaları önemlidir.

Bulgaristan Türklerinin çağdaş şiir evreninde "Dobruca", genel adıyla yer almış olsa da şairlerin şiir sanatındaki mekâna ait unsurlar önemli ölçüde Güney Dobruca'ya aittir. Esasen Bulgaristan ve Romanya Türkleri Dobruca konusunda etnodemografik olarak ortak paydadadır. Ne var ki araya giren siyasi sınırlar neticesinde Kuzey ve Güney Dobruca'nın şiir dünyasında bağlarının zayıfladığı görülür. Bu bağlamda çağdaş Bulgaristan Türk şiirinde birkaç örnek dışında Kuzey Dobruca'ya dair göndermeler oldukça azdır. Ancak bununla birlikte bölgenin "Dobruca" genel adıyla sahiplenilmesi ortak tarihî birikime olan bağlılığı da ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Bahtiyar, Niyazi Hüseyin (1996). Çağdaş Rodop Türk şairlerinden esintiler (antoloji). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yay.

Bahtiyar, Niyazi Hüseyin (2001). Bizim anayurt antolojisi-şiirler. İstanbul: Bizim Anayurt Yay.
Bayram, Ali (1995). Konca Gülüm, Sofya: Güven
Bayramöz, Sabahattin (2002). Türkçenin sarmaşıkları (Bulgaristan Türklerinin şiirlerinden seçmeler). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yay.
Canım, Rıdvan (2021). Tuna'nın sönmeyen kandilleri- V: Silistre, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 66, Haziran/ 2021, ss. 399-427
Con, Mehmet Müzekka (1964). Alın terim. Sofya: Narodna Prosveta
Çavuş, Mehmet (1988). 20. yüzyıl Bulgaristan Türklerinin şiiri (antoloji). İstanbul: Yaylacık Matbaası.
Emin, Emel (2016). *"Romanya'da Türk ve Tatar edebiyatı",* Balkanlarda İslam: Miadı dolmayan umut, 5. Cilt: Köprüler yıkan zihniyetin yıkılışı, ss. 263-285, Ankara: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) Yay.
Güler, Hüseyin Rasim (2005). Dünyayı geze geze. İstanbul: Tuna Yay.
Güneş, Mehmet (2017). "Rumeli'ye Elveda Derken: Bulgaristan Türklerinin trajedisinin Galip Sertel'in şiirlerindeki yansımaları", Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu hatıra kitabı içinde ss.524-538, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yay.
Hafız, Nimetullah (1987) Bulgaristan'da çağdaş Türk edebiyatı antolojisi cilt 1. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
Hafız, Nimetullah (1987). Bulgaristan'da çağdaş Türk edebiyatı antolojisi cilt 2. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
Hafız, Nimetullah (1989). Bulgaristan'da Çağdaş Türk Edebiyatı antolojisi cilt 3. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
Horata, Osman (2003), "Kuzey ve Batı Türklüğünün kesişme noktasında küçük bir Türk topluluğu; Romanya Türkleri", (Editör: Erhan Türbedar), Balkan Türkleri: Balkanlarda Türk Varlığı, Balkan araştırmaları dizisi, ss.151-167. Ankara: Asam Yay.
Kahraman, Cahit; Güneş, İlhan (2015). "Tuna dergisi ve göç edebiyatına bir bakış-yazar ve şair Zahit Güney'in göç ile ilgili yazıları üzerine" ss. 527-533, Güven Şeker, Ali Tilbe, Mustafa Ökmen, Pınar Yazgan Hepgül, Deniz Eroğlu, Ibrahim Sirkeci (2015). Turkish Migration Conference 2015 Selected Proceedings. London: Transnational PressLondon.
Kalkan, Şaban Mahmudoğlu (2015). Tuna Boyu'ndan Esintiler Antoloji II. İzmir: Kıbatek Yay.
Kalkan, Şaban Mahmudoğlu (2018a). Bulgaristan Türk şiiri I. Ankara: Bengü Yay.
Kalkan, Şaban Mahmudoğlu (2018b). Bulgaristan Türk şiiri II. Ankara: Bengü Yay.
Kurtul, Kurtol (2004). Bulgarlık barbarlık. İstanbul: Yön Matbaacılık.
Önal, Mehmet Naci (1994), "Romanya Türklerine bakış", Türk dünyası araştırmaları, ss.177-190.
Önal, Mehmet Naci (1997), "Romanya Türklerinin günümüz edebiyatı", Türk dünyası dil ve edebiyat dergisi, S.4, ss. 15-39
Tatarliyef, İbrahim (1960). Antologiya (9. IX. 1944'ten sonra Bulgaristan Türklerinin edebiyatı). Sofya: Narodna Prosveta

Ülküsal, Müstecip (1966). Dobruca ve Türkler. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
Yenisoy, Hayriye Süleymanoğlu (1997). Türk dışındaki Türk edebiyatları antolojisi 8. cilt (Bulgaristan Türk edebiyatı). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yay.

İnternet Kaynakları

Berk, Timur (2014). "Dobruca, Türkçe şiirle hasret giderdi", https://www.qha.com.tr/kultur-sanat/dobruca-turkce-siirle-hasret-giderdi-134833, (Erişim Tarihi: 23.02.2024).
Cebeci, İsa (2012). "Eğitimci Şair: Aliosman Ayrantok-Toktamaz" https://bulgaristanalperenleri.blogspot.com/2012/09/egitimci-sair-aliosman-ayrantok-toktamaz.html, (Erişim Tarihi: 23.02.2024).

VALORI SI MORAVURI BALCANICE ILUSTRATE ÎN OPERELE LUI I.L. CARAGIALE ŞI ALEKO KONSTANTINOV

Marina CAP-BUN
Universitatea Ovidius din Constanţa, România

Summary: *This essay reveals some comparative aspects in the works of two remarkable contemporary satirical writers of the late nineteenth century: the Bulgarian Aleko Konstantinov and the Romanian I.L. Caragiale, living and writing in similar socio-historical conditions and under the auspices of comparable cultural backgrounds, mainly explained by the long term historical relations of their countries with the Ottoman Empire, and the common urge for modernization and embracing of the Western values, after gaining their independence as a consequence of the Russian-Turkish War in 1877.*

Key words: *Balkanism, satire, rushed modernization.*

Studiez de ceva vreme o relaţie literară care mă intrigă, aceea dintre românul I.L. Caragiale (1852-1912) şi contemporanul lui bulgar, ceva mai tânăr, Aleko Konstantinov (1863-1897), asasinat la doar 34 de ani[15]. La finele lui 2023 am conferenţiat pe această temă la Universitatea din Silistra, având ocazia să mă informez de la colegii bulgari despre unele aspecte ale vieţii şi operei lui Konstantinov pe care traducerile nu mi le lămuriseră. Mi s-a confirmat, cu acest prilej, intuiţia că proiecţiile culturale şi identitare ale operei sale la nivelul mentalului colectiv şi rolul scriitorului în Bulgaria contemporană sunt foarte similare cu cele pe care le are la noi Caragiale. Ambii scriitori sunt frecvent invocaţi în discursul public cu funcţia de salubrizare a moravurilor şi denunţare a metehnelor balcanice care stau în calea deplinei noastre europenizări. Bătălia recentă pentru intrarea noastră comună în spaţiul Schengen n-a făcut decât să le reconfirme actualitatea.

Relaţia mă intrigă tocmai pentru că similitudinile tematice şi uneori chiar stilistice dintre ei sunt izbitoare, deşi este evident că nu ar putea fi vorba de vreo

[15] Cf. Marina Cap-Bun, „Literature and Geopolitics in the Late Nineteenth Century: Ion Luca Caragiale and Aleko Konstantinov", în vol. *Frontiere şi contacte. Fenomene locale, regionale şi globale* (coord. Carmen Dărăbuş şi Elena Camelia Zăbavă, Craiova: Aius, 2020, pp. 127-149) şi „Un Mitică balcanic cu iz de trandafiri sau Despre moftocraţiile dunărene, la Aleko Konstantinov şi I.L. Caragiale" în vol. *Culturi şi civilizaţii est-europene. In memoriam Aida Todi*, (coord. Marina Cap-Bun şi Florentina Nicolae, Constanţa: Ovidius University Press, 2016, pp. 25-52).

influenţă literară directă, cum rezultă din cercetările Elenei Siupiur, care a studiat istoricul schimburilor culturale româno-bulgare[16]. Traducerea lui Caragiale în Bulgaria începe în 1998 (deci după moartea lui Konstantinov) şi nu este documentat faptul că Aleko ar fi ştiut românește (deşi faimosului său personaj Bai Ganiu i-a adăugat româna în „pașaportul lingvistic"). Nici Caragiale nu l-ar fi putut citi pe Aleko Konstantinov decât mult prea târziu ca să mai poată fi vorba de vreo influenţă. Ciclul lui Bai Ganiu fusese publicat în Bulgaria înainte de 1896, dar vizibilitatea lui europeană se datorează ediției germano-bulgare, din 1908, a profesorului Gustav Weigand. Este destul de probabil ca, în 1909, când Caragiale întâlnea la Leipzig, în casa lui Paul Zarifopol, pe profesorul Weigand pentru lectura nuvelei sale *Kir Ianulea*, să i se fi arătat ediția bilingvă a confratelui bulgar. Dar Caragiale nu ştia nici bulgară şi nici prea multă germană şi era mult prea preocupat de impactul propriului său text asupra acestei audienţe selecte. Abia în 1910, când Horia Petra-Petrescu avea să traducă în românește un fragment din *Bai Ganiu*, după acest intermediar german, pentru revista *Luceafărul*[17], este de presupus că autorul *Momentelor* l-ar fi putut citi. Ceea ce trebuie să-l fi atras pe primul autor al unei teze doctorale despre Caragiale spre traducerea scriitorului bulgar era, probabil, tocmai asemănarea celor două universuri ficționale.

Caragiale ar fi putut, deci, citi pe Konstantinov foarte târziu, spre finalul carierei sale, astfel că devine evident faptul că asemănările tematice şi tipologice sunt justificate doar de contextul geo-politic şi cultural-istoric similar, definit, pe de o parte, prin amprenta mentalitară a îndelungatelor relații ale celor două ţări cu Imperiului Otoman, pe de alta, prin dorința expresă de reorientare pripită şi nepregătită temeinic spre valorile occidentale (cu inevitabilele ei asperități), pe care ambele spaţii culturale o trăiesc după războiul ruso-turc din 1877.

Valorile şi moravurile balcanice comune sunt ilustrate copios în operele lui I.L. Caragiale şi Aleko Konstantinov. Lumea domniei *moftului* şi a valorilor distorsionate, care îngăduie impostorilor puși pe căpătuire, ca Mitică sau Bai Ganiu, să ajungă în poziții cheie ale societății este detectabilă în ambele universuri ficționale, ea este puntea intertextuală principală dintre cei doi mari satirici. O ilustrează, fără echivoc, multe dintre personajele lui Konstantinov, dar şi articolul program al *Moftului român* (nr.1/ 24 ianuarie1893), ce se voia a fi „formula sinceră şi exactă a spiritului nostru public" la sfârșit de veac XIX:

---

[16] Cf. Elena Siupiur, *Relaţii literare româno-bulgare în perioada 1878-1918*, Bucureşti: Minerva, 1980.

[17] *Luceafărul* dădea cititorilor săi şi câteva date despre viața şi opera autorului bulgar: „*Bai Ganiu* de Aleco Constantinoff este una din cele mai cetite opere din Bulgaria. O să-şi poată explica şi cititorul român succesul volumului, dacă va ceti capitolul independent tradus aici. Alte capitole au apărut în timpul din urmă în *Tribuna* şi în *Ţara noastră*. Autorul bulgar, un tânăr scriitor, care făcuse studii serioase la Viena, a descris într-o serie de capitole, care se pot ceti independent, tipul unui provincial bulgar, scăpat de curând de sub dominaţia turcească… Satira socială e împreunată cu un spirit de observaţie excelent. Aleco Constantinoff, de multe ori prea crud, smulge masca de pe faţa ipocriziei." (*Luceafărul*, Bucureşti, 1910, pp. 333-40).

Eu – Dar domnii X… Y… Z…, n-au nici un merit, nici o capacitate, nici un talent spre a fi puși în fruntea unor instituțiuni cari… şi în sfârşit chiar despre onestitate… de!

Un amic – (tăindu-mi vorba şi dând din umeri) – Mofturi! (…)

Dar, oare, este moftul un fenomen strict românesc, sau o „pecete a vremii" care plutește, ca un abur malefic, în toată Peninsula Balcanică, proaspăt zguduită din temelii de istorie? Opera lui Konstantinov este şi ea plină de „moftangii" parveniți de ambele sexe. În *Prea multă minte*, Madame Parvan – „fine fleur du fin de siècle" (Konstantinov, 1968, p. 180) – ţine (ca Madame Esméralde Piscopesco din *Five o'clock*) uşa deschisă pentru vizite, în fiecare miercuri, dar numai pentru lumea bună, nu şi pentru rudele modeste ale bărbatului ei, de care se ascunde, când acestea vin invitate de soţ. În *Feregască Dumnezeu să-şi capete orbul vederea*, Hristo, copil sărac, adoptat din milă de un consul (pentru că steaua lui norocoasă făcuse ca mama să-l spele chiar înainte de trecerea acestuia), îşi uită părinții naturali, ba chiar îşi umilește tatăl, când acesta vine să-l caute la Ţarigrad, e grosolan şi cu binefăcătorul său, ajungând, ca un Mitică autentic, până la automistificare: „El însuși începea să creadă că-i aristocrat." (Konstantinov, 1968, p. 187).

Oricum, ora exactă a moftului se dă tot de la București. În *Ei, şi ce mai chiolhan i-am tras!*, așteptarea unei delegații regale impune, pentru a pregăti „o gustare faină", aprovizionarea direct de la „sursă": „O să alegem o comisie care să meargă la București să cumpere niște gustări şi niște carne de vițel şi să aducă tot de acolo un bucătar." Şi comisia de „moftangii" trimisă la perfecționare în capitala desfrâului („Dacă s-au dus ei la București, au răsturnat orașul cu susu-n jos; ici câţiva lăutari, acolo un șantan – Sodoma şi Gomora, ce mai!") nu face economie, cumpără pe îndelete „un car de gustări: icre, pateuri, salamuri, brânzeturi, ananas, bordo, șampanie" şi, pentru ca simularea „micului Paris" să fie una desăvârșită, se ridică şi „un arc de triumf." (Konstantinov, 1968, p. 209). Dar delegația regală alege să ia prânzul în altă parte, aşa că oficialitățile sunt nevoite, după ce cheltuiseră fără măsură, să consume ele delicatesele, cu „trosnete" de fălci, şi să ia acasă ce rămâne. Nici prin cap nu le trece să dea ceva „sărăcimii", dăruite de oaspeți cu „două sute de leva", ca semn de mulțumire pentru buna primire.

Pe cât e de mare preocuparea de a flata oficialitățile (servilismul deșănțat e prezent pe ambele maluri ale Dunării), pe atât e şi indiferența faţă de problemele reale ale societății. Primitivismul moftocraţiilor dunărene se vede, de pildă, în marginalizarea educației, căci Bai Ganiu şi Mitică au „şcoala vieţii" şi nu cred în „mofturile" cu diplomă. Aceleași autorități citate mai sus îl dau afară pe inspectorul şcolar care semnalează o situaţie dramatică:

– Sunt nevoit să închid şcolile. Acoperișurile sunt sparte, ferestrele n-au geamuri, băncile nu sunt suficiente, tablele la fel, iar în ce priveşte materialul didactic…
– Ajunge, ajunge, îl întrerupse furios şi nerăbdător primarul, n-am timp să mă ocup acum de prostiile voastre. Suntem ocupaţi cu treburi ceva mai însemnate… (Konstantinov, 1968, p. 209).

La fel de ocupate sunt şi autorităţile româneşti, sesizate până la nivel de minister şi Camera Deputaţilor, care ignoră problemele de la o şcoală de fete, probleme semnalate de un alt revizor şcolar, care încearcă şi el, ca şi colegul bulgar, să-şi facă datoria, în ciuda incoerenței lingvistice, cauzate probabil de furie: am găsit din cauza frigului pe jumătate şcoala despopulată complet, iar restul tuşind toate şi dureri cu umflătură în gât, pentru care chemând pe d. medic al urbei, a constatat mai multe cazuri de amigdalintă, adică gâlci, care poate degenera mai cu seamă la copiii anemici şi limfatici, prin diferite complicațiuni foarte adesea contagioase. De aceea, d. medic a opinat că ar fi mai bine dacă s-ar închide școala, spre a nu lua proporțiuni mai mari. (Caragiale, I, 2000, p. 303).

Închiderea şcolilor nu e percepută atât ca o dramă, cât mai degrabă ca o economie binevenită, căci, aşa cum am văzut, „chiolhanurile" costă, nu glumă.

Termenul „moftocrat" îi aparţine lui… Mitică (Caragiale, I, 2000, p. 1284) dar exemplele de mai sus arată că îl putem extinde, fără să greşim, şi asupra lumii lui Bai Ganiu. Atotputernicia „moftului" este de două ori periculoasă: pe de o parte, îngăduie culoare de ascensiune unor nulităţi, conducând, deci, spre *nulocraţie*, corupţie, abuz de putere etc., pe de alta, marginalizează valorile reale şi duce în derizoriu noţiunile fundamentale, sănătoase, care ar putea readuce lumea în făgaşurile firescului. Este bine-cunoscută replica prin care autorul lui Mitică, în pielea căruia îi plăcea să intre des (semnând, de pildă, scrisorile către Zarifopol cu „Al d-tale stimatoriu Mitică"), îl tachina pe „amicul" său Eminescu: „Kant al tău mi se pare un mare moftangiu". Pe cale de consecinţă, orice „moftangiu" poate aspira să devină filozof, precum negustorul Mitică din Ţal: „Păcat că nu m-au dat să învăţ filozofia! eu ieşeam filozof, să nu crezi că spun mofturi! Filozof: asta era nacafaua mea, nu negustor!" (Caragiale, I, 2000, p. 614).

Cel care a pus diagnosticul exact al fenomenului nord-dunărean Mitică („bucureșteanul par excellence"), aşa cum l-a creionat Caragiale, a fost G. Călinescu, pentru care „miticismul se încadrează în balcanism":

Caragiale este, după Anton Pann şi N. Filimon, un mare promotor al balcanismului, în sens larg, al unui spirit la punctul longitudinal real ocupat pe continent. Balcanismul lui începe cu un etnicism provincial bizuit pe specificul muntean şi, încă mai exact, bucureștean. Eroul reprezentativ este Mitică. Atunci când notele caracterologice sunt estompate, rămân suficiente „miticisme" care să dea eroului o culoare locală. Mitică este un cetățean volubil, deloc singuratic (…) având în cel mai înalt grad pe suflet interesele ţării, pe care le vede totdeauna în negru („Stăm rău, foarte rău, domnule!"), şi soluții pentru toate problemele la ordinea zilei. (…) Spiritul critic miticist este excesiv: nimic nu-i bun, totu-i „moft". (…) Mitică e bârfitor, lichea şi intrigant mai mult din limbuţie. (Călinescu, p. 501).

Într-adevăr, „miticismul" poate fi descris cu acurateţe ca fiind un lest balcanic (dată fiind conotaţia peiorativă, remarcată şi de Todorova, pe care o are cuvântul în limba română), ce reducea la ridicol pretenţiile latiniste ale românilor şi

atrăgea atenția asupra unor aspecte civilizaționale şi mentalitare specifice zorilor modernității românești, care ar fi trebuit îmbunătățite înainte de a avea aspirații europene. Mi s-a părut, de aceea, firesc, şi ca un exercițiu de admirație pentru intuiția călinesciană, să-i caut „rudele" lui Mitică pe la sud de Dunăre, şi Bai Ganiu este, fără îndoială, una dintre ele.

Asocierea dintre cei doi mari scriitori satirici a mai fost sugerată, fără a i se da, însă, dezvoltarea cuvenită. În 1935, Luigi Salvini o propunea (pentru prima dată, la noi, din câte ştiu) într-un scurt articol din *Viaţa românească*, apelând la popularitatea lui Caragiale spre a atrage simpatia publicului românesc pentru scriitorul bulgar: „acest Caragiale al Bulgariei" (Salvini, p. 100). Și cei doi scriitori sunt cu adevărat comparabili, inclusiv în privinţa impactului uriaș asupra publicului lor național.

Criticul bulgar G. Bakalov remarca intrarea lui Konstantinov în circuitul oralității: „O cunosc nu numai cei ce ştiu carte şi care consideră o datorie să citească această operă uimitoare, dar şi cei care nu ştiu carte, cei care cunosc „aventurile" lui Bai Ganiu din relatările orale." (Bakalov, III).

Teza este reconfirmată de Maria Todorova, care, în bine-cunoscuta sa lucrare, *Imagining the Balkans*, din 1997, atrage atenţia că Bai Ganiu reprezintă cel mai tipic *homo balkanicus* (Todorova, p. 69). Într-o interesantă propunere de contextualizare sud-est europeană a parvenitului burghez (incluzând imagini literare depreciative ale sârbului sau macedoneanului), Todorova îl invocă şi pe Caragiale, considerând că *O scrisoare pierdută* „tratează același subiect în România" (Todorova, p. 73). Deşi cunoașterea ei asupra dramaturgului român este una mediată şi parțială, intuiția sa este exactă. Cercetătoarea ține să precizeze că „Ţinta satirei lui Caragiale nu era arhetipul etnic românesc, ci noua oligarhie" (Todorova, p. 73) şi își argumentează afirmația cu un fragment din eseul *1907 – Din primăvară până în toamnă*.

Şi în Bulgaria au existat preocupări pentru asocierea celor doi scriitori. Ana Stanislavova a scris o teză masterală pe această temă în 2003, iar Mitko Novkov a publicat un articol care atinge subiectul. Ele îmi sunt, din păcate, inaccesibile, dar îmi confirmă două intuiții apriorice de la care am plecat în această cercetare: faptul că înrudirea literară dintre cei doi este evidentă, dar şi buna cunoaștere a operei lui Caragiale în Bulgaria.

După ce vizitase şi alte târguri internaționale, organizate la Paris (1889) şi la Praga (1891), minunate oportunități de documentare pentru un ochi atent la etnotipuri, Konstantinov are şansa de a călători în America, la Expoziția universală de la Chicago din 1893, unde întâlnește pe negustorul bulgar Ganiu Somov, care bătuse atâta drum să-şi vândă esenţa de trandafiri. Acolo, la jumătate de planetă distanță de casă, tânărul de 30 de ani are revelația exponențialității acestui personaj, care va deveni unul dintre modelele faimosului Ganiu Balkanski. Diferențele dintre civilizația occidentală, radiografiată cu conștiinciozitate în notele sale de călătorie, pe care le va publica la întoarcere sub titlul *Până la Chicago şi înapoi*, şi amestecata lume balcanică se vedeau mai bine în acel context internațional. La biblioteca Regenstein, de la Universitatea din Chicago, există un bust al scriitorului bulgar, care imortalizează momentul trecerii sale prin lumea nouă.

Prefațând o ediție românească din 1968, Emil Vrabie intuia impresia pe care trebuie să i-o fi făcut „dezolanta primitivitate a compatriotului său", pe care îl va imortaliza literar drept „un parvenit incult, grobian şi cu ifose" (Vrabie, pp. 8-9). Dacă tipul e universal („Așa sunt pretutindeni toți parveniții"), reperabil chiar şi în lumea cea nouă, specificitatea balcanică a lui Bai Ganiu, cu izul ei de ulei falsificat de trandafiri, rămâne, totuși, inconfundabilă („Creatorule atotputernic! Există oare ceva mai trist şi mai ridicol decât aristocrația civilă şi militară bulgară?..."), tot aşa cum, în interiorul aceluiași gen proxim, mitocănia daco-română a lui Mitică, regele moftocraţilor, misteriosul domn X, înfășurat în pardesiul său de „culoarea vântului", ca un „om invizibil", dar omniprezent („îl întâlnim atât de des – în prăvălii, pe stradă, pe jos, în tramvai, în tramcar, pe bicicletă, în vagon, în restaurant, la Gambrinus – în fine pretutindeni" (Caragiale, I, 2000, p. 495), e unică. Cine altul ar mai şti, ca el, să dea muștele afară din Cişmigiu, să colporteze false ştiri, sau să se pretindă familiar cu toți potentații momentului?

Ca orice negustor, Ganiu se descurcă în câteva limbi, dar competențele sale lingvistice se limitează strict la zona vecinătăților balcanice: „Bai Ganiu ştia limbi, vorbea turceşte ca un turc, ruseşte aşa şi-aşa, înţelegea româneşte şi sârbeşte" (Konstantinov, 1968, p. 61). În toate călătoriile sale – „Iii, da eu ce de lume am mai cutreierat! Ţţţ!... Başca Adrianopolu, Ţarigradu, d-apoi prin România! Mă crezi? Giurgiu, Turnu-Măgurele, Ploieştii, Piteştii, Brăila, Bucureştii, Galaţii…" (Konstantinov, 1968, p. 18) – negustorul bulgar umblă cu brâul burdușit de sticluțe cu ulei de trandafiri, pe care le ia cu el şi în baie (şi Mitică pleca „la băi… în Europa"), mănâncă din traistă (ca eroii lui Caragiale din *Tren de plăcere*) sau se auto-invită pe la alți bulgari sau simpatizanți ai țării sale, evită să dea cuiva vreun bacşiş şi nu e deloc curios să vadă noi orașe: „Ce să văd la Viena? Oraș ca orice oraș: oameni, case, lux." (Konstantinov, 1968, p. 9).

Perseverența cu care refuză orice contact autentic cu civilizația occidentală – „Parcă tata numai operă a ascultat!" (Konstantinov, 1968, p. 66) – îi conservă starea de primitivitate, aderența la un „principiul mucegăit şi înapoiat", în care se simte cu adevărat în largul lui:

Educația, lumea şi morala europeanului, confortul lui, rodul unei tradiții seculare şi al dezvoltării lui intelectuale treptate, luptele sociale şi felul de a le duce, muzeele, bibliotecile, instituțiile de binefacere, artele frumoase, miile de realizări ale progresului nu-l preocupau şi nu-i atrăgeau atenția lui Bai Ganiu. (Konstantinov, 1968, 66).

Şi Caragiale a vorbit, deseori, cu amărăciune, despre contrastul între modernitatea grăbită şi lumea de mult civilizată, aşezată treptat în valorile sale, prin sedimentări lente şi firești:

Toate roadele dezvoltării seculare a Occidentului ați voi să le culegem de-a gata în România, să le găsim aşa, bătând din palme? d-voastră credeți că oamenii se pot îndopa artificial cu cultura repede și pe nemistuite, cum se îndoapă păsările cu tulumba? (Caragiale, 2001, p. 300)

Dar critica lui constructivă, care nu dorea decât intrarea României în frontierele firescului civilizațional, a trecut, cum bine se știe, drept anti-românism. Chiar dacă Aleko n-a fost acuzat de lipsă de patriotism, critica bulgară s-a străduit, totuși, să-l izoleze pe Bai Ganiu în secolul lui, deși nimeni altul nu ilustrează mai evident „portretul robot" al balcanicului din toate timpurile, așa cum îl descria Todorova:

Cea mai populară imagine literară asociată cu numele „balcanic" este dată de Bai Ganiu Balkanski, eroul literar nemuritor al scriitorului bulgar Aleko Konstantinov (…) Bai Ganiu, un fel de Tartarin şi Şveik din literatura franceză sau cehă, şi substantivul derivat „baiganiuvişţina" (Bai Ganiu-zitate), a devenit cea mai populară poreclă creată de literatura bulgară, semnificând grosolănie, mârlănie, mojicie. (…) interpretarea sa a echivalat cu o autoanaliză națională. (Todorova, pp. 69-70).

Dar, oare, nu același lucru s-a întâmplat în România cu miticismul, devenit o parte (cea mai stânjenitoare!) a ADN-ului etnic comportamental, pe care ne tot străduim s-o aruncăm peste bord, sau s-o transformăm printr-o mutație genetică mult așteptată, dar care nu se grăbește să se producă?

Tot Maria Todorova rezumă cel mai lucid şi controversele exegezei bulgare:

Marea dihotomie care a polarizat atenția criticii bulgare pe parcursul unui întreg secol este abordarea etnică împotriva celei sociale; Bai Ganiu trebuie analizat ca tip biologic, rasial, național, cultural, civilizațional sau ca tip socioistoric distinct, fără specificitate etnică/națională, aparținând unei perioade de tranziție definite în dezvoltarea societăților înapoiate şi cu o atitudine marcată de clasă. (Todorova, p. 70).

Ea îl invocă, în acest context, pe criticul Svetlozar Igov, contemporan autorului, care observa că personajul se transformă dintr-un „excentric caraghios din provincia balcanică", faţă de care occidentalii îşi luau, firesc, o distanță ironică, într-un manipulator ticălos şi abil, „o forţă politică în stare să controleze în totalitate situația, un om al mulțimii." (Todorova, p. 70).

Şi, se pare că tocmai pelerinajul său european, care îl lasă nemodificat în straturile profunde (Ganiu îşi schimbă părul, dar nu şi năravurile!), îi dă forţă şi credibilitate acasă. Căci, în moftocraţiile dunărene, călătorul prin ţări străine e privit, la întoarcere, cu respect şi admiraţie apriorică, necondiționată de vreo cuantificare a progresului efectiv. Începutul cărţii lui Aleko Konstantinov marchează momentul instaurării discrepanței dintre aparență şi esență: „După ce fu ajutat să-şi dezbrace sumanul, Bai Ganiu îşi azvârli pe umeri o pelerină belgiană şi toţi exclamară: „Iată-l, în sfârșit, şi pe Bai Ganiu european sadea!" (Konstantinov, 1968, p.15).

Tema aruncării la gunoi a comodelor haine orientale şi a adoptării celor „nemţeşti" (fără vreun spirit critic sau vreun discernământ estetic) făcuse deliciul literaturii române timp de decenii şi, la Caragiale, ea atinge apogeul, prin descrierea minuțioasă a ținutelor vestimentare, care devine un mijloc eficient, nu

doar de caracterizare, ci şi de tipologizare a personajelor. Dacă bărbaţii au de îndurat doar îngustimea neconfortabilă a fracurilor (ca „provinţialul" lui Costache Negruzzi) şi riscul de a le lua vântul jobenul, împopoţonarea „moftocratelor" de curând îmbogăţite presupune o întreagă tehnologie, fiind barometrul bunăstării familiei. De la *Franţuzitele* lui Constantin Facca (1833), atente să se îmbrace şi să se poarte „ca-n jurnalu franţozesc", ofertele de imitaţie se diversifică spre sfârşitul veacului, incluzând şi moda britanică, importată la pachet cu „five o'clock"-ul. Dar Ganiu preferă „pelerina belgiană", de parcă ar şti, de-atunci, unde va fi capitala Uniunii Europene.

Teza reprezentativităţii etnice a lui Bai Ganiu a fost insistent combătută de critica bulgărească proletcultistă, care a încercat să limiteze reprezentativitatea tipului la o clasă socială (mica burghezie parvenită) şi la un moment istoric pre-socialist. Dimităr Blagoev era convins că autorul ar fi îmbrăţişat ideologii de stânga: „ascuţimea cu care vedea viciile şi defectele oamenilor (…) l-ar fi adus până la urmă la socialism, la idealul socialist, în care ar fi găsit izvorul curat al unei inspiraţii poetice nesecate." (Blagoev, p.12) Aş include acest tip de presupoziţie – emblematică pentru toată critica socialistă, de pretutindeni – la categoria „no comment"…

Aceluiaşi tip de falsificare ideologică îi cădea victimă, la noi, opera lui Caragiale, care, începând cu aniversarea centenarului naşterii, în 1952, era transformat, cu de-a sila, de către exegeza socialistă într-un critic al burgheziei depravate şi un prieten declarat al micilor meseriaşi asupriţi de patroni. Probabil că autorul *Scrisorii pierdute*, auzind cum este răstălmăcit, se va fi răsucit în mormânt precum *Cănuţă, om sucit*. Dar istoria nu lasă nimic neatins şi se vede că avocatul Farfuridi avea dreptate: şi „trecutul" atârnă de „chestiunile politice", nu doar prezentul şi viitorul. Dar şi Lovinescu îl credea pe Mitică izolat în epoca lui şi de neînţeles pentru viitorime. Din păcate, el este încă extrem de actual şi trist de prolific în ipostazieri contemporane.

Ca şi Mitică, Bai Ganiu e departe de a fi singur în categoria lui tipologică, şi, peste tot pe unde merge, dă de alţi ticăloşi cu care se întovărăşeşte, fără vreo rezervă morală, mai ales atunci când are de profitat de pe urma lor. În Rusia află despre gestul reprobabil al unui compatriot care, printr-o turnătorie mincinoasă, lipseşte un coleg albanez de bursa de trei ruble, acuzându-l că e spion, iar la Praga dă de un student bulgar care amăgeşte cu căsătoria pe fiica văduvei la care stă în gazdă fără să plătească (exact ca Cicerone Popescu din *Groaznica sinucidere*) şi se lasă el însuşi prezentat drept milionar pentru a obţine cazarea şi masa fără cheltuială.

Mai târziu, întors acasă, studentul Botkov are grijă să se folosească de bunăvoinţa arătată cândva negustorului pentru a intra în presa guvernamentală, pentru care trimite un articol ce aminteşte de stilul eroilor lui Caragiale, de „lătrătura patriotică, naţională, română" omniprezentă în comedii şi momente:

Sângele îmi îngheaţă în vine, creierul mi se sleieşte în ţeastă, inima-mi încetează de a mai bate, şi cu sufletul înfiorat apelez la mult stimatul Guvern şi îl rog să răspundă dacă răbdarea lui va avea un sfârşit în faţa deşănţării mârşave a presei

opoziționiste. Poporul dorește să știe când vor fi strivite ghearele profanatoare ale opoziției, care cutează să se atingă – o, ce grozăvie! – de Persoana Sacră şi Virgină a Părintelui nostru, zălogul bunăstării şi al fericirii noastre. În locul îngenunchierii şi prosternării în fața celui care întruchipează independența noastră, în locul unei supuneri oarbe şi pline de venerație față de dorințele şi poftele Auguste, există bulgari (degenerați ai poporului bulgar), care îndrăznesc să atribuie slăbiciuni omenești infailibilului nostru Suveran!... (Konstantinov, 1968, p. 158).

Se vede aici că tânărul, un viitor Bai Ganiu, a învățat bine lecția lingușirii, căci la fel suna şi gazeta lui Ganiu: „Alteța-Voastră, poporul triumfă îngenuncheat la picioarele Voastre şi într-un singur glas roagă pe Atotputernicul…" (Konstantinov, 1968, p. 134) Demagogia merge mână în mână cu populismul: „Poporul bulgar a dat mii de dovezi că, atunci când cineva se atinge de drepturile lui, sare în picioare până la unul şi… asta… cu lacrimi în ochi…" (Konstantinov, 1968, p. 134) Asemănător, dar mai incoerent, era discursul lui Farfuridi: „în orice ocaziuni solemne a dat probe de tact… vreau să zic într-o privință, poporul, națiunea, România… țara în sfârșit… cu bun simț" (Caragiale, II, 2000, p.178).

Patriotismul de paradă îi ține lui Bai Ganiu loc de cultură generală, ca şi în cazul lui Mitică: „Şi când oi fi mort, monşer, nu doresc pentru ca să mi se cânte altceva decât: *Deşteaptă-te, române!* (Caragiale, I, 2000, p. 1281).

La Viena, Bai Ganiu îşi păzeşte obsesiv sticluțele de parfum şi, ca un avar autentic, suspectează pe toată lumea că ar dori să i le fure, începând cu hamalii cărora refuză să le dea desagii: „Cum să-i las pe mâna lor, bre?... am în ei esență de trandafir, nu glumă! Mireasmă puternică! Te pomenești că-şi vâră careva mâna în ei şi-mi șterpelește vreo sticluță" (Konstantinov, 1968, p. 18).

Și jurnaliștii lui Caragiale păstrează cu sfințenie „apa de trandafiri", cu care „maltratează", la nevoie, pe cine trebuie, adică pe cine e la putere. Căci „moftocrații" nu sunt niciodată în opoziție, nu luptă niciodată „contra guvernului", nici măcar atunci când sunt „turmentați". *Un deputat cum nu e alții*, agramat dar extrem de violent, se revoltă chiar împotriva ideii că cineva ar putea să fie antiguvernamental:

Ce fel de Parlament e ăsta, ce fel de moravuri e astea, care permite astfel de vorbe! Lăsați-mă să-i trântesc un pumn, că mai e unii care îndrăznește să vorbească astfel despre domnii miniștri, care nu e vrednic să-i privească în față, damite să îndruge vorbe care răneşte. Nimeni n-are dreptul să critice onoratul guvern, onorații miniștri, care e mândria Bulgariei. (Konstantinov, 1968, p. 221).

Bai Ganiu nu face excepție; pus în fața acuzației de a fi în opoziție, „bulgarul imparțial" Ganiu Balkanski îl apostrofează pe redactorul ziarului *Nu-i acu timpul* cu toată tăria:

Mă băiete, cum crezi tu că bai Ganiu poate fi în opoziție? (…) De-abia ai pus mâna pe ciolan, pe când nen-tu îl roade de nouă anişori şi nici prin gând nu-i trece să-l scape din labă până la sfârşitul vieții. (Konstantinov, 1968, p.145).

Caragiale rezuma, fără drept de apel, politica interesului personal:

Principii? – fleacuri! Omenie? – mofturi! Chiverniseala, pricopseala şi ciupeala – astea sunt principiile. Lipsa de omenie şi de caracter, asta e pecetia timpului nostru. A nu gândi la nimic, a nu simţi nimic, a nu iubi şi nu voi nimic în afară de chiverniseala personală, şi a nu te da în lături de la nimic ca s-o ajungi – iată maxima cea mai naltă a vieţii noastre publice. (Caragiale, 2001, pp. 416-17).

La fel gândeşte şi Bai Ganiu, redactând o scrisoare adresată confratelui scriitor Konstantin Velicikov; lipseşte doar distanţarea ironică:

De ce să amăgim generația tânără?... Hai să dăm cărțile pe față! Idealuri? Vorbe goale! Mulţumirea noastră personală, aici pe pământ – iată idealul pe care trebuie să-l urmăm. Mă bucură că ai ajuns la acest adevăr. Şi-apoi, merită oare acest popor de mişei să ne prăpădim cu firea pentru el? (…) Nu-ţi spuneam eu că pe lumea asta cel mai frumos lucru e să-ţi fie călduţ? Luptă socială, idealuri şi mai știu eu ce alte tâmpenii, toate-s mofturi! Acum, poftim: când ai să-ţi întinzi, la sfârșitul lunii, traista, o să vezi cum îți pică în ea o mie cinci sute de levişoare… Bun lucru, fir-ar al dracului! Ţine-te bine! Ai pus laba pe ciolan, nu-l slăbi! Şi nici nu te gândi din a cui piele sunt jupuite părăluţele astea… Bate în sacul cu făină, mama lui… Scutură-l bine! Mai curge din el… (Konstantinov, 1968, pp.153-54).

Dar, Ganiu nu poate aduce atâtea laude unui confrate „ciorbagiu", fără a se gândi să tragă şi el „un ce profit", cum formula conu' Leonida, aşa că îi face şi o propunere de afaceri: „Am adus în desagi câteva sticluţe cu esenţă de roze. N-ai putea să întocmeşti o lege ca să se stropească edificiile publice cu ulei de trandafiri?" (Konstantinov, 1968, p. 156) Reflexele vechi, de negustor, nu-l părăsesc nici în politică şi nu înţelege, în ruptul capului, cum ar putea cineva să întoarcă spatele miresmei de trandafiri.

În Elveţia, Ganiu are de suferit de pe urma falşilor negustori de esenţe:

Anatolia ne-a mâncat capul! Da, ea ne-a venit de hac. Ce să-i faci, bre, nu-i vorbă de unu, de doi. Au năpădit ca lăcustele toată Europa! Ba armeni, ba turci, ba greci… Mint şi înşală lumea. Au îmbrobodit pe unul, l-au amăgit pe altul. S-au săturat oamenii până peste cap de ei. Cum dau de miros de trandafiri, se scutură, îţi întorc spatele, de te-apucă toate alea!... (Konstantinov, 1968, p. 76).

Dar mândria lui națională nu poate avea de suferit câtă vreme are acces la „gazet bulgar" (pe care o citește cu entuziasmul lui Jupân Dumitrache): „sorbea cu sete articolele (…) cu ochii înflăcărați scotea câte-un „brava!" (…): – Ah, da bine i-au mai încondeiat!" (Konstantinov, 1968, p. 78). Pentru asta şi merge la cafenea: să vadă ce mai scriu ziarele, sau, în cuvintele lui Titircă: „ce mai zice politica". Când e vorba să bage mâna în buzunar, „consumația" lui seamănă mult cu cea a lui Mitică: „Băiete, o scobitoare, un chibrit, un pahar cu apă şi o gazetă" (Caragiale, I, 2000, p. 1282).

Pe săturate, „comandă” doar când e gratis. Mâncatul excesiv, cu toată simfonia grotescă asociată, este, şi el, un simptom al primitivității vulgare:

Bai Ganiu mănâncă, nu glumeşte! Mănâncă, de se bat calicii la gura lui! Toate mădularele trupului intră în mişcare, însă în primul rând dinţii, limba şi nasul! Iată o împrejurare în care îţi dai seama de anume lipsuri, de sărăcia limbii, a vocabularului! Prin ce cuvinte, prin ce ghilimele, prin ce semne de exclamație, în sfârşit prin ce note muzicale ai putea să redai toate plescăielile, râgâielile, smârcâielile, clănțănitul, ţâţâiturile şi sorbiturile care curgeau ca grindina din toată fiinţa lui Bai Ganiu?... Ce noroc pe capul gazdelor! Nu orice cucoană cehă poate să aibă fericirea de a se desfăta cu un asemenea spectacol! (Konstantinov, 1968, p. 69).

Scena de sorginte rabelaisiană se petrece la Praga. Ea aminteşte, aproape involuntar, de ospătarea pantagruelică a moaşei Lucsiţa în Târgul Moşilor, şi ea însoțită de sonorități groteşti „ca o cadență de fagot”.

Întors acasă şi devenit persoană publică, Ganiu Balkanski este invitat la palatul regal de Paşti, dar vechile lui apucături de mitocan chilipirgiu, gata să flămânzească până la suferință înainte de orice masă gratuită, nu se schimbă:

Ce chilipir! Nu glumă! M-am cherchelit… ştii… aşa… ca… Păi, de, săptămâna patimilor – post mare, mă umflasem de fasole şi varză murată. Flămânzisem ca o ploşniță. În sâmbăta aia nu luasem nici o firimitură în gură. Şi unde mai pui că fixaseră cina la orele două noaptea… Simțeam, cât am stat în biserică, de parcă trei sute de lipitori mă sugeau de burtă.” (Konstantinov, p.138).

Când, în sfârşit, mult aşteptata cină regală începe după multă penitență („am stat flămând aproape două zile”), Ganiu se dezlănțuie, ca o forță de neoprit a naturii, uitând de orice protocol:

eu săream câte trei trepte, gata să intru pân oglinzi. Dar nu lăsai pe nimeni să mi-o ia înainte. Smulsei farfuria cu icre, şi dă-i adânc cu lingura în ea… Dacă oi fi vânturat mai puţin de-o jumătate de kilogram, să nu-mi spui pe nume… Apoi peştele acela cu maioneză, gustările alea, nu ştiu cum le zice, şi când căscai o gură…Ce mai tura-vura… mâncai, mă, pe-ndopatelea… că mă mir şi-acum cum de nu mi-a plesnit rânza. D-apoi băutura!... Să mă tai dacă ştiu când am plecat şi cum am plecat de acolo. Off!... şi-acu mă doare capul de şampania aia îndrăcită… Dar asta ca asta… Apoi, când m-apucai să-mi înfund şi buzunarele cu tot felul de prăjituri şi dulciuri – moi, lua-le-ar dracu, că se fleşcăiră în buzunar… (Konstantinov, 1968, p. 140).

La Caragiale, când familia Piscopesco e invitată să ia dejunul *La Peleş*, accentul cade pe împopoțonarea corespunzătoare a Esmeraldei, pe „cârlionţii de la ceafă, cari nu vor să stea cum vrea dumneaei”, ceea ce, alături de îngrijorarea că servitoarea ar putea să fure din zahăr în lipsa ei, o face extrem de „nevricoasă”. Nu

aflăm nimic despre calitatea şi cantitatea produselor gastronomice servite la palat, dar se pare că există unele similitudini în protocolul de socializare al celor două case regale cu „lumea bună”, în realitate, o moftocraţie. Cât despre efectele secundare ale acestor necesare politeţuri, tot Mitică le rezumă cel mai bine: „Lăsaţi-l, monşer, şi pe bietul Regele! I-a făcutără politicienii capul Calinder.” (Caragiale, I, 2000, p. 1278).

Se pare că regele Carol era, cu adevărat, exasperat, de intrigile partidelor politice, care, în preajma alegerilor, se întețeau halucinant. De aceea, în 1884, când Caragiale punea în scenă *Scrisoarea pierdută*, familia regală îşi arăta simpatia pentru ridiculizarea partidelor istorice şi denunțarea „maşinațiunilor” cu care se ocupau. La sud de Dunăre, Bai Ganiu se pricepe la fel de bine „s-o întoarcă cu politică”:

Comisia permanentă nu-i legală, dar cui îi pasă de legalitate? Şi ea e cu noi! Biroul e al nostru. Consiliul municipal, la fel. Primarul mai şovăie, dar o să-i tăiem din unghişoară. Consiliile comunale de pe la sate nu-s confirmate încă. Aşa că… înţelegeţi? Dac-or fi alături de noi, le confirmăm; dacă nu, le dăm dracului. (Konstantinov, 1968, p. 106).

Trucarea alegerilor este o temă copioasă în cariera lui Bai Ganiu, care şi îşi face din ea un titlu de glorie:

N-aş mai fi Ganiu Balkanski, dacă nu m-aş pricepe şi la meseria asta. Trimite-mă, puişorule, în oricare altă plasă pofteşti şi spune-mi pe cine vrei să-ţi aleg. Pune acolo un măgar candidat, şi-ţi aleg şi măgarul, fir-ar al naibii să fie! Păi!... Numai să-mi dai jandarmi, cu pretorul în frunte, şi o mie-două de leva, şi când ţi-oi aduna, prietene, toţi derbedeii, aşa, vreo patruzeci-cincizeci de ocnaşi scăpaţi din lanţuri, şi mi ţi-i-oi împăna pe la vreo două-trei crâşme de pe la margine, le-oi da acolo câte-o vadră de vin de cap şi le-oi striga: „Hai, să vă văd acum! Trăiască Bulgaria!...” Atunci să te ţii! Când şi-or umple ăia ochii de sânge, şi-or scoate jungherele din brâie, şi mi ţi le-or înfige în mese, ş-or ridica o hărmălaie şi o zarvă de glasuri răguşite ca fiarele – să te ia groaza, nu altceva!... (Konstantinov, 1968, pp. 109-10).

Atmosfera electorală îi este bine cunoscută lui Aleko Konstantinov, căci, în 1894, odată cu venirea lui Stoilov, care crease iluzia instaurării democrației şi a alegerilor libere, autorul se lasă ademenit de cercurile democratice din Sviştov (oraşul său natal) să candidaze din partea opoziţiei, dar eşuează lamentabil. Ivaniţa Gramaticov este, fără îndoială, un personaj cu iz autobiografic:

Tânăr, instruit, puţin idealist, şi mai mult visător, cu dragoste în cuget, încrezător în bine şi în viitor, nu era încă pregătit şi călit pentru realitățile vieții. Lipsit de griji până la uitarea de sine, optimist incorigibil, deprins să vadă numai partea bună a lucrurilor, era credul până la naivitate, până la prostie. (Konstantinov, 1968, p. 119).

Interesantă coincidență biografică, şi Caragiale candida, la bătrânețe, din partea Partidului Conservator Democrat, suferind același tip de dezamăgire. Dar discursurile sale de campanie sunt atât de asemănătoare cu cele ale personajelor sale din comedii, încât nu putem exclude ipoteza că totul a fost o strategie de autopromovare, mai mult a operei ficționale decât a vreunei platforme politice. Căci Caragiale știa bine, şi o afirmase fără echivoc în 1907, că partidele românești nu au platforme ideologice, ci doar își amețesc publicul cu cascade oratorice bine ticluite:

Partidele politice, în înțelesul european al cuvântului, adică întemeiate pe tradițiune, pe interese vechi sau noi de clasă şi prin urmare pe programe de principii şi idei, nu există în România. Cele două așa-numite partide istorice, care alternează la putere, nu sunt, în realitate, decât două mari facțiuni, având fiecare, nu partizani, ci clientelă. (Caragiale, 2001, p. 126).

O altă similitudine biografică este pasiunea pentru călătorii, care funcționează pentru amândoi ca excursii de documentare. În multe dintre textele sale, Caragiale își întâlnește personajele în tren, sau pe la hanuri, fiind mereu în mișcare, în căutare de noi tipuri şi situații de viață. Un bun exemplu sunt notele de călătorie publicate postum de *Reformatorul* (Piatra Neamţ, nr.237/ 21 iulie 1923, p.1) sub titlul *Mare excursiune română prin judeţul Neamţ*, în care, pe lângă „Programa oficială" a celor patru zile de excursie (joi 20 – duminică 23 august 1898), găsim şi un „Extract din regulamentul pentru excursiuni române", un veritabil cod de conduită moftocratică a turistului, scris, parcă, de Mitică în persoană, din care merită să spicuim:

În mănăstiri de ambe-sexe nici un excursionist, indiferent de naționalitate, protecțiune sau confesiune, nu are voie a înjura, sub nici un cuvânt, de cruci, troiță, iconostas, agheasmă, în fine de tot ce privește religia strămbunilor noștri, paladiul naționalității române. Alte înjurături inocente, de domeniul strict familial, sunt permise, de exemplu: de moși, mătuși, soacră, tată, mamițică (…) La excursiunile pe uscat, boala de mare nu este obligatorie. (Caragiale, I, 2000, p. 1463).

Aleko bate, şi el, la pas, Bulgaria şi, în 1895, organiza o excursie pe muntele Vitoşa, printr-un apel pentru locuitorii capitalei publicat în ziarul *Zname*, gest considerat azi ca începutul turismului bulgăresc. Pentru a marca această contribuție la dezvoltarea turismului două hoteluri din orașul său natal îi poartă numele: Aleko şi Shtastlivetsa („Fericitul", unul dintre pseudonimele sale). Câți d-alde Bai Ganiu n-or fi năduşit urcând muntele, pentru a fi şi ei în rând cu lumea bună…

Dincolo de admirație şi recunoştință, există, însă, întotdeauna, şi reversul medaliei: de când lumea şi pământul, satiricii trebuie să plătească prețul ironiilor lor necruțătoare. În 1896, cu un an înainte de-a fi asasinat, Konstantinov își depune candidatura de docent la Facultatea de Drept din Sofia, dar este respins. Caragiale fusese respins, şi el, la premiul Academiei Române.

Dar să ne întoarcem la „matrapazlâcurile" politice, atât de asemănătoare pe cele două maluri ale Dunării, şi să observăm că există pentru ele un model

european. „Şi noi am colindat mai mult sau mai puţin prin Europa, şi ştim cum se fac alegerile” (Konstantinov, 1968, p. 124) – se făleşte Bai Ganiu, sugerând că e un experimentat, un „uns cu toate alifiile”, un „dat dracului”, ca şi Mitică. Ca orice învăţăcel care se respectă, Ganiu şi-a depăşit maeştrii, aşa că aliaţii săi politici îl admiră necondiţionat: „Ce Bismarck! Bismarck nu-ţi ajunge nici până la buric!” (Konstantinov, 1968, p. 112); „Ce, adică numai nemţii să aibă un Bismarck?” (Konstantinov, 1968, p. 113). Asemănarea cu „faliţii” lui Caţavencu nici nu se mai cere comentată, mai ales că Ganiu, ca şi redactorul *Răcnetului Carpaţilor*, ştie că presa este un instrument infailibil de manipulare şi calomniere interesată. Cameleonismul politic e programul succesului sigur al noului ziar balcanic, botezat emfatic *Măreţia naţională*:

Să scoatem, fraţilor, un ziar! (…) Ce mare scofală-i să scoţi un ziar, bre? Pune-ţi o otreapă la ochi (da nu-i nevoie de nici o otreapă) şi-njură în dreapa şi-n stânga. Mai vrei ceva? (…) Dacă-i vorba să înjuri pe carevaşilea, n-ai nevoie de cine ştie ce filozofie! (…) Eu cred că deocamdată ar fi bine s-o cârmim cu guvernul… (…) Apoi, când om adulmeca şi om simţi că se clatină pe picioare, le dăm şi noi câte-un picior şi trecem de partea celor din guvernul ăl nou. (Konstantinov, 1968, pp. 130-32).

Acelaşi tip de atitudine are grupul lui Ganiu la căderea regimului lui Stambolov, care se transformă din „genial conducător, acest Cicero, acest Newton al firmamentului bulgar” în „groaznic împilator, acestui Caligula, acestui Tamerlan al firmamentului bulgar” şi în „mârşavul băutor de sânge”, asemenea „bampirului” Tipătescu. Reprezentanţii noii puteri, combătuţi iniţial ca „trădători desfrânaţi, nulităţi neştiutoare de carte şi prost crescute”, devin brusc „patrioţi nobili, bărbaţi de stat atât de instruiţi şi de binecrescuţi”. Cât despre schimbarea de politică externă, dacă iniţial căutau „să azvârle patria noastră dragă sub cizma puturoasă a cazacului”, ulterior devin o forţă proeuropeană şi profund patriotică: „Şi să ne pună, dacă nu mai sus, măcar alături de marile puteri europene…” Dictonul latin de referinţă pentru astfel de vremuri este, ca şi la Caragiale, „O tempora, o mores!”, dar fireşte că nu putea lipsi nici preferatul lui Venturiano: „Vox populi, vox Dei!”, chiar dacă lui Ganiu nu-i prea place acest dicton: „Nu prea e bulgăreşte, dar dacă e nevoie, ce să-i facem?!” (Konstantinov, 1968, pp. 100-102).

Totuşi, Aleko este optimist că lucrurile se vor îndrepta cândva, într-un viitor nedefinit:

Dar furtuna de patimi sălbatice care bântuise ani şi ani de zile, influenţa demoralizatoare a presei, ea însăşi demoralizată, dorinţa de a se căpătui, nesaţul şi lăcomia, posibilitatea unei îmbogăţiri uşoare, călcând peste conştiinţă, după pilda celor de la cârmă – toate acestea au împotmolit într-aşa hal sentimentele curate, încât va fi nevoie de un răstimp de ani îndelungaţi, de o epocă cu adevărat nouă ca să spulbere aceste ticăloşii, până ce vor reapărea acele sentimente de mult

îngropate, dar neprihănite, rămăşiţe ale unui trecut măreţ. (Konstantinov, 1968, p.131).

Şi Caragiale credea, la Berlin, că timpul are leac pentru toate tarele:

Nu, hotărât; neamul acesta nu e un neam stricat; e numai nefăcut încă; nu e până-acuma dospit cumsecade. E încă nelimpezit de mizeriile seculare sub care a mocnit cu junghetura frântă; încă nu crede în dreptate; încă nu poate scoate din sânu-i pe cine să-i poată comanda; încă nu ştie de cine să asculte, fiindcă nu are deocamdată încredere în nimini. Fript cu lapte, suflă şi în brânză. N-a ajuns să cumpănească bine ceea ce ar fi în stare să poată cu ceea ce i se pune împotrivă, şi astfel, încă nu înţelege că în mâna lui ar sta să-şi îndrepteze soarta şi să dispună apoi pe de-ntregul de ea – păcum e drept şi păcum are să şi fie odată. (Caragiale, 2001, pp. 965-66).

Pornit în călătorie prin Rusia (spaţiu pe care autorul îl cunoştea bine, căci îşi făcuse acolo o parte din studii), Ganiu Balkanski se agaţă de un student bulgar pentru a-şi asigura cazarea gratuită în cămin. Acesta are percepția adevăratei lui naturi („un zgârcit dezgustător, un egoist, un pehlivan, un exploatator fățarnic, mojic şi prost până-n măduva oaselor") dar îi găseşte circumstanţe atenuante, aplicându-i doctrina narodnicistă:

E rodul mediului grosolan, e victima unor educatori neciopliți! Răul nu zace în fiinţa lui, ci în influenţa mediului înconjurător. Bai Ganiu e un om de acţiune, judecă, se străduieşte, prinde lesne orice… Pune-l sub înrâurirea unei bune călăuze, şi vei vedea ce fapte mari e în stare să facă! Bai Ganiu şi-a arătat până acum numai energia animalică; dar în el mocneşte un potenţial mare de energie spirituală, care aşteaptă numai un impuls moral ca să se transforme într-o putere vie… (Konstantinov, 1968, p. 83).

Caragiale era, cum se ştie, generos cu epitete favorabile la adresa ticăloşilor săi notorii (şi nu doar ai săi, dacă e să invocăm admiraţia mărturisită pentru Falstaff). La fel de tolerabil pare şi Aleko Konstantinov cu Bai Ganiu, pe care autorul său îl consideră o excepție:

Iartă-mă şi tu, bai Ganiu! Martor mi-i Dumnezeu că în descrierea năzdrăvăniilor tale am fost însufleţit întotdeauna de sentimente frumoase şi bune. Nici un sentiment de ură, de dispreț, şi nici o uşurinţă în bătaie de joc n-au călăuzit condeiul meu. Şi eu sunt un copil al vremii mele, şi poate că unele evenimente m-au îndepărtat de stricta obiectivitate, dar m-am străduit să redau în esenţă trista realitate. Cred că fraţii tăi nu-s aşa cum te-am zugrăvit pe tine, bai Ganiu; dar ei rămân deocamdată pe al doilea şi al treilea plan; ei abia de-acum încolo încep să vorbească despre existenţa lor, pe când tu, tu eşti aici, prezent, spiritul tău zboară şi cuprinde tot regimul social, şi îşi pune pecetea şi pe politică, şi pe partide, şi pe presă. Port în mine credinţa că va veni ziua când tu, după ce vei fi citit cărţulia asta,

vei rămâne pe gânduri, vei suspina şi vei zice: „Suntem noi europeni, dar nu chiar până-ntr-atâta!...” (Konstantinov, 1968, pp. 136-37).

Se pare, însă, că Bai Ganiu nici n-a vrut să audă de iertare, şi nici nu i-a mulţumit vreodată pentru că l-a făcut nemuritor, ci, ca o brută autentică ce se afla, a preferat să-l reducă la tăcere. Mare păcat pentru istoria literaturii bulgare, care s-ar mai fi putut îmbogăţi cu un număr de capodopere. A rămas de la Aleko Konstantinov un proiect de comedie politică intitulat *Pe un pământ liber*, datând din 1886, dar publicat postum în 1903. Din păcate, n-a avut timp s-o scrie, dar cred că ar fi fost la fel de savuroasă ca şi dramaturgia caragialiană, pentru care şi scriitorul român a plătit preţul multor mizerii, care l-au îndemnat la auto-exil.

Dar câte genii au avut, vreodată, o viaţă confortabilă? Şi câte şi-au istovit actualitatea în epoca lor? Valoarea clasică surprinde, întotdeauna, generalul, frizând etnotipurile şi oricât ne-am strădui să-i izolăm pe Ganiu şi pe Mitică în veacul lor, să ne măsurăm progresul prin distanţa pe care am căpătat-o, cu strădanie mare, faţă de lumea lor, actualitatea celor doi mari scriitori rămâne frapantă şi incontestabilă.

Repere bibliografice:

Bakalov, G. apud Laura Baz-Fotiade. Prefaţa ediţiei Aleko Konstantinov, *Bai Ganiu*, Bucureşti: EPL, 1964.

Blagoev, Dimităr. apud Simeon Rusachev. Prefaţă preluată de ediţia românească Aleco Constantinov, *Bai Ganiu*, Bucureşti: ESPLA, 1950.

Caragiale, I.L. *Opere I. Proza literară*. Bucureşti: Academia română Univers enciclopedic, 2000.

Caragiale, I.L. *Opere II. Teatru*. Bucureşti: Academia română Univers enciclopedic, 2000.

Caragiale, I.L. *Opere III. Publicistică*. Bucureşti: Academia română Univers enciclopedic, 2001.

Caragiale, I.L. *Opere VII. Corespondenţă*. Bucureşti: Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, 1942.

Călinescu, G. *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*. Bucureşti: Minerva, 1982.

Constantinov, Aleko. *Bai Gagno, Le Tartarine Bulgare*. Traduit du bulgare par Matei Gheorghiev et Jean Jagerschmidt. Avec un Préface de Louis Leger. De l’Institut Paris: Ernest Leroux, Éditeur, 1911. Cette traduction est publiée avec l’autorisation du Comité Aleko Constantinov de Sofia.

Konstantinofs, Aleko. *Baj Ganju*, Herausgegeben übersetz und erläuter von Prof. Dr. G. Weigand, Leibzig: Johann Ambrosius Barth, 1908.

Konstantinov, Aleko. *Panem et circenses*. Bucureşti: Editura pentru Literatură Universală, 1968, în româneşte de Radu Albala şi Ion Preda, cu o Prefaţă de Emil Vrabie. Toate citările din acest studiu se fac din această ediţie.

Luceafărul, Bucureşti, nr.13-14/1910, pp. 333-340.

Nastasia, Ion N. „I.L. Caragiale orator şi om politic” în România literară, Bucureşti, nr. 6/2001, 12-13.

Митко Новков. "Злощастният Франкенщайн, тоест Алеко Константинов, наречен Щастливеца"/ Novkov, Mitko. „Nenorocitul Frankenstein, adică Aleko Konstantinov, numit Norocitul”, publicat pe 23 februarie, 2015. http://www.librev.com/index.php/arts-books-publisher/2652-2.

Salvini, Luigi. „Scurtă privire asupra literaturii bulgare moderne”, în *Viaţa românească*, Bucureşti, nr.2/1935, 98-101.

Siupiur, Elena. *Relaţii literare româno-bulgare în perioada 1878-1918*. Bucureşti: Minerva, 1980.

Ана Станиславова. "Критиката на политическите нрави и морала у двама балкански писатели – фейлетоните на Йон Лука Караджале и Алеко Константинов. (2003). Научен ръководител: ст.н.с. д-р Румяна Станчева." / Stanislavova, Ana. „Critica a moravurilor şi a moralului la doi scriitori balcanici – foiletoanele lui Ion Luca Caragiale şi ale lui Aleko Konstantinov” (2003), teză de masterat.

Todorova, Maria. *Balcanii şi balcanismul*. Bucureşti; Humanitas, 2000 [*Imagining the Balkans*, Oxford University Press, 1997].

Vrabie, Emil. „Prefaţă” la Aleko Konstantinov, *Panem et circenses*, Bucureşti: Editura pentru Literatură Universală, 1968.

RUMELİ TÜRKÜLERİNDE ÖZEL ADLAR

Ferdi BOZKURT
Anadolu Üniversitesi, Türkiye

Fatih DOĞRU
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye

Abstract: *The Turks dominated the Rumelia province for five centuries and kept this region as their homeland during the Ottoman Empire Period. The Turks established cities in Rumelia and established a civilization. They built civilization not only physically but also culturally. While the Turks lived in the region, they encountered various situations in the natural flow of life. The Turks faced with loves, separations, wars, migrations and natural disasters and they made the national memory subject of their songs. Folk songs, which are a type of oral literature, have reflected the national identity and belief formed over hundreds of years. Therefore, Turkish language should be at the top of the list among the languages that should be given priority in music research to be conducted in Rumelia. The vocabulary in Rumelian Turkish songs reveals the perception, thinking, approach and understanding of the Turkish nation. The language studies on these folk songs, which have been compiled as a result of great efforts, will contribute to a better understanding of the civilization adventure of the Turks in the region and to the emergence of cultural elements. A data set consisting of 299 kırık tunes, 10 dancing tunes and 4 long tunes compiled as Rumeli folk songs in the Turkish Folk Music repertory work prepared by the Music Department of the Turkish Radio and Television Corporation was created for recent study. Proper names, which are one of the most important elements in establishing and maintaining communication, were examined in this data set.*

Keywords: *Rumelian Turkish songs, proper names, vocabulary, onomastics, balkans*

1. Giriş. Türkü sözcüğü, Türk sözcüğünün "î" nispet ekini alarak "türkî" biçimine gelmesi ve ünlü uyumu sonucunda bugünkü "türkü" biçimine dönüşmesi yoluyla oluşmuştur (Dizdaroğlu, 1968: 257; Elçin, 1981: 189). Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük'te *türkü* sözcüğü "Hece ölçüsüyle yazılmış ve halk ezgileriyle bestelenmiş manzume" biçiminde tanımlanmaktadır (TDK, 2022).

Türklere özgü beste ile söylenen halk şarkıları olan türküler, tarz olarak şarkı gibi düzenlense de aralarındaki fark biçimde değil bestelerindedir. Bu biçim, yalnızca edebî bir biçim olarak değil, mûsikî yönünden taşıdığı özelliklerle kendini gösterir (Köprülü, 1976: 246). Türkü, biçimsel özelliklerinden çok ezgisiyle öne çıkan bir halk sanatı olarak tanımlanabilir (Hasan, 2008: 7).

Türkü sözcüğü ile eş anlamlı olarak kullanılan "şarkı, deyiş, deme, hava, ninni, ağıt" gibi sözcükler olmakla birlikte, köken olarak "Türk" sözcüğüne dayanan bu sözcüğün Türk halkları arasında birbirinden farklı adlandırmaları vardır. Anadolu'da türkü karşılığında yer yer "yır" adı da kullanılmakta, Tatar Türkleri'nin türküye "beyit" dedikleri bilinmektedir. Türküye Azerbaycan Türkçesi'nde "mahnı", Başkırtça'da "halk yırı", Kazakça'da "türki, türük, halık ani", Kırgızca'da "eldikir, türkü", Özbekçe'de "türki, halk kaşiği", Tatarca'da "halk cırı", Türkmence'de "halk aydımı", Uygurca'da "nahşa, koça nahşisi" denilmektedir (İslam Ansiklopedisi, "türkü" maddesi s. 611).

Türküler bir bakıma kültürün devamı ve aktarımında kilit rol oynayan bir yapıya sahiptir.

2. Araştırmanın Amacı. Bu çalışmanın amacı Rumeli türkülerinde geçen özel adların görünümünü betimleyerek türkülerdeki özel adların hangi biçimlerde kullanıldığını irdelemektir. Özel adların hangi türleri ve alt türlerinin Rumeli türkülerinde yer aldığını belirlemek ve bunların kendi içindeki dağılımlarını tespit etmek amaçlanmaktadır.

3. Araştırmanın Yöntemi. Çalışmada, Rumeli türkülerde görülen özel adların neler olduğunu tespit etmek hedeflenmiştir. Rumeli türküleri Türk Halk Müziği Repertuarı'ndan Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi (TRT, 2006) adlı eserden alınmıştır. Bu çalışmada Rumeli türküsü olarak etiketlenen ve sözlerine yer verilen toplam 313 türkü değerlendirmeye alınmıştır. Tespit edilen özel adlarla ilgili başlıklar oluşturulmuş, özel adın türü ve varsa alt türü etiketlenmiş, örneklerle ilgili sayısal veriler tablolar içerisinde gösterilmiştir.

4. Bulgular. Rumeli türkülerinde özel adlar tespit edildikten sonra tablo 1.deki biçimde ana tür ve alt türlerine göre sınıflandırılmıştır.

Özel adın türü	**Özel adın kapsamı (alt türleri)**
Kişilerin adları	kişi adları, aile adları, soyadları, takma adlar
Yerlerin adları	ülkeler, bölgeler, şehirler, kasabalar, köyler
Arazi şekillerinin adları	denizler, nehirler, dereler, göller, dağlar, tepeler, vadiler, ormanlar, korular, bataklıklar
Yapıların adları	evler, kiliseler, barlar, okullar, hava alanları, oteller, tren istasyonları
Güzergâhların adları	yollar, caddeler, patikalar, pistler, köprüler, ırmak geçitleri, kanallar, nakliye yolları
Hayvanların adları	evcil hayvanlar, tazılar, yarış atları, inekler
Etnik ve sosyal grupların adları	milletler, kabileler, siyasi partiler, kulüpler, spor takımları

Olayların adları	yarışmalar, fuarlar, yarışlar
Gökbilimsel nesnelerin adları	gezegenler, yıldızlar
Araçların adları	uçaklar, lokomotifler, gemiler
Ticari ürünlerin adları	çikolatalar, rujlar, şaraplar
Yaratıcı çalışmaların adları	kitaplar, filmler, oyunlar, şiirler

Tablo 1. *Özel ad türleri (Hough, 2023)*

Buna göre Rumeli türkülerinde görülen özel adlar arasında kişilerin adları, yerlerin adları, arazi adları, etnik ve sosyal grupların adları, dinî adlar, yapıların adları ve güzergâhların adları görülmektedir. Bu adlar ve alt türleri aşağıda sırlanmıştır.

4.1. Kişilerin Adları. Tablo 2'de görüldüğü üzere Rumeli türkülerinde kişilerin adı olarak 106 farklı özel ad kullanılmıştır. En çok kullanılan kadın adının 49 kullanım ile *Ayşe*, en çok kullanılan erkek adlarının ise 18'er kullanım ile *Ali* ve *Hasan* adları olduğu tespit edilmiştir.

Özel Ad	**F**	**%**
Ayşe	49	%9,8
Emine	31	%6,2
Ramize	20	%4,0
Ali	18	%3,6
Hasan	18	%3,6
Refiye	12	%2,4
Bekir	11	%2,2
Halil	11	%2,2
Sıdıka	11	%2,2
Hatice	10	%2,0
Meliha	9	%1,8
Remziye	9	%1,8
Saniye	9	%1,8
Kamile	8	%1,6
Komit Hasan	8	%1,6
Leylom	8	%1,6
Melike	8	%1,6
Tahir Ağa	8	%1,6
Ahmet	7	%1,4
Fatma	7	%1,4
Hüseyin	7	%1,4
Pakize	7	%1,4

Özel Ad	**F**	**%**
Zeliha	7	%1,4
Aliş	6	%1,2
Feride	6	%1,2
Mehmed	6	%1,2
Muradiye	6	%1,2
Mustafa	6	%1,2
Rabiye	6	%1,2
Sabriye	6	%1,2
Tayyibe	6	%1,2
Asiye	5	%1,0
Huriye	5	%1,0
Osman	5	%1,0
Safiye	5	%1,0
Yusuf	5	%1,0
Ahmet Ağa	4	%0,8
Hasan Hoca	4	%0,8
Hayriye	4	%0,8
Hilmiye	4	%0,8
Kerime	4	%0,8
Mehmet	4	%0,8
Mürüde	4	%0,8
Selver	4	%0,8
Şefo	4	%0,8
Tina	4	%0,8
Ahmed	3	%0,6
Bilal	3	%0,6
Cemile	3	%0,6
Esma	3	%0,6
Fadime	3	%0,6
Hamdi	3	%0,6
Kamber	3	%0,6
Nadire	3	%0,6
Nazife	3	%0,6
Osman Paşa	3	%0,6
Arzu	2	%0,4
Emine (İmne)	2	%0,4
İbrahim (İbiram)	2	%0,4
İrma	2	%0,4

Özel Ad	**F**	**%**
Kadime	2	%0,4
Kemal	2	%0,4
Leyla	2	%0,4
Nefise	2	%0,4
Nuriye	2	%0,4
Recep	2	%0,4
Rüstem Çavuş	2	%0,4
Süleyman	2	%0,4
Şumar	2	%0,4
Yörük Hasan	2	%0,4
Adriye	1	%0,2
Ali Ağa	1	%0,2
Debreli Hasan	1	%0,2
Ercep	1	%0,2
Fatime	1	%0,2
Ferat	1	%0,2
Gazi Baba	1	%0,2
Hacı	1	%0,2
Halime	1	%0,2
Hanife	1	%0,2
Hümmet	1	%0,2
İbrahim	1	%0,2
İbrahim (İbram)	1	%0,2
İshaklar	1	%0,2
İsmail	1	%0,2
Katipoğlu	1	%0,2
Kerem	1	%0,2
Mevla	1	%0,2
Murat Hoca	1	%0,2
Nazoğlu	1	%0,2
Ömer Ağa	1	%0,2
Presednik Efendi	1	%0,2
Rahime	1	%0,2
Rasim	1	%0,2
Selime	1	%0,2
Seyfullah	1	%0,2
Sezer	1	%0,2
Sinan	1	%0,2

Özel Ad	F	%
Şahin	1	%0,2
Şakir	1	%0,2
Şakire	1	%0,2
Şaziye	1	%0,2
Şefki Ağa	1	%0,2
Şevki Ağa	1	%0,2
Yanis	1	%0,2
Zeynep	1	%0,2
TOPLAM	**500**	**%100**

Tablo 2. *Rumeli Türkülerinde Kişilerin Adları*

4.1.1. Kişilerin Adları Alt Türler. Rumeli türkülerinde kişilerin adlarının alt türlerinden olan kişi adlarının 484, takma adların 14, sülale adlarının ise 1 kez kullanıldığı tespit edilmiştir.

Alt Tür	F	%
Kişi adı	484	%97
Takma ad	14	%2,8
Sülale adı	1	%0,2
TOPLAM	**499**	**%100**

Tablo 3. *Alt Türlere göre Kişilerin Adları*

4.1.2. Kişi Adlarında Cinsiyet. Kişi adlarının cinsiyete göre kullanımına bakıldığında kadın adlarının büyük farkla erkek adlarına oranla daha fazla kullanıldığı görülmüştür.

Cinsiyet	F	%
Kadın	312	%63
Erkek	186	%37
TOPLAM	**498**	**%100**

Tablo 4. *Cinsiyete göre Kişi Adları*

4.2. Yerlerin adları. Tablo 5'te görüldüğü üzere Rumeli türkülerinde yerlerin adı olarak 72 farklı özel ad kullanılmıştır. Selanik, Şumnu ve Yemen 9'ar kullanımla en çok kullanılan yer adlarıdır.

Özel Ad	F	%
Selanik	9	%6,1
Şumnu	9	%6,1

Özel Ad	**F**	**%**
Yemen	9	%6,1
Zemun	8	%5,4
Manastır	5	%3,4
Üsküp	5	%3,4
Kırcali	4	%2,7
Arda	3	%2,0
Belgrat	3	%2,0
İstanbol	3	%2,0
Lofça	3	%2,0
Maştanlı	3	%2,0
Mavrova	3	%2,0
Yeni Pazar	3	%2,0
Bağdat	2	%1,4
Bursa	2	%1,4
Demirköy	2	%1,4
Dimetoka	2	%1,4
Edirne	2	%1,4
İslimye (Sliven)	2	%1,4
İştib	2	%1,4
Kalkandere	2	%1,4
Kırım	2	%1,4
Kumanova	2	%1,4
Ladevsa	2	%1,4
Manisa	2	%1,4
Meçuva	2	%1,4
Ortaköy	2	%1,4
Preşova	2	%1,4
Radalya	2	%1,4
Rumeli	2	%1,4
Tunca	2	%1,4
Urumeli	2	%1,4
Bağdatlı	1	%0,7
Budin	1	%0,7
Bursa	1	%0,7
Çaybaşı	1	%0,7
Dikenlik	1	%0,7

Özel Ad	**F**	**%**
Drama	1	%0,7
Eğri	1	%0,7
Harmanlı	1	%0,7
Hayrabolu (Ayrebolu)	1	%0,7
Hotina	1	%0,7
İstanbul	1	%0,7
İzmir	1	%0,7
Kırcaali	1	%0,7
Komanova	1	%0,7
Konya	1	%0,7
Koşukavak	1	%0,7
Mayadağ	1	%0,7
Mecidiye Kasabası	1	%0,7
Mersin	1	%0,7
Minço	1	%0,7
Muhaç	1	%0,7
Muhal	1	%0,7
Ohrid	1	%0,7
Olucak	1	%0,7
Pıravış	1	%0,7
Pirlepe	1	%0,7
Plevne (Pilevne)	1	%0,7
Priştine	1	%0,7
Prizren	1	%0,7
Rumeli	1	%0,7
Samsun	1	%0,7
Serez	1	%0,7
Umanova	1	%0,7
Urum	1	%0,7
Ünye	1	%0,7
Vardar	1	%0,7
Vinisa	1	%0,7
Yanya	1	%0,7
Zigetvar	1	%0,7
TOPLAM	**147**	%**100**

Tablo 5. *Rumeli Türkülerinde Yerlerin Adları*

4.2.1. Yerlerin Adları Alt Türler. Rumeli türkülerinde yerlerin adlarının alt türlerinden olan şehir adlarının 83, ilçe adlarının 16, belde adlarının 11, bölge ve ülke adlarının 9, köy adlarının 3, mevki adlarının ise 1 kez kullanıldığı tespit edilmiştir. 9 yer adının hangi alt türe ait olduğu tarafımızca tespit edilememiştir.

Alt Tür	**F**	**%**
Şehir	83	%59
İlçe	16	%11
Belde	11	%8
Bölge	9	%6
?[18]	9	%6
Ülke	9	%6
Köy	3	%2
Mevki	1	%1
TOPLAM	**141**	%**100**

Tablo 6. *Alt Türlere göre Yerlerin Adları*

4.3. Arazi adları. Tablo 7'de görüldüğü üzere Rumeli türkülerinde arazi adı olarak 21 farklı özel ad kullanılmıştır. *Tuna* 23 kullanımla en çok kullanılan arazi adıdır. Bunu 10 kullanım ile *Arda* takip eder.

Özel Ad	**F**	**%**
Akdeniz	1	%1,4
Arda	10	%13,9
Balkan Yarımadası	1	%1,4
Cineviz Dağları	1	%1,4
Çaldağ	1	%1,4
Kalkandelen Ovası	1	%1,4
Karadeniz	1	%1,4
Kırat Ova	1	%1,4
Maçin Dağı	6	%8,3
Pirin	3	%4,2
Rodop Dağları	3	%4,2
Şardağ	4	%5,6
Tuna (Nehir)	23	%31,9
Vardar (Nehir)	4	%5,6

[18] Bu yer adlarının hangi alt türe ait olduğu tarafımızca yapılan araştırma sonucu tespit edilememiştir.

Özel Ad	**F**	**%**
Vardar Ovası	2	%2,8
Vudova Ovası	1	%1,4
Yıldız Dağı	1	%1,4
Zemlin Ovası	3	%4,2
Kalkandere	1	%1,4
Tunca	2	%2,8
Kırım	2	%2,8
TOPLAM	**72**	%**100**

Tablo 7. *Rumeli Türkülerinde Arazi Adları*

4.3.1. Arazi Adları Alt Türler. Rumeli türkülerinde arazi adlarının alt türlerinden olan akarsu adlarının 37, dağ adlarının 21, ova adlarının 9, yarımada adlarının 3, deniz adlarının ise 2 kez kullanıldığı tespit edilmiştir.

Alt Tür	**F**	**%**
Akarsu	37	%51
Dağ	21	%29
Ova	9	%13
Yarımada	3	%4
Deniz	2	%3
TOPLAM	**72**	%**100**

Tablo 8. *Alt Türlere göre Arazi Adları*

4.4. Etnik ve sosyal grupların adları. Tablo 9'da görüldüğü üzere Rumeli türkülerinde etnik ve sosyal grupların adı olarak 9 farklı özel ad kullanılmıştır. *Lofçalı* 4 kullanımla en çok kullanılan etnik ve sosyal grup adıdır. Bunu 3 kullanım ile *Nemçe* takip eder.

Özel Ad	**F**	**%**
Lofçalı	4	%26,7
Nemçe	3	%20,0
Arap	2	%13,3
Arnavut	2	%13,3
Yörük	2	%13,3
Lehli	1	%6,7
Macır	1	%6,7
TOPLAM	**15**	**%100**

Tablo 9. *Rumeli Türkülerinde Etnik ve Sosyal Grupların Adları*

4.4.1. Etnik ve Sosyal Grupların Adları Alt Türler. Rumeli türkülerinde etnik ve sosyal grup adlarının alt türlerinden olan millet adlarının 7, yerdeş (memleketli, hemşehri) adlarının 5, etnik yapı adlarının ise 3 kez kullanıldığı tespit edilmiştir.

Alt Tür	**F**	**%**
Millet	7	%46,7
Yerdeş	5	%33,3
Etnik yapı	3	%20,0
Toplam	**15**	**%100**

Tablo 10. *Alt Türlere göre Etnik ve Sosyal Grupların Adları*

4.5. Dinî Adlar. Rumeli türkülerinde etnik ve dinî adlar arasından 4 farklı özel ad kullanılmıştır. Allah 4 kullanımla en çok kullanılan dinî addır. Bunu 3 kullanım ile Mevla takip eder. Tablo 11'de dinî adların Rumeli türkülerindeki kullanım sayısı ve oranı gösterilmiştir.

Özel Ad	**F**	**%**
Allah	4	%44,4
Mevla	3	%33,3
Hak	1	%11,1
Pir Sultan Abdal	1	%11,1
TOPLAM	**9**	**%100**

Tablo 11. *Rumeli Türkülerinde Dinî Adlar*

4.5.1. Dinî Adlar Alt Türler. Rumeli türkülerinde dinî adların alt türlerinden olan yaratıcı adlarının 8, dinî şahsiyet adlarının ise 1 kez kullanıldığı tespit edilmiştir.

Alt Tür	**F**	**%**
Yaratıcı	8	%89
Dinî şahsiyet	1	%11
TOPLAM	**9**	**%100**

Tablo 12. *Alt Türlere göre Dinî Adlar*

4.6. Yapıların adları. Tablo 13'te görüldüğü üzere Rumeli türkülerinde yapı adı olarak 5 farklı özel ad kullanılmıştır. *Belgrat Kalesi (Beligrat Kalesi)* ve *Estergon Kalası* 2'şer kullanımla en çok kullanılan yapı adlarıdır.

Özel Ad	**F**	**%**
Belgrat Kalesi (Beligrat Kalesi)	2	%28,6
Estergon Kalası	2	%28,6

Özel Ad	**F**	**%**
Üsküp Kalası	1	%14,3
Nemçe Kalesi	1	%14,3
Drama Mapsanesi	1	%14,3
TOPLAM	**7**	**%100**

Tablo 13. *Rumeli Türkülerinde Yapıların Adları*

4.6.1. Yapıların Adları Alt Türler. Rumeli türkülerinde yapı adlarının alt türlerinden olan kale adlarının 6, hapishane adlarının ise 1 kez kullanıldığı tespit edilmiştir.

Alt Tür	**F**	**%**
Kale	6	%85,7
Hapishane	1	%14,3
TOPLAM	**7**	**%100**

Tablo 14. *Alt Türlere göre Yapıların Adlar*

4.7. Güzergâhların adları. Güzergâhların adı olarak 2 farklı özel ad kullanılmıştır. *Drama Köprüsü* ve *Manastır Köprüsü* 1'er kullanımla Rumeli türkülerinde kullanıldığı görülen güzergâh adı olarak dikkatleri çekmektedir.

Özel Ad	**F**	**%**
Drama Köprüsü	1	%50
Manastır Köprüsü	1	%50
TOPLAM	**2**	**%100**

Tablo 15. *Rumeli Türkülerinde Güzergâhların Adları*

4.7.1. Güzergâhların Adları Alt Türler. Rumeli türkülerinde güzergâh adlarının alt türlerinden olan yalnızca köprü adlarının kullanıldığı tespit edilmiştir.

Alt Tür	**F**	**%**
Köprü	2	%100
TOPLAM	**2**	%**100**

Tablo 16. *Alt Türlere göre Güzergâhların Adlar*

Sonuç. Rumeli türkülerinde özel adlar arasından *kişilerin adları, yerlerin adları, arazi adları, etnik ve sosyal grupların adları, dinî adlar, yapıların adları* ve *güzergâhların adları* kullanılmıştır. Çalışma kapsamına dâhil edilen türkülerde kullanılan özel adlar arasında en çok kişilerin adlarının kullanıldığı görülmüştür. Türkülerde 312'si kadın adı, 186'sı erkek adı olmak üzere 498 kişi adı ve takma ad, 1 de sülale adı geçmektedir. Kişilerin adlarından sonra en çok kullanılan özel adlar 141 kullanım ile yerlerin adlarıdır. Bunu takip eden arazi adlarının ise 72 kez kullanıldığı görülmüştür.

Kişi adları içerisinde kadın adı olarak Ayşe (49), erkek adı olarak da Ali (18) ve Hasan (18) adlarının diğer adlara göre daha fazla kullanıldığı tespit edilmiştir. Yerlerin adları arasında en çok *Selanik, Şumnu* ve *Yemen* (9) adlarının kullanıldığı ve şehir adlarının yer adları içinde öne çıktığı; arazi adları arasında ise Tuna (23) adının kullanıldığı ve akarsu adlarının arazi adları içinde öne çıktığı görülmüştür.
Kullanılan özel adların bölgenin kültürü, dini, tarihi, etnik yapısı, vb. ile arasında yakından ilişki vardır. Bütün özel adlarda bu ilişki görülmekle birlikte Rumeli türkülerinde geçen yapıların adları ve etnik ve sosyal grupların adlarında çeşitlilik göze çarpar. Kişi adları arasında Türk kişi adları ile birlikte görülen Presednik Efendi, İrma, Tina, Şumar, Yanis vb. adlar da bu çeşitliliği gözler önüne sermektedir.

Kaynakça

Dizdaroğlu, Hikmet. "Halk Şiirinde Türler", *Türk Dili, Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı*, C: XIX, S: 207, (1968): 186-293.

Elçin, Şükrü. *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

Güncel Türkçe Sözlük, https://sozluk.gov.tr/ , (Erişim tarihi: 10.10.2023).

Hasan, Hamdi. Makedonya Türklerince Söylenen Türküler. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2008.

Hough, Carole (2023). https://onomastics.co.uk/ (Erişim tarihi: 23.09.2023)

İslam Ansiklopedisi, "türkü" maddesi s. 611 chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://openaccess.29mayis.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12723/1038/2012_41_ALBAYRAKN1.pdf?sequence=1 (Erişim tarihi: 20.09.2023).

Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar (Üçüncü Basım)*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976.

TRT, Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi 1. ve 2. Cilt, Genel Sekreterlik Basım ve Yayın Müdürlüğü, Ankara, 2006.

ARAŞTIRMALARDA ROMANYA TÜRK AĞIZLARININ YERİ

Alpay İĞCİ
Uşak Üniversitesi, Türkiye

Abstract: *Romania is a country located in the European geography of the Turkish language. In history the lands where today's Romania is located have been one of the geographies where the Turkish language was spoken along with its various dialects within other languages. This study aimed to reveal where Turkey Turkish dialects in Romania are positioned and how they are evaluated in linguistic studies. Following these diagnoses, the details of the location of Turkish dialects of Romania can be considered. In addition to the classifications, the extent to which the Turkish dialects living in Romania are processed is also mentioned here. There are studies that deal with all Turkish dialects in common, there are also studies that examine one of the Turkic written languages. Some conclusions have been drawn from studies mentioning Romania among the studies that classify or position Turkey's Turkish dialect studies. When looked at collectively, Turkish dialects of Romania were mentioned in the studies under the names or scopes of "Adakale" (Ada Kaleh), "Dobruja", "Romanian Bessarabia", "Romanian Dobruja", "Danube". Turkish dialects in Romania can be evaluated in the Rumelia main dialect region of Turkey Turkish. However, the distribution of the relevant dialects within it should be determined by new studies.*

Keywords: *Turkish dialects of Romania, Rumelian dialects, geography of Turkey Turkish, Dobruja.*

Giriş. Romanya, Türk dilinin Avrupa coğrafyasında yer alan bir ülkedir. Bugünkü Romanya'nın yer aldığı topraklar, tarihte başka dillerin yanında Türk dilinin de çeşitli diyalektleriyle beraber konuşulduğu coğrafyalardan biri olmuştur. Bu topraklar *Eflak*, *Boğdan*, *Erdel*, *Besarabya*, *Bucak*, *Dobruca* gibi çeşitli coğrafi adların kapsamlarıyla beraber anılmıştır.

Anılan bütün dar ve geniş kapsamlarda Romanya toprakları Balkan Türklüğü coğrafyasının bir parçasıdır. Balkan Türklüğünün yanında, bu coğrafya, Kuzey Karadeniz'deki Türklükle de ilişkilidir. Onun Balkan ve Karadeniz'in kuzeyiyle münasebeti, başta doğu toprakları olmak üzere, Romanya'nın coğrafi konumunun doğal sonucudur.

Bu çalışma, dil araştırmalarında Romanya'daki Türkiye Türkçesi ağızlarının nereye konumlandırıldığını, nasıl değerlendirildiğini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu teşhislerin ardından alt bölgeleriyle beraber Romanya Türk ağızlarının yeri daha sağlıklı ve ayrıntı olarak düşünülebilir.

Türkiye Türkçesi atlasının çalışılmaya başlandığı bu dönemde, dil bakımından Romanya'nın ana ve alt bölgeleriyle beraber sınıflandırmasının yapılabilmesi önemlidir. Yeni çalışmalarla Romanya Türk ağızlarına daha ayrıntılı yorumlar yapmadan önce bir durum tespiti yararlı olabilir. Burada, Balkan Türk ağızlarını veya Romanya'daki Türk ağızlarını sınıflandıran araştırmalardan Romanya'nın yeri çıkarılmıştır. Bunun için mevcut çalışmalar incelenip Romanya'nın yerine dair görüş sunanlar alınmıştır. İlgili sınıflandırmaların sunulmasının yanında, Romanya'da yaşayan Türk ağızlarının hangi kapsamlarla işlendiklerine de değinilmiştir.

Ağız Literatüründe Romanya. Türkiye Türkçesi ağız araştırmaları içinde sınıflandırma veya konumlandırma yapan çalışmalar olmuştur. Birkaç yıl önce, Romanya'daki Türk ağızları üzerine yapılan araştırmaları tanıtan bir çalışma hazırlanmıştır (Hasan). Yapılan yayınlar içinde Romanya'yı anan çalışmalara odaklanılıp aşağıdaki durumlar çıkarılmıştır. Romanya Türk ağızlarının yeri açısından çalışmalardaki durum şu şekilde belirtilebilir:

Tadeusz Kowalski, 1938 yılında yayımlanan çalışmasında Dobruca'daki Türkleri incelemiştir. Burada giyim kuşam, insanlar arası ilişkiler gibi kültür özelliklerine değinmesinin yanında Dobruca'da yaşayan çeşitli Türk kesimlerini de ("Türk", "Tatar", "Nogay", "Gagauz" olarak) anlatmıştır. Bu çalışmasında Kowalski, Dobruca'da konuşulan Türk diyalektlerinin farklarına örneklerle değinmiş, "Türk" kategori adıyla Türkiye Türkçesi ağızlarını tarif etmiştir. (Kowalski 1938).[19] Balkanlar'ın geneli gibi, Dobruca'daki Türk nüfusunun da göç başta olmak üzere çeşitli sebeplerle eriyecek olmasından dolayı, bu sahaya yönelik çalışmalarda aceleci olunması gerektiğini belirtmesi önemli ve değerlidir.

Bugünden epey zaman önce Nikolay K. Dmitriev, Rumeli sahasındaki Türk ağızlarına dair tasnifini belirtmiştir. Dmitriev'in söz konusu Rumeli Türk ağızları sınıflandırması beş bölgeli olarak şu şekildedir: 1. Tuna, 2. Edirne, 3. Makedonya, 4. Adakale, 5. Bosna (Дмитриев 1939, 6).[20] Dmitriev'in kategori adlarında "Adakale" doğrudan Romanya kapsamındadır. "Tuna" da bu sahayı çağrıştırır.

Ahmet Caferoğlu'nun 1957 yılında sunduğu "Anadolu ve Rumeli Ağızları Araştırmalarının Bugünkü Durumu" adlı çalışmasında, Balkan Türk ağızları şu bölge adlarıyla gruplandırılmıştır. Burada asıl dil sınırlarını çizmenin güçlüğünü de itiraf ederek sınıflandırmasını vermiştir. Caferoğlu'nun sınıflandırmasında Romanya sahası, "Dobruca ve Romanya Besarabyası" şeklinde anılmıştır:

1. Makedonya,
2. Güneydoğu Bulgaristan,
3. Deliorman, Tuzluk, Kuzeydoğu Bulgaristan,
4. Dobruca ve Romanya Besarabyası (Caferoğlu 66).

[19] Kowalski'nin 1937 yılında Dobruca'da gerçekleştirdiği diyalektolojik gezinin raporunda (Kowalski 1939) kıymetli bilgiler olmakla beraber ağız sınıflandırması için bir görüş yoktur.

[20] Bu sınıflandırma Dmitriev'in 1960 tarihli çalışmasında da vardır (Дмитриев 1960, 14).

Romanya Türk ağızlarını birçok yönden inceleyip sınıflandıran Vladimir Drimba'nın araştırması 1970 yılında yayımlanmıştır.[21] Dobruca üzerine yapılan bu çalışmada üç ağız bölgesi tarif edilmiştir. Dobruca'daki alt bölgelerin özelliklerini anlatıp örneklendirdikten sonra Drimba, Németh'in sınıflandırması doğrultusunda Dobruca'daki (yani Romanya'daki) Türk ağızlarının Doğu Rumeli çatısında olduğu düşüncesine katıldığını belirtmiştir (Drimba 27, 38-39). Burada mutlak bir sınıflandırma için Türkiye Türkçesi atlasının tamamlanmasının önemini hatırlatması kayda değerdir.

Balkan Türk ağızlarına dair sınıflandırmalar içinde en yaygın kabul göreni Gyula Németh'in sınıflandırmasıdır, denebilir. Németh'in Rumeli bölgesi için iki parçalı sınıflandırmasında Romanya birkaç kısımda anılmıştır. Burada Romanya kapsamında Tuna'nın ötesinde sınırlı bir devam belirtilip, "Adakale" anılmıştır. Makalede Bulgaristan içindeki Batı Rumeli sınırı anlatıldıktan sonra şu kısımda Romanya'ya atıf vardır: "Batı ağzı Bulgaristan dışında büyük alanları kapsıyor. Romanya'da Tuna'nın öte yakasında devamı yok denecek kadar azdır, ama kuzeyde Adakale'de, daha sonra Bosna'da, daha güneyde Makedonya'da ve son olarak muhtemelen Arnavutluk'ta da konuşulduğu muhakkak, daha doğrusu konuşmuş oldukları." (Németh 119-120). Bu cümledeki ifade dışında, Romanya kapsamında çeşitli yerlerde Adakale'den örnekler verilerek söz edilir. Ağız özelliklerinin anlatıldığı kısımlarda Adakale bir örnek yeridir. Németh için Adakale, Batı Rumeli'ye dâhildir. Onun dışında, Romanya'nın geneline, Dobruca'ya dair açıklama ve veri yoktur. *Romanya'da Tuna'nın ötesi* şeklindeki tarifinden dolaylı olarak Tuna'nın berisi, Dobruca şeklinde düşünülebilir.

Mefküre Mollova'nın sınıflandırmasında Balkan ağızları üç bölgeli olarak gösterilmiştir. Söz konusu parçalardan Romanya sahasını ilgilendiren, Merkez Zon olarak anılan bölgedir. Burada "Romanya Dobrucası" şeklinde anılmıştır. Makalede tarif şöyledir: "Bu zon, öteki iki zonun dışında kalan bütün bölgeleri ihata eder. Buraya Romanya Dobrucası, Bulgaristan'ın (Doğu Rodoplar zonu ve Batı uç zon hariç) bütün hepsi, Yunanistan'ın Gümülcine, Dedeağaç, İskeç[e] kasabaları ve etraf köyleri ve Türkiye Trakyası girer. Ayrıca, Yugoslavya Makedonyası'ndaki Yürük Türklerinin dili de, Batı uç zonda bir ada teşkil etmekle, Merkez zona dahil olur." (Mollova 174).

Balkan Türk ağızlarının yakın döneme ait sınıflandırma denemelerinden biri Iryna Dryga'ya aittir. Onun sınıflandırmasında Romanya ağızları, Doğu Rumeli kapsamında alınıp "Dobruca" olarak belirtilmiştir. Çalışmada "Doğu Rumeli" yerine "doğu grubu" denmiş ancak, birinci maddede "Batı Rumeli ağızları" denmesinden dolayı, burasının Doğu Rumeli olarak kastedildiği kabul edilebilir. Genel sınıflandırma şu şekilde sunulmuştur:

1. Batı Rumeli ağızları (ka- grubu, e- grubu),
2. Doğu grubu olarak Deliorman, Doğu Rodop, Gerlovo, Tuzluk, Varna, Dobruca (ga-'nın kalıntıları, a- grubu),
3. Mizya ve Trakya ağızları,
4. Orta Rodop ve Yörükler grubu (Dryga 196).

[21] Drimba'nın çalışması 1966'da bildiri olarak sunulmuş, 1967'de ise Rumence olarak yayımlanmıştır. Burada 1970 yılında yayımlanan Fransızca makale varyantı kullanılmıştır.

Yukarıda da görüldüğü üzere, çalışmaların bazılarında Adakale anılmıştır. Tuna Nehri üzerinde, Demirkapı Boğazı'nda yer almış olan bu güzel ada, Türk nüfusuna sahip olmuştur. Rumeli Türk ağızlarından biri olarak ada ve adalılar çalışmalara konu olmuşlardır. Devlet projesiyle sular altında kalana kadar Adakale, Rumeli Türkçesinin konuşulduğu yerlerden biri olmuştur. Döneminde Yugoslavya ve Romanya'nın ortak hidroelektrik santralı projesinin inşaatı sonucunda 1970 yılında ada, Tuna'nın suları altında kalmıştır. 1970'ten sonrası için artık Adakale, eski dil çalışmalarında atıfta bulunulan bir yerdir. Bu sebeple, bugün Romanya Türk ağızları konusu kapsamında çeşitli çalışmalarda atıfta bulunulan bu ağız konuşurlarının bir bölümü Romanya içlerine, bir bölümü Türkiye'ye göç etmiştir.[22]

Romanya'yla İlgili Ağız Çalışmalarında Kapsam. Bu çalışmada Türkiye Türkçesinin Rumeli coğrafyasının sınıflandırılması açısından araştırmalara bakılmıştır. "Romanya", "Dobruca", "Romanya Dobruca'sı" gibi başlıklar altında anılmış olan Romanya Türk ağızları, çeşitli diyalektoloji çalışmalarında farklı tasniflerle sayılmışlardır.

Rumeli sahasında yalnızca Türkiye Türkçesi ağızlarının yaşadığı Karadağ, Kosova, Kuzey Makedonya gibi ülkelerde "Türk ağızları" olarak anılan bütün çalışmalar Türkiye Türkçesi çatısında olmuştur. Oysa Romanya bu açıdan biraz farklıdır. Bunu Romanya'ya dair çalışmalarda da fark etmek mümkündür.

Romanya'daki Türk ağızlarını konu alan incelemelerde ortak olarak bütün Türk ağızlarını ele alanlar olduğu gibi, birden fazla Türk yazı dili çatısını belirtip bunlardan birisini çalıştığını açıklayanlar da vardır.

Romanya sahasını konu alan bazı dil çalışmaları Romanya'daki bütün Türk ağızlarını beraber incelemiştir. "Romanya Dobruca Türkleri ve Mukayeseleriyle Doğum, Evlenme ve Ölüm Âdetleri" adlı kitapta kapsam olarak Romanya Dobruca'sında yaşayan Türkler başlığı altında "Anadolu kökenli Türkler, Kırım ve diğer bölgelerden gelen Tatarlar ile Nogaylar" arasında hiçbir ayrım yapmaksızın derlemeler yürütüldüğü anlatılmıştır. İlgili derlemelerin kaynaklarıyla beraber işlendiği belirtilmiştir (Önal, 1998, XVI). Bu tarz çalışmalarda yan yana farklı kategorilerde anılsalar da bütün malzeme ortak bir çatıda çalışılmıştır.

Bazı dil çalışmalarında mevcut Romanya Türk ağızlarından Türkiye Türkçesi kapsamında olanlar ele alınmıştır.

"Romanya-Babadağ Türk Ağızları Çerçevesinde Kadın Dilinin Kullanımı" adlı makalede Tulça ilindeki Babadağ kapsanmıştır. Anılan çalışmada Romanya'da Tulça'nın idari sınırlarında bulunan Babadağ kasabasında yaşayan Türk kadınlarının kullandıkları dilin ele alındığı ifade edilmiştir. Burada Babadağ Türk ağızları çerçevesinde, Rumen, Rus, Alman, Türk gibi birçok milleti bünyesinde barındıran bir kasaba olan Babadağ'da yaşayan altmış yaş üstü beş Türk kadın kapsanmış, derlenen metinler ilgili konu bağlamında incelenmiştir (Demirel Dönmez 57, 59). Aynı tarzda bir diğer çalışma olan "Bir Dobruca Masalı: Mahmut Pehlivan" adlı makalede kapsanan dil, Türkiye Türkçesinin çatısında değerlendirilecek İstanbul ağzına yakın bir ağız şeklinde tarif edilmiştir. Kaynak

[22] Adakale hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ağanoğlu; Popescu-Judetz, vd.

kişinin İstanbul ağzına yakın "Dobruca Türkçesi" denebilecek dille masalını anlattığı, metnin bu ağız özellikleriyle verilmeye çalışıldığı anlatılmıştır. Anlatıcının söylediklerine hiçbir noktada müdahalede bulunulmadığı gibi bazı teknik ayrıntılar da çalışmada beyan edilmiştir. (Önal 2010, 35).

Üçüncü tip çalışma denebilecek örnekler, Romanya'da Kırım kökenli Türk ağızlarını konu alanlardır. İlgili çalışmaların bazılarında "Kırım Türkleri" veya "Kırım Türkçesi" denilerek kapsam söylenmişken, bazılarında sadece "Dobruca", "Köstence" gibi coğrafi adlar belirtilmiştir. Başlıkta ayrıntı vermeyenlerin içeriğinden, dil malzemesinden kapsam anlaşılmıştır.

"Dobruca Türk Halk Edebiyatı Metinleri" adlı kitapta "bugün Dobruca Tatarları diye tanınan Kırım ve Nogay Türklerinin" sözlü edebiyat ürünlerinin içerildiği belirtilerek çalışmanın kapsamı açıklanmıştır (Mahmut vd. 7) Çalışma sınırının bu şekilde belirtildiği anılan tarzdaki eserler, Romanya'daki Kırım Türkçesi çatısına yöneliktir.

Bazı çalışmalarda Romanya'daki hangi Türk kesiminin kapsandığı başlıktan itibaren bellidir. "Dobruca'daki Kırım Türklerinde Atasözleri ve Deyimler" adlı eser buna örnek olarak verilebilir. Bu kitapta yer alan atasözleri ve deyimlerin Kırım Yarımadası'nın kuzeyinden Dobruca'ya göç eden Türkler arasında söylendiği (Ülküsal, 1970, s. 8) beyan edilerek eserin Kırım Türklerinin dilini içerdiği açıklanmıştır.

Ağız araştırmaları kapsamında yer alan bir doktora tezinde Romanya'da "biri Türk-Tatar Türkçesi diye de adlandırılan Kıpçak Türkçesine, diğeri Anadolu Türkçesine dayanan" iki Türk yazı dilinin varlığı anlatılmıştır. Tarifin ardından kapsam olarak yazarın kendi ağzı olan "Türk-Tatar Türkçesi"nin konu alındığı açıklanmıştır. Kırım Türkçesi kapsamında olduğu anlatılan çalışmada Romanya'daki Türk diyalektlerinin tabakalarına da değinilmiştir. İki Türk lehçesini bir arada inceleyecek şekilde tezi düzenlemenin de mümkün olduğu, ancak bu tarz incelemenin karışıklığa yol açacağı belirtilmiştir. Bunun üzerine ilgili tezde sadece bir lehçenin kapsanması kararlaştırılmıştır (Menabit IX-X). Benzer şekilde, başka bir yüksek lisans tezinde (Murtazayeva), Kırım Türkçesinin Köstence ağzı kapsanmıştır. Tezin çeşitli yerlerinde incelenen ağız, kapsamdaki lehçeyle beraber anılmış ve çalışılmıştır.

Romanya'daki bir ağızla Kırım'daki ağzı karşılaştırmalı olarak ele alan çalışmalar da vardır. Burada kapsanan Romanya'daki Türk ağzının Kırım Türkçesi çatısında olduğu, karşılaştırılan öteki ağız sebebiyle de anlaşılabilir. Bu tarza örnek olan makalede de kapsam açıklamasında, farklı coğrafyalarda bulunmalarına karşılık, Romanya'daki ağızla Kırım'daki ağzın Kırım Türkçesi ağızlarını temsil ettikleri belirtilmiştir. Temel bilgi ve tariflerin arkasından ilgili ağızların Kırım Türkçesinin hangi kesimlerine denk düştüğü anlatılmış, incelemeler yapılmıştır (Kırımlı 3).

Romanya'daki Türk Yazı Dilleri. Türk dilinin Avrupa coğrafyasında yer alan Romanya, birden fazla Türk yazı dilinin ağızlarının yaşadığı bir ülke görünümündedir. Bugün Romanya'da Türkiye Türkçesi ve Kırım Türkçesinin yayılım sahalarından söz edilebilir. Tarihten bugüne Bucak topraklarında ve

çevresinde yaşayan Gagauz Türkçesi de bunlara eklenebilir. Ancak, bugünkü Romanya sınırlarında Gagauz Türkçesinin ağız konuşurlarında asimilasyon merkezli büyük bir nüfus kaybı olması sebebiyle bugün Gagauz Türkçesi konuşurlarının nüfusu diğer iki Türk yazı dili konuşurlarıyla karşılaştırılamayacak kadar azalmıştır. Geniş Romanya topraklarında Dobruca sahası, Romanya'daki Türkçenin merkezi olarak belirtilebilir.

Romanya gibi, Türkiye Türkçesinin dışında Türk yazı dillerinin uzantısına sahip sahalarda bu ağızların sınırlarını çizmek önemlidir. Yapılacak her türlü dil araştırması için bu tarif kolaylaştırıcı olacaktır. Araştırmaların bazılarında buna değinilmiştir.

Balkan Türkoloji'sinin bugün karşı karşıya olduğu ve hâlen çözemediği bir sorun olarak Iryna Dryga, Rumeli'de konuşulmakta olan üç Türk lehçesinin, yani Türkiye Türkçesi, Gagauz Türkçesi ve Kırım Türkçesinin yayılış alanlarının tam olarak netleştirilememiş olduğuna dikkati çekmiştir (Dryga 196).

Mefküre Mollova kendi çalışmasında Gagavuz Türkçesi ağızlarının anılan Türkiye Türkçesi ağız bölgesine dâhil edilebileceğini belirtmiştir. Onun ağız sınıflandırmasında konuya dair ilgili bölüm şöyle açıklanmıştır: "Merkez zona Gagavuzların Türkçesi de dahil olur. Struktür bakımından Gagavuzca ile merkez zon Türkçesi arasında fark yoktur. Bunu daha zamanında V. A. Moşkov söylemiştir. V. A. Moşkov Bulgaristan'da Pamukçu köyünün dilini inceledi ve ora Türkçesi ile Basarabya'da Beşalma köyünün Gagavuzcası arasında müşabihlik buldu. Tadeuş Kowalski de ayni fikirdedir. Dil malzemesi de bunu ispat ediyor." (Mollova, 1999, s. 175).

Sonuç. Bu çalışmada Romanya Türk ağızlarının mevcut araştırmalarda hangi kategorilerde değerlendirildiğinin anlaşılması için ilgili çalışmalar incelenmiştir. Sınıflandırma olarak yerinin yanında, Romanya'daki Türk ağızlarını ilgilendiren araştırmalarda bu sahadaki ağızların kapsamları da bakılması gereken konular arasındadır. İncelenen çalışma örnekleri bunu göstermiştir.

Romanya sahası, muhtelif çalışmalarda benzer veya farklı tariflerle anılmıştır. Tadeusz Kowalski'nin ilgili araştırmasında Romanya'daki çeşitli Türk kesimlerine değinilmiş, "Türk" kategori adıyla buradaki Türkiye Türkçesi ağızları tarif etmiştir. Nikolay K. Dmitriev'in sınıflandırmasında birinci kategorideki "Tuna" ile dördüncü kategorideki "Adakale", Romanya'yla ilgili yerlerdir. Ahmet Caferoğlu'nun sınıflandırmasında Romanya Türk ağızları, "Dobruca ve Romanya Besarabyası" şeklinde belirtilmiştir. Vladimir Drimba'nın sınıflandırma tarifinde Romanya'da üç ağız bölgesi belirtilmiş, bunların genel olarak Doğu Rumeli içinde yer aldığı görüşüne de uyulmuştur. Gyula Németh'in sınıflandırma çalışmasında Adakale, Batı Rumeli sınırlarında anılmıştır. Onun dışında çalışmada, Romanya'nın geneline, Dobruca'ya dair açıklama ve veri yoktur. "Romanya'da Tuna'nın öte yakasında" devamın olmadığı tarifinden hareketle Tuna'nın berisi Dobruca'dır, denebilir. Mefküre Mollova'nın sınıflandırmasında Romanya sahası, Merkez Zon olarak andığı doğu ağızları arasında yer almıştır. Mollova'nın buradaki tarifi Romanya Dobrucası şeklindedir. Iryna Dryga'nın sınıflandırmasında

Romanya ağızları, ikinci grup olan Doğu Rumeli ağızları kapsamında alınıp "Dobruca" olarak belirtilmiştir.

Toplu olarak bakıldığında çalışmalarda Romanya Türk ağızları, "Adakale", "Dobruca", "Romanya Besarabya'sı", "Romanya Dobruca'sı", "Tuna" adları veya kapsamlarında anılmışlardır. Araştırmalardan bazıları ayrıca Batı Rumeli ve Doğu Rumeli sınıflandırmasına göre tariflerde de bulunmuşlardır.

Romanya Türk ağızlarını kısmen veya tamamen ilgilendiren çalışmalara kapsam yönünden bakıldığında birkaç çeşit çalışma olduğu görülmüştür. Romanya'daki bütün Türk ağızlarını ortak ele alan eserler vardır. Bu çalışmalarda Romanya'daki Türk varlığı bütün olarak işlenmiş, boy veya köken coğrafyasından kaynaklanan farklar bütün içinde ayrıca anlatılmıştır. Bazı ağız araştırmaları ise yazı dili merkezli bir sınıflandırmadan hareket etmiştir. Böyle araştırmalarda Türkiye Türkçesi veya Kırım Türkçesi kapsamından ele alınan ağız veya ağızlar ilgili konu bakımından çalışılmıştır.

Romanya gibi Türkiye Türkçesi dışında Türk yazı dillerinin uzantılarının yaşadığı coğrafyalarda bu ağızları ayrıntılarıyla belirten, sınıflandıran çalışmalara ihtiyaç vardır. Türkiye Türkçesi atlasına dair Romanya'daki saha çalışmaları, bu konuda da faydalı olabilir. Romanya'da bugün yaşayan Kırım kökenli Türk ağızları standart bir Kırım Türkçesine göre mi tarif edilmelidir? Bazı araştırmalarda Osmanlı tarzına geçmiş, Balkan Türklerine benzemiş şeklinde anlatılan ağızlar hangi kategoride değerlendirilmelidir? Burada Kırım kökenli ağız konuşurlarının yazı dili kullanımları ve tercihleri de ayrıca düşünülebilir. Bu ve benzer soruların yanıtlanması Romanya'daki Türk ağızlarının konuşulduğu yerlere dair çalışmaların tamamlanmasıyla mümkündür.

Romanya, Türkiye Türkçesi coğrafyasının kuzey-kuzeybatı kısmında yer alır. Bu ülkedeki Türk ağızları, Türkiye Türkçesinin Rumeli ana ağız bölgesindedir. Mevcut çalışmalar da bu tarifi destekler niteliktedir. Romanya'nın Rumeli içindeki sınıflandırılması, mevcut çalışmalara eklenecek yeni ayrıntılı çalışmalar ışığında yapılmalıdır. Yapılmış çalışmaların bazılarında Romanya'yı kapsayacak şekilde Dobruca adı (veya Romanya Dobruca'sı) kullanılmıştır. Yeni çalışmalarda Romanya'nın tamamı düşünülüp Rumeli içindeki konumu belirtilmelidir. Araştırmalara göre Romanya'nın Rumeli içinde birkaç alt parça olarak değerlendirilmesi gerekliyse bu da sınırlar belirtilerek sunulabilir.

Kaynakça

Ağanoğlu, H. Yıldırım. *Tuna Nehrinde Bir Yitik Vatan Adakale*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.

Caferoğlu, Ahmet. "Anadolu ve Rumeli Ağızları Araştırmalarının Bugünkü Durumu." *VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957,* (1960): 65-70.

Demirel Dönmez, Özlem. "Romanya-Babadağ Türk Ağızları Çerçevesinde Kadın Dilinin Kullanımı." *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7/16, (2019): 57-71.

Drimba, Vladimir. "La répartition des parlers turcs de Dobroudja." *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXIII/1, (1970): 23-54.

Dryga, Iryna. “Türkçenin Rumeli Ağızlarının Lengüistik Statüsü ve Sınıflandırılmasına Dair.” *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı (25-30 Mart 2008 Şanlıurfa),* (2009): 193-202.

Hasan, Neriman. “Dobruca Türklerinin Ağızları Üzerine Yapılan Çalışmaların Dünü, Bugünü ve Yarını.” *Uluslararası Türk Kültür ve Sanatı Sempozyumu Bildiriler Kitabı,* (2020): 611-629.

Kırımlı, Nazmiye. “Kırım Bahçesaray ve Romanya Köstence Ağızlarında +Lık Ekinin Fonksiyonları.” *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1/56, (2022): 1-16.

Kowalski, Tadeusz. “Les elements ethniques turcs de la Dobroudja.” *Rocznik Orientalistyczny*, XIV, (1938): 66-80.

Kowalski, Tadeusz. “Sprawozdanie z wycieczki dialektologicznej do Dobrudży, odbytej w dniach od 10 września do 1 października 1937. (Compte-rendu de l’excursion dialectologique en Dobroudja, faite du 10 septembre au 1 octobre 1937). Séance du 15 février 1938.” *Bulletin International de l’Académie Polonaise des Sciences et des Lettres*, 1938/1-3, (1939): 7-12.

Mahmut, Enver; Mahmut, Nedret. *Dobruca Türk Halk Edebiyatı Metinleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997.

Menabit, Ciden Sena. *Yazılı ve Sözlü Kaynaklara Dayalı Romanya Türklerinin Dili ve Söz Varlığı* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi, 2006.

Mollova, Mefküre. “Balkanlardaki Türk Ağızlarının Tasnifi.” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, (1996): 167-176.

Murtazayeva, Nazmiye. *Kırım Türkçesi Romanya Köstence Ağzı – Ses Bilgisi, Metin, Sözlük* – [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi, 2010.

Németh, Gyula. “Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine.” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1980-1981, (1983): 113-167.

Önal, Mehmet Naci. “Bir Dobruca Masalı: Mahmut Pehlivan.” *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 43, (2010): 35-48.

Önal, Mehmet Naci. *Romanya Dobruca Türkleri ve Mukayeseleriyle Doğum, Evlenme ve Ölüm Âdetleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

Popescu-Judetz, Eugenia. *Adakale*. Aysun Kıran, Olcay Yıldırım (Çev.), İstanbul: Pan Yayıncılık, 2006.

Ülküsal, Müstecib. *Dobruca’daki Kırım Türklerinde Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1970.

Дмитриев, Николай К. *Строй турецкого языка*. Ленинград: Ленинградский государственный университет, 1939.

Дмитриев, Николай К. *Турецкий язык*. Москва: Издательство Восточной Литературы, 1960.

ROMANIAN LEXICAL BORROWINGS IN THE NOGHAY VARIETY SPOKEN IN DOBRUDJA

Leyla Mambet CHEAMIL
University of Bucharest, Romania

Abstract: *This paper aims at analysing the influence of the Romanian language on the Noghay variety spoken in Dobrudja from the perspective of lexical borrowings. The superstratum formed by words taken from Romanian, as the official, dominant language and adapted to the Noghay dialect spoken in the southeast of the country was formed as a result of the prolonged, direct contact with the Romanian-speaking population. This Noghay variety, an oral language, has borrowed several nouns, especially from the scientific and technological fields because these words did not exist in the Noghay vocabulary at the time of their coming from Crimea to Dobrudja starting from the 16th century and especially from the second half of the 19th century. The two languages belong to different families. Noghay belongs to the Turkic family, Kapchak branch, Aralo-Caspian subbranch, along with Kazakh and Karakalpak. Romanian, with its dialects, Aromanian, Megleno-Romanian, and Istro-Romanian, is a Romance Language.*

Keynotes: *Dobrudja, Noghay, Romanian, Turkic, lexical borrowings*

1. Noghay, a Turkic language; Romanian, a Romance language

The presence of the Noghay Tatars (of the Sunni Islamic faith) in Dobrudja[23] dates back hundreds of years. At the end of the 13th century, a new Tatar state having its centre at Isaccea was established in the area of the mouth of the Danube, under the leadership of Prince Noghay, one of the greatest generals of the Golden Horde. This state which stretched from the Don to the Iron Gates included the North Pontic steppes, the Romanian Plain, Dobrudja, and northern Bulgaria (Gemil 2010: 20)

According to the 2021 census[24], about 18,156 of Romania's inhabitants declared themselves Tatars, but the Noghays are not listed separately by the Crimeans. They live in Constanța county, in cities such as Constanța (Köstence), Medgidia (Mecidiye, Kara Suw), Ovidiu (Qanara) and villages such as Mihail Kogălniceanu (Kara Mırat), Lumina, Ciocârlia de Sus (Üyken Bĭlbĭl), Ciocârlia de Jos (Kĭşkene Bĭlbĭl), Cobadin.

[23] Karpat mentions that, according to an Arab source, at the beginning of the 14th century, around the 1300s, Dobrudja was called Kıpçakiye because Kapchak tribes lived there (Karpat, Tanrıyar 2010: 6).
[24] www.recensamantromania.ro/rezultate-rpl-2021/rezultate-definitive.

From the point of view of classification, Noghay spoken in Dobrudja belongs to the Turkic languages. Savelyev (2020: 115) underlines that "from a cross-linguistic perspective, it is a relatively young family, with a time depth of approximately 2000-2500 years". The Turkic languages have a common ancestor - Proto-Turkic - which may have developed at the beginning of the Neolithic period, around 4500-4000 BC (Johanson 2020: 106). The geographical division of the modern Turkic languages into branches mirrors the basic genealogical affiliation and some typological characteristics (Johanson 2020: 108):

- the southwestern or Oghuz branch
- the Northwestern or Kipchak branch
- the Southeastern or Karluk branch
- the Northeastern or Siberian branch
- the Oghur branch represented by Chuvash
- the Arghu branch represented by Khalaj

Noghay is included in the Northwestern branch (Kipchak) of the Turkic languages. The languages that form the Kipchak branch are distributed across a vast geographic area in Eastern Europe and Central Eurasia and can be divided into four geographically defined subgroups: a western West Kipchak or Ponto-Caspian subbranch; a northern North Kipchak or Volga-Ural subbranch; a southern South Kipchak or Aralo-Caspian subbranch; an eastern subbranch (Csató, Johanson 2020: 370). The Aralo-Caspian subbranch includes Noghay in the Caucasus area, a language which has been influenced by Slavic, the Mongolic language Kalmyk, and Caucasian languages (Csató, Johanson 2020: 370).

On the other hand, Romanian, the official language of Romania, evolved from Vulgar Latin. It is also the official language of the Republic of Moldova. As Maiden (2016: 91) mentions, "Romanian (and other, closely related, Daco-Romanian varieties), Aromanian (also called Macedo-Romanian), Istro-Romanian, and Megleno-Romanian jointly constitute the four subdivisions of the Daco-Romance branch of the Romance languages". There are Romanian-speaking communities near Romania: in Serbia (Timoc Valley and Voivodina), northeastern Bulgaria, Hungary, and Ukraine (Maiden 2016: 91).

It is known that Latin lost its unity after the fourth century being transformed into varieties that would become today's Romance languages (Sala 2012: 34).

Noghay is an agglutinative language, SOV language, like all the other Turkic languages, with the obligatory final position of the verb. As Johanson (2002: 111) points out "the left branching sentence syntax is one of the fundamental typological features of the Turkic languages". Grammatical gender is lacking and the adjective always precedes the noun it qualifies. It is also important to mention that DN does not have a written tradition.

The basic word order in Romanian is SVO. The adjectives that usually have a postnominal position agree in case, number, and gender with the nouns they qualify. Nouns in Romanian have complex inflectional paradigms; they comprise a lexical root and desinence (Maiden 2016: 95). Nouns are divided into three genders: feminine, masculine, and neuter. Indefinite feminine nouns in the singular end in *-ă* or *-e: casă* "house", *fiică* "daughter", *floare* "flower", *noapte* "night",

*ste**a*** “star”, and in the plural end in *-e, -i* or *-le: cas**e*** “houses”, *fiic**e*** “daughters”, *flor**i*** “flowers”, *nopț**i*** “nights”, *ste**le*** “stars”. They take the indefinite article *o* “a”, “an”: ***o*** *casă* “a house”, ***o*** *fiică* “a daughter”, **o** *floare* “a flower”, ***o*** *noapte* “a night”, ***o*** *stea* “a star”. The definite article for singular is *-a*: *cas**a*** “the house”, *fiic**a*** “the daughter”, *floare**a*** “the flower”, *noapte**a*** “the night”, *steau**a*** “the star”. When in the plural, indefinite for both feminine and masculine nouns take the article *nișt**e*** “some”: ***nișt**e* case* “some houses”, ***nișt**e* fiice* “some daughters”, ***nișt**e* flori* “some flowers”, ***nișt**e* nopți* “some nights”, ***nișt**e* stele* “some stars”. The definite article for plural is *-le*: *cas**ele*** “the houses”, *fiic**ele*** “the daughters”, *flor**ile*** “the flowers”, *nopț**ile*** “the nights”, *stel**ele*** “the stars”. Masculine nouns end in a consonant: *băia**t*** “boy”, *berbe**c*** “ram”, *bolova**n*** “boulder”, *copi**l*** “child”, *lu**p*** “wolf”, *robine**t*** “water tap”, *tâmpla**r*** “carpenter, or one of the following vowels *-e, -i, -u*: *arbo**re*** “tree”, *och**i*** “eye”, *pere**te*** “wall”, *tigr**u*** “tiger”, *uli**u*** “hawk”. The indefinite article for these nouns is *un* “a”, “an” for singular: ***un*** *arbore* “tree”, ***un*** *băiat* “a boy”, ***un*** *berbec* “a ram”, ***un*** *bolovan* “a boulder”, ***un*** *copil* “a child”, ***un*** *lup* “a wolf”, ***un*** *robinet* “a water tap”, ***un*** *tâmplar* “a carpenter”, ***un*** *ochi* “an eye”, ***un*** *perete* “wall”, ***un*** *tigru* “a tiger”, ***un*** *uliu* “a hawk”. The plural form of the indefinite masculine nouns ends in *-i*: *arbor**i*** “trees”, *băiet**i*** “boys”, *berbec**i*** “rams”, *bolovan**i*** “boulders”, *copi**i*** “children”, *lup**i*** “wolves”, *robinet**i*** “water taps”, *tâmplar**i*** “carpenters”, *och**i*** “eyes”, *pereț**i*** “walls”, *tigr**i*** “tigers”, *uli**i*** “hawks”. The definite article for singular masculine nouns are *-ul, -le*: *arbor**ele*** “the tree”, *băiat**ul*** “the boy”, *berbec**ul*** “the ram”, *bolovan**ul*** “the boulder”, *copil**ul*** “the child”, *lup**ul*** “the wolf”, *robinet**ul*** “the water tap”, *tâmplar**ul*** “the carpenter”, *ochi**ul*** “the eye”, *perete**le*** “the wall”, *tigr**ul*** “the tiger”, *uli**ul*** “the hawk”. The definite article for plural masculine nouns are -i: *arbor**ii*** “the trees”, *băieț**ii*** “the boys”, *berbec**ii*** “the rams”, *bolovan**ii*** “the boulders”, *copi**ii*** “the children”, *lup**ii*** “the wolves”, *robineț**ii*** “the water taps”, *tâmplar**ii*** “the carpenters”, *och**ii*** “the eyes”, *pereț**ii*** “the walls”, *tigr**ii*** “the tigers”, *uli**ii*** “the hawks”. Finally, the neuter nouns or nouns with alternating gender are masculine in singular and feminine in plural: *un bec* “a light bulb” - *două becuri* “two linght bulbs”, *un ceas* “clock” - două ceasuri “two clocks”, *un covor* “a carpet”- *două covoare* “two carpets”.

2. Noghay spoken in Dobrudja – an endangered language

Menz (2003: 146) specifies that a lot of the endangered Turkic languages are at the periphery of “Turcia”[25]. Noghay is one of them. Noghay Tatars of Dobrudja tend to abandon their mother language in favor of Romanian, as the latter is the countrywide official language. Nowadays, Noghay yields to the pressure exerted by Romanian, a language used in schools, administration, and public institutions. Noghay spoken in Dobrudja is an endangered language as the number of its

[25] Johanson (2020: 105) defines Turcia as the Turkic-speaking world which “extends from the southwest, Turkey and its neighbors, to the southeast, to Central Asia, and farther into China. From here it stretches to the northeast, via southern and northern Siberia up to the Arctic Ocean, and finally to the northwest, across western Siberia and eastern Europe to northwestern Europe”.

speakers is constantly decreasing. The younger generations do not learn their parents' mother tongue and abandon it in favor of Romanian, the dominant language, due to the pressure of the socio-economic factors. It seems to be an irreversible process. Linguists draw attention that, when a language dies, a culture disappears and this is a threat to the linguistic and cultural diversity of the world. Johanson (2001: 34) notes that:

All the threatened languages exhibit changes through heavy copying of foreign structural features. However, the reason for their weakness is not structural decay due to this copying, but loss of social functions. Languages fade away when they are not needed, i.e. when they do not have sufficient social functions in order for parents to endeavor to transmit them to their children. The endangerment starts when the young generations begin to switch over to the dominant language because they find it more attractive and prestigious. They frequently become monolingual speakers of the dominant language since they fear remaining underprivileged if they keep their own language.[26]

3. The Writing System

As the Noghay dialect spoken in Dobrudja does not have not a written tradition, I used the Latin alphabet in which the Tatar manuals are printed in Dobrudja to give examples in this language. It possesses eight short vowels: four rounded: a, ı, o, u and five unrounded: e, i, ĭ, ö, ü. The consonant system includes 24 consonants. On the other hand, it borrowed from Romanian which also uses the Latin alphabet two sounds such as [h] as in hora "hora" (a Romanian folk dance in which the dancers hold hands forming a closed circle, [ţ] (ts) as in *ţurcan* „Tsurcana" (a multi-purposed sheep breed raised for milk, meat and wool production). I mention that the sound [h] dropped in loans from Arabic such as ND *aram* "forbidden" < Ar. *ḥarām*, ND *aywan* "animal" < Ar. *ḥayawān*. Sometimes this sound turns into a uvular consonant [q] as in *qaber* „piece of news" < Ar.χabar. It is not clear if the last example was borrowed from Arabic via Turkish or directly from Arabic.

4. Romanian Lexical Borrowings into the Noghay Variety Spoken in Dobrudja

As Haspelmath and Tadmor (2009: 1,2) mention, "loanwords point to historical contact between two languages (the presence of people with at least some knowledge of both languages at some stage), but not to genealogical relatedness (i.e. descent from a common ancestral language)". The two linguists wonder which words are the most likely to be borrowed. They say that lexical borrowing is closely related to the type of contact situation (Haspelmath, Tadmor 2009: 1,2); thus, a language of a population that is under the political control of another group will borrow administrative terms from the dominant group's language and an invading population will borrow words for local flora and fauna.

[26] Johanson, Lars. 2001. Discoveries on the Turkic Linguistic Map. Stockholm: Swedish Research Institute in Istanbul.

Depending on the way a word enters a language, the loan can be direct (it is done under conditions of bilingualism) or indirect (it is done through books). Borrowings from Romanian into DN are phonetic and lexical. Words are borrowed with their spelling and meaning. DN has undergone different influences over time. It took over words of Slavic origin such as *taşke* "wheelbarrow" or *qapısta* "cabbage". But Arabic, along with the adoption of the Islamic religion, contributed to the enrichment of the DN vocabulary to a very large extent. ND was also strongly influenced by Persian. So as far as borrowings are concerned the biggest contributions come from Arabic and Persian as the Turkic populations were connected to the centers of civilization and science in the Arab and Persian areas. Loanwords from these languages form the superstratum. Superstratum is a term that refers to a linguistic variety that has influenced the use of a less dominant variety within a community; it is the consequence of political, economic, or cultural dominance of the languages at different times in history (Crystal 2008: 465). One of the most significant features of the superstratum is the increased use of loans (Crystal 2008: 465). As for Romanian, it has borrowed from French, English, Turkish, Greek, and Slavic languages.

On the other hand, borrowings from the Romanian language[27] contributed to the modernisation of the DN lexicon. DN has taken from Romanian terms, especially from the scientific and technological fields because these words did not exist in the Noghays' vocabulary at the time of their migration from Crimea to Dobrudja starting from the 16th century and especially from the second half of the 19th century. So DN-peakers separated from the community hundreds of years ago. Johanson (2001: 12) mentions that, on the one hand, „in their isolation, the varieties have retained archaic features" and, on the other hand, "code-copying has taken place: copying of elements of one linguistic code into another linguistic code".

The syllable structure in DN consists of a vowel followed or preceded by a consonant: *at* „horse", ce-mek "to eat", *ge-mek* "food", *güz* "hundred", *et* "meat", *col-da* "on the road". Consonants are in prevocalic or postvocalic position and the number of the vowels determines the number of syllables in a word: *a-kel-mek* "to bring", *at-maq* „to throw", *şe-şek* "flower", *yıl-dız* "star". Johanson (1998: 31) mentions that in Turkic languages consonant clusters including a nasal, liquid, or sibilant occur frequently: *üst* "top". In DN the syllables show six sequences such as:

a. V: **e**-kĭ *"two",* **u**-zın *"long"*

b. V+C: et *"meat"*

c. C+V: **ge**-şĭl *"verde",* **qa**-**ra** *„negru"*

d. C+V+C: ba-la-**ban** *"big",* **col** *"road",* **kĭş**-ke-ne *"small"*

e. V+C+C: **ald** *"the front side",* **üst** *"the upper part"*

[27] Although Romanian developed in a territory surrounded by non-Latin peoples, the Romanians opted for borrowings especially from French during the modern period.

f. C+V+C+C: **qorq**- *"to be afraid".*

In the case of loanwords we also find the following sequences:
a. C+C+V: **blu**-za *"blouse" (< Rom.* bluză*)*

b. C+C+V+C: **traq**-tor *"tractor" (< Rom.* tractor*)*

c. C+C+V: **gri-**pă *"flu"*

d. C+C+V+C: **plom**-bă *"filling"*

e. C+V+V: sti**-lou** *"pen".*

Nouns are most easily borrowed (Johanson 2002: 39). Feminine indefinite Romanian nouns which end in *-ă* were borrowed in the definite form such as *combina* "combine", *gripa* "flu", *plomba* "dental filling", *șurubelnița* "screwdriver". Feminine indefinite nouns which end in -e like *ecografie* "ultrasound", injecție, "injection", *operație* "operation" were borrowed in the indefinite form. Masculine and neuter nouns also entered DN in the indefinite form: *calculator* (n.) "computer", *instalator* (masc.) "plumber". All these nouns take in DN the plural, case, and possessive suffixes, according to the vowel harmony: *calculator*-ım-da ("computer"-poss1sg-LOC), mașina-lar-ın-da ("car"-pl-poss2sg-LOC).

From the point of view of the content, Romanian loans belong to various sectors of social life:
- medical terms: *ecografie*[28] "ultrasound", diagnostic "diagnostic", *gripa* "flu", *injecție* "injection", *laparoscop* "laparoscope", *otită* "otitis", *tensiune* "1. blood pressure, 2. tension", *plombă dentară* "dental filling";

Qasta -lar -ga ***diagnostic*** *sal -ma -sı üşün şimdi* ***ecografie***
patient pl. DAT. diagnosis to put VN pos.3sg. pp. now ultrasound
et -il -edi
to make pass. pres.3sg.
"Patients are newly diagnosed by ultrasound"

Doqtor -lar ***operație-****ler -di klasik et -mi -yler,* ***laparascop -****man*
doctor pl. operation pl. AC. classic to make neg. pres.3pl. laparoscope with
et -eler
to make pres.3pl.
"Doctors do not perform classic operations now but with the laparoscope"

Gripa *bol -dım*
flu to be perf.1sg.
"I got the flu"

Kişkene e -ken-de ***otita*** *bol -dım*
little aux. to be part. LOC. otitis to be perf.1sg.

[28] I used the Romanian alphabet to write the borrowings from Romanian. The loanwords are usually adapted to the orthoepic and orthographic system of the receiving language but DN does not have a written tradition, that is why I preferred to use the Romanian alphabet.

“I had otitis when I was little”
*Onıñ tĭs -ĭ -nĭñ **plomba**-sı tüs -tĭ*
his tooth poss3sg GEN filling poss3sg to fall prf3sg
“His filling fell out”
- administrative terms: *primărie* “city hall”, *județ* “county”, *comună* “village”;
- agricultural terms: *motopompă* “motor pump”, *prăşitoare* “hoe”, *tractor* “tractor”, *târnăcop* “pickaxe”
*Bo zaman-da topraq-lar **tractor-**man ayda -l -adı saban-man tuwıl*
this time LOC. land pl. tractor with to plow pass. pres.3sg. plow with not
“Nowadays, the land is plowed with the tractor, not with a plow”
*Qora -dı ay dan soñ topaş -lar-dı ezmek üşün bĭr **târnăcop** kerek*
garden ACC to plow ABL. pp. boulder pl. AC. to break up one pickaxe need
“After plowing the garden, you need a pickaxe to break up the boulders”
*Cawun caw -ma -gan -da mĭsĭr -ler **motopompa -**man suwla -n -adı*
rain to rain neg. part. LOC corn pl motopump instr. to irrigate refl. prs3sg
“When it doesn’t rain the corn is irrigated with a motor pump”
Yarn -ga üşün maga bĭr prăşitoare kerek
tomorrow DAT for me one hoe need
“I need a hoe for tomorrow”
*Şĭmdĭ kızılşa-lar **combina -**man bas -ıl -adı, eskĭ -sĭ gibĭ şalgı -man tuwıl*
now grain pl combine instr to thresh pass prs3sg old poss3sg like scythe instr not
“Now the grains are separated from the rest of the plant with a combine and not with a scythe”
- technical domain: *calculator* “computer”, *cibernetica* “cybernetics”, *ecran* “screen”, *telefon mobil* “mobile phone”, *televizor* “television”, *scurtcircuit* “short circuit”
*Onıñ torın -ı **Cibernetica** oqı -ydı*
his grandson pos.3sg. cybernetics to study pres. 3sg.
“His grandson is a Cybernetics student”
*Erkez gibĭ menĭm de bir **telefon mobil** bĭr de bĭr **calculatorım** bar*
everybody pp. mine too one phone mobile one too one computer exists
“I have got a mobile phone and a computer like everyone else”
*Sen toqtamay bĭr şiy -ler sti -ysĭñ, canı şıq -qan **mobil** **-**ler -den*
you always one thing pl to want prs2sg new to get out part cell phone pl ABL

al -a -mam, başqa masrap -lar-ım bar, saqal -ıñ -dı salqın suw -ga
to buy imposs aor.neg.1sg other expense pl poss1sg beard poss2sg ACC cold water DAT
sal!
imper2sg
"You always want something, I can't buy one of the new cell phones, I have other expenses, so get that out of your mind!"
Salon -ımız -ga balaban ekran -lı bir ***televizor*** *al -dık*
living-room pos.1pl. GEN. big screen with one TV to buy perf.1pl.
"We bought a large screen TV for our living-room"
Aqsam bir ***scurtcircuit -ten*** *bekle -r can -ıp qarangada qal -dı -m*
evening one short circuit ABL wait aor.3sg. burn cvb darkness remain 1sg.
"Last night the light bulbs burned out due to a short circuit. I remained in the dark"
- hand tools: *daltă* "chisel", *patent* "pliers", *şurubelniţă* "screwdriver":
Qasaba iş -i -n -e şıq -qan -da er seper mut -aman ***patent*** *al -ma -ga*
town inside pss3sg epent DAT to exit part LOC each time to forget prs1sg pliers to buy vb.n DAT
"When I go out in the city, I always forget to buy pliers"
Şurubelniţa -*m -dı tab -a -ma -yman, qayerge sal -gan -ım -dı bil -mi -ymen*
screwdriver poss1sg ACC to find imposs neg prs1sg where to put part poss1sg ACC to know neg prs1sg
"I can't find the screwdriver, I don't know where I put it"
Baba -m garaj -dıñ temel -i -n yasamaq üşün taslıq -tan ket -ip tas akel -iyik, tas -lar -ı şıgarmaq üşün bir ***dalta*** *kerek*
father poss1sg garage GEN foundation poss3sg ACC to make for quarry ABL to go cvb stone to bring fut3sg stone pl ACC to remove for one chisel necessary
"My father will bring the stone from the quarry to build the garage foundation, he needs a chisel in order to get the stone out"
- electrical devices: *priză* "outlet", *ştecher* "plug"
Bir oda -ga bir priza az kel -edı onıştan ştecher lazım
one room DAT one outlet little to come prs3sg therefore plug necessary
"A single outlet for a room is not enough, therefore a plug is needed"
- sciences: *geometrie* "geometry", *ierbar* "herbarium"
Yarın ***geometrie*** *ders -im bar, bir* ***compas*** *kerek. Lazım sat -ıp al -iyaq -man*
tomorrow geometry lesson pos.1sg. exists one compass need need buy cvb take fut 1sg
"Tomorrow I have the geometry lesson. I need a compass, I have to buy it"

Oqul -dıñ soñ -ı -n -da azĭrle -gen ***ierbar -ım -dı***
school GEN end poss3sg. epenth LOC to prepare part. herbarium poss1sg. LOC
oca -m -a teslĭm et -iyik-men
teacher poss.1sg. DAT to hand over fut 1sg.
"At the end of the school year, I have to hand over the herbarium that I prepared to the teacher"
- arts: *vernisaj* "vernisage", *sculptură* "sculpture"
- time: *semestru* "semester", *trimestru* "term"
- politics: *deputat* "deputy", *senator* "senator", *dictatură* "dictatorship"
- clothes and shoes : *şubă* "long fur coat"
En -den soñ awa -lar kün kün -den suwı -t -ır,
ABL pp weather pl day day ABL to get colder fact aor2sg
şuban -dı *qara -p şıg -ar -sa -ñ arüw*
long fur coat AC to search cvb to take off aor cond 1sg well
bol -ır
aux to be aor3sg
"From now on, day by day, the weather will get colder, so you'd better wear your long fur coat"
Cür -gen -de pantop-lar -ım bĭr taqılda -ydı sankĭm
walk part. LOC. shoe pl. 1pos.sg. one click pres.1sg. as if
blacheu *bar*
shoe plate exists
"When I walk, my shoes make noise as if I have toe plates"
Siyagı şatla -gan ayaz, şatla -r tas. Saqın üy -den ***fular -sız***
outside to crack part frost to crack aor3sg stone to take care house ABL muffler without
şıq -ma!
to get out imper.neg.2sg
"It is freezing cold outhere. Take care, put a muffler around your neck when you go out!"
- school supplies: *compas* "compass", *echer* "square"*, ghiozdan* "schoolbag", *raportor* "protractor"*, riglă* "ruler"*, stilou* "pen"*,*
Mektep-ler-dĭñ baslama -sı -n -a az qaldı, na bal -lar-ga
school pl GEN begin vb.n pos3sg epent DAT little remanin these child pl GEN
kerek şiy -ler-ĭn al -sa -q: ***stilou, compas, raportor, riglă, ghiozdan***
needed thing pl AC buy cond 1pl pen compass protractor ruler schoolbag
"There is still a little time until school starts. Let's get the necessary supplies for the
children: pen, compass, protractor, ruler, schoolbag"
Abiy -im -den qal -gan bĭr ***echer*** *bar, men de o -n -ı*
elder brother pos.1sg. ABL remain part one square exists I too it epent AC
qullan-a -man şĭmdĭ

use prs 1sg now
“I have a square left over from my elder brother. I use it too now”
- job names: *instalator* “plumber”, lăcătuș “locksmith”, *pilot* “pilot”
Baie -dıñ robinet-ler -ĭn denĭştĭrmek üşün ***instalator-dı*** *bekli -ymen,*
bathroom GEN faucet pl ACC to change for plumber ACC to wait prs1sg
bĭr de ***lăcătuș -tı*** *qapılar-dıñ qulup -ları -n denĭştĭr -me -ge*
one too locksmith ACC door GEN handle poss3pl ACC to change vb.n DAT
epsĭ bĭr -diy bol -gan -ın sti -ymen
everything one comp to be part ACC to want prs1sg
“I’m waiting for the plumber to change my bathroom faucets and a locksmith to change the door handles. I want them all to be the same”
Qadın -lar da ***pilot*** *bol -alar*
woman pl also pilot to become prs3pl
“Women also become pilots”
- household appliances: *congelator* “freezer”, frigider “refrigerator”, *microunda*[29] “microwave” *râșniță* „grind”,
Botqa-man sarma -lar ***microunda-lı*** *pırın* ***-da*** *taa arüw*
pilaf and cabbageroll pl microwave with oven LOC more good
cılın -adı
heat up prs3sg
“The pilaf and the cabbage rolls heat up better in the microwave oven”
Qawe -dĭ elektrik ***râșnița*** *man tart -amız*
coffee ACC electric grinder with to grind prs1pl
“We grind the coffee with the electric grinder”
Aylıg -ım -dı al -gan -da ***congelator-****lı bĭr* ***frigider*** *al -iyaq -man.*
salary poss1sg ACC to take part LOC freezer with refrigerator to take fut 1sg
Eskĭ frigider congelator-sız
old refrigerator freezer without
“I will buy a freezer refrigerator when I get my salary. The old one has no freezer”
- tailoring accessories: *papiotă* “spool”
Azır şıq -qan-da bĭr ***papiot*** *qara cĭp al -ıp, derz -ge*
ready go out part. LOC. one spool black thread take cvb. tailor DAT.
tasla
let imp.2sg.

[29] The most productive category of compounds in modern Romance languages is that of savant formations with compositional elements (prefixoids or suffixoids); new word creations with prefixoids such as *auto-, bio-, micro-, electro-* are numerous (*autocritică* “self-criticism”, *a se autoamăgi* “to deceive oneself”); in Western Romance languages this phenomenon appears from the 12th and 13th centuries and in Romanian in the 19th century (Sala 2012: 113).

“When you go out, buy a black thread spool, and leave it at the tailor”
The Romanian noun *papiotă* “spool” is feminine and when being borrowed the last vowel *ă* is dropped, entering DN under the form *papiot*.
Other semantic fields are represented by:
- plants: *ambrozie* “ambrosia”, *hrean* “horseradish”, leuștean “lovage”, *papură* “rush”
Leuștean *taa arüw salqın -da ös -edĭ*
lovage more good shade LOC to grow prs3sg
“The lovage grows better in the shade”
Aqşam cel es -ken -de ***salvia*** *şeşek -ler-dĭñ qoqı -sı kel -edĭ*
evening wind to blow part LOC sage flower pl GEN scent pss3sg to come prs3sg
“When the wind blows in the evening, you can feel the scent of the sage flowers”
Papura *bataqlık yer -de ös -edĭ*
rush marshy place ACC to grow prs3sg
“The rush grows in marshy places”
Bo sene ekĭ ektar ***lucerna*** *ek -tĭk aywan -lar üşün*
this year two hectar lucerne to plant prf1pl animal pl for
“This year we planted two hectares of lucerne for animals”
- vegetables: DN *qartop* < Rom. *cartof* „potato”:
Qartop-lar *bo sene bol -ma -dı şünkĭ Colorado böcek-lerĭ*
potato pl this year to be neg. prf3sg because Colorado beetle poss3pl
tüs -tĭ
to fall prf3sg
“The potatoes did not grow this year because of the Colorado beetles”
- animals: *ren* “reindeer”, *elan* “moose”, *zebra* “zebra”, names of sheep breeds such
as merinos “merino”, țigaie “tsigai”, țurqan “turcan”:
Baba -m ***merinos, ţigaie****,* ***ţurqan*** *cinis -lar-dan qoy al -ıp*
father pos.1sg. merino tsigai turcan pl ABL sheep take cvb
abiy -im -dıñ de -gen-ĭn et -tĭ şünkĭ abiy -m
elder brother poss1sg GEN say cvb AC do pst3sg because elder brother poss.1sg
aywan sewda-sı
animal love poss3sg
“Dad bought Merino, Tsigai, Tsurcan sheep breeds, pleasing my brother because he is a big animal lover”
- terms from the religious sphere: Crăciun “Christmas”
Romen -ler-dĭñ ***Crăciun*** ***-****ları -n -da Tatar bal -larĭ da*
Romanian pl GEN Christmas poss3pl epent LOC Tatar child poss3pl also
Romen arqadaş-ları man ***colind*** *men cür -eler, Tatar-lar-dıñ*
Romanian friend poss3pl with carol with to walk prs3pl Tatar pl GEN
da bayram -ları -n -da Romen bal -ları bayram
also celebration poss3pl epent LOC Romanian child poss3pl celebration

qayırla -p cür -eler, aslında bo arüw bir şiy, bĭr -bĭr -lerĭ -n
to wish cvb to walk prs3pl in fact this good one thing one one poss3pl ACC
adet -lerĭ -n üren -eler
custom poss3pl ACC to learn prs3pl
"At Christmas, Tatar children go with their friends to sing carols. In their turn, on Tatar holidays, The Romanian children wish the Tatars happy holidays. That is a good thing because they learn from each other the customs of the others."
- means of transport: *maşina* "car", avion "plane"
*Bariera -da bekle -p otır -gan **maşina**-lar-dıñ*
barrrier LOC to wait cvb to stay part. car pl. GEN poss.3sg. epenth. DAT
köbil -me -sĭ -n -e tren -dĭñ
to increase vb.n. poss.3sg. epenth. DAT train GEN
keşĭk -me -sĭ -n -e sebep bol-dı
to be late vb.n. poss3sg epenth DAT to cause prf3sg.
„Due to the delay of the train, the number of cars waiting at the barrier increased"
*Bo zaman-da kĭşkene **maşina-ñ** bol -gan -ı lüks tuwıl, aslı kereklĭ*
this time LOC small car poss2sg to be part poss3sg luxury not but necesaary
bĭr şiy
one thing
"Nowadays, owning a car is not a luxury but a necessity"
Numerous abstracts are also recorded: *corolar* "corollary", *criteriu* "criterion", *retrograd* "retrograde", *fenomen* "phenomenon".

5. Conclusions

Loanwords are the result of languages contact that occurs when speakers of two different languages interact. All these terms above are indicators of a new social paradigm and the progress recorded in science and technology, nouns that have contributed to the enrichment of the Noghay variety spoken in Dobrudja. Beginning with the modern period, the DN vocabulary receives terms orally, because this dialect does not have a written tradition. Therefore, the influence of the Romanian language upon this variety has been done only orally. The loanwords include medical, agricultural, technical terms, job names, and hand tools. DN has borrowed mostly nouns. The ones that end in the vowel *-ă* in the indefinite form were borrowed in the definite form (fem., sg., def. *şurubelniţa* "screwdriver") while the ones which end in *-e* in the indefinite form (fem., sg., indef. *injecţie* "injection") kept this form when borrowed. Masculine nouns and the ones with alternating gender entered DN in the indefinite form: *calculator* (n.) "computer", *instalator* (masc.) "plumber". They take the plural, possessive, and case suffixes, according to the vowel harmony.

List of abbreviations

1	first person
2	second person
3	third person
ABL	ablative
ACC	accusative
AOR	aorist
AUX	auxiliary
COND	conditional
COP	copula
CVB	converb
DAT	dative
DN	Noghay variety spoken in Dobrudja
EPENT	epenthesis
FACT	factitive
GEN	genitive
IMP	imperative
INSTR	instrumental
LOC	locative
Noun	n
PASS	passive
PL	plural
POSS	possessive
PP	postposition
PRF	perfect
PRS	present
REFL	reflexive
Q	question particle
SG	singular
VB	verbal

References

Crystal, David. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Ed. Blackwell Publishing, 2008.

Gemil, Tasin. „Peste un mileniu de existență a populației turco-tătare pe teritoriul României". In Tasin Gemil and Nagy Pienaru (eds.), *Moștenirea istorică a tătarilor*. București, 2010. 9-22.

Haspelmath, Martin, Tadmor, Uri. "The Loanword Typology project and the World Loanword Database". In Martin Haspelmath, Uri Tadmor (eds.) *Loanwords in the World's Languages. A Comparative Book*. Berlin: De Gruyter Mouton, 2009.

Karpat, Kemal, Tanrıyar, Emin. *Dağı delen ırmak*. Istanbul: Timaş Yayınları, 2010.

Johanson, Lars. “The classification of the Turkic languages”. In Martine Robbeets și Alexander Savelyev (eds.), *The Oxford Guide of the Transeurasian Languages*. Oxford: Oxford University Press, 2020. 105-114.
Johanson, Lars, Csató, Éva Á. “The Northwestern Turkic languages”. In In Martine Robbeets și Alexander Savelyev (eds.), *The Oxford Guide of the Transeurasian Languages*. Oxford: Oxford University Press, 2020. 370-391.
Johanson, Lars. *Structural Factors in Turkic Languages Contacts*. Londra/New York: Routledge, 2002.
Johanson, Lars. *Discoveries on the Turkic Lingustic Map*. Stockholm: Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul, 2001.
Johanson, Lars. “The structure of Turkic”. In Lars Johanson and Éva Á. Csató (eds.) *The Turkic Languages.* London/New York: Routledge, 1998. 31-66.
Maiden, Martin. “Romanian, Istro-Romanian, Megeno-Romanian, and Aromanian”. In Adam Ledgeway și Martin Maiden (eds.) *The Oxford Guide to the Romance Languages*. Oxford: Oxford University Press, 2016. 91-125.
Menz, Astrid. “Endangered Turkic languages. The case of Gagauz”. In Mark Janse and Sijmen Tol (eds.), *Language Death and Language Maintenance. Theoretical, Practical and Descriptive Approaches*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2003. 143-156.
Sala, Marius. *De la latină la română*. București: Ed. Pro Universitaria, 2012.
Savelyev, Alexander. “A Bayesian approach to the classification of the Turkic languages”. In Martine Robbeets și Alexander Savelyev (eds.), *The Oxford Guide of the Transeurasian Languages*. Oxford: Oxford University Press, 2020. 115-126.

Online resources

www.recensamantromania.ro/rezultate-rpl-2021. 20 Sept.2023.

TÜRKÇE EĞİTİMİN GELİŞİMİNDE ÜSKÜP TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜNÜN ÖNEMİ: KUZEY MAKEDONYA ÖRNEĞİ

Osman EMİN
"Aziz Kiril ve Metodiy" Üniversitesi, Kuzey Makedonya

Abstract: *Language is the main factor that creates and strengthens the relationship between individual and culture, or rather, it can be expressed as a common bond. North Macedonia became a region where the maps were redrawn, changing from the colorfulness offered by the Ottoman Empire to colorless or confusing. As for the Turks living in the Republic of North Macedonia, as the true heirs of the Ottoman-Turkish culture, they are not content with preserving their national identity, language, literature and culture and carrying them to the present day, they play the role of a bridge in the development of all-round relations between the two countries. Turcologist Annemaria Von Gbain (1901-1993), "Turcology is a profession for foreigners and a national duty for Turks." Dealing with Turkish is a national duty for us Turks. The Skopje Turkish Language and Literature section of North Macedonia has a significant place for the Turks of North Macedonia. After 2001, with the political change in Macedonia, job opportunities were opened to Turks. Today, our students who graduate from this Department work at every stage of the state, in every institution, in every city and village.*

Keywords: *Turkish, language, education, Turcology, North Macedonia*

Giriş. Dünyada, kuruluşundan günümüze kadar yaşayan insanlar, kendilerini hep konuştukları dille ifade ederek iletişim içinde bulunmuşlardır. Konuştukları dil onların duygu, düşünce ve hayalini yansıyan bir ayna olarak, o halkın maddi ve manevi değerlerinin kuşaktan kuşağa da taşıyıcısı olmuştur ve zaman boyunca o insan topluluğuna ulus kimliğini kazandırmıştır. Dil o toplumun en ehemmiyetli ve en değerli unsuru olmakla ona sahip çıkmanın da o halkın en ehemmiyetli milli vazifelerinden biri olmuştur Dile sahip çıkmanın yolu o dilin bütün kurallarını öğrenmekten geçer. Onun için her insanın eğitim ve öğretimde kazanması gereken ilk meziyet, ana dilini doğru kullanmasıdır.

Türk halkının da ana dili Türk dilidir yani Türkçedir. Kuzey Makedonya Türk toplumunun da en önemli unsuru Türk dilidir ve bu dilde yapılan eğitim ve öğretimdir. Eğitim, ailede başlar, okulda iş yerinde ve sokakta sürer. Ancak günümüzde eğitim denilince okulda verilen eğitim akla gelmektedir. Dolayısıyla okul, eğitim kurumlarından ve eğitimin sistemleştirildiği en önemli kurumlardan biridir.

Eğitim süreklidir ve öğrenmenin yeri ve zamanı yoktur. Eğitim dinamiktir, sosyal, kültürel, politik, ekonomik, bilimsel ve teknik gelişmeleri de etkiler. Eğitim aynı zamanda ulusal bir nitelik taşır. Bireyin içinde yaşadığı ulusun ilgi ve ihtiyaçları, eğitimi yönlendirir. Ulusal kalkınmanın en önemli unsuru olan insan gücü, eğitim yoluyla sağlanabilir, eğitim bireyleri ise ulusal amaçlar doğrultusunda yetiştirir. K. Makedonya'da Türkçe eğitim amaçları Makedonya'da yaşayan diğer halkları gibi Türklerin de milli birliğin sağlanmasıdır. Her şeye rağmen Makedonya Türkleri, kimliklerini yaşatmak, kültürlerini geliştirmek, eğitim sorunlarını çözmek, örf ve adetleri ile milli ve dini çıkarlarını elde etmek ve korumak için yıllardır yürütükleri savaşlardan vazgeçmiş değildir. 1944 savaş sonrasında Yugoslavya devletinin, Makedonya'da yaşayan Türklerin dil, edebiyat ve kültür alanında önemli gelişmeler göstermiştir. Bu dönemde Türklerin yaşadıkları şehir ve köylerde Türk okulları açılmıştır. Çok geçmeden okullara öğretmen yetiştirmek için pedagoji kursları düzenlenmiştir (Kaya, 2001: 12). Fakat bu durum da Türklerin kaçan huzurunu yerine getirmeye yetmemiştir. 1953 yılında üçüncü büyük göç yaşanmış, Türklerin yoğun olarak yaşadığı yörelerde Türk nüfus hızla azalmıştır (Engüllü, 1997: 70). 1961 yılında Üsküp'te öğretmen okulları açılarak Türkçe eğitim verilmeye başlanmıştır. Bu süreç 1970 yılına kadar öğretmen yetiştirmeye devam etmiştir. 1964 yılında Üsküp "Kliment Ohridski" Pedagoji Akademisinde Türkçe Öğretmenlik Bölümü 1976-1977 öğretim yılında da Üsküp Filoloji Fakültesinde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü açılmıştır.

Kuzey Makedonya ve Türkçe eğitimin gelişimi. Kuzey Makedonya'da Türkçe eğitimin 1944 yılından başlayarak günümüze kadar çeşitli dönemlerden ve eğitim sistemlerinden geçtiğini göz önünde bulundurursak, bu zaman diliminde K. Makedonya'daki Türkçe eğitimin iniş ve yükseliş yanı sıra ilerleme ve duraklama olduğu görülmüştür. Bu süreç içinde bulunan eğitimimiz bu topraklarda yaşayan öğrencilerimize Türkün özelliklerini, vatandaşlık bilincini, doğru ve ilkeli olmanın anlamını, öğretmiştir. Fakat kimi zaman haksızlıklarla yozlaşan toplumda bu yolculuğunda kimi zor günlerin ve duraklamalarında olduğu bir gerçektir. Bu yolda bunca yıl yapılan faaliyetlerle, seçilen hedef ve gayretlerle ürünlerin de daha da yükseklere gittiği bir gerçektir ve varlığımızın en önemli simgesi olmaya devam etmiştir.

Bütün bunlar, Makedonya'daki Türklerin eğitim ve öğretim bakımından içinde bulundukları zor şartları ortaya koyması bakımından gözden uzak tutulmaması gereken hususlardır. Şüphesiz ki baştan beri Makedonya'da Türkçe eğitim ve öğretimde sürekli olarak eleman sıkıntısı çekilmiştir. Yönetim şekline bağlı olarak, her okulun başlı başına bir işveren olması ve bir yerden bir yere nakil veya atama gibi bir durumun olmaması, her okuldaki maaş ve ödeneğin farklı olması, belirli bölgelerde öğretmen bulmayı neredeyse imkânsız hâle getirmiştir. Yörük Türklerinin yaşadığı Doğu Makedonya bu tür yerlerin başında gelmektedir. Bu durum Makedonya'daki Türk çocuklarını üniversiteden önce eğitim ve öğretimlerini, birkaç yerin dışında, en az iki dil ile tamamlamak mecburiyeti ve zorluğu ile karşı karşıya getirmiştir. Buna katlanabilmek için belirli bir kültüre ve şuura sahip olmak gerekmektedir. Üniversitede ise sadece Makedonca ile öğretim

yapılmaktadır. Dolaysıyla, bir öğrenci üniversiteye kadar ana dili ile öğrenim görmüş olsa bile, üniversitede bir başka dil ile okumak zorundadır. Bütün bu zorluklara ve engellere rağmen, Makedonya'daki Türk çocukları üniversitenin hemen her fakültesinde başarı ile öğrenim görmüşlerdir.

1947'de Üsküp'te öğretmen okulunun açılarak belirli derslerin Türkçe okutulmuş olması, yukarıda açıklamaya çalıştığım ortam içerisinde önemli bir adım olmuştur. Hâlen Makedonya'daki kültür kurumlarında ve okullarda görevli olanların mühim bir kısmı bu okullarda okumuş kimselerdir. İlköğretimin olması ve liselerinin açılmış olması, temel ihtiyacı ortaya koydu.

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Makedonya'da Türkçe öğretime öğretmen kadrosu yetiştirmek üzere kuruldu. Ancak Günümüz koşullarında bu görüşün değişmesi ve geliştirilmesi gereğinden hareketle, bölümümüzün vizyonunda değişiklik yaparak hedefler belirlenmiştir: Makeodnya Türkçe ilk ve ortaöğretim kurumlarına öğretmen yetiştirmek Makedonya'da Standart Türkçeyi kullanma bilincini geliştirmek, Basın ve yayın kuruluşlarına ehil eleman sağlamak 1991 Cumhuriyetin ilanı ile Makedonya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişmesiyle yükselen Türkçe trendi ihtiyaçlarını karşılamak Makedonya'da Türkçenin kısmi resmiyeti sağlanması halinde resmi kurum ve kuruluşlara Türkçe-Makedonca-Arnavutça tercüme elemanları yetiştirmek Balkan Türkolojisi araştırmalarına ivme kazandırmaktır. Yukarıda da işaret edildiği gibi, 1976'da Filoloji Fakültesi bünyesinde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü açılmıştır. Bildiğim kadarıyla, Türkiye dışında Türkçe ile eğitim öğretim yapılan ilk ve tek Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü olması bakımından ayrıca önem taşıyan bu bölümün açılmış olması son derece anlamldır.

Türk Dil Kurumu Eski Başkanı, Ahmet Bican Ercilasun, bölüm hakkında görüşü: "Burada bizim izlerimiz var. Yüzyıllarca burada kaldık ve hâlâ Türkler burada. Dolayısıyla bu izler bir bakıma ilmi şekilde bu üniversitede 47 yıldan beri araştırılmaktadır. "Türk Dili ve Edebiyatı hem araştırılıyor hem de buradaki Makedonlara, Arnavutlara, Boşnaklara ve Türklere öğretilmektedir".

Bugün Makedonya Türkoloji'sinin en güçlü, en köklü, bünyesinde en iyi öğretim kadrosunu barındıran, bölümün her üyesinin uluslararası alanda belli bir saygınlığı ve adı olan, sayısız bilimsel çalışma ve uluslararası bilimsel toplantılara katılan akademisyenlere sahip, Makedonya Türkoloji'si denilince akla ilk gelen devlet kurumdur.

Filoloji fakültesi bünyesinde kurulan Üsküp Türk Dili ve Edebiyatı bölümü. Tito Yugoslavyasındaki yasalara göre, Makedonya Makedonların, Arnavutların ve Türklerin vatanıdır. Türkçe ve bölgede konuşulan milli dillerden biridir. Bu yasaya göre Filoloji Fakültesi'ndeki Makedon Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne paralel olarak önce Arnavut Dili ve Edebiyatı Bölümü açılmıştır. Zira nüfus oranı bakımından önemli bir sayıya ulaşan ve giderek artan orana göre Arnavut dili ve edebiyatı derslerini okutacak olan öğretmen ihtiyacı fazlaydı. Yasaların verdiği imkânları çok sonraları kullanan Türkler de Makedon Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne paralel olarak Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün açılmasını başarmışlardır. Esasen, o zamanlar beyinin Filoloji Fakültesi'nin dekanı olmasından da yararlanan Prof. Dr. Olivera

Yaşar Nasteva, bölümün açılmasında büyük gayretler göstermiş ve kurucu profesör olarak bölüm başkanlığını da üstlenmiştir.

Üsküp Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Prof. Dr. Olivera Yaşar-Nasteva'nın girişimiyle kurulmuştur. İlk öğrencilerini akademik 1976/77 yılında alan Bölüm'ün ilk kadrolu elemanı Prof. Dr. Arif Ago'dur. Ardından Prof. Dr. Hamdi Hasan, Kıdemli Okutman Sena Arif, Prof. Dr. Fadil Hoca, Prof. Dr. Sevin Alil, Prof. Dr. Oktay Ahmed, Prof. Dr. Nazim İbrahim, Kıdemli Okutman Dr. Fatima Hocin ve Prof. Dr. Osman Emin alınmıştır. Başlangıçta Prof. Dr. Vanço Boşkov dıştan destek vermiştir. Geçmişte Bölümde Nizam Reşit, Hülya Daut ve Mariya Leontiç kadrolu asistan olarak çalışmışlardır. Bölümün kuruluşundan bu yana Türkiyeden çok sayıda hoca derslere girmiştir: (Semahat Mahmut, Mehmet Çavuşoğlu, Sencer Tonguç, Saim Sakaoğlu, Ali Alparslan, Hüseyin Özbay, Abdülkadir Hayber. Bunların yanısıra, Türkiye Cumhuriyetinden birçok hoca okutman olarak görevde bulunmuştur (Ruhsar Zübeyiroğlu, Mehmet Akay, Zeliha Günşen, Emel Deniz, Fikret Yıkılmaz, Çiğdem Ülker, Hayati Yavuzer, Zeki Gürel, Secaattin Tural, Sait Okumuş, Recai Özcan, Kadriye Türkkan, Halil Açıkgöz, vb.). Bölüme 1976 yılından beri hiç kesintisiz Türkiye'den akademisyen desteği devam etmektedir. İki yıldan beri Türkiye Cumhuriyetinden Doç. Dr. Yudum Görmüş ve Dr. Sinan Kazancı görev yapmaktadır. Bu hocalar dışında yenilenen yıllık anlaşmalarla Dr. Melek Nuredini ve Dr. Feyhan Ruşid ders vermektedir. Eski Yugoslavya döneminde, diğer cumhuriyetlerden (bugün bağımsız devletler) Prof. Dr. Nimetullah Hafiz (Kosova), Prof. Dr. Slavolyub Cinciç (Sırbistan), Prof. Dr. Fehim Nametak (Bosna-Hersek), Prof. Dr. Darko Tanaskoviç (Sırbistan), vb. Hocalar görevde bulunmuşlardır. Belgrad, Priştine, Saraybosna ve Zagreb Üniversitelerindeki Türkoloji bölümleriyle bugün de çok sıkı iş birliği yapılmaktadır (rapor yazımı, jürilik, kitap incelemesi, vb.). Bölümün Türkiye Cumhuriyetinden Eskişehir Osmangazi Üniversitesi ve Isparta Üniversitesiyle, Almanyadan ise Mainz Johannes Gutenberg Üniversitesi ileimzalanmış Erasmus+ anlaşmaları vardır.

Başlangıçta ülkedeki Türkçe öğretmen sıkıntısının giderilmesi hedeflenirken, zamanla bir de Türk dilinin, edebiyatının, özellikle de Makedonya Türk ağızları ve Makedonya Türk halk edebiyatının bilimsel yaklaşımla incelenmesi ve dünyaya duyurulması adına çok çalışma yapılmış, tez savunulmuştur. Bu doğrultuda, bu Bölüm adeta bir misyonerlik görevi üstlenmiştir. Bölümde anadili Türkçe olan grupta etnik kökeni Türk olan öğrenciler eğitim görmektedir ve sadece etnik kökeni Türk olan öğrencilere diploma (Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni) verilmiştir. Makedonya'nın bağımıslığını 1991 yılında ilan ettikten sonra, 1992 yılında anadili Türkçe olmayan öğrencilere de bir grup açılmıştır. Bu gruptaki öğrencilere dersler ilk iki sınıfta Makedonca yapılmakta, üçüncü sınıfta ise anadili Türkçe olan grubun öğrencileriyle ortak dersleri Türkçe görmektedir. Bu gruptan mezun olan öğrencilere Türkolog-Filolog ünvanı verilmektedir. Ana dili Türkçe olmayan öğrenciler ilk iki yılda önce Türkçe öğrenmekteler. Bu yıllarda görmeleri gereken dersleri Makedonca okumaktalar. Fakat üçüncü sınıftan itibaren iki grup birleşerek bütün dersleri müşterek olarak Türkçe görmekteler. Ana dili Türkçe olmayanların ilk yıllar yeteri kadar Türkçe öğrenememelerinden ileri gelen birtakım aksaklıklar

olmaktadır. Fakat bu aksamaların, zamanla öğretim elemanı kadrosuna bağlı olarak düzeleceğine inanmaktayım.

Akademik 2004/2005 yılından itibaren, Bölümde dersler Bolonya sistemine göre yapılmaktadır. Bölümde lisans dersleri iki grupta yapılmaktadır: Tükçe Öğretmenliği (ana dili Türkçe olan grup) ve Türkolog-Filolog (anadili Türkçe olmayan grup). Dersler dört yıl devam etmekte ve öğrenci toplam 240 AKTS (Avrupa Kredi Transfer Sistemi, ECTS) kredisiyle mezun olmaktadır. Çalışmanın hazırlanmasında Bölüm Lisans Programlarını değerlendirerek doküman incelemesi yöntemi kullanıldı. Yıldırım ve Şimşeğe göre "Doküman incelemesi, araştırılması hedefenen olaylar veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar." (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 187).

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde öğretmenlik ve kültüroloji lisans programları sunarak, ders içerikleri genellikle hem zorunlu ders, hem de seçmeli ders olarak sunulmaktadır. Üsküp Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Programında zorunlu ders sayısı 36, zorunlu-seçmeli ders sayısı 13 (bir dönemde 2 zorunlu seçmeli dersten bir ders seçme hakkı), fakülte çapında seçmeli ders sayısı 210 (bir dönemde 35 seçmeli dersten bir ders seçme hakkı), bir dönemde alınması gereken seçmeli ders sayısı 2'dir. Büyük sayıda sunulan seçmeli ders sayısının zorunlu derslerden fazla olduğu görülmektedir. Seçmeli ders alternatiferinin çok oluşu öğrenci ilgisine ve seçmek istediği programa yöneliktir. Türk Dili ve Edebiyatı Lisans Programında alan bilgisine yönelik dersler ağırlıklıdır. Programdaki derslerin %70'i alan bilgisi, %20'i Öğretmenlik veya Kültüroloji programına yönelik meslek bilgisi ve %10'u genel kültür bilgisi şeklinde dağılım göstermektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Yabancılara Türkçe olarak bilinen Türk Dili dersi, Fakültenin ve Üniversitenin diğer öğrencilerine dört dönemlik bir ders olarak sunulmaktadır. Akademik 1992/93 yılından itibaren Bölümde yüksek lisans seviyesinde iki ayrı grup vardır: Türk Dili ve Türk Edebiyatı. Öğrenci master ünvanına bir yıllık eğitimden sonra ve savunulan tezle ve toplam olarak 60 krediyle ulaşmaktadır.

Tipolojik olarak Türkçeye yakınlığıyla bilinen Macar dili, akademik 1993/94 yılından itibaren Bölümde açılan Macar Okutmanlığı dâhilinde dört dönemlik bir ders olarak öğrencilerin tercihine sunulmaktadır. Macaristan Cumhuriyeti'nin Üsküp Büyükelçiliği ve Macaristan Dış İşleri Bakanlığı'nın katkılarıyla, 1993 yılından bu yana Bölümde bir de Macarca okutmanı çalışmaktadır. Şu anda Macarca okutmanı olarak Mr. Darina Bayoviç görev yapmaktadır. Macarcaya ilgi gösteren öğrencilere burslar verilip, Macaristan gezileri de düzenlenmektedir.

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne her yıl on beş, yirmi kadar öğrenci alınmaktadır. Ana dili Türkçe olmayanlar veya Türkçe bilmeyenler grubuna ise önceleri yirmi kişi alınırken son iki yılda bu sayıda büyük düşüş görilmektedir. Son yıllarda Türkiye ile Makedonya arasındaki siyasî ve ticari ilişkilerin düzelmesi ve gelişmesiyle Türkçeye duyulan ilgi giderek daha da artmaktadır. Onun için, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, birtakım engellerin ortadan kalkmasıyla aynı zamanda önemli bir Türkçe öğretim merkezi durumuna gelebilir. Esasen ana dili Türkçe olmayanların ilk beklentileri de budur. Kültür konusunda ülkemizdeki yetkililerin

birazcık duyarlı olmaları ve bunun dışarıda engellenmemesi şarttır. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencilerinin iyi yetişmeleri biraz da bunlara bağlıdır.

Sonuç. Bilim dalı olarak Türkoloji veya eski adıyla Türkiyat, ilk olarak Avrupa ülkelerinde 18. yüzyılın sonlarına doğru gelişmeye başlamıştır. O dönemlerde askeri, siyasi, ekonomi ve kültür alanında dünya devi olan Osmanlı İmparatorluğunu kuran ve yöneten Türklerin tarih, kültür, medeniyet, sanat ve edebiyatları yabancıların merak konusu olduğundan değil, siyasi ve stratejik amaçlardan dolayı irdelenmeye başlanmıştır.

İşte bu yüzden Türkiyat bilimi ilk olarak Fransa'da 1795'te kurulan Yaşayan Şark Dilleri Okulunda (Ecole des Langages Orientales Vivantes [ekol dölangaje oriental vivante]) başlamıştır. Daha sonraları Almanya, İngiltere, Rusya gibi ülkelerde Türkiyat eğitimi veren okullar kurulmaya devam etmiştir. Balkanlarda ve daha yakın çevremizde Türkiyat eğitimi veren okullar 2. Dünya Savaşından sonra açılmaya başlamıştır. Saraybosna, Belgrat, Sofya gibi yerlerde Türkiyat eğitimi Şarkiyat veya Şark Dilleri adı altında veriliyordu. Ancak Üsküp Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitelerinde filoloji fakülteleri çatısı altında Türk Dili ve Edebiyatı bölümleri kuruldu.

Türkiyat veya şimdiki adıyla Türkoloji'ye Avrupalılar tarafından bu ölçüde önem verilmesinin elbette ki stratejik nedeni vardır. Avrupalıların Türkoloji terimiyle ifade etmek istedikleri şey, Türklük bilgisidir. Peki, biz bu bilime ne kadar önem veriyoruz? Maalesef, bir bakıma kendi kendimizi tanımak bilimi olan Türkoloji'ye gereken önemi veremiyoruz. Biz Türkoloji'yi sadece Türk Dili ve Edebiyatından ibaret olduğunu farz ederek, Türkoloji eğitimi veren kurumları Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni yetiştiren eğitim kurumu olarak görüyoruz. Türkoloji'yi böyle dar bir çerçeveden değerlendirdiğimiz için de bu bilimden gerektiği kadar yararlanamıyor, gençlerimizi bu bilimi tahsil etmeye yönlendiremiyoruz. Günümüzde ebeveyn ve öğrencilerin en çok beğendikleri bilimler arasında maalesef uygulamalı bilimler olan tip, mühendislik gibi alanlardır. Bu alanların da yerine göre önemi yadsınamaz, ancak insani bilimler veya eski adıyla beşeri ilimlerin burada yaşayan Türk topluluğunun varlığını sürdürebilmesi için olmazsa olmazlarındandır. Bu yüzden, geniş vizyonlu, kendine güvenen, yarına umutla bakan ve Türklük adına bir şeyler yapmayı heves etmiş genç arkadaşlarımızı Türkoloji okumaya davet ediyoruz.

XX. yüzyılın başlarında İsmail Bey Gaspıralı (1851-1914) da tüm Türklerin her alanda birleşmesini, büyük bir kitle ve güc ortaya getirmesini sağlamak için Rus baskını altındaki Müslüman Türkler ile Osmanlı Devleti de dahli olmak üzere, tüm Türk Dünyası'na, kabul ettirmek istediği şu düşünceyi oluşturmuştur: "Dilde, Fikirde, İşte Birlik". Bu ilkesiyle Türk Dünyası'nın uyandırıcısı olarak bilinen İsmail Bey Gaspıralı, düşündüğü Türk Dünyası dili için şunları da söylemiştir: "Dilimiz ustası bulunup kaleme alınıp işlenirse şimdikine göre çok daha parlak ve kullanışlı olur...", "Yapıtlarımız mümkün olduğu kadar şimdikine göre, çok daha parlak ve kullanışlı olur..." Bugün Makedonya Türkoloji'sinin en güçlü, en köklü, bünyesinde en iyi öğretim kadrosunu barındıran, bölümün her üyesinin uluslararası alanda belli bir saygınlığı ve adı olan, sayısız bilimsel çalışma ve uluslararası

bilimsel toplantılara katılan akademisyenlere sahip, Kuzey Makedonya Türkoloji'si denilince akla ilk gelen devlet kurumdur. Tabii ki bu Bölüm başlangıçta ve ondan sonraki yıllarda uzun zaman birçok sorunla karşılaştır, bölüm hocalarının üstün gayretleriyle bu Bölüm ayakta kalmış ve bu günlere gelmiştir. Bu doğrultuda, bugün emekli olan hocalarımızın gayretlerini unutmamalıyız. Onların sayesinde bugün Bölümümüz 47. kuruluş yıl dönümünü kutlayabilmektedir. Başlangıçta Türklere Türkçe eğitim vermeyi hedefleyen Bölüm, bugün daha çok bilimsel çalışmalarla kendini ispatlamıştır. Bölüm, yükseköğretimin sadece lisans değil, yüksek lisans seviyesinde de öğretim vermektedir. Çok sınırlı şartlar altında bu Bölüm 47 yıl ayakta kalmışsa, Balkan toprakları tarihinde iz bırakmış demektir. Bu Bölüme herkesin sahip çıkması gerekmektedir. Bu Bölüm, Kuzey Makedonya Türklerinin millî bir kurumudur. Fakültemizdeki konumu da "Milli Bölüm" olarak geçmektedir.

Kaynakça

Ago, Arif. *Makedonya'da Türk Halkının Anadil Üzerine Eğitim-Öğretim ve Sorunlar.* Sesler Dergisi 302, 7-10, 1996.

Airasian, W. Peter. *Classroom assessment, fifth edition, concepts and applications,* Mc Graw Hill, 2005.

Djordjevic, Jovan i Potkonjak, Nikola. *Pedagogija, Naucna kniga.* Beograd, 1983.

Engüllü, Suat. *Makedonya Türk Edebiyatı ve Yugoslavya (Kosova) Türk Edebiyatı. Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi-Makedonya-Yugoslavya (Kosova) Türk Edebiyatı*, 7. Cilt, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1997.

Kaya, Fahri. *Makedonya'da Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Yarını*. Sesler Aylık Kültür Sanat Dergisi, 328, 5-16. 2001.

Oliva, F. Peter. *Developing the Curriculum.* Scott Foresman and Company, Boston, 1988.

Ronald, C. Doll. *Curriculum İmprovement:Decision Making and Process, Allyn and Bacon,* Boston, 1986.

Rosandić, Dragutin. *Književnost u osnovnoj školi.* Školska Knjiga, Zagreb, 1978.

Yıldırım, A. & Şimşek H. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Seçkin, 2008.

Абази, Неџат. *Историја на школството*. Просветно дело – списание за педагошки прашања 2005 год. бр. 4, Скопје, 2005.

Адамческа, Снежана. *Педагошка експертиза на наставните програми и учебниците за Граѓанско образование во основните училишта во Р. Македонија.* Филозофски факултет, Скопје, 2004.

Наташа А.Галевска. *Квалитативни истражувања во воспитанието и образованието.* Киро Дандаро/Битола, 1998.

Јасмина Д. Дизадаревиќ. *Дидактика на јазичното подрачје во основното образование.* Просветно Дело, Скопје, 2003.

KUZEY MAKEDONYA'DAKİ TÜRKÇE EĞİTİMİN SORUNLARI: YÖRÜKLÜK'ÜN KIZILALMA-KARAMAN BÖLÜMÜ ÖRNEĞİ

İzzet İBRAHİMSOYLU
Trakya Üniversitesi, Türkiye

Abstract: *This study covers the Kızılalma-Karaman and Sındırgı parts of the Yörüklük region in North Macedonia. In other words, it touches to problems faced by Turkish students studying in municipal schools in Shtip, Karbintsi and Raduş.*

Keywords: *North Macedonia, Yörüklük, Education Problems, Turkish*

Giriş. Kuzey Makedonya'daki Yörüklük bölgesinin Kızılalma-Karaman bölümü ile Sındırgı bölümündeki; diğer bir ifadeyle İştip, Karbintsi ve Raduş belediyelerine bağlı olan Türk köylerindeki Türk çocukları eğitimlerini söz konusu belediye okullarında sürdürürler. Bu bağlamda İştip Belediyesine iki okul bağlıdır; bunlar Şaşavarlı ve Poçuval köyündeki iki okuldur. Poçuval ve Şaşavarlı'da ilkokulun 4. sınıfına kadar eğitim vardır. Her iki okulda da eğitim 4. sınıfa kadar Türkçe'dir. Karbintsi Belediyesine bağlı ilkokullarından biri Kulağuzlu'dur. Kulağuzlu köyündeki okula Kulağuzlu, Kepekçili ve Yonuzlu'dan Türk öğrencileri okumaya gider. Ebipli köyünden Türk öğrencileri ise Aktaş Pırnalı köyündeki okula devam eder. Kutsa'da ve Hocalı'da 4. sınıfa kadar okul vardır. Kurfalı köyünden öğrenciler Hocalı köyündeki okula gider. Alakoç ve Kocalı'nın okulu ortaktır. 4. sınıfa kadar öğrenim vardır. Keza Pırnalı ile Süpürge'nin okulu da ortaktır. 4. sınıfa kadar eğitim-öğretim yapılmaktadır. Buçum'da, Topolnitsa'da ve Koca Kulağuzlu'da 4. sınıfa kadar eğitim-öğretim vardır. Bunlar; 5.6.7.8.9. sınıfları Raduş'ta devam ederler.

Söz konusu bildiride kullanılan veriler alandan derlenen bilgilere ve bölgede yapılan katılımcı gözleme dayanmaktadır.

A. Türkçe'nin Tarihî Geçmişi. Türkçe'nin Balkanlardaki, özellikle Kuzey Makedonya'daki serüveni Hunlarla başlamış; Avarlarla, Asparuh Bulgarlarıyla devam etmiş; daha sonra da Oğuzlar, Peçenekler ve Kumanlarla devam etmiştir. Bu Türk boyları Türkçeyi kendileriyle birlikte Karadeniz'in kuzeyinden getirmişlerdir. Bunun devamında Türkçe'nin Kuzey Makedonya'ya nüfuzu Karadeniz'in güneyinden diğer bir ifadeyle Anadolu üzerinden devam etmiş; Selçüklüler ve Osmanlılar döneminde gelmiştir. Osmanlı Türkiyesi öncesi Türklerin Türkçeleri ya

asimile olmuş ya da şekil değiştirerek günümüze bir türlü ulaşırken, Osmanlı Türkiyesi ile gelen Türkçe günümüze dek devam etmektedir.

B. Türkçenin Güncel Durumu. Türkçe, konuşurluluk (konuşulma oranı) bakımından Kuzey Makedonya'da Makedonca ve Arnavutçadan sonra üçüncü sırada yer alır. Kuzey Makedonya'daki Türkçenin üç temel ağzı vardır: Bunlar resmî Türkiye Türkçesi (İstanbul ağzı), Türk-yörük ağızları ve Türk-yatık ağızlarıdır. Sözünü ettiğimiz ağzılar kendi içerisinde de bölünür ancak şimdi konumuz o olmadığı için oraya değinmeyeceğiz.

Öte yandan bu konuya neden değiniyoruz; çünkü Türkçe eğitimde etkili oluyor. Öğretmenlerin ve öğrencilerin ağzı farklıdır. Bu da eğitimi olumsuz olarak etkilemektedir. Örneğin, Yugoslavya döneminde Konçe'den öğretmenler Yörüklük'ün Kızılalma-Karaman bölümündeki köylerdeki okullarda öğretmenlik yapmışlardır; hâlen de yapanlar vardır. Bu bağlamda Türk öğretmenler başka bir ağzı, söz konusu köylerdeki öğrenciler başka biz ağızla konuşuyor. Buna ek olarak da öğretmen eğitim dili olarak Türkiye Türkçesinin İstanbul Ağzıyla eğitim veriyor. Yani öğretmenin ağzı başka, öğrencinin ağzı başka eğitim dili başkadır.

C. Sorunlar

1. Öğretmen ve Öğretmenlik Sorunu

a. Öğretmenin İşsizlik Sorunu. Aslında eğitimin temelinde öğretmen vardır. Eğitimin taşıyıcı direği öğretmendir. Öğretmenlerin en büyük korkuları ise 'işsizlik sorunu' dur; diğer bir ifadeyle 'işsiz kalma korkusu' dur. Çünkü çoğu öğretmen kadrolu değildir. Kolay kolay da kadrolu yapılmaz. Kadrosu olmayan öğretmenlerin işi belediye başkanına bağlıdır. Yani onun durumunu siyaset belirler. O dönem hangi partinin belediye başkanı yönetimde ise, öğretmenlerin işe devam edip edemeyeceğine de o karar verir. Meselâ, bu şekilde pek çok kez Karbintsi Belediyesinde belediye başkanı bir öğretmenin işine son vermiştir. Bu konuyla ilgili olarak bir öğretmen "*öğretmen işe giriyor*, *1 yıl sonra devlet sınavına giriyor*, *sınavı kazanırsa 1 yıl sonra kadrolu olmuş oluyor. Bu, kadrolu öğretmenler içindir. Kadrolu olmayanlar için siyasetle devam ediyor*, *gidebildiği yere kadar. Raduş belediyesinde*, *40 öğretmenden 30 tanesi tahminen kadroludur*." diyor.

b. Ek İş Yapma Sorunu. Bir diğer sorun öğretmenlerin 'ek iş yapma sorunu' dur. Birçok öğretmen öğretmenliğin yanında ek iş yapar. Kimisi hayvancılıkla, kimisi odunculukla, kimisi tütüncülükle, kimisi tarımla uğraşmaktadır. Bu da verimliliğin ve öğretmenin öğrencileri için faydalı olabileceği yetkilikleri kazanmaya ayıracağı zamanın azalmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla eğitimin niteliği ve kalitesinin düşmesi gündeme gelmektedir.

c. Kendini Geliştirmeme Sorunu. Üçüncü sorun, 'kendini geliştirmeme sorunu' dur. Örneğin öğretmenlerin yıllık kitap okuma oranı neredeyse "0"dır. Keza başka dil öğrenme uğraşı yoktur.

ç. İyi Örnek Olamama Sorunu. Bir başka sorun ise iyi örnek olamama sorunudur. Bazı öğretmenler kumar oynar, iyi giyinmez, toplum içinde hâl ve hareketlerine dikkat etmez. Nerede, ne ve nasıl konuşacağını bilmez, dikkat etmez. Kendileri Türkçe ders vermelerine rağmen kendi çocuklarını Makedonca sınıflara gönderirler. Bu da Türkçe açısından 'olumsuz' olarak nitelendirilmektedir.

d. Öğretmenin Türkçe Sorunları

1) Öğretmenlerin Türkiye Türkçesini Yeterince Bilmemesi Sorunu. Türk öğretmenleri Türkçe eğitim almadıkları için Türkçeye yeterince hâkim değiller. Bunun sebepleri aralarında Türkiye Türkçesiyle (İstanbul Ağzı) veya Türkiye'de eğitim almamış/alamamış olmalarıdır. Yugoslavya döneminden sonra Koca Göç'le birlikte var olan öğretmenler de Türkiye'ye göçmüştür. Yugoslavya ve Makedonya döneminde yetişen öğretmenler Türkiye Türkçesinden ziyâde Sırpça veya Makedonca eğitim almışlardır. Bu nedenle Türkiye Türkçesine yeterince hâkim değillerdir. Bu arada kendilerini geliştirmemeleri, Türkçe kitap okumamaları gibi sebepler de olumsuz etkilemektedir. 2023 yılı itibari ile Türkiye'de eğitim gören sadece 2 kişi bulunmaktadır.

2) Öğretmenlerin Türkiye Türkçesi ile Öğrencileri Konuştuğu Ağzı Karşılaştıracak Durumda Diyalektolojiye Hâkim Olamamaları. Öğretmenler, verimli olabilmek için hem kendi ağızlarını hem öğrencilerin ağızlarını hem de Türkiye Türkçesini (İstanbul Ağzı) çok iyi bilmeleri gerekmektedir. Bu sayede öğrencilerin öğretmenleri daha iyi anlayarak, daha iyi eğitim almaları mümkün olacaktır.

Öğretmenlerin bir kısmı Türkçenin Türk-yörük ağzını bir kısmı Türk-yatık ağzını konuşurlar. Türkiye'ye yaşanan Koca Göç'ten sonra, Yörüklük'ün Kızılalma-Karaman bölümü ve Sındırgı bölümünde, ayrıca Topannık ve Buçum köylerinde öğretmenlerin çoğu Konçeli idi. Konçe, Yörüklük'te öğretmen kaynağı idi. Hâlen de öyledir; fakat son yıllarda başka Türk köylerinde de öğretmenler yetişmeye başlamıştır. Bu bakımdan Konçe Yörüklük'te öğretmenlik konusunda özel bir yere sahiptir. Bölgenin tüm Türk öğretmen ihtiyacını neredeyse gidermiştir. Konçe'deki öğretmenler Türk-yatık ağzını konuşurlar. Ancak Türk-yörük köylerinde de de öğretmenlik yapmışlardır. Dolayısıyla kendileri Türk-yatık ağzı ile konuşurken ve dersleri bu ağızla anlatırken muhatapları olan öğrencileri Türk-yörük ağzı ile konuşmaktadır. Günümüzde Şaşavarlı, Poçuval köylerinde ve Raduş'ta öğretmenlerin çoğu bu ağızla konuşurlar. Bunun tersine Raduş'ta Türk-yatık öğrencilere Türk-yörük öğretmenler de ders vermektedir. Bu öğrenciler de zorlukla karşılaşmaktadır. Her iki Türk öğretmen grubu öğrencilerinin konuştuğu ağız bilmesi gerekmektedir. Bu da öğrencileri anlamada ve onlara anlatmada kolaylık sağlayacaktır.

3) Pedagoji Sorunları

a) Öğretmenlerin Pedagoji Eğitimi Almamış Olmaları. Özellikle Koca Göç'ten sonra Türk öğretmen neredeyse bitmiştir. Yeni öğretmenlerin yetişmesi

uzun zaman almaktadır. Bu durumun neden olduğu öğretmen yokluğundan dolayı lise bitiren bir kimse bile öğretmen olabilmiştir. Daha sonra üniversitede herhangi bir bölüm bitiren biri pedagoji eğitimi almasa dahi öğretmen olabilmiştir. Bugün öğretmenlerin bir kısmı böyledir. Bu da eğitime ve öğrencilere olumsuz olarak yansımaktadır. Bu da eğitimde kalite ve nitelikli insan yetişmesini olumsuz etkilemektedir.

2. Öğrenci Sorunu

a) Öğrencinin Türkçe Sorunu

b) Öğrencinin Makedonca Sorunu. Türkler, Aktaş Dağı eteklerinde diğer bir ifadeyle Yörüklük'ün Kızılalma-Karaman bölümünde yaşarlar. Burası yalıtılmış, etnografik bir Türk bölgesidir ve Türk köylerinde sadece Türkçe konuşulur. Bu bakımdan Türk çocukları tabii olarak evde Türkçe konuşurlar. Anadilleri Türkçedir, Türkçeden başka dil bilmezler, iki dilli değildirler. Hem öğrenciler hem de ana-babaları Makedoncayı bilmezler. Bilseler de bu Makedonca bilim-eğitim dili düzeyinde değildir. Çünkü bu insanlar Türk Günü'nden beri yalıtılmış bir bölgede yaşıyorlar, sadece Türkçe konuşurlar, konargöçer bir yaşam biçimiyle yaşarlar, eğitim düzeyleri düşüktür.

Türk çocukları anadillerini bildikleri gibi, yaşadıkları ülkenin de dilini bilmek zorundadır. Bu vesileyle Makedoncayı iyi öğrenmeleri gerekmektedir. Ancak bu sorunun aşılabilmesi için iyi Makedonca öğretecek öğretmenlere ihtiyaç vardır. Öğretmenlerin bazıları Makedoncaya yeterinde hâkim değillerdir.

c) Öğrencinin İşsizlik Sorunu. Kuzey Makedonya'daki Yörüklük'ün Kızılalma-Karaman ve Sındırgı bölümünde yaşayan Türkler, sahip oldukları konargöçer yaşam biçimi gereği hayvancılıkla uğraşırlar. Daha sonraları buna tarımcılık (ziraat) da eklendi.

Hayat biçimlerinden, yeterli düzeyde eğitim alamamalarından ve siyasetin dışlamasından dolayı Türkler resmî kurumlarda işe giremediler daha doğrusu alınmadılar. Bugün artık içlerinden eğitimli kişiler çıkmasına ve resmî kurumlarda işlere alınmaya başlamalarına rağmen hâlâ işsizlik sorunu devam etmektedir. Bu durum da Türklerin eğitime olumsuz bakmalarına neden olmaktadır. Yani Türk çocuklarına olumsuz örnek teşkil etmektedir. Bu bağlamda "*okusam da bir iş bulamadıktan sonra*; *her şey boş*" derler.

3. Ana-Baba Sorunu. Eğitimsizliğin birkaç temel sebebi vardır. Birinci sebep Türklerin konargöçer yaşam biçimine sahip olmalarıdır. Tarih sahnesine çıkışlarından itibaren Türklerin bir kısmı konargöçer bir hayat yaşamışlardır; hâlen de yaşamaya devam etmektedirler.

Kuzey Makedonya'nın Aktaş Dağı eteklerinde diğer bir ifadeyle Yörüklük'ün Kızılalma-Karaman bölümü ve Sındırgı bölümünde yaşayan Türkler '*yörük*' sıfatına sahiptirler. Bu sıfat onlara konargöçer yaşam biçimine sahip olmalarından ötürü verilmiştir. Bu bağlamda konargöçer toplumlarda tarihten beri

okuma oranı çok düşüktür. Bunun nedeni yaşadıkları hayattır; yani hayvancılıktır. Bu hayat tarzının eğitime imkân tanımamasıdır. Osmanlı Türkiyesi, Kuzey Makedonya'dan çekildikten sonra Yörüklük'teki Türkler zaten yalıtılmış bir bölgede yaşadıkları ve konargöçer yaşam biçimine sahip oldukları için eğitimden uzak kalmışlardır. Buna Yugoslavya ve sonrasında devletlerin de ihmâl etmesiyle okuma oranı neredeyse sıfıra düşmüştür. Bu bakımdan öğrencilerin bugün ana babalarının okuma oranı neredeyse yoktur. Çok az kişi okuma yazma bilmektedir. Bu nedenle çocuklarına eğitim konusunda hiç birşey aktaramamaktadırlar.

4. Sistem Sorunu. Resmî olarak Türklerin yaşadığı köylerde Türkçe eğitim verilmesi gerekmektedir. Yörüklük'ün Kızılalma-Karaman bölümünde bulunan Kulağuzlu ilkokulunda (1-5. sınıfa kadar) öğrencilerin tamamı Türk olmasına rağmen eğitim dili Türkçe değildir. Belediyenin siyasi oyunlarıyla burada Türkçe eğitim verilmemektedir. Öğretmen/ öğretmenler de Türk değildir. Bu oyuna sadece belediye değil Kulağuzlu köyündeki Türkler de alet olmaktadırlar. Zira bilinçsizce davranarak, siyasilerin oyuna gelerek Türkçeye engel olmaktadırlar. Hâlbuki öğrencilerin hepsi Türk'tür.

Radanya köyünde de durum farklı değildir. Radanya, son yıllarda büyüyen bir Türk köyüdür. Diğer köylerden özellikle son yıllarda Aktaş Dağ eteklerinde bulunan Türk köylerinden Türkler Radanya'ya inmektedir; bu süreç hâlen de devam etmektedir. Bu nedenle Türk öğrenci sayısında artış görülmektedir. Yine belediyenin ve öğretmenlerin oyunları ile Türk çocukları Türkçe yerine başka bir dilde okumaya mecbur edilmektedir. Buna yine en fazla Türk ana-babalar ve öğretmenler sebep olmaktadır. Öğretmenler, öğretmen olabilmek ve ders verebilmek için başka bir dili kabul etmek zorunda kalmaktadırlar.

Bir de Türk öğretmenler, kendi çocuklarını Türkçe yerine Makedonca sınıflara göndermeye başlamışlardır. Meselâ Raduş belediyesinde buna örnek Türk öğretmenler vardır. Eğitimin en acı yanı olanı bu olsa gerek; kendileri Türkçe ders verirken, güya Türkçeyi ve Türklüğü savunurken kendi çocuklarını Makedonca sınıflara göndermektedirler. Türk öğrencilerine olumsuz örnek olmaktadırlar. Bu da söz konusu öğretmenlerin kalitesini ve Türklük bilincini sorgular nitelikte bir durumdur.

5. Sosyal Sorunlar

a. Televizyon. Bölgede Türkler arasında Türk televizyonları izlenmektedir. Çanak antenlerle televizyon Türklerin hayatına girmiştir. Her hânede mutlaka Türk kanalları vardır. Televizyonlar da çocukları olumsuz etkilemektedir. Bir yandan İstanbul ağzını öğretirken diğer yandan kendi özgün ağızlarını kaybetmektedirler. Bu; bir anlamda Türkiye Türkçesine yakınlaştırırken diğer yandan özgün bazı kelime ve kavramlar yok olmaktadır. Buna karşın Makedonca televizyon pek izlenilmez. Diziler de özellikle Türk dizileri (Türkiye dizileri) çocukların vakti televizyon karşısında geçirmesine ve eğitim-öğretim için ayırdıkları zamanın azalmasına neden olmaktadır. Ayrıca değerleriyle örtüşmeyen tutum ve davranışlar edinmelerine de sebep olmaktadır.

b. Telefon. Telefonlar da son yıllarda çocukların yaşamına girmiş durumdadır. Tabi ki bu durumla sadece Türk çocukları karşılaşmaz; başka bölge ve ülkedeki çocuklar da aynı sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. İlginç olan bir durum da henüz ana-babaların kendilerinde telefon yok iken çocuklarında var olmasıdır. Zira ana ve babaların bu teknolojiye hâkim olmamalarından dolayı çocuklarının telefonlarda ne yaptığını, neyle meşgul olduklarını bilmemekte ve ilgilenmemektedirler.

Öte yandan diğer toplumlarda ya da başka bölgelerde telefon insanların yaşamına aşama aşama girerken, sözünü ettiğimiz bölgede ise bir anda girmiş bulunmaktadır. Bu da bir anlamda toplumda ve çocuklarda 'kültürel şok' yaşatmaktadır.

Sonuç. Türkçe eğitimin önünde en büyük engel siyasettir. Siyaset, Türklerin geleceğini belirleyen en önemli kurumdur. Siyasetçiler, öğretmenleri kendi siyasi çıkarları için kullanmaktadırlar. Dolayısıyla bazı öğretmenler bir partinin şube başkanı gibi çalışmaktadır. Daha doğrusu çalışmak zorunda kalmaktadır. İkinci sorun, öğretmenlerin öğretmenliklerinin yanında diğer işlerle de uğraşmasıdır. Bu bağlamda öğretmenlik, bölgedeki bir öğretmenin ifadesiyle "*öğretmenlik, öğretmenlerin en son işidir*." şeklinde ifade edilmiştir. Dolayısıyla Türk öğretmenlerin işlerini severek yapmaması; sadece geçim kaynağı olarak görmesi, öğretmenliği kutsal bir meslek olarak görmemesi, '*millî bir dava olarak bakmaması*' söz konusu mesleği ve öğrencileri olumsuz etkilemektedir.

Bundan sonra bölgedeki öğrencilerin diğer bölgelerle ve insanlarla daha kolay iletişime geçmesi, ulaşımın kolay olması, sosyal medya vb. platformların eğitim konusunda sıkıntıların devam edeceğini gösterir niteliktedir.

BALKANLARDA YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇENİN ÖĞRETİMİ: YUNANİSTAN ÖRNEĞİ

Ntilek OSMAN
Trakya Üniversitesi, Türkiye

Abstract: *Turkish is one of the most spoken languages in the Balkan countries and Greece is among these countries where Turkish has been taught as a minority language in minority schools in Western Thrace since 1923. Despite the recognition of Hebrew and Armenian at the beginning of the 20th century, only Turkish is recognised as a minority language by the state nowadays. In Greece, Turkish has a special and autonomous position in that it is the mother tongue of the Western Thrace Turkish Minority. The Treaty of Lausanne provides the right to education as an autonomous minority education right and according to the treaty; the Turks of Western Thrace can establish their own schools, in which Turkish was used as the language of instruction along with Greek.*

However, the teaching of Turkish in schools has been limited to only the Turkish minority schools in Western Thrace. In Greece, there is no general language policy apart from the teaching of official language Greek. The teaching of Turkish was not included by at any stage of compulsory education apart from minority schools and it was 2006 when Greece introduced the teaching of Turkish first time in mainstream majority state schools. An attempt was made to provide other children, mainly Greek, with the opportunity to learn Turkish in compulsory education. By this pilot implementation, which envisaged the teaching of Turkish as a foreign language in some state secondary schools in the Western Thrace region began, albeit on a regional basis.

In this study, the teaching of Turkish other than in the Turkish minority schools in Greece, will be discussed. In this context, firstly, the Greek Ministry of Education's 2006 decree number 61539, which regulates the inclusion of the elective Turkish course in the curriculum to be taught in state schools in the Thrace region of Greece, will be examined. Secondly, the positive and negative aspects of the implementation and the reasons for its regional implementation will be analysed.

Keywords: *Balkans, Greece, Turkish as a foreign language, Turkish education.*

Giriş. Yunanistan'da resmî olarak kabul edilmese de etnik kökeni ve ana dili farklı pek çok grup yaşamaktadır ve bu alanda yapılan araştırmalar, ülkede 14 farklı dil grubunun kullanıldığını göstermektedir. Bu etnik ve dilsel grupların varlığı göz önüne alındığında, ülkede çok dillilik kaçınılmaz bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, 20. yüzyılın başında İbranice ve Ermenicenin tanınmasının dışında günümüzde yalnızca Türkçe, devlet tarafından azınlık dili olarak tanınmaktadır. Ülkede, resmî dil Yunanca dışında genel bir dil

politikası olmadığı gibi Türkçenin öğretimi de 2006 yılına kadar Batı Trakya'daki Türk azınlık okulları dışında zorunlu eğitimin hiçbir aşamasında yapılmamıştır.

Yunanistan'da Türkçe, Lozan Antlaşması'nın koruyucu ve belirleyici hükümleriyle ülkede bırakılan Batı Trakya Türk Azınlığının ana dili olması bakımından özel ve özerk bir konuma sahiptir. Buna göre özerk azınlık eğitim hakkı tanınan Batı Trakya Türkleri, Yunanca ile birlikte Türkçenin eğitim dili olarak kullanıldığı kendi azınlık okullarını kurabilmişlerdir. Sadece Türk azınlık çocuklarının kaydolabildiği bu okulların dışında (Abdurrahman 71), zorunlu eğitim içinde diğer azınlık çocuklarının Türkçeyi öğrenebilme imkânı ancak 2006 yılında, Batı Trakya bölgesindeki bazı devlet ortaokullarında Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesini ön gören pilot uygulamayla sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece, Yunanistan'da zorunlu eğitim içinde bölgesel bazda da olsa Türkçenin öğretimi başlamıştır.

Bu çalışmada, Avrupa Birliği üyesi Yunanistan'da Türkçenin, Türk azınlık okulları dışında öğretilmesi ele alınacaktır. Bu kapsamda ilk önce, Yunanistan'ın Trakya bölgesindeki devlet okullarında okutulmak üzere seçmeli Türkçe dersinin müfredata konulmasını düzenleyen Yunanistan Eğitim Bakanlığı'nın 61539 sayı ve 2006 tarihli kararı incelenecektir. Çalışmanın devamında ise uygulamanın olumlu ve olumsuz tarafları ile bölgesel uygulanma sebepleri analiz edilecektir.

1. Yunanistan'da Azınlıklar ve Çok Dillilik. Günümüzde, Avrupa Birliği üyesi olan Yunanistan'da, etnik ya da dilsel ayrıma tâbi olacak herhangi bir azınlık statüsü tanınmamakta, 1975 tarihli anayasasında herhangi bir azınlık statüsü veya kolektif azınlık hak terimi yer almamakta, bireyin sorumlulukları ve görevleri "Yunan vatandaşı" terimi altında toplanmaktadır (Progonati 176). Lozan Barış Antlaşması'yla ülkede bırakılan Batı Trakya Türkleri ise, ülkenin istisnai tek resmî azınlığı statüsüyle, "Müslüman azınlık" olarak tanımlanmaktadır.

Bununla birlikte, sürdürülen bu resmî yaklaşımın aksine, Yunanistan'da günümüzde de hâlâ, kökenleri ve anadilleri bakımında türdeş olmayan farklı etnik unsurlar Arnavutlar, Makedonlar, Ulahlar, Türkler gibi önemli sayıda nüfusu oluşturmakta, bunların yanında Roman, Pomak, Gagavuz Türkü, Bulgar, Ermeni, Mased (RumanianMacedo), Meglen (Rumanian Megleno), Sırp ve Hırvat gibi sayısal olarak daha az olan etnik gruplar da bulunmaktadır; ayrıca dini bir topluluk olarak Yahudiler ve Katolikler de yaşamaktadır (Baş 62, Progonati 174).

Türk - Fones[**]	2.650.000
Slavo Makedon	685.000
Hristiyan Arnavut	340.000

[**] Türk-Fones, Anadolu'dan 1925' te mübadele neticesi Yunanistan'a gönderilmiş olan "Hristiyan Karaman Türkleri" ile "Lezgiler" dir.

Kastoriotes	230.000
Vlah***	180.000
Türk	148.000
Ortodoks Çingene	92.000
Yahudi	80.000
Ermeni	75.000
Gagavuz - Türk	18.000
Toplam	**4.498.000**

Tablo 1: *Yunanistan'ın genel demografik yapısı içinde Yunan olmayan unsurların varlığını gösteren 1930'daki veriler (Aydınlı 159).*

Farklı etnisiteden gelen ve anadilleri Yunanca olmayan bu azınlıkların konuştuğu dillerin yanı sıra Yunanistan'da, Yunanca dışında 14 farklı ana dil grubuna rastlanmaktadır. Ülkede resmi dil dışında konuşulan diller ve konuşan etnik gruplar şöyle sıralanmaktadır:

Konuşulan Dil	**Konuşanların Sayısı (Yaklaşık)**
Tsakonice	200.000
Makedonca	180.000
Arnavutça	140.000
Mased Rumencesi	50.000
Balkan Romancası	40.000
Bulgarca	30.000
Ermenice	20.000
Toplam	**660.000**

Tablo 2: *Yunanistan'da resmi dil Yunanca dışında konuşulan diller ve bu dilleri konuşan etnik gruplar (Milas 93 - 97).*

Bu var olan dilsel, dinsel ve etnik farklılıklara karşı benimsenen tanımama yaklaşımı, Yunanistan'ın taraf olduğu ve bağlayıcılığını tanıdığı Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi bünyesindeki pek çok uluslararası belgeye

*** Vlah, Ulahların Yunancadaki karşılığıdır.

ve bunlardan doğan yükümlülüklerle uyuşmamaktadır. Yunanistan, devletler hukuku genel ilkeleri ile taraf olduğu uluslararası belgelerin, kendi ulusal hukuku üzerinde anayasal bir değer taşıdığını ve bağlayıcılığını, anayasanın 28. maddesinde prensipte kabul etmiştir. Dolayısıyla kendi anayasasının 28. maddesine uygulamada aykırı düştüğü görülmektedir. Ülkede, etnik azınlık olarak varlıkları reddedilen Arnavut, Makedon, Ulah ve Türklerin kimliklerini tanımlamaları, dillerini öğrenmeleri, kültürlerini yaşatmaları ve bu amaçla örgütlenme hak ve özgürlüğünü kullanmaları hemen her dönem sorun olarak görülmektedir (Çavuşoğlu 17,18).

Ulus devlet inşasının başladığı günden bu yana Yunan siyasal sisteminde, kendiyle 'türdeş' olmayan unsurları, azınlıkları bir tehlike olarak görme eğiliminin baskın olduğunu söylemek mümkündür. Bu algı, Yunanistan'ın bağımsızlığının tanındığı tarihten bugüne kadar izlediği azınlık politikalarının şekillenmesinde de etkili olmuş, komşuları ile yaşadığı sorunların temeline de güvenlik algısı yerleşmiştir. Aynı zamanda komşuları olan ülkelerin adıyla anılan Güney Epir Arnavutları, Makedonlar ve Batı Trakya Türkleri gibi azınlık gruplarıyla süren mevcut sorunların bu algıdan kaynaklandığı tespitini yapmak yanlış olmayacaktır (Baş 62).

2. Dil Hakları ve Uygulanması. Dil, etnik ve ulus kimliğin belirleyici unsurudur. Bu bakımdan kimliklerin gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli bir role sahiptir. Özellikle ulus devletlerin oluşmaya başladığı 18. yüzyıldan itibaren, dilin kimlikler açısından siyasal bir soruna dönüşmesinde de bu rolü etkendir. Yurttaşlarında ulusa aidiyet ve vatandaşlık bilincini yaratma hedefinde olan ulus devlet için dil, en etkin ulusallaştırma ve vatandaş kimliği yaratma araçlarından biri olarak kabul edilmiştir (Yalınkılıç 35).

Bu kabulle birlikte kimlik ve dil sadece kültürel değil, siyasi bir olgu olarak da devletin ilgi alanına girmiştir. Ulus devlet tarafından dil, eğitim sistemi üzerinden bu hedefi gerçekleştirme aracı olarak görülmüştür. Bu açıdan anadilde eğitim talebi hemen her ulus devlette, talep ediliş biçimine de bağlı olarak sadece eğitim sorunu olmaktan çıkıp, sosyal, kültürel ve siyasi boyutları olan bir mesele haline gelmiştir (UKAM 6,7). Bu süreçte ulus devletin egemen dil ve kültüründe azınlık grupların dil ve kültürleri pek de yaşama imkânı bulamamış, hâlen de mevcudiyetlerini sürdürmede mücadeleye devam etmektedirler.

Bu tartışmaların yaşandığı pek çok ülke eğitim sistemlerine azınlık dillerini farklı şekillerde dâhil etmektedir. Müfredatta ülkenin resmî dili ile eşit yer verme, yabancı dil dersi olarak zorunlu veya seçmeli olarak yer verme, okul dışında özel kurslar ile öğrenimini sağlama gibi çeşitli yöntemler uygulanmaktadır. Türkçe özelinde ise, anadili Türkçe konuşuru vatandaşları için Bulgaristan (Doğan, Gülvodina.814, 815), Romanya (Hasan 47) gibi ülkelerde zorunlu veya seçmeli ana dili olarak da müfredatta yer almaktadır.

Burada önemli olan, eğitim sisteminde veya yaşam boyu eğitim kapsamında anadilin sadece öğretilmesinin mi hedefleneceği (anadili eğitimi) yoksa ana dilde eğitimde sürekliliğin mi hedefleneceğidir (anadilde eğitim). Zira ana dilde eğitim hakkı ve anadil eğitimi, pek çok uluslararası sözleşme ile güvence altına alınarak,

bu kapsamda, bir bireyin kendi dilini eğitimde, yönetimde, medyada ve hukukî işlerde kullanabilmesi, bir insanlık hakkı olarak belirtilmiştir.

Dil Hakları Evrensel Bildirgesi, Avrupa Bölgesel Diller ve Azınlık Dillerini Koruma Antlaşması, Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi, Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi gibi antlaşma ve sözleşmeler anadilde eğitim hakkı başta olmak üzere pek çok eğitim ve kültürel hakkı teminat altına alan uluslararası metinlerdendir.

Öte yandan bireysel dil haklarının yanı sıra, bir grubun yahut topluluğun kendi dilini yaşatabilmesi ve gelecek kuşaklara aktarabilmesini ifade eden kolektif dil hakları da pek çok uluslararası metinde güvence altına alınmıştır (UKAM 18). Ancak bu hakların, daha önce de belirtildiği gibi özellikle ulus devlet modeli inşa etmek isteyen ülkelerde fiiliyata geçirilmesi kolay olmamakta, siyasi tartışmaların gölgesinde kalarak, farklı dil gruplarını, topluluklarını sosyal yapıdaki ayrışmanın hedefi haline getirmektedir. Oluşan bu ortam sonucunda, Yunanistan'da olduğu gibi, birçok Batı Avrupa ülkesinde farklı dil ve kültürlere yaklaşım olumsuz olmakta, eğitim sistemlerinde anadile yönelik ağırlıklı uygulama, azınlık dillerinin eritilmesi doğrultusunda şekillenmektedir. Türkçe özelinde dikkat çekmek gerekirse, kamuoylarında yükselen yabancı ve göçmen karşıtı söylem ve tutumların da etkisiyle Avrupa'daki Türk toplumu okullarda Türkçe dersi alma hakkını ülke ülke kaybetmeye başlamıştır. Örneğin, 2004 yılından itibaren Danimarka, Norveç ve Hollanda'da Türkçe anadili dersi ilköğretim okullarında kaldırılmıştır (Yağmur 31,32).

3. Avrupa Birliği Çok Dillilik Programları ve Yunanistan'daki Uygulamalar.

Avrupa Parlamentosu, dilsel çeşitliği desteklemek ve azınlık dillerinin korunması için 1970'lerden itibaren bir çaba sarf etmektedir. Çok dilli ve kültürlü Avrupa coğrafyasında Avrupa Birliği; Avrupa Konseyi, Avrupa Komisyonu ve Avrupa Parlamentosu olarak üç yapısında dil öğrenimi ve çokdillilik desteklenmekte ve kararlarında önemli bir yer tutmaktadır. Bu çerçevede çok dillilik programları hayata geçirilmiş ve Avrupa'da pek çok ülkede göçmen dilleri eğitim sisteminin bir parçası olarak eğitim kurumlarında ya da özel kurumlarda öğretilmeye başlanmıştır ve bu uygulamalar devam etmektedir. Örneğin Türkçe, pek çok Avrupa ülkesinde okul müfredatında yer verilmek suretiyle ya da okul saatleri dışında öğretilmektedir. Batı Avrupa ülkelerinde Türkçe genellikle, ilkokullarda ders saatleri dışında anadili olarak, orta dereceli okullarda ise ana dili veya yabancı dil kapsamında seçmeli ders olarak okutulmaktadır (Yağmur 27).

İkidilli eğitimin bir adım ötesi olarak Avrupa Birliği çok dillilik politikalarıyla artık yalnızca toplumsal bütünleşmeyi hedeflememekte, ilaveten çok dilli vatandaşlardan oluşan bir Avrupa'nın eğitimden ekonomiye, yönetimsel ve sosyal alanda daha profesyonel bir yapıda olmasını amaçlamaktadır. Bununla birlikte, gerek Avrupa Parlamentosu gerekse Avrupa Komisyonu, Avrupa Birliği vatandaşının kişisel, kültürel ve sosyal kimliklerinin parçası olduğu için desteklenmesi gerektiğini vurgulasa da bu girişimlerinin üye devletler için

bağlayıcı niteliği ve yaptırımı yoktur (Extra, Yağmur 19). Nitekim, Yunanistan da Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartını hâlâ imzalamamış, dolayısıyla Yunanistan'daki dil çeşitliliğiyle ilgili resmî ulusal - bölgesel çapta bir veri toplama sistemi bulunmamaktadır (Extra, Yağmur 133). Öte yandan Avrupa'daki dilsel çoğulculuğu destekleyen bir diğer önemli belge olan Avrupa Konseyi'nin Yöresel / Azınlık Dilleri İçin Avrupa Sözleşmesi'ni de Yunanistan ne onamış ne de imzalamıştır (Extra, Yağmur 29).

Çalışmanın başında da belirtildiği gibi, Yunanistan'da dil politikalarıyla ilgili resmî bir belge bulunmamaktadır. Yerel, azınlık ve göçmen dilleri konusunda son derece hassas olan Yunanistan, anadilleri Türkçe olan ve bu dilde ilkokul ve ortaokullara da sahip olan Batı Trakya Türkleri için dahi herhangi bir belgede topluluk dillerine tanımlama yapmadan Müslüman azınlık olarak yer vermektedir (Extra, Yağmur 133).

Benimsenen bu politika çerçevesinde, Yunanistan'da okul öncesi eğitimde egemen dil Yunanca dışında (Batı Trakya Türkleri için anadilleri Türkçe dâhil) başka dillerde ve yöresel / azınlık dilinde uygulama bulunmazken, ilköğretimde (Batı Trakya Türklerinin okullarındaki Türkçe dersler hariç) herhangi bir azınlık ya da göçmen dillerinde eğitim verilmemektedir (Extra, Yağmur 134). Yine meslekî eğitim ve öğretim kurumlarında büyük ölçüde Yunanca eğitim verilirken, bu kurumlardaki yabancı dil ağırlıklı olarak İngilizcedir (Extra, Yağmur 136). Yüksek öğretim söz konusu olduğunda Avrupa Birliği tüm belgelerinde dilsel çoğulculuğun ve çokdilli becerilerin geliştirilmesi vurgusunu yaparak, genel eğitim, meslekî eğitim, yüksek öğrenim ve yaşam boyu öğrenimde dil öğretimini desteklemektedir. Avrupa kurumlarının bu tavsiyelerini dikkate alan pek çok üniversitede anadili ulusal dilden farklı olan öğrencilere dil dersleri de sağlanmaktadır (Extra, Yağmur 59, 60).

Eğitimin sürekliliği ve ömür boyu eğitim çerçevesinde bu pozitif ayrımcılıktan yararlanamayan Azınlık mensubu Yunan vatandaşlarının durumu, Avrupa Birliği organlarını da sorumluluk altına sokmaktadır (Çavuşoğlu 17).

4. Türkçenin Azınlık Okullarında Öğretilmesi. Daha önce ifade edildiği gibi, Yunanistan'ın Doğu Makedonya - Trakya Bölgesi'nde yaşayan Batı Trakya Türkleri, Lozan Antlaşması'nın ilgili maddeleri uyarınca ana dilinde eğitim hakkına sahiptir. Bununla birlikte, anadilde eğitim hakkı coğrafi olarak sınırlandırılarak, Azınlık statüsüne sahip Batı Trakya Türklerinin yaşadığı Yunanistan'ın Doğu Makedonya - Trakya Bölgesi dışında yaşayan adalar Türkleri gibi, ülkedeki diğer Türklere tanınmamaktadır. Batı Trakya Türk Azınlık mensupları ana dilde eğitimi, bölgede bulunan ilkokulların yanında, Gümülcine ve İskeçe'de eğitim veren birer Azınlık ortaokul ve lisesi ile yine iki ildeki birer medresede almaktadır. Dersler hem Türkçe hem Yunanca olarak her iki dilde eşzamanlı okuma yazma şeklinde verilmektedir (Kelağa Ahmet 3). Yunanistan'da uygulanan iki dilli eğitim, Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan antlaşma ve protokollere göre belirlenmiştir ki bu alanda da en temel hukukî metin Lozan Antlaşması'dır. Bu antlaşma ve protokollerle belirlenen iki dilli eğitim modeli uygulamada başarısız kalmıştır. Yapılan araştırmalar da Azınlık okullarındaki

düzenlemelerin her iki dilde de etkin öğrenmede yetersizliği ortaya koymaktadır (Kelağa Ahmet 1).

Batı Trakya'daki iki dilli Azınlık okullarında uygulanan eğitim modeli, daha çok ana dilini koruma modeline yakındır. Bu modelin uygulamasında, çocuğun ait olduğu azınlık grubunun dili, egemen dile koşut olarak eğitim dilinde kullanılmakta, sınıfın dili ise ağırlıklı olarak anadili olmaktadır. Uygulama ile çocuğun ana dili korunurken, egemen dildeki becerilerinin geliştirilmesi hedeflenmekte, her iki dilde de okuryazarlık kazandırılmaya çalışılmaktadır (Kelağa Ahmet 139).

Yunanistan'da iki dilli eğitim sadece, devletin ülkede tanıdığı tek resmî azınlık olan Batı Trakya Türkleri için sağlanırken, adı geçen bu ilk ve ortaöğretim kurumlarının dışında anaokul ve yüksek öğretim kurumlarında ise Türk Azınlık için de sağlanmamaktadır. Oysa özellikle ana dilin edinim sürecinin devam ettiği okulöncesi eğitim döneminde, sadece egemen dilde eğitimin verildiği ve egemen kültürün yansıtıldığı tek dilli Yunanca anaokullarına ana dili Türkçe olan Azınlık çocuklarının gitmesi, bu çocukların dilsel ve kültürel gelişimi açısından ciddi sakıncalar taşımaktadır (Kelağa Ahmet, sy. 105).

Yunanistan'daki genel eğitim sistemi içerisinde günümüzde de egemen dil Yunanca dışında ikinci bir dilde eğitim imkânı sağlanmamakta, ülkenin tanınmış tek resmî azınlığı olan Batı Trakya Türklerinin anadili olan Türkçe de buna dâhildir.

İkinci karar ise çalışmamızın da konusu olan, Yunanistan'da Türkçenin, Türk azınlık okulları dışında yani genel eğitim sistemi içerisinde seçmeli yabancı dil olarak öğretilmesini düzenleyen Yunanistan Eğitim Bakanlığı'nın 61539 sayı ve 2006 tarihli kararıdır.

5. Türkçenin Azınlık Okulları Dışında Öğretilmesi. Günümüzde hâlâ eğitim sisteminde egemen dil Yunanca dışında başka dillerde ve yöresel / azınlık dilinde uygulamanın bulunmadığı Yunanistan'da (Extra, Yağmur, 134), iki dillilik ve çok dillilik tartışmaları, Yunanistan Eğitim Bakanlığı'nın 2006 yılında aldığı iki ayrı kararın ardından, devletin ülkesindeki resmî azınlığa pozitif ayrımcılık denemesi olması bakımından da yeniden gündeme taşınmıştır.

Kararın biri, okul öncesi eğitimi zorunlu eğitim kapsamına almakta, ancak ülkedeki ana dili Yunanca olmayan çocukların dil farklılığı dikkate alınmaksızın yapılan bir düzenlenme olduğu için tartışmaları beraberinde getirmiştir. Nitekim, özerk yapısına rağmen Batı Trakya Türklerinin eğitim sistemi de ülke genelinde zorunlu hâle getirilen okul öncesi eğitime dâhil edilerek, milli eğitimin içine alınmış, anadili Türkçe olan öğrenciler okul öncesi eğitimi tek dilli (Yunanca) devlet anaokullarında almaya yasayla mecbur bırakılmıştır. Yasanın bilfiil uygulanmaya başlandığı 2011'den bu yana bu okullarda Türkçe ve Yunanca iki dilli eğitim hayata geçirilememiştir (Doğan, Osman 1011).

Alınan bir diğer karar ile de Yunanistan genel eğitim sistemi içerisinde dil hakları ve çok dillilik, çok kültürlülük kapsamında devlet ortaokul ve liselerinde Yunanca dışında farklı dillerin öğretilmesi düzenlenmiştir. İlk defa 54530 / 2 Haziran 2005 sayı ve tarihli bakanlık kararıyla İngilizce mecburi olan yabancı dil

dersinin yanına, ikinci yabancı dil olarak İtalyancanın, İspanyolcanın, Almancanın da öğretilebileceğini düzenleyen bir bakanlık kararı yayımlanmıştır. Söz konusu kararda, bu ikinci yabancı dilin ülke genelindeki hangi pilot okullarda ve haftalık kaç saat uygulanacağı düzenlenmiştir. Daha sonra çıkan 867 / 10 Temmuz 2006[30] sayı ve tarihli bakanlık kararıyla, Türkçe de seçmeli yabancı dil olarak bir önceki bakanlık kararının içeriğine eklenmiştir. Böylece İtalyanca, İspanyolca ve Almancanın yanına Türkçe de müfredata koyulmuş, söz konusu bakanlık kararında Türkçe öğretiminde amacın, hedefin ne olduğu, hangi öğrencileri kapsadığı, ne tür eğitim materyalleri kullanılacağı, Türkçenin ülkedeki bir grubun ana dili olmasının etkisinin ne olabileceği gibi hususlar açıklanmıştır.

Daha spesifik olarak bahsetmek gerekirse, resmî gazetede yayımlanan bakanlık kararının *Özel Amaçlar* başlığı altında, bireylerin çok kültürlü topluma, toplumlar arası ilişkilere aktif katılım sağlaması vurgusu yapılmakta, *Başlangıç Seviyesi* içeriğinde, "Ortaokulda Türk dili öğretilerek öğrencilerin komşu ülke olan Türkiye'nin resmi dili ile iletişim kurabilmeleri için iletişim becerilerini geliştirmeleri amaçlanmaktadır." ifadeleriyle belirtilmektedir. *Gelişmiş Düzey - Akıcı Konuşabilen Düzeyi* içeriğinde ise Türkçe öğretiminin hedefi, "Ortaokulda ileri düzey ve anadili Türkçe olan kişilere Türkçe öğretimi, öğrencilerin Türk dili ve edebiyatı bilgilerini zenginleştirmenin yanı sıra hem yazılı hem de sözlü iletişim becerilerini geliştirmeyi amaçlamaktadır." şeklinde kaydedilmektedir.

Yukarıda da dikkat çektiğimiz üzere yasada, "Türkçenin Yunanistan nüfusunun bir kısmının ana dili olduğu göz önüne alınarak" ifadesi yer almakla birlikte, Türkçenin yalnızca söz konusu nüfusun yani Batı Trakya Türklerinin yaşadığı bölgedeki devlet okullarında müfredata alınacağına dair sınırlayıcı bir emare bulunmamaktadır. Ancak yasanın bu ilk halindeki genel çerçeve, yani Türkçenin ikinci seçmeli dil olarak tüm ülkedeki devlet ortaokul ve liseleri arasında seçilecek pilot okullarda öğretilebileceği hususunda bakanlık çok geçmeden geri adım atmak durumunda kalmış, bölge şerhi getirmek suretiyle uygulamanın yalnızca Trakya'daki devlet okullarından seçilecek pilot okullarda hayata geçirileceğini duyurmuştur.

Alınan karar, Türkçe öğretimi için sınıf oluşturulmasında gerekli olan minimum 12 öğrenci sayısının bulunması halinde İskeçe'nin 4. ve 6. ortaokullarında, Gümülcine'nin 1, 2. ve 4. ortaokullarında olmak üzere Trakya'da toplam sadece 5 ortaokulda pilot programın hayata geçirileceği ifade edilmektedir. Bu karar uyarınca, Yunanistan'ın ülkesinde resmî olarak azınlık statüsüyle tanıdığı tek topluluk olan Batı Trakya Türklerinin ana dili de olan Türkçe, böylece ilk defa 2006 - 2007 eğitim - öğretim döneminden itibaren, Türk Azınlığın yaşadığı Doğu Makedonya - Trakya Bölgesi'ndeki devlet ortaokul ve liselerinde belirlenen pilot okullarda seçmeli yabancı dil dersi olarak öğretilmeye başlanmıştır.

[30]ΕφημερισΤησ Κυβερνησεωσ ΤησΕλληνικησΔημοκρατιασ, Αρ. Φύλλου 867, 10 Ιουλίου 2006, Αριθμ. 61539/Γ2 Αναλυτικό Πρόγραμμα ΣπουδώνΓια ΤηΔιδασκαλία ΤηςΤουρ−ΚικήςΓλώσσας Στην Α΄, Β΄ Και Γ΄ ΤάξηΤουΓυμνασίου.http://www.pi-schools.gr/lessons/turkish/APS_turkish_gymn.pdf

Uygulama, Yunan kamuoyunda ve aşırı uç çevrelerde Türkçeyle ilgili bu karara olumsuz tepkileri de beraberinde getirmiştir. Pilot uygulamanın birinci yılının ardından, önemli ve etkin bir vakıf olan Hellenic Electronic Center Foundation tarafından dönemin Milli Eğitim Bakanı Marietta Yannakou'ya Yunan kamuoyunun rahatsızlığı şikâyet kabilinde bir mektup ile dile getirilmiştir. Eğitim Bakanı Yannkou'nun 15 Aralık 2006 tarihli cevabında[31], bakanlık ve iktidarın söz konusu kanunun pilot uygulama alanının yeniden değerlendirmek durumunda kaldığı, kamuoyunun ve aşırı uç çevrelerin tepkileri karşısında Türkçenin yalnızca Trakya bölgesindeki devlet ortaokul ve liselerinde seçmeli yabancı dil olarak müfredata alınacağına dair adeta teminat verdiği görülmektedir. Bakanın cevabında, 5430 sayılı bakanlık kararına atıf yaparak bu uygulamanın yalnızca Türkçe için değil İtalyanca, Fransızca, Almanca için ikinci seçmeli yabancı dil olarak bütün ülke genelindeki okullardan seçilecek pilot okulları kapsadığı belirtilmektedir.

Bakan Yannakou bakanlık ve dönemin iktidarı olarak yaptıkları açılımı, "Yunan devleti Türkçenin pilot okullarda öğretimi ile tüm çocukların eğitim ihtiyaçlarına duyduğu saygıyı göstermektedir." ifadeleriyle savunmakta, diğer yandan aşırı uçlara karşı, Avrupa Birliği'nin çok kültürlülük ve çok dillilik uygulamalarını hatırlatarak Yunanistan'ın bu konudaki eksikleri nedeniyle bakanlık olarak sürekli şikâyet aldıklarını, uluslararası alanda ve Avrupa Birliği içerisinde baskı altında olduklarını da dile getirmektedir.

"Trakya'daki Azınlık öğrencilerine ne tür bir ek hak verildiğini sorguluyorlar. Biz de bu bakanlık kararı ile (867 / 10 Temmuz 2006) uluslararası mercilere karşı, Yunan devlet okullarında okuyan Azınlık çocuklarına karşı ek imkân sağladığımızı göstermiş olacağız." sözleriyle pilot uygulamanın yalnızca Trakya'daki belli okullarda olacağı vurgusunu yapan eğitim bakanı, bu uygulamanın bir teşvik amacı taşıdığının da altını çizmektedir.

Söz konusu yasada *Özel Amaçlar* başlığı altında ifade edilen genel çerçevenin aksine eğitim bakanının vurgularında, "Yunanistan genelindeki devlet okullarında değil, yalnızca Trakya'daki devlet okullarında uygulanacağı" ve "azınlık çocuklarının Yunan devlet okullarına gitmesini teşvik etmenin amaçlandığı" kaydedilmektedir.

Ancak bakanın, kamuoyunu yatıştırmaya yönelik olduğu muhakkak bu açıklamalarının yetersiz kaldığı ve aşırı uçlar tarafından kararın sorgulanmaya devam ettiği görülmektedir. Türkçeye ve Türk kültürüne karşı aşırı direncin bir göstergesi olarak dönemin aşırı sağcı LAOS Partisi'nden milletvekili Voridis, 12 Kasım 2007 tarihli soru önergesiyle konuyu meclis gündeme taşıyarak, yalnızca Trakya'da da olsa neden Türkçenin seçildiğini, Türk dilinin ve kültürünün ne önemi olduğunu sorgulamaktadır[32].

---

[31] Milli Eğitim Bakanı MariettaYannakou'nun15 Aralık 2006 tarihli resmî cevabı ekte sunulmuştur.

[32] LAOS Partisi'nden milletvekili Voridis'in soru önergesi, 12 Kasım 2007 tarihli genel kurulda Milli Eğitim Bakan Yardımcısı Spirido Taliadouros tarafından yanıtlanmıştır. Meclis tutanağına erişim için link; https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/es12112007.pdf

Milletvekili Voridis'in, "Azınlık çocuğu zaten ilkokulda öğreniyor, peki niçin Yunan çocuğuna da bu imkânı veriyorsunuz?" şeklindeki sorgulamasını, Türkçe ve Türk kültürü ile etkileşime karşı direncin ciddi göstergelerinden biri olarak yorumlamak mümkündür.

Dönemin Milli Eğitim Bakan Yardımcısı Spirido Taliadouros tarafından verilen cevapta, bir yandan Türkçe öğretimi kararının çok dillilik kapsamında alındığı vurgulanırken, ekonomik gelişme ve kalkınma çerçevesinde toplum yararına da dikkat çekilmektedir ki bu hususta komşu ülke Türkiye'nin büyük nüfus ve pazar kapasitesine gönderme yapıldığı muhakkaktır. Ancak diğer yandan uygulamanın Yunan okullarında genel olarak Türkçe öğretilmesi şeklinde pratiğe geçirilmeyeceği bir kez daha tekrarlanmaktadır.

Yunanistan'da seçmeli yabancı dil dersi uygulamasını başlatan 2005 yılındaki yasaya 2006 yılında getirilen ek karar ile Türkçenin de eklenmesi, kanunların genel olma yani bir bölge, bir nüfus, bir zümre için çıkartılamayacağı ilkesi uyarınca tüm ülkedeki devlet okullarına işaret etmesi anlaşılabilir bir durum olmakla birlikte, bakanlık ve iktidar için bu noktayı açıklamak çok da kolay olmamış, tepkiler karşısında bizzat bakanlık tarafından kanunun uygulanma şekline bölge şerhi getirileceği açıklanmıştır. Aslında belki de böylece azınlık için dil hakları kapsamında bir pozitif ayrımcılık uygulamasına da dönüşen bu karar, yine de Batı Trakya Türkleri içerisinde ve eğitim camiasında eleştirilmiş ve tartışmalara neden olmuştur.

Dolayısıyla uygulamanın, çok dillik ve çok kültürlülük kapsamında ülke genelinde uygulanma ihtimali Yunan kamuoyunda reaksiyon alırken, zaten anadili Türkçe olan ve ilkokulda Türkçe dersi alan nüfusun yaşadığı bir bölgedeki tek dilli devlet okullarında uygulanma ihtimali de azınlık toplumu tarafından reaksiyonla karşılanmıştır.

Türk Azınlığın yoğun olduğu yerleşim merkezlerinden Gümülcine ve İskeçe'deki Yunan devlet okullarına seçmeli Türkçe derslerinin getirilmesi, Batı Trakya Türklerinin eğitim alanındaki önemli sivil toplum kuruluşları ve kanaat önderlerinin tepkisini çekmiştir. Batı Trakya Türkleri, Yunan okullarında Türk dilinin yabancı bir dil gibi okutulmasına karşı çıkarak, Batı Trakya'da Yunan devlet okullarında Türkçe dersleri verileceğine; yalnız 2 Azınlık ortaokul ve lisesi bulunan Batı Trakya'da daha fazla Türkçe - Yunanca eğitim veren iki dilli Azınlık okulu açılması gerektiğini, Türk dilinin ise yabancı bir dil olarak gerekirse tüm Yunanistan'daki devlet okullarında okutulması gerektiği görüşünü dile getirmişlerdir (Osman 114).

Toplamda iki yıl süren bu uygulama çerçevesinde, bakanlık adına, bakan yardımcısı Spirido Taliadouros tarafından yapılan açıklamaya göre; Türkçenin ikinci yabancı dil olarak öğretimi 2006 - 2007 eğitim öğretim yılından itibaren pilot uygulama olarak Gümülcine 1. Ortaokulu (6 öğrenci) ve 2. Ortaokulu (5 öğrenci) ile İskeçe 6. Ortaokulu'nda (6 öğrenci); 2007 - 2008 eğitim öğretim yılında ise, Gümülcine 1. Ortaokulu (6 öğrenci), 2. Ortaokulu (12 öğrenci), 4. (4 öğrenci) Ortaokulu ile İskeçe'de 6. Ortaokulu'nda (6 öğrenci) gerçekleştirilmiştir.

Uygulamada Türkçe öğretimi için haftada toplam 14 saat ders veren 3 öğretmen, ücretli öğretmen olarak görev yapmıştır. Söz konusu okulların bağlı

olduğu Doğu Makedonya Trakya Eyaleti Eğitim Müdürü Marina Kozmidou'nun verdiği bilgilere göre[33]; seçilen pilot devlet ortaokullarında uygulama yalnızca iki eğitim öğretim yılı sürdürülmüştür, daha sonra talep olmadığı gerekçesiyle seçmeli Türkçe dersi açılmamıştır. Yukarıda bakan yardımcısı tarafından açıklanan öğrenci sayılarından da anlaşılacağı gibi yasaya göre ders açılabilmesi için gerekli olan en az 12 öğrenci olma şartı aranmaksızın uygulamanın hayata geçirilmiş, denenmiştir.

Yine Kozmidou'nun verdiği bilgilere göre, eğitim materyali olarak enstitü tarafından hazırlanmış bir kitap bulunmadığı, piyasadaki Türkçe eğitim kitaplarından materyal seçildiği anlaşılmaktadır. Diğer yandan Türkçe dersi verecek öğretmenlerin ise Trakya Dimokritos Üniversitesi Karadeniz Dilleri Bölümü mezunu olduğu bilgisi verilmekte, ana dili Türkçe olan Batı Trakya Türklerinden söz konusu bölüm mezunu kişilerin başvuru yapıp yapmadığıyla ilgili ise bilgi verilmemektedir. Aynı şekilde derslere devam eden öğrencilerin anadili Türkçe konuşuru mu yoksa Yunan öğrenciler mi olduklarına dair de bilgi verilmemektedir.

Dolayısıyla uygulamanın pratikte hedeflediği çok kültürlü, çok dilli toplumdan faydalanma amacına hizmet edip etmediği, ayrıca bakanın ifade ettiği gibi Batı Trakya Türk çocuklarının devlet okullarına yönelmesini teşvik amacına ne ölçüde hizmet ettiğini, karşıladığını ölçümlemek zordur.

Sonuç. Yunan devlet okullarında başka bir dilin öğretilmek istenmesi gerek dil hakları gerekse farklılıklara saygı çerçevesinden bakıldığında, gayet doğal bir uygulama olarak gözükmektedir. Ancak bu, komşu ülke dili olduğu durumda, hele de iki ülke arasında tarihi bir husumet olduğu zaman -ki Türkçe özelinde bu durum bunun ispatı aslında- eğitim sisteminde siyasi erkin herhangi bir pozitifi iyileştirici bir eylemi, hareketi, teşebbüsü dahi gerek ulusal kamuoyunda toplum içerisinde gerekse siyasi sistem içerisinde tepkiyle karşılanmaktadır. Bu uygulamanın, azınlık, çoğunluk ve devlet bakımından farklı sonuçları vardır.

Dil hakları kapsamında, çok dillilik ve çok kültürlülük eksenin hayata geçirilmek için ortaya atılan bir dil öğretiminin arkasında siyasi sebeplerin aranması kaçınılmaz olmaktadır. Türkiye ile Yunanistan arasında tarihten bugüne süren dalgalı ilişkiler olmasaydı belki de bu dil öğretimi teşebbüsü çok doğal bir teşebbüs olarak karşılanacaktı.

Çoğunluk ve genel kamuoyu açısından bakıldığında, Türkçe öğretiminin ülkenin genelinde eğitim sistemine dâhil edilerek öğretilmesi, 8 milyonu aşkın nüfuslu bir ülkenin karşısındaki 80 milyonu aşkın nüfuslu ülkenin pazarı ile ilişki ve ticaret ağları kurmak isteyen çevreler için oldukça makul görünmekte, zaten onlarca özel dil merkezlerinde verilen Türkçe öğretim hizmetinin ücretsiz olarak devlet tarafından sağlanmasını sağlaması bakımından da olumlu bir teşviktir.

Fakat, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi iki ülke arasında ilişkilerin sürekli değişen seyri ve Yunanistan'da anadili Türkçe olan azınlığın milli kimliği

[33]PASOK Rodop Milletvekili İlhan Ahmet'le Doğu Makedonya Trakya Eyaleti Eğitim Müdürü Marina Kozmidou arasında yapılan 28.08.2023 tarihli görüşmede elde edilen bilgiler, milletvekili tarafından aktarılmıştır.

üzerindeki tartışmaların (Müslüman azınlık mı Türk azınlık mı) iç kamuoyunda hiçbir zaman bitmemesinden kaynaklı atmosferde, Yunanistan tarafından Türk olarak kabul edilmeyen bir azınlığın ana dili olması, Türkçenin seçmeli dil olarak genel eğitim müfredatına girmesi Pantraklar gibi aşırı uçların, LAOS gibi dönemin aşırı milliyetçi partilerinin ve vakıfların dikkatini çekmiştir[34].

Devlet açısından değerlendirildiğinde, ana dili Türkçe olan nüfusun yaşadığı bölgede uygulamak isteyince azınlıktan kamuoyunun reaksiyonuyla karşılaşmakta, Avrupa Birliği'nin baskısıyla Yunanistan genelinde uygulamak isteyince ise aşırı Yunanlardan reaksiyon almaktadır. Böylece devletin olası pozitif ayrımcılık kabilindeki girişimi uygulanma alanı bulaması zor olmaktadır.

Pedagojik açıdan da sıkıntılar barındıran bu uygulama, siyasi açıdan da kabul görmemektedir. Kaldı ki amaç Türk çocukların Yunan devlet okullarına gitmesi ise bu defa pedagojik olarak eğitim materyallerinin içeriği devreye girmektedir. Anadili Türkçe olan çocuklar için uygun eğitim materyali ayrı iken, anadili Yunanca olan çocuklar için kullanılacak eğitim materyalinin ayrı olması gerekmektedir.

Uygulama, Batı Trakya Türkleri içerisinde de tartışmalara neden olmuş, dönemin Türk azınlık milletvekilleri ve sivil toplum kuruluşları konuya kuşkuyla yaklaşmıştır. Tartışmalar, azınlığın eğitim özerkliği ve kendi anadilinde anaokulu talepleriyle de birleşerek, Türkçenin öğretimini kendi eğitim kurumlarında anaokulundan itibaren yapma hakkını kullanma taleplerini daha güçlü dile getirmelerine yol açmıştır.

Öte yandan bakanın iddia ettiği gibi uygulamanın, azınlık çocuklarını Yunan devlet okullarına yönlendirmek amacını da karşıladığına dair argüman sahada karşılık bulmamaktadır. Kadı ki Türkçe konuşan azınlık çocukları arasında, Yunan okulunu tercih edenlerin Türkçeyi öğrenmek için değil, Yunancayı daha iyi seviyede öğrenmek için bu tercihi yaptıkları aşikârdır.

Daha önce de ifade edildiği gibi azınlık statüsü sebebiyle özerk olan eğitim sistemi içinde Batı Trakya Türklerinin iki dilli Azınlık okulları kapsamında iyileştirmeye ihtiyacı varken, özellikle ortaöğretimde, talebi karşılamaktan uzak olan 2 adet iki dilli Azınlık ortaokulu sayısının ivedilikle arttırılması ve yeni okulların açılması talebinin karşılanması hayati önem taşırken devletin Türklerin yaşadığı bölgedeki tek dilli devlet ortaokullarına Türkçeyi seçmeli yabancı dil dersi olarak koyması tepkiyle karşılanmaktadır.

Öte yandan kanunda belirtilen bölge kısıtlaması nedeniyle Rodos ve İstanköy'deki Türk nüfusunun bu uygulamadan yararlanmasına olanak tanınmamaktadır. Yunanistan tarafından tıpkı Batı Trakya Türkleri gibi "Müslüman" nüfus olarak tanımlanan ancak onlardan ayrı olarak resmî azınlık statüsü bulunmayan adalar Türklerine, Türkçe ana dilinde eğitimin okullarında kaldırılmasının ardından, yaşadıkları bölgelerdeki tek dilli devlet okullarında yabancı dil olarak dahi Türkçeyi öğrenim hakkı tanınmamıştır.

[34] Aşırı milliyetçi Panhellenic Trakya Dernekleri Federasyonu'nun açıklaması; https://www.paratiritis-news.gr/news/i-glossa-gefyra-epikoinonias/

Yunanistan'da Türkçenin devlet eğitim sisteminde yer alması, Doğan ve Osman'ın çalışmasında yer verdiği bilgilere göre (Doğan, Osman 1013-1015); Eğitim Bakanlığı tarafından 2017-2018 eğitim öğretim döneminde hayata geçirilen "pilot anaokulu" uygulamasıyla yeni bir boyut kazanmıştır.

Türkçenin devlet ortaokul ve liselerinde seçmeli yabancı dil olarak okutulması için hayata geçirilen uygulama ile aynı minvaldeki tartışmaların, 2017-2018 eğitim öğretim yılında, yine Trakya'da, pilot anaokulu uygulamasının devlet tarafından tek yönlü olarak hayata geçirilmesinin ardından da yaşandığı tespit edilmektedir.

Batı Trakya Türklerinin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde seçilen pilot anaokullarında hayata geçirildiği dönemde bu uygulama da hem azınlık hem de Yunan kamuoyunda çeşitli eksende tartışma ve eleştirilerin hedefinde olmuştur. Uygulama, Batı Trakya Türkleri açısından azınlık kamuoyunda, söz konusu pilot anaokullarında, iki dilli azınlık mensubu yardımcı personel olacağı ifade edilirken, Yunancanın yanında bu ikinci dilin ne olduğunun tanımlanmaması; bu yardımcı personelin görev tanımının açıkça yapılmaması, Yunanistan üniversitelerinden mezun olma şartı aranırken, üniversitenin ilgili bölümünden mezun olma şartının belirtilmemesi gibi hususlar bakımından ciddi şekilde eleştirilmiştir.

Karşı yandan Yunan kamuoyunda ise söz konusu pilot uygulamada azınlığın ana dili olarak Türkçenin resmî olarak kabul edildiğine ve dahası bu şekilde azınlığın etnik kimliğinin Türk olarak kabul edilmesine evrileceğine dair oluşan algının etkisiyle, Türkçe-Yunanca bir iki dilliliğin tesisine karşı direnç geliştiği gözlenmektedir.

Neticede, Yunanistan'da Türkçenin devlet ortaokul ve liselerinde seçmeli yabancı dil dersi olarak öğretimi, yalnızca ülkenin Trakya bölgesindeki pilot okullarda iki yıl uygulanabilmiş, anaokullarında ise yine yalnızca Trakya'daki pilot anaokullarında kısa bir dönem uygulanabilmiştir. Hem siyasi hem de toplumsal kamuoyu baskısı neticesi devlet gerekli açılımları yapamamış, Türkçenin öğretimi devlet eğitim sisteminde kabul görmemiştir.

Kaynakça

Abdurrahman, Sebahattin. *Lozan'dan Günümüze Batı Trakya Azınlık Okulları.* İstanbul: Tarih Vakfı, 2016.

Aydınlı, Ahmet. *Batı Trakya Faciasının İç Yüzü*. İstanbul: Aydın Üniversitesi Yayınları, 2011.

Baş, Hakan. *Unutulan Batı Trakya Türkleri*. İzmir: Umay Yayınları, 2005.

Çavuşoğlu, Halim. *Avrupa Birliği'nde Etnik Tabakalaşmaya Kasıt-Kanıt (Kavramlarıyla - Hükümleriyle - İşlevleriyle) Yunan Vatandaş(sız)lık Kanunları*. Ankara: Naturel Yayıncılık, 2007.

Doğan, Levent; Gülvodina, Gonca. "Bulgaristan'da Türkçe Eğitim Ve İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Ders Kitaplarının (1992 - 2019 Yılları) Karşılaştırılması." *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Aralık 2020: 809 - 825.

Doğan, Levent; Osman, Ntilek. “Yunanistan’ın Dil Politikası Özelinde Batı Trakya Türkleri Ve Pilot Anaokulu Uygulaması.” *I. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu* Mayıs 2017: 1009-1017.

Extra, Guus; Yağmur, Kutlay. *Dil Zengini Avrupa - Avrupa’da Çokdilli Politika ve Uygulama Eğilimleri*. Cambridge Üniversitesi Yayınevi: 2013.

Hasan, Neriman. “Günümüzde Romanya'da Türkçe Ana Dili Eğitimi.” *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* Yaz 2019: 41-50.

Kelağa Ahmet, İ. “Yunanistan’da (Batı Trakya’da) İki Dilli Eğitim Veren Azınlık Okullarında Türkçe ve Yunanca Öğrenim Gören Öğrencilerin Okuduğunu Anlama ve Yazılı Anlatım Becerilerinin Değerlendirilmesi.” Yayımlanmamış Doktora Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Anabilim Dalı, T.C. Ankara Üniversitesi.

Kelağa Ahmet, İbrahim. “Yunanistan’da (Batı Trakya’da) Azınlık Eğitim Sistemi İçindeki İkidilli (Türkçe - Yunanca) Azınlık İlkokulları.” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 2006: 1-12.

Milas, Herkül. *Yunan Ulusunun Doğuşu*. İletişim Yayınları: 1994.

Osman, N. “Batı Trakya Türklerinin Ana Dili Korunumu, Dil Kullanımı ve Kimlik Algıları.” Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, T.C. Trakya Üniversitesi.

Progonati, E. “Arnavutluk-Yunanistan İlişkilerinde Bir Azınlık Sorunu Olarak: Çamerya Arnavutlarının Yeri Ve Geleceği.” Yayımlanmamış Doktora Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, T.C. Gazi Üniversitesi.

Türkiye’de Anadilde Eğitim Sorunu: Zorluklar, Deneyimler ve İki Dilli Eğitim Modeli Önerileri. Uluslararası Kültürel Araştırmalar Merkezi, UKAM Yayınları, 2013.

Yağmur, Kutlay. “Batı Avrupa’da Türkçe Öğretiminin Sorunları ve Çözüm Önerileri.” *Dil Dergisi* 2006: 26-41.

Yalınkılıç, K. “Bulgaristan Kırcaali Türklerinin Dil Durumu – Toplum Dilbilimsel Bir İnceleme.” Yayımlanmamış Doktora Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, T.C. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

ΕφημερισΤησΚυβερνησεωσ ΤησΕλληνικησΔημοκρατιασ, Αρ. Φύλλου 867, 10 Ιουλίου 2006, Αριθμ. 61539/Γ2 Αναλυτικό Πρόγραμμα ΣπουδώνΓια ΤηΔιδασκαλία ΤηςΤουρ− ΚικήςΓλώσσας Στην Α΄, Β΄ Και Γ΄ ΤάξηΤουΓυμνασίου.

https://www.paratiritis-news.gr/news/i-glossa-gefyra-epikoinonias/

https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/es12112007.pdf

Ek

Milli Eğitim Bakanı MariettaYannakou’nun Hellenic Electronic Center vakfına 15 Aralık 2006 tarihli resmî cevabı.

ΜΑΡΙΕΤΤΑ ΓΙΑΝΝΑΚΟΥ
ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

Προς τα μέλη του
Hellenic Electronic Center
Τ.Θ. 80348
Πειραιάς 185 10

Αθήνα, 15 Δεκεμβρίου 2006
Α.Π.Γ.Υ.: [illegible]

Θρακικός Τύπος,

Σχετικά με την επιστολή διαμαρτυρίας σας, για τη διδασκαλία της τουρκικής γλώσσας σε ελληνικά δημόσια σχολεία της Θράκης, σας γνωρίζουμε τα ακόλουθα:

1. Κατά το σχολικό έτος 2005-2006 φοίτησαν στα Γυμνάσια της Θράκης και στους 3 Νομούς 9789 μαθητές. Απ' αυτούς, οι 2437 ήταν απόφοιτοι μειονοτικών σχολείων, δηλαδή ποσοστό 24%. Το ποσοστό αυτό δεν είναι κατανεμημένο ισόποσα και στους 3 Νομούς. Από το ποσοστό αυτό, 6% ήταν στο Ν. Ξάνθης, 35% στο Ν. Ροδόπης και 37% στο Ν. Ξάνθης.

   Φέτος, αποφοίτησαν από τα ελληνικά μειονοτικά δημοτικά σχολεία, τα οποία έχουν ελληνόφωνο και τουρκόφωνο πρόγραμμα, 1111 τουρκόφωνοι μαθητές, ενώ 262 αποφοίτησαν από τα ελληνικά δημόσια δημοτικά. Απ' αυτό το σύνολο των 1373 τουρκόφωνων μαθητών, μόνο 400 περίπου θα παρακολουθήσουν Δευτεροβάθμια μειονοτική εκπαίδευση: 150 θα πάνε στα ιεροσπουδαστήρια, 140 στο μειονοτικό Γυμνάσιο Κομοτηνής και 106 στο μειονοτικό Γυμνάσιο Ξάνθης. Συνεπώς, 990 παιδιά θα πάνε στα ελληνικά δημόσια Γυμνάσια, όπου όλα τα μαθήματα, βέβαια, διδάσκονται στα ελληνικά. Με την προσφορά, λοιπόν, μαθημάτων τουρκικής γλώσσας δίνεται ένα πρόσθετο κίνητρο στους γονείς της μουσουλμανικής μειονότητας για να στείλουν τα παιδιά τους στα ελληνικά δημόσια σχολεία.

2. Η δυνατότητα μαθημάτων της τουρκικής γλώσσας, αποτελεί ένα πιλοτικό πρόγραμμα, το οποίο θα διδαχτεί σε 5 μόνο σχολεία της Θράκης, το 4ο και 6ο Γυμνάσιο Ξάνθης και το 1ο, 2ο και 4ο Γυμνάσιο Κομοτηνής, εφόσον εκδηλωθεί ενδιαφέρον από 12 μαθητές και άνω, αριθμός που αποτελεί όριο για το σχηματισμό τάξης για τη διδασκαλία δεύτερης ξένης γλώσσας. Όπως είναι φυσικό, στην πρώτη Υπουργική Απόφαση που αφορούσε στο «Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών για τη διδασκαλία της τουρκικής γλώσσας στην Α΄, Β΄ και Γ΄ τάξη του Γυμνασίου» (δηλαδή την ύλη του μαθήματος), δεν ήταν δυνατόν να αναφέρεται ότι η προσφορά της τουρκικής, ως δεύτερης ξένης γλώσσας αφορά μόνο στα παραπάνω σχολεία της Θράκης.

.../...

ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ 15, 101 85 ΑΘΗΝΑ • ΤΗΛ.: 210 32 11 420, 210 32 12 440 • FAX: 210 32 39 186 • email: minister@ypepth.gr

Αυτό καθορίστηκε με την Υπουργική Απόφαση που ακολούθησε και φέρει τον τίτλο: «Τροποποίηση της 54530/Γ2/2-6-2005 ως προς τα μαθήματα του Γυμνασίου». Συνεπώς, η διδασκαλία της τουρκικής γλώσσας δεν αναφέρεται σε όλη την επικράτεια της χώρας, όπως λανθασμένα ορισμένοι υποστηρίζουν, αλλά μόνο στην περιοχή της Θράκης.

Επισημαίνεται ότι η γαλλική, η γερμανική και η τουρκική θα προσφέρονται για επιλογή στα συγκεκριμένα πέντε σχολεία ως δεύτερες ξένες γλώσσες, με πρώτη υποχρεωτική ξένη γλώσσα την αγγλική. Επιπλέον, τα βιβλία που θα χρησιμοποιηθούν τα έχει συγγράψει ειδικό επιτελείο Ελλήνων καθηγητών με εντολή του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.

3. Το θέμα δεν αποτελεί αποτέλεσμα συμφωνίας με την Τουρκία, αλλά απόφαση σχετικά με τη διδακτική ύλη Ελλήνων μαθητών. Οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης παρακολουθούν, αντίστοιχα, τα ελληνικά Γυμνάσια της Πόλης (Ζωγράφειο, Μεγάλη του Γένους Σχολή και Ζάππειο), όπου διδάσκεται και ελληνόφωνο πρόγραμμα.
4. Το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων δέχεται συνεχώς αναφορές από διεθνείς οργανισμούς και ερωτηματολόγια, τα οποία αναφέρονται στα δικαιώματα της μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη. Με την πιλοτική διδασκαλία της τουρκικής γλώσσας, το Ελληνικό Κράτος αποδεικνύει το σεβασμό του προς τις εκπαιδευτικές ανάγκες όλων των παιδιών.

Μετά από τα παραπάνω στοιχεία, καθίσταται σαφές ότι η εισαγωγή της τουρκικής ως δεύτερης γλώσσας σε μονοψήφιο αριθμό σχολείων της Θράκης και μόνον, κάθε άλλο παρά αποτελεί απόφαση εθνικά επιζήμια.

Μαριέττα Γιαννάκου
Υπουργός Εθνικής Παιδείας
και Θρησκευμάτων

Κοινοποίηση:
Α.Ε. Κύριο Κάρολο Παπούλια, Πρόεδρο της Ελληνική Δημοκρατίας
Κύριο Κωνσταντίνο Καραμανλή, Πρωθυπουργό
Κυρία Άννα Ψαρούδα-Μπενάκη, Πρόεδρο της Βουλής των Ελλήνων
Κύριο Θεόδωρο Ρουσσόπουλο, Υπουργό Επικρατείας

BALKANLARDA TÜRKÇE YAYINLAR - YENİ BALKAN YAYINEVİ

Mürteza SULOOCA
Yeni Balkan Genel Yayın Yönetmeni, Kuzey Makedonya

Abstract: *The roots of Turkish publishing in the Balkans go back to the Ottoman period.*

Following the establishment of state printing presses for official gazettes, private printing houses were later added, laying the foundations for Turkish publications. Despite fluctuations over time, a certain continuity has been maintained.

For this reason, by addressing Turkish publications, which we believe to be an important subject, we aimed to conduct both a historical study and, more specifically, to analyze and share the activities of the Yeni Balkan (New Balkan) publishing house, which will celebrate its 20th anniversary next year.

Our research consists of three sections. The first section presents the historical development of publishing activities in the Balkans. The second section provides information about Turkish publications during the Yugoslav era.

In the third section, basic information will be given about Yeni Balkan, the publishing house that currently produces the most Turkish-language publications in the Balkans, along with its policies, content, and strategies.

Keywords: *Yeni Balkan, Turkish Publications, publishing house, book, research, folklore, literature, work*

I. Balkanlarda Türkçe Yayınlar

Balkanlarda Türk edebiyatı ve onunla birlikte Türkçe yayınlar konusunda maalesef toplu bir araştırma görmek mümkün değil. Osman idaresinde başlamış olan yayıncılık etkinliklerin, ne kadarı bugüne ulaştığını söylemek mümkün değil. 23.02.2017 tarihli bir habere göre, "Yunus Emre Enstitüsü "Balkanlar'da Kültürel Mirasın Yeniden İnşası Projesi" kapsamında şimdiye kadar Bosna-Hersek, Hırvatistan, Makedonya ve Kosova'da bulunan toplam 10 bin yazma eser ile 5 bin matbu eseri dijital ortama aktarmıştır".[35]

Balkanlar deyince Türk edebiyatı konusunda Prof. Dr. Mustafa İsen'in araştırmaları gelmekte. "ÖTELERDEN BİR SES - Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine", "Varayım Gideyim Urumeli'ne", en son Balkanlarda

[35]YEE, Balkanlar'ın en eski kütüphanesi ile anlaştı, https://saraybosna.yee.org.tr/tr/haber/yee-balkanlarin-en-eski-kutuphanesi-ile-anlasti

Türk edebiyatı, tarih eserleri yanı sıra makaleler, değişik vesileler ile yazdığı maddeler bir kısım yayınları bizlere de aktarmış olmakta.

Aydemir Yaşar'ın "MAKEDONYA KÜTÜPHANELERİNDE BULUNAN TÜRKÇE YAZMA ESERLER ÜZERİNE" makalesinde Makedonya'nın değişik şehirlerinde bulunan kütüphane ve arşivlerde 1231 Türkçe elyazması eserin bulunduğu ifade edilmektedir.

Bugün yayıncılık dediğimiz zaman küçük çaplı yayın evi ve derneklerin yanısıra bireysel yayıncılardan bahsetme mümkün. Fakat Yunanistan'da BAKEŞ, Kosova'da İmza gibi bir iki yayınevi dışında daha ciddi bir yayıncı bulmak zor. Şu anda en büyük Türk yayınevi olarak Yeni Balkan Yayınları görünmektedir.

II. Yugoslavya'da Türkçe Yayınlar

Yugoslavya dönemine baktığımızda Üsküp, Priştine ve Prizrenin Türk kültürünün merkez şehirleri olduğunu göreceğiz. Üsküp merkez olmakla birlikte, Priştine Kosova'nın idari merkezi Prizren ise insan kaynağı olarak bir merkez olduğu görülmekte.

Osmanlı idaresinin son dönemlerinde kurulan matbaalar ile önce resmi gazeteler daha sonra süreli yayınlar, daha sonra değişik ders kitapları ve diğer eserler zengin yayıncılık hayatı ortaya koymuştur.

İster kitap yayınları olarak olsun, ister süreli yayınlar olarak Üsküp öne çıkmış ve yazalar için ulaşılması gereken bir Kızıl Elma olarak görülmüştür. Sadece Birlik değil Detska Radost, Prosvetno Delo gibi yayın evleri Türk yazarlar için önemli adresler olmuştur. Kosova'da Tan, ardından değişik dernek yapılanmalarında kurulan yayın etkinlikleri hem yazarların buluşma adresi olmuş hem de Türkçe yayın etkinliklerini tetikleyici unsurlar olmuştur.

Yugoslavya döneminde yayınlar, devletin değişik kurumları tarafından desteklenmiş ve yayınlanması sağlanmıştır.

Bağımsız Makedonya'da Türkçe kitap yayın etkinliği azalmış ve zor bir dönem geçirmiştir. Değişik dernek ve bireysel girişimler bunu canlı tutmaya çalışsa da Yayın etkinliği durma durumuna geldi. Bu şartlar altında 2010 yılından itibaren Yeni Balkan Yayınevi olarak çalışmalara başladı. Ve kısa zamanda Türk yazarlarının adresi olmaya başardı.

III. Yeni Balkan Yayınlar

154'üncü yayına ulaşan Yeni Balkan Yayınevi Balkanlarda Türkçe yayınların merkezi haline gelmiş durumda. 2004 yılında gazete olarak kurulan Yeni Balkan 2010 yılından itibaren, kitap yayınlarına başladı. Yeni Balkan uluslararası yayıncı statüsünde olan bir yayınevidir.

150'den fazla başlık, 100 binlerce basılı kopya, 6 dilde: Türkçe, Makedonca, Arnavutça, İngilizce, Boşnaka, Romence yayınlar mevcut. 6 ülkeden: Makedonya, Türkiye, Kosova, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, Sırbistan. yayınları mevcut.

Makedonya ve Balkan Türkleri ile ilgili yayınlara öncelik veren Yeni Balkan, eserlerinin Balkan Türkleri tarafından yazılmış olanlara öncelik vermekte. İkinci olarak ise Balkan Türkleri ile ilgili yapılan araştırma ya da değerlendirilmelere öncelik tanımaktadır. Yayınlamış eseleri arasında edebiyat, sinema, şiir, hikaye, roman, derleme, yüksek lisans çalışmaları, sözlükler, tercümeler, otobiyografiler yer almakta.

Özellikle genç yazarların eserlerini yayınlamaya gayret göstermektedir. Balkanlarda ad yapmış yazarlarında hayatı, sanatı ve serleri ile ilgili eserler ortaya koymaktadır[36].

Yeni Balkan Türk tarihini ilgilendiren, Türkçe gazete, radyo, dergiler ve saire konularda da nadir bulunan eserleri ortaya koymuştur[37].

Dil öğretimi ile ilgili de eserler ortaya koymakta, özellikle okul çağındaki çocuklar ve Türkçe eğitim alamayan çocuklara yönelik. Necati Zekeriya'nın "Harfler Ne Yer" ve İlhami Emin'in "Şiirli Alfabe" eserinde olduğu gibi.

Dil araştırmaları ile ilgili de yayınlar yayınlayan Yeni Balkan, özellikle Kosova'da yapılan"Balkanların Kadim Halkı Goralılar ve Gorançe Dili" - Prof. Dr. Turgut Tok, Doç. Dr. Ergin Jable, "Priştine'de Türk Varlığı" – Ergin Jable, Cevdet Şanlı gibi araştırmalar kitap haline getirilmiştir.

Makedonca'dan Türkçe'ye ve Türkçe'den Makedonca'ya tercüme edilen eserler olduğu gibi iki dilli yayınladığı eserler mevcuttur. Örnekler: "Ovaa Tatkovina e Naşa" – Yaser Halim, "Bu Memleket Bizim" – Yaser Halim, "Park Etme Garaj" – Trayçe Kacarov (Çeviri Rabie Ruşid), "Derin Ahlar/Dlaboki Vozdişki" – Mebruh Mirtoski.

Yeni Balkan seri olarak yayınlamaya başladığı bazı eserler mevcut. Bunlar şu şekilde:

1. Anadilimiz Türkçe
2. Emekli Öğretmenler - Geçmişi Geleceğe Bağlayan Köprüler - Emekli öğretmenler
3. Kadın - Bir Kadın, Bir Hikaye
4. Genç Yazarlar - Balkan Online Atölye

[36] Bkz. "Fahri Kaya Hayatı, Sanatı, Eserleri" - Yrd. Doç. Dr. Zeki Gürel, Yrd. Doç. Dr. Nazlı Rana Gürel, "Mangal Fahri Ali-Hayatı, Sanatı, Eserleri" – Mr. Ergin Baki, Yrd. Doç. Dr. Zeki Gürel, "Gülkaya İlhami Emin-Hayatı, Sanatı, Eserleri" - Yrd. Doç. Dr. Zeki Gürel, Yrd. Doç. Dr. Nazlı Rana Gürel.

[37] Bkz. " Makedonya Türk Edebiyatında Üçüncüler" – Doç. Dr. Ertuğrul Karakuş, "Sesler Dergisi Etrafında Teşekkül Eden Çağdaş Makedonya ve Kosova Türk Edebiyatı (Hikaye-Şiir) - Doç. Dr. Ertuğrul Karakuş, "Hatıralarımda Kalan-Birlik'te Otuz Yıl" – Cemal Süleyman.

Yazarlarımız arasında, şairler, hikayeciler, bilimadamları, gençler, Yörüklük konusunda araştırma yapan gençlerimiz ve gurbete bile yazmayı bırakmayan gurbetçilerimiz yer almakta.

Sonuç

Geçmişin mirasını geleceğe taşıyan Yeni Balkan Yayınevi, yayın hayatına başladığı ilk günden beri değişik türde birçok eser yayınladı. Makedonya Türk Edebiyatı'nın gözde isimlerinin eserleri, edebiyatçıların kaleme aldığı önemli konular, genç şairlerin ilk şiir kitapları, Makedonya Türk Edebiyatına yazmış oldukları eserlerle kalıcı izler bırakan yazarlara ithaf edilen eserler, edebiyat, kültür alanlarında, roman, şiir, hikâye, masal kitapları, biyografi, araştırma serisi, çocuk yayınları, boyama kitapları, üniversitelere yönelik ders kitapları, yemek kitabı, sözlük alanında Türkçe'nin yanı sıra Arnavutça, Makedonca, Boşnakça, Rumence dillerinde 154 kitap yayınlayan Yeni Balkan yayınevi, Kuzey Makedonya Kültür Bakanlığı, TİKA ve YTB'nin SEDEP Soydaş Edebiyatı Destekleme Programı destekleriyle de kitaplar yayınlamaktadır.

Kuzey Makedonya'nın yanı sıra şimdiye kadar Kosova, Bulgaristan, Romanya, Türkiye'den yazarların kitaplarını da yayınlamıştır.

Kitap yayın etkinliğini aralıksız bir şekilde sürdüren Yeni Balkan Yayınevi, yayınladığı eserler ile Kuzey Makedonya'daki Türkçe kitap sıkıntısı ve Türkçe kitap boşluğunu dolduruyor. Yayınlanan kitap ve dergilerle 7'den 70'e her yaşa hitap eden Yeni Balkan, bu hususta yeni bir okuyucu kitlesine sahip olmasının yanında Kuzey Makedonya'daki Türkçe'nin yaşatılmasında büyük rol oynuyor.

Bunların haricinde, yayınlamış olduğu dergi ve yayınlar ile Kuzey Makedonya'daki Türkçe eğitime de büyük katkı sağlayan Yeni Balkan Yayınevi, özellikle son dönemde Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı'nın ilkokullar için öngörmüş olduğu plan ve programa göre yayınlamış olduğu kimi eserleriyle ilkokullardaki kitap eksikliğini gidermeye başladı.

Ana Dilimiz Türkçe

Çocuklara yönelik boyama, şiir, hikâye kitaplarının yanı sıra 2019 yılında bir ilke imza atan Yeni Balkan Yayınevi, o günden bu yana Bahçe Çocuk Dergisi bünyesinde, 21 Şubat Dünya Anadil Günü dolayısıyla, Kuzey Makedonya çapındaki ilkokullar arasında açtığı "Ana Dilim Türkçe" adlı şiir, hikâye ve resim yarışmasında gönderilen çalışmaları kitap haline getirdi. "Ana Dilimiz Türkçe" adı altında yayınlanan kitap, ülke genelinde büyük ses uyandırdı. "Ana Dilimiz Türkçe" Çocuk Şiirleri, Hikâyeler ve Resimleri adlı kitap geleceğin şairleri, yazarları ve ressamlarını gün yüzüne çıkararak, onlara yeni bir kapı araladı.

Tarihimizi Boyayalım

Osmanlı eserlerini tanıtan, öğreterek eğlendiren boyama kitaplarının yanında Türk masal kahramanları ile Türk halk kültürünü öğreten eğitici kitapları da yayınlayan Yeni Balkan, boyama kitaplarıyla çocuklara sağlıklı yaşamı da

öğretiyor. Çocuk serisi de Türkçe, Makedonca, Boşnakça ve Arnavutça yayınlanmaktadır.

Daha Etkili Öğretim İçin

Yeni Balkan yayınlarından çıkan "Daha Etkili Öğretim İçin" kitabı Kuzey Makedonya Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından mesleki literatür olarak onaylandı.

Yeni Balkan Yayınevi'nin talebini değerlendiren, Eğitim ve Bilim Bakanlığı - Eğitimi Geliştirme Bürosu ve ilgili Komisyon ve talebe olumlu cevap verdi. Alanında uzman olan Doç.Dr. Osman Emine ait kitap devlet okullarında Türkçe eğitim veren öğretmenlere mesleki literatür olarak tavsiye edilmektedir. TİKA desteği ile Kuzey Makedonya'daki Türk öğretmenlere bedava dağıtıldı.

Ay Yıldızlı Şarkılar

Yeni Balkan, çocuklara yönelik müzik kitabı da yayınladı. Çocuklar için büyük bir özenle bestelenmiş şarkıları ve aynı zamanda çocukların Müzik ders kitaplarında Türk dilinde ve yerli bestecilerin eserlerinin yeteri sayıda olmaması sebebiyle müzisyen Cengiz İbrahimin hazırladığı müzik kitabını da çocukların beğenisine sundu. Kitap aynı zamanda Kuzey Makedonya Eğitim ve Bilim Bakanlığı'nın onayı ile Türkçe eğitim veren ilkokul 1-5 sınıf öğrencileri için ders kitabı olarak okutulması için uygun bulundu.

Kızıl Yol romanı

Hüseyin Musli'nin gerçek bir hayat hikayesinden uyarlayarak kaleme aldığı 'Kızıl Yol' isimli romanı, Kuzey Makedonya Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından, lise öğrencileri için Mesleki Literatür olarak kullanılmasına onay verildi.

Edebiyat ve sporu birleştiren bu eserde Üsküplü bir Türk gencinin serüveniyle birlikte, 1950'li ve 60'lı yıllarda bir Türk ailenin yaşantısı, Üsküp'teki mahalle kültürü, komşuluk ilişkileri, ana vatana göç, 1963 depremi gibi konular yer alıyor.

10 Temel Eser

Üsküp ZOR Derneği organizasyonunda, Yeni Balkan Yayınevi tarafından yayınlanan, Kuzey Makedonya'daki yerli Türk yazarların çocuklar için yazdığı ve ilkokullarda yardımcı ders kitabı olarak kullanılan lektür kitaplarını yeni baskı ve dizaynıyla yayınlayarak, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı'nın (TİKA) destekleriyle 2020 ve 2022 yıllarında "10 Temel Eser" projesi çerçevesinde, 20 eserimizle 20 bin kitabı hediye ettik. Bu yıl da 10 yeni kitapla, Kuzey Makedonya çapındaki 28 Belediyede, 64 şubede, Türkçe eğitim veren ilkokulların kütüphanelerine toplam 1000 setten oluşan lektür kitaplarının dağıtımını gerçekleştirdik. "10 Temel Eser" projesi kapsamında şu ana kadar ilkokulların kütüphanelerine 30 bin kitap hediye edilmiş oldu.

Yeni Balkan'da Yayınlanan Eserler (2010-2024)

1. "Gün Bugün" – Fahri Kaya
2. "Üsküp'te Osmanlı Mirası" –Hüseyin Süleyman
3. "Rumeli'de Türk Kültürü" – İsmail Eren
4. "Şafak Sökerken" – Fahri Kaya
5. "Makedon Sinemasında Öteki Olarak Türk" – Sema Ali Erol
6. "Genç Filizler" – Yaser Halim, Mehmed Arif, Gülden Ruşid
7. "Asya Şiirlerim" – Fahri Ali
8. "Makedonya Türk Edebiyatında Üçüncüler" – Doç. Dr. Ertuğrul Karakuş
9. "Orhan Hayatı Sanatı Eserleri" – Yrd. Doç. Dr. Zeki Gürel, Yrd. Doç. Dr. Nazlı Rana Gürel
10. "Sesler Dergisi Etrafında Teşekkül Eden Çağdaş Makedonya ve Kosova Türk Edebiyatı (Hikaye-Şiir) - Doç. Dr. Ertuğrul Karakuş
11. "Hüma Kuşu" – Rabie Ruşid
12. "Dostumun Mavi Hırkası" – Alaettin Tahir
13. "Fahri Kaya Hayatı, Sanatı, Eserleri" - Yrd. Doç. Dr. Zeki Gürel, Yrd. Doç. Dr. Nazlı Rana Gürel
14. "Tarihimizi Boyayalım" – Hacer V. Sulooca
15. "Tarihimizi Boyayalım-Makedonya – Hacer V. Sulooca
16. "Tarihimizi Boyayalım-Üsküp" – Hacer V. Sulooca
17. "Tarihimizi Boyayalım-Skopje" – Hacer V. Sulooca
18. "Tarihimizi Boyayalım-Shkup" – Hacer V. Sulooca
19. "Tarihimizi Boyayalım-Makedonya" – Hacer V. Sulooca
20. "Tarihimizi Boyayalım-Makedonya Türkçe" – Hacer V. Sulooca
21. "Tarihimizi Boyayalım-Makedonya Arnavutça" – Hacer V. Sulooca
22. "Tarihimizi Boyayalım-Makedonya Boşnakça" – Hacer V. Sulooca
23. "Tarihimizi Boyayalım-Makedonya Makedonca" – Hacer V. Sulooca
24. "Harfler Ne Yer" – Necati Zekeriya
25. "Mangal Fahri Ali-Hayatı, Sanatı, Eserleri" – Mr. Ergin Baki, Yrd. Doç. Dr. Zeki Gürel
26. "Gülkaya İlhami Emin-Hayatı, Sanatı, Eserleri" - Yrd. Doç. Dr. Zeki Gürel, Yrd. Doç. Dr. Nazlı Rana Gürel
27. "Dünyanın İki Yüzü" (Roman) – Mebruh Mirtoski
28. "Alaimisema" – Rabie Ruşid
29. "Makedonya'daki Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı" - Yrd. Doç. Dr. Zeki Gürel, Yrd. Doç. Dr. Nazlı Rana Gürel
30. "Makedonya'daki Üniversiteler İçin Türk Halk Edebiyatı" - Yrd. Doç. Dr. Zeki Gürel, Yrd. Doç. Dr. Nazlı Rana Gürel
31. "İlhamın Adı-Perşembe" – Emel Hamza Şerif
32. "Şükrü Ramo'dan Seçme Şiirler" – Süleyman Gina
33. "Hatıralarımda Kalan-Birlik'te Otuz Yıl" – Cemal Süleyman
34. "Kırmızı Gülün Alı Var" - Yrd. Doç. Dr. Nazlı Rana Gürel
35. "Nasreddin Hoca'dan Seçme Fıkralar" – Yrd. Doç. Dr. Selçuk Kürşad Koca
36. "Bilmece Dünyası" – Melek Adem

37. “Genç Filizler-2” – Derya Ruşan, Zeynep Arifi, Yaser Halim
38. “Şiirli Alfabe” – İlhami Emin
39. “Orhan-1/Bizim Sokağın Çocukları – Necati Zekeriya
40. “Halk Bilimi Yazıları” – Dr. Erol Eroğlu, Dr. Yavuz Köktan, Dr. Selçuk Kürşad Koca
41. “Bayram Balkanlarda Mahalli Bir Klasik-Behiç İbrahim’in Hayatı, Sanatı, Eserleri” – Dr. Selçuk Kürşad Koca
42. “İçsezi ile Yarınlara Varmak” – Fahri Ali
43. “Muhacir Yolu-Babaanne Torun Şiir İkliminde” – Sezen Seyfullah
44. “Harfler Ne Yer” (3. Baskı) – Necati Zekeriya
45. “Tehnologija i praktiçna primena na prskan beton” – Bülent Sulooca
46. “Ana Dilimiz Türkçe”
47. “Müslüman ve Hristiyanlarda Ölüm ile İlgili İnanç ve Uygulamalar” – Mürteza Sulooca
48. “Renkli Gülüşler”
49. “Renkli Gülüşler-Arnavutça”
50. “Renkli Gülüşler-Makedonca”
51. “Orhan-2/Yeni Sokağın Çocukları” – Necati Zekeriya
52. “İlklerden Cevahir Selim” - Yrd. Doç. Dr. Zeki Gürel, Yrd. Doç. Dr. Nazlı Rana Gürel
53. “Çakıl Taşları” – Rabie Ruşid
54. “Dünü Bugüne Bugünü Yarına Bağlana Köprü-O Bir Öğretmen-Münevver Kubur” – Yrd. Doç. Dr. Zeki Gürel
55. “Balkanlar ve Makedonya’da Türk Halk Enstrümanları Geleneği” – Mr. Cengiz İbrahim
56. “Bir Cezve Kaynar Rumeli’de (Makedonya Türkleri)” – Ali Maskan
57. “Sarı Saltuk-Babadağ” – Kemal H. Karpat
58. Anadilimiz Türkçe-2/Atalardan Armağan Güzel Türkçem
59. “Tarihimizi Boyayalım-Balkanlar”
60. “Ta ngjyrosim historinë tonë-Ballkanike”
61. “Obojimo našu historiju Balkan“
62. “Да ја обоиме нашата историја – Балкански полуостров”
63. “Küçük Hanım” – Fahri Kaya
64. “Küçük Balıkçı” – Lütfü Seyfullah
65. “Çocukların Elleri” – Nusret Dişo Ülkü
66. “Resimli Türk Atasözleri Sözlüğü” – Feyhan Ruşid
67. “Çirkin Ördek Yavrusu” – Hans C. Anderssen
68. “Konuşma Kılavuzu Türkçe-Makedonca-İngilizce” – Dr. Sezen Seyfullah
69. “Yörük Masalları” – Rabie Ruşid (Kültür Bakanlığı destekli)
70. “Orada Türk Var Mı?” – Mürteza Sulooca
71. “Mütemmim Cüzler Avni Engüllü-Hayatı, Sanatı, Eserleri” - Dr.Öğr. Üyesi Zeki Gürel Yrd.Doç.Dr. Nazlı Rânâ Gürel (Kültür Bakanlığı destekli)
72. “Balkanların Kadim Halkı Goralılar ve Gorançe Dili” - Prof. Dr. Turgut Tok, Doç. Dr. Ergin Jable
73. “Priştine’de Türk Varlığı” – Ergin Jable, Cevdet Şanlı

74. “Şükrü Ramo’dan Seçme Çocuk Şiirleri” (2. Baskı) – Süleyman Gina
75. “Nasreddin Hoca’dan Seçme Fıkralar” (2. Baskı) – Doç. Dr. Selçuk Kürşad Koca
76. “Şiirli Alfabe” (2. Baskı) – İlhami Emin
77. “Orhan-1/Bizim Sokağın Çocukları” (2. Baskı) – Necati Zekeriya
78. “Orhan-2/Bizim Sokağın Çocukları” (2. Baskı) – Necati Zekeriya
79. “ Balkanlar Online Yazarlık Atölyesi 2019-2020 eserler” - Berrin Skenderi, Canset Mulaşaban, Esra Matyan, Hediye Sülçevsi, Mebruh Mirtoski, Melek Adem, Rabie Ruşid, Sevgül Zümre, Su Yusuf, Yaser Halim
80. “Tarihin Öncüleri”
81. “Anadilimiz Türkçe-3/Benim Adım Türk”
82. “Çocuk Dünyası Şiirleri” – İbrahim Arslan
83. “Keloğlan ile Meyve ve Sebzelerin Dünyasına Hoş Geldiniz” – Reşadiye Salihi, Vildane Şahini, Melek Süleyman
84. “Keloğlan Türkçe Öğretiyor”
85. “Keloğlan Masalları” – Hacer V. Sulooca, Melek Süleyman
86. “Zoki Poki” – Olivera Nikolova (Kültür Bakanlığı destekli)
87. “Ağaçlar Dile Gelse” – Necati Zekeriya (Kültür Bakanlığı destekli)
88. “Ramazan Manileri” – Sermiyete İsmaili, Sara Abedini, Melek Süleyman
89. “Thënie për Ramazanin” – Sermiyete İsmaili, Sara Abedini, Melek Süleyman
90. “Bu Memleket Bizim” – Yaser Halim (Kültür Bakanlığı destekli)
91. “Eğitimci Yazar Recep Murat Bugariç – Hayatı, Sanatı, Eserleri” – Dr. Öğr. Üyesi Zeki Gürel, Yrd. Doç. Dr. Nazlı Rânâ Gürel (Kültür Bakanlığı destekli)
92. “Knijevno pretstavuvanje na turskata kultura i identitet” – Aylin Karahasan (Kültür Bakanlığı destekli)
93. “Kınalı Keklik” – Hümaşah Vardar (Kültür Bakanlığı destekli)
94. “Dünü Bugüne Bugünü Yarına Bağlayan Köprü-2/Emekli Öğretmenler 2020-2021”
95. “Daha Etkili Öğretim İçin” – Doç. Dr. Osman Emin
96. “Altın Işık” – Ziya Gökalp
97. “Kuzey Makedonya Yörüklüğü” – İzzet İbrahimsoylu (Kültür Bakanlığı destekli)
98. “Gökten Üç Elma Düşmüş-Türk Masalları” – Yrd. Doç. Dr. Zeki Gürel
99. “Bir Kadın Bir Hikâye”
100. “Kritiçki Osvrt kon raskazite za deca na prvata povoena generacija Turski pisateli vo Makedonija” – Mahmut Çelik
101. “Gostivar Masalları” – Sümeyya Çeçi, Doç. Dr. Selçuk Kürşad Koca
102. “Tarihsel ve Günvel Boyutlarıyla Selefilik-Vehhabilik ve Türkiye’de Selefilik” – Dr. Bekir Altun
103. “Anadilimiz Türkçe-4/Büyük Göçün 70. Yılı-KAYBOLAN ŞEHİR”
104. “Derin Ahlar/Dlaboki Vozdişki” – Mebruh Mirtoski
105. “Kosova-Prizren ve Yöresi Osmanlı Türkçesi Kitabeleri” – Dr. Abdulkadir Çablı
106. “Bulgaristan’da Alevilik-Yablanovo Örneği” – Şabanali Ahmed

107. “Orhan-3/Bizim Sokağın Romeo ve Jüliyeti” – Necati Zekeriya
108. “Park Etme Garaj” – Trayçe Kacarov (Çeviri Rabie Ruşid)
109. “Şairler Yuvası” – Canset Mulaşaban
110. “Mitroviça Türk Ağzı Dil ve Kültür/Ses Bilgisi-Metin-Sözlük” – Murat Baca, Nebahat Sulçevsi, Ergin Jable
111. “Ovaa Tatkovina e Naşa” – Yaser Halim
112. “Bir Kadın Bir Hikaye/Një grua një tregim”
113. “Dünü Bugüne Bugünü Yarına Bağlayan Köprü-3/Emekli Öğretmenlerimiz 2021-2022” – Hacer V. Sulooca, Melek Süleyman
114. “Balkanlar Online Yazarlık Atöltesi 2021 Eserler” – Atina Abiltar, Bega Dançevska, Burcu Aliyyi, Canset Mulaşaban, Elmaz Yunusova, Esra Matyan, Gülay Alçe, Hediye Sülçevsi, Muhammed Korkmaz, Rabie Ruşid, Su Yusuf
115. “Altın Işık” (2. Baskı) – Ziya Gökalp
116. “Zoki Poki” (2. Baskı) – Olivera Nikolova
117. “Ağaçlar Dile Gelse” (2. Baskı) – Necati Zekeriya
118. “Kınalı Keklik” (2. Baskı) – Hümaşah Vardar
119. “Çocuk Dünyası Şiirleri” (2. Baskı) – İbrahim Arslan
120. “Çirkin Ördek Yavrusu” (2. Baskı) – Hans C. Anderssen
121. “Üç Palto” – Recep Bugariç
122. “Mete” – Avni Engüllü
123. “Gökten Üç Elma Düşmüş-Türk Masalları” (2. Baskı) – Zeki Gürel
124. “Mücadele ile Geçen Bir Hayat-Eğitim, Medya, Siyaset ve Dernek Çalışmalarımdan Hatıralar” – Emine Ademi
125. “Ana Dilimiz Türkçe-5/Analar Yüzyılda Bir Doğurur-Cumhuriyetin 100. Yılı (Çocuk Şiirleri, Komposizyon ve Resimleri)
126. “Sevdiğim Şiirlerimin Derlemesi” – Enver Baki
127. “Kızıl Yol” – Hüseyin Musli
128. “Büveyhiler Döneminde Mu-tezile İmamiyye Etkileşimi” – Dr. Bekir Altun
129. “Sabri Cemil’in Yeni Mekteb Dergisindeki Yazılarının İncelenmesi” – Mr. Gülasfi Melan
130. “Asyaca Hikayeler” – Burcu Aliyi
131. “1951’den Bugüne Kadar Gostivar 100 Türk Öğretmenin Hikayesi” – Bedri Nuredin
132. “Ay Yıldızlı Şarkılar (Çocuklara Müzik)” – Mr. Cengiz İbrahim
133. “Nasreddin Hoca ile Meyve ve Sebzelerin Dünyasına Hoş Geldiniz-2” – Ödül Cebeci, Reyhan Elmaz Demirci
134. “Kızıl Yol” (2. Baskı) – Hüseyin Musli
135. “Nasreddin Hoca Türkçe Öğretiyor”
136. “Nasreddin Hoca Hikayeleri” – Hacer V. Sulooca, Melek Süleyman
137. “Dünü Bugüne Bugünü Yarına Bağlayan Köprü-4/Emekli Öğretmenlerimiz 2022-2023” – Hacer V. Sulooca, Melek Süleyman
138. “Bir Kadın Bir Hikaye/Една жена-една приказна”
139. “Balkanlar’da Türkler ve Türkçe Kongresi”
140. “Ana Dilimiz Türkçe-6/Bir Mucit Olsaydım (Çocuk Şiirleri, Komposizyon ve Resimleri)

141. “Kara İsmet” – Nusret Dişo Ülkü
142. “Orhan-4/Eskiler Alırım Yeniler Satarım” – Necati Zekeriya
143. “Ezop Masalları”
144. “Şekerli Öykü” – Slavko Yanevski
145. “Bahar Kız’ın Serüvenleri” – Sabit Yusuf
146. “Çiçekten Çiçeğe” – Adem Gaytani
147. “Alice Harikalar Diyarında” – Lewis Carroll
148. “Ay Yıldızlı Şarkılar (Çocuklara Müzik)” (2. Baskı) – Mr. Cengiz İbrahim
149. “Dünya Edebiyatından Seçme Hikayeler” – Zeki Gürel
150. “Dünya Edebiyatından Seçme Şiirler” – Zeki Gürel
151. “Umay Anadan Öyküler” – Gülay Alçe
152. “Göz Erimi” – İrfan Bellur
153. “Bir Hayalim Var” – Gülay Alçe
154. “Yuvamın Lezzetleri” – Eda Aydın Kelce

II. Bölüm.Edebiyat ve Kültür Araştırmaları
Partea a II-a. Studii literare şi culturale
Part II. Literary and Cultural Studies

LE TOMIS D'OVIDE : SI LOINTAIN, SI PROCHE...

Liviu FRANGA
Université de Bucarest-Roumanie

Abstract: Tristium libri *and* Epistulae ex Ponto *belong to the last period of literary creation of Publius Ovidius Naso, a famous representative of Latin literary culture, in fact of Augustan poetry. These elegies – as an entired ancient and modern cultural tradition confirmed – were composed on the shores of the Pontus Euxinus. They represent the product of a particulary experience, but also, of some determinated historical circumstances. The Pontic elegies of Ovidius reveal a poetic space in which interferes two mental horizons, two different views on existence and life. On the one hand, the classical Greco-Roman world, on the other hand, the native world of those whom, first the Greeks, then the Romans called them barbarians. This "last world" ("die letzte Welt", to remind the famous phrase from Ransmayr's novel) it is a* Hinterland*, a mixture of classical civilization, populated and built by the aboriginal inhabitants from Tomis fortress, and also, by a lot of Scythians, Thracians, Getae and others* gentes, *hellenophones or not*.

Keywords: *Romanitas*, *Barbaries*, *relegatio*, *poetical discourse*, *mental alienation*, *artistically transferring*

La dernière partie de l'œuvre d'Ovide, celle qu'il a écrite dans l'espace danubien-pontique, représente non seulement une expérience littéraire particulière, le produit de circonstances historiques déterminées, mais, surtout, le lieu où se croisent, de manière plus manifeste, deux horizons mentaux et deux perspectives différentes par rapport à l'existence : le monde romain, d'une part, et l'espace allogène, les Barbares, « le monde des barbares » (c'est-à-dire le monde de ceux qui ne sont ni Grecs, ni Romains), d'autre part.

1. La poésie pontique de Publius Ovidius Naso illustre de la manière la plus précise le conflit, l'inadéquation totale - que l'on peut appeler rupture - entre les deux mondes : le monde romain et cet *Hinterland* de la civilisation classique et post-hellénistique romaine, qui était la colonie grecque milésienne, la forteresse que les anciens Grecs appelaient *Tomoi* (Τόμοι), mais aussi *Tomis* (Τόμις), les Romains *Tomi,-orum* (en latinisant la première variante du toponyme grec ancien), et, à partir d'Ovide jusqu'à la fin de l'Antiquité, *Tomis,-is*, l'ancienne forme grecque et la forme latine arrivant ainsi, dans l'Antiquité impériale romaine, à se superposer.

2. La relégation, pour tout au plus une décennie, du dernier grand poète augustéen, sur la rive nord-ouest du Pont-Euxin a représenté un moment essentiel dans l'évolution littéraire de l'écrivain, un moment perçu comme le reflet des

tendances culturelles spécifiques de son époque et de la Principauté en général. Comme on le sait, Ovide fut contraint de quitter Rome en l'an 8 après JC et de se diriger vers *Tomis*, ville située sur la rive occidentale du Pont et qui avait récemment été intégrée aux structures administratives de l'État romain.

Auguste a préféré la relégation – lat. *relegatio*, une forme d'exil beaucoup plus facile et supportable du point de vue des droits civils - du poète Publius Ovidius Naso, optant pour une ville marginale par rapport à l'ensemble du monde habité (gr. οἰκουμένη), un monde caractérisé par des structures socio-politiques spécifiques, du type πόλις, respectivement *ciuitas*. Sans nier de telles structures, les coordonnées matérielles et spirituelles de la vie quotidienne réalisées dans la citadelle, ainsi que dans la zone limitrophe (*regio Tomitana*, « le territoire autour de la ville de Tomis »), ne présentent cependant pas les caractéristiques fondamentales caractérisant le statut politique et le type d'habitat des villes des provinces romaines. Bien qu'elle appartienne, avec les autres colonies pontiques occidentales, à l'Hellénisme (au sens le plus large du terme), et qu'elle fut politiquement subordonné, pendant environ un siècle et demi, au monde romain, la forteresse de *Tomis*, ainsi que l'ensemble de la côte ouest-pontique, jusqu'à la zone du cours inférieur du Danube, pratiquement jusqu'aux bras du Delta, constituait plutôt un territoire frontalier, une zone de transition entre les *Barbaries*, le monde barbare (de l'Europe du sud-est), et ce que l'on peut appeler les avant-postes de la romanité, représentés par les provinces nommées (en latin, avec une terminologie onomastique d'origine grecque) la *Macédoine*, respectivement, la *Moésie*. La création ovidienne est, sans aucun doute, la continuation d'une tradition propre à la poésie latine, une poésie attachée, de manière particulière, depuis l'Antiquité, au présent de l'Histoire. En même temps, cette création reflète directement, grâce à une sensibilité marquée, l'impact historique profond, plein de conséquences sur l'évolution ultérieure des événements, du conflit entre la *Romanitas*, « l'ensemble du territoire occupé par l'État romain, ayant le latin comme langue officielle » et les *Barbaries*.En fait, les deux termes pris en discussion représentent également les pôles de signification de l'univers poétique ovidien dans son ensemble, y compris en ce qui concerne l'œuvre antérieure à la relégation. Si l'on s'attarde quelques instants sur ce travail antérieur, nous pourrons constater que, à un niveau général d'analyse, tant la poésie érotique ovidienne que, non dans une moindre mesure, sa poésie mythologique et érudite, doivent être perçues comme des modalités spécifiques - pour et à travers la littérature - pour réaliser, sur le plan social, humain et esthétique, l'une des coordonnées fondamentales typiques de l'horizon mental de la romanité, illustrée au moyen du concept (particulièrement dominant à la fin du Ier siècle avant JC et dans les suivants) de *homo ciuiliter eruditus*, « l'homme formé comme citoyen éduqué par la culture ». L'opposition entre le manque d'éducation, de culture et d'attitude civilisée, d'une part, et l'idéal de perfection spirituelle, respectivement de beauté congruente, donne à l'ensemble de l'œuvre d'Ovide un caractère éminemment classique et romain à la fois (Viarre 82-86, 93-225 ; la vocation baroque de la poétique d'Ovide, 100, 107-110 ; Scivoletto 62, 81-82, 93-94, 98 : la confluence de la poétique d'Ovide et de la doctrine d'Horace ; Cizek 278-282 : encore sur la vocation baroque de la poétique d'Ovide).

4. Au moment où Ovide arriva à *Tomis*, au printemps de l'an 9 après J.-C., le poète était le dernier représentant illustre, à l'époque, de la culture littéraire latine, de la civilisation spirituelle romaine. Ce fait est d'une importance non négligeable, car Ovide percevra la réalité de ce nouveau monde et le reproduira en le transfigurant artistiquement, précisément du point de vue du monde d'où il était issu et auquel il appartenait, donc à travers l'appareil mental de ce dernier. Ovide reconfigurera poétiquement, pour ses lecteurs romains, le message concret d'un univers matériel aliéné, initialement perçu comme étrange et si différent de celui de sa patrie : une étrangeté dans laquelle l'homme est obligé de rester et dont le poète souhaite se détacher jusqu'à la fin de son œuvre pontique et de sa vie, pour retourner dans son monde.5. Nous soulignerons dès le début, sous la forme d'une observation avec un maximum de généralité, le statut ambigu de ce « monde », autrement dit de l'horizon de civilisation de Tomis.La citadelle appartenait, en tant qu'organisation, structures socio-politiques et institutionnelles, en tant qu'idéologie (y compris religieuse), enfin, du point de vue de l'élément ethnique prédominant et de l'outil linguistique utilisé, au monde de *l'hellénisme*. Les éléments structurels de la vie de la citadelle étaient donc fondamentalement grecs (Pippidi 450 ; Avram 82-83), dans la mesure où la nature et la typologie des documents officiels – on fait référence évidemment aux inscriptions -, ainsi que certains récits ovidiens[1] (Podossinov 113-116) en attestent de manière irréfutable une telle appartenance. D'autre part, l'environnement extra-Tomis, situé au-delà de la région limitrophe (*regio Tomitana*) - qui faisait d'ailleurs partie de la citadelle elle-même - appartient à un horizon de civilisation non seulement différent, mais même opposé. Il s'agit du monde *gétique*, un vaste univers, situé à proximité immédiate, et dont les éléments tendent à pénétrer, comme l'attestent de nombreux fragments ovidiens[2] (Podossinov 150-160), le plus profondément possible, dans la structure du type πόλις de la communauté de de la ville de Tomis. La poésie ovidienne témoigne donc de l'équilibre relatif qui existait, aux confins du monde habité, entre l'une des formes paradigmatiques de la civilisation classique antique et son contraire ou son opposé. Dans quelle mesure les relations entre ces deux modèles étaient contradictoires ou, peut-être à un moment donné, même antagonistes, nous ne pouvons pas en conclure en dehors du témoignage d'Ovide.L'intégration de la côte ouest-pontique et de l'espace dobroudjéen limitrophe, vers la fin du Ier siècle avant JC, dans l'État romain, en tant que partie constitutive de la province romaine de Moésie, plaide, du moins dans le cas du territoire dobroudjéen, et contrairement à celui de la Plaine de Munténie ou de l'ouest de la Roumanie actuelle, en faveur de l'hypothèse d'une coexistence relativement pacifique des deux ethnies, grecque et Gèto-Dace, à proximité immédiate de l'Empire.

6. Le poète a aussi un statut ambigu. Il est profondément et régulièrement affecté par le danger représenté par *Barbarus hostis*, l'élément agressif, l'attaquant potentiel de la ville de Tomis (c'est pourquoi il se montre, dans certains des textes

[1] Par exemple, *Ex Ponto* IV, 7; 9; 4, 14.
[2] *Tristia* V, 7, 11-14, 49-50; V, 10, 29-39; *Ex Ponto* IV, 13, 19-38.

les plus célèbres, vraiment étonné qu'à son âge, il doit encore s'équiper comme un soldat, avec des armes offensives et défensives). Mais il se montre à ses lecteurs romains profondément marqué par l'inconfort provoqué par un certain niveau - rudimentaire cependant et de faible qualité par rapport au niveau de civilisation des villes italiques romaines connues ou des provinces (sans parler de la Capitale, dont un souvenir toujours frais obsède le poète) – de la vie quotidienne à *Tomis* : où la qualité de l'existence se mesurait encore selon la nature et selon les particularités des saisons. Cependant, après d'interminables années de relégation, le poète - précisément dans cette qualité - acquiert une position socioculturelle relativement stable parmi les citoyens de Tomis. Dans les dernières années (on ne sait pas exactement combien) du séjour officiellement imposé au poète, ces mêmes citoyens de Tomis - ancienne colonie de la ville grecque de *Miletos* (Μίλητος), « Milet » - ont élu Ovide président des jeux publics (*agonotet*), ils l'exonèrent d'impôts et le couronnent en tant que poète. Le poète lui-même en témoigne, et nous n'avons aucune raison d'en douter. Autrement, nous devrions, pour être cohérents avec nous-mêmes, mettre sous le même signe du doute toute la présence et toute la création élégiaque pontique ovidienne. Ce qui friserait non seulement le ridicule, mais même l'absurde – sans prendre en considération l'absence totale de toute preuve. Un tel comportement des habitants de Tomis ne nous permet pas de considérer, comme précisé (Podossinov 117-118), que les affirmations sur l'inconfort environnemental et climatique n'auraient été avancées par le poète que jusqu'au moment où sa présence aurait été prise en compte, autrement dit que son attitude était simplement opportuniste et fourbe, sinon hypocrite. Au contraire, l'attitude des habitants de Tomis nous laisse penser que leur appréciation accordée à Ovide et, mutuellement, la considération que le poète leur confère est due à l'intégration finale, après une période d'incongruités naturelles, des deux types de mentalités et civilisations dans l'espace de la même existence commune, à la fois classique, gréco-romaine (« externe ») et, en même temps, autochtone, indigène (« interne »), à partir de ce moment de l'évolution historique.

7. La poésie ovidienne de la relégation est donc née dans un périmètre spécifique de civilisation, de culture et de spiritualité, que nous appelons actuellement l'espace danubien-pontique. Dans le cadre de celui-ci, selon les références ovidiennes pontiques, on peut délimiter les zones suivantes : a. la zone de Tomis, qui comprend le territoire actuel de la ville et la région limitrophe (*ager Tomitanus*, « le champ de Tomis », « le territoire autour de la ville de Tomis », Ex Ponto III, 8, 2) ; les informations fournies par le poète, de nature diverse, sont dues à un contact direct et ininterrompu avec l'environnement de Tomis dans son ensemble ; b. la zone pontique, située au nord, respectivement au sud par rapport au port milésien, le long de la côte ; c. la zone nord-danubienne, située à l'ouest de la côte ; c'est la zone qui comprend le territoire nord-ouest de la région de Dobroudja, habité et/ou traversé par les populations Gètes; d. la zone transdanubienne, située au centre-ouest par rapport à la côte et constituant, du point de vue ethnique, un périmètre gétique par excellence, coïncidant en grande partie avec la partie orientale de l'actuelle Pleine de Muntenia ; c'est la zone à partir de laquelle se déclenchaient, périodiquement ou saisonnièrement, les attaques des

Gètes transdanubiens contre les agriculteurs de la région pontique, ces mouvements rapides mettant en danger – surtout en hiver, lorsque le Danube se transformait en un immense pont de glace – la sécurité des habitants de la région de Tomis, de son champs et de la forteresse elle-même (Della Corte 298)[3]; e. la zone danubienne-balkanique, bordant au sud-ouest le périmètre de la côte ouest-pontique ; c'est une zone majoritairement, sinon exclusivement, peuplée par les mêmes peuples thraco-gétiques.

8. L'ensemble des informations fournies par Ovide concernant l'espace danubien-pontique configurent les aspects essentiels suivants. En tant qu'élément de la réalité géophysique, l'espace danubien-pontique, avec une référence particulière à la *regio Tomitana*, apparaît caractérisé par Ovide à travers deux modalités : a) par une qualification générique, basée sur un inventaire de *topoï* poétiques habituellement constitués d'épithètes (adjectifs, parfois adverbes à valeur adjectivale), comme *extremus*, « le plus éloigné », *longinquus*, « situé au loin », *ignotus*, « inconnu » , *ultimus*, « le dernier », *longus*, « lointain », *nouus*, « nouveau », « inconnu », *totus*, « entièrement », « complètement », *desertus*, « abandonné » [épithète-attribut des substantifs *locus* « lieu », *orbis*, « monde », « terre », *mundus*, « monde »][4], ou des métaphores (*sub cardine mundi*, « sous le sein du monde », *proxima sideribus tellus*, « terre le plus proche des étoiles »)[5].

b) par une nomination, à caractère ethnique, du périmètre géographique ; le poète utilise des adjectifs tels que *Geticus*, « Gétique », *Scythicus*, « Scythique », *Sarmaticus*, « Sarmatique », *Ponticus*, « du Pont », « Pontique » (la liste complète des références se trouve dans Lascu 128-133), des adjectifs épithètes qui déterminent les noms désignant des formes caractéristiques de la réalité géographique pontique.

9. Il n'y a que deux situations dans lesquelles les éléments géographiques qui appartiennent à l'espace auquel se rapporte le poète apparaissent nominalisés de manière précise.

Il s'agit, tout d'abord, du fleuve – à la proximité de l'embouchure duquel Ovide affirme qu'il se trouve le territoire tomitain – fleuve qu'il dénomme à travers l'hydronyme *Hister*, *-i*, « Istrul » (aussi bien dans *Tristia*, que dans *Epistulae ex Ponto*). Il faut remarquer, également, le fait que l'hydronyme n'apparaît jamais chez Ovide sous la forme, largement utilisée par la suite, surtout dans la prose historique, *Danubius*.

Deuxièmement, il s'agit de la cité qui a abrité sa relégation et qui est mentionnée à plusieurs reprises (*Miletida ad urbem*, « vers la cité milésienne » ; *Tomitana humus*, « la terre tomitaine », Lascu 134) et elle est associée à une séquence mythologique grecque très connue, en vue d'établir les origines du toponyme *Tomis* (*Inde Tomis dictus locus hic, quia fertur in illo / membra soror*

[3] *Ex Ponto* I, 2, 81-88.
[4] *Trist.* III, 1, 26, 50; II, 3, 3, 13, 37; III, 4b, 6, 27; IV, 2, 69; IV, 9, 9; III, 13, 12; *Ex Ponto* I, 3, 49; II, 7, 31; I, 2, 74; III, 4, 58; II, 2, 123; II, 11, 3; II, 7, 63-64.
[5] *Ex Ponto* II, 10, 34, 48; I, 8, 27; IV, 7, 2; IV, 10, 39-42; *Trist.* III, 2, 2; III, 4b, 1; III, 10, 3; IV, 8, 41; V, 2b, 20; V, 3, 7.

fratris consecuisse sui, *Trist.* III, 9, 33-34), « C'est pour cela que l'endroit fut nommé Tomis, puisqu'on dit que c'est là que la sœur [lat. *Medēa*, "Medeea », *n.n.*] aura coupé en pièces le corps de son frère [*Absyrtus*, *n.n.*] ».

10. Il est bien connu – et souligné, d'ailleurs, par de nombreux spécialistes de l'œuvre ovidienne (Podossinov 123-126 nous offre une synthèse des conclusions formulées, à cet égard, par la recherche antérieure) – le fait que les élégies pontiques sont dominées par une série de thèmes majeurs, interprétant la réaction du poète à la spécificité de l'environnement dans lequel il a été contraint de vivre.

Parmi ceux-ci, le rapport à *l'environnement climatique* occupe une part importante dans l'ensemble et la structure du discours poétique.

Il a été constaté, par exemple, que la poésie pontique ne fait aucune mention des étés chauds, souvent très chauds de Dobroudja, en revanche, elle accentue, à plusieurs reprises, le caractère froid du climat pontique, non seulement pour susciter la compassion de certains cercles de son public, mais aussi parce qu'un tel public, y compris les larges masses de lecteurs, n'était pas intéressé et attiré par ce qui était commun avec les données climatologiques de l'Italie, mais précisément par ce qui était profondément spécial. Par conséquent, l'absence de cet aspect dans les récits d'Ovide ne doit pas, à notre avis, nous conduire vers des conclusions concernant le caractère faux et déformé du matériel présent dans le texte. Car cela nous semble être une erreur de procédure méthodologique, évidente notamment dans le troisième chapitre de la deuxième section de la monographie déjà citée plusieurs fois (Podossinov 102-119).

La dominante absolue, du point de vue climatologique, est donc la température basse, due à l'action violente, agressive, des agents météo-climatiques caractéristiques de l'hiver tomitanien, "scythe" dans son ensemble. Le froid, le givre et le gel, la "promoroaca", la glace, la neige, les vents porteurs de tempêtes, la grêle sont les éléments de cet environnement climatique, pour lesquels le poète ne trouve pas de correspondant ou d'équivalent italique.

En fait, nous croyons que c'est là précisément l'explication de la fréquence avec laquelle les phénomènes climatiques particuliers de l'environnement de Dobroudja, de la forteresse de Tomis, apparaissent dans les textes pontiques ovidiens. L'auteur des élégies pontiques met en scène un environnement inédit, en général, pour le public romain, non seulement pour produire une impression plus ou moins forte sur le lecteur, sur le public littéraire de Rome et sur les milieux politiques dont dépendait son sauvetage, mais aussi, surtout, pour insérer le drame de sa propre conscience et de son existence dans le support matériel, physique, ce qui a produit – et continue de produire – le traumatisme du déracinement.

Les informations d'ordre géoclimatique, y compris celles liées à la végétation, à la flore et à la faune de la Dobroudja, ont été partiellement confirmées par la recherche moderne (ce que Podossinov 105 passe sous silence). En revanche, beaucoup d'autres chercheurs (par exemple, Lascu 1957 : 129-130, 140-141, 146-150 ; Vulpe 42-43, 52-55 ; Suceveanu 76-79, 87-89), sont en plein accord avec les témoignages ovidiens.

11. Les références ovidiennes aux ressources de *végétation* fournissent des informations relatives, d'une part, aux vergers et aux vignes et, d'autre part, à la culture des champs. Dans les deux cas, les affirmations d'Ovide se réfèrent au territoire tomitain (*Tomitanus ager*), mais aussi aux parties centrales et du nord du territoire de la Dobroudja.

L'absence de vignes, d'arbres fruitiers et d'arbres, en général, n'est pas affirmée par le poète de manière absolue et définitive, l'absence n'est donc pas totale, même dans la région tomitaine. Dans les terres plus éloignées de la *regio Tomitana*, des arbres poussent également[6] et il y a des forêts, c'est la conclusion que nous pouvons tirer du contexte des élégies ovidiennes.

En ce qui concerne les occupations agricoles de la population rurale de Dobroudja, il n'y a aucun doute sur l'existence d'une occupation traditionnelle des habitants de cette région dans ce domaine. Les terrains sont cultivables et produisent des fruits plus ou moins modestes, suffisants cependant pour fournir, en plus du troupeau, un revenu à l'agriculteur et lui donner un minimum de position sociale. Le poète appelle, en outre, ces terres agricoles par deux lexèmes caractéristiques, *ager* et *aruum*, respectivement « ogor » et « champ (cultivé) », et dépeint, plus d'une fois, les circonstances dans lesquelles se passe le pillage de ces terres par des ennemis (*hostes*), plus précisément des cavaliers venus de terres lointaines, certainement transdanubiennes ou limitrophes à celles-ci.

12. Enfin, Ovide nous transmet des informations importantes sur la *structure ethnique* des populations qui habitaient, depuis longtemps ou plus récemment, sur le territoire de l'ancienne Dobroudja, en particulier dans la région de Tomis, ainsi que des informations sur les déplacements occasionnels, mentionnés ci-dessus, qui avaient lieu dans des conditions de combat et poursuivaient certains objectifs précis, principalement le vol et le pillage.

On a démontré (Pippidi 1976 : 445-453, y compris la n. 21), sur la base d'un remarquable document épigraphique, l'existence de relations pacifiques, de bonne entente et d'entraide, entre les citoyens de la ville-métropole de *Tomis* et les réfugiés à l'intérieur des murs. La conclusion que l'auteur formule, à juste titre, affirme le caractère pacifique de la coexistence séculaire entre les colons grecs sur la rive ouest du Pont Euxin et les habitants autochtones, en l'occurrence de la Dobroudja antique, sans que cette coexistence ou, dans certains cas, même des formes naissantes de coopération, transforment la nature ethnique, le type d'habitat et la structure institutionnelle des forteresses grecques occidentales-pontiques en formes de communauté mixte, géto-grecque (Pippidi 1976 : 450).

Bien qu'il déclare (principalement dans *Tristia*) que la prédominance ethnique dans la ville de sa relégation appartient aux Gètes, et que sur les routes reliant la forteresse de Tomis au reste de de la région, il y a, en beaucoup plus de Sarmates et de Gètes que toute autre population, Ovide ne manque jamais de signaler la présence constante de l'élément grec dans la structure ethnique de la population de la ville. Dans l'ensemble, l'existence sur la côte pontique-occidentale

[6] *Trist.* III, 12, 15-16.

des colonies grecques est indiquée par le poète comme un fait remarquable[7], et l'histoire, aussi légendaire soit-elle, de la ville de Tomis a, comme le souligne Ovide[8], des racines profondes dans le mythe grec.

D'autre part, il ne ressort pas du texte des élégies que les forteresses pontiques aient radicalement changé leur structure ethno-linguistique et leur typologie institutionnelle, devenant – surtout dans le cas de la communauté tomitaine – des établissements (quasi-) barbares. Le poète souligne – certes, pas par hasard, mais suivant une stratégie implicite de persuasion en s'adressant à certains cercles de son auditoire – la seule *influence* de l'environnement cohabitant gète sur la manière d'être et même de parler des Grecs, et non la subordination de ces derniers à leurs concitoyens Gètes du point de vue des institutions, des mentalités, des traditions et des coutumes, etc.

Enfin, on peut constater que, parmi les catégories ethniques présentes dans l'onomastique épigraphique, la part la plus importante appartient, dans le cas des villes pontiques (et notre référence vise surtout la colonie de *Tomis*), aux citoyens grecs, « massivement attestés en proportion croissante du premier siècle de notre ère au troisième siècle de notre ère » (Suceveanu 49), l'élément indigène représentant cependant un coefficient non négligeable, fait qui confirme indirectement les affirmations d'Ovide sur ce point. En outre, l'organisation administrative et financière spécifique au territoire tomitain est de type grec, étant assurée non seulement par l'élément ethnique originel prédominant dans πόλις, mais aussi par l'élément autochtone, attesté, à son tour, à grande échelle.

13. Nous avons intentionnellement laissé à la fin de cette brève analyse, *la situation linguistique* de la région, plus précisément les aspects concernant les idiomes existant à cette époque-là dans l'espace danubien-pontique, en particulier les langues ou les discours utilisés par la population avec lesquels Ovide, en raison de la nature des circonstances, est entré ou aurait pu entrer en contact d'une manière ou d'une autre.

En fait, il s'agit d'une situation beaucoup plus complexe, puisque, outre les idiomes des Gètes et d'autres ethnies thraces apparentées, il y avait, dans la Dobroudja de l'époque d'Ovide, des langues du type scythe – plus probablement, un idiome (ou des idiomes ?) du type scytho-sarmatique[9] –, ainsi que du type germanique – nous nous référons ici à la langue des bastarns –, auquel s'ajoute, bien sûr, l'ancien idiome grec couramment parlé, au carrefour des premiers siècles avant et après Chr., à *Tomis* et dans les autres forteresses pontiques occidentales.

La situation linguistique de la côte pontique occidentale et de la région de l'Hinterland au cours de cette période a fait l'objet de diverses études (d'où nous citons, à titre d'exemplification : Gehman 50-55 ; Lascu 1958 : 307-317 ; Gandeva 1967 : 77-80 ; *ead*. 1968a : 104 ; *ead.* 1968b : 87-95), qui ont commencé principalement par l'analyse des informations fournies par le poète relégué.

---

[7] *Trist*. III, 9, 1-2.

[8] Voir, en général, l'élégie III, 9 de *Tristia*.

[9] Herodot, 4, 117, c'est le premier auteur antique qui souligne l'unité linguistique scyto-sarmatique, sans que celle-ci implique l'identité ethnique.

À notre avis, aucun argument décisif n'a été avancé en faveur de l'hypothèse concernant l'existence d'un idiome mixte thrace ou géto-grec dans les villes pontiques occidentales (idiome de la *lingua franca* ou du genre de l'actuel *pidgin-anglais*), comme celui proposé, il y a plusieurs années (Della Corte : 208-220), sur la base, principalement, d'un vers ovidien bien connu[10].

Ainsi, selon l'érudit génois, qui s'appuyait également sur un certain nombre d'autres affirmations d'Ovide[11], à *Tomis* et dans les autres villes grecques, on aurait parlé un idiome *koine* (gr. κοινή, « commun », « mixte »). Plus précisément, une langue grecque mélangée, massivement et intensément, phonétiquement, mais aussi morphologiquement et, bien sûr, lexicalement, avec l'idiome autochtone, en l'occurrence gétique (Della Corte 208-210 ; Avram 83, en ce qui concerne l'histoire des rapports ethno-linguistiques gréco-indigènes de la Dobroudja antique) : en un mot, une langue mixte, qui n'était ni le grec, ni la variante gétique de la langue thrace ou, carrément, la langue gétique simplement.

En l'absence de preuves tangibles et péremptoires, il est plus prudent d'admettre que dans les villes pontiques occidentales, à la fin du dernier siècle préchrétien, une véritable fusion ethnique entre les deux éléments n'a pas eu lieu et n'était pas sur le point d'avoir lieu – comme le croit le chercheur mentionné – fusion aboutissant à l'émergence des nommés *Mixellenes* (gr. Μιξέλληνες) « Grecs mixtes », « demi-Grecs », locuteurs de cette *socia lingua* unique et unificatrice, « langue commune », c'est-à-dire « utilisée en commun », dont parle Ovide.

Au contraire, nous croyons que les deux idiomes de base de l'ancien espace linguistique de Dobroudja, à savoir l'idiome autochtone, (thraco-)gète, et l'idiome allogénique grec ancien, préservant leur individualité linguistique, sont entrés en contact naturel et inévitable et se sont influencés mutuellement, sans que ce processus d'interférence linguistique conduise à une fusion indémontrable de ceux-ci en un nouvel idiome restant, d'ailleurs, inconnu et non attesté.

14. Au lieu de *conclusions* et en guise de résumé, nous dirons que l'œuvre ovidienne composée dans la région danubienne-pontique, région associée aux riches témoignages archéologiques de l'ancienne région de Dobroudja – qui coïncide avec l'espace historique de la province romaine de *Scythie Mineure*, ainsi qu'avec la zone de diffusion, par colonisation, de l'hellénisme au cours du dernier millénaire avant notre ère –, rapproche de ses lecteurs anciens (et, avec eux, des lecteurs modernes), un monde situé, en apparence, à la lisière de la civilisation classique, et de sa périphérie incertaine et, en quelque sorte, obscure.

Juste en apparence, soulignons-nous.

Car l'intégration de ce monde pontique, du nord-ouest, en fait, danubien-pontique, ainsi que de tout l'espace pontique antique, dans les formes et les mécanismes de fonctionnement de l'Antiquité gréco-romaine classique, s'est produite – grâce également à l'œuvre ovidienne, miroir de l'époque historique dans laquelle elle a été créée – d'une manière naturelle, bien que lente, mais irréversible.

---

[10] *Exercent illi sociae commercia linguae*, « ils utilisent dans leurs échanges un langage commun », *Trist*. 5, 10, 35.

[11] D'abord, *Trist.* 5, 2, 68 et 5, 7, 51 :

De sorte que le monde du Tomis ovidien, aussi éloigné qu'il puisse paraître au poète des splendeurs de la Cité à laquelle menaient toutes les routes du monde connu (*oikoumene*), était, en fait, proche du monde classique dans lequel, à travers la langue latine, l'espace de la Dobroudja antique allait entrer et aller se romaniser définitivement.

Le monde de la poésie pontique ovidienne : un monde si lointain et pourtant si proche...

Bibliographie

AVRAM, Alexandru. "Pentru o fenomenologie a raporturilor dintre geți și greci." *Symposia Thracologica 7* (1989) : 82-83.

BUZOIANU, Livia, BĂRBULESCU, Maria. *Tomis. Comentariu istoric și arheologic. Tomis. Historical and archaeological commentary.* Constanța : Ex Ponto, 2012.

CIZEK, Eugen. "Ovide et le goût littéraire de l'époque impériale." *Bulletin de l'Association Guillaume Budé 3* (1983) : 278-282.

DELLA CORTE, Francesco. "Ovidio e i barbari danubiani." *Opuscula. VI*. Genova, 1978 : 282-307.

id. "Il << Geticus sermo>> di Ovidio" *ibid*. 208-228.

FRANGA, Liviu. "Mărturii ovidiene." *Ovidius în România. In memoriam magistri Stephani Cucu* (*cf. infra*). 29-65.

GANDEVA, Ruska. Socia lingua *in der grieschischen und in der Feudalgesellschaft.* Berlin, 1967.

ead. "Ovide et la population de la Dobroudja antique." *Annuaire de l'Universite de Sofia. Faculté des Lettres, 62* (1968a) 1 : 104-110.

ead. "Über die Sprache der Geten nach Ovids Werken << Tristia >> und << Epistulae ex Ponto >>." *Sbornik po slučaj šejsetgodišninata na akad. Vl. Georgiev 16* (1968b) : 87-95.

GEHMAN, H. S. "Ovid′s experiences with languages at Tomi." *Classical Journal 11* (1915-1916) : 50-55.

*** *Interferențe ovidiene. Studii, note, texte și (pre)texte ovidiene.* Ediție îngrijită de Livia Buzoianu. Constanța, Ex Ponto, 2009

LASCU, Nicolae. "Pământul și vechii locuitori ai țării noastre în opera din exil a lui Ovidiu." *PUBLIUS OVIDIUS NASO. XLIII î.e.n. – MCMLVII e.n.* București : Editura Academiei Republicii Populare Române, 1957 : 128-150.

id., "Notizie di Ovidio sui Geto-Daci." *Maia, A.S. 10* (1958) : 307-317.

*** *Ovid, myth and (literary) exile.* The Proceedings of the *Ovid, Myth and (Literary) Exile* Conference, Constanța, September 10-12, 2009. Ed. Adina Ciugureanu, Ludmila Martanovschi, Nicoleta Stanca. Constanța : Ovidius University Press, 2010.

*** *Ovidius în România. In memoriam magistri Stephani Cucu.* Volum coordonat de Marina Cap-Bun și Florentina Nicolae. Universitatea "Ovidius" din Constanța, Centrul de Cercetare și Dezvoltare Profesională "Studiile

Românești în Context Internațional" (STUR). București : Editura Universitară, 2018.
PIPPIDI, D. M. *Scythica minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire.* Bucureşti : Editura Academiei, 1975.
id. "Gètes, Grecs et Romains en Scythie Mineure: coexistence politique et interférences culturelles". *Assimilation et résistance à la culture gréco-romaine dans le monde ancien.* Travaux du VI-e Congrès International d'Études Classiques (Madrid, septembre 1974). Ed. D. M. Pippidi. București : Editura Academiei, Paris : Les Belles Lettres, 1976. 446-459.
PODOSSINOV, Alexander. *Ovids Dichtung als Quelle für die Geschichte des Scharzmeergebiets*. Konstanz : Universitätsverlag Konstanz, 1987.
SCIVOLETTO, Nino. *MUSA IOCOSA. Studio sulla poesia giovanile di Ovidio.* Roma : Elia, 1976.
SUCEVEANU, Alexandru. *Viața economică în Dobrogea romană. Secolele I-III e.n.* București : Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1977.
VIARRE, Simone. *Ovide. Essai de lecture poétique*. Paris : Les Belles Lettres, 1976.
VULPE Radu. "Ovidio nella città dell' esilio." *Studi ovidiani*. Roma, 1959. 40-59.

PITULICEA, DUPĂ UN SECOL. OBSERVAȚII CRITICE

Alina BUZATU
Universitatea Ovidius din Constanţa, România

Abstract: *This paper aims to interpret The Wren, a masterpiece of Turkish literature. Reşat Nuri Güntekin's novel tracks the narrative evolution of Feride, a brave and idealistic young woman who allows love to guide her life choices. The analysis will examine the behaviour patterns and structural roles emerging from the diary entries, resorting to the concept of identity – the identity of aesthetically represented individuals, social body identity, cultural identity. Its ultimate goal is to highlight the extent to which the text remains relevant more than a hundred years after its publication, its occasional naivety notwithstanding.*

Key Words: Reșat Nuri Güntekin; *Pitulicea*; scriitura diaristă; identitate; model cultural.

Studiul de față este o reflecție interpretativă asupra unui roman canonic al literaturii turce a începutului de secol, *Pitulicea*. Autorul, Reșat Nuri Güntekin, a trăit între 1889 și 1956 și a fost, romancier, dramaturg și publicist, dar și profesor de literatură (cu studii filologice la Universitatea din Istanbul), consilier în Ministerul Educației din Turcia, parlamentar, atașat cultural la Paris, reprezentant al Turciei la UNESCO. *Pitulicea*, capodopera sa, inițial concepută ca o piesă de teatru, este transformată apoi în roman și publicată în foileton între 1 august și 1 decembrie 1921; apare în volum în 1922, dar ediția definitivă, cu multe adăugiri, parvine în 1937. Cartea a creat vâlvă în rândurile primelor generații de cititori, a cunoscut puneri în scenă și adaptări filmice, ba chiar și un libret pentru un balet în 2 acte (care a avut spectacole timp de 12 ani, cu casă închisă). Se spune că *Pitulicea* era una dintre cărțile pe care Kemal Atatürk le prețuia îndeosebi. Romanul apare în limba română în 1968, la Editura pentru Literatură Universală, în traducerea exemplară a Vioricăi Dinescu, dascăl de literatură turcă la Universitatea din București; în 1990 este republicat la Editura Minerva, în colecția Biblioteca pentru toți.

În spațiul lecturii critice pe care o deschidem, romanul *Pitulicea* este cercetat în straturile semnificației, cu preocuparea de a descifra identitatea personajelor, așa cum este reprezentată cu modalitățile ficțiunii. Miza lucrării este deslușirea relației complicate dintre diferitele elemente care formează identitatea unei ființe - nume, gen, psihologie, generație, societate, cultură, limbă etc. – și transcodările estetice. Interogând modurile în care ajung ființele de hârtie să capete o identitate, vom explora, pe rând, manifestări ale relației dintre configurările estetice și

geometria variabilă a identității. Ca prim răspuns, interesează să vedem cum este construită identitatea ființelor de hârtie în marele teatru al enunțării narative, știut fiind că dispozitivele enunțării sunt instrumente esențiale prin care ființele sunt „ancorate" în lumea de discurs. O altă direcție de investigare interpretativă va ține de modularea în ficțiune a relației dintre identic și diferit, dintre a fi la fel și a fi altfel în devenirea unei existențe, fiindcă, știm, identitatea este o entitate paradoxală, între real și simbolic, între singular și plural. O ființă (din viață sau din literatură) există în singularitatea sa, verificabilă ontologic; dar, pentru că timpul „curge" prin noi, și identitatea noastră devine permanent, în fiecare clipă care trece stofa din care suntem făcuți se țese încontinuu. În sfârșit, identitatea va fi regândită și sub aspectul dimensiunii sale spectrale: sinele nostru se împarte la ceilalți, se descompune în spectrul lumii și, în acest proces, rămâne permeabil, preia și integrează elemente exogene. Singularitatea noastră nu emană doar din noi înșine, ceilalți participă la ceea ce suntem, într-un mod care rămâne mereu parțial deschis și indeterminat. Ființele și obiectele din lumile de sens prin care trecem în viață fac parte, în mod esențial, din definiția noastră. Suntem mereu un element într-o mulțime: la început, aparținem mulțimilor în care ne-am născut, mai târziu, devenim membri ai mulțimilor pentru care optăm, adoptând normele și valorile acestora. (Gayon, 2020: 102-157) Nu este altfel în lumile ficțiunii: trăsăturile semantice, aura simbolică, funcțiile pragmatice ale unui personaj sunt împuținate dacă sunt izolate de rețeaua de ființe puse în jocul reprezentării.

Complexitatea identității umane este ilustrată într-un mod aparte în scriitura diaristă. Feride, eroina romanului *Pitulicea*, scrie un jurnal - din care citim și noi pagini -, care se vrea și document de viață, dar și exercițiu de imaginație (stăpânit însă, din teamă de scorniri). Fata începe să scrie din multe motive, unele evidente, altele obscure: începe jurnalul într-un moment când se poate numi ființă adultă (când este departe de casă și se angajează ca profesoară). De la distanța dintre limbaj și trăire, vrea să revadă și să reconstituie evenimentele trăite, vrea să conserve viața, să o arhiveze, să ordoneze înțelegerile; este un exercițiu în singurătate, prin care aduce aproape ce a trăit: prezentul este pus între paranteze, duratele trecute sunt aduse aproape, amplificate, reinterpretate în cheia vârstei mature, precum partitura unor melodii mângâietoare care acoperă vacarmul interior al ființei. Timpul trăirii este disjuns în convenție de timpul consemnării în scris - prima frază a textului este: „Eram în clasa a patra. Să fi avut vreo doisprezece ani." -, dar memoria recompune din bucăți viața: „De atunci au trecut ani. În acest ceas în care, în camera unui hotel dintr-un oraş străin, am început să-mi scriu amintirile pentru a ţine piept singurătăţii unei nopţi ce pare fără sfârşit, maşinal, mâna mea, cu acelaşi gest din copilărie, trage de păr, căznindu-se să-l lase peste ochi. Explicaţia acestui gest? Cred că eram un copil uşuratic şi nepăsător, mult prea implântat în viaţa din jur. În momentele de impas, ca să pot rămâne singură cu mine însămi şi cu gândurile mele, încercam să interpun, o perdea de păr între ochii mei şi lume." (Güntekin 1990: 8)

Scriind, cu părul acoperindu-i ochii, fata se refugiază în confortul mărturisirii, spune ce nu a putut să spună, spune ce nu a știut să spună. În adâncul tuturor imaginilor aduse la suprafață de amintire, sunt adevărurile lui Feride,

asumate. Jurnalul este un contract cu sinele, reparatoriu, o terapie de adevăr. În viață, fata frumoasă și rebelă, neastâmpărată, idealistă și curajoasă, refuză compromisul, nu acceptă mai puțin decât tot în iubire, își interzice să îl iubească pe cel care a înșelat-o. În paginile de jurnal, aceeași fată poate să îl iubească pe Kâmran, poate să deplângă renunțarea la iubire, poate să facă exerciții contrafactuale: „În acest ultim ceas al despărţirii, la ce bun să mai ascund realitatea? Caietul acesta pe care nu-l vei citi niciodată, pentru tine l-am scris, Kâmran. Da, tot ce am spus, tot ce am scris, au fost numai şi numai pentru tine. Astăzi, în sfârşit, voi mărturisi că am procedat greşit, foarte greşit. În pofida oricărui lucru, eu aş fi putut fi fericită cu tine. Da, în pofida oricărui lucru, eram îndrăgită şi o ştiam, dar nu mi-a fost de ajuns. Am vrut să fiu iubită mult, tare, tare mult, chiar dacă nu atât cât te iubeam eu – căci aceasta ar fi fost o imposibilitate – aproape atâta. Aveam oare dreptul să pretind o dragoste atât de mare? Nu cred, Kâmran. Eu sunt o fiinţă neînsemnată, o ignorantă. Există o cale să iubeşti şi să te faci iubită, nu-i aşa Kâmran? Pe când eu nu cunoşteam nimic, dar nimic din aceste lucruri. Floarea ta Galbenă – nu spun ca o insinuare, Kâmran, crede-mă, de îndată ce te-a făcut fericit, în închipuirea mea m-am şi împăcat cu ea – cine ştie ce femeie atrăgătoare era! Cine ştie ce lucruri încântătoare se pricepea să-ţi spună, ce scrisori frumoase putea să-ţi scrie! Eu, probabil aş fi reuşit să fiu o mamă bună pentru copiii tăi – copiii noştri – atâta. Kâmran, după ce m-am despărţit de tine mi-am dat seama că te iubesc. Să nu-ţi închipui cumva că am ajuns la concluzia aceasta datorită experienţelor pe care le-am avut în viaţă, ori prin iubirea altora, ci prin adorarea deznădăjduită a imaginii tale păstrată pururi vie în sufletul meu.” (Güntekin 1990: 368)

Nu este întâmplător că Feride încetează să mai scrie în jurnal atunci când urmează să se căsătorească, chiar dacă de conveniență, cu un alt bărbat. Renunțând să mai scrie, în fapt se desparte sufletește de Kâmran, așa cum nu reușise când a fugit: „Din ziua aceea, Kâmran, tu nu ai fost pentru mine altceva decât un străin, un duşman! Ştiam că nu ne vom mai întâlni niciodată, că nu ne vom mai privi niciodată, că nu ne vom mai auzi niciodată glasurile. Şi totuşi nu reuşisem să mă desprind de simţământul că-ţi sunt logodnică. Orice aş fi făcut, orice aş fi spus, nu puteam scăpa de ideea de a mă considera ca ceva ce-ţi aparţine. Da, la ce te-aş minţi? În ciuda urii mele, a revoltei, a tuturor celor întâmplate, eu eram totuşi o parte din tine. Am simţit aceasta azi dimineaţă când, pentru prima oară m-am trezit ca logodnica altuia. După atâţia ani, după atâtea dimineţi în care mă deşteptasem din somn cu senzaţia că-ţi sunt logodnică, să mă trezesc într-o zi că aparţin altuia! Kâmran, în fond, eu în dimineaţa asta m-am despărţit de tine. Sunt ca o emigrantă care nu are dreptul să se uite la ce lasă în urmă, care nu are dreptul să ducă cu ea vreo amintire, să-şi întoarcă privirile pentru ultima oară.” (Güntekin 1990: 336)

Pare că această etică a simțămintelor este cea care îi va aduce răsplata. Soțul său, bătrânul doctor, generos, cu inima curată, găsește jurnalul lui Feride și, înainte să moară, i-l trimite lui Kâmran într-un plic închis, însoțit de o scrisoare cu explicații: „*Am găsit un pretext ca să v-o trimit pe Feride. Nu mă îndoiesc că vă va preda scrisoarea cu mâna ei. I-am cunoscut bine firea, e o fată ciudată. Poate că va încerca să se împotrivească, să se certe, ori altceva asemănător, nu vă sinchisiţi*

absolut deloc, n-o lăsaţi să ştiţi de bine că muriţi. De e necesar, nu pregetaţi, fiţi brutal şi grosolan ca muntenii care-şi răpesc cu forţa femeia. Fiţi sigur că dacă ar muri în braţele dumneavoastră, ar muri cu plăcere.

P.S. *În plic e jurnalul lui Feride. Anul trecut, când ne-am dus la moşie, îl făcusem dispărut împreuna cu lada în care se afla. „Or fi furat-o căruţaşii", aşa îi motivasem eu dispariţia. Am simţit că-i pare tare rău. Dar n-a spus nimic. Câtă dreptate avusesem când mă gândisem că va veni o zi în care vă va fi de folos!*" (Güntekin 1990: 400)

Jurnalului i se recunoaște valoarea de mărturie adevărată despre iubirea denegată – de aceea, se va dovedi salvator. Cei apropiați conspiră să îi aducă împreună pe cei doi care și-au închis în tăcere iubirea. Unchiul Aziz merge cu jurnalul lui Feride la cadiu, care, după lectura unor pasaje, pronunță căsătoria.

Schimbând unghiul din care privim transformările de identitate, putem citi *Pitulicea* ca pe un roman al formării personalității, cu atât mai interesant cu cât este vorba de o femeie. Transformarea este complexă. Feride ne apare la diferite vârste: o copilă jucăușă, voioasă, o adolescentă încurcată de corpul care se afirmă, o tânără femeie judecată aspru pentru frumusețea ei, obligată să își domolească vioiciunea pentru a fi conformă cu așteptările sociale. Maturizarea lui Feride este o transformare a corpului, o modelare nu atât biologică, cât simbolică, sub imperativele sociale și culturale. Viața ei este țesută în pânza densă de obiceiuri, ritualuri, mentalități, comportamente și roluri codificate cultural. Feride crește internalizând comandamentele culturii sale, dar refuză să abdice de la libertatea interioară. Fuge de acasă pentru a-și păstra sufletul întreg; va suporta consecințele gestului său, va fi sancționată simbolic, dar va primi și răsplata pentru că a spus adevărul (în secret, singura formă permisă unei femei).

Anii de copilărie ai lui Feride stau sub semnul nevoii de libertate și iubire. Este în copila crescută fără mamă o energie a insubordonării, o neliniște, o sete de iubire care o fac nu doar să zburde, să sară din creangă în creangă ca o pitulice, ci să iubească cu sălbăticie, violent aproape: „Nu era chip să convieţuiesc cu cei de-o vârstă cu mine. Stârnisem groaza chiar şi în copii mult mai mari. Dacă, cine ştie când, se trezea şi în sufletul meu un val de dragoste, aceasta se transforma într-o adevărată catastrofă. Nu reuşisem să învăţ să iubesc ca un om, să dezmierd frumos pe cineva iubit. Mă aruncam asupra omului îndrăgit, ca un pui de fiară, îl muşcam de urechi, îl zgâriam pe faţă, cu un cuvânt, îl năuceam de-a dreptul torturându-l." (Güntekin 1990: 17)

Față de Kâmran, cel care avea să îi devină logodnic, manifestă o timiditate, o reținere de neînțeles travestită ca antipatie. Amuzant este că o eventuală apropiere de acesta este reprezentată tot prin forme de violență: „Poate că n-ar fi rău deloc să mă mărit cu Kâmran. Căci, pe măsură ce trece timpul şi ne mărim amândoi, devine tot mai problematic prilejul de a-l provoca la o ceartă. S-ar părea că, în afară de căsătorie, nu mai există altă posibilitate ca, prinşi într-o bătaie zdravănă, măcar o dată, o singură dată, să dau drumul la toată ranchiuna pe care i-o port." (Güntekin 1990: 27)

Crescând, copila trebuie să își îmblânzească pornirile, să accepte coerciţiile impuse de supraeul social, să cedeze imperativelor reținerii și pudorii.

Simțămintele, obscure, incerte, reprimate, ascunse și ele sub vălul care trebuie să acopere părul tinerei, se vor rostite, însă expresia e precară din lipsă de experiență și naivitate. Copila de cincisprezece ani trebuie să integreze ce simte pentru Kâmran în vârtejul de roluri și comportamente acceptabile cultural. În absența unei mai bune înțelegeri a stărilor ambivalente, Feride se hotărăște să inventeze o poveste de îndrăgostire – ceea ce, de fapt, este o soluție bună, pentru că această dragoste inventată devine un spațiu care poate primi și impulsurile neînțelese, ce se vor dovedi a fi dragoste, și comportamentele care pot consacra căsătoria. Kâmran își mărturisește sentimentele pentru Feride și o cere în căsătorie; dar romanul nu consemnează nimic despre ce simte cu adevărat Feride. Nu se consemnează decât timiditatea inițială, dorința de a-l bate pe Kâmran, ca să se ajungă apoi la pregătirile de căsătorie și probele pentru rochia de mireasă. Să fie trecerea sub tăcere doar reprimare? Poate că nu. Poate este și pudoare, poate că este grijă față de taina gingașă a iubirii.

Căsătoria anunțată bucură familia, dar nunta este amânată patru ani, timp în care Kâmran își va fi împlinit îndatoririle slujbei date de unchiul său, iar Feride va fi terminat școala. Cei patru ani trec repede, dar un accident al sorții o confruntă pe Feride cu complicațiile inimii: fata idealistă și naivă află că, în anii în care a fost plecat din Istanbul, Kâmran a avut o relație cu o femeie – nu o aventură, ci o relație de iubire în toate puterea cuvântului, în care s-au făcut promisiuni. Sub povara veștii, cuprinsă de suferință, fata hotărăște că îl urăște pe Kâmran și fuge în lume. Despărțirea de casă și de familie este despărțirea de trecut și trecerea sub tăcere a iubirii; însă cutezanța este și o sfidare a ceea ce modelul cultural stipulează pentru alegerile unei femei. Dar, chiar dacă intră viața adultă prin fugă de acasă și reprimare a trăirii, Feride face un angajament de responsabilitate și devotament cu sine: „Din moment ce sunt, în sfârşit, un om în toată firea, o profesoară care mâine, poimâine, îşi va începe munca, trebuie să mă căznesc să nu rămână în mine nicio urmă, niciun semn din vremea copilăriei.” (Güntekin 1990: 112)

În partea a doua a romanului, vedem cum identitatea lui Feride se modelează prin raporturile cu ceilalți. Departe de casă, fără alte mijloace decât o diplomă prin care ar putea să își câștige pâinea, Feride capătă un post de profesoară într-un sat umil din Anatolia. Vrea doar o viață modestă, liniștită, ordonată, panaceu pentru inima frântă: „Să-mi ajute Allah ca treburile mele să intre pe făgaşul cel bun, să am şi eu o căsuţă în care să mă adăpostesc şi am să-mi fac, doar pentru mine singură, un dulap rezervat dulceţurilor; am să-i împodobesc rafturile cu hârtii dantelate… Pe rafturi am să înşir borcane de toate culorile, care vor străluci ca sideful, chihlimbarul sau rubinul. Da, borcanele mele de dulceaţă vor fi roşii, galbene, albe. Numai verzi nu. Uite, pentru că-i urăsc atât de tare, ochii lui Kâmran de care, nici nu mai mi-aduc aminte, mi-au provocat repulsie pentru culoarea verde.” (Güntekin 1990: 150)

Iubirea pe care nu o mai poate dărui lui Kâmran o împarte celorlalți, cu însuflețire, empatie, devotament. Îngrijirea celorlalți este un rol cultural prescris femeilor, dar Feride face mai mult decât să acopere un rol, se dedică exemplar elevilor săi, își practică profesia cu atenție drăgăstoasă și responsabilitate, ca și cum temeiurile vieții ar ține de aceste moduri ale ființei. Doar prin iubirea față de

ceilalți se poate însănătoși sufletește: „a munci, a te dărui semenilor tăi cu toată fiinţa ta, ce lucru minunat! Feride a redevenit Pitulicea de altădată. […] Nu mai mă înspăimântă ideea de a-mi închina viaţa, până la bătrâneţe, copiilor altora, fericirii lor." (Güntekin 1990: 324)

Condusă de energia iubirii, Feride o adoptă pe Munise, o fetiță care avusese parte de rele tratamente. Deși cele două par mai curând surori, Feride veghează la buna creștere a fetei, în spiritul respectului față de cultura patriei sale: „În câteva zile, lui Munise îi schimb ţinuta: va purta feregea. Merge pe al paisprezecelea an. E înaltă aproape cât mine. Fetiţa mea s-a deschis ca o floare; cu figura-i fină, albă, încadrată de părul bălai, cu ochii ei viorii care-şi schimbă nuanţa după ceasurile zilei, seamănă cu zânele cărora, când râd, le înfloresc trandafiri în obraji iar când plâng, din ochi le izvorăsc mărgăritare." (Güntekin 1990: 340)

Când războiul închide școlile, Feride îngrijește bolnavi, pentru că dăruirea de sine i-a devenit adevărata natură, rațiunea de a fi. Energia pe care o împarte Feride nu este risipire, pentru că recunoștința, aprecierea și dragostea celor pe care îi ajută o recompun. Feride nu mai știe despre sine decât ceea ce știe că face pentru ceilalți. Afinitatea întru devotament o apropie de un doctor bătrân, cu inimă mare și gură spurcată, pe care îl ajută în munca sa. Când Munise, fetița voioasă și înfloritoare, moare pe neașteptate, Feride ajunge și ea la un pas de moarte, supraviețuind doar prin îngrijirile devotate ale doctorului: „Hayrullah bei a devenit pentru mine şi un tată, şi un bun prieten. În casa lui nu mă simt o străină, sunt fericită, cât poate fi fericită o fată ca mine, cu inima şi viaţa zdrobite. Născocesc pentru mine fel de fel de ocupaţii: o ajut pe bătrâna doică în îndeletnicirile ei, fac ordine prin casă, am grijă de grădină, de mâncare, mă uit chiar prin conturile ţinute de doctor şi încă alte şi alte lucruri ca acestea… Ce mă voi face când voi pleca de aici? De acum încolo eu mă socotesc o infirmă. Încet, încet, sănătatea mi se îndreaptă. Dar degeaba, simt că în mine e ceva strivit, nimicit pentru tot restul zilelor. Nu-mi voi mai putea regăsi sănătatea, voioşia mea de altădată care-mi dădeau o anume îngăduinţă faţă de orice. Râsul mi-e amestecat cu lacrimi, plânsul, cu zâmbete; mă schimb de la o clipă la alta. De pildă, ieri-seara am fost foarte veselă. În pat, când mi-am închis ochii mă simţeam într-adevăr fericită. Spre dimineaţă, m-am trezit în întuneric plângând fără niciun motiv. Ce-am avut? Pentru ce plângeam? Nici eu însămi nu ştiam. Mă stăpânea senzaţia confuză că noaptea cutreierasem una câte una toate casele din lumea asta imensă şi că strânsesem şi strămutasem în mine câtă durere şi deznădejde există." (Güntekin 1990: 352)

Când Munise moare, Feride cedează sub povara disperării - dar este o suferință pe care nu trebuie să o reprime, pe care o poate arăta lumii. Situația tinerei femei se complică și prin oprobriul public (din nou, ecou al legilor culturale care nu se lasă încălcate), oprobriu stârnit de apropierea, judecată ca nepotrivită, de bătrânul doctor. Contrastul dintre monstruozitatea acuzelor ce li se aduc celor doi și relația filială, legătura delicată și tainică dintre doctor și Feride, pare să fie o lecție – cu cel mai înalt coeficient emoțional – despre ce se întâmplă atunci când iubirea și binele sunt deturnate și batjocorite. De aceea, doctorul, personajul cu știința lumii, remediază dezechilibrul de viață luând-o în căsătorie pe Feride – ceea ce este o soluție validată de modelul cultural, dar și un antidot simbolic eficient pentru

Feride. Darul de nuntă reafirmă angajamentul de bine și devotament față de cei mai puțin ocrotiți de soartă; doctorul îi cumpără viitoarei soții un orfelinat, spunându-i: „Transform într-un orfelinat, cu treizeci-patruzeci de locuri moşia noastră de la Stâncile Pestriţe. Vom strânge acolo copiii singuri pe lume, din împrejurimi. Eu îi voi îngriji în calitate de medic iar tu, de profesoară şi de mamă.” (Güntekin 1990: 366)

Finalul romanului reinstituie credința în iubire și legea iubirii. Încercați de viață, depășind vicisitudinile, plătind prețul de suferință, Feride și Kâmran își regăsesc fericirea, prin mijlocirea celor apropiați lor. Unchiul Aziz, un alt personaj sapiențial, consacră reinstaurarea ordinii culturale, din care se trage binele individual: „Toţi din jur ţi-au întins cursa, Pituliceo. Trădătoarea asta de Müjgân ţi-a vândut secretul. Allah să-l ierte pe răposat de toate păcatele lui, el a trimis lui Kâmran jurnalul tău. Eu, cum l-am avut în mână, m-am şi dus la cadiu. I-am arătat unele fragmente pe care le scriseseşi tu însăţi. Cadiul e un om cu vederi largi, a contractat pe loc căsătoria voastră. Pricepi, Pituliceo? De acum încolo bărbatul acesta ţi-e soţ şi, după toate aparenţele, n-are de gând să te mai lase vreodată.” (Güntekin 1990: 406)

Ce încearcă să ne spună romanul? Ce argumente ni se aduc prin înfățișarea acestor destine? Este limpede că - în pofida stereotipiilor de schemă și rol, în pofida scăderilor de expresie estetică, în pofida unui exces de idealizare - romanul își duce până la capăt pledoaria pentru iubire. Nu ne putem gândi la personajele acestui roman despărțindu-le identitatea de limbajul și comportamentele iubirii. Povestea pune în ipoteză ideea că iubirea este rostul nostru pe lume, iar configurația evenimentelor și structurarea actanțială sunt demonstrația acestei ipoteze. Așa cum ființele țin aprinsă flacăra iubirii în inimile lor, și legea culturală și corpul social întreţin, homeostatic, acest principiu esențial al vieții noastre împreună.

În literatura lumii, sunt nenumărate romane care problematizează iubirea, trecând sentimentul prin prisme critice, reperspectivând, deschizând procese de intenție, suspectând, explicitând ironic. Însă, din când în când, este mișcător să găsim o poveste în care personajele rostesc cuvintele mari ale iubirii fără teama de ridicol, în care iubirea este asumată până la capăt, fără rest.

Pitulicea este, din acest motiv, un text terapeutic.

Referințe:

Güntekin, Reşat Nuri (1990). *Pitulicea*. București: Minerva. Traducere, prefaţă, tabel cronologic şi note de Viorica Dinescu

Gayon, Jean (coordonator) (2020). *L'Identité*. Paris: Gallimard.

ARKAİKTEN MODERNE MİLLİ BELLEK VE İSİMLER

Ünsal Yılmaz YEŞİLDAL
Akdeniz Üniversitesi, Türkiye

Abstract: *Since the early periods of history, human beings have been trying to make the world more livable for themselves. This effort also includes trying to classify the millions of living and non-living things around him. The stage that comes after classification is the naming processes carried out in order to distinguish the classified entities from similar ones more easily. In a way, naming is a transition from chaos (mess) to cosmos (order) for archaic humans. Naming and naming-related processes have evolved over time into rituals that also include aesthetic concerns, out of an effort to make the world more livable. The concept of national memory, which emerged as a result of humanity's encounter with the concept of nation, shapes many social processes. One of these processes is the naming processes that are the subject of the study. In this study, determinations regarding the religious, mythological, sociological foundations and ritualistic dimensions of the naming examples that have been seen among the Turks since the early periods of history will be included, also touching on their relationship with the concept of national memory.*

Keywords: *name, naming, naming traditions, naming rituals, national memory*

Giriş: *Birleşmiş Milletler Çevre Koruma Programı kapsamında yapılan bir araştırmaya göre dünyada 8 milyon 700 bin canlı türü bulunmaktadır. Toprak, su, bulut gibi dünyanın kendisinde bulunan cansız varlıklara ilaveten insan tarafından icat edilmiş eşya fonksiyonundaki cansız varlıklar üzerine bu tip bir araştırmaya ise henüz rastlanmamıştır. Bu bağlamda uzay, gökyüzü, yeryüzü, yer altı, deniz yüzeyi ve altı olmak üzere dünyanın farklı katmanlarında bulunan cansız varlık türü sayısını tahmin etmek ise güçtür. Görüldüğü üzere insanoğlu dünyayı canlı-cansız çok sayıdaki varlık ile paylaşmakta ve dünyada onlarla birlikte yaşamaktadır. İsimlerin ve isimlendirmenin en temel fonksiyonu varlıkları benzerlerinden ayırıp tarif edilebilir hâle getirmektir. Dünyadaki canlı-cansız varlıkların sayısı göz önüne alındığında isimlendirmenin önemi daha da net bir şekilde ortaya çıkacaktır.*

Her bireyin müstakil bir belleği vardır. Bireylerden müteşekkil milletlerin belleği bireysel belleklerin toplamıdır ve millî hususiyetler barındırır. Henüz millet kavramının ortaya çıkmadığı dönemlerde birlikte yaşayan insanlar, tüm insanlığı ilgilendiren kolektif bilincin sınırlarında yaşamlarını sürdürürken, millet kavramını fark etmeleriyle birlikte millî bellek olgusu ile tanışmışlardır. Bu bağlamda millî bellek, her milletin kendi kolektif bilinci demektir. Millî belleğin toplum hayatına yön veren etkileri yeni doğanların isimlendirilmesi sırasında da görülür.

Kaostan Kozmoza İsimler ve İsimlendirme

Hayatın belli aşamalarında varlığının devamı için dünyayı diğer varlıklarla paylaşmak ve yeri geldiğinde onlardan korunmak ya da faydalanmak durumunda

kalan insanoğlu, bu yüzden öncelikle onları tasnif etmek, tasnif ettiklerini de isimlendirmek zorunda kalmıştır. Çünkü tasnif edilmemiş, isimlendirilmemiş her varlık dağınıklığın yani kaosun bir parçasıdır. Tasnif ve isimlendirmenin imkânlarından faydalanan insanoğlu bu şekilde çevresine dair kaosu (dağınıklığı) kozmosa (düzene) çevirmiştir.

Yeni doğana isminin genellikle bir aile büyüğü tarafından verildiği gerçeğine dikkat edilecek olunursa, isimlendirmenin büyüklük ve hâkimiyet sembolü olduğu da anlaşılacaktır. Hukuk gereği 18 yaşına dek herhangi bir itiraz olmaması durumunda çocuğun tabii yasal vasisi olan ebeveynin anılan yaşa kadar çocuğa dair her türlü resmi iş ve işlemi gerçekleştirme hakkı vardır. Yani aslında çocuk adına düşünme ve karar verme yetkisini elinde bulundurmaktadır. Bir bakıma çocuğun maddi sahibidir. Çocuğun oyuncağına, yetişkinin sahiplendiği hayvana, hükümdarın fethettiği toprağa ad vermesi de bu bağlamda değerlendirmelidir. İsmini verdiğinin sahibi olduğunu düşünen arkaik insan bu sayede etrafındaki varlıkları yönetebileceğine inanmıştır.

İnsanoğlu; isimler sayesinde bilinmeyeni bilinir hâle getirmiş, bu sayede bilinmezlikten yani isimsizlikten kaynaklanan tedirginlik ve güvensizlik ortamını da ortadan kaldırmıştır (Yeşildal 2018: 49). İnsanlar tanıştıkları ilk anda önce birbirlerine isimlerini söylemekte, böylece tanınmama kaynaklı tedirginlik ortadan kalkmaktadır. Telefonun rehberinde kayıtlı olmadığı için isimsiz olarak görünen numaralardan gelen aramaların modern insanı dahi tedirgin ettiği düşünülecek olunursa isimli olmanın önemi daha da iyi anlaşılacaktır. Görüldüğü üzere tedirginlik ve sonraki aşama olan korku da kaosun bir parçasıdır. Bu hisleri isim verme yoluyla ortadan kaldıran insan kozmosunu yaratmış olacaktır.

İsim ve Büyü

İsimlerin sahiplerine majik yani sihirsel/büyüsel güçler kattığına inanılır. Bu sebeple çocuklara isim verilirken alelade isimler yerine majik değeri olanlar tercih edilir. Çünkü ismin anlamının ve niteliğinin sahibine geçeceğine inanılır. Arkaik düşünceye göre birinin adını bilmek onun büyüsel açıdan etkileyecek gücü elde etmeyi sağlamaktadır. Arkaiklerin çoğunun tanımadıkları şahıslara isimlerini söylemeye çekinmelerinin altında yatan inanç da budur. Çünkü onlara göre isim insanın parçasıdır ve isim üzerine yapılacak büyü "parçanın başına gelen bütünün de başına gelir" anlayışından ötürü sahibini de etkilemektedir (Örnek 1995: 147). Bu bağlamda Şamanist topluluklar da ruhları ile adları arasında özdeşleştirme esaslı bir bağ kurarlar (Gökyay 2004: CCCLXXXVI). Benzer şekilde Avusturalya yerlilerine göre de kişilerin gerçek isimleri kişinin kendisi demektir ve ismi etkileyebilen kişiyi de etkileyebilmektedir. Takma adların ya da akrabalık ilişkisini ortaya koyan isimlerin kullanımı aslında bu açıdan alınan bir tedbirdir. İlkel insanın "İsminiz nedir?" sorusuna cevap vermekte çekinmesi de bununla ilgilidir. İsmini saklayan insan bu şekilde, ismi üzerine yapılacak kötü bir büyüden kendisini korumuş olacaktır. Konuyla ilgili olarak Yeni-Gine yerlilerinden Kerakiler av sırasında yakaladıkları hayvanların bacaklarını kırarlar ve bu hayvanlara bacaklarını kötürümleştirmek istedikleri düşmanlarının isimlerini verirler (Bruhl 2006: 195, 217). Simgesel şekilde gerçekleşen bu eylem de büyü bağlamında

değerlendirilmelidir. Bu bağlamda Anadolu'da bazı çocukların isimleri de zaman içerisinde çocuğa iyi gelmediği inancıyla değiştirilir. Çocuğun yakalandığı fiziki ve psikolojik hastalıklar ismine bağlanmakta yine büyü ortamını çağrıştıran ve yer yer dinî unsurların görüldüğü özel törenlerle ismi değiştirilmektedir (Acıpayamlı 1992: 12-13).

Arkaikten Moderne İsimlendirme ve Örnekleri

Henüz modernitenin imkânlarıyla tanışmamış/tanışamamış, dolayısıyla da içinde yaşadığı dünya ve bu dünyanın diğer sahiplerine karşı savunmasız arkaik insan için yağmur biraz fazla yağdığında, güneş biraz fazla ısıttığında ya da yabani hayvanlar tarafından kendisine ya da sahip olduğu varlıklara bir saldırı gerçekleştiğinde kaos başlayacaktır. Yine pek çok dinî inanç sistemi ile dinlere ait metin ve anlatılarda dünyayı oluşturduğuna inanılan dört temel unsur da isimlendirme noktasında insanoğlu için ilham kaynağı olmuştur. Bu bağlamda Türkler arasında yeni doğan çocuklara tarihin ilk dönemlerinden beri; kendisinden kuvvetli ve yetenekli olarak tasavvur ettiği hayvanların (şahin, kartal, aslan, ceylan, suna vb.); göksel varlıkların/olayların (güneş, yıldız, yağmur, bulut, hurşit vb.); dört unsur menşeli maden ve maddelerin (demir, toprak, su, ateş, derya vb.); tabiat unsurları etrafında oluşan kültlerin tesiriyle bitkilerin (çınar, selvi, yaprak, çiçek, gül vb.) isimlerinin verildiği görülmektedir (Yeşildal 2018: 48-59; Düzgün-Yeşildal 2023: 15-30, Güzelderen-Yeşildal-Düzgün 2023: 1-11).

Celalettin Çelik'e göre isimler, "Kutsalla bağlantı kurma, kutsala mesaj verme, temenni etme ve yakınlaşmanın sembolik araçlarındandır." (Çelik 2006: 52). Bu bağlamda Anadolu'da çocuğun ismi hoca, hafız, müezzin ya da abdestli bir kişi tarafından konur (Acıpayamlı 1992: 6). Dede Korkut'un son şaman ilk evliya olarak kabul edildiği dikkate alınacak olunursa anlatılarda onun isim veren oluşunun da tesadüf olmadığı görülecektir. Yine Türkler arasında aksakal olarak tabir edilen şahıslar da isim veren olarak anlatılarda görülürler.

Etnoloji araştırmalarında inisiyasyon (iştirak, kabul edilme) ritleri adıyla da bilinen erginlenme rit ve pratikleri dünyanın tamamında görülür. Zamanla geniş hacimli törenler seviyesine erişen bu rit ve pratiklerde kutsal ile kutsalın dışındakini ayırmak oldukça güçtür. Bazılarında üst düzey fiziki ve psikolojik baskıların uygulandığı ve ölüp dirilme esasına dayanan yeniden doğum sembolizmiyle bağlantılı eylemlerin öne çıktığı bu törenlerden sonra ait olduğu toplumun bir ferdi statüsü kazanan çocuklar, bu törenlerin sonunda ömürlerinin sonuna kadar anılacakları isimlerini de alırlar. O güne kadar kullandığı ismi bırakıp yeni ismine kavuşan çocuk böylece yeniden dünyaya gelişini tamamlamış olur (Örnek 1995: 108-109). Ad verme eylemi Anadolu Türkleri arasında da çeşitli törenlerde gerçekleştirilir. Bu törenlere köy imamı, köyün ileri gelenleri ve komşular davet edilir. Akşam namazı vakti yenilen yemeğin ardından hoca yemek duası yapar. Hep birlikte akşam namazının kılınmasının ardından çocuğun adı verilir. Bazı törenlerde kurban kesildiği de görülür. Bu törenlerin benzerlerine Anadolu dışındaki Türk dünyasında da rastlanır (Acıpayamlı 1992: 10).

Türk Şamanizmi'ni meydana getiren kültlerden bir tanesi ata (cedd-i âlâ) kültüdür. Bu bağlamda Altaylıların çadırlarında görülen ve tös/töz adı verilen

küçük heykelcikler de ata ruhlarını sembolize eder (İnan 2000: 2, 42). Türk Şamanizmi'nde ruhçuluğun yani animizin yoğun etkisi görülmektedir. Şamanların güçlerini ölmüş ataları ve çeşitli yardımcı ruhlardan aldıklarına dair inanış gündelik dinî ve folklorik pratiklere de yansımıştır. Elbette bunun için şamanların şecerelerini de bilmeleri gerekmektedir. Çünkü Altaylılara göre Şamanizm, Tanrı ve ruhlara bağlılık ile itaati öğütlemektedir (Hoppal 2012: 21; Potapov 2012: 13, 100). Orta Asya'da günümüzde dahi görünen yedi atayı bilme zorunluluğunun temelinde de bu inanışın yani ataların güçlerinden faydalanma arzusunun bulunduğu açıktır (Yeşildal 2018: 53). Bu bağlamda Kırgız Türkleri arasında da çocuklara büyükbaba ve büyükannenin isminin verilmesi oldukça yaygındır (Karadavut 2013: 280). Atalar kültüne dair inançlar Afrika, Güney ve Doğu Asya, Okyanus adaları, Japonya ve Çin'de de tespit edilmiştir. Arapların İslam öncesi dönemde atalarına olan bağlılıklarına dair ifadeler Kur'an-ı Kerim'de de geçmektedir (Tümer 1991: 42-43). Konuyla ilgili olarak Anadolu'da çocuklara ölmüş büyükbaba ya da babaannelerin, diğer ölmüş akrabaların adları verilir. Ancak Silifke'de bazı durumlarda bunun tam aksi şekilde çocuğa yapılacak kötülüklerin aile büyüğüne geçebileceğine inanıldığı için aile büyüklerinin ismi asla çocuklara verilmemektedir. Yine genç yaşta hayatını kaybeden ataların adları da kötülük ya da ölüm getireceği düşüncesiyle çocuklara verilmez (Acıpayamlı 1992: 6-12). Bu bağlamda Peygamberlerin, din ulularının ve ölmüş ataların isimleri ile tarihte yaşamış devlet büyüklerinin isimlerinin yeni doğanlara vermesi de sıklıkla görülen uygulamalardandır (Yeşildal 2018: 48-59; Düzgün-Yeşildal 2023: 15-30).

Daha önce de belirtildiği üzere isimlerin büyü kavramıyla yakın ilgisi vardır. Bu sebeple yeni doğanlara çoğu kez majik yönü ve değeri olan varlıkların isimleri verilir. Anadolu'da gebeliği önlemek adına en son doğan çocuğa "Yeter, Yetişir, Kâfi" gibi isimler konulur (Acıpayamlı 1974: 24). Daha önce dünyaya gelen çocukları yaşamayan aileler son dünyaya gelen çocuklarına ölmesin diye "Dursun, Durmuş, Yaşar, Baki, Yeter, Durali, Durhasan, Duran, Durdu, Hayati" gibi isimler koyarlar (Acıpayamlı 1992: 8-9). Türkler arasında "Yaşar, Yaşabey, Yaşagül, Duran, Dursun, Dursune, Durmuş, Durdane, Dursel, Dursev, Durgül, Ömür, Hayat, Hayati, Türer, Satı ve Satılmış" gibi isimlerin yaşatıcı gücü olduğuna inanılır. Bu isimlerden Satı ve Satılmış ise özellikle "çocuğu satma" pratiği ile ilgilidir (Örnek 1995: 147; Örnek 2000: 158). Ökkaş (yatır adı) ve Süppü (çöplük adı) gibi isimler de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Çocukları yaşamayan aileler; İslam öncesi dönemde kötü ruhlardan, İslami dönemle birlikte nazar ve Azrail'den korumak için çocuklarına İt, İtbaba, İtbarak, İtbey, İtkulu, Yılan, Şeytan, Sarıkine gibi isimler vermeyi de tercih etmişlerdir (Acıpayamlı 1992: 9). Bu noktada Satı ve Satılmış isimleriyle ilgili olarak Türkler arasında "çocuğu satma", Slavlar arasında da "obman" (kandırma/aldatma) adlarıyla bilinen ritüellerinin amacı, yeni doğanın anne-babasını değiştirmiş gibi yaparak kötü ruhların anne-babaya karşı beslediği husumetten kaynaklandığı düşünülen kötülüklerden yeni doğanı korumaktır. Ritüelin sonunda yeni doğana verilen Satı, Satılmış, Prodan (satılmış), Kuplen (satın alınmış), Nayden (bulunmuş), Nenaş (bizim olmayan) ve Kraden (çalınmış) gibi isimler anlamları bakımından büyük benzerlik taşımaktadır. (Düzgün-Yeşildal

2023: 15-30). Arka arkaya kız çocukları olan ve erkek çocuk sahibi olmak isteyen aileler de son dünyaya gelen çocuklarına Döne, Döndü, Yeter gibi isimler koyarlar (Acıpayamlı 1992: 9). Anadolu'da daha önce dünyaya gelmiş çocukları yaşamayan ailelerin yeni doğan çocuklarına, Mehmet veya Fatma isimli insanların yaşadığı yedi ila kırk evden toplanan kumaş parçalarından yapılan elbiseler ya da bu evlerden alınan gömlek ve elbiseler giydirilir. Bu inanç halk muhayyilesinde Hz. Muhammet isminden gelen Mehmet ile Hz. Muhammet'in kızı Hz. Fatma'nın isminin gücünden faydalanma arzusundan kaynaklanmaktadır (Acıpayamlı 1974: 62, 117). Bu isimlerin Kudayberdi şekilleri de Türk dünyasının farklı coğrafyalarında görülmektedir. Hüdaverdi, Allahverdi gibi isimler de uzun zaman sonra çocuk sahibi olan aileler tarafından tercih edilen isimlerdir (Acıpayamlı 1992: 9).

Sonuç

Belli dönemlerde öne çıkıp belli dönemlerde oransal olarak geride kalmış gibi görünse de aslında milletlerin isim dağarcığı çok da geniş değildir. Yani yüzyıllardır tekrar eden isimlerden ibarettir. Bu dağarcığın oluşmasında mitik inanmalar, dinî tesirler, siyasi ve askeri gelişmeler ile popüler kültürün (sanatçı ve sporcu adları gibi) dayatmaları etkilidir. Bu bağlamda totemizm ve animizm gibi mitik kavramlar dolayısıyla çocuklarına demir, toprak, aslan, ceylan gibi isimler verme geleneğinin hâlâ yaşıyor olması dikkat çekicidir. Yine atalar kültünün etkisiyle ölmüş ata isimlerinin çocuklara verilmesinin altında yatan bilinçaltı faktörler de yadsınamaz. Ailenin mensup olduğu dinden kaynaklı isimleri de burada hatırlatmak gerekir.

Kaynakça

Acıpayamlı, Orhan. Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1974.

Acıpayamlı, Orhan. Türk Kültüründe 'Ad Koyma Folkloru'nun Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi. In IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri IV: 1-14, 1992.

Bruhl, Lucien Levy. İlkel Toplumlarda Mistik Deneyim ve Simgeler. (Çev.: Oğuz Adanır). Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006.

Çelik, Celalettin. "Kültürel Sembol Sistemi Olarak İsimler: İsim Sosyolojisine Giriş". Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2 (Cilt 6), (2006): 39-61.

Düzgün, Fatih-Yeşildal, Ünsal Yılmaz. "Türk ve Slav Halk İnançları Bağlamında Bir Ritüel Olarak 'Çocuğu Satma' Geleneği". Folklor/Edebiyat 113, (2023): 15-30.

Gökyay, Orhan Şaik. Dedem Korkudun Kitabı. Ankara: MEB Yayınları, 2004.

Güzelderen, Banu; Yeşildal, Ünsal Yılmaz; Düzgün, Fatih. "Factors Influencing the Choice of a Child's Name and Its Relationship with the Religiosity of Interfaith Marriages: Orthodox (Slavic) and Muslim (Turkish)". Religions 14, no. 11: 1424, (2023): 1-11.

Hoppal, Mihaly. Avrasya'da Şamanlar. (Çev.: Bülent Bayram, Hüseyin Şevket Çağatay Çapraz). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
İnan, Abdülkadir. Tarihte ve Bugün Şamanizm. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
Karadavut, Zekeriya. Kırgızlarda Ad Verme Geleneği. Türk Halk Edebiyatı İncelemeleri Saim Sakaoğlu Armağanı. (Ed.: Metin Ergun). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, s. 277-288, 2013.
Örnek, Sedat Veyis. 100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1995.
Örnek, Sedat Veyis. Türk Halkbilimi. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
Potapov, Leonid, Pavloviç. Altay Şamanizmi. (Çev.: Metin Ergun). Konya: Kömen Yayınları, 2012.
Tümer, Günay. Atalar Kültü. Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi IV: 42-43, 1991.
Yeşildal, Ünsal Yılmaz. "Atalar Kültüne Dair İnanmaların Türklerin Ad Verme İnanç ve Gelenekleri Üzerindeki Tesiri". Millî Folklor, 119, (2018): 48-59.

REPREZENTĂRI ALE IDENTITĂȚII CARE INCLUDE ÎN ROMANUL ROMÂNESC INTERBELIC

Lăcrămioara BERECHET
Universitatea Ovidius din Constanța, România

Abstract: *The study examines the type of identity that the Romanian novel shapes during the interwar period through its canonical writers. Through diegetic universes, themes, narrative discourse, and the cultural-artistic models it refers to, does the interwar novel represent a European identity? What type of identity is aesthetically represented?*

The argument builds on the identity categories proposed by Francis Fukuyama in Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment, Bucharest: thymos, megalothymia, and isothymia. The focus is on an adaptive, centrist identity that synthesizes thymos and isothymia, asserting both the universal recognition of human rights and the right to citizenship within a nation.

Keywords: *interwar novel, inclusive identity, divisive identity, thymos, megalothymia, isothymia*

Începând cu anii ’80 - ’90, termenii de identitate și politică identitară își adaugă noi referințe sociale: rol social, categorie socială ori informații despre o persoană, în contextual vieții sale private, situație evidențiată de către Francis Fukuyama prin sintagma „mi s-a furat identitatea”. Conform autorului citat, ceea ce definește politicile culturale actuale este faptul că devine esențială, în definiția identității, relația dintre sinele lăuntric și societate, considerată vinovată pentru că nu recunoaște de fiecare dată, din cauza propriilor reguli, valoarea și demnitatea sinelui lăuntric. Se accentuează ideea că nu sinele greșește, ci societatea trebuie să își schimbe normele, valorile, după sistemul valoric al sinelui lăuntric: „Sinele lăuntric are valoare intrinsecă …societatea greșește și poate fi nedreaptă în evaluarea acestuia”. Mai mult, sinele lăuntric își apără demnitatea pe care i-o conferă apartenența la un grup cu care împărtășește aceeași istorie, aceleași experiențe și, drept urmare, își dorește recunoașterea publică a valorii sale. În construirea identității, tendința sinelui lăuntric este de a imita modelele sociale ori culturale recunoscute valoric sau identificarea cu atitudini, comportamente, recunoscute ca prestigioase de către majoritate, alegerile culturale având întotdeauna atât o motivație rațională cât și una emoțională. În timp ce motivația rațională are în spate o necesitate, controlul sau presiunea socială, alegerea emoțională explică preferința individuală, satisfacerea dorinței de a fi „asemenea cu”, punând în ecuație mândria sau rușinea, judecățile de valoare individuale, dar și valorile celorlalți, internalizați în procesul constituirii sinelui lăuntric. Pentru a

clarifica acest raport dintre sinele lăuntric și societate, Francis Fukuyama introduce în discurs trei concepte, pe care le preia din Republica lui Platon: thymos-ul, megalothymia și isothtimia.

Thymos-ul „este acea parte a spiritului care tânjește după demnitate și recunoașterea identității culturale" și reprezintă motorul evoluției oricărei culturi; megalothymia exprimă dorința de a fi considerat superior și poate rezulta dintr-un sentiment de desconsiderare, umilire, denigrare a celuilalt, aflat în rolul de valorizator. Francis Fukuyama vede în megalothymia marca naționalismului populist, descrisă cu termenii îngroșați ai etnicității, ai agresivității și excluderii. Cel de-al treilea termen, Isothymia „antrenează solicitările de recunoaștere egală, cu slabe șanse de a fi satisfăcute în totalitate", în general doleanțe ale celor marginalizați sau ale indivizilor invizibili social. Dacă megalothymia și isothymia amenință democrațiile de tip liberal, conducând spre dezastre sociale, politice și război, thymosul pune asupra societăților „presiunea lipsei de respect".

Conceptul modern de identitate antrenează în dialogul cultural diferența dintre eul interior și cel exterior, considerând evaluarea ființei lăuntrice ca fiind mai presus de aranjamentele sociale, înțelegerea că demnitatea eului interior decurge din libertatea sa morală și solicitarea ca eul interior, liber, să fie recunoscut „universal". Acesta ar fi punctul în care se află politicile identitare în modernitate: „Ascensiunea democrației moderne este povestea înlocuirii megalothymiei cu isothymia: societățile care recunoșteau numai câțiva membri ca elită au fost înlocuite de unele care credeau în egalitatea intrisecă a tuturor. În Europa, societățile stratificate pe clase au început să recunoască drepturile oamenilor obișnuiți, iar națiunile înghițite de marile imperii au solicitat un statut independent și egal".

Pe de altă parte, dispariția unui orizont religios comun în societatea modernă, secularizată, introduce confuzia valorică, conducând la ceea ce Francis Fukuyama numește „Individualismul expresiv", descris ca fărâmițare a valorilor culturale, care conduce la imposibiltatea dialogului: „Când dispare un orizont stabil și comun și este înlocuit de o cacofonie de sisteme de valori aflate în competiție", apare sentimentul de nesiguranță și alienare, criza de identitate, lipsa unui orizont moral, clar, condiții de gestație pentru naționalism. Un alt factor important în structurarea confuză a identității în societățile actuale este, în opinia autorului, consumerismul ce antrenează implicit lipsa unui ideal comun care să inspire: „viața în căutarea nesfârșită a satisfacției de consumator, dar care nu are nimic esențial".

Alte cauze ale erodării identităților culturale sunt migrația și colonizarea. De asemenea, în opinia lui Francis Fukuyama, narcisismul ca fenomen social conduce către depolitizarea societății, lupta pentru justiția socială fiind redusă la problemele psihologice personale, un exemplu emblematic fiind Trump și nevoia sa exagerată de afirmare a sinelui lăuntric. Urmarea acestui narcisism politizat este faptul că societatea terapeutică înlocuiește treptat, societatea religioasă.

Politicile culturale actuale recunosc la dreapta sistemului, identitatea bazată pe rasă, etnie, religie, iar la polul de stânga, societatea așază identitatea marginalilor: femei, LGBT, imigranți, etc, grupuri umilite care încearcă să își recâștige demnitatea lezată . La nivel macro, la polul stângii se identifică politica

popoarelor care se consideră marginalizate și practică o politică resentimentară: Rusia lui Putin, Ungaria lui Viktor Orban, China lui Xi Jinping. Se distinge, pe de o parte, o tendință universalistă, transnațională a elitelor și, pe de altă parte, o tendință locală, care întărește atitudini naționaliste, supralicitând etnicul, rasa, religia.

Dacă cele două mișcări, liberal-democratică, aflată la dreapta spațiului public și mișcările naționaliste, etniciste, cu religiile politizate situate la stânga, la centru se identifică sinteza celor două care își propune atât recunoașterea universală a drepturilor omului, dar și dreptul de cetățean al unei națiuni, exemplul pe care Fukuyama își construiește teoria fiind Franța. Revenind, Francis Fukuyama sintetizează tabloul identității moderne prin două concepte identitare: identitatea care include sau identitatea incluzivă, deschisă și o identitate care dezbină, închisă.

Eticheta semantică a identității care include înregistrează următoarele repere: acceptă diversitatea ca valoare benefică în sine, pentru că „expunerea la diferite moduri de a gândi și de a acționa", stimulează inovația, stimulează creativitatea și antreprenoriatul, internaționalizarea, permite experimente noi în artă, știință, construiește câmpuri sociale rezistente genetic, se bazează pe variație și adaptabilitate genetică. Internaționalizarea spațiului cultural include sentimentul identității naționale, esențial pentru menținerea ordinii politice moderne de succes, deoarece identitatea națională construiește scopul comun, crește calitatea guvernării într-o societate non coruptă, în care funcționarul public pune interesul național mai presus de interesul propriu, angajează sentimentul de mândrie națională, generează dezvoltare economică, promovează un spectru larg de încredere economică și politică, sprijină echitatea socială. Identitatea care include, proprie democrației de tip liberal, „se construiește pe legitimitatea contractului dintre cetățeni și sistemul politic, guvern. Culturile diverse sunt aduse laolaltă în mod pașnic, pe baza toleranței și a simpatiei reciproce, care depășește patimile partizane, identitatea deschisă dezvoltă respectul reciproc, încrederea.

Multiculturalismul angajează identitatea deschisă în spațiul public, fiind propriu societăților de facto diverse, caută să valorizeze fiecare cultură în mod egal, în special pe cele defavorizate în trecut sau invizibile, accentuează problema integrării, dar și păstrarea propriilor instituții culturale. Pluralismul său cultural, sentimentul încrederii în valori commune, în poveștile neamului, împărtășite, stabilesc pașnic de ce e nevoie pentru a deveni membru al unei comunități. În felul acesta construiesc o identitate clară. Identitatea care include se întemeiază pe thymos, exprimat prin sentimente de mândrie.

În opoziție, identitatea care dezbină consideră diversitatea ca factor care creează conflicte, violență, amenință cu pierderea identității, nu construiește un scop național comun, accentuează dezbinările dintre grupurile etnice, pierde încrederea în instituțiile națiunii, în sistemul de educație, în istoria țării, conduce către un stat eșuat, alimentează corupția, cleptocrația, intoleranța. Acest tip de identitate este una slabă, scindată. Internaționalizarea spațiului dezbină, antrenează corupția sistemică, nu prezintă interes pentru nevoile generale (grup, familie, partid politic), se întemeiază pe thymos, trăit prin sentimente de rușine, mânie, amplificând naționalismul populist. Mai mult, identitatea națională se simte

amenințată, „ne vrem țara înapoi” sau este ignorată în favoarea identităților marginale (atitudine identitară proprie progresiștilor de stânga), se reprezintă separatist. Confuzia identitară creată poate foarte ușor derapa înspre naționalismul extrem. Să ne reamintim că naționalismul german degenerat în Holocaust, stalinismul, comunismul cu Gulagul, islamismul radicalizat cu atentatele teroriste, sunt barbariile perene despre care scria și George Steiner în Gramaticile creației, barbarii care pun democrația sub semnul fatal al entropiei, al morții, manifestă propensiune pentru sadism și indiferență pentru omenie. Ieșirea din conflictele identitare bazate pe etnic, religie, rasă, sex, ar fi întoarcerea „către definiții mai universale ale demnității umane”. Trebuie menționat că există mișcări politice resentimentare și în cadrul liberalismului, stigmatele fiind hărțuirea și agresiunile sexuale, discriminarea, corectitudinea politică.

La întrebarea, „În ce măsură literatura poate fi considerată un document istoric al epocii pe care o reprezintă artistic?” s-a răspuns deja din perspective teoretice diverse. În acest sens, Hans-Georg Gadamer susținea că „în opera de artă se desfăşoară în mod exemplar ceea ce facem noi toţi, cât timp ne aflăm aici pe pământ: o constantă construire de lume”.

Oricât de singular ar fi în ordine stilistică (topie-paratopie) textul literar, acesta surprinde istoriile lumii, îi schiţează portretele identitare, de la elementele de identitate primară, până la elementele identităţii dobândite prin contaminările cu alte arii de cultură, în efortul de a menține unitatea unei culturi, aflată la confluenţa unei serii de „noi” şi „ceilalţi”. Din această perspectivă, orice spaţiu cultural este, prin creaţiile care îl ordonează, inevitabil şi un spaţiu axiologic şi o referinţă identitară, deoarece, își va raporta produsul artistic la câteva constante: naţiune, epocă, cerc de cultură şi evident, artistul individual ca agent producător al operei.

Și, cum observa Eugen Lovinescu, dar și mai târziu Samuel Huntighton, întotdeauna substratul va fi acela care va autohtoniza influenţele străine. Ceea ce coagulează cognitiv elementele heterogene ale unei culturi, pare să fie ritmul interior al unei culturi, repetitiv, constant, care îi asigură consecvenţa şi starea de siguranţă, ceea ce, dintr-o altă perspeticvă filozofică afirma și Blaga în Spațiul mioritic sau Trilogia culturii. Oricât de diverse ar fi influenţele într-o cultură cu o memorie interculturală, cu urme multiple, aceasta coagulează în jurul unor experiențe prototipice, a unor invariante, care îi construiesc fondul național. În timp, internalizarea comportamentelor identitare ale celuilalt configurează ceea ce sociologia numeşte un mine complex, care va genera în final identitatea unui sine complex. Complexitatea în cazul sinelui social atrage după sine lipsa de încredere şi de apreciere, dimpotrivă, în cazul identității care include, consecințele sunt demnitatea și stima de sine. Culturile avansate creează un câmp comun de valori simbolice, la care participă întreaga comunitate, oricât de diferiţi sunt indivizii comunităţii. Unitatea identității individuale sau colective este construită în acest fel, simbolic. Într-o cultură cu o memorie interculturală, sinele social este compozit, fiind obligat să își mențină un echilibru, printr-un efort de sinteză. Antropologic, culturile care se bazează pe principiile toleranţei şi ale cooperării generează comportamente sociale durabile, deoarece se construiesc în consens cu intenționalitatea biologică a naturii, care are ca scop binele, supraviețuirea.

Literatura română, cu precădere în perioada interbelică, probează în dialogul culturilor care o influențează, capacitatea sa de adaptare în raport cu modele cultural-literare diverse: modelul vest-european, modelul balcanic-bizantin, modelul central-european şi parţial cel oriental. În ceea ce priveşte identitatea românească, aceasta demonstrează un comportament adaptiv, replicile culturale nefiind niciodată atât de fidele încât să anuleze specificul naţional, ci mai degrabă pregătite să producă „replici mutante" într-un organism nou, în continuă transformare şi căutare de sine.

Din această perspectivă, heterogenitatea nu trebuie văzută neapărat ca un handicap al unei culturi de margine, ci şi ca un efort de sinteză, datorat deschiderii către „celălalt", ca factor al alterităţii, un marcator al unei identități incluzive, situate pe eșichierul identitar la centru, conform cu definiția lui Francis Fukuyama. În consecinţă, cu cât deschiderea spre universalitate este mai autentică, cu atât creşte şi interesul pentru definirea „dimensiunii româneşti a fiinţei", accentele de autohtonizare, supralicitarea ruralităţii ca argument al vechimii culturale în opera unor scriitori precum G. Călinescu, de pildă, Istoria literaturii române de la origini până în prezent, Mircea Eliade care analizează morfologia miturilor şi legendelor româneşti ca documente ale spiritualităţii unei culturi străvechi, Mircea Vulcănescu în studiile sale despre dimensiunea românească a fiinţei, Constantin Noica în studiile despre rostirile filozofice ale limbajului românesc, Vasile Pârvan preocupat de o Dacie preistorică, luminată de cele mai rafinate forme de cunoaştere.

Conform tezei unui autor mult discutat şi disputat, Samuel Huntington, destinul culturilor mici este acela de a urma întotdeauna un centru de putere „hard", atunci când este impus agresiv, ori „soft", atunci când acesta se recomandă prin propriul prestigiu. Situată la marginea marilor imperii, cultura română a cunoscut atât experiențele soft (modelul cultural-literar occidental, modelul cultural bizantin), cât şi pe cele hard (stalinismul, parţial experiența autocrației habsburgice). Un atribut al marginii este nefixarea rigidă în modele, pe care aceasta le adaptează selectiv. Pentru perioada interbelică, prioritară rămâne influența modelului vest -european în romanele scriitorilor care se străduiesc să sincronizeze romanul cu noile experimente literare: proustienii Camil Petrescu, Anton Holban, Hortensia Papadat-Bengescu, Mihail Sebastian sau scriitori precum G. Călinescu, preocupați de realismul fundamental, prin Balzac. Atitudinea faţă de civilizaţia occidentală este inconstantă, când de respingere, când de asimilare neselectivă a formelor fără fond, arareori combinând dorinţa modernizării cu nevoia de a păstra tradiţiile. Avem formula unei identități receptive, într-un spaţiu cultural permisiv la influenţele altor culturi majore, pe care le reciclează creator, în interiorul unui pattern propriu. Dintr-un conglomerat de influenţe, cărora le acceptă mai întâi diversitatea, pentru ca pe urmă să le găsească elementele comune, după o formulă proprie de acceptare a multiculturalităţii, cultura română interbelică anticipa oarecum formula unităţii în diversitate ca modalitate de salvare a unui dialog coerent şi creativ al civilizaţiilor contemporane.

„Neaşezarea" într-o formulă osificată a acestor falii de cultură şi civilizaţie, înainte de a defini un handicap, indică o memorie cu urme multiple, o deschidere spre diversitate, or în acest context, neomogenitatea, ca semn al complexităţii

acestei zone, ar putea fi şi semnul identitar al unor ritmuri muzicale ce „sfârtecă" simetriile apolinice ale canonului, afirmând clar incluziunea. Rămâne o întrebare la care avem nevoie de un răspuns clar: construiesc aceste texte și o identitate europeană?

Modelul mittteleuropean este receptat mai ales în literatura Ardealului, la Liviu Rebreanu, în romanul politic Pădurea spânzuraţilor, în care Apostol Bologa apare ca victimă a experimentului utopic al Imperiului, un sine scindat între mitul utopic al centrului și identitatea națională sau la Max Blecher prin refuzul kafkian al realităţii şi retragerea într-un delir controlat, dar şi în romanul târgului atemporal, ostil civilizaţiei, caracterizat de un romantism întârziat de tip Biedermeier, ca în romanele lui Mihail Sadoveanu sau Mihail Sebastian.

Aceste texte literare au în comun tema identităţii, o constantă a spaţiului ce îi defineşte incertitudinile. În cadrul acestei „geografii literare", emblematici sunt Tristan Tzara, Urmuz, Eugen Ionescu, care experimentează avangarda şi reuşesc să impună canonului occidental stranietatea literaturiii lor. În aceeaşi perioadă, expresionismul şi grupul de la Gândirea supralicitează caracterul etnic al ortodoxiei. Şi în rama aceluiaşi tablou, sămănătorismul şi poporanismul îşi revendică imaginile cumpătării, impun romanul istoric, reafirmă conştiinţa naţională, identifică dimensiunea mitico-mistică a istoriei astfel încât la graniţa dintre literatura slav-ortodoxă şi cea occidentală apar convieţuiri paşnice. Pentru zona discutată, european este acel individ care trăieşte nostalgia Europei, conform definiţiei lui Milan Kundera din Arta romanului, întărind în felul acesta europenismul centrului şi al sud-estului continental. Aflat la începutul cercetării interdisciplinare, conceptul identitar mitteleuropean poate fi considerat un reper identitar pentru un univers mental al cărui ethos a fost modelat de utopia marilor imperii, impunându-i sisteme valorice cărora le-a răspuns prin soluţii de compromis, necesare supravieţuirii.

La un alt pol luminos al ontologiei sale simbolic identitare, se află în literatura română balcanismul, reconstituit în spaţiul literaturii române prin câteva constante: spiritul oriental balcanic decadent, filonul tragic, sentimentul estetic asumat ca emoţie religioasă, atitudinea eroică, dominaţia moralismului, excesiva erotizare, resurecţia mitului, repertoar identitar reconstituit în literatura lui Mihail Sadoveanu, Mateiu Caragiale, Ion Barbu şi mai târziu la Eugen Barbu, Ştefan Bănulescu, Fănuş Neagu ș.a.

Dobândită la periferia Europei, la graniţa dintre Islam şi Creştinism - Ortodoxie, identitatea balcanică prezintă un „sine incomplet", semn negativ, stigmatizant, al esticilor, mereu obligaţi a fi între două sau chiar mai multe spaţii identitare. Cultura de interferenţă dezvoltă în timp un spaţiu multicultural, policentric, în care emoţiile negative succesive, de tip frică, mânie, nesiguranţă, au impus următoarele comportamente identitare: Filozofia instinctului care conservă şi fereşte de dramele conştiinţei, o adaptabilitate absolută, gustul plăcerilor elementare, pofta nemărginită de viaţă, umorul exercitat faţă de deşertăciunile care ispitesc bunul simţ, masca aşezată peste un suflet sensibil şi ireversibilul tragic.

De asemenea, citadinul balcanic își construiește o etichetă semantică prin atribute valorizate negativ: vicleanie, spirit tranzacţional, duplicitar, inteligenţă

speculativă, şmecherie, „logos parazitar”, demagogie, reprezentativi fiind Ion Ghica, Dimitrie Bolintineanu, Vasile Alecsandri, I.L. Caragiale. Tiparul antropologic al acestui homo duplex al Balcanilor este parvenitul și moftangiul.

Balcanismul ca model literar se dataşează de balcanitate, pe care aproape că o exclude. Balcanismul este desemnat ca artă a cuvântului ce răscumpără la modul tragic sau parodic o istorie naţională dramatică, fiind anunţat în literatura română de către Dimitrie Cantemir, continuat apoi de Anton Pann, I.L. Caragiale, Ion Barbu, Mateiu Caragiale, Vasile Voiculescu, Eugen Barbu ş.a. Între 1930 – 1940, termenul este echivalat cu Europa de Sud-Est, în timp ce, termenul de balcanizare desemnează procesul de fragmentare în state mici, multiculturalismul şi postcomunismul. De asemenea, balcanism / balcanizare sunt noțiuni care se referă, în discursul cultural şi literar occidental, la spargerea canonului vest european şi la impunerea particularului, a accidentalului ca normă.

Lumea descrisă de această literatură este eclectică şi contradictorie, populată de haiduci, de războinici, dar şi de preoţi şi călugări dedaţi cu plăcerile lumeşti şi este, în egală măsură, o lume al cărei sens este orientat de magi, sacerdoţi, aleşi, iniţiaţi. La polul opus, în lumea citadină de sorginte fanariotă, se află pungaşii la drumul mare, cerşetorii, oportuniştii de mahala dar şi boierii turciţi, atinşi de lichtis ori de melancolii ireversibile, nobili iubitori de taifasuri întârziate, rafinaţi esteţi şi „străluciţi luceferi ai viciilor”. Lumea balcanică, văzută dinspre vestul european este semicolonială, semicivilizată, semiorientală, primitivă şi exotică, exprimă sentimentul unei identităţi ameninţate, aflate în imposibilitatea de a-şi „imagina” similaritatea apartenenței, facilitând înțelegerea acestei identități prin Isothymie, conceptul propus de Francis Fukuyama.

Recunoaşterea Bisericii de la Constantinopol drept centru al ortodoxiei şi consimţirea puterii absolute a împăratului peste întreaga lume a Bizanţului precum şi asimilarea legilor romano-bizantine au menţinut unitatea acestui „commonwealth medieval bizantin.” Imperiul apare ca o comunitate supranaţională de state creştine al căror centru era Constantinopolul, iar Europa de Răsărit domeniul ei periferic, lăsând drept moştenire identitară întregului areal aspectul său federalizat, numit, în registru negativ, o formă de balcanizare, de federalizare, sau poate de segregare?

Dacă liniştea Imperiului este ameninţată de disensiunile etnice, se poate totuşi aminti şi de o solidaritate unanim acceptată de către toţi locuitorii Imperiului, datorată exclusiv religiei creştin-ortodoxe. Una dintre moştenirile religiei bizantine care a traversat veacurile influenţând esenţial cultura Europei de Răsărit este isihasmul, cu formele sale de ascetism moderat, care vor impune în literatura locului fascinaţia pentru figura misterioasă a pustnicului, a anahoretului, a iniţiatului, a monahului care, „învingând” patimile trupului recâştigă liniştea interioară, hesychia, în care se revelează taina luminii necreate şi cunoaşterea lui Dumnezeu. În Ţările Române iniţierea vine dinspre Muntele Athos, prin călugărul Nicodim, ctitor al mănăstirilor Tismana şi Vodiţa, transformate imediat în centre culturale de mare însemnătate, care fac legătura cu Europa de Răsărit. Mai târziu, un discipol al său va înfiinţa mânăstirea Neamţu, important focar de cultură medievală românească. Cel puţin, pentru această perioadă se poate vorbi în istoria

românească despre o cultură "cosmotică", organizată ordonator în jurul unui centru care reuşeşte prin prestigiu să îşi subordoneze unitar toate grupurile sociale.

Această cultură de sinteză cristalizează în discursul literar imagini identitare, care îi definesc spaţiul mentalitar: cultul conducătorului, supralicitarea caracterului naţional, modelul hagiografic al conducătorul sacru, legarea acestuia prin sacrificiu de popor, de limbă, de sângele vărsat, calitatea de apărător supranatural şi de patron religios al naţiei sale ,extraordinara fascinaţie pentru miraculosul creştin, credinţa în salvarea de suferinţele inerente timpului istoric prin hierofaniile sacrului, fascinaţia pentru iniţiere şi învăţătura spirituală. Vasile Voiculescu, Mihail Sadoveanu, Mircea Eliade vor reprezenta artistic în operele lor specificul acestei culturi cu caracter universalist, a cărei coerenţă şi unitate rezultă din raportarea sa constantă la mit, înţeles ca poveste sacră. Este evident că tot aici ar trebui să căutăm, în ce priveşte literatura română, fascinaţia pentru mit ca metodă literară.

Nostalgia faţă de acestă epocă seniorială este reactualizată în opera dramatică a lui Camil Petrescu, în Suflete tari, în care Ioana Boiu apare ca personaj pre-scris de istoria jupâniţei Suzana Boiu, cea care răzvrătindu-se împotriva stirpei, luase de bărbat, scăpându-l de la moarte, pe un haiduc, îndrăgostită fiind de firea sa cutezătoare. Este o lume care mai trăieşte doar prin hrisoavele care îi consemnaseră istoria, pentru că ultimele vlăstare, cum este şi Basile, un ultim Cantacuzin, este acum metec, rătăcitor la Paris, urând tot ce îi aminteşte de identitatea sa românească.

Discutăm în termenii acestei ecuaţii identitare de o cultură de interferenţă. Prin ortodoxie, cultura română deschide la un pol important al său comunicarea cu valorile Bizanţului, şi parţial cu valorile culturale ale Peninsulei Balcanice şi cu Orientul, în timp ce de la un alt pol al său, minoritar ca reprezentativitate numerică, însă mult mai important ca factor de progres, cultura română se deschide relaţiilor interculturale cu vestul şi centrul european. Important este să observăm cum cele două forme de cultură şi de civilizaţie interferează în spaţiul românesc, creând un discurs metisat, combinând accente identitare moştenite cu aspecte ale identităţii dobândite și construind o identitate de tip incluziv, adaptativ, o identitate deschisă, într-o perioadă de excepție, în care, după Marea Unire, cultura și literatura evoluează sub auspiciile unei identități clare, care coagulează în jurul unui crez comun, într-un dialog în care demnitatea sinelui lăuntric este recunoscută și cultivată. În literatura interbelică diversitatea se topește în unitatea căutării, în veghea neîntreruptă asupra propriei identităţi, în interogaţiile reflexive despre valorile universale ale spiritului. Nu trec proba timpului operele care accentuează nepermis valorile etnicității ori pe cele ale eticului, neglijând lecţia autonomiei esteticului. Sub auspiciile acesei identități universaliste, dar atentă la valorile sale naționale, o identitate adaptativă, incluzivă, ne reamintim de Francis Fukuyama: „Identitatea este tema care stă la baza multor fenomene politice de astăzi, de la noile mișcări naționalist-populiste, la luptătorii islamiști și la controversele care au loc în campusurile universitare… Suntem nevoiți să reflectăm asupra noastră și asupra societății noastre în termeni identitari… Identitatea poate fi utilizată pentru a dezbina, dar și pentru a include. Aspectul acesta integrator al identității va fi, în cele din urmă, remediul împotriva politicilor populiste ale prezentului".

Bibliografie selectivă:

Berechet, Lăcrămioara, Modele cultural literare la marginea imperiilor. Eseu despre romanul românesc interbelic, Editura Ovidius University Press, Constanța, 2009.

Bloom, Harold, Canonul occidental, Editura Univers, București, 2010.

Constantinescu, Pompiliu, I.L.Caragiale sau duhul balcanic, Scrieri, II, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1967.

Cornea, Andrei, Mentalităţi culturale şi forme artistice în epoca romano-bizantină (300-800), Editura Meridiane, Bucureşti, 1984.

Damasio, Antonio, În căutarea lui Spinoza. Cum explică ştiinţa sentimentele, Editura Humanitas, București, 2010.

Fukuyama, Francis, Identitate, nevoia de demnitate și politica resentimentului, Editura Humanitas, București, 2022.

Gadamer, Hans-Georg, Actualitatea frumosului, Editura Polirom, Iași, 2000.

Huntighton, Samuel, Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale, Editura Antet Revolution, București, 2002.

Jenkins, Richard, Identitatea socială, Editura Univers, București, 2000.

Levitin, Daniel J., Creierul nostru muzical. Ştiinţa unei eterne obsesii, Editura Litera, București, 2022.

Lovinescu, Eugen, Istoria literaturii române moderne, Editura Minerva, București, 1981

Muthu, Mircea, Literatura română şi spiritual sud-est european, Editura Minerva, București, 1976.

Muthu, Mircea, Balcanologie II, Editura Fundaţiei Culturale Libra, Bucureşti, 2004.

Muthu, Mircea, Balcanologie I, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2002.

Obolensky, Dimitrie, Un Commonwealth medieval: Bizanțul, Editura Corint, București, 2000.

Steiner,George, Gramaticile creației, Editura Humanitas, București, 2015.

Todorova, Maria, Balcanii şi balcanismul, Editura Humanitas, 2000.

Vianu,Tudor, Filozofie şi poezie, Editura Enciclopedică Română, București, 1971.

CHIPURI ALE ÎNTOARCERII ÎN OPERA LUI KONSTANTINOS P. KAVAFIS

Liviu FRANGA
Universitatea din București, România

Abstract: *Our study is dedicated to a theme that has constantly concerned the creative thinking of one of the greatest modern poets of the end of XIX century and the first three decades of the next one: Constantine Cavafy. In Cavafy's work the theme of return or comeback (gr.* nostos*) occupies a central place. It's not about a qualitative dimension but it's about a significant priority of the messages. Our study develops the following thematic articulations: a) the returning home (to the previous condition); b) the returning as a starting point (the returning as a pretext); c) the returning as an absence (the absence of return); d) the returning as a myth (the mythical returning); e) the returning as an intellectual experience (the imaginary returning); f) the returning as a spiritual experience (the returning as a formative and revelatory act). The presence of the theme of returning in the poetic world of Constantine Cavafy it is a very original constant of his literary and poetic thinking.*

Keywords: *the returning home, the returning as a pretext, the returning as an absence, the mythical returning, the imaginary returning, the returning as a spiritual experience*

PUNCT DE REPER

Vom desfășura întreaga noastră cercetare luând ca punct pornire următoarele considerente aparținând unuia dintre cei mai avizați specialiști contemporani ai operei poetului aflat la răscrucea dintre secolele primei modernități literare europene (Castillo Didier 14):

> Kavafis aparține tradiției literare occidentale, fără să uităm că această tradiție a luat elemente și din Orient. E adevărat că și Alexandrinul, care se hrănește cu această tradiție timp de câțiva ani în Anglia, o asimilează și o trăiește într-un oraș în care Orient și Occident se întâlnesc. E adevărat că el nu ignora cu totul mediul arab și îndrăgea cosmopolitismul Alexandriei, al marelui oraș al prezentului și trecutului. E posibil să fie identificate unele elemente care nu aparțin strict tradiției occidentale, în opera și personalitatea poetului. Poate doar acolo, în Alexandria, la această răscruce a culturii mediteraneene, la această poartă a Orientului și Occidentului, a fost posibil să se nască o artă atât de originală. (Castillo Didier 14)

PRELIMINARII

Studiul nostru este consacrat unei teme care a preocupat într-o manieră constantă gândirea creatoare a unuia dintre cei mai mari poeți moderni de la sfârșitul secolului al XIX-lea și din primele trei decenii ale celui următor. Este vorba de Konstantinos Kavafis (1863-1933), născut la Alexandria, foarte vechiul oraș egiptean întemeiat de ilustrul rege al Imperiului Macedonean, Alexandru cel Mare, inima lumii elenistice vreme de aproape un milenar (cel din urmă, de altfel) al Antichității. În epoca modernă, Egiptul va rămâne, până în anul 1914, o provincie autonomă a Imperiului Otoman. Familia viitorului poet provenea din Constantinopol, pe de o parte, din insula egeeană Chios, pe de alta. În anul nașterii lui Konstantinos – al nouălea și ultimul fiu al lui Petros I. Kavafis și al Harikleei (născută Fotiadi), Alexandria număra o comunitate de aproximativ 3000 de cetățeni de origine greacă, cifră care, ulterior, n-a fost niciodată depășită în mod semnificativ.

Împreună cu mama și frații săi (căci tatăl se stinge în 1870, când ultimul copil avea șapte ani), Konstantinos părăsește Alexandria o singură dată, pentru a merge la Constantinopol, la rudele sale, unde Harikleia se hotărăște să rămână trei ani (1882-1885). Totul se întâmpla din cauza războiului izbucnit în iulie 1882 între Marea Britanie și Imperiul Otoman: navele de război britanice ajung să asedieze Alexandria și sfârșesc prin a o bombarda.

Revenind la lumea greacă, Konstantinos Kavafis și-a părăsit orașul natal doar de patru ori, după șederea la Constantinopol. La 38 de ani, în iunie 1901, el pleacă, împreună cu fratele său, Alexandros, pentru prima oară în Grecia, mai exact în excursie la Atena și în zona limitrofă. Doi ani mai târziu, în iunie 1903, poetul se reîntoarce la Atena, din nou împreună cu Alexandros, pentru trei luni. Konstantinos revine, pentru a treia oară, în 1905, în lunile iunie- august, întrucât fratele său, care locuia deja la Atena, era grav bolnav. Ultima călătorie la Atena, ”marele centru” al elenismului (sunt chiar cuvintele poetului, într-un articol publicat în revista ateniană *Grammata*, în 1930), a avut loc în timpul verii lui 1932, la vârsta de 69 de ani, cu un an înaintea dispariției poetului: Konstantinos Kavafis rămâne la Atena vreme de patru luni (iulie-octombrie), pentru a suferi o operație gravă, o laringotomie, deoarece poetul era deja diagnosticat (cancer al laringelui).

În opera lui Kavafis, tema întoarcerii sau a revenirii ocupă un loc central. Nu este vorba de poziționare sau de o dimensiune cantitativă, ci, în mod manifest, avem de a face cu o prioritate semnificativă a mesajului. Este ceea ce vom încerca să demonstrăm în paginile următoare, având în vedere faptul că întreaga creație a poetului alexandrin – în afară, bineînțeles, de opera sa în proză – cuprinde exact 292 de poeme, repartizate în 5 categorii, în funcție de starea lor de producere (finite / non-finite), precum și în funcție de gradul de acceptare din partea autorului poemelor (Lazăr 2001, 2003, 2008).[12] Nu trebuie să uităm niciodată că întreaga

[12] Am urmat clasificarea propusă de autoarea sus-menționată, unul dintre cei mai cunoscuți editori contemporani ai operei Alexandrinului: 154 de poeme recunoscute de autorul însuși (cele care alcătuiesc faimoasa ediție ”canonică” din 1935, realizată de Rika Sengopoulou); 26 de poeme dezavuate; 78 de poeme inedite; 30 de poeme neterminate; 4 în stadiu de schiță.

operă poetică recunoscută de Kavafis însuși conține în mod exact 3343 de cuvinte (Daskalopoulos 9-10, cu trimitere, în n. 9, la glosarul lui X. A. Kokolis). În sfârșit, tema întoarcerii (în greacă, νόστος, "întoarcere") apare, într-o manieră explicită și / sau implicită, în doar 15 poeme, care aparțin tuturor categoriilor deja menționate, cu excepția ultimei. Trebuie, pe de altă parte, să adăugăm, doar spre precizare, la cele arătate mai sus, primul text cunoscut aparținând lui Kavafis, respectiv *Constantinopoliada – o epopee*, text desigur în proză, care reprezintă un jurnal de călătorie, redactat direct în engleză, cu ocazia călătoriei (un autentic refugiu, totuși…) la Constantinopol, în iunie-iulie 1881, pe când viitorul scriitor era în vârstă de 18 ani. Și, în sfârșit, menționăm și cel de-al doilea jurnal, al primei călătorii în Grecia a poetului (1901), scris și el în engleză, de asemenea în proză, la vârsta de 38 de ani, așadar exact după 20 de ani de la primul jurnal.

ÎNTOARCEREA – DAR UNDE?

Prima întrebare pe care trebuie să ne-o punem se referă la scopul, altfel spus la destinația întoarcerii.

Poetul și/ sau „personajele" sale (care îl înlocuiesc, atunci când vocea poetică nu mai spune „eu") se întorc. Există, în această privință, două posibilități. Întoarcerea la sine însuși, la condiția biografică anterioară și la condiționările ei, pe de o parte. Pe de alta, întoarcerea ca pretext, și anume întoarcerea ca un nou punct de pornire, de plecare, pentru o nouă călătorie. Aceste două moduri sau chipuri ale întoarcerii le vom examina succesiv.

A. ÎNTOARCEREA ACASĂ (LA CONDIȚIA ANTERIOARĂ)

Personajele poemelor lui Kavafis, inclusiv cele care vorbesc în nume propriu și spun „eu", se întorc acasă. Aceasta înseamnă că ele se întorc, prin intermediul unei călătorii, la ei înșiși, la condiția proprie anterioară: în patria lor, în țara lor, în căminul lor, în sânul familiilor lor. Este întoarcerea la origini – apropiate sau îndepărtate –, la rude și la strămoși, după o despărțire de mică sau, mai adesea, de lungă durată. Este întoarcerea care închide cercul deschis prin plecare, prin acțiunea ieșirii în lume.

Am decelat trei ipostaze ale întoarcerii acasă în opera lui Kavafis.

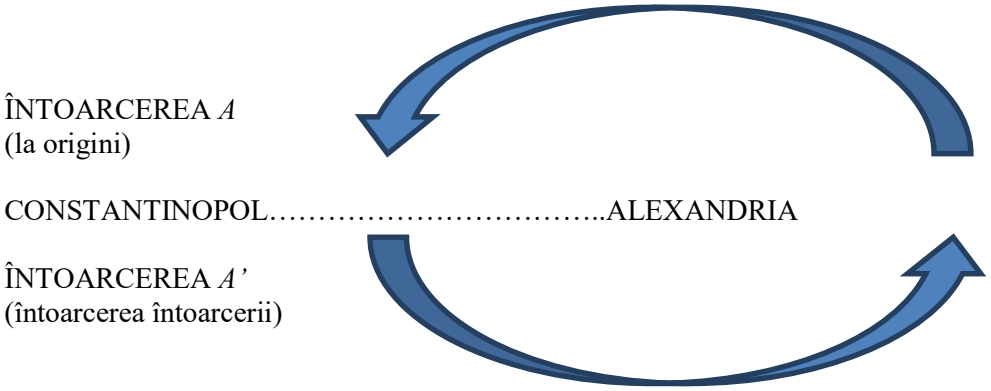
1. „Acasă" înseamnă casa [sa] (și anume: țara, patria, căminul familial etc.), iar „casa" se identifică, global vorbind, cu Grecia (continental-insulară), mitică și / sau istorică. În ordine cronologică, am identificat această temă în textele care urmează.

1.1. *Constantinopoliada – o epopee* (1881)

Tema jurnalului (publicat, în traducere, de Lazăr 2001 II 232-236) este întoarcerea la originile familiei și elenismului în același timp, un fel de *regressus ad uterum / ad originem* obligat și forțat de împrejurările funeste ale războiului. Un scurt pasaj (în traducere proprie) ne reține atenția: „Spre Nord! Spre Nord, deci, spre marea cetate[13], unde strămoșii mei s-au aflat la zenit, puternici și largi la suflet! Să pornim spre Nord!" (Lazăr 2001 II 232)

[13] Este vorba de străvechiul oraș Constantinopol, întemeiat de împăratul roman Flavius Constantinus în secolul al IV-lea *p. Chr.*, devenit ulterior nu mai puțin faimosul Istanbul.

Atracția provocată de marele oraș al părinților mamei viitorului tânăr poet și al altor rude – în primul rând, bunicul matern, Gheorghios Fotiadis, apoi unchii, mătușile, verii, ș. a. m. d. – este imensă, irezistibilă și irepresibilă. Citez din nou: „Aș fi vrut ca vaporul să plece mai repede. Aș fi vrut ca noi să fi fost deja departe de Alexandria." (26 iunie; traducerea noastră). Totuși, un alt sentiment, de sens contrar, pătrunde în atmosfera aparent entuziastă a familiei înainte de plecare: este teama de o „țară îndepărtată", necunoscută, de unde călătorii nu știu câtuși de puțin dacă se vor mai putea reîntoarce. Prin urmare, primul jurnal al lui Kavafis scoate în evidență două sub-tipuri (le-am putea numi „mișcări" sau „momente") ale temei: *întoarcerea propriu-zisă*, recuperarea originilor, pornind de la locul nașterii spre originea îndepărtată a emigranților; și *întoarcerea întoarcerii*, proiectată și dorită, dar foarte puțin sigură, constând în revenirea din locul unde s-a produs recuperarea originilor și înapoierea în ținuturile natale (a se vedea schema de mai jos). Jurnalul se oprește (ultima datare retrospectivă este din 8 iulie) tocmai în momentul în care vaporul ajunge, pe 1 iulie 1881, la Constantinopol.

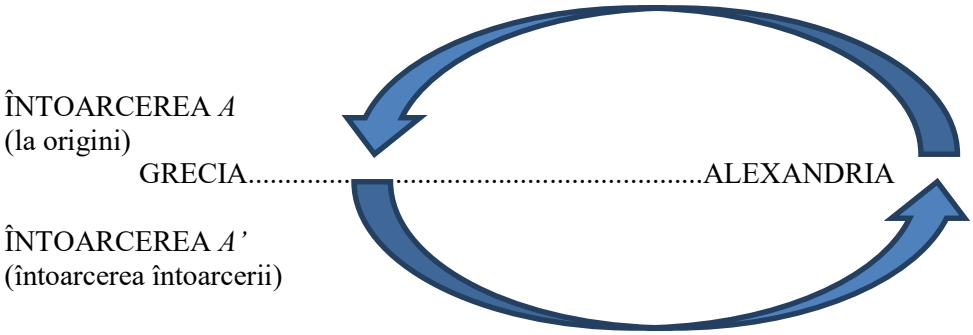
1.2. *Sfârșitul lui Ulise* (probabil, 1894-1895)

Este vorba de un text în proză, care n-a fost niciodată publicat de Kavafis. Descoperit în arhivele sale personale, acest eseu – un fel de *curiosity of literature* (Lazăr 2001 II 188-195, 380-381) – a fost editat extrem de târziu, în 1963 (la treizeci de ani după moartea poetului), prin grija lui Mihalis Peridis. Este pentru prima oară când scriitorul se interesează de mitul eroului homeric, protagonist al singurei întoarceri colective (gr. νόςτος), cunoscute prin intermediul epic al *Odiseei*, din literatura greacă veche. Kavafis oferă o nouă și, de altfel, foarte interesantă interpretare a mitului homeric al lui Ulise (Ὀδυσσεύς). Ajungând, în cele din urmă, în patria sa, remarcă autorul, Ulise / Odysseus constată că aceasta nu-l mai satisface, că patria nu-i mai e de ajuns, și – ceea ce e mai important, în viziunea originală a lui Kavafis – că patria lui nu mai e patria lui, deoarece nu-l mai încântă. Ulise al lui Kavafis, în acest text, visează la noi teritorii, la noi țărmuri: într-un cuvânt, el visează la o nouă călătorie, la călătoria care urmează după întoarcere, la călătoria de după călătorie. Citez un foarte scurt pasaj din acest text (în traducerea noastră): „Este concluzia care se degajă din punct de vedere psihologic din *Odiseea.*", observă, în final, autorul eseului. Kavafis va utiliza propria sa interpretare a mesajului homeric, pentru a crea un poem care se vrea

efectiv *O altă Odisee* (Lazăr 2001 I 409-410; II 358): acest poem a fost redactat aproape în același timp (1894), în orice caz în aceeași stare de spirit și în aceeași viziune. Vom reveni aici puțin mai târziu.

1.3. *Jurnalul primei călătorii a poetului în Grecia* (scris în 1901)

Ca și primul text jurnalistic al lui Kavafis, și acesta a fost redactat în engleză. Tema își face din nou apariția: aceea a întoarcerii în spațiul originar al strămoșilor. Dar, de data aceasta, nu este vorba de spațiul originar, genetic – dacă putem spune astfel –, al familiei, al rudelor în sensul cel mai larg al termenului, ci de spațiul etnic în general. Este întoarcerea în vederea descoperirii rădăcinilor grecești, a ceea ce putem numi *matrix Graeca.* Acest text (Lazăr 2001 II 244-272, 382-383: traducere, respectiv comentarii literare și istorice) accentuează sentimentul apartenenței poetului la elenism sau, dacă putem spune așa, la elenitate, ca un concept identitar generic. Bucurie și încântare – iată cele două stări de spirit care îl subjugă pe jurnalist în momentul în care scrie. Căci el descoperă lumea greacă, lumea Greciei continentale (Atena, mai ales) și mirificele insule grecești, el africanul, tot grec, dar grec african. Ultimele cuvinte din *Jurnal* („[...] și la 6.30 eram deja acasă" [în traducerea noastră]) confirmă din nou atitudinea complementară, exprimată pentru prima dată în *Constantinopoliada*: este dorința unei noi întoarceri, pe care o putem numi întoarcerea de după întoarcere sau întoarcerea întoarcerii, spre pământul și casa natale, cele africane.

1.4. *Ithaka* (poem redactat în același an ca și proza intitulată *Sfârșitul lui Ulise* [*supra*, sub nr. 1.2.], și anume în 1894, și publicat în 1911)

Este unul dintre poemele recunoscute de autorul lui și care face parte, așadar, din ediția așa-numită „canonică" (publicată, cum am menționat deja – cf., *supra*, n. 1 –, în anul 1935, sub numărul 31). Întoarcerea lui Ulise „la el", „acasă", îl conduce pe erou spre matricea absolută. Căci Ithaka este concepută de poet ca punct de plecare și, simultan, ca punct de sosire, de întoarcere, ca țel al acesteia: "Ithaka ți-a dăruit această frumoasă călătorie. / Fără ea n-ai fi pornit în călătorie." (în traducerea noastră). În raport cu timpul epopeii homerice, cel al poemului *Ithaka* ne apare ca un contratimp sau ca un anti-timp, respectiv ca o extensie maximală a timpului călătoriei. Poetul prelungește călătoria lui Ulise până la sfârșitul vieții lui, limită simbolizată de seria sinonimică bătrânețe / experiență / înțelepciune: "dar nu-ți grăbi călătoria: e mai bine să dureze cât mai mulți ani [...]" (în traducerea noastră)

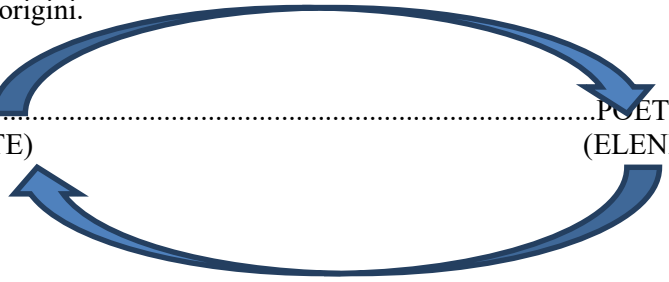
1.5. *Din veacul al șaselea sau al șaptelea* (1927)

Poemul scoate în evidență două „personaje" sau, mai exact, doi „protagoniști" lirici: Alexandria și vocea poetului (care spune "eu"); mai simplu, Alexandria și poetul. Fiecare ocupă o poziție distinctă, bine marcată din punct de vedere tipografic prin blancul care separă cele două grupuri de versuri. Cel de 8 versuri are ca "protagonist" liric Alexandria, celălalt, numeric exact pe jumătate, este dominat de vocea autorului poemului (la persoana I, dar la plural: semn al modestiei sau, dimpotrivă, prin extrapolare contrastantă, al solemnității și al majestății?). Poemul este construit pe axa *trecut-prezent*, având în vedere și sugestia oferită de titlul însuși. Alexandria, oraș grecesc până în "veacul al șaselea sau al șaptelea" (pentru a-l cita pe Kavafis), vorbește încă limba greacă, pe cale oficială. Iată de ce limba apare aici – ca și în cele două poeme epigrafice funerare, despre care vom vorbi ceva mai târziu – ca simbolul identității elenității. Veacul „al șaselea" sau „al șaptelea" – ezitarea este ea însăși semnificativă, sugerând zguduirile Istoriei – marchează ruptura prin care trece orașul, o ruptură brutală în raport cu originile lui grecești. Alexandria începe, odată cu aceste două secole, să-și piardă, treptat, identitatea. Ea „pleacă", își părăsește originile grecești, prezentul subsecvent rupe cu trecutul elenic. Totul se petrece ca într-o călătorie fără întoarcere: este călătoria îndepărtării, a despărțirii, a separării.

ALEXANDRIA.....ISTORIE
(ELENITATE) plecare, separare (= NON-ELENITATE)

Sfârșitul poemului aduce echilibrul. Poetul este cel care răzbună deraierea Istoriei. Căci numai el, el singur, a readus limba greacă pe pământul unde fusese ea odinioară. Poetul revine la originile elenității, dar nu prin intermediul morții, ca în poemele epigrafice, ci prin intermediul propriului cuvânt. Ultimele 4 versuri alcătuiesc o veritabilă *artă poetică*. Poetul devine eroul limbii grecești, fiindcă gloria operei sale readuce gloria limbii grecești pe pământul de unde, practic, dispăruse, de un mileniu și jumătate: „Eu sunt cel care, ca poet grec – [...] / mi-am zămislit opera greacă (sau o zămislesc încă) pe pământul ei" (în traducerea noastră), proclamă Kavafis în varianta ultimelor două versuri, întâlnită în manuscrisul acestui poem neterminat (Lazăr 2001 I 445, n. 5). Într-un singur cuvânt, textul de față face posibilă ultima întoarcere, "acasă", al istoriei elenității, spre propriile sale origini.

ALEXANDRIA.....POETUL
(NON-ELENITATE) (ELENITATE)

2. „Acasă” se identifică, de data aceasta, cu alte „patrii”, total sau parțial elenizate sau elenofone (din punct de vedere geografic, este o non-Grecie), respectiv Cipru, Syria și mai ales Egiptul etc., țări sau regiuni din diaspora greacă originară (ἡ διασπορά), pre- și/sau protoistorică. Iată textele în cauză.

2.1. *Constantinopoliada – o epopee* (1881)

Tema întoarcerii la originile grecești ale familiei este dublată aici de aceea a întoarcerii „acasă”, la casa alexandrină, în spațiul natal, opus, astfel, celui originar sau matricial.

2.2. *Negustor din Alexandria* (1893)

Este un poem inedit, care poartă numărul 16 (în ediția Lazăr 2001 I 331, sub titlul *Negustor alexandrin*; a se vedea comentariul în ediția Lazăr 2001 II 345), respectiv numărul 168 (în ediția Zervos-Portier 1992). Tema întoarcerii se regăsește la sfârșitul sonetului (mai exact, este vorba de ultimul vers al primei terține și de primul vers al ultimei): „Alexandria cea cu străzi largi / Mă va primi sănătos și teafăr...” (în traducerea noastră). Sunt cuvintele unui negustor care, rămas în timpul iernii la Roma, în capitala Imperiului lumii antice, reușise să-și vândă întreaga marfă, până și „orzul mucegăit”. Negustorul devine din ce în ce mai nerăbdător, timpul se scurge încet, marea și norii îi par dușmănoși în timpul călătoriei sale de întoarcere la Alexandria. Ultimul vers aduce detaliul care formează „poanta” poemului: aflându-se, încă pe corabie, negustorului „i se face sete de vinul de Samos” pe care urma să-l bea cu prietenii acasă, la el, în cinstea întoarcerii. Prin urmare, tema esențială rămâne cea a întoarcerii, după o ședere vremelnică, în cel mai mare oraș al expansiunii orientale, mediteraneene, a elenității.

2.3. *Ospitalitatea Lagidului* (1893)

Poartă numărul 17 în ediția Lazăr 2001 I, respectiv 169 în ediția franceză deja citată. Retorul și sofistul Medon tocmai se întoarce în capitala Ptolemeilor, deși nu este originar de acolo. Revine, așadar, în mediul elenic, la curtea regelui Ptolemeu supranumit Philopator, după un nefericit ocol „în corupția de la Roma” (traducerea noastră). Acolo, în capitala Imperiului, Medon încercase să-și plaseze opera, *id est* să găsească protecția și suportul financiar al unui „stăpân” (termenul latin corespunzător unei atari puneri sub protecție civilă este *patronus*, desigur neutilizat de poet). Redescoperind elenitatea ca mediu optim din punct de vedere cultural, intelectual, spiritual și, nu în ultimul rând, financiar, grecul Medon se regăsește pe sine însuși. Încă o dată, întoarcerea la elenitate semnifică întoarcerea la Alexandria, văzută ca simbol unic al acestei elenități vii, ca o patrie autentică a ei.

2.4. *Întoarcerea din Grecia* (1914)

Poemul, care poartă numărul 62, în ediția Lazăr 2001 I și 214, în ediția Zervos-Portier, este, în opinia noastră, cel mai emblematic pentru tema întoarcerii la Kavafis. De data aceasta, „acasă”, „la casa sa”, „la el acasă” nu mai înseamnă în Grecia. Chiar titlul ne indică sensul invers: este întoarcerea din Grecia în altă parte, într-un alt loc. În consecință, patria nu mai este Grecia, această Grecie continentală și insulară care rămâne, dintr-o atare perspectivă, doar vatra identitară. Patria

propriu-zisă se descoperă a fi ceea ce am putea numi „elenofonia". Și anume, *kosmos*-ul elenic, care își clamează identitatea mai ales din cauza fundamentului său lingvistic. Ciprul, Syria, Egiptul sunt componentele acestei "elenofonii" orientale. Toate cele trei mari zone etno-lingvistice au în comun marea (Mediterana, în partea sa orientală), toate cele trei sunt „patriile noastre", în netă opoziție cu Elada, adică cu Grecia continental-insulară. Cele două „personaje" ale poemului, doi filosofi sofiști, Hermippos și un altul, fără nume, se întorc acasă. În timpul discuției care se înfiripă, amândoi constată cât sunt de diferiți, fizic, dar și psihic, față de grecii din Elada. Grecii din diaspora rămân în mod fundamental greci, dar ei nu regretă nici străvechea abandonare a pământului-mamă, Elada, nici încheierea călătoriei lor recente acolo: dimpotrivă, se bucură că se întorc acasă. Cei doi călători descoperă, la sfârșitul convorbirii lor, un adevăr emoționant: este „sângele Syriei și al Egiptului / care curge prin vinele noastre /.../" (traducerea ne aparține). Altfel spunând, tocmai sângele este cel care îi deosebește pe grecii din patria-mamă de grecii din diaspora, tocmai acest sânge face diferența, fiindcă el aduce „iubirile și emoțiile Asiei, / iubiri și emoții care, uneori, / par străine elenității" (traducerea noastră). Prin urmare, acest sânge este, în modul cel mai exact, elementul care transformă întoarcerea din Grecia într-o bucurie, și nu într-un regret melancolic, într-o *nost-algie*.

3. „Acasă" înseamnă comunitatea greacă, dar aceea care există nu în lumea reală, ci dincolo de ea, în lumea cealaltă, în Infern. Să urmărim textele.

3.1. *Epitaf* (1893)

Acest poem inedit (cu numărul 20 în ediția Lazăr 2001 I și 172 în ediția franceză) a cunoscut ultima rescriere foarte tardivă, în 1925, sub titlul *Epitaful unui locuitor din insula Samos*, după multe alte reelaborări intermediare. Forma modernă a sonetului nu împiedică reînnodarea tradiției epigramei funerare antice. Un alt negustor, provenit din insula Samos, îmboldit de „setea de aur", irezistibilă, își pierde întreaga avere, și chiar libertatea, din cauza unui naufragiu care îi distruge corabia în Oceanul Indian. Ajuns sclav, lipsit de folosirea limbii grecești materne („orfan", zice poetul), atât de departe de orice urmă de elenitate, fostul neguțător suferă cumplit, „fără încetare", an de an, „de trudă și plâns". Foarte aproape de capătul vieții – evocate, astfel, în această manieră directă, la persoana I singular –, samianul poate, în sfârșit, să-și atingă visul și să se întoarcă acasă, printre ai săi. Dar nu oricum. Numai trecând pragul morții: „Plec netulburat la Hades." (traducerea noastră). Se îndreaptă într-acolo vesel, fără nici o teamă, căci are toate motivele să fie deosebit de fericit: „Voi fi acolo printre ai mei – spune negustorul, împăcat, în sfârșit, cu sine și cu lumea – / și mereu voi vorbi grecește." Sunt ultimele cuvinte ale samianului, ale inscripției și ale unui poem care se vădește a fi, încă o dată, un elogiu al limbii văzute ca simbol al identității și ca un „liant al lumii grecești" (Lazăr 2001 II 346). Observăm că întoarcerea nu are loc în sânul familiei restrânse, ci, dimpotrivă, prin integrarea în marea familie a poporului grec. Elada este percepută ca o noțiune golită de sens, fără hotare geografice, ea devine casa panelenică, dacă putem spune așa, dincolo de marginile lumii reale și vii: este, credem, gesta simbolică a unei expansiuni spirituale uluitoare, transcendentale.

3.2. Ultima variantă a poemului a fost elaborată, așa cum deja am notat mai sus, foarte târziu, în anul 1925, respectiv la 32 de ani după prima redactare (reprezentată de textul analizat *supra*, sub numărul 3.1.). Mesajul fundamental rămâne același: întoarcerea, odată cu moartea, în casa „elenofoniei", reintegrare care se petrece, deci, în cealaltă lume, în lumea invizibilă (aceasta este, de altfel, semnificația originară a cuvântului vechi grecesc Hades). Cu mult mai mult decât în prima formă a poemului, în această ultimă variantă, limba greacă apare ca instrumentul cel mai concret, chiar cel mai palpabil, al identității etnice: în timpul vieții fizice și, în egală măsură, după ea. Întoarcerea în lumea greacă, întâmplător părăsită cu mai multă vreme în urmă, conduce spre descoperirea unității și identității ontologice a elenității. Călătoria de după moarte descoperă din nou folosirea limbii grecești, simbol-emblemă și chintesență a grecității universale.

B. ÎNTOARCEREA CA PUNCT DE PLECARE (ÎNTOARCEREA-PRETEXT)

Dar întoarcerea apare și se manifestă, uneori, în poezia lui Konstantinos P. Kavafis, ca un simplu pretext pentru o nouă călătorie. Ea se transformă, practic, într-o nouă călătorie, într-o nouă plecare, după ce se consumă întoarcerea. Altfel spus, avem de-a face cu ipostaza călătoriei de după încheierea primei călătorii, a celei anterioare (călătoria de după călătorie). Textul analizat mai jos poartă titlul *O altă Odisee* (numărul 226 în ediția franceză, numărul 5 în aceea a Elenei Lazăr 2001 I 409-410; II 358).

Textul dezvoltă, din punctul nostru de vedere, o serie de 7 motive, care își urmează unul celuilalt și își răspund în ordinea poemului. Pe scurt, este vorba de succesiunea următoare:

1. motivul explicit polemic (de ordin literar): „o altă Odisee, […] / fără hexametri și fără Homer" (în traducerea noastră); așadar, o anti-Odisee, am putea spune o Odisee anti-homerică, declarată din prima strofă;
2. motivul întoarcerii (care se regăsește în întreaga strofă a treia), ilustrat prin metafora „razelor de bucurie" care „au pătruns în [...] / inima călătorului" (traducerea ne aparține); ultimul element care configurează acest motiv nu este unul propriu-zis uman (precum Telemakhos, Penelope, tatăl lui Ulise etc.), dar concentrează în sine întreaga temă a întoarcerii: „dulcea odihnă acasă";
3. motivul lipsei de spațiu (întâlnit în cea de-a doua strofă): este primul motiv de ordin negativ al poemului, realizat în *climax* ascendent și prin repetiția anaforică a epitetului „strămtă";
4. motivul dispariției bucuriei (concentrat într-un singur vers, care formează cea de-a patra strofă), în netă și profundă opoziție cu motivul întoarcerii (cf, *supra*, numărul 2. din prezenta clasificare), dominat de sentimentul bucuriei; acest motiv contrapus îl anunță pe cel din strofa a șaptea; nici un fel de reper cronologic (zile, săptămâni, luni, ani) nu poate fi presupus între bucurie și dispariția ei;
5. motivul cauzelor dispariției bucuriei (cea de-a șasea strofă); această strofă reia toate elementele care configurează motivul întoarcerii (*supra*, numărul 2.), în aceeași ordine a enumerării, cu excepția ultimelor două versuri;

6. motivul cauzelor noii bucurii (în a cincea strofă); avem de-a face cu replica dată motivului imediat precedent; este vorba de o a doua enumerare, de data aceasta a unor termeni exclusiv de ordin abstract, afectivi, și ei contrapuși elementelor pozitive enumerate în cea de-a treia strofă, într-un fel de antinomie bazată pe antonimie: „setea (de [plecare în] larg)", ura, tulburarea, nostalgia, veselia;
7. motivul noii plecări (ultima și cea mai amplă strofă, care cuprinde 11 versuri) posedă o alură cvasi-epică; eroul pleacă din nou, profilul lui psihologic se îmbogățește acum cu noi trăsături (se simte revenit la viață și „dezrobit" de lanțurile care, până atunci, îl făcuseră prizonier al „lumii familiare"); dar ceva lipsește: este bucuria autentică, nu „o bucurie rece, lipsită de dragoste" (traducerea ne aparține, ca și mai sus), precum aceea care îl domină pe Ulise în momentul noii sale plecări. Îndrăznim să punem o întrebare finală: această „bucurie rece" este ea, oare, prețul (scump) al libertății recâștigate?

Vom trece acum la cea de-a doua parte a analizei noastre.

UN ALT CHIP AL ÎNTOARCERII

Am încercat să demonstrăm că există mai multe feluri (modalități, „chipuri") ale întoarcerii în poezia lui Kavafis, din punctul de vedere al destinației acestei întoarceri. Acum este momentul să ne întrebăm dacă există, într-adevăr, sau nu, în această poezie, un singur tip de întoarcere, pe care îl putem numi întoarcerea ca atare. O atare întoarcere propriu-zisă a făcut deja obiectul cercetării noastre, în prima parte a expunerii. Dar există și un alt fel de întoarcere. Acestei a doua și ultime investigații vom încerca să-i răspundem în continuare.

În alte poeme, plecarea nu mai este dublată, într-o manieră simetrică, de întoarcerea în spațiul ori în cadrul inițial, așa cum se întâmplă în cazul bine cunoscutei mișcări de plecare-sosire. Vorbim despre o plecare / pornire fără întoarcere, iar întoarcerea nu mai este așteptată sau dorită, nici măcar necesară. Absența întoarcerii coincide cu un moment – „vârstă", „etapă" etc. – de factură nouă în ciclul Istoriei. Absența întoarcerii devine premisa acestui moment, întoarcerea devine imposibilă („imposibila întoarcere").

Iată textele care pot fi interpretate din unghiul absenței întoarcerii, din cauza imposibilității ei.

1. *În a. 200 î. Hr.* (redactat în 1916, publicat în 1931, poem recunoscut și „canonic")

Noua lume greacă, aceea apărută după gesta lui Alexandru cel Mare, a restrâns hotarele barbarilor orientali non-greci. Totodată, expansiunea, practic mondială, a grecilor, culminând cu aceea declanșată de Alexandru, a făcut inutilă întoarcerea. Egiptul, Syria, Media, Persia însăși, „până în Bactriana, până în India", odată devenite teritorii elenizate, elenofone, au făcut superfluă întoarcerea. Pentru lumea nouă elenistică, întreaga lume s-a transformat într-o casă imensă, iar grecii au început să cunoască sentimentul de a fi peste tot (ca) la ai acasă.

2. *Sam-el-Nesim* (conceput în 1892, poem „dezavuat", „renegat")

Descrie într-o manieră pur lirică celebrarea anuală a unei sărbători locale în Alexandria, cu ocazia începutului primăverii (titlul arab semnifică „vântul cel slab

al florilor"). Vom remarca poziția centrală ocupată de elogiul liric al Egiptului modern, contemporan cu poetul grec, care îl numește „dulcele nostru Egipt", „Egiptul nostru" etc. Kavafis indică, astfel, identitatea patriei sale reale, fizice și geografice, fapt care pune sub semnul îndoielii întoarcerea în patria sa spirituală, elenitatea, și o face, prin urmare, efectiv nenecesară, inutilă și, în fapt, imposibilă (Lazăr 2001 I 272-274 [text], 308: „Kavafis era un grec loial, dar, pentru el, Grecia nu avea o accepție teritorială.", un citat al editoarei din exegetul și scriitorul englez E. M. Forster; II 2001 337 [comentariu]).

3. *Fiica lui Menkera* (redactat în 1892, poem „inedit")

Aparține ciclului *Zile antice* și are forma unui epitaf, respectiv a unei inscripții gravate pe un mormânt (de altfel, lacunar conservată, dovadă linia dublă a punctelor de suspensie). A descoperi identitatea ucigașului lui Ramanacti, egipteanca aflată în mormânt, este tocmai miza poemului. Ucigașul poate fi atât „un satrap persan", cât și un grec oarecare. Primul este caracterizat prin epitetul „sălbatic", cel de-al doilea prin epitetul-sintagmă „plin de mândrie". Ceea ce urmează reprezintă, aici, în opinia noastră, nucleul mesajului poetic. Citățm din nou: „Sau poate un grec plin de mândrie, având ochi doar pentru / Grecia […]" (Lazăr 2001 I 321 [text]; II 344 [comentariu] în traducerea noastră). Aflăm, deci, confirmarea ideii – idee care va triumfa mult mai târziu, peste 39 de ani, prin publicarea poemului (deja menționat de noi, *supra*, sub numărul 1.), *În anul 200 î. Hr.* – că roirea grecilor, prin toate mijloacele și peste tot, începând cu Antichitatea cea mai timpurie, a avut ca rezultat apariția unei mentalități pe care o putem numi, pe bună dreptate, ecumenism grec sau panelenitate. Lumea devine o singură și imensă Eladă, grecul nu vede, cu mândrie, peste tot, decât grecitate. Încă o dată, sentimentul sau dorința de întoarcere dispar în întregime, în atari împrejurări. Nu mai există, pur și simplu.

4. *Poseidoniații* (elaborat în 1906, un alt poem "inedit")

Debutează cu o afirmație tranșantă și (doar în aparență) surprinzătoare: „Limba greacă poseidoniații / o uitaseră" (Lazăr 2001 I 381-382 [text]; II 353 [comentariu] în traducerea noastră). Cum de s-a putut întâmpla așa ceva? Locuitorii coloniei italice *Poseidonia*, de pe țărmul Mării Tireniene, din regiunea *Lucania* (astăzi, *Basilicata*), și-au pierdut independența treptat, de-a lungul secolelor (mai exact, între anul 675 *a. Chr*., cel al întemeierii „cetății lui Poseidon", și 273 *a. Chr*., data începutului ocupației romane și al fondării unei colonii latine chiar pe teritoriul fostei cetăți grecești *Poseidonia*). Romanii ajung să le impună poseidoniaților un alt nume pentru vechea lor cetate (este vorba de numele latin *Paestum*, azi *Pesto*), deci, *ipso facto*, o altă limbă. Orașul, atât de glorios în trecut, sfârșește, împreună cu locuitorii lui, prin a-și pierde complet identitatea. Numai monumentele supraviețuiesc, și ele amestecate cu edificii romane. Riturile grecești și, mai ales, limba dispar. Poseidoniații au pierdut, în consecință, orice șansă de a se mai întoarce în lumea greacă, de unde deja fuseseră excluși: „Smulși – notează poetul cu empatie –, nefericiții, din lumea greacă!" (traducerea ne aparține). Este versul care încheie poemul imposibilei întoarceri la elenitate.

5. *Fugari* (1914, poem „inedit": Lazăr 2001 I 391 [text]; II 355 [comentariu])

Câțiva nobili bizantini trăiesc, exilați forțat, în Alexandria, în vremea împăratului Vasile I (867-886). Cei cinci nobili găsesc azil în orașul egiptean, de unde pun la cale reîntoarcerea la Bizanț și eliminarea împăratului. Dar refugiații nu au deloc aerul unor războinici și preocupările lor. Dimpotrivă, ei admiră monumentele, palatele, fac excursii și își petrec timpul studiind și plimbându-se, exact precum peripateticienii de odinioară. De altfel, puțini greci au mai rămas în orașul care, până la sfârșitul secolului al IX-lea *p. Chr*., va fi definitiv ocupat de arabi. La finele poemului, un detaliu ne apare ca foarte revelator în privința atmosferei psihologic dominante: fugarii din Alexandria așteaptă cu disperare noutăți din Smirna sau din Epir, se gândesc chiar la revoltă, dar nu la a lor, ci la aceea a altora. Întoarcerea în patria greacă devine din ce în ce mai improbabilă și mai imprecisă, ca Istoria însăși.

> Aici sunt folosite cu iscusință mijloacele specifice ironiei tragice – autorul și cititorul știu că împăratul Vasile I a domnit până la moarte [...], deci fugarii sunt condamnați să rămână definitiv la Alexandria. (Lazăr 2001 II 355)

6. *Monede* (1920, poem „inedit")

Aparține marelui grup de poeme „inedite" și alcătuiește, împreună cu poemele, așa-numite „canonice", *Orophernes* (compus în 1904, publicat în 1916) și *Philelen* (redactat în 1906, publicat în 1912), seria creațiilor cu tematică numismatică (Lazăr 2001 I 399 [text] cu titlul *Monezi*; II 357 [comentariu]). Lupa invizibilă a poetului descifrează pe fața unor monede indiene antice câteva nume. Aversul lor conține nume hinduse, precum Stratagas, Evoukratidazas Menandrazas sau Eramaiazas, nume care au aparținut „unor puternici monarhi" din vechea Indie. Reversul lor prezintă aceleași nume, totuși puțin modificate, etalând cititorului o nouă și diferită sonoritate, aproape în aceeași ordine onomastică: Eukratides, Hermaios, Straton, Menandros (a se vedea ultimul vers, cu o inversiune topică între ultimele două nume). Deosebirea constă în faptul că a doua serie onomastică aparține sistemului lingvistic vechi grecesc. Dubletul onomastic grec deschide o perspectivă temporală precisă: epoca lui Alexandru cel Mare. O parte din teritoriul situat în partea de vest a Indiei căzuse, ca urmare a cuceririi militare, sub ocupația greco-macedoneană. Alexandru și succesorii săi locali au bătut monede în India, pentru a marca victoriile lor militare și încorporarea teritoriilor în Imperiu. Disoluția acestuia a lăsat la fața locului mulți strategi și diadohi eleni și elenofoni, foarte puternici de-a lungul multor decenii. Dar, în decursul secolelor, nucleul grecesc a fost complet absorbit, cu excepția urmelor onomastice înregistrate pe monedele evocate de poet. Cu nostalgie, cu mândrie, cu emoție (citez din nou, în traducere proprie: „[...] aici grecul / se oprește, mișcat de faptul că poate citi pe limba lui [...]"). Urmașii grecilor aduși de Alexandru cel Mare în India nu au revenit niciodată acasă, implantați fiind acolo pentru totdeauna, în temeiul cuceririi militare. Permanența lor s-a transformat, în cele din urmă, într-un fel de extincție sau absorbție lentă. Întoarcerea s-a dovedit a fi absolut imposibilă.

7. *Au năruit Imperiul* (1921)

Orașul distrus prin violența Istoriei este Constantinopolul. Dar, în același timp, și Salonicul – două embleme ale elenității. Toți grecii deplâng această oră tragică (Lazăr 2001 I 400-401 [text; titlul poemului apare sub forma *Parthen*]; II 357 comentariu). Căci ei și-au pierdut în totalitate speranța, de acum înainte nimic nu va mai putea salva Imperiul. Durerea tuturor grecilor, răspândiți peste tot, este cu atât mai adâncă și mai disperată, cu cât ei nu mai au unde să se întoarcă. Patria lor, Imperiul, nu mai există. Prin urmare, ideea de întoarcere își pierde însăși rațiunea de a fi: întoarcere, da, dar unde? Într-o țară, într-o patrie care nu mai există, decât în sufletul lor?

O ALTĂ CLASIFICARE.

Iată-ne ajunși aproape de sfârșitul analizei noastre.

Prezența temei întoarcerii în opera lui Konstantinos Kavafis ne apare ca o veritabilă constantă a gândirii sale literare în general, respectiv, mai ales, a gândirii sale poetice. Tema întoarcerii domină, practic, această gândire, pe care o construiește într-o manieră cu totul originală.

În opinia noastră, viziunea lui Kavafis asupra ideii de întoarcere dobândește în opera sa, atât de tipic grecească, trăsăturile caracteristice ale unui mit. Gândirea se dezvoltă, crește pornind de la și în jurul acestui mit, pe care ea îl privește și îl răsucește din toate părțile. Nu este vorba doar de o simplă temă ocurentă – ceea ce vechii greci numeau τόπος, iar romanii *locus communis* –, nici de un motiv recurent, în maniera așa-numitelor *leit-motive*, care apar și dispar într-o operă (literară, dar nu numai). Este vorba, dimpotrivă – repetăm termenul –, de o viziune, care percepe, într-un fel sau altul, lumea reală și forjează o altă lume, cea a ficțiunii. Ea, viziunea, este cea care asumă experiențele, atât pe cele personale și subiective, cât și pe cele ale Istoriei.

Iată de ce putem acorda unei atari teme numele și calitatea / statutul unui mit, preponderent poetic. Textele pe care le-am trecut în revistă de-a lungul analizei noastre de până acum ne permit să identificăm cu exactitate natura acestui mit polimorf, *id est* cu mai multe chipuri, ca să spunem așa.

I. Natura primară, originară a acestui mit urcă până la orizontul așa-numit „homeric", și anume cel ancestral, „mitic" / „mitologic", al gândirii grecești. Este primul strat și, totodată, fundalul-sursă cel mai îndepărtat al mitului întoarcerii în opera lui Kavafis. Avem, așadar, de a face cu întoarcerea mitologică sau cu mitul "mitologic" al întoarcerii.

Întâlnim acest chip sau, dacă putem să-i spunem așa, această fațetă a mitului în principalele compartimente ale operei lui Kavafis: în creația sa jurnalistică (eseul *Sfârșitul lui Ulise*); în poemele, rămase inedite, aparținând aceleiași perioade (de exemplu, poemul *O altă Odisee*, elaborat înainte de eseu); și, desigur, în poezia „canonică" sau „recunoscută" (*Ithaka*).

II. Cel de-al doilea tip / mod /fel /chip de întoarcere are la bază un demers, a cărui natură este propriu-zis imaginară, și anume o experiență intelectuală. Căci actanții acestui tip – imaginar, proiectat – de întoarcere sunt „personaje", al căror statut îi separă de mulțimea de rând. În cadrul acestei categorii putem avea în

vedere anumite deosebiri, respectiv nuanțe, în funcție de preocupările unor astfel de personaje care populează universul ficțional al poeziei kavafice:

1. întoarcerea *culturală* (în sens larg)

Sofistul Medon (*Ospitalitatea Lagidului*: Lazăr 2001 I 332 [text]; II 345 [comentariu]) se întoarce în Alexandria. Alți filosofi și sofiști, precum „personajele" poemului *Întoarcerea din Grecia*, revin și ei în ținuturile lor elenofone de baștină, părăsind Elada.

2. întoarcerea *literară*

Se regăsește într-un poem ca *Din veacul al șaselea sau al șaptelea* (text, sub titlul *Din veacul șase sau șapte*: Lazăr 2001 I 445 [în clasificarea editoarei, poemul face parte din categoria celor „neterminate"]; II 365 [comentariu]). „Protagonist" este poetul însuși, cel care, asemenea unui erou antic, a reușit să aducă înapoi „limba greacă pe pământul ei [natal]. n. n.", mai precis străvechea glorie a acestei limbi în orașul Alexandria: un fel de întoarcere pe firul apei Istoriei.

3. întoarcerea *politică*

Este vorba de poemele „inedite" *Fugari*, *Monede* și *Au năruit Imperiul*. Acestea au ca "protagoniști" "personaje" sau situații politice care fac imposibilă întoarcerea.

4. întoarcerea *utopică* (în sens etimologic)

Se întâlnește în poemul inedit – o epigramă funerară, după cum indică titlul – *Epitaf* (cu varianta sa, *Epitaful unui locuitor din insula Samos*: Lazăr 2001 I 337 preferă titlul *Epitaf*; II 346 [comentariu]): întoarcerea are loc în cealaltă lume, în lumea de dincolo.

III. Cazul cel mai particular al mitului întoarcerii în opera lui Kavafis este reprezentat de ceea ce am putea numi întoarcerea spirituală sau experiența spirituală a întoarcerii. Avem în vedere întoarcerea efectivă și reală, concepută și percepută în același timp ca o veritabilă experiență de viață, întoarcere care scoate în relief importanța spirituală a actului în sine pentru formarea celui ce îl îndeplinește.

Este cazul celor două jurnale de călătorie deja menționate: *Constantinopoliada – o epopee* și *Jurnalul primei călătorii a poetului în Grecia.* Ambele sunt documente revelatoare pentru cunoașterea dimensiunilor spirituale și formative ale actului întoarcerii înspre origini, în viziunea și experiența literară, *recte* poetică, a lui Konstantinos Kavafis.

ÎN LOC DE CONCLUZII

În această clasificare finală, nu am inclus toate poemele analizate de-a lungul studiului nostru. Aceste poeme pot, totuși, să-și găsească, fără dificultăți, locul în clasificarea pe care am propus-o, una care poate fi lărgită, aprofundată, și, în orice caz, rafinată prin noi distincții și/ sau referințe textuale.

Într-un singur cuvânt, ne aflăm în fața operei unui poet efectiv unic, contemporan cu toate vârstele și epocile culturii literare europene, operă care ne invită, care ne provoacă, de fapt, la o relectură perpetuă, la o „revizitare" continuă.

Bibliografie

EDIȚII

Josing, Wolfgang, Gundert, Doris. *Brichst du auf gen Ithaka… Sämtliche Gedichte Konstantinos Kavafis.* Übersetzt von Wolfgang Josing und Doris Gundert. Köln: Romiosini, 1983; 3. Aufl., *ibid.*, 1997.

Elsie, Robert. *Das Gesamtwerk: griechisch und deutsch.* Konstantinos P. Kavafis. Aus dem Griechisch übersetzt und herausgegeben von Robert Elsie. Mit einer Einführung von Marguerite Yourcenar. Zürich: Ammann, 1997; 2. Aufl., Frankfurt am Main: Fischer-Taschenbuch-Verlag, 1999; 3. Aufl., *ibid.*, 2002.

Schroeder, Michael. *Gefärbtes Glas: historische Gedichte.* Konstantinos Kavafis. Griechisch und deutsch. Übersetzt und Nachwort von Michael Schroeder. 1. Aufl., Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2001.

Lazăr, Elena. *Konstantinos P. Kavafis, Opere complete. I. Poezia. II. Proza.* Cuvânt înainte de Dimitris Daskalopoulos. Studiu introductiv de Miguel Castillo Didier. Epilog de Nasos Vayenas. Postfață de Dan Grigorescu. Îngrijirea ediției, traducere, note și comentarii de Elena Lazăr. București: Editura Omonia, col. „Biblioteca de literatură neoelenă", 2001.

Schäfer Jörg. *Das Hauptwerk. Gedichte.* Konstantinos Kavafis. Griechisch und Deutsch. Übersetzt und kommentiert von Jörg Schäfer. Mit Bildnismünzen ausgew. und kommentiert von Peter Robert Franke. Heidelberg: Winter, 2003.

Lazăr, Elena. *Konstantinos P. Kavafis*, *Poeme.* Ediție bilingvă. Traducere: Elena Lazăr. Cuvânt înainte: Dimitris Daskalopoulos. București: Editura Omonia, col. „Biblioteca de literatură neoelenă", 2003.

Lazăr, Elena. *Konstantinos P. Kavafis, Poeme.* Κονσταντίνος Π. Καβάφης, Ποιήματα. Ediție bilingvă. Studiu introductiv, cronologie, note și traducere: Elena Lazăr. Cuvânt de salut: Stefanos P. Tamvakis. Prefață: Ekaterini Sofianou. București: Editura Omonia, col. "Biblioteca de literatură neoelenă", 2008.

Lazăr, Elena, Franga, Liviu. *Konstantinos P. Kavafis,* Κονσταντίνος Π. Καβάφης, *Alfabetul poetic.* Ediție în 12 limbi îngrijită de Elena Lazăr și Liviu Franga. Selecție și studiu introductiv *Un poet pentru eternitate*: Liviu Franga. *Epilog*: Jacques Bouchard. Volum ilustrat cu lucrări ale pictorului Gheorghe I. Anghel. București: Editura Omonia, col. Biblioteca de literatură neoelenă, 2011; a se vedea și ediția engleză, *Constantine P. Cavafy, The Poetic Alphabet.* Edition in 12 languages under the care of Elena Lazăr and Liviu Franga. Selection and introductory study *A Poet for Eternity*: Liviu Franga. *Epilogue*: Jacques Bouchard. Volume illustrated with works by painter Gheorghe I. Anghel. Foreword by H. E. Andreas Zaimis and Professor Emmanouel Yannakoudakis. Sponsor's greeting: Ekaterini Sofianou. Bucharest: Omonia Publishing House, 2017.

Lazăr, Elena. *Konstantinos P. Kavafis, Poeme.* Cuvânt-înainte, cronologie și traducere: Elena Lazăr. Postfață: Konstantinos Makris. București: Editura Omonia, col. „Biblioteca de literatură neoelenă", 2013.
Zervos, Socrate C., Portier, Patricia. *Constantin P. Cavafy, Oeuvres poétiques*. Traduction Socrate C. Zervos et Patricia Portier. Paris: Imprimerie nationale, Éditions La Salamandre, Collection de l'Imprimerie nationale, 1992.

REPERE CRITICE
(selectiv; includ referințe și la exegeze care nu au fost menționate în cuprinsul studiului)

*** *The Mind and Art of C. P. Cavafy: Essays on his Life and Work.* Athens: Harvey, 1983.
*** *Românii despre Kavafis. Studii și eseuri.* Ediție îngrijită și cuvânt-înainte de Elena Lazăr. București: Editura Omonia, col. „Biblioteca de literatură neoelenă", 2013; a se vedea în special studiul *Opera kavafică*, 147-172.
Anton, John Peter. *The Poetry and Poetics of Constantine P. Cavafy: Aesthetic Visions of Sensual Reality.* Chur: Harwood, 1995 (traducere greacă, Athini: Ikaros, 2000).
Castillo Didier, Miguel. „Misterul lui Kavafis", *apud* Lazăr 2001 I 11-18.
Daskalopoulos, Dimitris. *Cuvânt înainte*, *apud* Lazăr, 2001, I, 5-10.
Dimaras, C. Th. *Istoria literaturii neogrecești.* În românește de Mihai Vasiliu. București: Editura pentru Literatură Universală, 1968, 522-532 (text critic), 579-580 (bibliografie).
Jusdanis, Gregory. *The Poetics of Cavafy: Textuality, Eroticism, History.* Princeton, N. J., Guildford, Surrey: Princeton University Press, 1987.
Kokolis, X. A. *Glosarul cuvintelor celor 154 de poeme ale lui Kavafis* (în greacă). Athini, 1975, *apud* Lazăr, 2001 I 10.
Korda-Savva, Diamantoula. *Kavafis la microscopul lingvistic. Limbă – Stil – Traducere.* Cuvânt înainte David Connoly. Ediție îngrijită și traducere în română Tudor Dinu. București: Editura Universității din București, col. Limbi Culturi Identități, 2012.
Lazăr, Elena. *Panorama literaturii neoelene*. Cuvânt înainte de Prof. K. Mitsakis. București: Editura Omonia, col. Biblioteca de literatură neoelenă, 2001, 189-193 (text critic), 587-598 (secțiunea a IV-a, *Lucrări speciale*, bibliografie).
id., *Capodopere ale literaturii neoelene*. *Mic dicționar*. București: Editura Omonia, col. Biblioteca de literatură neoelenă, 2003, 222-226 (text critic), 345-366 (bibliografie).
Liddell, Robert. *Cavafy: A Critical Biography*. Introduction by Peter Mackridge. London: Duckbacks, 2002.

IMAGINI ALE ORIENTULUI ÎN PROZA LUI DINO BUZZATI

Iuliana DAVID
Universitatea Ovidius din Constanța, România

Abstract: *This paper aims to identify and analyze the elements of Dino Buzzati's prose that refer to the oriental world, with their symbolic meanings, in the context of the author's own perspective. Their presence fits into meaningful scenarios, specific to Buzzatian poetics, which create interpenetrating dimensions and experiences that go beyond the realm of reality. The references to the East concern mainly the space, both as landscape and architecture, but also as a certain atmosphere, difficult to define. These can be linked to the travels in that area during the author's journalistic career, but they also outline existential attitudes and patterns, usually built around the idea of waiting, significant for his worldview.*

Keywords: *East; desert; Dino Buzzati; Tatars; waiting;*

Lucrarea de față își propune să identifice și să analizeze elementele din proza lui Dino Buzzati care trimit la Orient, cu semnificațiile lor simbolice, în contextul unei perspective proprii scriitorului. Prezența lor se încadrează în scenarii încărcate de sens, specifice poeticii buzzatiene, care vizează întrepătrunderi de dimensiuni și experiențe ce depășesc zona realului. Vom încerca, în acest scop, să urmărim în povestirile și romanele autorului menționat ocurențele termenului în discuție, ce denumește un concept cultural relativ și polivalent, și chestiunile corelate, cu implicațiile lor complexe pentru modul în care este structurată lumea în viziunea sa.

Trebuie menționat mai întâi faptul că acest univers îi este cunoscut într-o oarecare măsură scriitorului italian din experiența sa de corespondent pentru ziarul *Il corriere della sera,* ce l-a purtat în vecinătatea Orientului Mijlociu[14], în Africa, dar și mai departe, făcându-l să ajungă până în Japonia. Contactul cu acele locuri și culturi a reprezentat o sursă de inspirație și pentru o parte dintre scrierile sale literare, mai ales de proză scurtă, conturate în perioada respectivă, unele publicate pentru prima dată chiar în paginile cotidianului. De altfel, cele două componente ale operei buzzatiene, cea jurnalistică și cea narativă, sunt interconectate la nivel

[14] În timpul îndelungatei sale cariere jurnalistice, Dino Buzzati a fost trimis în Libia, Etiopia și Eritreea, a trecut prin Siria, Palestina, Liban și Egipt, a străbătut mările din regiune, consemnând evenimentele importante ale epocii în care Italia era implicată.

formal, dar și de conținut, articolele sale cu nuanțe literare oferind de multe ori material narativ și puncte de plecare pentru povestirile construite stilistic și ca dimensiuni după modelul cronicii.

Deși referirile la Orient nu sunt numeroase, există ceva de factură orientală care se regăsește într-o serie de texte de-ale sale în legătură cu locuri pline de semnificație, esențiale pentru întreaga desfășurare narativă. Trimiterile privesc, așadar, mai ales planul spațial, atât ca peisaj, cât și ca arhitectură, dar și o anumită atmosferă, greu de definit.

Un astfel de loc este deșertul, una dintre formele spațiale predilecte din proza și publicistica lui Dino Buzzati, a cărui focalizare insistentă și a cărui reprezentare conțin cu siguranță ecouri ale întâlnirii scriitorului cu acest mediu cu un impact deosebit la nivel mental, sunt un efect al călătoriilor întreprinse, dar și rodul unei afinități mai profunde și al unei capacități vizionare[15]. Acesta este considerat aproape prin definiție ca făcând parte din cadrul oriental, așa cum apare în reflecția generalizatoare din povestirea "Umilința", zugrăvit în principalele sale coordonate, ca spațiu vast și gol în fața căruia omul are conștiința propriei finitudini, dar și posibilitatea unei (auto)descoperiri.

Pentru că miraculoasă este puterea deşerturilor din Orient, făcute din pietre, nisip şi sare, unde chiar şi omul cel mai strâmt la minte îşi dă seama de propria nimicnicie faţă de imensitatea creaţiunii şi de abisurile eternităţii. (Buzzati, 2000: 35, subl. ns.)

Fie este pus sub semnul istoric sau geografic al Orientului, înscris în sfera lui prin sonorități și narațiuni. Cel mai cunoscut exemplu, pustiul pietros de dincolo de graniță din romanul *Deșertul tătarilor*, la marginea căruia se află Fortăreața Bastiani, unde se consumă existența personajelor și întregul subiect, deși localizat în nord, este atribuit prin legendă tătarilor, o populație sugestivă pentru universul în chestiune. Este interesant faptul că pentru ecranizarea textului, din 1976 (după moartea scriitorului), regizorul Valerio Zurlini a ales ca amplasare fortăreața Arg-e-Bam[16] din Iran și împrejurimile ei, deoarece corespundea perfect imaginii propuse de Buzzati, iar pentru aceasta năvălirile tătare dinspre nord și est au fost o realitate istorică, un fenomen repetat de-a lungul timpului și întipărit în memoria țării (Dalla Rosa 83).

[15] Patrizia Dalla Rosa, cercetătoare care și-a dedicat întreaga carieră studiului și promovării operei buzzatiene, a remarcat, în urma unei călătorii în Iran, că scriitorul a descris în *Deșertul tătarilor* exact peisajul din nordul acestei țări, ca și cum l-ar fi cunoscut îndeaproape, fără să-l fi vizitat vreodată. Redarea acestui loc, pe care autorul pare că l-ar fi întrevăzut în vis, ar putea fi pusă, conform cercetătoarei, pe seama unei percepții și înțelegeri aparte a esenței acestui tip de peisaj, a unor corespondențe în planul imaginarului și a unei perspective influențate și de memoria literară (82-87).

[16] În 2003, fortăreața a fost distrusă de un puternic cutremur, un eveniment nefast, parcă simbolic în contextul narațiunii buzzatiene. A fost reconstituită în deceniul următor, dar ideea unei invazii inamice, vehiculată de Buzzati, care să o pună la pământ, pare să se fi adeverit, numai că venind dintr-o altă direcție.

- [...] în față, se întinde un deșert nesfârșit.

- Un deșert?

- Da, un deșert în toată puterea cuvântului, numai pietre și pământ uscat; i se spune deșertul tătarilor.

Drogo întrebă:

- De ce al tătarilor? Au fost tătari pe acolo?

- Cândva, cred. Dar mai curând trebuie să fie o legendă. [...] (Buzzati, 1972: 15, subl. ns.)

Indicațiile legate de poziția și de apartenența deșertului în roman au condus și la interpretări hagiografice, pornind de la harta medievală a lumii (*mappa mundi*) și de la legenda lui Gog și Magog, conform cărora deșertul din nord aflat sub stăpânirea triburilor nomade ar fi fost localizat în apropiere de muntele unde Alexandru cel Mare a închis popoarele păgâne conduse de aceștia (Mircean 174).

Întinderile de nisip din povestirea "Umbra din sud", ce relatează apariția misterioasă a unei figuri ciudate pe care doar naratorul-personaj o vede pe parcursul călătoriei sale, sunt ancorate geografic și cultural în perimetrul oriental, aflându-se în preajma unor localități populate de arabi, probabil nu întâmplător unele de pe harta peregrinărilor africane ale autorului din perioada activității sale jurnalistice în coloniile italiene din zonă (Polcini 207). Traseul personajului trece prin Port Said (Egipt), Massaua (Eritreea) și Harar (Etiopia), locuri cu rezonanță pentru lumea orientală, dar de care se leagă oarecum și istoria italiană.

Spre deosebire de aceste așezări, enigmaticul oraș Anagoor ("Zidurile Anagoorului"), în fața căruia numeroși pelerini așteaptă ca porțile să se deschidă, aflat și el tot în deșert, scapă oricărei încercări de localizare, nu este înregistrat de niciun document cartografic, prin trăsăturile sale intrând în aceeași sferă de legendă a lui „se spune că" precum cea a tătarilor de mai sus. Singurul reper menționat de călăuză în încercarea de situare temporală a presupusei deschideri a porții, eveniment de o mare incertitudine, este numele unui sultan care duce spre un context oriental, mai degrabă mitic.

- […] acum câtva timp, una din porţi a fost deschisă.

- Când?

- Data, ca să fiu sincer, nu e sigură. Unii spun că acum o lună, o lună şi jumătate, alţii însă cred că faptul s-a petrecut mai demult, acum doi, trei sau chiar patru ani; sunt şi câţiva care-l situează de-a dreptul în vremea când domnea sultanul Ahm-er-Ehrgun.

- Şi când a domnit Ahm-er-Ehrgun?

- Aproximativ acum trei secole... (Buzzati 352, subl. ns.)

Deșertul este locul de desfășurare al acțiunii și în povestirea "Regele la Horm-el-Hagar", pustiul african în care se fac săpături arheologice, în apropiere de Valea Regilor, și care la final acoperă măreața descoperire a palatului unui faraon, în urma unor evenimente neliniștitoare, îngropând definitiv trecutul.

Ca arhitectură, orășelele descrise din zonă se caracterizează prin străduțe înguste și întortocheate, pline de praf și asemănătoare între ele („o stradă oarecare, identică cu multe altele", Buzzati, 2002: 47, trad. ns.), creând impresia unui spațiu labirintic în care este greu să te orientezi și să găsești ieșirea.

L-am revăzut astăzi, în timp ce exploram labirinturile oraşului indigen. Mergeam deja de o jumătate de oră pe străduţele acelea, toate la fel şi diferite [...] Mă distram aruncând câte o privire prin rarele deschizături, pe unde se întrevăd curticele de basm, înconjurate ca nişte mici cetăţui de ziduri roşii de pietre şi pământ. Străduţele erau în general pustii, casele [...] cufundate în tăcere, uneori aveai impresia că era un oraş mort, distrus de ciumă, şi că nu exista cale de ieşire [...] (Buzzati, 2002: 51, trad. ns.)

Construcțiile șubrede cu decorațiuni tipice, amestecul de elemente contrastante, aerul încărcat de căldură și de mirosuri grele, impresia de forfotă continuă a oamenilor completează tabloul acestor localități plasate la limita deșertului.

Printre casele înclinate, balcoanele cu trafoare pline de praf, ungherele fetide, pereții văruiți, miresmele mizeriei adunate în orice crăpătură, singură în mijlocul unei străzi am văzut la Port Said o figură ciudată. Pe margini, pe lângă case treceau oamenii sărmani din cartier; și, deși dacă mă gândesc bine, nu erau mulți, părea că strada mișuna de ei, de la forfota continuă și uniformă. (Buzzati, 2002: 47, trad. ns.)

Orientul se identifică cu o atmosferă diafană și magnetică, ce se regăsește și în expresia arhitecturii complicate, cu valoare antropomorfă, creată de aglomerarea de edificii și componente din romanul *Marele portret*. Ea corespunde, în structura realizată de un om de știință pentru a reconstitui sub forma unei mașinării imense soția moartă într-un accident, vibrației vieții dinăuntru și esenței feminine ascunse în ea.

Această privelişte unică avea, în ciuda nudității ei, o frumusețe puternică și, într-o anumită măsură, inexplicabilă [...] Perspectiva, aparent haotică, a turnurilor, a rezervoarelor, a pavilioanelor în toate formele posibile bucura, cine știe cum, sufletul și exprima ceva delicat și înălțător, ca unele orașe din Orient văzute dinspre mare. (Buzzati, 1974: 71, trad. și subl. ns.)

Spațiul oriental, indiferent că este vorba despre cel natural sau despre cel construit, este asociat în proza buzzatiană cu un scenariu al așteptării, în ambele direcții. Pe de o parte, se așteaptă ca din deșert să aibă loc manifestarea, evenimentul care să dea sens existenței, ca, de exemplu, deschiderea porților enigmaticului oraș Anagoor din povestirea omonimă sau sosirea inamicului pentru Drogo și colegii săi din *Deşertul Tătarilor*, și odată cu ele, și împlinirea destinului personajelor: „Dinspre deşertul de la miazănoapte trebuia să vină norocul lor,

aventura, ceasul miraculos care măcar o dată în viaţă bate pentru fiecare" (Buzzati, 1972: 51). Viziunea aceasta reflectă un mod de a înțelege deșertul, pe care Buzzati îl explică și în convorbirile cu Yves Panafieu: „După părerea mea, ceea ce impresionează cel mai mult la deșert este sensul aşteptării. Ai senzaţia că trebuie să se întâmple ceva dintr-un moment într-altul" (Panafieu 48). Deșertului i se atribuie sensul de spațiu al misterului și al epifaniei, al producerii Marelui Eveniment, ca moment apogetic al vieții, menit să-i confere acesteia tensiune și validare, în măsură să determine o ruptură în linearitatea existenței și în continuum-ul previzibilului (Mitchievici 178-182). Pe de altă parte, se face trimitere la un personaj misterios ce aşteaptă răbdător undeva într-un loc necunoscut din zona Orientului („În vreun tărâm îndepărtat din Orient", Buzzati, 2006: 44, trad. și subl. ns.). De data aceasta termenii sunt inversați, ideea este de a fi aşteptat de cineva în deșert („regele tău mă aşteaptă în mijlocul deșertului", Buzzati, 2002: 52, trad. ns.), ceea ce îl face pe Pietro Biaggi să aducă în discuție o „dublă aşteptare" (62), cu implicaţiile ei pasiv-active şi, mai ales, cu conotaţiile ei thanatice. Atmosfera este de fiecare dată enigmatică şi neliniştitoare, cu aluzii la marea întâlnire și la perspectiva unei (ultime) călătorii a protagonistului spre ținuturi îndepărtate şi misterioase, pline de sensuri potenţiale, anunţate de aşa-zişii lor reprezentanţi, care atrag şi inspiră teamă totodată. Drept mesager venit din ţinuturile sudului spre a-l călăuzi spre un regat paradisiac din mijlocul pustiului este luat bizarul individ care pare să-l urmărească de la distanță pe protagonistul din *Umbra din sud* („Venise la mine un mesager, din ţinuturile fabuloase ale sudului, să-mi arate calea*?*, Buzzati, 2002: 51, trad. ns.), considerat un semn, aparent indescifrabil, al acelei lumi pe care o întruchipează în esența ei misterioasă („Văzută de la distanţă, fiinţa aceea mi se părea acum o personificare, întruchipând chiar taina Africii", *ibidem*).

Inclusiv denumirile pe care Buzzati le folosește pentru a desemna în mod metaforic acea instanță superioară care așteaptă într-o altă lume, substitute ale Domnului pe care scriitorul nu îl numește ca atare (Bellaspiga 4), fac parte din repertoriul oriental: *calif*, *vizir*, *sultan* ("Califul ne așteaptă", Buzzati, 2006: 30, trad. și subl. ns.).

În vreun oraș îndepărtat pe care nu-l cunoști și poate unde nu vei ajunge niciodată, este cineva care te așteaptă. Pe o străduță veche și îngustă din nesfârșitul oraș oriental, acolo unde se ascund ultimele taine ale vieții, zi și noapte rămâne deschisă pentru tine poarta palatului său de basm; acesta, pentru cei care trec grăbiți pe stradă, poate părea o casă ca multe altele; în schimb, el se adâncește în amestecul de moschei și palate într-o înșiruire fără sfârșit de săli imense, curți și grădini. Acolo este liniște, umbră, pace, și câini de rasă stau încolăciți pe ghizdul fântânilor, adormiți de susurul apei. (Buzzati, 2006: 44, trad. și subl. ns.)

La fel și recuzita referitoare la deplasarea într-acolo, ce consemnează piese vestimentare specifice, precum roba lungă albă în care este îmbrăcat individul din „Umbra din sud" sau turbanul cu pietre prețioase ce marchează aura eroică a soldaților plecați în drumul fără întoarcere din „Eleganza militare", și de obiecte fermecate, cum ar fi covorul zburător din povestirea omonimă ("Covorul zburător",

Buzzati, 2006), dotat cu atribute magice corelate unor comenzi asemănătoate celor cu care se conduc vehiculele contemporane. Însăși povestea celui din urmă valorifică elemente (mitice) din tradiția arabă, fiind vorba despre un exemplar deosebit, realizat undeva prin secolul al XI-lea la manufactura Esckhèn, despre care se spune că ar fi nici mai mult nici mai puțin decât covorul din *O mie și una de nopți*, ajuns în posesia strămoșilor familiei Bessarione în urma cruciadelor.

El purta pe cap un turban superb de mătase roșie, cu un smarald în frunte, și mărșăluind făcea să i se unduiască faldurile mantalei imaculate, ca în basmele străvechi.

Mergeau încă spre orient, zdrențăroși și însetați, prin deșertul plin de capcane. (Buzzati, 2011: 63, trad. ns.)

Reiese imaginea unui tărâm fabulos, plin de sugestii orientale, cu palate învăluite într-o atmosferă magică, de toropeală plăcută, sub vraja muzicii, cu structuri labirintice în care se amestecă încăperi fastuoase și grădini luxuriante, minarete și fântâni, desprinse parcă din *O mie și una de nopți*, antologie pe care Buzzati o aprecia în mod deosebit, după cum reiese din recenzia făcută la prima ediție integrală în limba italiană în paginile cotidianului *Il corriere della sera* (8 aprilie 1949), unde o numește "epopee măreață a miraculosului" (apud Dalla Rosa 82).

Tu vrei doar să mă faci să înțeleg – mi se pare – că regele tău mă așteaptă în mijlocul deșertului, în minunatul palat alb, păzit de lei, unde cântă fântâni fermecate. (Buzzati, 2002: 53, trad. ns.)

Aceste locuri indică intrarea într-o altă dimensiune, necunoscută și indicibilă, marchează spațiul unei alterități perturbatoare și fascinante deopotrivă, iar contactul cu ele deschide drumul descoperirii unei alte laturi a sinelui (Comberiati 87).

Este o impresie la care contribuie trăsăturile scenografice și modul de raportare la spațiul de dincolo, întrevăzut în pliurile cotidianului. Scenariul se bazează pe aceleași trăsături care definesc în general peisajul deșertic: condițiile deosebite de lumină și căldură, cu efecte distorsionante și înșelătoare, favorabile mirajelor, care dau universului înconjurător contururi fluctuante și tonuri ireale și care nu-ți mai permit să distingi între realitate și iluzie.

[...] am văzut în stânga mea cum se lumina orizontul și imediat apăru soarele, care începu să dogorească și să tremure ușor, așa încât zăreai în jur lacuri și bălți, în care stâncile își reflectau clar contururile, dar în realitate nu era nici măcar picătură de apă, ci numai nisip și pietre incandescente. (Buzzati, 1972: 351)

Ele influențează puternic percepția de care depinde nu numai imaginea spațiului, ci și aparițiile excepționale corelate. Din cauza strălucirii orbitoare a soarelui și a căldurii copleșitoare în acel mediu uniform dominat de nisip, însăși

existența bărbatului care îi captează privirile personajului din *Umbra din sud*, fascinându-l cu mersul său legănat, este pusă sub semnul îndoielii, ca și realitatea orașului Anagoor sau activitatea inamică din nord în *Deșertul tătarilor* („probabil că totul depinde de mirajele pe care le creează", Buzzati, 1972: 350). Felul în care primul apare și dispare în mod straniu poate fi pus pe seama impresiilor optice („în carne și oase sau miraj", „era un efect al luminii, poate, o iluzie banală a ochilor, dar omul dispăruse din nou în neant", „mistuit în reflexiile amiezii", Buzzati, 2002: 48-49, trad. ns.). Oricum îi lasă, însă, în suflet privitorului sentimente intense și inexplicabile, ca o urmă de neșters, asemănătoare senzațiilor tulburătoare pe care i le trezește lui Giovanni Drogo imensul ținut deschis de dincolo de graniță. Și aici imaginile spațiului și ale străinilor din el se contaminează de nuanțele posibilului şi ale iluzoriului, sunt caracterizate de incertitudine și ambiguitate, datorate acelorași condiții de mediu și, în plus, distanței.

Teritoriul asimilat Orientului pare să trimită mesaje şi reverberații, semnale într-un limbaj cifrat și metaforic, generând reacții contradictorii, de curiozitate, teamă, speranță, dar exercitând mai ales o atracție deosebită în plan vizual. Aceasta nu are de-a face cu aspectul peisajului, caracterizat prin nuditate și monotonie, ci cu potenţialitatea sa şi cu proiecţiile pe care le întreţine. Deşertul devine, aşa cum scrie Cornel Mihai Ionescu, un spaţiu plin de toate posibilele neactualizate (254)[17]. După cum tradiţia relevă, există o tendinţă spre întinderile aride şi spre simplitatea pământului din deşert, în speranţa de a vedea apărând vreun adevăr de acolo (Doucey VII). Tocmai „acest loc pur, magnetic, peisaj mineral redus la constantele sale elementare de materie şi spaţiu, de opacitate şi de vid, de viaţă şi de moarte", permite, după cum consideră Michel Suffran, sufletului „să descopere, prin transparenţă şi refracţie, ideograma ascunsă a vizibilului, filigranul gravat chiar în inima materiei, acea amprentă care în desenul aparenţelor lasă să se întrevadă semnul secret pe care Henry James îl numeşte «desenul din covor»" (60).

Atracţia deşertului este justificată prin ceea ce Sabina Sestigiani numeşte potenţialitate şi vis utopic, desemnând ceea ce nu poate fi atins, ci doar intuit la limită, un tărâm mai degrabă obiect al privirii și al speculației decât al traversării și al ocupării (66-67). Ca şi pentru personajele lui Gracq sau Camus, ai căror ochi sunt atraşi de întinderea deşertică, chemarea acestui spaţiu se leagă de presimțirea revelaţiei unui necunoscut tulburător, a unui „altundeva" fascinant şi promiţător (Gachet 111).

Depărtarea lui și dificultatea de a-l înțelege, percepția acestuia conjugată cu intuiţia distanţei care te separă de el, au ca efect, starea de melancolie, despre care scrie Andrei Pleșu, un amestec de voluptate şi de remuşcare, de tristeţe şi de bucurie, de distanţare şi de apropiere, ce aminteşte de sentimentul complex pe care îl trăiesc personajele buzzatiene în raport cu acel altundeva, în care se topesc o chemare nedefinită şi o neliniște subtilă. Melancolia este „deprinderea paradoxală

[17] "The desert is not only a space of absence, but also a space of potential in so much as, by imagining the „missing" landscape, the characters can fill it with a sense of purpose. In fact, […] once he [the character] charges it with metaphysical significance, it becomes a bewitching scenery, the scope itself of his life" (Pugliese 30).

de a fixa indefinit un obiect [...] care îţi e din ce în ce mai străin pe măsură ce îl contempli şi pe care îl contempli cu atât mai tenace cu cât îl simţi închizându-se în înstrăinarea sa" (73). Această viziune se apropie de modul în care Jean Jacques Wunenburger, pornind de la texte literare, memorii şi jurnale de călătorie, explică efectul pe care nisipurile nesfârşite îl au asupra minţii privitorului occidental, care, pe de o parte, constă într-o atracţie irezistibilă ce decurge din faptul că trădează prezenţa unui alt loc dincolo de golul vizibil, stârnind dorinţa de a traversa dunele în căutarea unui pământ promis, localizat undeva la limitele vizibilităţii, iar, pe de altă parte, evocă sentimentele de teamă şi de respingere, prin impresia de singurătate absolută pe care o creează. Experienţa este similară unui joc ritmic de apropiere şi de depărtare (apud Mircean 169-170).

Acolo, departe, este teritoriul celorlalți, fie că sunt numiți tătari, huni sau arabi, în orice caz diferiți, ce pot descinde oricând printre noi, ne pot invada realitatea obișnuită și chiar propria persoană. Chiar dacă în *Deşertul tătarilor* se vorbeşte mai degrabă despre o armată modernă a statului din nord, tătarii sunt cei care întruchipează figura invadatorilor. La tătari se gândeşte imediat Drogo atunci când dinspre podişul de la miazănoapte îşi face apariţia un cal, „tătarii!", exclamă şi santinela Andronico atunci când străinii se apropie pentru prima dată, comandantul însuşi încearcă să se convingă de existenţa lor: „Dar domnul colonel-comandant a cercetat documentele, spune că mai sunt încă tătari, o rămăşiţă a străvechilor hoarde care pradă în dreapta şi în stânga" (Buzzati, 1972: 50). Sub efectul prezenţei calului misterios „care reînvia vechile legende ale nordului cu tătari şi bătălii", Drogo îşi construieşte un întreg scenariu al atacului pe care aceştia l-ar putea declanşa, pentru el, în acel moment, ei aproape capătă corporalitate.

Drogo avea impresia că-i şi simte pe misterioşii duşmani, tătarii, pitulaţi printre tufişuri, ascunşi în crăpăturile stâncilor, nemişcaţi şi muţi, cu dinţii încleştaţi: aşteptau întunericul pentru a porni la atac. Dar între timp îşi făceau apariţia şi alţii, o mişunare ameninţătoare ce se desprindea încet din negurile de la miazănoapte. Ei nu aveau marşuri şi cântece ostăşeşti, nici baionete strălucitoare, nici steaguri minunate. Armele lor erau opace ca să nu strălucească în soare, iar caii lor erau dresaţi să nu necheze. (Buzzati, 1972: 83)

Aceștia sunt reprezentați călare, fie că este vorba despre posibilele atacuri ale tătarilor sau despre intrarea triumfală a hunilor, adesea pe cai albi: „Dar când apărură [...] pe caii lor albi" (Buzzati, 2006: 9), într-o formă care amintește de hoardele barbare recunoscute pentru acțiunile lor războinice, pentru incursiunile de cavalerie rapide și devastatoare.

Şi apoi [...] auzise spunându-se că aproape toţi caii tătarilor erau albi; chiar şi într-un vechi tablou care atârna pe un perete într-una din încăperile Fortăreţei, tătarii erau înfăţişaţi călărind pe nişte bidivii albi [...] (Buzzati, 1972: 84)

Nu întâmplător de obicei celorlalți le corespunde imaginea de grupuri de nomazi, o umanitate itinerantă ce redă cel mai bine ideea de univers instabil și obscur, în afara reperelor fixe și a certitudinilor, amenințând cu dezordinea unei lumi „altfel", plină în același timp de posibilități.

Lumea orientală se identifică în general în proza lui Dino Buzzati cu un alt spațiu, expresie a acelui „altundeva" urmărit obsesiv în textele sale, care poate fi intuit, întrevăzut în anumite circumstanțe, dar, mai ales, imaginat, spațiul unei alterități ce trezește reacții ambivalente și care poate fi pusă în legătură cu profunzimile ascunse ale eului.

Bibliografie

Buzzati, Dino. *Deşertul Tătarilor*; *Povestiri*. Minerva: Bucureşti, 1972, trad. rom. Niculina Benguş.

Buzzati, Dino. *I sette messaggeri*. Milano: Mondadori, 2011.

Buzzati, Dino. *In quel preciso momento.* Milano: Mondadori, 2006.

Buzzati, Dino. *Il grande ritratto.* Milano: Mondadori, 1974.

Buzzati, Dino. *Monstrul Colombre și alte cincizeci de povestiri*. București: Univers, 2000, trad. rom. Florin și Mara Chirițescu.

Buzzati, Dino. *Sessanta racconti*. Milano: Mondadori, 2002.

Biaggi, Pietro. *Buzzati: i luoghi del mistero*. Padova: Messaggero, 2001.

Comberiati, Daniele. "Altro da sé/Altro sé: il racconto *Uomo in Africa* di Dino Buzzati". *Studi buzzatiani*, anno quindicesimo. Pisa-Roma: Fabrizio Serra Editore, 2010. 77-90.

Dalla Rosa, Patrizia. „Arg-e-Bam: viaggio alla fortezza Bastiani". *Quaderni del Centro Studi Buzzati,* vol. 3 „Dove qualcosa sfugge: lingue e luoghi di Buzzati". Pisa-Roma: Istituti Editoriali e Poligrafici Internazionali, 2004. 79-95.

Doucey, Bruno (coord). *Le livre des déserts: Itinéraires scientifiques, littéraires et spirituels*. Paris: Robert Laffont, 2005.

Gachet, Delphine. „Ecrire le désert: Buzzati, Gracq, Camus...". *Narrativa*, n. 23 „Dino Buzzati trent'anni dopo". Université Paris X – Nanterre, mai 2002. 99-114.

Ionescu, Cornel Mihai. „Geometria neantului". *Palimpseste*. București: Cartea Românească, 1979. 250-258.

Mircean, Ovidiu. „At the confines of the Imaginary: The Desert". *Caietele Echinox*, vol. 2 „Teoria şi practica imaginii. 1. Imaginar cultural". Cluj: Dacia, 2001. 169-175.

Mitchievici, Angelo. *Farmecul vieților distruse. Câteva reflecții despre ratare*. București: Humanitas, 2022.

Panafieu, Yves. *Dino Buzzati: un autoritratto*. Milano: Mondadori, 1973.

Pleșu, Andrei. *Pitoresc şi melancolie. O analiză a sentimentului naturii în cultura europeană*. Bucureşti: Humanitas, 2003.

Polcini, Valentina. „Mysterious Apparitions in the Land of Darkness: The influence of Conrad in Buzzati's Short Fiction". *Journal of Anglo-Italian Studies*, vol. 12. University of Malta, 2012. 197-

Pugliese, Cristina. „The Border, the Desert, the Enemy: Dino Buzzati's «Il deserto dei Tartari» and J. M. Coetzee's «Waiting for the Barbarians»". *Studi buzzatiani*, VIII. Pisa-Roma: Istituti Editoriali e Poligrafici Internazionali, 2003. 21-36.

Sestigiani, Sabina. „The Frontier that Frames the Desert: Dino Buzzati's «The Tartar Steppe» and Patrick White's «Voss»". *Studi buzzatiani*, XII. Pisa-Roma: Fabrizio Serra, 2007. 51-69.

Suffran, Michel. "Bastiani ou Le For intérieur. Racines et prolongements mythiques de l'œuvre de Dino Buzzati". *Cahiers Buzzati*, n. 3, Paris: Robert Laffont, 1979. 117-137.

Wunenburger, Jean Jacques. *Viața imaginilor*. Cluj: Cartimpex, 1997.

https://www.centroculturaledimilano.it/wp-content/uploads/2013/06/061009BellaspigaGrimoldiTesto.pdf, accesat la data de 17.03.2024.

Film

Il deserto dei Tartari. Regia Valerio Zurlini. Italia/Franța/RFG, 1976.

ABORDĂRI GEOCRITICE ÎN PROZA LUI ZÜLFÜ LIVANELI

Mădălina STOICA
Universitatea Ovidius din Constanța, România

Abstract: *The spatial turn in literary studies prompts the exploration of cultural identities by reevaluating theoretical and critical tools, with a particular focus on spaces, places, and distances. Zülfü Livaneli, an internationally acclaimed author, delves into themes of refugee drama, traumatic experiences, and human fate, intertwining them with political and historical events and the ever-evolving world map. By focusing on Turkey's recent history and its entanglement with Western-Eastern geopolitical dynamics, the prose of the Turkish author becomes a prime example for geocritical approaches. With this article, our aim is to analyse a selection of Zülfü Livaneli's novels from the perspective of literary mappings and observe how the identity discourse of a space is organized, at the point of convergence between several cultures.*

Keywords: *spatiality; geocriticism; migration; identity discourse; Turkish literature; contemporary novel; Periferic, astăzi: premise pentru un nou sistem*

Este avantajoasă poziția periferiei? Ce câștigi prin statutul marginal? Interogațiile ce până nu demult păreau contraintuitive pentru *establishmentul* cultural sunt apreciate astăzi pe un alt nivel de relevanță. În privința raportului centru-periferie, dinamica socio-culturală actuală presupune o deplasare de la discursul antinomist (vertical, ierarhic) către o perspectivă ce redefinește raportul ca o desfășurare pe „orizontală", într-o hartă cu *noduri* și *conexiuni*. Privind lumea de astăzi, care își regândește centrele de influență în limitele unor margini elastice, așa cum se arată noua hartă globală, înțelegem că literatura, la rândul ei, nu mai poate fi apreciată doar în spațiul unor granițe impenetrabile. Transformările unei lumi care actualmente se definește prin multiculturalitate și caracter cosmopolit ne provoacă să recuperăm altfel dialectica de tip centru – periferie, putere imperială – spațiu colonizat, Est – Vest, într-o infrastructură - *rețea* de influențe. Deși discuția nu este nouă, aspectul novator îl constituie totuși abandonarea modelului care viza diviziunea conceptelor în polarități și preferința pentru o dialectică relațională, deci productivă (Wallerstein 30).

Zülfü Livaneli este autorul care, prin abordarea subiectelor sale, oferă o proză sensibilă la temele care pun în lumină tensiunea centru – periferie, dar și permeabilitatea granițelor doctrinare sau ideologice. Livaneli însuși scrie dintr-o dublă poziție ambiguă: este marginal la adăpostul centrului, prin datele sale biografice, dar și artizanul unui spațiu literar ce se revendică de la naționalism și

cosmopolitism deopotrivă (Altuğ 33-34). Poziția incomodă la adresa autorităților conservatoare din Turcia, atât în perioada anilor '70, când este închis de mai multe ori, dar și astăzi, când este un important activist al politicilor liberale în Turcia și promotor cultural al acțiunilor UNESCO, îi asigură o receptare problematică. Experiența occidentală nu îi este străină, nu numai prin prisma colaborărilor internaționale cu artiști de renume, precum Elia Kazan sau Arthur Miller, cât și prin faptul că munca sa în slujba literaturii este recunoscută astăzi prin traducerea în peste 30 de limbi. Tematic, literatura lui Livaneli subîntinde reflecții, deghizate estetic, asupra contaminărilor Est-Vest, așa cum le vom regăsi în cele mai cunoscute romane ale sale: drama refugiaților, experiența traumatică a războiului, actele teroriste și efectele lor tragice, dezrădăcinarea, alienarea, prizonieratul în fața determinismului istoric dramatic și salvarea prin spiritualitate.

În romanele sale, experiența spațiului prelucrează artistic experiența de viață a autorului, cu o serie de contaminări culturale care relevă atât experiența de exil, în New York și în cele mai importante capitale europene, dar și freamătul specific spațiului „necatifelat" al marginilor. Această poziție nefastă degajă totuși privilegiul experienței totale, al perspectivei multifocale, autorul situându-se înăuntrul și în afara canonului. În felul acesta, Zülfü Livaneli creează premisele unei literaturi ca produs al unei reflecții complexe despre lume, privită din toate unghiurile ei. Recunoaștem paradigma printr-un conațional de o altă anvergură internațională, cum este Orhan Pamuk, cel care cunoaște un parcurs similar cu cel al lui Livaneli. Acesta vorbește despre experiența privilegiată a marginalului care are experiența centrului și care scrie din postura unei conștiințe totale despre lume și realitatea în care trăiește, pendulând între spațiul său și spațiul *celuilalt*. Originalitatea scriiturii în cadrul literaturilor periferice, așa cum remarcă Pamuk în relație cu un alt autor de renume, Mario Vargas Llosa, nu este influențată de locul de obârșie, ci de conștiința unei „îndepărtări" de centru, distanță deopotrivă salutară și penitentă, prin reglajul de valori și perspective (Pamuk 168-169).

Mimesis cultural. Funcția cathartică a reprezentării în geografiile imaginare

Romanul publicat de Zülfü Livaneli în 2011, *Serenadă pentru Nadia* (și apărut în 2021 la editura Humanitas), spune povestea tulburătoare de dragoste dintre un profesor german și soția sa cu origini evreiești, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Episodul este așezat în rama Istanbulului de astăzi, haotic, agitat, cosmopolit, prin personajul Mayei Duran, cea care va oferi un nou regim de relevanță poveștii, reflectând prin această evocare la propria dramă de familie și, într-un sens mai profund, la tragedia unei generații aflată marcate de presiunea istoriei.

Situată la intersecția unor culturi și civilizații care își dispută influențele, geografia culturală pe care o edifică Livaneli plasată în rama istorică capătă un nou grad de semnificație, plecând de la modelul livresc. La capătul unei discuții pe marginea cărții-monument a lui Erich Auerbach, *Mimesis*, profesorul Maximilian Wagner are următoarea cugetare: „De fapt, Occidentul înseamnă cărți, iar Orientul,

pilde”[18] (Livaneli, *Serenadă* 235). Dincolo de modul stereotip și simplificat al tradiției de a înțelege relația, complexă de altfel, dintre Orient și Occident, pe care o astfel de afirmație o declanșează (Occidentul tare, civilizator, rațional, epistemologic versus Orientul slab, ontologic, sălbatic, retrograd) scena, care funcționează ca un *myse-en-abime* prin excelență, o considerăm extrem de semnificativă pentru lectura geocritică a textului. Un aspect ține seamă de contextul apariției acestui volum, dar mai cu seamă, de însăși ideea de reprezentare în cadrul geografiilor reale și imaginare. *Mimesis* ia naștere pe pământ turcesc, în perioada exilului la Istanbul, acolo unde Auerbach găsește adăpost în fața opresiunii naziste din timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Traducerea în engleză vine la șapte ani distanță de la apariția titlului original din germană și, curios lucru, jumătate de secol mai târziu, în 2019, apare și traducerea în limba turcă[19]. Prestigiul cărții și perioada sa de incubație ar fi solicitat o traducere mai timpurie pentru cinstea adusă științei de carte și pentru serviciul academic pe care Auerbach l-a îndeplinit cu probitate în cadrul Universității din Istanbul în perioada 1936-1947. Altfel, e drept, avem un text de excepție care cartografiază un posibil model canonic, reprezentativ pentru fenomenul estetic al istoriei literare europene. Dezideratul goethean de tip *Weltliteratur* este compromis, fără ca asta să întineze statutul monumental al studiului. Demersul vădit europocentric al autorului nuanțează pe marginea ideii de reprezentare a realității în artă, dar a unui fragment de realitate care exclude, de fapt, Orientul. Din acest motiv, dincolo de pretextul cărții care îi va lega pe cei doi protagoniști, *Mimesis* devine un reper livresc prin care putem citi expresia cathartică a reprezentărilor culturale.

Plecând de la principiul fundamental al cărții lui Auerbach, înțelegem că ideea de reprezentare devine un element de forță și în geografia imaginativă a celor doi mari poli ai lumii: Occidentul și Orientul. Așa cum argumentează și Edward W. Said în cel mai cunoscut studiu al său, *Orientalismul*, cele două paradigme se reprezintă reciproc printr-o *mimesis* care prefigurează o imagine a unui *Celălalt*, distinctă de adevărul esențial pe care fiecare pol îl deține. Prin intermediul unui histrionism conceptual, realitatea *Celuilalt* este parcelată în șabloane conceptuale care funcționează în interiorul unei scheme simplificate de a înțelege marele necunoscut (*the great unknown*):

> Ideea de reprezentare este o idee din teatru: Orientul e scena pe care se află închis întregul Est. Pe această scenă vor apărea personaje al căror rol este de a reprezenta întregul mai mare din care emană. Atunci Orientul pare a fi nu o extensie nelimitată, dincolo de lumea europeană familiară, ci mai degrabă un teren închis, o scenă de teatru atașată Europei. (Said, 74)

[18] Distincția este surprinsă și într-un alt roman al lui Livaneli, *Disquiet*: "The knowledge of the East is not transmitted through books, as in the West, it’s transmitted through the spoken word, through poetry, legends." (Livaneli, *Disquiet* 84).
[19] Traducerea în limba turcă este realizată de Herdem Belen și Hüsezin Ertürk.

Teoriile actuale din câmpul *world literature* ar provoca un astfel de sistem de gândire să renunțe la desfășurarea sa pe verticală, deci ierarhică, și să abordeze o desfășurare pe orizontală, spațială, fără ca asta să presupună o utopie non-ierarhică, ci mai curând un sistem liberal al literaturii lumii, deosebit de conștient de inegalitățile sale[20]. Premisa cunoscută în spațiul cercetărilor literare prin reflecțiile unor teoreticieni precum Franco Moretti sau David Damrosch atrage atenția și asupra literaturilor plasate într-o penumbră constantă a sistemelor literare imperialiste sau hegemonice, reabilitând (e drept, și cu ajutorul mijloacelor actuale de lectură de tip *distant reading*) ceea ce Margaret Cohen numea *the great unread* sau marea literatură necitită. Nimic nu este mai firesc astăzi decât lectura unei literaturi periferice sau semi-periferice ca *world literature*, deci ca parte a unui construct geoliterar divers, replicând în dimensiunea particulară și miniaturală a literaturii naționale, perspectiva universalistă, globală, a lumii.

Faptul că sistemul este *inegal*, îl recunoaștem chiar din premisele unui asemenea proiect de amploare care își propune să aducă literaturile naționale în sistemul complex al literaturii globale, ca parte dintr-o rețea cu multe ramificații de influențe sociale, economice sau culturale. În spațiul românesc, este cunoscut volumul *Romanian Literature as World Literature*, coordonat de Mircea Martin, Christian Moraru și Andrei Terian, care își propune să deplaseze literatura română de pe un eșichier național pe unul de infrastructură globală. În cadrul aceluiași demers ce vizează de data aceasta literatura turcă, prin volumul omolog *Turkish Literature as World Literature*, se pune problema dacă nu cumva pozițiile dintre cele două polarități literare ce fac obiectul cercetării rămân dezechilibrate. Introducerea literaturii turcești și a literaturii globale în acest sistem dă seamă cu adevărat de asemănările sau de disproporțiile dintre cele două? Termenul de legătură *ca* (as), așa cum argumentează autorii studiului, este în măsură să depășească acest obstacol și să scoată în evidență raportul integrator al literaturii turcești în *world literature*, devansând statutul unei literaturi care se definește strict în raport cu valorile culturale și ideologice autohtone (Alkan, Günay-Erkol 1). Premisele studiului caută să evidențieze prin schimburile culturale mutuale, prin noua piață de carte și dinamica import-export pe care o presupune traducerea, că literatura turcă își reevaluează condiția ca parte integrantă a literaturii globale și, odată cu asta, reevaluează și canonul, optând pentru un „model lateral" (deci mai liberal) care să demanteleze sistemul binar de tip centru – periferie (Alkan, Günay-Erkol 8).

---

[20] Teoria este explicată pe larg în eseul lui Franco Moretti, *Conjectures on World Literature*, acolo unde autorul împrumută o perspectivă venită din câmpul științelor economice, pe care o autorizează drept premisă a gândirii unui nou sistem al literaturii globale: "I will borrow this initial hypothesis from the world-system school of economic history, for which international capitalism is a system that is simultaneously *one*, and *unequal*: with a core, and a periphery (and a semi-periphery) that are bound together in a relationship of growing inequality. One, and unequal: *one* literature (*Weltliteratur*, singular, as in Goethe and Marx), or, perhaps better, one world literary system (of inter-related literatures); but a system which is different from what Goethe and Marx had hoped for, because it's profoundly *unequal*." (Moretti 149-150).

Întâlnirea dintre spații devine o temă obsesională pentru proza lui Zülfü Livaneli. Aceasta este secondată de întâlnirea dintre culturi și implicațiile ei când grave, prin determinismul istoric neîndurător, când tandre, prin înțelegerea fundamentală a diferențelor și depășirea acestora prin poveștile de iubire. În *Disquiet*, povestea de dragoste tulburătoare dintre doi tineri, Meleknaz și Hussein, este amplificată de originile lor și de principiile unor lumi care intră în coliziune. Hussein, un medic din Mardin, oraș din sud-estul Turciei, se îndrăgostește de o refugiată din Siria, care fuge din calea terorii instaurate de ISIS. Textul este o meditație pe tema pe care o invocă personajele, în diverse contexte: geografia ca destin. Ideea care prinde contur prin reflecțiile lui Ibrahim, cel care își propune să facă cunoscută povestea prietenului său, are forța de a depăși demersul jurnalistic și de a deveni o autoscopie culturală a unui popor în căutarea unei identități și, în mod particular, a unui Istanbul din ce în ce mai eclectic:

When I saw these "plaza people" like my ex-wife – and there were so many of them, who struggle to consume and appear more Western in order to gain value – I couldn't help thinking of that little girl lying under a pile of rocks on Mount Shingal, now probably long since torn apart by animals. […] It was as if Hussein had opened my eyes and shown me the dementia of a schizophrenic nation with its mind in the West and its heart in the East, its citizens' uneasy personalities that lacked confidence and struggled to seem different from what they were by using foreign words and consuming foreign goods. (Livaneli, *Disquiet* 140-141)

The Fisherman and His Son, un alt roman publicat în 2021, prezintă o serie de destine aflate la cheremul nemilos al dezrădăcinării. Narativul realizează o punte peste ani, între două momente tragice ale istoriei ultimului secol: cel de-al Doilea Război Mondial și drama deportărilor și a tragicelor rupturi de familie, pe de-o parte, și, pe de altă parte, actele teroriste ale grupărilor fundamentaliste și drama refugiaților. Disperarea refugiaților sirieni și afgani, care îi determină să traverseze în condiții de risc Marea Mediterană, este înțeleasă altfel de către Mustafa și Mesude, cuplul al cărui destin se schimbă odată cu salvarea unui copil refugiat. Un episod dramatic al escaladării conflictului în apele Mediteranei și implicațiile tragice din propria familie funcționează ca o ancoră istorică pentru înțelegerea actualei crize a refugiaților:

The sailors and officers on the half ship were waving their arms and trying to say something. At times their voices could be heard on the shore. The older villagers who'd known Greek attempted to translate what they heard into Turkish. Hearing these words they hadn't used or heard since childhood awoke hazy memories of their Greek friends and neighbours, children they'd gone to school with, or played with in the streets and gone fishing with. No one would have believed that one day the police would come and round up these neighbours, who were as much a part of the village as the sea, the earth, and the olive trees, these

people who had never known any other home, and send them by ship to what was for them a foreign country. How they would be forced to leave the stone houses left to them by their ancestors, their furniture, their boats, nets, anchors, and grieving cats, never to see them again. Now, hearing these cries in Greek from the deck of the destroyer brought tears to their eyes. But perhaps this sadness wasn't on account of the friends who'd gone, it was realizing how far in the past their own childhoods were. (Livaneli, *The Fisherman and His Son* 48-49)

Serenadă pentru Nadia este, fără îndoială, cel mai popular roman al lui Zülfü Livaneli și cel care reușește să nuanțeze cu profunzime pe marginea „ciocnirii" dintre culturi și civilizații, într-un Istanbul contemporan. Pentru Maya Duran, o angajată a Universității din Istanbul, responsabilă a Departamentului de Relații Internaționale, întâlnirea în interes de serviciu cu profesorul octogenar, Max Wagner, nu îi dă de bănuit că ar putea să devină revelatoare. Episodul se dovedește a fi într-atât de marcant pentru Maya, fapt în măsură să-i modifice datele esențiale ale destinului, împletind propria dramă de familie (tânăra cu originile armene ale familiei, care poartă stigmatul „sângelui stricat") cu drama profesorului care își pierde soția într-un accident pe cât de dramatic, pe atât de absurd. Tragedia în care este implicat Max pleacă de la o întâmplare reală. Nava *Struma*, la bordul căreia erau îmbarcate în condiții greu de imaginat familii de evrei, pleacă în iarna lui 1942 din portul Constanța cu destinația Palestina. Nava ajunge în Istanbul, acolo unde, sub pretextul unui regim de carantină impus, familiile nu sunt lăsate să debarce, invocând lipsa avizelor necesare pentru ca nava să acosteze în portul de pe Bosfor. După mai multe zile de derivă în apele Bosforului, nava este torpilată de autoritățile sovietice, care vor ucide astfel familiile îmbarcate cu speranța unui adăpost în fața terorii naziste. Cincizeci de ani mai târziu, Maya Duran este determinată să facă lumină în cazul *Struma* și să așeze alte semnificații, mai înalte, în propria ei viață.

Cum sunt reprezentate Orientul și Occidentul, deopotrivă, prin ochii *Celuilalt*? Cum se reprezintă fiecare paradigmă pe sine, prin oglinda pe care *Celălalt* o așază? Există oare o funcție cathartică, chiar și în această dimensiune a geografiilor imaginare? Acestea sunt doar câteva dintre întrebările pe care romanul lui Livaneli le ridică și care ne îndreptă atenția către problema reprezentărilor culturale într-un teritoriu care resimte ciocnirea civilizațiilor într-un mod paradoxal: apropriindu-și valorile unui Occident care îi refuză statutul de parte integrantă în cultura Vest-europeană (Huntington 269). Problema reprezentării în contextul actual, a ceea ce în cercetările ultimei jumătăți de secol numim *turnură spațială* (*the spatial turn*), schimbă coordonatele discursului. Un studiu cantitativ în ceea ce privește perspectivele critice asupra spațiului, a locului, a distanțelor în literatură, ar arăta interesul crescut al cercetătorilor pentru această dimensiune a criticii literare. Coroborate cu tendințele actuale transnaționale, de tip *rețelar*, care își propun să traseze linii de influență într-un sistem al literaturilor lumii, observăm cum tendințele se modifică, astfel că literatura se citește mai curând în dimensiunea unor hărți, grafice ori scheme conceptuale. Iar spațiul, se înțelege, nu se mai reduce la o serie de planșe elaborate pe coordonate euclidiene. Spațiul este contaminat cu

modificatori identitari care scot în evidență natura complexă a acestuia; astfel, avem spații sociale, spații ideologice, politice, de gen și lista poate continua.

Noua direcție devine evidentă încă din primele pagini ale romanului, acolo unde regăsim confruntarea a două hărți mentale care înregistrează diferit experiența personală într-un anumit spațiu – perspectiva străinului și aceea a autohtonului. Viziunea romanțată, idilică, a unui oraș plin de istorie, un mozaic cultural de excepție, plin de farmec și mister, așa cum este perceput Istanbulul de către străin, nu este aceeași cu experiența rutinată a autohtonului tracasat de ritmul unui oraș haotic, zgomotos, epuizant:

- Orașul acesta este foarte, foarte frumos! […] Bizanțul, otomanii, palatele, moscheile… Ceva de basm! Cum aș putea s-o exprim?! Un oraș plin de arome!

- Dar acesta este Istanbulul pe care-l văd turiștii, domnule profesor! L-am prevenit eu. Istanbulul meu e cu totul altfel. Eu n-am timp să văd toate aceste minunății! (Livaneli, *Serenadă pentru Nadia* 43)

Dacă ținem cont de faptul că Occidentul este un produs cultural supus contradicțiilor, fondat pe o serie de paradoxuri între principiile și dezacordul propriilor acțiuni față de valorile pe care le invocă, conform viziunii lui Samuel P. Huntington, Orientul este în măsură să remarce aceste inconstanțe identitare. Premisa este ancorată și în discursul ținut de profesorul german la Universitatea din Istanbul, care îl invocă la rândul său pe politologul american (Livaneli, *Serenadă pentru Nadia* 51). Scena funcționează la rândul ei ca un metatext cultural care oferă un regim de semnificație mai amplu poveștilor de viață ale personajelor.

Narativul se deschide cu o serie de episoade și reflecții pe baza ciocnirii dintre două tipuri de civilizații și culturi care își au propriile preconcepții una față de cealaltă. Aceste reflecții sunt ocazionate de contextul următor: Maya Duran, angajat al universității din Istanbul, este însărcinată cu preluarea profesorului german, Maximilian Wagner, de la aeroport, într-o vizită universitară reglată de convenențe sociale și culturale specifice caracterului formal al acestor ocazii. Maya cunoaște protocolul, poncifele culturale distilate în conversații preliminare de tip *small talk*, care jonglează între curiozitatea și fascinația totodată a străinului occidental, în fața neîmblânzitului Orient. În același timp, perspectiva care pendulează între narativul local și metanarativul central este menținută și de rama întregii povești: povestirea alternantă urmează o recuperare non-lineară a evenimentelor petrecute atât în Istanbulul de astăzi, cât și în istoria ultimei jumătăți de secol din Europa, mutând punctul focal când pe o conștiință rememorantă a conflictelor din timpul ultimei conflagrații mondiale, când pe o cartografie contemporană a lumii care încearcă să-și înțeleagă sensurile actuale. Dinamica este dublată de un dialog viu între societatea occidentală și un Istanbul vibrant, care pleacă inițial de la o serie de clișee și formule culturale stereotipe, dar care ajunge, într-un final, să ofere o mai bună exprimare a identității proprii prin *celălalt*.

Serenadă pentru Nadia: către o *topopoetică*

Destabilizând poziția privilegiată până la un anumit punct a perspectivei temporale, teoriile ultimilor ani demonstrează faptul că textul se reorganizează pe orizontală, o tradiție începută de Henri Lefebvre. Este bine cunoscut sistemul definit de sociologul francez, cel care gândește o dimensiune tripartită a felului în care putem citi spațiul, ne putem raporta la el, și desigur, îl putem trăi ca atare: *practica spațială*, *reprezentări ale spațiului* și *spații ale reprezentării* (Lefebvre 33). La rândul său, Edward W. Soja nuanțează taxonomia gândită de Lefebvre, impunând termeni precum *firstspace*, *secondspace* și *thirdspace*[21]. *Thirdspace*, sau al treilea grad al spațiului, așa cum este definit de Soja[22], îl găsim relevant în contextul unui roman a cărui poveste se configurează drept o suprapunere de planșe spațiale, reale și imaginare, sau cu alte cuvinte, o coliziune între spațiul empiric și concepțiile despre spațiul respectiv ca reflexie a unui imaginar cultural și a unui set de stereotipii ori presupoziții culturale. A analiza acest al treilea grad al spațiului ne pune în fața unei regândiri și a unei reconceptualizări a hărților mentale și deopotrivă a meta-istoriilor, dincolo de perspectiva care s-a impus în tradiția studiilor culturale, aceea eurocentrică, occidentală. În roman, *thirdspace* invocă cu subtilitate un întreg potențial simbolic prin suprapunerea a două planșe mentale asupra spațiului – felul în care străinul se raportează la Istanbul și preconcepțiile pe care autohtonul este pregătit să le încaseze și să le contracareze, căci cele două hărți nu se suprapun perfect:

Știu încă de pe acum ce întrebări o să-mi pună occidentalul ăsta bătrân! Aaa, cum de e atât de frig la Istanbul! Păi, eu mi-am adus niște haine mai potrivite pentru o climă deșertică. Hmmm, aveți și autostrăzi? Mă scuzați, dar de ce nu purtați văl? Femeile de aici pot să lucreze la universitate?! M-am obișnuit cu întrebările de soiul ăsta. În general, mă pregătesc înainte de prima întrevedere cu fiecare dintre străinii care vin pe la noi. Urma să-i dau și bătrânului aceluia cam aceleași răspunsuri pe care obișnuiam să le dau și celorlalți, zâmbind ipocrit: aveam să-i vorbesc despre republică, despre revoluții, aveam să-i explic că femeile din Turcia beneficiaseră de dreptul de a alege și de a fi alese înainte de femeile din unele țări europene și că patruzeci la sută dintre cadrele didactice ale universității sunt femei. Aveam să-i spun, rând pe rând, că în țara noastră oamenii nu mai purtau fes de mai bine de o jumătate de secol, că bărbații nu aveau patru soții, că turcii nu erau arabi, că la Istanbul nu exista deșert și nici cămile, că iarna ne înghețа tuturor fundul de frig și alte asemenea povești. În vreme ce urma să-i înșir toate aceste lucruri, aveam să-i zic în sinea mea ceva de dulce: „Băi, găgăuță, ai nu știu câte

[21] În lipsa unei traduceri oficiale, care să legitimeze termenii în limba română, am preferat să îi introducem inițial așa cum apar în studiul lui Edward W. Soja, încercând mai târziu să fixăm termenii în română.

[22] "Combining the real and the imagined, things and thought on equal terms, or at least not privileging one over the other *a priori,* these lived spaces of representation are thus the terrain for the generation of «counterspaces», spaces of resistance to the dominant order arising precisely from their subordinate, peripheral or marginalized positioning." (Soja 68).

surse de informații la îndemână, așa că pune mâna și citește, mai învață și tu câte ceva despre țara în care te duci! Păi, ce, noi credem că America e țara pieilor-roșii înzorzonate cu pene și a cowboy-ilor?! Cum poți să vii la noi ca un ageamiu câtă vreme ești profesor?!" Aveam să-i ascund, desigur, unele realități, precum faptul că, în ciuda tuturor drepturilor legale de care dispuneau, foarte multe femei continuau să mănânce bătaie de la bărbați, că adăposturile destinate lor erau pline ochi, sau că în estul țării tinerele erau condamnate la moarte de consiliul de familie. Discuțiile despre ele îmi răneau mândria patriotică! Și-apoi, ele nu reprezentau adevărul în întregul său, ci doar o parte din el! (Livaneli, *Serenadă pentru Nadia* 13)

În articolul *The Semiperipheral Subaltern and Literary Expression: Narratives from Turkey and India*, Simla Doğangün argumentează încă din preambulul studiului felul în care un astfel de teritoriu al discursului subaltern sau semi-periferic se definește prin reziliență față de sistemul cultural global (Doğangün 6). Discursul Mayei Duran este evocator pentru felul în care identitatea marginală se angajează critic în demontarea unor preconcepții pe care culturile hegemonice le au despre cultura subalternă. Reflecția personajului funcționează, chiar și la nivel micro-social, ca un proces de auto-afirmare, auto-definire identitară sau chiar de-periferializare, dincolo de precizările reducționiste ale Occidentului în relație cu Turcia: societate patriarhală, poligamie islamică, cod vestimentar pro-hijab, etc.

Nuanțând pe marginea teoriilor spațiale, pentru a surprinde felul în care se fundamentează spațiul ficțional, în romanul lui Livaneli surprindem o geo-diversitate paradoxală și nu mai puțin complexă: identificăm trei tipologii socio-culturale distincte, reprezentate de diverse personaje care aparțin unor hărți mentalitare diferite. Cu alte cuvinte, spațiul se produce diferit și hărțile își mută constant granițele în funcție de personajele prin intermediul cărora măsurăm distanțele centru-periferie.

La un prim nivel, regăsim o voce lipsită de conștiința aservirii, rezistentă la influențele sistemului global și capabilă să își recreeze o dinamică centru – margine, în propriile dispoziții locale. Aici întâlnim personaje refractare sau de-a dreptul ostile influențelor occidentale, apreciate ca partizani ai panturcismului, ideologie fundamentalistă care apără credințele preislamice, și care vizează reconstituirea unui imperiu care să cuprindă toate popoarele turcice. Sunt aceiași ideologi radicali care refuză să recunoască genocidul împotriva armenilor, iar din această categorie face parte familia fostului soț al Mayei Duran, politicieni de carieră cu orientări naționaliste și cadre militare.

Deopotrivă, regăsim și perspectiva unui Istanbul occidentalizat, bine racordat la politicile capitaliste, internaționale, emancipat din punct de vedere social, economic și cultural. Nu e de mirare că acest segment este reprezentat de populația tânără care are acces la o lume mai mare decât spațiul trăit, grație rețelelor de socializare. Un exemplu ar fi fiul Mayei, un adolescent a cărui singură preocupare pare a fi aceea de a lichida cât mai mulți soldați în jocul de pe calculator, care îl ține țintuit pe scaun cu orele. Misiunea mamei sale de a descurca ițele unui caz de spionaj internațional, așa cum i se prezintă, îl absoarbe complet și

micul specialist digital face săpături internautice care îl plasează în lumea de dincolo de spațiile familiare (acasă și școală) sau de spațiile pe care le vizitase până atunci (anostul Istanbul și însoritul Bodrum al bunicilor). Mai mult decât atât, adolescentul reușește să exploreze un spațiu și un timp istoric ale căror coordonate nu existaseră până atunci pentru el (Germania celui ce-al Doilea Război Mondial). Pentru tânărul Kerem, harta lumii, în ciuda orizonturilor în aparență nemărginite, stă sub semnul accesibilului. Perspectivele globaliste transvazează faldurile romanului, într-o cartografiere care poate cuprinde locuri și simboluri culturale precum visul american, James Bond sau Crima din Orient Express.

Cele mai multe reprezentări ale Turciei și, în mod particular, ale Istanbulului, sunt acelea care dau seamă de un spațiu metisat, hibrid, aparținând ambelor lumi, fără a face parte în mod autentic din niciuna. Aici întâlnim indivizii sensibili la variațiile de influență venite din țările vestice. Aceștia evidențiază aspectul poros al unei culturi a supunerii și a gradului ei de permeabilitate care lasă să circule continuu, fluid, influențe dintr-o cultură periferică către centru și invers, un spațiu aflat, desigur, sub semnul eterogenității și al inegalității. Exemplificarea vine prin cazul particular al șoferului Süleyman, angajat al universității, cel care este descris drept o bizară combinație de oportunism oriental și relativism occidental. Regăsim următoarea reflecție a Mayei după ce Süleyman îi cere să pună o vorbă bună pentru vărul său, pe care ar vrea să-l angajeze la universitate:

Probabil că greșisem când îi spusesem atât de deschis lui Süleyman că nu-i puteam fi de folos în chestiunea care-l interesa. În Orientul Mijlociu, lucrurile nu se petrec așa. Dacă i-aș fi spus „bine, am să mă interesez cum poate fi angajat vărul tău", n-ar fi fost nici o problemă! Nici măcar n-ar fi fost nevoie să discut cu rectorul despre această poveste. L-aș fi putut duce cu vorba pe Süleyman multă vreme. În perioada în care ar fi așteptat, plin de speranță, să se rezolve „pricina", l-aș fi putut determina să se dea bine pe lângă mine și să se poarte cu mult mai mult respect decât o făcea acum. L-aș fi putut convinge să mă ducă acasă în fiecare seară! […] Adevărul este că, în Orientul Mijlociu dușmănia și purtarea prietenoasă puteau face foarte rapid schimb de locuri. Süleyman nu era însă doar un cetățean al Orientului Mijlociu, ci și un cetățean occidental, la fel ca toți turcii. Aș fi putut profita de pe urma faptului că uneori manifesta trăsături occidentale, iar alteori trăsături specifice Orientului Mijlociu. Cum nu încercam să transform astfel de împrejurări într-un avantaj oarecare, suferam o dată în plus de pe urma faptului că îmi duceam viața într-o cultură care aparținea atât Orientului Mijlociu, cât și Occidentului. Mai exact, într-o cultură care nu era nici occidentală, nici medio-orientală. (Livaneli, *Serenadă pentru Nadia* 37-38)

Fragmentul oferă totodată un regim de relevanță și unui spațiu aflat sub semnul incompletitudinii, sub un dublu raport: a fi revendicat de două culturi diferite și a nu aparține niciuneia în mod autentic și definitiv. Un spațiu cu marcatori culturali și identitari fluizi, aflați la zona de convergență între două paradigme culturale monumentale. În cazul culturilor semi-periferice, conștiente de statutul lor de mediator, de vameș aflat la granița dintre două paradigme, regăsim un caz particular al procesului de provincializare a centrului. Devine interesant de observat acest sistem de putere și privilegii implementat la nivel local, o replică a

unui sistem care, la nivel global, este respins de un stat cum este Turcia. O periferializare a centrului creditează perspectivele care înțeleg modernitatea ca o experiență a sistemelor de piață capitaliste. Remarca își are originea în ideea pe care o lansează Dipesh Chakrabarty în introducerea cărții *Provincializing Europe*. Narativul dominant eurocentrist dă șansa unor replici de ordin local care nu se raportează la centru prin conștiința subalternului, ci îl iau drept model pentru a-l reconstrui, într-un regim al minoratului, în versiunea unui prefabricat de putere central care divizează raportul de forțe în sânul regiunii semi-periferice (Chakrabarty 7). Așadar, avem o imagine răsturnată a paradigmei dominante, a unui Occident provincializat de data aceasta. Situația o regăsim în provinciile care își fortifică propriile enclave de putere, centrale, față de care restul aceleiași lumi devine o uriașă provincie indistinctă. Observăm o scenă reprezentativă pentru acest sistem de privilegii în relație cu ceilalți, pe care prestigiul unei funcții și instituția de care aparții îl pun în dispozitiv, surclasând chiar și raportul de putere pe care îl presupune aparatul de stat și autoritățile acestuia:

Din când în când se găseau vreo doi-trei șmecheri care, invidioși cum erau pe viteza cu care înaintam noi, voiau să se angajeze și ei pe banda de urgență, numai că aceștia dădeau înapoi imediat, de teama amenzii pe care ar fi încasat-o dacă ar fi fost prinși. Ghiauri oportuniști! Da, bine, și pe mine mă ducea șoferul pe banda prioritară, numai că eu nu circulam pe-acolo de plăcere! Cum să fi putut trăi într-un oraș în care se îngrămădeau, claie peste grămadă, cincisprezece milioane de oameni fără să fi avut parte de privilegii? […] Ne apropiam de aeroport cu viteză și, în vremea aceasta, niște polițiști care blocaseră banda se holbau la noi: încercau să-și dea seama dacă cel care se apropia cu mașina era un cetățean normal, pe care ar fi trebuit să-l ia la rost, să-l tragă pe dreapta și să-l amendeze, sau cine știe ce personaj important pe care s-ar fi cuvenit să-l salute cu respect. Doamne, ce țară minunată avem! Și ce ușor se rezolvă totul! Asta câtă vreme te afli în mașina rectorului, desigur! (Livaneli, *Serenadă pentru Nadia* 12)

Livaneli reușește astfel să proiecteze un spațiu al privilegiilor de castă, cu enclave de autoritate, de tip clan. Clientelismul și prestigiul funcției sunt metehne ale unei societăți care reușește să găsească breșe în autoritatea de stat. Aceasta din urmă nu este decorativă prin lipsa de reacție, ci complice tocmai prin firescul reacției la adresa unei practici care sfidează statul de drept și legea. În felul acesta, narativul local își proiectează un sistem de forță centru – periferie care se regrupează în jurul aservirii economice, al favoritismelor și al relațiilor de interes, în timp ce aspectul civilizațional macro-cultural este transformat în epifenomen.

Concluzii

În romanul *Serenadă pentru Nadia*, epicul dens, dinamic și ritmul alert este dublat de episoade care dezamorsează acțiunea și oferă un bun prilej de a medita asupra condiției unei culturi aflate într-un spațiu liminal, la confluența dintre civilizații. Cu acest articol am reușit să citim spațiul ficțiunii prin grila impusă de noile tendințe ale studiilor literare, care degajă o perspectivă multifocală în privința cartografiilor livrești: ca spații culturale, identitare, ideologice, istorice, economice, etc. Integrând în analiză cadrul teoretic al turnurii spațiale, am descoperit în proza lui Zülfü Livaneli un spațiu care depășește binarismul Occident – Orient și care

reevaluează nu numai capitalul identitar al Turciei în contextul multiculturalismului, cât și relația literaturii turcești cu rețeaua canonului global.

Bibliografie:

Alkan, Burcu; Çimen Günay-Erkol (ed.), *Turkish Literature as World Literature*, New York & London: Bloomsbury Academic, 2021.

Altuğ, Fatih, *The Entangled History of Cosmopolitanism and Nationalism in Modern Turkish Literature*, în *Turkish Literature as World Literature*, Burcu Alkan and Çimen Günay-Erkol (ed.), New York & London: Bloomsbury Academic, 2021.

Auerbach, Erich, *Mimesis. Reprezentarea realității în literatura occidentală*, trad. rom. I. Negoițescu, Iași: Polirom, 2000.

Chakrabarty, Dipesh, *Provincializing Europe. Postcolonial Thought and Historical Difference*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2008.

Doğangün, Simla, *The Semiperipheral Subaltern and Literary Expression: Narratives from Turkey and India*, în *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory* 9.1, 2023, DOI: https://doi.org/10.24193/mjcst.2023.15.01.

Huntington, Samuel P., *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*, trad. rom. Liana Stan, București: Editura Litera, 2019.

Lefebvre, Henri. *The Production of Space*. Oxford & Cambridge: Blackwell Publishers, 1991.

Livaneli, Zülfü, *Disquiet*, trad. en. Brendan Freely, New York: Other Press, 2021.

Livaneli, Zülfü, *Serenadă pentru Nadia*, trad. rom. Luminița Munteanu, București: Editura Humanitas, 2021.

Livaneli, Zülfü, *The Fisherman and His Son*, trad. en. Brendan Freely, New York: Other Press, 2022.

Moretti, Franco, *Conjectures on World Literature*, în *Debating World Literature*, ed. Christopher Prendergast, London & New Yourk: Verso, 2004.

Pamuk, Orhan, *Other Colours*, trad. en. Maureen Freely, New York: Faber and faber, 2007.

Said, Edward W., *Orientalism*, trad. rom. Ana Andreescu și Doina Lică, Timișoara: Editura Amarcord, 2001.

Soja, Edward W. *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined "laces*". Cambridge, MA: Blackwell Publishers, 2014.

Wallerstein, Immanuel, *Pentru a înțelege lumea. O introducere în analiza sistemelor-lume*, trad. rom. Ovidiu Țichindeleanu, Cluj: Editura Idea Design & Print, 2013.

IMAGINEA TURCULUI ÎN LITERATURA ROMÂNĂ: SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI PERIOADA INTERBELICĂ

Angelo MITCHIEVICI
Universitatea Ovidius din Constanţa, România

Abstract: *In this paper, I set out to analyze the way the image of the Turk is constructed through Romanian literature at the end of the 19th century and the first half of the 20th century. I found it necessary to assess the historical context, particularly with regard to the last open military confrontation with the Ottoman Empire during the War of Independence in 1877, which granted Romania a superior political and economic status. I observed how various identity-related stereotypes are conveyed, from the Turk as a long-standing enemy of the Romanian principalities, Wallachia and Moldavia, and as an adversary of Christianity, to the Turk as part of an Eastern civilization blended into the Balkan space. I was able to see how the image of the Turk becomes softened in the interwar period, how it acquires an aura of exoticism and nostalgia, and how an aesthetic sublimation of this image develops. I considered the volumes of poetry by Vasile Alecsandri and George Coşbuc dedicated to the War of Independence, the verses of Ion Barbu from his Balkan-Oriental cycle, the famous play by Victor Ion Popa, Take, Ianke and Cadâr, and the novel by Emanoil Bucuța, Şefki's Escape, illustrative of the Ottoman Empire's decline.*

Keywords: *identity, image, turk, orientalism, balcanism, decadence*

În volumul pe care-l dedică raportului mitului cu istoria, Istorie și mit în conștiința românească, Lucian Boia observa ponderea importantă pe care o ocupă mitologia națională în raport cu discursul istoric și felul în care prima a modelat conștiința românească. Subiectul propus în acest studiu nu se adresează istoriei, ci literaturii, dar se poate ușor constata că mitul raportat la istorie își are mediul cel mai favorabil în literatură care îl metabolizează și îl ajută să circule cu o valoare adăugată, aceea a formei frumoase, a unei dramatizări mai elaborate și a unui sens moral formator. Imaginea turcului ca una dintre numeroasele expresii ale alterității dramatizate prin interacțiune, fie ea conflictuală sau conciliatoare, necesită și o serie de decupaje care trebuie menționate. Primul, lasă discursul istoric în plan secund, cu câteva apelări care ajută înțelegerii felului în care imaginea celuilalt este elaborată în acest mediu prin excelență versatil și proteic, literatura. Al doilea decupaj are în vedere două perioade istorice, a doua jumătate a secolului al XIX-lea care include un eveniment istoric esențial pentru tema tratată, un război cu turcii, parte a unui război mai mare, devenit o sursă de mândrie națională și edificare a identității românești, Războiul de Independență de la 1877, și perioada interbelică,

interval care contribuit la o schimbare de perspectivă, o „îmblânzire" a imaginii turcului în cultura și civilizația românească, dar într-un mod care presupune și o reexotizare a sa, o estetizare a acestei imagini împreună cu întreg contextul din care provine sau seria de contexte: românesc, balcanic, oriental, european. În mod evident, studiul meu nu-și propune o tratare exhaustivă a temei care ar fi subiect pentru o carte, ci identificarea unor momente și texte relevante menite să facă inteligibile metamorfozele care se desfășoară în imaginarul identitar și care nu sunt străine de modernizarea societății românești care generează și un alt raport cu alteritatea. Acesta reprezintă al treilea decupaj cu indentificarea unui corpus din care am extras spre analiză câteva texte cu caracter exemplar pentru tema aleasă.

Lucian Boia observa că există un transfer, o predare de ștafetă în ce privește raportul conflictual cu alteritatea, cu celălalt definit atât ca subiect politic, cât și ca unul cultural. „„Luptele cu turcii" s-au imprimat puternic în conștiința națională; odată acestea încheiate, rolul privilegiat al „inamicului ereditar" a fost preluat de Ungaria. Ca întotdeauna istoria alege și uită, amplifică și estompează. Ar fi la fel de corect și cu siguranță chiar mai realist ca, dincolo de antagonismul româno-turc sau româno-maghiar, să se remarce integrarea, timp de secole, a țărilor române în sistemul otoman, iar a Transilvaniei în spațiul ungar și, în genere, al Europei Centrale." Istoricul român propune o schimbare de perspectivă firească a situării unei entități politice mai mici într-una mai mare față de care se află într-o relație de subordonare mai mult sau mai puțin pronunțată. Jocul apartenențelor se joacă și în spațiul cultural, astfel că o serie de intelectuali timișoreni printre care Mircea Mihăieș, Adriana Babeți, Cornel Ungureanu au adoptat deschis perspectiva unei afilieri la un spațiu cultural mai larg, a „contextului median" cum în numește Milan Kundera reprezentat de Europa Centrală/Mitteleuropa pentru Transilvania și Banat, o Europă căreia tot Milan Kundera îi configurează un profil cultural-civilizațional indelebil în cunoscutul său eseu, Un Occident răpit sau tragedia Europei Centrale.

Fundația culturală „A treia Europă", - diferită de proiectul politic din 1938, neconcretizat, al unei alianțe între România, Polonia și Ungaria – a generat apariția unor studii care-i include pe o parte dintre scriitorii români în marea familie mică central-europeană și ne invită să reflectăm la opera lor prin apartenența la acest context de cultură și civilizație. Demersul acesta se bazează pe un fapt istoric incontestabil, atât Transilvania, cât și Banatul au făcut parte din Imperiul Austro-Ungar, unitate teritorială, administrativă, politică și culturală până în momentul destrămării ei după Primul Război Mondial, în 1918.

Dincolo de afirmarea unei vocații europene într-o primă fază a modernizării României, fiecare dintre cele trei provincii românești care au constituit-o se găsește sub o influență, Moldova sub cea a Imperiului Țarist, a Rusiei și într-o mai mică măsură, mai degrabă Bucovina de Nord, sub cea a Poloniei și implict a Europei Centrale; Transilvania sub cea a Europei Centrale, implicit a Imperiului Austro-Ungar în care este incorporată și care îi imprimă prin administrație și o formă de civilizație specifică; Țara Românească sau Valahia sub cea a Imperiului Otoman în a cărei vecinătate se află după transformarea Serbiei și a Bulgariei în pașalâcuri turcești, influență care s-a exercitat într-o măsură mult mai mică și în Moldova. Cele trei provincii românești se află la intersecția a trei mari imperii,

Austro-Ungar, Otoman și Țarist. Cât despre Dobrogea, în afară de scurtul timp al eliberării ei de către Mircea cel Bătrân ea reprezintă din 1418 până în 1877 o provincie a Imperiului Otoman, una dintre cele mai marginale, slab populată și cu o populație extrem de eteroclită dominată de etnia turcă. Prin urmare, în 1877, consființit și în urma Tratatului de la San Stefano din 3 martie 1878, modificat în urma Congresului de la Berlin, alături de independența față de Imperiul Otoman, România primește o provincie exclusiv turcească, extrem de înapoiată. Despărțită doar de Dunăre de Imperiul Otoman, Țara Românească s-a aflat într-o vecinătate care a influențat-o, iar locuitorii voievodatului și apoi principatului au putut să fixeze o imagine a turcului pe coordonatele mentalitare ale fiecărei epoci.

Rezistența întâmpinată de o astfel de perspectivă a integrării unor provincii în sistemul pe care-l creează un imperiu vine, tot pe un fond istoric și mentalitar, menționează Lucian Boia, ca „mit al luptei pentru independență". Acest mit, consideră istoricul, acționează într-o dimensiune a imaginarului identitar românesc în trei feluri: 1. subliniază calități remarcabile ale românilor, eroismul lor în contextul numeroaselor confruntări, adeziunea la creștinismul ortodox, rezistența în fața unei presiuni exercitate de puterea militară și politică din vecinătate etc. 2. justifică întârzierea în planul dezvoltării economice și culturale prin energia consumată în conflicte militare succesive la care se adaugă plata tributului în perioadele de pace 3. solicită din partea Occidentului o recunoaștere a acestor merite în fața stăvilirii invaziei otomane în Europa. Cei care ridică mitul la demnitatea discursului istoric sunt în primul rând istoricii, printre exemplele citate fiind I.C. Brătianu sau P.P.Panaitescu. Însă scriitorii vor fi cei care vor transfigura estetic acest discurs mitizant în forme literar-artistice menite să-i fixeze ideile prin formule inspirate, de maximă eficacitate în raport cu orice alt discurs concurent. Rolul turcului este dublu ca și imaginea ce se desprinde de pe fila de istorie sau de pe cea literară. Până la un punct, el reprezintă inamicul principal, the villan, negativul care face posibil eposul eroic autohton din balade și cântece bătrânești. În acest caz, trăsăturile sale fizice și afective, modul său de viață sunt menite să sublinieze alteritatea și în același timp validează prin contrast virtuțile care configurează profilul identitar al românului standard din punct de vedere etnic. La aceasta contribuie și o ultimă confruntare militară, cea a Războiului de Independență din 1877, care are loc în contextul primei faze de modernizare a României care ia naștere prin Unirea din 1859 și care devine regat în 1881 cu un monarh de orgine germană, Carol I. O a doua imagine se precizează după depășirea acestui conflict, în mod clar după 1900 și sub semnul unei reconcilieri pe care o deschide chiar Carol I prin acordarea acelorași drepturi care decurg din cetățenia etnicilor turci rămași pe teritoriul Dobrogei. Dezvoltarea acestei regiuni a fost poate singurul proiect reușit al României moderne vizând integrarea armonioasă a tuturor etniilor unei regiuni și ridicarea ei la un grad înalt de cultură și civilizație.

Cele două moșteniri pentru zona balcanică, peninsula europeană de sud-est, sunt așa cum le evidențiază și Maria Todorova în Balcanii și balcanismul: cea bizantină de cca. un mileniu și cea otomană de cca. o jumătate de mileniu. Căderea Constantinopolelui pe 29 mai 1453, cucerit de sultanul Mehmet al II-lea, a schimbat crucial geopolitica europeană în forma ei de atunci. Ea a însemnat

prăbușirea Imperiului Bizantin sau Imperiul Roman de Răsărit și a antrenat ulterior numeroase războaie de cucerire a Europei de către noua forță ridicată pe locul lui, Imperiul Otoman. Țările române sau voevodatele Valahia și Moldova, s-au confruntat cu această putere. Pe rând, Bulgaria, Serbia, Grecia au fost cucerite, iar această imensă putere militară și economică s-a oprit la această frontieră naturală care este Dunărea.

Termenul de „Balcani", de orgine turcească se impune în această perioadă, și observă cercetătoarea bulgară, elementul otoman este cel care generează stereotipurile cu privire la balcanism. Însă esențială mi se pare observația cu privire la continuitatea elementelor de cultură și civilizație turcică dincolo de existența imperiului, într-o zonă pe care Maria Todorova o numește a „percepției", a perspectivei pe care o creează zona în ochii celuilalt, dar și ca asumare a unei identități de metisaj cultural, a multiculturalității acestei regiuni, numită semnificativ de către occidentali „butoiul cu pulbere al Europei". „În sfera demografică și în sfera culturii populare, moștenirea otomană a avut o viață mai persistentă, care continuă și azi. A avut, de asemenea, o existență prelungită ca moștenire a percepției, inventată și reinventată constant, atîta timp cît autoidentitatea istorică este considerată crucială în societățile balcanice." Imperiul Otoman nu a avut o cultură de proporțiile celei apusene, nici un dialog foarte viu în afara propriei culturi care să conducă la un schimb de idei dincolo de interesul arătat de câțiva cărturari acestei civilizații printre care și moldoveanul Dimitrie Cantemir, cel care cunoaștea limba turcă, pe lângă persană și arabă și a scris în această limbă un tratat muzical, Kitab-ul musik ebjed, devenind unul dintre fondatorii muzicii laice turcești. Cărturarul moldovean s-a făcut cunoscut și prin scrierea unor lucrări în latină având ca obiect istoria, cultura și civilizația turcească: Systema de religione et statu Imperii turcici (Sistema religiei mahomedane), Historia incrementorum atque decrementorum Aulae Othomanicae (Istoria creșterii și descreșterii imperiului otoman), dar acesta a trăit la Constantinopole/Țarigrad și a fost integrat sistemului politic și administrativ al Imperiului, fiind prețuit pentru calitățile sale. Avem de-a face cu excepția și nu cu regula. Literatura populară a fost stratul în care moștenirea culturală s-a păstrat, pentru că la rândul lor, atât în Țara Românească, cât și în Moldova nu se putea vorbi de literatură în sensul cult al termenului, iar elitele culturale erau foarte restrânse.

Maria Todorova este de părere că s-a produs o fractură drastică în cadrul influenței exercitate de Imperiul Otoman care își are punctul de finalizare la finele primului Război Mondial, fapt care se cuvine nuanțat în ce privește Țara Românească (Valahia) și Moldova. Ruptura pentru țările române se face treptat, - revoluția lui Tudor Vladimirescu ca și revoluția de la 1848 își aduc fiecare contribuția lor, - dar apogeul este situat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea atât printr-o reorientare a generației intelectuale emergente, generația pașoptistă, către cultura și civilizația franceză, cât și prin transformarea noului stat rezultat în urma unirii din 1859 într-o monarhie guvernată de un principe străin, de proveniență germană, și nu în ultimul rând, prin Războiul de Indepedență din 1877 care, dincolo de obținerea suzeranității depline a noului stat, aduce în componența României a Dobrogei, un teritoriu care aparținea de secole Imperiului Otoman.

Regăsim afirmată tranșant și teza sugerată de Lucian Boia în cartea citată mai sus a cărei primă ediție din 1997 coincide cu apariția cărții fundamentale a cercetătoarei americane de origine bulgară, Imagining the Balkans, cum că locuitorii ariei balcanice sunt „echivalenți cu moștenirea lor otomană" . Încă odată, nu este vorba numai de aspectul geografic, - de pildă, cea mai turcizată provincie intrată în componența României, Dobrogea, nu este plasată în imediata vecinătate a acestui lanț muntos - ci de un balcanism trasat pe coordonate mentalitare, de cultură și civilizație configurate de influența turcică. Există aici o componentă orientală pentru care balcanismul reprezintă o întruchipare de rang secund și care a alimentat imaginarul occidental, oferind întregul exotism la care literatura contribuie în secolul romantic, dar și ulterior, prin Pierre Loti, Samuel Coleridge, Théofile Gautier etc.: „[…] orientul imaginar servea nu numai ca o scăpare de alienarea unui Occident ce se industrializa rapid, dar și ca metaforă a ceea ce era interzis." În sensul acestei utopii escapiste își edifică în poezie și Ion Barbu cetatea ideală, Isarlâk, expresie a Orientului exemplar, desăvârșit, decantat de rezidurile confruntărilor istorice. „Astfel, aerul de mister nu este o caracteristică înnăscută a Balcanilor, ci lumina reflectată a Orientului." Altfel spus: Lux Balcanica est umbra Orientis. Această utopie a servit literatura și a fost servită de aceasta, strălucirea ei deplină este recuperabilă în spațiul literar mai mult decât oriunde altundeva, chiar dacă și artele plastice își aduc o contribuție importantă.

Chiar dacă nu au intrat sub directă administrație turcească, Țările Române, Moldova și Țara Românească (Valahia) au fost depins de relațiile cu înalta Poartă sau, pe parcursul secolului al XVIII-lea, secolul fanariot, au fost conduse prin intermediari, domnitori proveniți din elita economică grecească de la Istanbul, agreați sau chiar numiți de Poartă. Acești domnitori au trebuit să plătească tribut, o taxă anuală care le permitea o relativă autonomie și chiar un domnitor precum Ștefan cel Mare, care a reușit să-și păstreze un mare grad de independență politică și administrativă a acceptat, la un moment dat, să plătească tribut. Într-un fel, am trăit în umbra unui mare Imperiu. Nu au lipsit conflictele, astfel că domnitorii prețuiți de români se revendică prin faptele de arme, cu precădere războaiele purtate împotriva turcilor – pentru a nu mai pomeni de năvălirile tătarilor - și printr-o diplomație inteligentă. Figura eroului național din perioada evului mediu românesc revendică aproape obligatoriu relativa autonomie dobândită în urma câtorva victorii împotriva armatelor Imperiului Otoman. Astfel, îi avem pe Mircea cel Bătrân, domnitor al Țării Românești; Ștefan cel Mare, domnitor al Moldovei; Mihai Viteazul domnitor al Țării Românești și pentru foarte scurt timp al celor trei regiuni românești unificate, Țara Românească, Moldova și Transilvania, erou al unei prime Uniri, deziderat realizat abia în 1918 și Vlad Țepeș, domnitor al Țării Românești. În memoria culturală, edificată ulterior ca proiect național de generația pașoptistă și postapșoptistă care edifică și literatura națională, cei patru sunt nume relevante de eroi războinici, cel mai radical dintre toți acești campioni ai creștinătății rămânând Vlad Țepeș. Desigur, în acest panteon, pe poziții secunde, își fac locul și alți domnitori, dar fie că domniile lor au fost de scurtă durată, fie că victoriile nu au avut un mare răsunet, numele lor nu se impun în aceeași măsură. În plus, fiecare dintre cei patru are la activ o izbândă simbolică: Mircea cel Bătrân a

luat parte la cruciade, a participat la bătălia de la Nicopole, Ștefan cel Mare este ctitorul a numeroase biserici, unele dintre cele mai frumoase din Moldova, aflate actual în patrimonul UNESCO, și este des invocat drept un campion al creștinătății sud-est europene, păstrător al ortodoxiei. Mihai Viteazul a realizat prima unire a tuturor provinciilor românești – dezideratul este reconsiderat din perspectiva secolului al XIX-lea -, iar Vlad Țepeș a dobândit un renume prin cruzimea sa cuprinsă în poreclă și publicitată de povestirile germane cu precădere, pe lângă cele rusești. Domnitorul român a intrat în modernitate ca arhivampirul Dracula, cu popularitatea pe care i-a asigurat-o inițial romanul lui Bram Stoker, Dracula (1897) și ulterior cinematografia americană și europeană și cu precădere primul star, actorul de origine maghiară, Béla Lugosi. Însă în memoria națională el este cel mai crud, mai tenace, mai radical ucigaș de turci, reușind să-și creeze o faimă printre aceștia și fiind totodată rodul educației lor, crescut la curtea otomană împreună cu fratele său, Radu cel Frumos, care a domnit pentru scurt timp în Valahia și ulterior a trecut la mahomedanism.

Trebuie spus că vorbim de o adversitate reală, dar complementar ei și de o conviețuire de secole. Confirmarea domnitorilor români de către Înalta Poartă însemna o vasalitate explicită, precum și menținerea unor legături diplomatice strânse cu sursa de putere, care putea deveni din aliat inamic și din inamic aliat. Domniile pământene s-au încheiat în secolul al XVIII-lea cu executarea domnitorului Constantin Brâncoveanul, a copiilor acestuia și a ginerelui său, la Constantinopole, fapt care aduce în scenă un alt tip de erou al creștinătății, canonizat de Biserica Ortodoxă Română, un erou cultural și un alt campion al ortodoxiei. Istoria adversităților continuă către sfârșitul Evului Mediu cu revoluția lui Tudor Vladimirescu din1921, parte a unei mișcări de eliberare a popoarelor din Balcani, revoluție eșuată, dar cu un puternic ecou și ulterior cu revoluția din 1848 care avea și o componentă a dobândirii suzeranității țărilor românești pe fondul slăbirii Imperiului Otoman.

Literatura preia această imagine cu precădere în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, secolul romantic, dar care în Țările Române înseamnă coabitare cu un clasicism descoperit odată cu întreaga literatură europeană. În articolul manifest, Introducțiune, pe care-l publică în 1840, în primul număr al Daciei literare, Mihail Kogălniceanu configura chipul literaturii naționale precizându-i două surse esențiale de inspirație: istoria națională și foclorul cu miturile și legendele lui. Generația pașoptistă va respecta aceste două deziderate, edificând o literatură menită să scoată în evidență această istorie cu figurile sale emblematice și să valorizeze sigura formă de creație pe care o putea socoti tradiție: folclorul. Evident, din această literatură turcul nu putea lipsi pentru că el era nelipsit din istoria celor două țări devenite un stat de sine stătător în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, iar balade precum Gruia lui Novac, Constantin Brâncoveanul, a Haiducului Neag, a „Turcirii" lui Iancu (de Hunedoara) etc., evocă din plin conflictele dintre valahi sau moldoveni și turci. Romantismul privilegia revendicarea miturilor, legendelor, tradițiilor, astfel că scriitorii români ai începutului de drum școliți la universitățile europene, cu precădere din Germania, Franța, Italia și Imperiul Habsburgic (Viena) se sincronizau cu acest interes arătat culturii populare. De altfel, în absența unei

literaturi culte era și singura carte de vizită pe care o puteau prezenta unui cărturar, scriitor european. Astfel că reprezentanții și promotorii literaturii naționale s-au folosit de o adversitate istorică, au edificat o imagine a turcului ca adversar. Ultimul conflict de proporții avea loc în 1877, ceea ce istoriografia românească numește Războiul de Independență, de fapt războiul ruso-turc din 1877-1878 soldat cu înfrângerea Imperiului Otoman și eliberarea popoarelor balcanice. Dacă războaiele Evului Mediu apar în diversele surse istoriografice, cu precădere în cronicile unor cărturari ai vremurilor precum Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, Stolnicul Cantacuzino sau Radu Greceanu, care devin surse autorizate de inspirație pentru scriitori, Războiul de Independență cunoaște publicitatea modernă a ziarului și telegrafului, are loc în plin proces de modernizare a României aflată la acea dată sub conducerea regelui Carol I și consființește o victorie de proporții și emanciparea unei noi puteri militare în Balcani, cea a României. Ceea ce conferea un plus de mândrie României era faptul că frontul turcesc fusese spart de către soldații români acolo unde cei ruși eșuaseră. Nemulțumirea de a nu-i fi retrocedată Basarabia precum și îndepărtarea României de la masa trativelor de către marile puteri și adversitatea declarată a Rusiei Țariste au întunecat acel moment. Însă România a câștigat, „la schimb" o provincie integrată de câteva secole Imperiului Otoman, Dobrogea, și odată cu ea Gurile Dunării și deschiderea strategică spre mare care a contribuit considerabil la dezvoltarea ei. În orice caz, după încheierea acestui război, România s-a comportat exemplar cu minoritatea turcă din Dobrogea, ca un stat cu adevărt civilizat. Măsurile luate de Carol I au fost salutare în acest sens, în Constanța a fost construită la ordinul lui Carol I o moschee alături de geamia Hunchiar, un monument care simbolic parafa o pace durabilă și o viitoare colaborare între cele două țări. Gestul făcut de regele României s-a regăsit în politica cu privire la minorități în Dobrogea care a consolidat relațiile interetnice astfel că la ora actuală Dobrogea constituie un exemplu de bune practici în acest sens. Intervenția României în Războaiele balcanice din 1912 și 1913 nu a însemnat o confruntare cu turcii, conflictul era închis definitiv. Nici Primul și nici al Doilea Război Mondial nu au condus la o confruntare cu Turcia. România era separată acum de o graniță maritimă și nu de una teritorială: exista o buffer zone, zona Balcanilor, cu o cultură specifică de amestec/osmoză între Occident și Orient. Adversitatea generată de înfruntarea pe câmpul de luptă s-a diluat considerabil și a dispărut. Confruntările dintre români și bulgari, ulterior angajarea în Primul Război Mondial de partea Antantei (Marea Britanie, Franța și Imperiul Țarist) împotriva Germaniei și Imperiului Austro-Ungar au mutat conflictul în altă direcție așa cum remarca și Lucian Boia. În perioada interbelică avem deja o altă perspectivă asupra Turciei, a turcilor, dominată de nostalgie și chiar un revival orientalist, unde cultura orientală este integrată, asumată și valorizată în contextul culturii române, iar imaginea turcului se nuanțează, devine parte a unei societăți multiculturale și multietnice. Există însă și o contrapondere cu privire la evaluarea influneței orientaale asupra culturii și civilizației românești, și Eugen Lovinescu o exprimă concis în primul capitl lucrării sale, Istoria civilizației române moderne. Influența orientală, întâi bizantină și apoi turcească au constitut un factor retardativ în ce privește alinierea noastră la cultura și civilizația occidentală cu valorile ei.

Lovinescu reține negativul acestei influențe epitomizat de portul turcesc și degradarea morală din timpul regimului fanariot, generatoare de reflex mentalitar: „(…) in veacul al XV-lea, am suferit apoi, mai ales în păturile conducătoare, o moleșitoare influență turcească, de la îmbrăcămintea efeminată a șalvarilor, a anteriilor și a işlicelor, până la concepția fatalistă a unei vieți pasive, ale cărei urme se mi văd în psiheia populră; am cunoscut , în sfârșit, degradarea morală, viţiile, corupția regimului fanariot; (…)"

În Litertura română și spiritul sud-est european, Mircea Muthu a forjat termenul de balcanism literar, un concept umbrelă menit să integreze de fapt un fenomen complex de aculturație, unde elementul oriental era dominant. În fapt, miza cărții universitarului transilvănean este recuperabilă dinceea ce el numește „răscumpărarea estetică", felul în care deși robite, călcate, exploatate Țările Românești reușesc să metabolizeze prin intermediul culturii adversitatea istorică transfigurând-o estetic. Doar că această transfigurare are loc când, Imperiul Otoman aflat în declin își diminuează presiunea politică și, în cele din urmă, o pierdecu totul după 1877. Balcanismul nu este o unitate teritorială, ci o forma mentis pentru Mircea Muthu, dar și o formă dată unei civilizații hibride, născute din metisaj. Criticul și istoricul literar se străduiește să o identifice în literatura română nu doar tematic, sau sub forma unor reflexe mentalitare, granița la care se oprește Maria Todorova, cât și estetic acolo unde acesta este împinsă către formularea implicită a unei etici.

Balcanitatea generează balcanismul literar sub forma unor serii estetice de tipul motivelor și al temelor, iar din punct de vedere estetic balcanismul se detașează de balcanitate nefiind un reflex al ei ci „o artă a cuvântului ce recuperează și „răscumpără"- la modul tragic sau parodic – o istorie națională dramatică, dându-ne sentimentul permanenței noastre în timp și în spațiu."

Inclusiv turcii sunt pătrunși de spiritul balcanic, căruia îi sunt o sursă importantă, dacă nu principala. „Turcii trebuie deci și ei integrați în acest „spirit" nu numai prin reacțiile pe care le provoacă (și mișcările naționale sînt o dovadă, indiferent că ne referim la Mihai Viteazul sau la albanezul Skanderbeg), ci și prin zestrea de înțelepciune orientală – manifestată în creația populară – și pe care sud-estul o preia, naturalizând-o în conformitate cu specificul fiecărui popor. " De altfel, Mircea Muthu socotește că balcanitatea (…) circumscrie mai exact epoca de dominație politică a Semilunii, (…) , aria de suprapunere a exercitării influenței politice cu literatura română, edificată efectiv în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în sensul modern al termenului, fiind limitată.

În orice caz, termenul de „balcanism literar" rămâne unul vag, având nevoie de aproximații, extensii și relativizări. Astfel, există tot atâtea tipuri de balcanism câte dorește istoricul: „(…) balcanismul de „comune amintiri sitorice" (N. Iorga), la care se adaugă balcanismul moral-politic (George Magheru, I.L.Caragiale), cel predominant social (Panait Istrati), sau etic-religios (G. Galaction), dr și dimensiunea metafizică (Ion Barbu), și mai cu seamă cea estetică, ce rafinează evocarea dându-i tonus-ul general la Mateiu Caragiale, Adrian Maniu, Em. Bucuța, Ion Barbu, G. Galaction, E. Barbu, chiar Panait Istrati etc."

Ostașii noștri și ostașii lor: 1877

Războiul din 1877 a fost primul care a devenit un subiect literar pentru literatura română și cel care l-a oglindit cel mai bine a fost poetul en titre la acea vreme, Vasile Alecsandri. Imaginea turcului se fixează ca adversitate pe un fond istoric, atât al istoriei pe care o evocă cronicile românești, cât și al istoriei recente cu care Vasile Alecsandri și cititorii săi sunt contemporani. Poetul scrie la cald poezia „Balcanul și Carpatul", cu care debutează o serie pe care o va publica sub titlul relevant, Ostașii noștri, dedicată integral Războiului de Independență. De menționat că Vasile Alecsandri nu a fost combatant, avea 56 de ani la izbucnirea războiului, dar își putea lua informațiile dincolo de presă, din mediul politic și diplomatic, fusese ministru de externe sub domnia lui Alexandru Ioan Cuza. Poemul „Peneș Curcanul" devine emblematic, ilustrativ pentru eroismul ostașului român, dorobanț cum era numit infanteristul. Acest poem figurat în numeroase serii de manuale școlare și a contribuit la educația unor întregi generații în spirit național, de aceea și importanța pe care i-o acord. Porecla de „curcani" evidențiază mândria națională care se reflectă în ținută, în alură, în motivația puternică, patriotismul: „Ca să scăpăm de turci, de jug/Sărmana, scumpa țară."

Poetul scrie poemele grupate în acest acest ciclu între mai 1877 și mai 1878, primul poem, „Balcanul și Carpatul" fiind scris pe data de 14 mai când poetul aflase de proclamarea Independenței și publicat pe 19 mai în ziarul Presa. În „Balcan" și „Carpat" sunt personificate cele două lumi, cea balcanico-orientală, „barbară", asimilată Imperiului Otoman și cea românească, de vocație europeană, iar înfruntarea deopotrivă retorică și la nivelul simbolurilor se soldează cu înfrângerea „vulturului prădalnic din barbarii Balcani," . Aici se tranșează ciocnirea a două civilizații, pe baza unui clivaj care s-a adâncit în secolul XIX prin opțiunea deschisă a României pentru cultura și civilizația occidentală.

De remarcat că inclusiv imnul național, scris în timpul revoluției de la 1848 de către poetul pașoptist Andrei Mureșanu, cu titlul inițial, „Un răsunet", reintitulat „Deșteaptă-te române", și pus pe muzică de Anton Pann, face elogiul morții eroice și investirii totale în lupta pentru apărarea neamului, a limbii materne, a pământului patriei. Turcii sunt pomeniți în acest imn, dar la timpul trecut, altele părând a fi amenințările momentului: „N-ajunse iataganul barbarei semilune,/A cărui plăgi fatale și azi le mai simțim;/ Acum se vâră cnuta în vetrele străbune,/Dar martor ne e Domnul că vii nu o primim!"

Amploarea pe care o dobândește acest sentiment este surprinsă în rama luptei pentru patrie, căreia poetul român reușește să-i redea textura realității. Soldatul moldovean vede murindu-i camarazii unul câte unul, de altfel îi și numește pe măsură ce aceștia mor, fie loviți de o schijă sau glonț, fie spintecați cu iataganele. Alecsandri caută să aducă în poem atât frăția de arme, cât și cruzimea luptei cu un adversar redutabil și superior numeric. Soldatul turc nu poate fi prezentat într-o lumină pozitivă, el este asupritorul, inamicul care ucide și care trebuie ucis fără milă. Cu toate acestea, el nu se află mai prejos decât soldatul român, puterea sa este etalonul cu care se măsoară vitejia acestuia din urmă. Cucerirea redutelor de la Grivița, Smârdan, Plevna, de pe o poziție dezavantajoasă

implica un sacrificiu asumat, fapt ilustrat sugestiv în poezie: „Un șir întreg s-abate-n loc,/Dar altul îi ia rândul.” Tipul acesta de război în care asaltul asupra unei poziții fortificate este frontal îl vedem reluat și în Primul și în al Doilea Război Mondial și a făcut să se suprapună treptat imaginea măcelului fără noimă peste cea a eroismului. Imaginea turcului este evident cea diabolizată a adversarului, elementul care face diferența este cel religios, turcii sunt „păgâni” („tidvă păgânească”, „lifta cea păgână”, „leșuri musulmane”) care îl cheamă în ajutor pe Allah atunci când contraatacă. Însă curajul ostașilor români se evidențiază într-o luptă în care inamicul nu este mai puțin redutabil, ferocitatea sa este dictată de legile războiului, cu nimic mai prejos decât cea românească care se situează sub semnul bravurii. O altă diferență, solicitată de profilul didactic-moralizator al poemului ține de motivația patriotică a soldatului român. Desigur, despre devoțiunea și angajamentul soldatului turc nu se spune nimic. Acest război aduce eliberarea definitivă a României din punct de vedere politic și mai ales economic. Nu este nicidecum menționată promisiunea împroprietăririi soldaților țărani participanți la luptă, ci numai profundele lor sentimente patriotice. Să nu uităm însă că războiul nu se poartă pe pământ românesc; românii luptă pe un teritoriu străin, teritoriul Bulgariei care pentru turci era încă asimilat Imperiului, o provincie cucerită și nu inima lui. „Jugul” pomenit nu mai era în 1877 același cu acela de cu o jumătate de secol în urmă, iar țăranul român nu mai era confruntat cu năvălirile turcești și nu avea în fața ochilor chipul unui adversar ireconciliabil. Adversitatea este aici un construct care corespunde intereselor politice ale proaspătului regat dornic să se emancipeze de sub orice tutelă politică, construct căruia Alecsandri a știut să-i confere o haină stilistică potrivită și să-l asocieze unei tradiții a adversității istorice făcând din imaginea turcului ca adversar hârtia de turnesol a virtuților strămoșești. Victoria simbolizată militar prin ridicarea drapelului pe reduta cucerită este transformată în dezideratul „ostașilor noștri”. În fapt, independența este dezideratul noului regat care se consolidează cu această victorie și se impune atenției Marilor Puteri ca o putere emergentă care trebuie luată în considerație. Aceste deziderat este parafat cu o serie de morți eroice, „o moarte vitejească” și cu edificarea unor virtuți și a sentimentului patriotic deopotrivă local, „Moldova să trăiască!” - Alecsandri provenea dintr-o familie boierească moldoveană - și național, „Ura! măreț se-nalță-n vânt/Stindardul României!”

Războiul de Independență a devenit o sursă de inspirație și pentru un alt poet din aceeași generație cu Vasile Alecsandri, George Coșbuc. Poeziile sale apar spre sfârșitul secolului, la aproximativ un deceniu după ce războiul se încheiase, iar în volum sub titlul Cântece de vitejie sunt publicate în 1904. Poetul ardelean avea în față modelul lui Alecsandri căruia îi este în mare măsură debitor. Tonul și imaginarul naționalist sunt similare, la rândul lui construiește o imagine a turcului ca adversar. Ca subiect al imperiului austro-ungar, Coșbuc își apropriе istoria românilor de peste Carpați, dat fiind faptul că românii ardeleni nu fuseseră amestecați direct în acest război. Adversitatea este construită la fel pe baza clivajului religios între creștini și „păgâni”, dușmanul este identificat prin mulțime, nefiind individualizat decât în câteva cazuri.

Poezia „Cântec” ne situează într-o confruntare între unul dintre fii lui Ștefan cel Mare, Bogdan și turci. Introducerea lor într-o dimensiune peiorativă e mai accentuată așa cum la Coșbuc tonul dramatic, solemn primește contraponderea unuia mai degajat, ironic. Domnitorul vorbește soldaților săi cu sfaturi transmise într-o notă optimistă, dar cu tonul emfatic propriu baladei. Turcii nu sunt creștini, „Procleții lui Dumnezeu”, prin urmare vor fi înfrânți cu ajutorul lui Dumnezeu: „Zicea vodă: - „ Bateți voi/ Marginea, că e mai bine;/ Ce-i la mijloc, las’ pe mine!/ Cu ei numai iadul ține,/ Iar Hristos e-n rând cu noi!/ Haid’ să le stârpim răsadul,/ Că e plin de marțafoi/Țarigradul!” Țarigradul, în traducere, „oraș împărătesc”, era numele din slavonă dat Constantinopolelui. „Procletul”, termen învechit, îl definește pe eretic, excomunicatul, anatemizatul, așa cum „marțafoiul” desemna scursura, lepădătura, golanul. La aceste descalificări se adaugă lipsa curajului compensată insuficient prin superioritate numerică. Există aici un dispreț nedisimulat față de adversar, redus la o condiție inferioară: „Turcis-s mulți, de-opresc cu palma/ Prutul tot, dar cînd ne văd/ Fug de-a valma.” Evident, poetul nu urmărește nimic altceva decât să valideze prin contrast curajul românilor, cu un umor de cazarmă, dar și cu un iz de fanfaronadă.

În același registru ironic este construit și poemul „Pașa Hassan” care a fost prezent în manualele școlare românești înainte de Revoluția din Decembrie 1989, unul dintre cele mai populare poeme ale lui Coșbuc după „Noi vrem pământ”. Poemul vizează o posibilă confruntare între conducătorii celor două armate, cea a „românilor” condusă de Mihai Viteazul și cea turcească condusă de vizirul Sinan Pașa în celebra bătălie de la Călugăreni din 1595, un succes relativ din moment ce domnitorul român este nevoit ulterior să se retragă, iar țara este ocupată de turci care încearcă să o transforme în pașalâc. Victoriile militare succesive repurtate câteva luni mai târziu conduc la eliberarea Țării Românești. Aici poetul regizează fuga pașei Hassan din fața adversarului ca gest de lașitate justificat în ochii ofițerilor lui, „beii”, de „groaza nebună” pe care o stârnește domnitorul român ca războinic neînfricat. Invitația la un duel între căpeteniile militare care să tranșeze o confruntare are o veche tradiție în eposul eroic medieval. Lașitatea inamicului la nivelul celui mai înalt rang militar îl descalifică în mod evident și-l validează pe învingătorul hiperbolizat de frica pașei „Gigantică poart-o cupolă pe frunte,/Și vorba-i e tunet, răsufletul ger,/ Iar barda-i din stânga-i ajunge la cer,/ Și vodă-i un munte.” Pașa, în schimb, oferă o imagine a spaimei cumplite: „Cu ochii de sânge, cu barba vâlvoi”//„Aleargă cu groaza pierii bătut,”//Și-i dârdâie dinții și-i galben-pierit// Și-n ceasul acela Hassan a jurat/ Să zacă de spaimă o lună,” Poezia era publicată în revista Vatra, nr/23 din 1894.

În același registru ironic este descrisă și oastea otomană condusă de Osman Pașa în poemul „Cîntecul redutei”. Forma de coborâre în derizoriu a liderului advers stă în pronunțarea accentuat defectuoasă a numelui acestuia: Ciaca-Paca-Bei îi conduce pe bașibuzuci. Dar o altă explicație constă în imposibilitatea de a pronunța corect un nume într-o limbă străină de către un soldat oarecare pentru care un astfel de efort nici n-ar merita strădania. Chiar dacă sub formă bufă, avem reconstituit un univers al lumii otomane. Bașibuzucilor li se aud papucii, le saltă fesul, capitanii turci își pierd șalvarii, soldații sunt amenințați cu reducerea rației,

ciorba și pilaful, aruncă tutunul românilor când sunt asediați și o iau la goană. Ahmet, Mehmet îi desemnează pe turci, disprețuiți chiar de propriul conducător, Osman Pașa. Un cuvânt precum „Maşalà" (māşallah) cu semnificația de „Bravo, Bine, Perfect", adaugă culorii locale. Cântecul este făcut de un „hâtru bun de glume", cu un vers al lui Alecsandri, căprarul Păvăloae, care este de santinelă noaptea pe ploaie și care face haz de necaz pentru că îi lipsește un veșmânt mai gros care să-i țină de frig, nutrind speranța să obțină o cămașă de la Osman Pașa. Poemul acesta este interesant pentru că decupează, chiar dacă clișeistic, o formă de viață străină: felul de a te îmbrăca, a mânca, tabieturi etc.. Imaginea celuilalt, a inamicului turc este bricolată din stereotipurile avute la îndemână, cele legate de un mod de viață, obiceiuri alimentare – și pilaful și ciorba au trecut în vocabularul românesc astfel încât cu greu ar putea fi despărțite astăzi de universul nostru culinar -; papucii purtați de turci sunt astăzi o încălțăminte care ține de existența domestică, este drept sub alte forme decât papucii turcești ascuțiți spre vârf. Pentru un ardelean sau pentru țăranul român de la finele secolului al XIX-lea aceste elemente puteau părea exotice. Câte un cuvânt auzit cine știe unde, o formă de salut sau de răspuns la un salut ține de un bagaj minimal care nu probează neapărat un comerț lingvistic mai intens între două popoare. Fumatul a fost introdus de turci în Țările Române, însă boierii fumau narghilea, obicei turcesc care a dispărut în timp. Finalul poeziei subliniază însă tot prin revers ironic dotarea precară a armatei române. Cel care se distrează pe seama turcilor care se dezbracă din proprie inițiativă fiindcă ar fi prea cald - în fapt era prea frig, și cu siguranță soldații turci îl simțeau cel puțin la fel de intens ca și cei români -, suferă de fapt de frig. Într-un fel, chiar caricaturizându-i poezia aceasta îl umanizează pe inamic, ridicolul și frica îl fac acceptabil. Trimițându-și la luptă soldații dezbrăcați, Osman Pașa pare să adopte umorul românesc, pe cale de consecință, simțul umorului îl umanizează și pe sobrul general turc. Poetul încredințează adesea perspectiva combatantului care scrie o scrisoare de pe front, împărtășindu-și experiența, stările sufletești. Astfel, i se permite să devină subiectiv și nu o portavoce a unui discurs reflectat. Tot George Coșbuc într-un poem, „Povestea căprarului", descrie un episod emoționat cu un soldat care nu vrea să-și abandoneze fratele mort și nu se retrage din fața contraatacului turcesc, fiind astfel ucis. Dar jertfa care emoționează un întreg regiment reprezintă momentul culminant al unei înfrângeri, a unei bătălii pierdute. „Cînd ne-am retras pe-acele lunci/ Respinși de turci de la movilă," victoria nu se află neapărat la capătul unei confruntări, chiar descalificați prin numirea batjocoritoare „arapii", turcii sunt cei care preiau inițiativa și câștigă lupta.

Nostalgii: Orientul din literatura română și bunul turc

Există disparat în literatura interbelică numeroase trimiteri, aluzii, mențiuni cu privire la Orient și la un stil de viață care apusese demult și care nu mai stătea în fața contemporanilor ca un fapt cotidian. Evident, că existau „insule" orientale, locuri în care parfumul vechii civilizații mai putea fi adulmecat. Insula Ada-Khale și Cuibul reginei Maria de la Balcik sunt două astfel de locuri. Balcikul însuși înrămat în spațiul Cadrilaterului devine un fel de colonie artistică pentru pictori

care ipostaziază fragmente de lume orientală și peisaje marine de o mare frumusețe. Dar și Dobrogea, în particular Constanța, se deschid unei astfel de explorări a privirii cu relicvele unei lumi turcești apuse. Aceste locuri se încarcă acum cu un farmec aparte care este cel al nostalgiei și care oferă acces spre un Orient miniaturizat, enclavizat, așezat într-o ramă estetică. Turcul este departe de a mai fi un personaj fioros, războinicul recomandat de cruzimea și despotismul său. El reflectă sentimentul fin d'empire, reprezintă urma unei civilizații care s-a retas în matca ei, lăsând un sediment bogat, reține în el un anumit stil de viață cu îngăduințe, lentori și arome. În afara unor momente care câștigă prim-planul, Orientul este un ingredient care condimentează, ceea ce era altă dată o prezență cotidiană, a devenit o amintire. Astfel, asistăm la o reexotizare a Orientului cu care am conviețuit, dar unul ca la Ion Barbu, îmblânzit, idealizat, diafanizat.

Orientul a devenit parte a unei culturi muzeificate și etalate de un conaisseur precum Pascalopol, boierul bonom și debonar din romanul Enigma Otiliei al lui G. Călinescu. Acesta are un salon oriental, după model occidental, cu arme din Orient. Cultura orientală a fost incorporată într-o formulă decorativă, dar nu neapărat ca alteritate irecuperabilă, ca exotism, ci și ca o componentă a unei identități extensive, care recuperează un tablou istoric. Imaginea acestui salon face parte din această îmblânzire a alterității și gestul reflectă o modă a aristocrației occidentale, copiată și de boierii români, de a cultiva un exotism pe care Orientul îl oferea cu prisosință.

Turcii reflectă de acum bonomia și cumințenia, sunt parte a decorului oriental așa cum apar ei de pildă în romanul Ioana al lui Anton Holban, unde cuplul de îndrăgostiți, Sandu și Ioana, își petrec vara la Cavarna, un mic port pescăresc, și pot vedea turci cu ocupațiile lor. De fapt, este vorba despre un singur turc, pescar, Cadîr, mai degrabă sfios, prezență încă odată decorativă. Impresia pe care i-o lasă această lume lui Sandu este una dezvrăjită, cea a oamenilor cu ocupațiile lor, fără nimic special, o lume cu care comunicarea nu se poate realiza. Supunerea, acceptarea este numitorul comun, pasiunea pare să fi dispărut din tabloul general, dar acesta este la rândul său un produs al imaginației occidentale. Dezamăgirea la vederea turcului real provine din discrepanța față de tabloul imaginar, din dezacordul cu stereotipiile vehciulate de literatură și arta plastică. Lipsește, cum o mărturisește fără rezerve Sandu, „pitorescul": „Pe mulți din oamenii din port nici nu i-ai observa în altă parte. N-au nici un pitoresc, oricât i-ai întreba, îți răspund incolor, și din înfățișare nu le poți scoate nici o caracteristică. Bulgari sau turci ursuzi, fără imaginație, fără chef. Nici măcar revolte reținute, căci niciodată nu protestează și se poartă la fel cu toată lumea. Așa este Mihali, restauratorul, sau Cadâr, barcagiul, și totuși îi voi ține minte toată viața, căci s-au legat fără voia lor de emoțiile mele, și apoi, în deșertul acesta, fiecare capătă o importanță mare." Și într-adevăr, turcul va reveni pentru a face un serviciu celor doi iubiți, dar fără ca prin aceasta să se stabilească o comunicare. Cuplul adoptă un motan pe care-l botează cu numele Ahmet, pentru culoarea locală. Ahmet devine o prezență importantă pentru cuplu și reflectă o imagine a confortului domestic într-un cadru estival cu parfum levantin. Mecanismul compensatoriu poate fi ghicit, lumea turcească este apropriată printr-o metonimie, o ființă nevorbitoare care răspunde

unei nevoi plasată în imaginar. Dar universul lumii turcești rămâne închis, în afara acestei fante subțiri deschise către imaginar.

În Craii de Curtea-Veche, romanul lui Mateiu I. Caragiale, naratorul face aluzie la homosexualitate și pedofilie ca o practică des întâlnită la curțile orientale, deci la un stil de viață oriental, invocând prezența și în capitala românească, probabil în timpul domniilor fanariote, a „icioglanilor de meserie". Icioglanii, „băieți de casă", erau tineri cu aspect plăcut și inteligenți selectați din zona balcanică pentru a primi o educație înaltă și a servi la curtea sultanului în diferite posturi administrative. Evocarea se face însă într-un registru peiorativ pentru că Bucureștiul, în ceea ce are el mai stricat, păstrează năravurile acestei lumi orientale. Altfel, limbajul învechit utilizat de autor abundă în termeni turcești, iar Ovid. S. Crohmălniceanu în eseul pe care-l consacră romanului, „Stilul matein", în Cinci prozatori în cinci feluri de lectură, îl plasează în centrul său. Lumea turcească s-a refugiat în vocabularul ieșit din uz, dar pe care literatura îl scoate la suprafață în încercarea de a reînvia cu el a „Turchiei floare".

Elemente ale culturii și civilizației orientale, în particular ale celei turcești, apar peste tot în literatură. Ele sunt uneori subliniat decorative, alteori perfect integrate, adică fără intenția de a le acorda un statut special, de a le sublinia specificul, iar în cazul unor scriitori precum Ion Barbu, Victor Ion Popa, Emanoil Bucuța, ele ocupă un loc central.

Utopia orientalis: Isarlâkul barbilian/ Floarea Turchiei : transfigurarea Orientului

Ion Barbu este unul dintre poeții emblematici atât pentru modernismul românesc interbelic, cât și pentru acest revival orientalist. De altfel, poetul a oscilat între o poezie ermetică, cu un grad înalt de abstractizare, dar de o plasticitate remarcabilă, însă rece și o poezie senzualistă, încărcată de culoare locală, inspirată de cultura și civilizația orientală.

Lumea orientală este puternic reprezentată în lirica barbiliană de un întreg ciclu poetic „baladico-oriental" intitulat Isarlâk, iar ea este prin excelență una turcească. Introducerea este realizată printr-un un motto care evocă lumea oriental-turcească: „Dunărea împărătească/ O înlănțuie, s-o crească,/Lance sau catarg s-o urce/ În durata lumii turce." Orientul se înscrie pe orbita influenței exercitate de Imperiul Otoman care-l subsumează culturii și civilizației sale. Zona de mediere este cea balcanică, cu un termen care nu vizează strict o arie geografică, ci una tampon, care poartă această influență, o arie mentalitară, care poartă marca culturii și civilizației orientale, o zonă de aculturație. Elogiul pe care Ion Barbu îl face singurului roman matein, Craii de Curtea-Veche, în articolul pe care i-l dedică, „Răsăritul Crailor", revendică formula unei culturi de metisaj, care poartă amprenta indelebilă a interferențelor orientale. Ion Barbu se află la antipodul lui Emil Cioran din Schimbarea la față a României, care execrează balcanismul cu toată moștenirea sa bizantino-turcească, pentru care influența orientală constituie un blestem, un element retardativ care trebuie eradicat din perspectiva unui complex cultural al marginalității. Dimpotrivă, Ion Barbu subliniază relevanța acestei sinteze profunde,

cu sensuri revelate și ocultate deopotrivă. „Bucureșteni, raiale, salutar bătute de părintele acestui om, la singurele voastre părți simțitoare pentru păcatele de somn, prostie și îmbuibare, nu purtați vrăjmășie fiului!" Întrebuințarea unui termen învechit și polisemanic precum „raiale" ne plasează, aparent anacronic, în acest cadru mentalitar. România încetase demult să mai fie o raia, ca teritoriu care plătea tribut Imperiului Otoman dar fără a fi sub administrația acestuia. Celălalt sens asociat este fie cel a unui teritoriu limitrof, fie a unei cetăți aflată sub administrație turcească. Rămân la îndemână alte două semnificații dictate de plasarea cuvântului într-o serie care-i desemnează pe locuitori și nu teritoriile locuite de aceștia. Cu acest termen erau denumiți creștinii care trăiau în Imperiul Otoman, dar cuvântul mai are un sens, de populație săracă, fie din afara sau din interiorul Imperiului. Prin această adresare cu valoare simbolic-restitutivă, Ion Barbu ne aruncă într-un trecut care persistă dincolo de memoria culturală într-o dimensiune a filiațiilor și moștenirilor, într-o zonă de profunzime a reflexelor mentalitare. Ion Barbu face trimitere la literatura lui I.L.Caragiale care evidențiază un capital simbolic negativ, cel pe care-l exploatează și Emil Cioran dintr-o perspectivă contrară restituirii, destituirea. Poetul modernist este conștient că această lume este revendicată și prin acest capital simbolic negativ, prin această moștenire peiorativă, componentă esențială, însă, a sintezei pe care o reprezintă romanul matein. În acest sens, poetul subliniază specificul acestei civilizații care opune materialității, „pietrei", arhitecturii civilizației occidentale o formă de spiritualitate ca expresie a unei interiorități profunde, o arhitectură eterică: „Niciodată piatra nu va da Bucureștiului un sfert din strălucirea marilor cetăți din Apus. Civilizația noastră e sortită să se petreacă în virtual și în interior. Neputând clădi în afară (e și prea târziu și prea zadarnic pentru aceasta), în inimile noastre se cade să întemeiem: turnuri vibrătoare, speranței; aurite bolți, laudei; clopotnițe, adîncimi soarelui netemporal."

În opinia lui Ion Barbu care întemeiază o întreagă direcție interpretativă, romanul matein este unul ezoteric, personajele sunt „axe universale", fixează modele exemplare prin care poate fi înțeleasă această osmoză între Occident și Orient. Iar comparația pe care o face între textul matein și cel al evangheliilor ca texte revelate indică înalta „căftănire" a ficțiunii și necesitatea unei hermeneutici adecvate care nu este menită să-i epuizeze semnificațiile, ci să le potențeze la infinit. Există un fond insondabil care se plasează în zona numinosului, a tainelor pe care le evocă și Scriptura, dar există și o formă asociată gustului și unei stilistici care evocă lumea orientală. „De aceea Craii de Curtea-Veche părăsește rafturile cărților pieritoare pentru a se așeza între Scripturi. Nu cunosc meditație mai gravă asupra ticluirii și aventurii Ființei ca această carte de înțelepciune, pe care un act de discreție și gust o disimulează sub grele catifele de pitoresc oriental."

Din acest eseu putem observa resortul care îl mobilizează întru scrierea poemului Domnișoara Hus. Astfel o numește pe o cerșetoare întâlnită în Cișmigiu pe care prin similitudine cu personajul matein, Pena Corcodușa, și scena investirii personajelor acestuia cu denumirea de „Crai de Curtea-Veche" o socotește o apariție destinală. Ion Barbu identifică numaidecât limitele acestei comparații, asociind-o pe cerșetoarea din Cișmigiu care izbucnește în imprecații când îl vede, cu dansatoarea orientală, baiadera. „Într-un singur punct, schița Domnișoarei Hus

concordă cu plăsmuirea Penei. Amândouă, se pare, au dănțuit în veacuri diferite: săltăreț, pierdut sau lunatic cu cavaleri guarzi muscali sau rotunde pașale." Și, într-adevăr, poemul barbilian evocă o lume orientală căreia îi este integrat personajul. Întâlnirea cu „domnișoara Hus" este precizată și temporal, „în Cișmigiul de acum nouă ani", ceea ce, având în vedere că articolul apare în ziarul Ultima oră pe data de 1 mai 1929, ne fixează ca dată aproximativă anul 1920. Chiar dacă are în față o bătrână, adolescența domnișoarei Hus nu poate fi prelungită dincolo de 1850, în zona domniilor fanariote, dar poetul pune în joc o virtualitate. Etnia acestei „domnișoare" nu este precizată, dar faptul este oarecum secundar, atât timp cât scriitorul o integrează unui imaginar oriental care se deschide către un orizont livresc pentru care instanța de mediere o constituie romanul matein. La edificarea personajului contribuie se pare și nebunele locale, Surda și Chița, din copilăria poetului la Câmpulung . În orice caz, două poeme care evocă figuri emblematice pentru cultura orientală și sunt edificatoare pentru configurarea unei imagini a turcului au un pretext autobiogragic, acesta și Selim. Sursa acestui poem nu e secundar folclorică, cum credea G. Călinescu, ci în primul rând livrescă, iar Ion Barbu nu reacționează la tradiționalism, ci recuperează din el „imaginea unei lumi mai îndepărtate, clasice în sens oriental (…)" . Lumea orientală intrase deja pe poarta literaturii cu generația pașoptistă și cu Anton Pann, iar poetul o recupera transfigurată din romanul matein căruia îi face elogiul.

În secțiunea numerotată alfabetic cu litera b), Domnișoara Hus este prezentată ca o dansatoare orientală îmbrăcată după moda turcească, cu șalvari, dansând deopotrivă „Cu muscalii și cu turcii;" Imaginarul oriental în esența sa turcească este evidențiat cu tropii care l-au consacrat. Însă portretul oriental-turcesc nu exclude acest melting pot balcanic în care se întâlnesc mai multe lumi, imperii chiar, cel țarist cu cel otoman cu numeroasele sale etnii din care, cea numaidecât evocată, este cea albaneză. Domnișoara Hus este o femme fatale levantină disputată erotic până la cuțit și hanger de ibovnici și aspiranți la farmecele ei. Meritul acestui poem ține de lumea pe care o evocă baiadera, iar Ion Barbu subliniază apăsat marca oriental-turcească prin întrebuințarea termenilor din limba turcă: „Carnaksi" (expresie a spaimei, ciudei, supărării), „Maşalà" (Bravo!), „Işalà" (interjecția care marchează bucuria, entuziasmul), „Acanà". Figura este repatriată prin descântec și unui imaginar authton al vrăjitoarelor și descântătoarelor, semn că pentru Ion Barbu ea este una dublă ca și craii mateini, aflată în zona de interferență a celor două lumi, fiecare mobilizându-și propriul imaginar.

Hisarlîk este numele sitului arheologic care adăpostește mai multe orașe suprapuse ca într-un palimpsest, dintre care unul este cel al Troiei evocate de Homer în Iliada. Isarlâkul reprezintă pentru poetul român o cetate ideală de contur utopic, pe de-a-ntregul orientală și expresie a unei armonii depline. Merită să ne oprim asupra acestui poem din perspectiva reflectării culturii și civilizației orientale și implicit a imaginii turcului așa cum este ea configurată aici. Observăm o multiplă situare a acestei cetăți, într-un vag geografic și istoric: „La vreo Dunăre turcească,/La șes veșted, cu tutun," „Dunărea turcească" indică poziția riverană, de oraș la Dunăre plasat cumva în zona balcanică, undeva în zona României, Bulgariei și Serbiei, - ultimele două fuseseră pașalâcuri turcești -, dar și într-o zonă

de câmpie. Dunărea care traversează aceste trei țări încetează să mai fie turcească în secolul al XIX-lea, după Războiul de Independență din 1877. Poetul ne întoarce în timp, dar timpul său nu este neapărat unul istoric, este un timp al nostalgiei din care a dispărut orice relevanță istorică pentru a face loc mitologiei. De altfel, istoria cu conflictele ei se află departe, în Asia Mică unde armatele lui Kemal (Ataturk), - iată o referință istorică și ea relativizată, care ne propune un alt interval temporal -, poartă un război cu grecii. Într-adevăr, armatele grecești care avansaseră adânc în Anatolia au fost înfrânte în două bătălii memorabile, în august 1921 la Sakarya și în august 1922 la Dumlupinar. Oricum, cruzimea confruntării și motivațiile politice sunt ținute departe de cetatea ideală care pare să se situeze în aria pe care fostul Imperiu Otoman nu o mai administrează și nici controlează, într-o zonă de margine. Jocul cu geografia nu este aici contrafactual, ci relevă plasarea cetății ideale în acel spațiu balcanic, unde conflictele s-au stins și unde Orientul își poate înflori pașnic cultura și civilizația sa. Cealaltă situare „La mijloc de Rău și Bun" corespunde idealității acestei cetăți, prin proiectarea ei într-o zonă de transcendență care anulează categoriile morale. Anulându-le însă, le edifică pe cele estetice, păstrează de partea ei frumusețea. „Pân'la cer frângându-și treapta,/Trebuie să înflorească:/Alba,/Dreapta/Isarlîk!" Idealitatea acestei lumi vine din proiectarea ei deopotrivă în mitologie și utopie, iar G. Călinescu sesiza caracterul fabulatoriu al acestei cetăți: „(…) Isarlîk fiind realizarea atemporală, aproape fabuloasă, a unei Turcii stătătoare, existând în afara dispărutei Turcii osmanlii, o formă entică închisă, nemișcată:"

Descrierea cetății, a vieții ei integrează perfect o spiritualitate orientală și un decor de viață levantină. Cetatea are toate atributele Orientului așa cum au fost ele transformate în iconuri culturale: lentoare, huzureală, un fel de savoir vivre oriental, toropeală, senzualitate, etc. Jocul de cuvinte „rai-raia" surprinde capacitatea acestei lumi de a armoniza toate contrariile, „piatra" și „leguma", „varul", expresie a curăției, dar și a acestei albitudini solare și „ciuma", înfricoșătorul și comicul. Iar în centrul acestei cetăți stă figura sa emblematică, celebrul personaj Nastratin Hogea desprins din O mie și una de nopți. „Ruptă din coastă de soare!/Cu glas galeș, de unsoare,/Ce te-ajunge-așa de lin/

Când un sfânt de muezin/Fâlfâie, înalt, o rugă/Pe fuișor, la zâna-în fugă.../- Isarlîk, inima mea,/Dată în alb, ca o raia/Într-o zi cu var și ciumă,/Cuib de piatră și legumă/- Raiul meu, ramâi așa!/Fii un tîrg temut, hilar/Și balcan - peninsular.../La fundul mării de aer/Toarce gâtul, ca un caer,/În patrusprezece furci,/La raiele;/rar, la turci!/Beată, într-un singur vin: /Hazul Hogii Nastratin."

Întreaga lume orientală, a „Turchiei floare", este convocată aici într-un fel de sinteză balcanică. Avem un tablou spectacular al ei care rezidă în heteroclit, în amestec, în culoare locală. Muezinul rostește rugăciunea, vânzătorii de covrigi, simigii și cei de gogoși, gogoșarii, se amestecă cu purtători de doniți, gâzi și fete mari. Există aici o puternică materialitate a acestei lumi, dar și esența ei sub forma mirajului, „cadânele care curg în lună", „pulberile de pe lună rase", guivaerlicalele, parte a visului oriental pe care l-au nutrit scriitorii și exploratorii europeni, precum Pierre Loti. Aici totul este expunere, lumea orientală este una a mărfurilor celor mai variate, dar și a comerțului cu iluzii, un spectacol pentru simțuri, în primul

rând unul al privirii. Gestul final care consacră cetatea ca „târg hilar" este cel al „sâc"-ului, al unei neseriozități asumate, a unui ludic imens. Nicolae Manolescu este de părere că avem de-a face cu o „falsă apologie a „Turchiei floare"" , unde profetul acestei lumi, figură a spiritului ei, Nastratin Hogea, este „un Păcală al turcilor", „un scamaor, iar lumea lui una de bâlci." Iar criticul continuă : „Apologia finală eset la fel de falsă ca și marfa neguțătorului din Isarlâk, câtă vreme îl are în vedere pe Kemal, reformatorul și modernizatorul, și deopotrivă „slava stătătoare a unei Turcii sempiterne." Idealitatea acestei lumi ține de anularea istoriei, de încremenirea în timp, „slava stătătoare", de puterea armoniei asupra oricăror altor considerente. Turcia apare la rândul ei într-o formulă ideală, în absența atributului politic, hegemonic, ca o expresie a culturii și civilizației ei care a marcat indelebil cultura și civilizația popoarelor cu care a venit în contact. Este ca și cum poetul ar fi dorit să rețină doar aceste elemente care identifică o cultură și o civilizație în ceea ce acestea au definitoriu și mai înalt, care le transcede, un chip ideal dat Orientului în general și Turciei în particular. Însă Nicolae Manolescu sesizează elementul care poate împinge spre caricatură tot acest veștmânt strălucitor, există până și în această Arcadie orientală semnul versatilității ei, al unei ambiguități, al iluziei pe care o întreține tot acest spectacol.

Figura centrală rămâne cea a personajului exemplar pentru spiritualitatea și farmecul acestei lumi, exponențialul Nastratin Hogea: „Nastratin Hogea la Isarlîk" este un poem dedicat prietenului Alexandru Rosetti. Lumea evocată este una a pașalâcului, „Țara veghea turcită", o raia în sensul de provincie aflată sub administrație turcească, hinterland al unei cetăți-oraș, Isarlâkul, care relevă arhitectura orientală, „ziduri forfecate, sucite minarete". Un locuitor al acestei lumi se plimbă pe lângă zidurile cetății așa cum o fac băieții din romanul lui Emanoil Bucuța, Fuga lui Șefki, cu cetatea Vidinului, în căutarea a ceva: „Argintul unei scule de preț atunci picată:/Cuțit lucrat, vreo piatră în scump metal legată,/Greu cearcăn de cadână topit la un bairam:/Nici eu nu mai știu astăzi ce lucru căutam." Obiectul nu este unul pierdut, ci unul de găsit, un obiect scump, dar el nu se fixează în amintire. Este interesant cum acest poem evoluează către anecdotic, în timp ce descrie o lume într-un fel de visare, lene și lentoare traduse fie în vegetativul luncii, fie în lenșa curgere a apelor mâloase, fără niciun reflex al temporalității într-o istorie. Ion Barbu este un minunat peisagist și esența acestei lumi turcești este topită, „tencuită", în paste groase, puse cu cuțitul direct pe pânza paginii, în peisajul oriental al revărsării și pestrițului: „Veneau de toată mâna: prostime, târgoveți, /Dervișii cu fața supă de priveghi, aduși de șale,/Pierduți între pufoase și falnice pașale;" Numitorul comun al acestei populații care nu constituie un popor, ci mai multe, care nu este nicidecum omogenă, ci se distinge, este o interiorizare, este un ascuns al ei care realizează un contrast subtil cu un maxim de vizibilitate al pitorescului oriental care îți ia ochii. „În ochii tuturora călătoreau afund…" Există la Ion Barbu, chiar acolo unde senzualitatea și simțurile sunt subliniate, o dimensiune spirituală care o completează pe cea carnală. Veghea este camuflată în molcomirea și lenitivele unei zile de vară așa cum aceste imagini cu culoarea lor locală ascund ceva, un rapel către interioritate sau o visare adâncită în ea însăși. Ion Barbu a reușit să transfere peisajului și preponderent imaginii parcă de penel al

unui caic vechi deplasându-se prin apele leneșe pitorescul balcanico-oriental. Imaginea turcului se rupe în două, cea a figurii revărsate, rotunde, emfatice a pașalei, expresie a unei carnalități, a plinului, jocul formelor este aici elocvent și cea a figurii secătuite, filiforme, emaciate a dervișului, „un turc smolit de foame și de chin", expresie a unei spiritualizări la confiniile cu suferința și abstinența, a veghii. Ivirea lui Nastratin Hogea creează o emoție puternică, înțeleptul bănuit a se afla pe caic, recunoscut poate chiar după acesta este primit cu onoruri de către pașa din cetate. Modul de adresare, „efendi", gestul temenelei, ca și darurile care însoțesc sosirea, roșcove uscate, năut, mirodenii sunt toate orientale. Surpriza vine pe fondul zvonului cu privirea la moartea lui Nastratin pe care-l desemnează cu un alt cuvânt de origine turcească ieșit astăzi din uz, „soitariu", cu sensul de măscărici, bufon care-l însoțea pe domnitor sau pe pașă la petreceri pentru a-l amuza. Termenul nu funcționează însă într-un registru peioativ, reputația de năzdrăvan, coțcariu, a ludicului imens pe care-l profesează Nastratin îl precede. „Ziceau : e închis subt ape,/Răsfățul ce nici marea turcească nu-l încape/Și ușuratul Hoge, mereu soitariu,/Încheie-acum Bosforul cel limpede în sicriu," Hogea își livrează înțelepciunea în acest registru ludic. Lumea care-l cuprinde și este pregătită a-l găzdui pe Nastratin este deopotrivă una marină și în același timp turcească de la Marea Neagră la strâmtoarea Bosforului. Nastratin oferă însă imaginea opusă bunei dispoziții, veseliei, cu dinții încleștați până la sânge în propria sa carne, o imagine cumplită a autofagiei: „Sfânt trup și hrană sieși, Hagi rupea din el" Referințele lui Tudor Vianu și Șerban Coiculescu care evocă figura măscăriciului Nasreddin contemporan cu Timur Lenk pe filiera populară a lui Anton Pann și cea cultă a orientalistului J.A.Decourdemanche (Sotissier de Nars-Eddin Hodja, bouffon de Tamerlan, suivi d'autres facéties turques, traduits sur de manuscrits inédits. (Bruxelles, 1978) probează o zonă de referință culturală extinsă la nivel european unde orientalismul este configurat cu toate trăsăturile pe care le-a evidențiat Eduard Said în studiul său, Orientalismul. În orice caz, filiera declarată a poetului rămâne Anton Pann, cel care mediază contactul cu cultura și civilizația orientală a interbelicului Ion Barbu. În acest sens stă și dedicația care prefațează poemul Isralîk, „Pentru mai dreapta cinstire a lumii lui Anton Pann.", dedicație care joacă pe coarda ambiguității, lumea lui Anton Pann putând fi deopotrivă cea în care a trăit, încă nedesprinsă de cultura balcanico-orientală sau cea a literaturii sale și ea debitoare acelei lumi cu atât mai mult cu cât îl aducea în prim plan pe acest personaj exponențial al ei, Nastratin Hogea. Lui George Topîrceanu nu-i plăcuse poemul, acest „mascarlâc turcesc", ezitând să-l publice la Viața Românească, fapt pentru care în scrisoarea adresată acestuia, Ion Barbu explica cumva geneza poemului. Esențial, poetul nu viza un referent precis, Ion Barbu nu compune tablouri istorice, lumea sa este esențializată chiar și atunci când posedă carnalitate, acest fapt fiind un paradox fondator pentru poezia sa cu temă orientală. Poemul este „un pretext de visărie, o viziune concretă, care te poftește să cauți un sens, dincolo." Iar Nastratin ar putea fi „un simbol caricatural al unui individualism sumbru: apoteoza și satira unei singurătăți exasperante". Avem o interpretare venită din partea poetului care relevă natura clivată a personajului și lumii turco-orientale pe care ne-o propune atenției, spiritual-carnală, crudă și senzuală,

caricaturală și profundă. Acest imens fond contrastiv nu este scos la suprafață ca tensiune sufletească precum în literatura rusă (Ion Barbu îl compară pentru dimensiunea spirituală a romanului său, pentru profunzimea lui, pe Mateiu Caragiale cu Dostoievski!), nici ca tensiune ideatic-ideologică ca în literatura occidentală, ci printr-o fină dialectică care se consumă interior în veghe sau se evidențiază caricatural. În orice caz, Ion Barbu a reușit că confere imaginarului oriental nuanțe noi. Și aici Nicolae Manolescu este de părere că avem „o adeziune, deopotrivă de falsă, la valorile moral-religioase ale islamului nastratinesc și la un profet pe măsură. Ceea ce izbește este deplina gratuitate."

Sunt și alte poeme care întregesc imaginea unei Turcii de dincolo de vremi precum Selim și Cântec de Rușine, ultimul cu un motto preluat din Anton Pann, „El știa să-njure bine/Și cîntece de rușine." Selim este un poem al nostalgiei, care are ca sursă imaginea turcului Selim, vânzătorul de bragă evocat cu ochii copilului fascinat de zaharicalele turcești. Selim este un personaj inubliabil, și el este recuperat cu o parte dintr-o lume apusă al cărei reprezentant îi este. Bragagiul este înaine de toate strigătul lui „ca o manea de moale și larg", o voce care anunță negoțul specific într-o română ușor stricată de un dezacord care conferă farmecul culorii locale: „Hai bragă bun!" Sunetului îi urmează imaginea, portretul fizic, din care se deduce bonomia turcului „Hazliu și larg, ca turul ce-l vîntură șalvarii,/ Așa sporea un strigăt. Și iacă: ochi gălbui/Printre uluci, în umbră, rotiră icusarii./ (Amestecul și aspru, și blînd, din ochii lui !) A doua ipostază este una a tandreții, afecțiunii față de turcul cel bun care alege pentru copil dintre toate minunățiile sipetului său cu comori ale cofetăriei orientale, candelul. Copilul înregistrează cu duioșie caraghiosul portului turcesc, dar îl asociază bonomiei și amuzamentul pe care-l stârnește nu are nimic disprețuitor sau superior. „La namila din poartă m-am năpustit, în fugă,/Obrajii să mi-i sprijin pe palmele-i de lut." Dialogul este elocvent pentru relația de prietenie între copil și turcul darnic, sensibil. Turcul reclamă succesul în negoț, alișverișul, dar întrebuințarea pare mai degrabă ironică pentru că marfa e pe alese și mai ales pe gratis pentru băiețelul pofticios, iar alintul, „giugiuc", care îi este adresat copilului parafează simpatia, prietenia de care se bucură. „ - Giugiuc, mi-a zis, iar ochii priviră mai cruciș./De mult n-a fost la turcul atît aliș-veliș…/Zi darnică, de lapte și miere, aferim !/ - Hai, ia ce vrei din coșul lui Hiavada Selim." De o manieră orientală, ușor ceremonioasă, turcul laudă bunătatea zilei, sporul în negoțul cu zaharicale care-l poartă pe drumuri, dar poetul oferă ulterior un contrast al acestei imagini îndulcite a vieții. „Răsfrîngeri vechi… Cuvîntul nencăpător nu poate/ Să zică iazul verde ce-mi tremurați și-acum…/Biet turc legat de biete cleștare…" Retropectiva nostalgică oferă o imagine mai aproape de realitate, comerțul acesta este unul precar, modest, neîndestulător, o „răsfrângere" și el a unei lumi apuse pentru care „bietul turc" reprezintă o relicvă. Situația de față nu este una izolată, imaginea turcului se desface de orice alură războinică și alunecă în pitoresc, se topește în decor, devine evocatoare de atmosferă, se desface în imaginar precum năluca. Finalul poemului este cel al unei transfigurări estetice, candelul, zaharicaua desenează o feerie desprinsă din o mie și una de nopți, termenii ei fiind cei ai lumii orientale, cu care este îmbrăcat acest imaginar. „Acolo… noapte, uliți și vaguri suburbane/Topiră pe-ndelete năluca lui

Selim./În candel, pânza lunii se răsuci – turbane- / Și-o stea ilic de umbră cusu, cu ibrișim." Poemul barbilian urmărește această fină deplasare spre imaginar a memoriei care-l aduce în scenă pe Selim bragagiul, figură exotică, dar perfect integrată unei copilării de climat balcanic.

Un alt poem îl apropie pe Ion Barbu de Flori de mucigai ale lui Arghezi și explorează imaginarul oriental care vehiculează imaginea turcului într-o altă direcție, a poeziei goliardice. Cântec de rușine își are și el sorgintea în inepuizabila Poveste a vorbii anton pannescă, de unde și motto-ul din capul poemului: „Țiganul turc stă pe vine și cântă cântec de rușine". Figura centrală a poemului este cu un cuvânt venit din limba turcă și feminizat, o pezevenghe, „La Zornur, pe Ikdar Enghe, / muri azi o pezevenghe:" , cu sensul de escroacă, șarlatană etc. În melting pot-ul imperiului otoman, metisajul este un fapt curent, de aceea imprecizia etniei, greacă, iudaică, nu contează foarte mult. Pezevenghea este și doftoroaie care înzdrăvenește bărbații atinși de neputință, clientela fiind și ea orientală: „Veneau din țara turcească/ Să mi-i împiciorongească.", dar practică și meseria foarte lucrativă de codoașă cu leacuri pentru avorturi ilicite pe lângă femeile din Harem fapt care-i aduce arestarea, supunerea la cazne și, în cele din urmă, moartea. „Că nu te mai stâmpărai/ Și umblai și la serai/ Și la toate te băgai…/ Cu trei ale mai bătrâne/Ducei vorbe la cadîne/ Vorbe dulci și leac spurcat/ Cum știi tu, de lepădat./ Le-nvățai la băuturi,/La găteli, la văpsituri,/La săltare din dulvuri/ Și la alte secături…" Și aici Ion Barbu evocă ofigură iconică, chiar dacă schimonosită moral, și prin ea „țara turcească" cu seraiurile ei, o lume ascunsă care constituie o sursă de atracție a Orientului. Esențial pentru reconstituirea atmosferei orientale este vocabularul. Aici refrenul evocă din plin lumea turcească: „He… miul biul gee/Miul biurè doldù/ - Hananâma mù!"

Într-un poem dedicat lui Bălcescu, „Bălcescu trăind", publicat în Viața românească în octombrie 1956, o concesie făcută noului regim al „Republicii Populare Române", acesta strecoară printr-un singur termen evident peiorativ, „gianabeți", o aluzie la o lume veche, turcită. „Geanabet" este un turcism învechit care-l desemnează pe omul rău, afurisit. Contextul evocat prin aluzie este cel al lumii mateine cu amestecul ei impur, deși amurgul este cel al monarhiei românești, „pajera crăiască": „Ci în amurgul pajerii crăiești/Cîrtește-ntunecat burtăverzimea. //Ai mult ursuzei tagme, gianabeți/Cu oftica-nțeleși și cu exilul," Ion Barbu a întors pe dos semnificația înaltă a romanului matein, reținând doar dimensiunea peiorativă a lumii orientale menită execrării ideologice.

Turcul cel bun care mai și plătește

Piesa lui Victor Ion Popa, Take, Ianke și Cadîr, este emblematică pentru dimensiunea reconcilierii sau a îmblânzirii imaginii turcului. A fost reprezentată pentru prima oară în 1932, cu un an înainte de venirea la putere în Germania a lui Hitler și la începuturile mișcării legionare în România, - în 1930 Corneliu Zelea Codreanu înființase Garda de Fier -, și publicată în 1938, cu un an înainte de izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial la care România a participat alături de Germania nazistă, Italia fascistă și Ungaria horthistă. România avea să fie

zguduită în tot acest timp de convulsiile care se manifestă în toată Europa, prin emanciparea unui tip de mișcare național-fascistă, mistic-religioasă care face din antisemitism, anticapitalism, iliberalism, un portdrapel. Doi dintre cei trei negustori, personjele principale ale lui Victor Ion Popa, nu sunt români din punct de vedere etnic. Ianke este evreu și Cadâr este turc, și acestea nu sunt singurele personaje de altă etnie decât cea românească prezente în piesă sau la care se face referire în cadrul ei. Activ în piesă este și un alt evreu Iţic-Ilie, care și-a luat un nume românesc, de camuflaj, pentru a prospera în afacerile cu partenerii români. Manevra ne spune ceva, pentru un evreu în România interbelică, pe măsura amplorii pe care o ia antisemitismul, este recomandabil să nu-și afișeze etnia. Cu alte cuvinte, numele curat evreiesc, Iţic, adresare familiară de la Isaac, este un cognomen care-i desemnează pe toți evreii. Cât despre Take, cine ar putea garanta că nu are niște rădăcini grecești în zona de metisaj balcanic?

Toți cei trei negustori trăiesc în aceeași mahala a unui mic târg provincial și toți vorbesc limba română, turcul într-un mod stricat, semn al dobândirii ei nu în familie, ci în comunitatea extinsă. De presupus că Ianche, evreul, vorbește și idiș. Practic, cei trei sunt și prieteni, au casele lipite unul de altul, au la rândul lor prăvăliile la fel, iar Take și Ianke vând cam aceleași lucruri, chestiuni de băcănie și marchidănie, comerț cu mărunțișuri. Numai Cadâr vinde produse turcești, de la rahat și alte zaharicale la cafea. Take și Ianche nu sunt aflați în concurență, vânzând aceleași produse, pentru că fiecare își are clientela lui după etnie, în spatele celor trei negustori aflându-se o comunitate de care trebuie să țină cont. În plus, se cunosc de o viață, iar vecinătățile au trasat legături adânci care transgresează confesiunea fiecăruia.

Intriga e simplă, Take are un băiat, Ionel, și Ianche o fată, Ana, nume românesc, care crescuți împreună se iubesc și decid să se căsătorească provocând o criză în familiile respective, monoparentale, pentru că soțiile lui Ianche și Take au murit. Motivul este imediat scos la suprafață, cei doi tineri sunt de religii diferite care fac incompatibilă o căsătorie. Numai că tinerii sunt „moderni”: cuvântul e fluturat ironic de părinți, dar și de tinerii aspiranți la însurătoare. Modernitatea permite o schimbare de perspectivă, granițele trasate cu siguranță de tradiția seculară pentru toate aceste etnii nu ar fi permis o căsătorie mixtă. „ANA: Dacă voiaţi să vă ascultăm, cum ziceţi, trebuia să ne faceţi acum două sute de ani, nu acum!” Modernitatea este cea care face posibilă o altă abordare a tradiției, iar Ana precizează nu fără temei, că discuția nu ar fi putut avea loc în trecut când părinții respectau legea, făceau legea decizând soarta progeniturilor prin căsătorii aranjate. Să ne amintim că principalul element de clivaj între români și turci, element subliniat de poeții generației pașoptiste, era confesiunea, creștin ortodoxă pentru români și musulmană pentru turci. Din perspectivă religioasă, turcii erau desemnați cu un termen peiorativ „păgâni”, așa cum și pentru turci, românii erau „ghiauri”, denumirea disprețuitoare cu care erau calificați toți „necredincioșii” întru Allah.

Cadâr, necăsătorit, fără copii, cu o poveste de viață tristă, când tânăr fiind a renunțat la căsătoria cu o fată de român tot din motive confesionale, este susținătorul acestei căsătorii întrucât ea este întemeiată pe afecțiune, respect reciproc și cunoaștere a celuilalt. Turcul este arbitrul înțelept, sfătuitorul echilibrat

în această situație delicată, iar înțelepciunea sa se bazează pe experiența de viață. De altfel, ambii copii au crescut și în curtea lui, sub ochii lui, iar pentru Ana, el este asemeni unui unchi foarte îndrăgit și extrem de afectuos. Din start, dramaturgul oferea imaginea unei comunități bine sudate, în armonie, și într-o relație de conviețuire menită să netezească asperitățile circumstanțiale și diferențele confesionale. Însă această lume plasată în interbelic, în modernitate este totodată una de margine, a unui mic târg, unde presiunea tradiției seculare și a unor reflexe mentalitare se exercită cu mai multă putere.

Putem observa că imaginea turcului este în primul rând una reflectată. Adormit pe scaunul său din fața prăvăliei, el este ținta ironiilor lui Take pe care-l deranjează sforăitul lui. Dramaturgul lasă vorbească stereotipurile identitare, cele care evidențiază reflexele mentalitare. „Cadîr! Ce-ai luat-o aşa turceşte? (…) I-auzi domnule cum sforăie. Aista nu mai este turc, aista-i curat harmasar persan! Cadîr! (…) Apostrofările sunt cu siguranță ameliorate de ironie, sforăitul nu este o trăsătură turcească, un atribut recognoscibil în datele unei etnii, o apucătură, dar exagerarea face parte dintr-o logică a atribuirii a ceva inconvenabil unei etnii pentru a realiza diferențe, altfel spus face parte dintr-o logică a stigmatului. Există undeva o memorie a adversității adusă în discuție, dar în același registru ironic, de la confruntarea militară la sforăit distanța este considerabilă și doar registrul comic o scurtcircuitează : „Pii! Iar a început! Turcii aiştea ne-au necăjit totdeauna pe noi, săracii români!” În mod evident însă, această memorie este una culturală, nimic din istoria celor trei negustori nu implică adversitatea. Ei împărtășesc nu numai aceeași profesie, dar asumă și vecinătatea, ceea ce contribuie la solidaritatea lor. În orice caz, turcul se evidențiază prin înțelepciune și prin dragoste, dintre cei doi este cel mai înțelegător și cel mai iubitor, și va deveni protectorul noului cuplu. Pentru Cadâr, tocmai respectarea tradiției și a tabuurilor pe care ea le implica a condus la un eșec care i-a marcat întreaga existență: „Cadîr: Singur Cadîr rămas, păcat mare făcut. Şi sărac Cadîr iubit odată fata frumoasă, creştin fost tata de la el – şi sărac Cadîr nu priceput la dragoste semn de la Allah estem şi el frică de fata creştin şi lăsat şi suferit şi plîns mult avut... Şi aşa singur rămas. Şi acum Cadîr batrin şi singur estem. Frig la inimă fost, frig la casa fost... frig în casa rămas... Ala tot degeaba! Asta păcat! Ana-Aniki asta păcat nu facem. Floare jos la vînt căzut, viaţa zburam. Ala om fără iubire, copac uscat estem, floare uscat estem – frate Cadîr estem...”

Mai mult decât evreul, Cadîr este identificabil și prin felul în care vorbește stricat românește, fapt menit nu doar să-l individualizeze, ci și să-i confere un anumit farmec în raport cu propria sa cultură. Însă față de ceilalți doi negustori, limbajul lui Cadâr are o nuanță în plus, integrează poeticul și parabola. Sensibilitatea sa are valențe estetice și este singurul care conferă un stil înalt discursului său. Aparent turcul este cel mai departe prin religia sa atât de evreu, cât și de român, de confesiunea mozaică, cât și de cea creștin ortodoxă, și cu toate acestea este cel mai deschis, mai dispus la dialogul interconfesional, la înțelegerea situației de viață aflată în fața sa. În realitate, antisemitismul a creat bariere uneori insurmontabile între comunitatea israelită și cea creștin ortodoxă, aici ameliorate considerabil, dar nu depășite pe deplin. La rândul lui, Ianke este tributar unor

stereotipuri pe care tradiția i le-a inculcat mentalitar, iar proverbul la care face apel le evidențiază pregnanța în modul lui de a judeca o situație cu șabloane verificate și încredințate prin forța tradiției: „IANKE: Ce prostie! Nu se poate! Creştinul să rămîie creştin şi ovreiul ovrei... Cît o fi el de rău cîinele de nouă uşi, tot mai rău e căţelul de două religii... Şi dacă-i vorba de asta, mai uşor ar fi să botez pe Ana, că nu-i mare deosebire...” Istoria conviețuirii intercomunitare ridică probleme diferite, dar nicidecum numaidecât rezolvabile. În ceea ce-l privește pe turc, două stereotipuri sunt contrazise aici, stereotipuri pe care proverbele le-au fixat memorabil într-o lungă durată a relațiilor interetnice într-un climat deopotrivă al conflictualității deschise și a conviețuirii, adică a acomodării cu o putere mai mare și adesea discreționară. Proverbe precum, „Cum e turcul și pistolul”, „Turcul te bate, turcul te judecă”, „Parcă eşti turc” subliniau un profil identitar din care face parte imposibilitatea de a te înțelege sau de a fi înțeles, adică incomunicabilitatea, atitudinea de forță, discreționară a celui care deține puterea față de cel supus ei, și un fel de duritate, de radicalism, care, din nou, face dificil sau chiar imposibil dialogul. Ori imaginea pe care o proiectează personajul lui Victor Ion Popa este exact pe dos: turcul este generos (turcul plătește!) și plin de compasiune, el arată cea mai mare înțelegere expresia diminutivată a înțelepciunii, ajutându-i pe acești Romeo și Julieta balcanici să se însoțească pe potriva inimii, depășind blocajul legat de apartenența confesională a părinților lor și implicit a lor.

Turcul posedă o fină artă a diplomației, o înțelegere adâncă a resorturilor psihologice care-i mobilizează pe cei doi prieteni și vecini ai săi, dar și o înțelegere a impactului pe care-l poate avea pentru comunitate o alianță prin căsătorie percepută ca fiind împotriva tradiției. Toți trei știu că acest gen de relație interetnică și interconfesională este amendată de comunitate și într-adevăr, portavocile comunității impersonate pentru comunitatea românească de Baba Safta și pentru cea evreiască de Iţic Leibovici alias Ilie care este direcționat de soția sa Rahila încearcă să-și exercite un drept de arbitraj. Problema se prelungește în ceea ce ține de alegerea religiei pentru progeniturile care ar rezulta în urma mariajului, de afilierea lor la una sau alta dintre cele două comunități. Aceasta este o chestiune de identitate confesională, esențială pentru o societate tradițională. Cea de-a doua problemă este una pur economică, esențială însă pentru situația materială a celor două familii. Și Take și Ianche sunt negustori, iar comerțul lor poate avea de suferit în măsura în care comunitatea identificată confesional drept creștin ortodoxă sau moziacă ar refuza să mai cumpere de la unul dintre ei sau de la amândoi. Dispozitivul mentalitar în care sunt integrați îi confruntă cu ceea ce astăzi am numi prejudecăți. Tuturor acestor probleme le găsește o soluționare Cadâr într-un mod care denotă deopotrivă inteligență, sensibilitate și diplomație. Personajul central al acestei piese este turcul care știe să lucreze cu fiecare problemă în parte punându-i pe cei doi părinți în diferite situații fictive, în care ei prospectează un câmp de posibilitate: ce ar fi dacă? Mecanismul psihologic prin care-i deblochează Cadîr constă în transformarea problemei într-o altă problemă, una fictivă, dar care îi determină pe cei doi părinți să se transpună într-o psihodramă care-i ajută să conștientizeze situația de față. Cadîr i se confesează lui Take că el este tatăl adevărat al fiicei lui Ianche, Ana, și invers, lui Ianche că el este tatăl autentic al lui

Ionel. Cei doi părinți află astfel că copilul celuilalt este rodul unui metisaj, Ionel ar fi jumătate român, jumătate turc, iar Ana jumătate evreică, jumătate turcoaică, și astfel, identitatea lor aparent omogenă devine deodată mixtă. În același timp, fiecare îl căinează pe încornorat și fac din turc un obiect al disprețului și un virtual țap ispășitor, fără să sesizeze că situația s-a complicat, iar partenerul fiului, fiicei, posedă o dublă entie. A doua strategie este să organizeze plecarea celor doi tineri la Galați pentru ca relația să nu mai fie în văzul tuturor, fuga acestora fără acordul genitorilor, veche practică maritală, exonerându-i pe tați de responsabilitatea directă de a fi consimțit la uniunea lor. În același timp, îi convinge pe fiecare să dea bani pentru copii, cu „împrumut", astfel încât aceștia să se poată întreține provizoriu, bazându-se pe compasiunea pe care o trezește în ei faptul de a ști că odrasla celuilalt este, de fapt, a turcului. Între timp, câteva luni cei doi însurăței cununați cum se cuvine se ascund în casa turcului, iar acesta investește corect banii lor pe numele unei firme care îi au ca parteneri în timp ce o scădere a interesului comunității pentru produsele celor doi negustori conduce la o dezvoltare fără precedent a afacerii turcului. Practic, turcul îi determină cu tact pe cei doi părinți să accepte mariajul interconfesional și să-și găsească liniștea și să-și domolească scrupulele, să vadă câștigul efectiv al însoțirii – cei doi sunt negustori! – într-o investiție care aduce bani și care le permite tuturor să trăiască foarte bine ca asociați, parteneri cu drepturi depline. La final, Take, Ianche, Cadâr au devenit o familie și parteneri de afaceri de succes, logica comediei fiind aceea a happy end-ului.

Chiar dacă pe fundal preexistă și un colorit tragic al eșecului în dragoste al lui Cadîr, prin generozitate și inteligență, acesta asumă un dezidrat care-l înnobilează și cumva ameliorează amărăciunea acestui eșec. Iată o piesă care a fost jucată neîntrerupt de la debutul ei din 1932 și care își câștigă de fiecare dată publicul. Replica devenită celebră prin repetiție, „Turcul plătește", și care, în aparență, face din acesta un perdant benevol din generozitate, se cuvine a fi privită cu mai multă atenție pentru că denotă o reală subtilitate. Este fraza pe care o rostește Cadîr pentru a potoli mânia celor doi negustori care cd în capcanele pe care li le întinde, speculând ceva din lăcomia lor negustorească. În fapt, Cadîr știe să pună în circulație banul, dar nu pentru profitul personal, deși situația devine avantajoasă pentru el, astfel încât acesta să devină liant social, așa cum știe să trezească în cei doi negustori emoții și neliniști care le taie îndărătnicia. Turcul este personajul exponențial al acestei piese, o imagine rară care nu încalcă convențiile și care denotă o înțelegere sensibilă a unei situații de viță căreia îi găsește răspunsul social și afectiv potrivit. Societatea românească a anilor treizeci nu a împărtășit acest model. Evreul va fi readus în rol de țap ispășitor, chiar dacă turcul va fi lăsat în pace, iar lecția sa de generozitate, civilitate și înțelepciune uitată.

Există numeroase apostrofări la adresa turcului și a evreului în această piesă, dar ponderea este diferită. Evreul este numit cu cuvântul infamant „jidan", termen folosit și de coreligionari pentru a se apostrofa. Acest fapt ține de o diferență de imagine și imaginar crescut în jurul celor două etnii, cea iudaică și cea musulmană. Românii nu au purtat niciodată un război cu evreii, pe când cu Imperiul Otoman în numeroase împrejurări, dar antisemitismul nu a dispărut niciodată din societatea

românească avându-și climaxul în perioada interbelică în timpul guvernării legionare și a dictaturii militare a mareșalului Ion Antonescu. Românii au o lungă istorie de conflicte și de conviețuire forțată cu turcii, dar imaginea negativă s-a disipat, fiind înlocuită cu una pozitivă. În primul rând, utilizarea peiorativului „jidan" nu scoate la suprafață, aici, tot bagajul pe care apelativul îl presupunea, cel al urii de rasă. Ori așa ceva nu există în lumea micului târg dintr-o provincie uitată, probabil undeva în Dobrogea. Într-un moment de furie, în discuția cu Itic alias Ilie, Ianke îl amenință pe acesta că va deveni antisemit. Când Take îl tratează cu apelativul de „jidan" nu-i răspunde, dar revine în discuție după ce acesta reia un ton amiabil, atrăgându-i astfel atenția asupra cadrului formal al unei discuții politicoase. Niciodată însă nu e depășită o anumită limită, poate și pentru că cele trei etnii au avut o lungă conviețuire, lecția bunei vecinătăți fiind asimilată în timp. Nu există o tradiție a urii și nu există motive de concurență. Cele trei prăvălii coexistă și prosperă într-un spațiu deschis comerțului, cu o clientelă pe care și-o trec fără dificultate unul altuia. În această comunitate nu a pătruns demonul ideologiei, cei doi copii, Ionel și Ana, au făcut aceeași școală comercială pregătiți să preia afacerea părinților și s-o ducă mai departe. În final, imaginea pe care această comedie o fixează este una a bunei vecinătăți care conduce la o bună conviețuire, fapt la care contribuie din plin una dintre etnii, cea turcă, servind drept instanță de mediere pentru păstrarea echilibrului. Numitorul comun este umanitatea în care se regăsesc toate confesiunile și expresia ei cea mai înaltă, iubirea aproapelui cu corolarul prieteniei: „CADÎR: Lasă aducem aminte! Ala nu suparam, Ianke... ovrei, creştin, mahomedan totuna estem. Ala bun ovrei, aşa bun creştin estem. Allah poate zicem mahomedan estem... Totuna Ianke bre! Tu ovrei – el creştin. Frate estem... Voi la fel casa estem... peretele la fel... mare la fel... tot la fel... numai zugrăveala alta estem..." De altfel, în ciuda ironiilor care vehiculează stereotipuri identitare, Ianke nu ezită să recunoască, chiar dacă cu jumătate de gură, înțelepciunea turcului la al cărui sfat apelează: IANKE: Slava Domnului! Ei Cadîr, spune bre şi tu o vorbă. Tu eşti deştept cîteodată, dă-ne un sfat!" Prin urmare, etnicul turc joacă aici un rol capital, cel al reconcilierii, un rol diplomatic esențial în cadrul unei societăți multiculturale. Este lecția pe care această piesă o oferă în contextul unei Românii interbelice tot mai scindate de profesarea unui naționalism xenofob, misticoid și irațional.

„Aici la marginile împărăției…": decadență și orient

„Cea mai caracteristică operă în proză a lui Emanoil Bucuța" cum caracterizează romanul G. Călinescu în monumentala sa istorie Fuga lui Șefki este singurul roman care înfățișează în profunzime lumea turcească prinsă în rama nostalgiei și într-o atmoferă crepusculară, fin d'empire, așa cum arată aceasta la o margine a lui în secolul al XIX-lea. Istoricul literar subliniază caracterul „muzeal", „etnografic", restitutiv în sens arheologic cu privire la o lume fixată în cadre mentalitare bine definite, lumea turcească, însă devitalizată de pierderea vechiului elan expansionist. G. Călinescu asociază propensiunea spre pitoresc și culoare locală a autorului cu Orientul. Însă pentru istoric acest fapt nu este o calitate, ci mai

degrabă un defect, romanul este descalificat pentru lipsa acțiunii și refugiul în tablouri plenairiste. Altfel spus romanului îi lipsește „viața", adică o dinamică diegetică, numai că aceasta este tema lui trecută prin filtrul unei sensibilități decadente deschisă către declin, paseism, devitalizare, tablou, scriitură artistă, etc. Totuși, G. Călinescu concede autorului capacitatea de a oferi „iluzia" locului, adică o puternică forță figurativă. „Roman prea puțin și mai mult muzeu. Coloarea priveliștilor e grea, orientală, decorația orbitoare, iar sufletul se traduce (în limbaj cam împiedicat: Slavici amestecat cu N. Iorga) în figurații cu vegetații amănunțite, ape vrăjite, grădini de liliac, ploi de flori, colburi albe și zidării de piatră. (…) În abundența de colori te-neacă mirosul de molie și rîncezeala plantei presate sau a faunei împăiate. Nu e viață. Dar gustul colecționarului e desăvârșit. Scriitorul nu uită nici un amănunt în stare să împlinească iluzia locului."

Este suficient să comparăm acest roman apărut în 1927 cu unul precum cel al Marei, Pleacă turcii… (Selim și Marghiul) care oferă o dramă scrisă în maniera unui realism tern, reportericesc, ca să sesizezi prin ce este special romanul lui Bucuța și cărei familii de spirite aparține autorul cu calofilia estetizantă de anticar. Mutatis mutandis, Emanoil Bucuța descrie o pierdere de lume, romanul lui este și unul atins de spiritul decadenței, și este singurul care consemnează declinul Imperiului Otoman așa cum Joseph Roth în Marșul lui Radetzky și Miklós Bánffy în Trilogia transilvană o făcuseră pentru Imperiul Austro-Ungar. E lesne de observat că perspectiva pe care o deschide asupra acestei lumi conferă o imagine înnobilată prin eșec a turcului, o imagine a unei etnii războinice îmblânzite, care și-a pierdut virtuțile războinice și vitalitatea, dar care mai păstrează o umbră de cruzime întoarsă spre sine, departe de expansionismul militar al marilor sultani care erau pe punctul de a cuceri Europa. O astfel de imagine o oferă Bucuța și într-un mic studiu monografic despre Balcic într-o ediție bilingvă, româno-franceză, cu reproduceri din pictorii care s-au reunit într-o adevărată colonie în acest mic port pitoresc unde regina Maria și-a construit o reședință de vară de o frumusețe fără egal. Se vede că scriitorul l-a cutreierat în colțurile sale cele mai ascunse, iar unul dintre acestea este Ghemgi mahle, mahalaua corăbierilor, care, „ar trebui ea singură să aibă ca stemă o mahoană de cele cu ciocurile dela pisc și de la coadă aduse și să dea viață Balcicului." Prin urmare, emblema acestui cartier turcesc ar trebui să fie o ambarcațiune specifică, „mahoana", o ambarcțiune mică, un barcaz care poartă, însă, amprenta stilului turcesc. Scriitorul repatriază moștenirea turcească acestui loc nu doar prin vechi posesiuni și îndeletniciri, ci și printr-o populație rămasă în urmă al cărui pitoresc face corp comun cu o cumințenie care devine o trăsătură distinctivă. „E Balcicul tainic, pe care trebuie să-l cauți cu grijă ca să-l descoperi pe după celălalt și zărindu-l fără să fie zărit. În el s-au gospodărit mai cu seamă Turcii și nicăieri n-am văzut nevinovăție mai nebănuitoare, încremenire mai în afară de timp și asini mai evanghelici, cu măgărari cu picioarele goale lovind pământul. Ca și sălașul lor întreg, ei trăiesc în marginea vieții, fără să fie ajunși de ea. Își vine să crezi că nu coboară niciodată cei câțiva pași cari îi despart de lumea cealaltă." Destinul individului este înglobat aici în cel al etniei, al unei minorități care stă la umbra gloriei militare a unui imperiu care i-a consacrat pasiunea războinică și duritatea. Imaginea turcului retractil, blând, tăcut se află la antipodul celei pe care o

evocă literatura care s-a inspirat din Războiul de Independență, unde turcul este ca și pistolul, din cunoscutul proverb, un om al războiului. Există aici încă o mai subtilă observație, turcul a ieșit din istorie, din istoria României moderne, ca subiect al tuturor beligeranțelor, al jocului politic complicat și periculos cu Înalta Poartă a unei serii de domnitori pământeni, dar și a grecilor fanarioți puși să administreze Țările Române. Turcul a ieșit nu numai din această istorie românească, dar și din propria sa istorie într-o dimensiune atemporală, a visării, într-o zonă a unui imaginar care deschide către o viziune estetică. El a devenit anacronic, ceea ce precizează dispariția sa de peste tot. Pictorii români ai coloniei de la Balcic se întrec nu numai în peisaje mirifice cu coastele calcaroase ale țărmului, ci și cu înfățișarea unor scene de viață turcească. Totuși, cele câteva reproduceri din volum cuprind în majoritate peisaje, cu excepția înfățișării fotografice a ruinelor geamiei – autorul o numește „mânăstire" - de la Teké a mausoleului unui sfânt turc tot de acol și a unei „Fântâni la Bacic", unde poate fi observat un turc cu fes alb și mai multe turcoaice în șalvari cu donițe. Lumea turcească este una a relicvelor, recuperabilă arheologic sau etnografic, izolată în rama propriei retractilități. În roman, reprosul pe care o romînca Antonova îl face turcoaicei Viciè, de care este apropiată, anticipează observațiile din acestă micromonografie și le nuanțează, semn că Bucuța are înainte de toate o experiență de teren, o documentare care îi prefațează romanul sau studiul monografic. „E un miros vechiu de lucruri care nu se mai poartă. Așa rămâne după hainele turcești și așa rămâne și după voi. Cu liniștea și cumințeania voastră, vă duceți! Răbdați orice, zâmbiți, iar, când vă porniți, sfărâmați tot și vă sfărâmați și voi, ca vijelia și ca vârtejul. Cum ajunserăți să robiți Pământul, Doamne? De mămăligă mai trebuie să fi fost ai noștri ăi de demult! Când venii eu aici, în toată partea asta, a techiei, nu era picior de creștin. Numai câțiva Spanioli, și voi, după ferestrele zăbrelite. Acum uită-te și tu împrejur. Ahmet își vându caii și se duse în Anadol cu totul. În locul lui se așezară ai lui Vanci. Cumnată-tu din câmp poartă căciuliță turtită ca Bugarii, cisme scurte ca ei, și, când îl întreb ce fel de Turc măi e el, îmi răspunde că Alah nu e în fes și în papuci, ma în inimă. O fi, dar dacă nu-l măi vede nimeni, de la o vreme începe să nu-l mai vadă nici omul! Se sparse mahalaua armurierilor, pescarii se duseră, hogi noui nu se măi fac și ăi vechi mor de oftică, geamiile se strică de trăsnet sau de casmaua Stăpânirii, și, ce e odată la pământ, nu se mai ridică. În locul vostru cresc Bugarii și ne strecurăm, pe-aici la margine, noi, Românii de la sat." „Liniștea și cumințenia" sunt atributele care configurează noua imagine a turcului și ele constituie expresia unui nou etos comunitar, la antipodul vechilor deprinderi războinice de popor cuceritor. Subzistă acest furor turcic, dar el numai este unul heroicus, războinic, organizat în vederea unei expansiuni, ci o izbucnire parohială, întoarsă, în cele din urmă, împotriva propriei etnii, un impuls autodistructiv. Cu un spirit de observație pe care i-l încredințează autorul, Antonova observă această pierdere de lume, această diminuare a lumii turcești pe mai multe planuri. Geamiile, locașurile de rugăciune turcești sunt părăsite și se degradează sau sunt distruse de „Stăpânire", o parte dintre turci se întorc în marginile fostului Imperiu, dar mai grav, o parte dintre turci renunță la portul turcesc adoptându-l pe cel al concitadinilor, în cazul de față pe cel bulgăresc.

Pierderea specificului, a mărcilor distinctive pe care costumația, portul tradițional le evocă denotă o diluare a identității profunde. Cu toate acestea, avem evocată în roman o nuntă turcească cu tot ighemoniconul, cu punerea în valoare a ceremonialului și a costumației tradiționale, evidențiindu-i complexitatea și forma de viață turcească care rezistă încă în tiparele ei ancestrale, a aculturației care are loc în contextul creat de fostele popoare supuse puterii Otomane.

Romanul, așa cum remarca și G. Călinescu, nu este unul de acțiune, chiar dacă dobândește în a doua parte a sa un oarecare impuls. Este romanul unei crize care mediază trecerea de la copilărie/adolescență la maturitate pentru Șefki, un adolescent turc, atras, îndrăgostit de fosta tovarășă de joacă, Umurli, o fată de aproape 15 ani, o vârstă care, conform tradiției turcești, o face fată de măritat. Schimbarea de comportament a lui Șefki este abruptă, ca un vânt de nebunie care-l face să se retragă din comunitate, să cutreiere regiunea și să o evite cu orice preț pe Umurli care-i înțelege criza și care-l așteaptă să se liniștească și să-i devină soț. Dincolo de această tensiune, romanul oferă o imagine a vieții turcești din zona cetății Vidinului, Dii, în termeni românești, cetate abandonată de garnizoana turcească, o ruină care este locul predilect de întâlnire a lui Șefki cu prietenii săi români, Florea, și bulgari, Vanci, un loc care deschide către contemplație și melancolie. Naratorul oferă o geografie detaliată a locurilor purtând nume turcești, amprenta care acum conferă culoare locală, asemenea unei poezii alcătuită cu nume vechi, exotice. Într-un orizont îndepărtat atins doar de aripa visării se află capitala imperiului, Stambulul, unde băiatul visase să ajungă la bordul unei ambarcațiuni fluviale, o șaică, „spre țara de chihlimbar a marilor Sultani, despre cari știa să spună hogea.” Cetatea se află în centrul acestei lumi prin relevanța sa simbolică, prin geografia ei intimă cunoscută copilului, definindu-i fiecare dintre etapele devenirii, prin imaginea ei transferată peisajului fluvial pe care-l domină. Un alt loc esențial, de fapt, cei doi poli simbolici ai acestei geografii urbane este piatra aflată la intrarea în geamie cu o inscripție arabă care abia se mai deslușește: „Iată chiar pe prag lespedea cu scris arab, peste care-i purtase degetul, oprit la o ștersătură de pași, hogea la lecțiile de cetire. Linia din capăt se revărsa ca o coadă de fazan. Ce literă era? A, da. „Aici la marginile împărăției…”. Atât a mai rămas din câte va fi spus peste o ușe de palat sau într-un șold de cetate. Se vedea copil mic, punându-și urechea deasupra, să asculte urmarea. Adormea uneori acolo, și urmarea era o poveste din o mie și una de nopți, pe care nimeni încă nu i-o povestise și nici Șeherezada n-o știa.” Inscripția atestă acum vocația marginalității, cândva marginea geografiei politice a imperiului îi păstra întreaga relevanță. Inscripția face ca istoria să alunece spre basm, în legendă, este forma unei investiri estetice, unei transfigurări, dar și o modalitate de a plomba un gol, o absență. Importanța acestui fragment de inscripție, restul nu se mai deslușește, este precizat în roman prin reluarea sa către sfârșitul acestuia. „„Aici, la marginile împărăției…” Toate întâmplările care-l înduioșau altădată azi îl oboseau. Nu se mai simțea legat de ele, și nu mai avea parcă destulă vlagă să le învioreze. Luarea aminte toată i se oprise la acel prag. „ Aici, la marginile împărăției…”” Recitirea frazei se face sub semnul unor alte emoții, care marchează o pierdere a lumii, o devitalizare care paradoxal s-a exprimat tocmai prin acea izbucnire distructivă și autodistructivă căreia îi

urmează „liniștea și cumințenia” ca expresie a unui abandon. Cuvintele inscripției pot îndeplini și rolul de epitaf, ele nu deschid, ci închid o istorie a unui „loc în care nu s-a întâmplat nimic”, așa cum Mihail Sadoveanu îl înregistra tot prin epuizarea unui personaj dezabuzat care a suferit o pierdere de lume.

Bibliografie:

Alecsandri, Vasile. Ostașii noștri. prefață de Mircea Iorgulescu, București: Editura Militară, 1972.

Barbu, Ion. Poezii. Proză. Jurnalistică.: Minerva, 1987.

Barbu, Ion. Opere I. După melci. Joc secund. prefață, stabilirea textului și aparatul critic de Mircea Coloșenco, Cluj-Napoca: Echinox, 1997.

Barbu, Ion. Poezii. Proză. Jurnalistică. București: Minerva, 1987.

Bucuța, Emanoil. Fuga lui Șefki, București: Cartea Românească, 1927.

Bucuța, Emanoil. Balcic, Craiova: Ramuri, 1931.

Boia, Lucian. Istorie și mit în conștiința românească, ediție adăugită și ilustrată, București: Humanitas, 2017.

Călinescu, G., Istoria literaturii române de la origini până în prezent, ediția a II-a, revăzută și adăugită, ediție și prefață de Al. Piru, București: Minerva, 1982.

Coșbuc, George. Cântece de vitejie. postfață de Ion Rotaru, București: Minerva, 1977.

Holban, Anton. O moarte care nu dovedește nimic. Ioana. Jocurile Daniei, prefață Angelo Mitchievici, București: Art, 2010.

Lovinescu, Eugen. Istoria civilizației române moderne. ediție și studiu introductiv de Z. Ornea, București: Minerva, 1977.

Manolescu, Nicolae. Istoria critică a literaturii române. București: Paralela 45, 2008.

Mara, Pleacă turcii… (Selim și Marghiul), București: Universul, 1936.

Muthu, Mircea. Literatura română și spiritul sud-est european. București: Minerva, 1976.

Popa, Victor Ion. Take, Ianke și Cadîr, Mușcata din fereastră. postfață, tabel cronologic și note de Valeriu Râpeanu, București: 100+1 Gramar, 2002.

Todorova, Maria. Balcanii şi balcanismul. traducere din engleză de Mihaela Constantinescu și Sofia Oprescu, Bucureşti; Humanitas, 2000 [Imagining the Balkans, Oxford University Press, 1997].

BAHAEDDİN ÖZKİŞİ'NİN ROMANINDA MACAR KUTSAL TACI

Szilágyi SZİLÁRD
Bükreş Üniversitesi, Romanya

Abstract: *In this article, I wanted to show how the Turkish novelist Bahaeddin Özkişi presents the Hungarian Royal Crown, also known as the Holy Crown, in his novel Köse Kadı. The analysis of his book shows that the writer was aware of the contemporary (1960s-70s) scholarly ideas about the Hungarian crown, but he naturally presented them according to the Ottoman-Muslim point of view and his literary purpose.*

Keywords: *historical novel, imagology, Ottoman history, Hungarian history, Holly Crown of Hungary*

Bahaeddin Özkişi (1928-1975) 1960'lı ve 70'li yılların genç kuşak Türk romancılarından biriydi (Halman 4: 284). Bu dönemin tarihi romancılarının temel amacı: Türk Kurtuluş Savaşı'nın unutulmuş anılarını, özgürlük aşkını ve toplumsal duyarlılığını okuyuculara sunmaktı (Halman 4: 285). 1960'a kadar yazan romancı kuşağının eserlerine göre yeni kuşak yazarların tarihe bakışları genellikle eleştiriye daha yönelikti (Halman 4: 284). Bahaeddin Özkişi bu yeni yazar kuşağındandır.

Özkişi'nin ait olduğu Türk tarih yazarları kuşağının Doğu ve Batı'ya bakışı önceki dönemin yazarlarının bakışından farklıdır: buna göre Doğu geri kalmışlığı, Batı ise Türklerin uyması gereken değeri, ilericiliği temsil eder. Buna karşın 1960'ların ve 1970'lerin genç kuşak yazarlarının eserlerinde Batı kötü ve ahlaksız olurken; Doğu değeri, gücü ve geleneği temsil eder. Türk Kurtuluş Savaşı'nı (1919-1923) Türkiye'nin modernleşmesi için yapılan bir mücadele olarak gören önceki dönem yazarlarının aksine, genç kuşak yazarların önemli temsilcilerinden biri olan Yavuz Bahadıroğlu (1945-2021), bunu "din ve sultan için" verilen bir mücadele olarak sunar. Bu edebî eserlerde, Doğu kültürünün ve Türklerin ezilmesi ve yok edilmesini isteyen Batı, ebedi düşman olarak gösterilmektedir (Halman 4: 285). Bu eserler çoğunlukla Kurtuluş Savaşı'nın olaylarını içeren macera romanı unsurlarıyla zenginleştirilmiş ve çok defa abartmaları içeren eserlerdir (Halman 4: 285). Bu eserlerde ulus ve devlet önemli bir vurgu taşır (Halman 4: 285). Daha önceki dönemin tarihi roman yazarları mücadeleyi daha çok Türkler ve Avrupalılar arasındaki bir savaş olarak gösterirken yeni, genç kuşak yazarları İslam ve Hıristiyanlık arasındaki değer farklılıklarını vurguluyorlardı, tabii ki İslam'ın lehine (Halman 4: 289-290). Ancak tabii ki her iki grubun eserlerinde örtüşmeler de dikkati çekiyor: Birinci grubun eserlerinde milli karakterin yanında din de

önemli bir rol oynarken, ikinci grubun romanlarında da milli hisler ve hedefler de önemli bir yer tutuyorlar (Halman 4: 290).

Yeni kuşak tarihi roman yazar grubuna ait müelliflerin daha çok Kurtuluş Savaşı'nın olaylarına odaklanmalarına rağmen ideolojileri milliyet, kahraman ve düşman imajı; negatif ve pozitif karakterlerinin kişiliği, hedefleri ve aksiyonları Bahaeddin Özkişi'nin Osmanlı Macaristan'ı hakkındaki romanlarını da bu gruba bağlamaktadırlar (Halman 4: 284).

Bahaeddin Özkişi Türk edebiyat sahnesine ilk kez 1959 yılında *Bir Çınar Vardı* adlı öykü derlemesiyle çıktı. Bunu 1970-71 yıllarında üç roman izledi: *Köse Kadı*, *Uçtaki Adam* ve *Sokakta*. Yazar, 1975'teki ölümüne kadar iki eser üzerinde daha çalıştı: İlk hikâye kitabı *Göç Zamanı*'nın gözden geçirilmiş ve genişletilmiş bir versiyonu ve *İki Prens* adlı bir kitap.

Yazarın *Köse Kadı* ve *Uçtaki Adam* adlı romanları bizi 16'ncı yüzyılın Osmanlı işgali altındaki Macaristan'a götürüyor ve Macar tarihsel hafızasında pek de olumlu bir çağrışımı olmayan bu döneme dair Macar okurlar için şaşırtıcı olabilecek bir bakış açısı sunuyor. İki roman aslında bir dilojidir (iki parçadan oluşan bir roman dizisi): *Uçtaki Adam*, *Köse Kadı*'nın bıraktığı yerden hikâyeye devam eder (Szilágyi 283).

Romanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun en batı ucundaki bölgesinin renkli yaşamı, mücadeleleri ve gizli siyasi oyunları; Hıristiyan Macarların kimliklerini çalan, Osmanlı zaferlerine yardım eden, karşı taraftan ise kendilerini deli gösteren, bu yöntemle Osmanlıların planlarını öğrenmeye ve düşmanı yanıltmaya çalışan casusların acımasız, kurnaz eylemleri ve suikastları hakkındadır (Szilágyi 284).

Romanların bir amacı da siyasî ve dinî argümanlarla Osmanlı İmparatorluğu'nun genişlemesini savunmak olabilir. Böylece *Köse Kadı ve Uçtaki Adam*'ın ana fikrine göre Osmanlı'nın Macaristan üzerindeki hakimiyetinin bir sebebi Türklerin kendileriyle akraba olarak gördükleri Macar halkını esaret ve karanlıkta tutan, İslam'a ve Türklere karşı kışkırtan Avusturyalılarla Katolik Kilisesi'nin ve bunlara yardım eden Macar asilzâdelerin zulmünden kurtarmasıdır (Szilágyi 284). Bu yüzden Türk başkahramanları, bu misyonu kendilerine kutsal bir görev olarak görüyorlar (Szilágyi 284).

Romanın olayların akışı 1577 yılında başlar ve 10 yılı kapsar. Birkaç konu üzerinden ilerleyen olay örgüsünün bir ana konusu Győr (Türkçede Yanık, bu nedenle romanda da böyle geçiyor) kalesinin kaptanı, Gall Adam'ın (Macarca Gáll Ádám yazılır, ama Gáll bir soyisim, Ádám ise bir isim olduğu için, soyismi öne, ismi ise arkaya koyan Marcarcanın aksine, Türkçede Adam Gall olarak geçmesi gerekiyor) gerçek ebeveynlerinin kim olduğunun, kötü karakterli babası, Başpiskopos Vinçze Griyoroçzi (Macarca yazılışı Grioróczi Vince) tarafından gizlemesine rağmen keşfetmesinin ardından hayattaki amacı, manevi ve siyasi tutumu, Macarlara ve Türklere, Hıristiyanlığa ve İslam'a ve bununla birlikte iki medeniyete karşı tutumunun büyük dönüşüme uğramasının tasviridir (Szilágyi 284). Bu süreçte, romanın tasvir ettiği iki dünya, çoğu zaman birbirlerine son derece zıt olan Müslüman Türklerinin ve Hıristiyan Macarların ve Avusturyalıların karakterleri sunulmakta ve her durumda Hıristiyan tarafının ikiyüzlülüğü, kötülüğü

ve ahlâksızlığına karşılık Türk tarafının inancı, kültürü ve insanlığı vurgulanmaktadır (Szilágyi 284).

Bahaeddin Özkişi, Osmanlı ile Avrupa, İslam ile Hristiyanlık düşmanlığını göstermek istediği halde tarihî romanları için Macaristan'ın parçalayıp kısmen Osmanlı, kısmen de Habsburg egemenliği altına girmesine yol açan, Macar tarihinin düğüm noktası olan Mohaç bozgununu (1526) izleyen döneminin olaylarından daha iyi bir konu seçemezdi (bkz. Eckhart 113-141). 16'ncı yüzyıla kadar Hıristiyan Macarlar, Müslüman Osmanlı İmparatorluğu'nu her açıdan düşmanları ve kendilerini Muhammed'in dinine karşı Avrupa'nın bir kalesi olarak gördükleri 1526'dan önceki dönemin aksine, Mohaç'tan sonra hem siyasî hem de dinî açıdan tamamen farklı bir konuma düştüler. Ülke üçe bölündü (bkz. Eckhart 115-127). Bunun sonucunda, Macarların bir kısmı Osmanlı yönetimi altındaydı. Diğer bir kısmı Habsburglar yönetimindeki Macar krallığına tabi oldu ve üçüncü kısım ise Macar devletçiliğini sürdürmeye çalışan ancak Osmanlılara tabi Erdel Prensliği'ne aitti (bkz. Eckhart 115-127). Sonuç olarak Macarlar, yaşadıkları yere bağlı olarak bu farklı imparatorlukların ve devletlerin siyasi hedeflerini takip ettiler. Dolayısıyla, Hıristiyan olmalarına rağmen Habsburglara karşı Osmanlı İmparatorluğu ile müttefik olan Macarlar vardı (Eckhart 128-130, 132-134, 139-140). 16'ncı yüzyılın ikinci yarısında, Macarların çoğunluğu Protestan mezheplerini takip ederken, Habsburg hanedanının Almanca konuşan Katolik kralları Protestanlara çoğu zaman şiddet kullanarak zulmetmiştir (Eckhart 138-139). Habsburg kralının Macar Dieti'nin kararlarını görmezden gelerek Macarlara karşı sık sık baskı politikası izlemesi bu durumu daha da kötüleştirdi (Eckhart 123-124, 129). Bu nedenle birçok Macar, Osmanlıların ittifakını aradı ve onların yardımıyla bağımsız bir Macaristan'ı yeniden kuracaklarını umdu (Eckhart 123-124, 129). Örneğin 1682'de Imre Thököly, Habsburglardan fethedilen kuzey Macaristan topraklarında Osmanlı ittifakıyla Yukarı Macar Prensliği'ni kurdu (Papp 162-164). Osmanlılara karşı bazen Habsburglarla ittifak kurmalarına rağmen, Erdel'in en önemli prensleri (István Báthory, István Bocskay, Gábor Bethlen, I. György Rákóczi) savaşlarını çoğunlukla Macar kralının ordularına karşı bir Türk ittifakı içinde yürüttüler (Eckhart 129-130, 132-134). Tüm bunlar, Bahaeddin Özkişi'nin söz konusu iki romanının Macarların bir bölümünün Türk yanlısı duygularını doğru bir şekilde yansıttığını göstermektedir.

Sonuç olarak bu iki romanın baş kahramanının, modern Avrupa edebiyatında alışılageldiği üzere yazarın içsel ruhsal mücadelelerini tasvir ettiği tek bir kahraman değil bütün bir halk, Macarlar olduğunu söyleyebiliriz. Romanın karakterlerini kahramanlar açısından değil de halklar açısından tanımlarsak Macarlar dışında diğer halkların (Türkler, Avusturyalılar, Yahudiler vb.) yekpare bir şekilde (iyi ve kötü) sunulduğunu, Macarların ise modern bir psikolojik romanın kahramanları gibi iki taraf arasında yıprandığını görebiliriz. Bu iç, ruhsal savaşını en iyi şekilde göstermek için yazar, bu romanında Türk okuyucuları Macarların tarihî, dinî inançları; Batı Hristiyan Kilisesi'nin 16'ncı yüzyılda başlayan Katolik - Protestan mezheplerine ayrılmasından (Eckhart 128-129) dolayı bunlar arasında çıkan görüş ayrılıkları ve çatışmaları ile de tanıştırmak istiyor (Özkişi 171, 210-211).

Romanda Macarları, bir halk olarak karakterize eden kısımlar da vardır. Bunu belki en iyi şekilde, romanda anlatıcının Macarlığa bakışını özetlercesine, bu pasajla vurgulanır (Szilágyi 284-285; Gezgin 46-48):

Kale halkının hepsi, ne kadar gizlemeye çalışırlarsa çalışsınlar, Türk'e ve Türk idaresine karşı belirli bir sempati gösteriyorlardı. Bunda her gün gelişen Uç yasalarınca Macarlarla Türklerin birbirlerini karşılıklı olarak ziyafetlere çağırmalarının, beraberce yiyip içip eğlenmelerinin büyük tesiri vardı. Bu iki misafirperver, kahramanlığı hayatın yegâne mânâsı bilen iki millet hazırladıkları ziyafetlerde, birbirlerinin ünlü kahramanlarını, ünlü savaş aygırlarını hayranlıkla seyrediyor, saz çalıyor, cirit oynuyorlardı. Macar askeri böylece Türk askerini daha yakından tanıyor, türkülerini öğreniyor, âdet ve örflerini gönlüne göre buluyor, Beç'in ve kilisenin kâfir Türkle ahbaplık etmenin çok büyük günah olduğunu söylemesine aldırış etmeksizin bu münasebeti ilerletiyordu.

Bilhassa, katolik kilisesi bu durumu önlemek için çevreye vâızlar salıyor ve Hristos gözünde kâfir Türkle beraber eğlenmenin Hristiyanlığa büyük bir ihanet olduğu fikrini yaymaya çalışıyordu. Talimli papazların gerek Hristos gerek Kutlu Papa adına söyledikleri sözler, korkutucu cehennem ve mutluluk veren cennet vaitleri bu saf ve çocuksu insanların bir kulağından giriyor, bir kulağından çıkıyordu. Böylece Uçlarda Türk kıyafeti taklit ediliyor, Türk mûsikîsi erinden düküne kadar kulağa hoş geliyor, saz, keman, flüt ve darbuka Türklerden öğrenilip çalınıyordu. Kıyafetinden müziğine, lisanından inancına Türk ve Macar bir doğrultuda birbirlerine karışıyorlardı.

Bu duruma Beç [Viyana] *de Macar büyükleri de istemedikleri halde göz yummak zorunda kalıyorlardı. Biliyorlardı ki, bahtsız Macar evladının hissesine düşen siyah ekmek, ekşi şarap, sefâlet ve ölümdü. Büyükler inanıyorlardı ki, askeri bu eğlentilerden menetmek iyi olmayan neticeler verebilir.*

Gün geçmiyordu ki, bir palanga, bir kale veya birkaç köy Türklerin eline geçmemiş olsun. Zaptedilen her karış Macar toprağı hemen sürülmeye başlanıyor, keyfi Macar ziraati hızla silkiniyor, aç Macar köylüsü bölgenin Türkler eline geçmesinden hemen sonra kendine geliyor. Tarımda, hayvancılıkta ve ticarette sivriliyor, daha rahat bir hayat seviyesine kavuşuyordu. Tâbi Macaristan'da halk toktu. Ve bu tokluk hem Macaristan refahının hem de Türk hâkimiyetinin sonunu hazırladı. Zihinlerde evvelce öne çıkmış olan açlık, yerini yavaş yavaş şuurun tâ gerilerine itilmiş bir fikre, Macaristan hürriyeti idealine terk ediyordu. Kiliseler varlıklarını Türklerin derin müsâmahasına borçlu olduklarını unutup, bulabildikleri bütün imkânlarla efendileri aleyhine her türlü iftirayı revâ görüyorlardı. Yanıkkale henüz Türk eline geçmemiş, ancak Türk'e tâbi olursa neler kazanacağını bilmenin şuuru içinde Türk'ü özler duruma gelmişti (Özkişi 103-104).

Yazara göre Macarlar aslında Türkçe konuşuyorlardı (Özkişi 190). Gelenekleri, görenekleri, ahlâkları, mizaçları, her şeyleri Türk halkıyla aynıydı (Özkişi 190). Dinî açıdan bakıldığında, bu romanın baş karakterlerine göre Hıristiyanlık Macarlara sadece zarar vermişti (Özkişi 190-191). Dinlerinin İsa

peygamber olmasına rağmen "*Ey büyük Peygamber, o merhametin müdâfii büyük insan çoktan Macaristan'da adına kan akıtılan bir put olmuştu*." (Özkişi 187-188) Yani Hıristiyanlık Macarları Avrupa halklarının kölesi haline getirdi (Özkişi 191). Kadı'ya göre Hıristiyanlık ve Avusturya yönetimi Macarları yavaş yavaş yok olmakla tehdit ediyordu (Özkişi 247-248). Kilise ve Habsburgların Macarlar üzerindeki egemenliğinin nedeni, ise bir Habsburg'un başında bulunan Macar Kutsal Tacı'dır (Özkişi 110). Bu yüzden Macar Kutsal Tacı'n, Özkişi'nin romanında önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz.

Bu yazıda Macarların tarihine, dinî inançlarına, millî ideolojilerine damgasını vuran Macar Kutsal Tacı, Özkişi'nin dilojisinin ilk romanı olan *Köse Kadı* tarafından nasıl gösterildiği bakış açısından ele alacağım.

Kutsal Tacı, ve onun Macar krallarına ve halkına olan etkisini Özkişi şöyle göstermektedir:

Papa, İsa'nın doğumundan binbir sene sonra ona [yazarın Etiyen diye dediği Ilk Macar kralına, István'a] *taç giydirdi ve Hristiyan Kralı olarak tanıdı. Papa II. Silvestr'in bu değerli armağanını takiben, ikinci büyük hediye, üstünde "Türkiye'nin sadık Kralı Gezay'a" yazısını taşıyan bir taç, Bizans İmparatoru Mihal Dukas tarafından gönderildi. Kral, bütün bu armağanları minnetle kabul etti, iki tacı birleştirdi ve başına giydi. Bu büyük iltifat günümüze kadar onu zalim kilisenin gönüllü fedaisi kıldı* (Özkişi 84).

O halde Kutsal Tac, Macarları şeytanî kilisenin kölesi ve Türklerin düşmanı yapan onların eski, Hıristiyanlık öncesi, saf ve günahsız özlerine dönmelerini engelleyen bir puttur (Özkişi 160-161).

[Habsburglar] *Biliyorlardı ki, Hıristiyan Macaristan İmparatorluğu mukaddes Papa tarafından Macaristan Kralına hediye edilmiş bu taçla Hıristiyan Avrupa'nın yanında olmaya, onun çıkarlarını, çıkarı bilmeye mecburdur. Bu Macar milletini Avrupa'ya ve kardeş Avusturya'ya bağlayan en kuvvetli düğümdür* (Özkişi 110).

Bu yüzden Türk karakterler Macarları bundan kurtarmak istiyor. Köse Kadı şöyle diyor:

Bütün bunları, sana niçin söyledim bilir misin oğlum? Eğer Macaristan'a yeniden hürriyet verebilirsek, bu millet belki ilk haline gelecek ve milletim onun şahsında sözüne güvenilir bir komşu kazanacaktır. Bu en büyük ihtiyaçlarımızdan biridir. Bütün gayretlerimiz Macar idarecisinin beynini uyandırmaya yetmedi. Öyleyse biz ya bu tacı taşıyan kafayı kesmek ya da tacı başlarından alıp, onlara, bu ağırlık olmaksızın düşünmeyi öğretmek zorundayız. Titizlikle saklanan taç, sapıklığa itilmiş Macar inancının putudur. Martali Matyas bu putu kıracak, Macarların İbrahim'i olacaktır. Belki hayâl kuruyorum oğlum, bu söylediklerim belki mümkün olacak, belki olmayacak. Ama eğer başaramazsak bu beni çok üzer (Özkişi 84-85).

Böylece Macarlar arasına yerleştirilen Osmanlı ajanı Martalı Matyas, Macarların bu "putunu" kırarak, gerçek Tanrı adına putları kıran İbrahim peygamber gibi olur. Ancak kurnazlığı sayesinde kralın sarayına girmeyi başaran ve taç giyme töreninde Macar Tacı'nı bir sahte taçla değiştirmek isteyen Osmanlı çifte ajanı Kahori (Ahmet, İvan, Falfi Tamas) başarısız olur ve planın düşman tarafından öğrenilmemesi için bir yardımcısı ile kendisini öldürtür (Özkişi 194-195). Romanda Kutsal Tacı'n çalınma teşebbüsünün fikrini, yazarın belki tacın 1440 yılında çalınması hakkında haberi olabildiğini gösterebilir (Pálosfalvi 133-141).

Bundan sonra romanda Kutsal Taç'tan bir daha bahsedilmez ve anlaşılan o ki taç romanda sadece epizodik bir rol oynamaktadır. Romanın olaylar akışı bundan sonra buna benzer casusluk hikâyelerinden oluşan gevşek bir ağ olarak devam etmektedir.

Bunları özetlersek, Özkişi romanında Kutsal Taç hakkında şunları söylemektedir:

- 1001 yılında Papa Sylvester II, Macarların önderi olan István'a Hıristiyan taç giydirdi,
- Bizans İmparatoru Mikail Dukas hediye olarak "*Türkiye'nin sadık Kralı Gezay'a*" yazılı bir taç gönderdi,
- István bu iki tacı birleştirdi ve bu Macarları "*zalim kilisenin*" kölesi haline getirdi,
- Macarları Kilise ve Habsburgların baskısından kurtarmak için tacın yok edilmesi gerekiyordu,
- bu amaçla, Türkler tacı çalmaya çalıştılar ama başaramadılar,
- Kutsal Taç büyük bir titizlikle saklanırdı.

İlginç şu ki yazar Yunan menşeli Stephanos adının Macarca varyantı olan István'ın yerine Fransız Etiyen şekli kullandı.

Sonuçta diyebiliriz ki yazara göre, Macar halkının inançlarında bu nesne çok önemli bir yer tutuyor, onları eski saf kimliklerini geri kazanmalarını köstekliyor, Türklere olan ilişkilerinin iyileşmesini engelliyor ve onlara kötülük isteyen ve zarar veren Habsburglar ile Papa'ya bağlıyor.

Hıristiyan-İslam, Batı-Türk çatışmasına eserlerinin olay örgüsünde önemli bir rol veren genç kuşak Türk romancıların birisi olan Bahaeddin Özkişi, Kutsal Tac'ı romanında neden önemli bir tema olarak ele almıştır? Dinlerin ve kültürlerin çatışması hakkında yazılan eserlerde tarafların birisi için kutsal sayılan objelerin ortaya çıkması şaşırtıcı bir şey değil. Bu bakımdan Macar Kutsal Tacı'nın bu romanda rol oynaması tamamen normaldir. Ama Kutsal Taç'ın Macarlar için gerçekten bu kadar önemli, neredeyse dinî bir önem mi taşımaktadır. Yoksa Özkişi'nin bunun (örneğin Türkiye'nin kralı) hakkında yazdıkları sadece onun fantezisinin meyveleri mi?

Macar Kutsal Tacı'na dönelim. Araştırmalara göre Macar Kutsal Tacı, günümüze kadar yok olmayan veya kaybolmayan en eski Avrupa hükümdar taçlarından biridir (Moravetz 1).

Macar Kutsal Tacı iki parçadan oluşmaktadır: Tacı'n üst kısmı olan Corona Latina (Latin Tacı) ve alt kısmını oluşturan Corona Graeca (Yunan Tacı) (Tóth 111-133).

Corona Latina haç şeklinde birbirine perçinleştirilmiş iki kayıştan oluşur ve çemberlerin üzerinde dikdörtgen çerçevelere yerleştirilmiş vitre emayı resimlerle süslenmiştir (Tóth 133). Bunların altın taban plakaları ortada bulunan kare şeklindeki orta plakaya lehimlenmiştir (Tóth 133). Kayışların alt kısmı ise Yunan Tacı'na perçinlerle tutturulmuştur (Tóth 133). Perçinleme tekniği, Macar Tacı'nın üst ve alt parçalarının oluşturmasında kullanılmış objeleri birbirlerine bağlanma tekniklerinden farklıdır; bu da Latin ve Yunan Tacı'nın ilk başta birbirinden farklı iki nesne olduğunu ve yapıldıklarından çok sonra birbirine lehimlendiğini göstermektedir (Tóth, Szelényi 28). Corona Latina aslında gerçek bir taç değildi (Tóth 133). Bilimin bugünkü durumuna göre söyleyebileceğimiz tek şey, Corona Latina'nın 11. yüzyılın ortalarından önce İtalya'da yapılmış olduğudur (Tóth, Szelényi 30). Bazı araştırmacılar, Corona Latina'yı oluşturan iki altın çemberin aslında ilk Macar kralı olan I. Aziz István'ın 1038'deki ölümünden sonra, kafatasını içeren rölikerin üst kısmını oluşturduğunu düşünüyorlar (Győrffy 583). Katolik Kilisesi'nin inancına göre ise bir aziz'e dokunan her şey kutsal haline dönüşüyor (Tóth 133). Böylece aziz kralın kafatasına dokunan Corona Latina dedikleri obje de kutsallık kazanmıştı (Tóth 133; Győrffy 583). Bu anlamda, bu tacın ilk kralın bugün Kutsal Taç diye adlandırdığımız objeyi hayatında hiçbir zaman kullanmamasına rağmen yine de ondan sık sık "Aziz István Tacı" diye bahsedilmektedir (Győrffy 582-583).

Yapıldığı altın ise Corona Graeca altınından daha sarımsıdır ve bu nedenle daha kalitelidir (Tóth, Szelényi 21-22). Corona Latina'nın iki çemberinin üzerindeki vitre emayı plakalar mücevherli bir telkari ile çerçevelenmiştir: gerçek inciler ve kırmızı, damla şekilli almandin taşlar dönüşümlü olarak birbirlerini izliyorlar (Tóth, Szelényi 22). Porselen emayı plakalar üzerinde, resimlerin yanında Latince yazılar bulunmaktadır (Tóth 172). Birleştirilmiş iki çemberin oluşturduğu haç şeklinin ortasındaki kare çerçevesinde İsa bir tahtta oturuyor: başının iki tarafında dünya egemenliğini temsil eden güneş ve ay, tahtın iki yanında ise göksel konumu temsil eden bir selvi ağacı vardır (Tóth 156-163). Bu nedenle bu tip resimler *İsa Pantokrator* (Kadir, Dünyanın Efendisi) (Bojtor 82) olarak adlandırılır (Tóth 156-163). Kayışların çerçevelerine 8 havarinin tam boy portresi yerleştirilmiştir (Tóth 137). Üstte Petrus, Pavlus, Yakup ve Yuhanna; altta ise Andreas, Bartalmay ve Tomas (Tóth 144-145).

Corona Latina'nın yapılış yerini ve tarihini birkaç unsur tespit etmektedir. Üzerindeki havarilerin tasvirlerinin üslubu Batı Avrupa *Romanesk* sanatıyla (11-12. yy) uyumludur (Tóth, Szelényi 30). Bununla birlikte hem teknik hem de ayrıntılarda Bizans sanatının etkisine tanıklık eden özellikler de vardır (Tóth, Szelényi 30). Bizans kuyumculuk sanatının etkisini havarilerin isimlerinin 11. yüzyılda yaygın, *Kapital* denilen yazı tipiyle yazılan büyük harfleri de gösterilmektedir (Tóth, Szelényi 30). Havari Tomas'ın ilk harfi T, ve Pavlus'un ikinci U (V) harfi özel bir şekle sahiptir (Tóth 177). Her ikisi de Bizans sikkelerindeki yazıtlarına hastır. 11. yüzyılın ortalarına kadar bu sikkelerin

üzerindeki yazıtlar büyük ölçüde Latin harfleriyle kazınmıştı ve yüzyıllar boyunca T ve U harflerinin bu özel biçimini gösteriyorlardı. Ne zaman ki 11. yüzyılın ortalarında sikkeler nihayet Yunanca yazılmaya başlandı, bu harfler kullanımdan kalktı (Tóth 177-182). Dolayısıyla Latin Tacı'nın havari resimleri, bu harflerin artık kullanılmadığı 11. yüzyılın ortalarından sonra yapılmış olamaz (Tóth 182). Sonuç olarak, havarileri tasvir eden levhaların Batı Avrupa sanatının hakim olduğu ancak Bizans kültürünün de güçlü bir şekilde etkilendiği bir yerde yapıldığı sonucuna varabiliriz (Tóth 182). Bu az yerden biri 1071'e kadar Bizanslı saltanatı altında bulunan Güney İtalya'dır, yapıldıkları tarih ise aynı yüzyılın ortasından öncedir (Tóth 182-183).

Corona Graeca, Kutsal Tacı'n dairesel alt kısmını oluşturmaktadır (Tóth 112). Yunan Tacı altın ve gümüş alaşımından oluşuyor, bu yüzden rengi Corona Latina'dan daha açıktır (Tóth 126). Corona Graeca aslında taç olarak kullanılabilen, Bizans imparatoriçelerinin giydiği taçları anımsatan bir objeydi (Tóth 120). Yunan tacında telkari yoktur, boncuklar bir tel üzerine dizilmiştir, bu Corona Latina'da kullanılandan tamamen farklı bir teknik yöntemidir (Tóth, Szelényi 22). 5,2 cm genişliğindeki ile 20,9 cm yüksekliğindeki ağız kenarı ile önden arkaya doğru küçülen üçgen ve yarım daire şeklindeki üst süslerin çerçeveleri tek bir altın levhadan kesilmiş ve hafif eliptik bir daire şeklinde bükülmüştür (Tóth 112). Çemberin altına, her iki yanda ikişer ve arkada bir tane olmak üzere iki halka lehimlenmiştir: Bunlar orijinal zincirlerini tutmaktadır (Tóth, Szelényi 21). Daha sonra muhtemelen Macaristan'da, zincirler dört çiftle değiştirilmiştir (Tóth, Szelényi 22). Zincirlerin alt kısmı üç adet oval şekilli almandin taşı ile süslenmiştir (Tóth, Szelényi 22). Çemberin alt ve üst kenarları altın tel üzerine dizilmiş bir dizi hakiki inciler ile çerçevelenmiştir (Tóth, Szelényi 22). Kalan orta kısmını birbirlerini izleyen mücevherler ve porselen emayı resimleri dolduruyor (Tóth, Szelényi 22). Latince yazılar içeren Corona Latina'nın aksine, Corona Graeca'nın emayı resimlerinin yazıtları Yunanca'dır (Tóth 111).

Corona Graeca üzerinde on tane vitre emayı resmi var: İki tane taç'ın çemberinin üstünde, sekiz tane ise çemberin levhasında bulunmaktadır. Corona Graeca üzerindeki iki resim daha önce bahsettiğimiz üst süsleri arasındadır: Tam önde İsa Pantokrator'un üstte yuvarlaştırılmış resmi, arkada ise Bizans imparatoru VII. Mihail Dukas (1071-1078) (Tóth 111) (Tóth 112, 115). Çemberin levhasında bulunan ve çeşitli kıymetli ve yarı kıymetli taşlar (3 safir taşı, 2 almandin taşı, 1 akuamarin taşı) ve bir yeşil cam arasında sekiz tane dörtgen şeklindeki resim bulunmaktadır (Tóth, Szelényi 23). Bunların dört tanesi azizler (Yorgi, Dimitrios, Kosmas ve Damianos), ikisi büyük melekler (Mikâil ve Cebrâil) ve iki tanesi ise hükümdarlar (Konstantinos adlı bir Bizans imparatoru ve "*Turkiya'nın inançlı kralı Geobitzas*") resmetmektedir (Tóth, Szelényi 23). Resimler hakkında daha ayrıntılı bilgilere geçmeden bizim konumuz bakımından en önemli olan Geobitzas resmine dönelim.

İmparatorun resmi üzerinde Yunanca "ΚωΝ[σταντινος] ΒΑCΙΛΕΥC ΡωΜΑΙωΝ Ο ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΗΤΟC" (Kon.[stantinos], Romalıların Mor'da Doğan İmparatoru) diye yazıyor (Tóth 118). Yani bundan Mor'da Doğan Konstantin adlı bir imparatordan öğreniriz. Britannica'ya göre, Bizans tarihinde 9

tane Konstantin adlı imparator hüküm sürdü ("List of Emperors"). Bunlardan bir tanesinin, VII. Konstantinos'un (aralıklarla 913-959) lakabı *Porfirogennetos*, yani Morda Doğan'dır ("List of Emperors"). Bu yüzden başlangıçta taçta resmi bulunan imparatorun VII. Konstantinos olduğunu düşünüyorlardı (Tóth 111). Mor rengi Bizans hükümdarlık rengi idi ve böylece mor da, ya da mor odada doğmak bir imparatorun resmi oğlu olarak doğmak anlamına geliyordu (Aydın 74-75). Yani kendi gücü ya da şansı sayesinde imparatorluk tahtını kazanmak yerine bir hanedanın ailesinde doğarak sonradan imparator seçilen herkes *Porfirogennetos* sayılırdı. Buna göre sadece VII. Konstantinos değil bir imparatorun oğlu olarak doğan ve aynı adı taşıyan her imparatora Pofirogennetos denildi (Aydın 74-75). Yani resim herhangi bir Konstantinos adlı imparatoru tasvir edebilir. Söz konusu imparatorun kim olduğunu tespit etmek için kimliği kesinlikle tespit edebilen taç üzerindeki hükümdarların ne zaman hüküm sürdüklerine bakıldı. Ve, taçtaki yazıtından yola çıkarak, kimliği kesinlikle tespit edilebilen tek hükümdar VII. Mihail Dukas idi (Tóth, Szelényi 23). Kendisi 1071 ve 1078 arasında hüküm sürdü. Demek ki resmi taçta bulunan diğer iki hükümdar onun hüküm sürdüğü dönem civarında tahtta oturmuş olabilir. Diğer iki hükümdarın kim olduklarını tespit etmek için Corona Graeca'nın yapılış dönemi de bize yardımcı olabilir. Yunan Tacı'nın yapımında kullanılan teknik çemberin 1059-1071 yılları arasında yapıldığını göstermektedir (Tóth, Szelényi 27). Demek ki söz konusu iki hükümdar bu dönem civarında tahtta oturmuştur. Öyle ise tacın üzerindeki imparator X. Konstantinos Dukas (1059-1067) idi, çünkü o, Yunan tacının yapıldığı dönemde hüküm süren tek Konstantin adlı Bizans imparatoru idi (Tóth, Szelényi 27). Ancak yeni araştırmalar, resim üzerindeki genç kişinin aslında X. Konstantinos değil, ki kendisinin eş-imparator olarak yanına tahtta oturttuğu aynı isimdeki oğlu olduğunu gösteriyorlar (Tóth 124-126).

Geobitzas'ın resmi tacın arka kısmında, üstte olan VII. Mihail Dukas'ın sol tarafında bulunmaktadır (Tóth 115). Taçta bulunan diğer şahısların aksine kafasını daire-i nuraniyesi yoktur ve gözleri öne doğru bakan X. Konstantinos'a bakmaktadır (Tóth, Szelényi 27). Omuzlarını bir pelerin örtüyor, sol elinde bir kılıç ve sağ elinde Bizans'a has, üstünde haç bulunan bir asa tutar (Tóth, Szelényi 27).

"*Geobitzas, Turkia'nın sadık/inançlı kralı*"na (Yunanca orijinali: ΓΕωΒΙΤΖΑC ΠΙCΤΟC ΚΡΑΛΗC ΤΟΥΡΚΙΑC) dönersek, adının Macar Géza ismi olduğu tespit edildi (Moravcsik 25).

Geobitzas'ın resmini diğer iki hükümdarın resimleri ile karşılaştırırsak bunlar, ona göre her bakımdan üstün olarak gösterildiler:

- İki imparatorun gözleri öne bakarken, Geobitzas'ın bakışı Konstantin'e yöneliktir,
- giyimi onlarınkine göre çok daha mütevazıdır,
- haç şeklindeki asasına karşın diğer ikinin elinde bir *labarum* (imperial savaş tuğu) bulunmaktadır,
- tacı basit bir taç iken imparatorların başında iki inci dizisi ile süslenmiş imperial tacı bulunur,
- daha önce gördüğümüz gibi imparatorların başını azizlere has daire-i nuraniye çevrelerken Geobitzas'ın kafası üzerinde böyle bir şey yoktur,

- Geobitzas'ın resmi üzerindeki yazıt koyu bir renkte iken imparatorların yazıtları erguvani harflerle yazılmıştır (Tóth 115),

- ilk bakışta kralın yazıtındaki "inançlı/sadık" ifadesi de bir tür bağlılık, vasallık iddia etmektedir. Ancak önemli Macar Bizantinolog olan Gyula Moravcsik *πιστός* kelimesinin siyasi değil dini sadakatı, yani Tanrı'ya olan inancı kastettiğini gösterdi (Moravcsik 36-37). Yani söz konusu kelime sadece I. Géza'nın inançlı bir Hristiyan olduğunu anlatmaktadır.

Ancak, gördüğümüz gibi, taçtaki resimler Geobitzas'ı her bakımdan iki imparatora göre daha aşağı bir mertebede gösterilmiştir.

Neden Turkiya'nın kralı? 8'inci ve 10'uncu yüzyıllar arasında Macarlar, Bizans kaynakları tarafından genellikle "Turk" (yani Türk) diye adlandırıldı (Moravcsik 33-35). Bunu göz önünde bulundurarak anlıyoruz "Turkiya kralı" ifadesini (Bahaeddin Özkişi, Macarların aslen Türkçe konuştuğu düşüncesini bu yazıdan almış olabilir).

Macar tarihinde bir başbuğ ile iki tane kral Géza adını taşımıştı. Başbuğ Géza (970 civarı-997) ilk kral I. István'ın babası idi ancak kendisi kral olmadı. I. Géza 1074 ve 1077, II. Géza ise 1141 ve 1162 arasında hüküm sürdü. Corona Graeca'nın yapılış tarihine ve üzerindeki diğer iki hükümdarın yaşam ve saltanat dönemine bakarsak taçın üzerindeki resim Géza adı taşıyan Magnus (Büyük) denilen I. Géza'yı resmektedir (Moravcsik 30-31, Tóth 111). Macaristan kralı I. Géza, Mihail Dukas'ın müttefikiydi, eşi ise adı bilinmeyen bir kadın idi ve Synadenos adlı, imparatora yakın soylu bir Bizanslı aileden geliyordu (Moravcsik 41-42). Araştırmalar Yunan tacının Bizans İmparatoru Mihail Dukas tarafından Bizans doğumlu bu kraliçeye hediye olarak gönderdiğini göstermektedir (Tóth, Szelényi 28). Yani esasta Corona Graeca bir kadın tacı idi (Tóth, Szelényi 27). Tacın bir kadın tacı olduğunun bir başka kanıtı da ön tarafındaki yuvarlak ve üçgen süslerin hiçbir Avrupalı erkek tacında bulunmaması ancak Bizans imparatoriçelerinin taçlarına özel olmasıdır (Tóth, Szelényi 27). Tacın nasıl Macaristan'a geldiği hakkında sabit kanıtlar yoktur. Ama muhtemelen İmparator Mihail Dukas, Géza'nın eşine bir hediye göndermek istemiş, bu nedenle hazinesinde bulunan daha önce yapılmış Bizans kadın taçlarından birini seçmiş ve üzerine İsa'nın, baş meleklerin, azizlerin ve hükümdarların resimlerini yaptırıp üzerine monte ettirmiştir (Tóth, Szelényi 26-27).

Aynı zamanda I. Géza, başka hükümdarlara (bu durumda Bizanslı imparatorlara) göre daha alçak durumda tasvir edildiğini gösteren ve üzerinde kendisinin bulunduğu bir taç takamazdı (Tóth, Szelényi 28). Çünkü bu onun onlara vasal olduğu anlamına gelirdi ki bunun hiçbir kanıtı yoktur (Tóth, Szelényi 28). Ancak eğer bunu karısına gönderilen bir kadın tacı olarak görürsek bu problemler tamamen çözülmüş olur (Tóth, Szelényi 28).

Bu nedenle Corona Graeca'nın kendi başına hiçbir zaman bir Macar kralının kafasına dokunmamış bir kadın tacı olduğu sonucu ortaya çıkar. Ancak Corona Latina ile birleştirdikten sonra Macar kralları tarafından takılmaya başlandı (Tóth 198). Son araştırmalar, Géza'nın eşinin Bizans'tan hediye olarak aldığı emayı resimlerle süslenmiş kadın tacının Macar Kutsal Tacı'nın oluşturulmasında kullanılmasının, o dönemde Avrupa'daki kralların ve imparatorların *kamelaukion*

tipi kapalı taçlar kullanmaya başlamasından kaynaklandığını göstermektedir (Tóth 198). Yani I. Géza'nın eşinin tacı, böyle bir tacın yaratılması için o dönemde Macaristan'da bulunan en uygun taçtı (Tóth 189).

Bugün, tacın iki parçasının Doğu ya da Batı etkisiyle mi birleştirildiğini kesin olarak söylemek mümkün değildir (Tóth 198). Eğer bu Bizans etkisinden kaynaklanıyorsa çocukluğunu ve gençliğini Bizans'ta, İmparator Manuel Comnenus'un sarayında geçirmiş olan Béla III (1172-1196) döneminde gerçekleşmiş olmalıdır (Tóth 198). Bu, iki en önemli hipotezin biridir. Diğer hipoteze göre Corona Latina ile Corona Graeca'nın birleştirilmesi Batı etkisi ile gerçekleştirildi, kral Kálmán'ın (1096-1116) döneminde (Tóth 198).

Kanıtların çoğu ikinci teorinin en olası olduğuna işaret etmektedir: yani Corona Latina, Kral I. Kálmán döneminde Corona Graeca'ya birleştirilmiştir (Tóth 198). Kálmán'ın hazinesinde, yukarıda anlatılan değerli altından yapılmış Corona Graeca bulunmaktaydı. Ancak bu tacın Macarların Hıristiyanlığa geçmesinde aslan payına sahip olan ilk Macar kralı István ile hiçbir ilgisi yoktu. Ancak Hıristiyan inancına göre azizlerin kutsal emanetleriyle bir şekilde temas eden her şeyin kutsandığının da farkındaydı (Tóth 198). Bu yüzden, sonra Corona Latina denilecek olan, daha önce bahsettiğimiz rölikerin üst kısmını oluşturan ortalarında birleştirilmis iki altın çemberi söküp, Corona Graeca ile birleştirmeye karar verdi ve böylece o dönemde imparatorların giymeye başladığı taç türü olan, o dönemde *kamelaukion* denilen kapalı bir taç elde etti (Tóth 187-195). Böylece taç hazırdı. Sonra, kral Kálmán, 12'nci yüzyılın ilk yıllarından birinde Győr'ün Piskoposu Hartvik ile Aziz István'ın biyografisini yeniden yazdırdı (Kristó 51-52). Bu biyografiye göre Hristiyanlığı kabul eden Lehistan hükümdarı olan Miesko'ya Papa bir taç göndermek istedi. Ancak rüyasında Tanrı, meleğinin yoluyla, o tacı Miesko'nun yerine István'a göndermesini emretti: "Bil ki yarın, günün ilk saatlerinde, bilinmeyen bir ulustan sana elçiler gelecek ve senden hükümdarlarına bir kraliyet tacı ile apostolik kutsamanı talep edecekler. Bu nedenle, yaptırdığın tacı, onların istediği gibi hükümdarlarına göndermekle gecikme. Çünkü bu tacın [...] onun [Aziz István'ın] hayatında kazandığı erdemleri için ona layık olduğunu bil." Ve öbür gün István'ın elçisi geldi ve hükümdarının birçok halkı Hristiyanlığa kazandığını anlatınca, Papa şunları söyledi: "Ben [sadece] havariselim, ama Mesih'in, onun [Aziz István'ın] aracılığıyla bu kadar çok halkı [Hristiyanlığa] dönüştürdüğü için, o [István], da haklı olarak Mesih'in havarisidir. Bu nedenle, ilahi lütfun ona öğrettiği gibi kiliselerin ve halkının her iki yasaya göre yönetimini ona emanet ediyoruz" ("Hartvik") Bu sözlerin anlamı: Macarların kralı tacını, papalığın iradesine karşı, bizzat Tanrı'dan almıştır (Tóth, Szelényi 9). Bunun mesajı: Macaristan'ın kaderi imparatorlara ya da papalara bağlı değildir, sadece Tanrı'nın elindedir. Yaklaşık 1080 yılında yazılmış olan Aziz István'ın birinci biyografisinde bu ya da benzer bir hikâyeden bahsedilmediğini belirtmek önemlidir ("Szent István király Nagy legendája"). Eğer böyle bir hikâye daha önce var olmuş olsaydı, kesinlikle Aziz István'ın ilk/büyük efsanesine dâhil edilirdi.

O andan itibaren taç, Aziz István ile giderek daha yakından bağlantılı hale geldi (Katona 10, Teszelszky 30-31). Kraliyet gücünden yasal olarak daha üstün, Macar kralının Tanrı'dan gelen egemenliğinin ve Macar ulusunun bağımsız

devletinin bir sembolü oldu (Teszelszky 228) ve birçok kez yabancı hanedanların üyeleri tarafından giyilmesine rağmen, bu anlamını her zaman korumayı başardı (Varga 121-122).

Yukarıda gördüğümüz gibi, Kral Kálmán zamanında yazılan Hartvik Efsanesi'nin Corona Latina ile Graeca'nın birleştirilmesinde rol oynadığına dair kesinlik olmasa da Macar tacının Kutsal Taç olarak adlandırılmasında ve bu nesnenin dinselliğe yakın bir saygınlık kazanmasında bu yazının önemli bir rol oynamış olması muhtemeldir.

Kutsal Taç'ın özel, mistik bir obje olduğunun halk arasında yayılan inancını onun bir taçlandırma (ya da süluk) tacı olması daha da güçlendirdi (Moravetz 1). Bu tip taç, diğer, her zaman kullanılabilen taçlara göre, kralın başına sadece bir kez, taçlandırma töreni sırasında yerleştirildi ve daha sonra güvenli bir yere götürüldükten sonra ancak bir sonraki hükümdarın taç giyme töreninde tekrar çıkarılırdı. Taç giyme törenleri dışında, her zaman iyi korunan demir bir kutuda saklanır, güvenli bir yerde tutulur, 15. yüzyıldan itibaren taç muhafızları tarafından korunur ve kimse tarafından dokunulmaz ya da görülmezdi. Taç giyme töreninde bile sadece çok dar bir çevre tarafından görülebiliyordu.

Taç giyme töreni sırasında onu sadece iki kişi eline alabilirdi: Macaristan'ın en önemli ruhî lideri olan taçlandırmayı yöneten Estergon (Macarca Esztergom) Başpiskoposu ve Kalocsa Başpiskoposu (16. yüzyıldan itibaren onun rolünü Macarca *nádor* ya da *nádorispán* dedikleri palatin üstlenmiştir) (Timon 33-34).

Teamül hukukuna göre muteber bir taç giyme töreni için üç temel koşulun yerine getirilmesi gerekiyordu:

- Kutsal Taç ile yapılmalıydı,
- Taç giyme töreni Székesfehérvár'daki Meryem Ana Bazilikası'nda yapılmak zorundaydı,
- Taç giyme törenine Estergon Başpiskoposu'nun yürütmesi gerekiyordu (Tóth, Szelényi 15).

Bu koşullardan en önemlisi Kutsal Taç ile taç giymekti. Eğer kral, Kutsal Taç'a sahip olmadığı için onunla değil de başka bir taçla taçlandırılırsa Kutsal Taç'ı yeniden elde etmek ve onunla yeniden taçlandırılmak için mümkün olan her şeyi yapmak zorundaydı. Örneğin kral I. Károly (1301-1342) iki kez (1301, 15 Haziran 1309) taçlandırıldıysa bile, bunlar Kutsal Taç ile yapılmadıklarından dolayı, şimdi onunla, üçüncü kez de taç giymek zorunda kaldı (Kádár 163, 189). Kral Mátyás Corvinus (1458-1490) ise kendisinin 14 Ocak 1458'de kral ilan edilmesine rağmen, Kutsal Taç'ın, 1440'ta çalındığı ve ülkeden çıkarıldığından dolayı, Kutsal Roma İmparatorluğu'nda olduğu için taç giyme töreni için altı yıl beklemek zorunda kaldı (Pálosfalvi 148-159). Kutsal Roma İmparatoru III. Frederik ile yaptığı bir anlaşma ve yüklü miktarda para ödemesinin sonucunda Kutsal Taç'ı geri aldıktan sonra Estergon Başpiskoposu Kral Matyas'ı Székesfehérvár'daki Meryem Ana Bazilikası'nda 29 Mart 1464'te onunla taçlandırdı (Pálosfalvi 159-161).

Taç giyme töreni sırasında ortaya çıkan olağandışı olaylar ülkenin ve ulusun geleceği için büyük felaketlerin habercileri olduğuna dair bir inanç vardı. Örneğin papaz György Szerémi, 1548 civarında yazdığı *Epistola de perdicione regni*

Hungarorum (Mektup Macarların Krallığının Yıkılışı Hakkında) adlı kroniğine göre János Szapolyai'nin 11 Kasım 1526'daki taç giyme töreninin sırasında tacın başından iki defa kaymasını kötü bir alamet olarak gösteriyor (Wenzel 138)[i]. Sonraki nesiller hür Macaristan'ın yıkılışını ve sonraki on yıllarda ülkenin Avusturyalılar ve Osmanlılar arasında parçalanışını Szapolyai'nin başından kayan Kutsal Taç'ın önceden haber verdiğini iddia ediyorlardı. Aynı şekilde, son Macar kralı IV. Károly'un 30 Aralık 1916'daki taç giyme törenini ve bunu izleyen, ülkesinin özgürlüğünü ve birliğini koruyacağını sembolize eden kılıçla dört anayöne doğru vurma töreninde Kutsal Taç başından kaydı (Gerő 61). Yıllar sonra bunu çok insan Macaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'nda iki yıl sonraki bozgununu, krallığın sonunu ve 1920'deki Trianon Barış Anlaşması'nın sonucunda topraklarının üçte ikisinin kaybetmesinin alameti olduğunu düşündü (Szász 64).

Kutsal Taç'ı çevreleyen mistik hürmete bir de çalınması, kaybı, birçok kez gömülmesi ve defalarca yok olmanın eşiğine getirilmesine rağmen her seferinde kurtulması gibi olaylarla dolu uzun ve maceralı bir geçmişi vardır (Katona 46-588). Bu makalenin konusu olmadığı için bu özel nesnenin maceralarla dolu tarihi ile ilgili ayrıntıya girmeyeceğiz. Ancak örnek olarak sekiz ya da dokuz yüzyıl süren varlığı sırasında çalınma, kurtarma veya gasp nedeniyle Kutsal Taç'ın 135 yıl boyunca Macaristan'ın dışında bulunduğunu ve hatta Stalin'in eline geçmesini önlemek için 23 Mart 1953 ve 4 Ocak 1978 tarihleri arasında Amerika Birleşik Devletleri'ne bile sürgüne gittiğini belirteceğiz (Pálffy 10-16).

Macaristan Kutsal Tacı kültü, halkın onunla ilgili inançları ve kralın taçlandırma törenine bağlı adetler olmaktan çıkıp resmi bir devlet idari ve hukuki bir sistem olarak 1514'te Kutsal Taç Doktrini'nde (Szent Korona Tan) berraklaştı (Hollósi 114-117). Kutsal Taç doktrini yüzyıllar boyunca, sözlü gelenekte devam eden bir kamu hukuku ("anayasa hukuku") doktrini olup onu ilk kez krallık hâkimi István Werbőczy (yaklaşık 1458-1541) yazıya geçirdi ("Tripartitum"). Doktrinin çıkış noktası Macar devletinin kral ve ulustan oluştuğunun düşüncesidir (Biró 171). Orta çağda bir ulusa ait olmak kişinin anadiline göre değil soylu sınıfına ait olup olmamasına göre belirleniyordu (Gángó 82-83). Devletin iki ana kişisel bileşeni olan kral ve ulus birlikte "Kutsal Tacın bütün vücudu"nu oluşturmaktadır (Biró 170-171). Bir yandan ulusun üyelerinin devletin yönetiminde Taç'ın onlara verdiği hak ile katıldığı diğer yandan da Kral'ın iktidarını kendi hakkı ile değil "Taç'ın hakkı" ile kullandığı anlamına gelir (Biró 170). Dolayısıyla taç giyme töreni resmi bir eylem değil bir kamu hukuku eylemiydi: Taç giyme töreniyle birlikte kraliyet gücü taçtan krala devredilmiş oluyordu (Hollósi 115). Bu nedenle doktrinin temel unsuru, Macaristan'da iktidarın tek bir hükümdar kral ya da despot elinde olmaması fakat kendisi ve ulusu arasında bölünmesidir (Biró 171).

Werbőczy, 1514'te yayınlanan *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae* (Meşhur Macaristan Krallığı'nın üç bölümlü örf ve adet hukuku) adlı eserinde, güç paylaşımının fikrini, devlet iktidarının sembolü olan Kutsal Taç'ı ve devletin organik bir oluşum olmasının düşüncesini birleştirerek bu doktrini oluşturmuştur (Hollósi 115). Organik devlet anlayışı, yani devletin canlı bir bedene benzetilmesi, antik çağda ortaya çıkmış ve Orta Çağ'da Kilise devleti Mesih'in bedenine benzetmişti (Hollósi 115). *Tripartitum*'un en sık alıntılan bölümlerinden

biri hükümdar ve soyluların karşılıklı bağımlılığından, yani iktidarın paylaşımından bahseder:

"*Çünkü prens yalnızca soylular tarafından seçilir ve soylular yalnızca prens tarafından soylu yapılır ve soylu payesiyle süslenir.* [...] *Bu soylular* [...] *kutsal tacın üyeleri olarak kabul edilirler*" ("Tripartitum").

Son cümle, Werbőczy'nin insan bedeni yerine Kutsal Taç'ın bedenini koyduğu organik devlet anlayışını yansıtmaktadır. Yani Kutsal Taç Macar Krallığı'nın ta kendisidir (Veritas).

Şimdi Bahaeddin Özkişi'nin romanında Macar Kutsal Tacı ile ilgili yazılanları bu nesnenin ilgili, buraya kadar sıraladığımız detaylar ile karşılaştırırsak bu konuda yazarın oldukça doğru bilgileri olduğunu görüyoruz. Asıl soru, yazarın bu bilgileri nereden aldığıdır? Belki de Türkiye'de yaşayan ya da Türkiye'yi ziyaret eden Macarlardan. Bu ihtimal dışı değil. Çünkü özellikle 1956 Macar Devrimi'nin Sovyet ordusu tarafından bastırılmasından sonra yüzlerce Macar mülteci Türkiye'ye sığındı (Çalik 40-41). Dolayısıyla yazarın 1956'dan sonra Türkiye'ye kaçan Macarlarla tanışıp konuşmuş olması ve onlardan Macar Kutsal Tacı hakkında bilgi almış olması mümkündür. Ayrıca, Özkişi'nin Kutsal Taç hakkında Türkiye gazetelerinde yazılar ve makaleler okumuş olması da mümkündür. Örneğin 1950 yılında *Hafta* dergisinde *Macar Kraliyet Tacı* başlıklı bir makale çıkmıştır (Hafta 30-31). Bu makalede Macaristan kraliyet tacının maceralarla dolu tarihinin birkaç önemli olayını anlatıp onun Macarlar için adeta kutsal bir obje olduğunun altını çiziyor:

Tarih, acaip maceralardan kat'iyen kısır değildir. Fakat dünya yüzünde, Macar Krallık tacı kadar mühim ve büyük sergüşetler geçirmiş bir taç, bir tane daha gösterilemez. İşin asıl garip tarafı aslında şuradadır, ki Macar Krallık tacı, bütün diğer krallık taçlarından daha müstesna ve daha mutena bir durumdadır. Siz hiç, Krallardan daha mühim ve daha nüfuzlu bir taçtan bahsedildiğini duydunuz mu?.. Macar Krallık tacı böyledir.

Bu taç, 1000 yılının çocuğudur. [...] *Efsane midir, hakikat midir bilinemiyor. Macar Krallık tacını, papa İkinci Silvestr yaptırmış ve ilk Macar Kralı Birinci Stefan'a giydirmiş. 1001 yılı 15 Ağustosunda da Stefan, Macar tahtına çıkmış.*

Aradan 30-40 yıl henüz geçmeden, Macar Krallık tacına ulvî ve kudsî bir mevki verilmeğe başlandı. Halk, bu taçta bir fevkalâdelik bulunduğuna ve Macar milletinin kaderinin bu taca bağlı olduğuna inanıyordu. Şurası muhakkaktır, ki bu taç, daima, Macar Krallarının alın yazısında mühim roller oynadı. Taç, daima mücadelenin ortalık yerindeydi. Çalındı, kaçırıldı ve hattâ rehine bile verildi... Ve dört defa da toprağa gömüldü! [...] (Hafta 30)

Bu makaleyi okuduğumuzda makale ve roman arasında Kutsal Taç hakkındaki bilgiler açısından benzerlikler ve farklılıklar olduğunu görebiliriz. Her ikisi de tacın Macarlar için kutsal ve mistik bir nesne olup kral üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğunun ve hatta ulusun ve ülkenin kaderini belirlediğinin altını

çiziyor. Farklılıklara bakarsak roman Aziz István'ı bu adın kaynağı olan Yunan Stephanos isminin Fransız varyantıyla Etiyen (Özkişi 84) diye adlandırırken makale Stefan (Hafta 30) diye yazmaktadır. Ya da Macar Tacı'nın, Corona Latina ile Corona Graeca olmak üzere iki parçadan oluştuğu ve Yunan Tacı üzerinde "Turkiya kralı" yazıldığı hakkında makalenin yazarının haberi yoktu. Bu farklılıklara bakarsak yazarın okumadığını ya da bunun yanında bu konu ile ilgili başka yazılar da okuduğunu düşünebiliriz. Ama Özkişi'nin bu makaleyi okuyup okumadığına daha kesin bir cevap almak istersek o zaman her iki yazıda da aynı hatanın bulunup bulunmadığını kontrol etmemiz gerekiyor. Örneğin, hem makale (Hafta 30) hem de roman (Özkişi 84) Papa II. Silvester'nin István'ı Kutsal Taç veya tacın üst kısmı ile taçlandırdığı iddiasında yanılmaktadır. Roman ile makalede Kutsal Taç hakkında gördüğümüz bu ortak yanlış ve benzerlikler ile farklılıklar şunu gösteriyor ki Özkişi, Macarlar için önemli bu nesne hakkında, sözlü veya yazılı olsun, birçok kaynaktan bilgi elde etmiş olabilir. Bu ve benzeri makaleleri okuyan Özkişi'nin aklına Kutsal Taç'ı romanına dahil etme fikri gelmiş olabilir. Ayrıca, Aziz István'ın adının Fransızca Etiyen diye yazması, onun Macar tarihi ile ilgili Fransızca kaynaklar da kullandığını da muhtemel kılıyor.

Sonuç olarak söyleyebiliriz ki Bahaeddin Özkişi, Macar Kutsal Tacı ve Orta çağ Macar halkının bu konudaki inançları hakkında hem doğru, otantik, hem de yanlış bilgilerin çoğunu okumuş ancak bu bilgileri elbette kendi edebî hayal gücüne, ayrıca Türk-İslam anlayışına ve romanın mesajına göre yorumlamış ve sunmuştur.

Kaynakça

Aydın, Hatice. "Manuel Komnenos'un İmparatorluk Tahtına Çıkmadan Önceki Hayatı (1118-1143)." *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 39, (2022): 71-97.

Biró Zsófia. "A nemzeti királyválasztói jog és a Szent Korona-tan alakulása 1301 és 1526 között." *Tavaszi Szél 2017 tanulmánykötet I.* : 162-172.

Bojtor István. *Bibliai és teológiai fogalmak szótára*. Sárospatak: Kazinczy Ferenc Társaság, 2015.

Çalik, Fatma. "Soğuk Savaş döneminde Türkiye Macaristan İlişkileri." *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 4/2 (2015): 33-60.

Eckhart Ferenc. *Macaristan Tarihi*. Terc. İbrahim Kafesoğlu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1949.

Gángó Gábor. "Mi a nemzet? – A népek életéről és haláláról." Mindentudás Egyeteme, 2. Budapest: Kossuth Kiadó, 2004. 75-94.

Gerő András. "Reprezentációk olvasata." *„Fogadd a koronát…"Ünnep és válság, hagyományok és reformkoncepciók.* Ed. Barna Gábor. MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport. A Vallási Kultúrák Könyvei. 46. Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2021.

Gezgin, Faruk. "Bahaeddin Özkişi'nin Balkanlar ve Rumeli Üzerine Tarihî Romanları: Köse Kadı ve Uçtaki Adam." *Túrkologia-Türkoloji*, nr. 5 (97) (2019): 41-67.

Győrffy György. ““Szent István koronája” az Árpád-korban”. *Vigilia*: 8/49 (1984): 580-585.
Halman, Talât Sait (ed.). *Türk edebiyatı tarihi*, 4 cilt. İstanbul: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.
“Macar Kraliyet Tacı.” *Hafta* 25 Ağustos 1950, Sayı 48: 30-31.
Hollósi Gábor. “A Szent Korona-tan. Jelkép vagy fogalom?” *Rubicon*. 7-8/29, 2018 július-augusztus: 114-117.
Kádár Tamás. “Harcban a koronáért. (II.) I. Károly (Róbert) király uralkodásának 1306–1310 közötti szakasza.” *Történeti Tanulmányok XXV*. Ed. Miru György, Novák Ádám, Bacsa Balázs Antal. Debrecen: Debreceni Egyetem, 2017. 126-192
Katona Tamás (ed). *A korona kilenc évszázada*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1979.
Kristó Gyula. “A nagyobbik és a Hartvik-féle István-legenda szövegkapcsolatához.”*Acta Universitatis Szegediensis: acta historica*, (1990): 43-62.
Moravcsik Gyula. *A magyar Szent Korona görög feliratai*. Budapest: MTA, 1935
Moravetz Orsolya. *A magyar Szent Korona*. Nemzet Főtere Füzetek. Budapest: Országház Könyvkiadó, 2019.
M. Varga Benedek. “A kontinuitás szimbolikus konstrukciói Mária Terézia koronázási ünnepségén.”M*etszetek-Társadalomtudományi Folyóirat* 1/3 (2014): 117-130.
Özkişi, Bahaeddin. *Köse Kadı*. İstanbul: Çağdaş Basımevi, 1979.
Özkişi, Bahaeddin. *Uçtaki Adam*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012.
Papp Klára. “Thököly Imre politikai pályája és felkelése.” *A Bocskai István Múzeum Évkönyve IV*. Hajdúszoboszló: Bocskai István Múzeum, 2018. 155-178.
Pálffy Géza. “A Szent Korona tizenegy hazatérése (Bevezető)” *A Szent Korona hazatér - A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205-1978).* Ed. Pálffy Géza. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2018. 9-41.
Pálosfalvi Tamás. “Koronázástól koronázásig. A korona elrablása és hazatérése (1440-1464)”. *A Szent Korona hazatér - A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205-1978).* Ed. Pálffy Géza. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2018. 125-165.
Szász Zoltán. “ Bánffy Miklós erdélyi Magyar Története.” Korunk, 3. évfolyam, XXVI/8 2015: 63-70.
Szilágyi Szilárd. “A magyarok egy török történelmi regényben.”A*z idegenség diskurzusai*. Ed. Lajos Katalin-Tapodi Zsuzsa, Státus Kiadó-Erdélyi Múzeum-Egyesület, Csíkszereda-Kolozsvár, 2017. ISBN 978-606-661-068-1 ISBN 978-606-739-083-4
Teszelszky, Kees. *Az ismeretlen korona*. Pannonhalma: Bencés Kiadó, 2009
Timon Ákos. A Szent Korona elmélete és a koronázás.1916.Budapest: Stephaneum Nyomda R.T. 1920
Tóth Endre. *A magyar Szent Korona és a koronázási jelvények*. Budapest: Országház Könyvkiadó, 2018.

Tóth Endre, Szelényi Károly.A magyar Szent Korona. Budapest: Kossuth Kiadó, 2015.

Wenzel, Gusztáv. *Szerémi György II. Lajos és János királyok házi káplánja emlékirata Magyarország romlásáról, 1484 - 1543*. Monumenta Hungariae historica. Scriptores = Magyar történelmi emlékek. Írók, 1. Pest: Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya, 1857.

İnternet Kaynakları

"List of Emperors" Encyclopaedia Britannica Online. 03 Şub. 2024. https://www.britannica.com/topic/constitutional-monarchy

"Szent István király legendája Hartvik püspöktől"Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez – Középkor (1000-1530).03 Şub. 2024. https://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/madasszgy/index.php?file=042_055_Hartvik#_ftnref3

"Szent István király Nagy legendája." "Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez – Középkor (1000-1530).03 Şub. 2024. https://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/madasszgy/index.php?file=032_038_Istvan_Nagy_legenda

"Tripartitum." Universitas Scientiarum Szegediensis - Szegedi Tudományegyetem. 03 Şub. 2024. https://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm

Veritas Intézet. Történetkutató Intézet és Levéltár. Hollósi Gábor. Mi az a „Szent Korona-tan"? 03 Şub. 2024.
(https://veritasintezet.hu/hu/mindennapi-tortenelem/6309-mi-az-a-szent-korona-tan)

„CERBUL DE AUR”/„FRATE ȘI SORĂ”: O METAFORĂ A DUALITĂȚII LATURII INSTINCTIV-RAȚIONALE UMANE ÎN BASMUL EUROPEAN ȘI TURCESC

Cristina-Ileana ROGOJINĂ
Universitatea Ovidius din Constanța

Abstract: *Brother and sister, an ATU-450 type fairy tale, it is largely known throughout Europe and Asia, featuring the story of two sibling that were forced to leave their home and find shelter in the woods. This fairy tale depicts how an alliance between two people can lead to a happy ending but, beyond this, it also illustrates the metaphor of the human instinctive-rational side duality. Therefore, this paper's aim is to details a psychoanalytic interpretation of the fairy tale's German, Romanian and Turkish versions and to point out the similarities and distinctions between them.*

Keywords: *fairy-tale; folklore; brother and sister; metaphor; instinctual; rational; duality;*

Frate și soră, basm european încadrat de către folcloriști în categoria ATU-450[23], este prezent în folclorul tuturor popoarelor europene, cu variante mult mai cunoscute și răspândite în Europa de Est, spre deosebire de cele din Vest (Delarue: 376).

Prima atestare scrisă a basmului o regăsim în colecția lui Giambattista Basile (1848: 370-78), intitulată *Povestea lui Nennillo și Nennella*, în care se relatează aventurile celor doi copii goniți acasă din cauza mamei vitrege. Variante similare apar în colecțiile Frații Grimm (*Frate și soră*), Dumitru Stăncescu (*Cerbul de aur*), Alexander Afansyev (*Sora Alionushka, fratele Ivanushka*) sau Ignacz Kúnos (*Frate și soră*). Structura variantelor este similară, existând totuși situații în care apar devieri de la basmul-tip, acestea fiind caracterizate prin introducerea unor motive noi, în urma contaminării formei de bază cu alte basme. Cu toate acestea, versiunile pot fi rezumate astfel:

Duși în pădure de către tată sau epuizați de existența grea impusă de către mama vitregă, personajele principale, un frate și o soră, caută refugiu și alinare în pădure. După o noapte petrecută acolo, băiatul este bântuit de sete și cei doi pornesc în căutarea unei surse de apă, deși toate izvoarele și apele sunt vrăjite. În narațiunile pe care le avem în vedere în această cercetare (din colecțiile Frații

[23] Clasificarea Aarne-Thompson-Uther, categoria 400-459: Supernatural or Enchanted Wife (Husband) or Other Relative; 450: Brother and Sister.

Grimm, Dumitru Stăncescu, Ignacz Kúnos), băiatul fie bea apă dintr-un izvor, fie dintr-o urmă de animal, cu toate că sora insistă să își astâmpere setea pentru că se va transforma într-un animal sălbatic. Ca în orice basm în care cifra trei sau multiplul cifrei trei are valențe simbolice, fratele nu ascultă cel de-al treilea avertisment al surorii și bea apa care îl transformă într-un căprior/cerb. Pe măsură ce sentimentul inițial de disperare cauzat de metamorfoza băiatului trece, copiii decid să trăiască în pădure pentru totdeauna, fata asumându-și sarcina de a-i purta de grijă fratelui și de a păstra intactă legătura de familie.

Deși după această secvență apar cele mai importante diferențe între variantele europene și cea turcească, subliniindu-se destinul fetei și modalitatea prin care aceasta ajunge să și-l îndeplinească, în toate narațiunile ea se căsătorește cu regele-vânător/fiul de împărat, continuând să se îngrijească de fratele său.

Auzind de norocul fetei vitrege, maștera sau, în unele variante, o servitoare/ibovnică a împăratului, complotează și încearcă să o ucidă prin sufocare/otrăvire pe fata ajunsă regină/împărătească, cu scopul de a o substitui. Cerbul remarcă înșelătoria, sora este salvată și vrăjitoarea (a cărei formă este diferită în funcție de variantă) este pedepsită. Distrugerea vrăjitoarei restabilește echilibrul și fratele revine la forma umană inițială.

Finalul pozitiv al basmului nu numai că evidențiază triumful binelui asupra răului, dar ilustrează și însemnătatea alianței dintre frate și soră, care contribuie favorabil la obținerea acestui rezultat. Cu toate acestea, basmul prezintă încă de la început distincții clare de rol și de gen între cei doi protagoniști, lucru care îndreptățește investigarea celor două tipuri de comportament diametral opuse. Fratele, incapabil să își controleze instinctele, este privit ca latura animală, irațională a parteneriatului, căci bea apă din râul fermecat sau din urma de animal vrăjită, în ciuda avertismentelor primite, deci caută să își satisfacă imediat dorințele. Mai mult decât atât, în varianta din volumul Fraților Grimm, fratele insistă să plece la vânătoare, cu toate că el însuși este prada pe care regele o urmărește[24]. Latura rațională a perechii este reprezentată de către soră, capabilă să asigure supraviețuirea, și care, după capturarea cerbului, va asigura un viitor familiei prin acceptarea căsătoriei cu regele/ fiul de împărat, în ciuda morților simbolice pe care le va suferi. Tot ea este cea care, prin puterea rațiunii, este singura în măsură să stăpânească partea irațională, redată prin frate, prin legarea cu un brâu/lanț de aur[25].

În *The Uses of Enchantment. The Meaning and Importance of Fairy Tales*, Bruno Bettelheim interpretează din perspectivă psihanalitică basmul *Frate și soră* din colecția Grimm și afirmă că protagoniștii reprezintă natura disparată a *id*-ului,

[24] „Now it happened that the King of that country held a great hunt in the forest. The blowing of the horns, the barking of the dogs, and the lusty shouts of the huntsmen sounded through the wood, and the fawn heard them and was eager to be among them. 'Oh', said he to his sister, 'do let me go to the hunt; I cannot stay behind any longer', and begged so long that at last she consented" (Grimm 79).

[25] „Then she untied her golden girdle and bound it round the fawn's neck and went and gathered rushes to make a soft cord, which she fastened to him; and then she led him on, and they went deeper into the forest" (Grimm 79).

ego-ului și a *superego*-ului, iar cheia către fericirea umană constă în integrarea celor trei. Cercetătorul deschide analiza prin semnalarea faptului că, în basmele de acest tip, între cei doi frați nu există deosebiri și sunt inseparabili[26], făcând o paralelă cu personalitatea copilului care, la început, nu este diferențiată, id-ul, ego-ul și superego-ul desprinzându-se ulterior din această „masă amorfă". În basmul în cauză, Bruno Bettelheim susține că fratele înfățișează aspectul pe cale de dispariție al unei unități esențial inseparabile, în timp ce sora ilustrează salvatorul, prin aspectul îngrijirii materne pe care și-l asumă.

Faptul că fratele devine echivalentul id-ului și sora a ego-ului și superego-ului este reflectat prin dorința de satisfacție imediată în cazul băiatului (instinctul) și prudența de care dă dovadă fata (rațiunea), reușind doar parțial să-și subordoneze fratele, căci acesta se transformă într-un căprior (spre deosebire de celelalte metamorfoze care puteau fi fatale pentru soră). Latura rațională controlează latura instinctuală, fiindcă sora îl leagă pe frate, iar pentru o perioadă trăiesc în pădure în armonie: „and if only the brother could have got back his own shape again, it would have been a charming life" (Grimm 51).

Dar rațiunea nu poate ține în frâu instinctul pentru totdeauna și Bruno Bettelheim explică următoarea secvență a basmului (perioada de neliniște care îl tulbură pe frate, cauzată de vânătoarea regală) prin integrarea incompletă a personalității. Fratele cere să fie eliberat ca să poată participa la vânătoare, iar sora cedează în urma insistențelor, deși obiectul vânătorii este propria persoană. Pe de altă parte, basmul ne spune că sora acceptă să intre într-o căsătorie cu regele ținutului doar cu condiția ca acesta să îi permită fratelui să o urmeze. Căsătoria, nașterea și moartea sunt praguri ale maturității pe care fata, devenită soție și mamă, le trece cu succes.

Bruno Bettelheim își încheie analiza afirmând că tendințele animalice ale omului (reprezentate epic prin transformarea în căprior) sunt eliminate în finalul basmului, iar acest lucru permite dezvoltarea calităților umane, discrepanțele dintre frate și soră sunt dizolvate/rezolvate prin reintegrarea în umanitate, în măsura în care cei doi sunt reuniți în forma umană (Bettelheim 112), fratele revine la forma inițială, se instalează starea de echilibru.

Acceptând interpretarea psihanalitică conform căreia fratele, reprezentarea id-ului inconștient în toate variantele de basm pe care le vom analiza în acest studiu, este condus de dorință și de satisfacție imediată, observăm că cedarea și încălcarea interdicției atrag nemijlocit pedeapsa, exemplificată în cazul său prin metamorfoză (în căprior/cerb, răul cel mai mic dacă ne gândim la celelalte posibile transformări, lup, tigru, urs etc.). Această transformare interpretată ca o regresie

[26] În basmul din colecția Grimm nu se menționează niciodată starea anterioară a celor doi frați, aflăm doar din lamentarea fratelui că plecarea de acasă apare ca urmare a relelor tratamente îndurate, al căror autor este mama vitregă: „Since our mother died we have had no good days; our stepmother beats us every day, and if we go near her she kicks us away; we have nothing to eat but hard crusts of bread left over; the dog under the table fares better," he gets a good piece every now and then" (Grimm 77). Prin urmare, Bruno Bettelheim pornește în investigația sa de la o presupunere: starea de echilibru, în care frații nu se diferențiază, este perturbată de moartea mamei biologice și apariția mamei vitrege.

cauzată de situațiile stresante, „evadarea” copiilor din casa părintească (e.g. plecarea de bunăvoie, în colecția Frații Grimm) poate fi tradusă ca eliberarea dintr-o existență greu de suportat și plecarea în necunoscut, în pădure, unde există suficiente pericole care pot periclita viața unui copil. Abilitățile de supraviețuire cu care băiatul este înzestrat sunt reduse la instincte animalice până când el este salvat prin corecturile pe care superego-ul le efectuează. Superego-ul este redat în narațiune prin soră, capabilă de a distinge între bine și rău, posesoare a rațiunii „care ascultă” și competentă în a lua deciziile corecte.

Lucrurile se complică atunci când avem în vedere mai multe variante ale basmului-tip, în special dacă acestea provin din zone și culturi diferite. Analizând narațiunile care apar în colecțiile Frații Grimm, Dumitru Stăncescu și Ignacz Kúnos, am remarcat o serie de diferențe și similarități în ceea ce privește tratamentul femeii în basme, redate sintetic în următorul tabel:

Nr. crt.	Colecția Frații Grimm	Colecția Dumitru Stăncescu	Colecția Ignacz Kúnos
	Copiii pleacă voluntar de acasă	Copiii se pierd în pădure	Copiii pleacă voluntar de acasă
	Fata este independentă	Fata este dependentă de frate	Fata este dependentă de frate
	Găsesc refugiu într-o cabană	Fata locuiește într-un hamac improvizat (legat de coarnele cerbului/într-un arbore)	Fata locuiește într-un hamac improvizat (într-un arbore)
	Încuie ușa cabanei	Stă la înălțime	Stă la înălțime
	Este preocupată de subzistență, în timp ce fratele mai copilărește	Depinde de frate	Depinde de fratele vânător
	Își „leagă” fratele	-	-
	Pleacă de bunăvoie cu regele	Este păcălită să coboare din culcuș și răpită	Este păcălită să coboare din culcuș și răpită
	Este salvată de către rege	Este salvată de către fratele cerb	Este salvată de către fratele cerb

Tabelul 1. Asemănări și deosebiri între cele trei colecții

Basmul-tip *Frate și soră* trebuie citit, pe de-o parte, ca o narațiune a anxietății și, pe de altă parte, ca o narațiune a maturizării. În toate cele trei variante de basm analizate remarcăm că teama este starea de spirit predominantă în prima parte a narațiunii. Teama de abandon și suferința ca urmare a părăsirii, resimțită de două ori în *Cerbul de aur*, este codificată prin plâns:

„Și când s-a pitit moșu de ei, ca să se piarză, și s-au pus bieții copii pe jos pe o buturugă plângând că se vedeau în desiș”; „Au stat ei, bieții, cât au stat, cu frică,

tremurând vargă că urlau și răgeau fiarele de ți se făcea părul măciucă pe cap, plângând de să fi muiat inima cuiva, de cremene să fi fost; dar ce să facă? Ei au plâns, ei au tăcut" (Stăncescu 14).

În colecția Frații Grimm, teama nu survine din cauza abandonului, așa cum se petrece într-o altă variantă a basmului, *Hansel și Gretel*, căci cei doi copii pleacă de acasă de bunăvoie, viața în pădure, unde există pericole, fiind totuși mai bună decât alternativa, viața sub același acoperiș cu mama vitregă. Varianta turcească este interesantă sub aspectul plecării de acasă a copiilor, întrucât băiatul – Padishahul – este cel care inițiază autoexilul, își îndeamnă sora să plece împreună în lume, rușinea fiind motorul generator al acțiunii:

„Once upon a time there was an old Padishah who had a son and a daughter. In due time he died, and his son reigned in his stead, and it was not long before the young man dissipated the whole fortune bequeathed by his father. One day he said to his sister, 'My dead, we have spent all our fortune. If it should become known that we have no money we should have to leave this neighbourhood, as we could never look anyone in the face. We had better go away quietly now, before it is too late'. So, they gathered their belongings together, and left the palace secretly in the night" (Kúnos 3).

La fel ca în basmul *Frate și soră* din colecția Fraților Grimm, plecarea de acasă este inițiată de către frate, doar că motivele acesteia sunt diferite. Proasta administrare a averii moștenite de către frate are consecințe și asupra surorii, care este nevoită să părăsească palatul deoarece fratele l-a substituit pe tată și este capul familiei, iar sora trebuie să îl urmeze. Spre deosebire de fata din basmul Fraților Grimm, la care notăm emanciparea (îl ghidează pe fratele imatur, decide singură dacă vrea să îl urmeze pe rege), sora Padișahului trebuie să se conformeze codului cultural și să își urmeze fratele oriunde l-ar purta pașii.

Teama de a nu fi ucise de propriul frate este resimțită de către protagonistele basmelor. Rugămințile lor amână transformarea în tigru sau lup (Frații Grimm) ori în vulpe sau urs (Dumitru Stăncescu), animale care creionează portretul părinților. Așadar, cruzimea tigrului, a lupului și a ursului o oglindesc pe aceea a mamei vitrege, care este violentă fizic și verbal cu copiii, în timp ce vulpea ilustrează, în cazul variantei românești a basmului, viclenia tatălui care îi duce pe frați în pădure pentru a-i abandona.

Transformarea fratelui în căprior/cerb apare ca urmare a încălcării interdicției de a bea apă. Dacă în varianta germană, sora este cea care *îl leagă* pe frate cu jartiera sa și îl conduce prin pădure până la adăpost (a se citi, din perspectivă psihanalitică, supune partea irațională), în varianta românească și cea turcească fratele-cerb își asumă rolul de protector al familiei, oferind fetei refugiu între coarnele sale și în arborele-casă, cele două basme fiind similare sub acest

aspect[27]. Atât în colecția Dumitru Stăncescu, cât și în colecția Ignacz Kúnos, sora este protejată de către frate și locuiește într-un loc în care nu poate fi vătămată de fiarele pădurii sau de alți oameni (în acest caz, vânători). Fratele și sora din colecția Frații Grimm găsesc refugiu într-o cabană abandonată, pe care o transformă în casă.

Următoarea secvență este iarăși diferită în ceea ce privește basmul german și cel românesc și turcesc. Deși, în toate cele trei povești, un rege ori fiu de împărat pornește la vânătoare și zărește un cerb minunat (un cerb de aur în varianta românească), și sora devine, în final, adevărata captură, cele trei narațiuni sunt divergente sub aspectul obținerii soției. În varianta Fraților Grimm se relatează cum fratele transformat în căprior insistă să fie „dezlegat" pentru a participa la vânătoarea regală. Chiar dacă este hăituit de către câinii de vânătoare și rănit pe parcursul a două zile, iese pentru a treia oară, în ciuda avertismentelor surorii, și este capturat, forțat mai apoi de către rege să îl conducă la cabana unde locuiește fata. În cazul celorlalte două narațiuni, fiul de împărat sau oștenii săi zăresc frumoasa fecioară și încearcă, prin diferite mijloace, să o determine să coboare din ascunzișul aerian.

O altă anxietate derivă din statutul de fecioară al personajului. În varianta germană, sora încuie ușa colibei de teama vânătorilor și îi impune fratelui să rostească o frază prin care îl va recunoaște la întoarcerea acasă:

„Return again in the evening, for I shall shut my door against the wild huntsmen, and, that I may know you, do you knock, and say, 'Sister, let me in' and if you do not speak I shall not open the door" (Grimm 79).

Vânătoarea regală prezintă un adevărat pericol pentru ambii frați, însă numai sora este cea care înțelege acest lucru și încearcă să își protejeze virtutea împotriva vânătorilor sălbatici („wild huntsmen"). Dacă avem nevoie de confirmarea temerilor sale sexuale, trebuie să ne amintim că zeița Venus este asociată cu vânătoarea, la fel cum Artemis, zeița vânătorii, este asociată cu aspectul virginal, vânătoarea rituală fiind și ea prezentă în riturile nupțiale la români (peținea)[28]. Faptul că sora se ascunde în spatele ușilor închise / culcușul improvizat la înălțime sugerează că aceasta dorește să își apere virginitatea, aspect semnalat prin valoarea simbolică a jartierei cu care își leagă fratele (Grimm 78).

[27] „Văzu cum venea cerbul cu rădăcini de da fetei să mănânce, cum o ajuta să se dea jos și o însoțea să se plimbe, cum o îngrijea, în sfârșit, și cum îl săruta ea și cum pe urmă, când era să plece cerbul, ea se suia în copac spre a nu întâmpina vreo primejdie" (Stăncescu 16); „'Sister' said the stag, 'climb the tree; I will go and endeavour to find food'. The maid accordingly climbed the tree, and the stag went foraging in the vicinity. Soon he caught a hare, which the sister prepared for their meal. In this the two lived from day to day until several weeks had passed by" (Kúnos: 4).

[28] În riturile nupțiale, mai exact în peținit, apare această orație de nuntă în care se descrie mirele ca vânător ce ia urma unei căprioare. Căprioara devine, la fel ca în cazul basmelor analizate, animalul-călăuză care îl ghidează pe vânător către casa viitoare mirese.

În varianta germană a basmului, fata este păcălită să deschidă ușa, dar acceptă mariajul și plecarea de bunăvoie cu regele, căci înțelege implicațiile căsătoriei și este momentul să își asume un alt rol, cunoaște deja dragostea necondiționată și devotamentul față de familie, prin urmare este gata să înceapă o nouă etapă a vieții. În basmul est-european, sora este păcălită să coboare din ascunzătoarea sa și răpită, dusă împotriva voinței la curtea fiului de împărat, cu care se căsătorește cu condiția ca fratele-cerb să-i fie alături:

„Dar cum i-a atins piciorul pământul, cum i-a pus baba un căluș de gură, a strigat pe argat, și urcând-o în căruță a dat bice și a intrat în goana cailor cu ea în curtea palatului împărătesc" (Stăncescu 17).

„She soon repented of her rashness, for hardly had she set foot upon the ground than the Padishah, who was hidden behind a tree, pounced upon her and carried her off to his palace" (Kúnos: 7).

Basmul *Frate și soră* trebuie, ca orice alt tip de narațiune inițiatică, citit ca un basm al maturizării, întrucât observăm o serie de schimbări de statut prin care trec personajele principale. În prima parte a basmului, copiii sunt inocenți și, pe deasupra, orfani de mamă (și de tată, în cazul basmului turcesc). Pentru că mama vitregă nu le asigură bunăstarea, ori risipirea banilor conduce la sentimentul de rușine și necesitatea părăsirii locuinței, fratele și sora pornesc la drum prin pădure și își schimbă astfel statutul în pelerini/călători. Călătoria în pădure și timpul petrecut acolo reprezintă, de fapt, o etapă intermediară care mijlocește, în cele ce urmează, o altă schimbare a statutului: metamorfoza în cerb/căprior, în cazul băiatului, care se întâmplă chiar la începutul călătoriei, și metamorfoza în femeie, în cazul surorii.

Acest basm, cu toate variantele sale, stă sub semnul metamorfozelor, al schimbărilor de statut fantastice și al căutării de sine. Psihanalitic vorbind, pădurea întruchipează un aspect al inconștientului descris în basme ca un loc magic, unde apele sunt fermecate și consumarea lor conduce la transformări remarcabile, periculoase sau inofensive. În această pădure în care copiii călătoresc (ei, la rândul lor, reprezentări ale id-ului, ego-ului și superego-ului), unde copacii sunt conținuturile vii ale inconștientului, apa înlesnește preschimbarea, deci modificarea statutului. Tot o astfel de apă magică o va readuce la viață pe tânăra împărătească/mamă la finalul basmului căci, prin calitățile ei materne (Jung 306-311), apa este elementul preformal din care iau naștere toate celelalte lucruri, ilustrând, totodată, și lumea morților. În același timp, apa este și ea un simbol al inconștientului, similar cu pădurea, care adăpostește creativitatea și „valoarea vieții" pe care eroul/eroina de basm o caută (chiar și fără să își dea seama).

Tot prin contactul cu apa împărăteasa va experimenta o moarte simbolică (sau chiar o moarte propriu-zisă). În varianta germană, împărăteasa naște un copil în timp ce împăratul este plecat la vânătoare. Aflând de norocul acesteia, mama vitregă, vrăjitoare vicleană, îi pregătește o baie cu aburi[29] și îi plănuiește moartea

[29] În majoritatea culturilor seculare femeilor lăuze li se recomandă băile de aburi pentru purificarea trupului.

astfel încât fiica ei, urâtă și cu un singur ochi, să îi poată lua locul surorii căpriorului:

„'The bath is ready, which will restore you and give you fresh strength: be quick, before it gets cold.' Her daughter being at hand, they carried the weak Queen between them into the room and laid her in the bath, and then, shutting the door, they ran off; but first they had made up an immense fire in the stove which must soon suffocate the young Queen" (Grimm 81).

În varianta românească a basmului, maștera este substituită de către o țigancă roabă, ibovnică a fiului împăratului, care, de supărare că acesta nu îi mai acordă atenție, urzește un plan ca să scape de tânăra soție și să îi ia locul:

„Numai o țigancă roabă, de fusese ibovnica feciorului de împărat, urzea plan să prăpădească pe biata fată, sora cerbului, de necaz că din pricina ei nici nu se mai uita feciorul de împărat la ea (...). Hoața de roabă nu scăpă prilejul, se duse la sora cerbului și o întrebă dacă nu merge cu ea la pădure să culeagă flori. Ea vru și plecară. Culeseră ce culeseră și nevestei feciorului de împărat i se făcu sete; daca i se făcu sete ceru țigancei apă, iar țiganca, care era pregătită cu de toate, puse pe furiș în cană niște prafuri și cum bău sora cerbului, cum căzu pe spate, galbenă ca șofranul la față.

Păsămite prafurile alea erau cu putere de adormeau, și țiganca se gândi că cum era adormită, de-o lăsa-o acolo în pădure, repede o vor nimici fiarele." (Stăncescu 18).

În basmul turcesc, soția sultanului este împinsă într-un elești de către o sclavă de culoare neagră și înghițită de un pește. Și de această dată, o persoană cu statut inferior de la curtea regală dorește să îi ia locul surorii cerbului, reușind să îl înșele, pentru scurt timp, pe tânărul Padișah:

„They lived altogether happily but for a black slave woman in the palace who was overcome with jealousy because the Padishah had chosen the maiden from the tree instead of herself (…). One day as she [the stag's sister] stood by the pond the slave darted from her hiding place and plunged her mistress headfirst into the water, to be swallowed by a large fish which swam in the pond" (Kúnos 8).

Toate aceste morți simbolice experimentate fac ca partea rațională a perechii să se cufunde în inconștient, doar pentru a fi salvată cu ajutorul părții instinctive, ilustrată prin cerb sau prin apelul la o figură autoritară masculină. „Readusă" la viață, tânăra soție trece încă un prag al inițierii; maștera și fiica ei, ori ibovnicele fiilor de împărați sunt pedepsite și, o dată cu uciderea lor, se ridică și blestemul aruncat asupra fratelui, care își recapătă astfel forma umană, restabilindu-se echilibrul.

În urma cercetării celor trei variante, conchidem că, din punct de vedere psihanalitic, basmul *Frate și soră / Cerbul de aur* înfățișează o metaforă a dualității

laturii instinctiv-raționale umane, căci personajele principale pot să constituie, așa cum Bruno Bettelheim a propus în studiul său, reprezentări ale id-ului, ego-ului și superego-ului, date fiind trăsăturile lor specifice. De asemenea, același basm este, pe de-o parte, o narațiune a anxietății, a temerilor generate din abandon și nesiguranța zilei de mâine și, pe de altă parte, o narațiune a maturizării, a integrării complete a componentelor personalității, care implică treceri succesive dintr-o stare într-alta, morți și renașteri simbolice. Deși sumar analizat sub acest aspect am observat că, din punct de vedere cultural, există o serie de deosebiri în ceea ce privește statutul femeii: dacă în versiunea germană sora este cea care acceptă rolul de protector, nu doar al unității familiale, ci și al propriei persoane (statutul de fecioară), în celelalte variante, fratele-cerb este cel care asigură protecție și hrană surorii.

Works Cited:

Basile, Giambattista and George, Cruikshank. *The Pentamerone, or the Story of Stories, Fun for the Little Ones ... Translated from the Neapolitan by John Edward Taylor. With Illustrations by George Cruikshank*. Translated by John Edward TAYLOR, London, 1848.

Bettelheim, Bruno. *The Uses of Enchantment. The Meaning and Importance of Fairy Tales*. ebook ed., Vintage Books, 2010.

Delarue, Paul. *The Borzoi Book of French Folk Tales*. Arno Press, 1980.

Grimm, Jacob, and Grimm, Wilhelm. *Grimm's Fairy Tales. With an Introduction and Notes by Elizabeth Dalton. Illustrations by Ludwig Emil Grimm*. ebook ed., Barnes&Noble Classics, 2003.

Jung, C. G. *Simboluri Ale Transformării: Analiza Preludiului Unei Schizofrenii*. Translated by Daniela Ștefănescu, vol. 5, Trei, 2016.

Kúnos, Ignácz. *Turkish Fairy Tales and Folk Tales Collected by Ignácz Kunos; Illustrated by Willy Pogany*. The Ballantyne Press, 2016.

Stăncescu, Dumitru. *Basmele Românilor*. II, Curtea Veche Publishing, 2010.

TÜRKLERDE RENKLERİN ANLAMI

Yaşar YENİÇERİOĞLU
Uluslararası Avrasya Eğitimcileri
Federasyonu, Türkiye

Abstract: *The article "The Meaning of Colors in Turkish Culture" explores the symbolic and cultural significance of colors in traditional Turkish culture. The author analyzes five fundamental colors — white, black, red, green, and yellow — through the lens of ancient Turkish beliefs, mythology, cardinal directions, seasons, and spiritual and social meanings. Historical records, idiomatic expressions, and academic sources are used to highlight the linguistic and symbolic richness of colors in the lives and worldview of Turks throughout history. The work emphasizes the importance of rediscovering and preserving Turkish cultural heritage.*

Keywords: *Symbolism, Turkish culture, Traditional colors*

Giriş. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100.yılını kutlarken sözlerime devletimizin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün *"Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür."* sözüyle başlamak istiyorum. Türk kültürü ve tarihimizle ilgili eserleri okudukça Türk kültürünün ne kadar derin ve anlamlı olduğunu fark ettim.

Konuyu daha iyi anlamak için *"Eski Türk Düşünce Sistemi, Türk Kozmolojisi, Türk Mitolojisi"*; evrenin yaratılışı-düzeni, Gök Tanrı inancı, kut anlayışı, gök-yer ilişkisi (gök kültü, yer kültü/erlik), atalar kültü, su kültü, ateş kültü gibi *"milli kültür değerleri"*mizi ve hatta *"halk kültürü"*müzü bilmemiz gerektiğini anladım. Yazımda ele alacağım *"Türklerde Renklerin Anlamı"* da gerçekten dikkat çekici bir konudur.

Doğadaki canlı-cansız varlıkların renklerine veya insanların giysilerindeki renklere sadece bakar geçeriz. O renklerin ne anlamlara geldiğini, neyi çağrıştırdığını -konuyla ilgilenenler hariç- pek fark etmeyiz. İhtiyaç duyarsak sözlüklerden tanımına bakmakla yetiniriz. Bugün renkler o kadar çeşitlendi ki bazılarının adını bile zor öğreniyoruz.

Okuduğum kitap, makale gibi yazılarda renk sözcüğü geçtiğinde pek dikkatimi çekmezdi. Türklerin renklere verdiği anlamları ayrıntılı okumaya başlayınca bu konu ile ilgilenmeye başladım.

Renklerin; bildiğimiz tanımları dışında millî, manevî, mitolojik, hakikî, mecazî, coğrafî, mekân (yerleşim), yön, mevsim ve iklimle bağlantılı tanımları da varmış!..

Belki farkında değiliz ama Türkçede renk isimleriyle türetilen olumlu, olumsuz birçok ad, deyim, atasözü ve birleşik sözcük bulunmaktadır.

Yılmaz Öztuna; *"Türkçe; bir manalar, birleşik kelimeler, mefhumlar, cinaslar hazinesidir. Yalnız 'kara' kelimesiyle 200'den fazla mana, deyim ve birleşik kelime yapılmıştır… Bu hiçbir dilde yoktur. Renk kelimeleri bakımından da Türkçe zengindir. (…) Hele cinas, mürekkep kelime, deyim saltanatı, Türkçede gerçekten üstündür."* (Büyük Türkiye Tarihi, c.11/s.50 ve 54)

Prof. Dr. Reşat Genç de *"…bütün diğer milletlerde olduğu gibi, Türk milletinin de en eski zamanlardan başlayarak tarihî seyir içinde renklere çeşitli sembol anlamlar ile millî ve manevî değerler kazandırdığı görülmektedir…"* demektedir.

Bazı Türk halk ve topluluklarında renklerin hayvanlarla eşleştirildiğini de okudum. Burada *"Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*"ni hatırlatmak isterim. Hatta aynı cins hayvanlara donuna yani derisi üzerindeki kılların rengine göre -mesela atlarda kır at, **doru at,** yağız at, **kula at** gibi- adlar verilmiş!..

Bu yazı; Prof.Dr. Sadık Tural ve Elmas Kılıç'ın yayına hazırladığı, *"Türk Dünyasında Nevruz ve Renkler - İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri* (Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı:116, Ankara-1996)" ile Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı Prof.Dr Reşat Genç'in, *"Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı-Yeşil"* başlıklı makalesinden ve diğer bazı benzer makalelerden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Kitap ve makalelerden derlediğim bu yazıda renkleri sadece tanım, anlam, yön, mevsim ve iklim açısından anlatmaya çalıştım.

Türklerde Renkler. Türkler aşağıdaki beş rengi, ana (esas) renk olarak görmüştür:

1- Ak (Beyaz),
2- Kara (Siyah),
3- Kızıl (Al, Kırmızı),
4- Yaşıl (Yeşil, Mavi-Gök, Turkuaz),
5- Sarı

Fotoğraf 1. *M. Faruk Akbaş*

Renklerle ilgili anlamların birçoğu Gök Tanrı ve Şamanist inanç dönemlerine dayanmaktadır. Orhun Abideleri'nden bir cümle paylaşarak *"Türklerde renklerin anlamları"* hususunda özet bilgileri aktaracağım: *"Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkda (yaratıldıkta) ikisi arasında insanoğlu kılınmış (yaratılmış)."*

Şimdi tek tek renkleri yazmaya başlayalım.

1- Ak (Beyaz)

a) Tanımı: Türk Dil Kurumuna (TDK) göre *ak / beyaz* rengin tanımı şöyledir:

Ak (Ağ): 1.*(isim)* Kar, süt vb.nin rengi, beyaz. Kara ve siyah karşıtı. 2.*(sıfat)* Bu renkte olan. 3.*(isim)* Beyaz leke: Bir gözünde akı var. 4.*(sıfat, mecaz)* Temiz. 5.*(sıfat, mecaz)* Dürüst. 6.*(sıfat, mecaz)* Sıkıntısız, rahat.

Beyaz: 1.*(isim)* Ak. Kara, siyah karşıtı. 2.*(sıfat)* Bu renkte olan. 3.*(isim)* Beyaz ırktan olan kimse. 4.*(isim)* Baskıda normal karanlıkta görünen harf türü. 5.*(isim)* Beyaz zehir.

b) Anlamı: Ak (beyaz), Türklerde baş renk sayılır. Arı, temiz, dürüst, iyi, büyük, yüce, ulu, kutlu, mutlu ve sevgiyi temsil eder. *"Alnı ak, yüzü ak, alnının akıyla,"* gibi…

Aynı zamanda yaşlı, koca, saygın, olgun, güvenilir, akıllı, deneyimli, ak sakallı ve bilge olmaktır. *"Aksakallı ata, akpürçekli ana"* gibi...

Dünyanın merkezinde oturan ve Türklerce hayır ve iyilik ilahi sayılan Ülgen'i temsilen *"Ak Cennet"* denilmektedir.

Örnek sözcükler: yumurta akı, ak saçlı, ak pak, ak süt/süt beyaz, beyaz tenli gibi...

Örnek deyimler: ak saçlı, akı karayı göstermek, akla karayı seçmek, akı ak karası kara, saça sakala ak düşmek, aklanmak, beyaz sayfa açmak, beyaz bayrak çekmek gibi...

Örnek atasözleri: Ak akçe kara gün içindir, Ak gün ağartır, kara gün karartır, Ak koyunu gören içi dolu yağ sanır, Ak koyunun kara kuzusu da olur gibi...

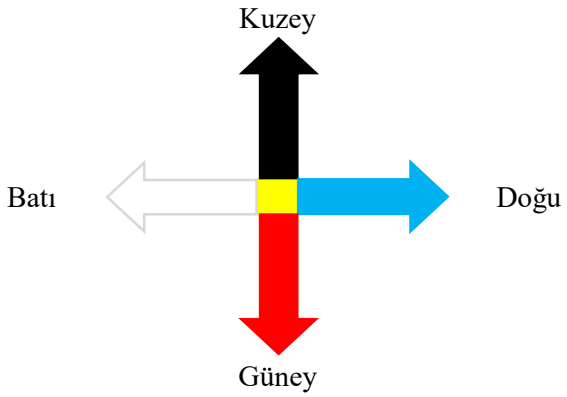
Devlet yönetimindeki anlamına gelince Türkler *"Cihan Hâkimiyeti Ülküsü"*nü gerçekleştirmek için çoğunlukla akınlarını Batı'ya doğru yapmışlardır. En büyük hayalleri -ötelerin ötesi- olan *"Kızılelma"* bu yönedir. Mesela *"Ak Hunlar Devleti",* Batı Hun Devleti'dir.

c) Yön: Yön konusunun daha iyi anlaşılması için araya Prof.Dr. Reşat Genç'in makalesinden alıntı yaparak başlamak istiyorum: *"...*(Alman dilbilimci, Türkolog) *A.von Gabain, renklerin yönlerle ilgili sembolik anlamlarına örnekler verirken…: Anadolu'nun bilinçli bir şekilde merkez olarak kabul edilmesi, güneyde 'Kızıldeniz' ve kuzeyde 'Karadeniz' adlandırmalarına yol açıyor. Yalnız Türkler, Bulgarlar ve Yunanlılar batıdaki denize 'Akdeniz' adını vermektedir.*

...Anadolu'nun doğusundaki büyük göllerden biri de Göl olup, Dede Korkut destanlarında bu gölden Gökçe Deniz olarak söz edilmektedir.

Gabain'e göre Batı Hunlarının bir diğer adı Ak Hunlar olup, Gazneli Mahmud da, güneydeki Hindistan'a göre kuzeyin hükümdarlığını temsil ettiği için Kara-han unvanı ile anılmıştır..." demektedir.

Buna göre; *Akdeniz (Batı Denizi), Karadeniz (Kuzey Denizi), Gökçe Gölü veya Gökçe Denizi (Doğu Denizi. Bugün Ermenistan sınırları içinde), Kızıl Deniz (Güney Denizi)* anlamına gelmektedir.

Ak (beyaz) renk batıyı simgeler ve (yüz güneye dönük) sağ taraftır. Örnek; Akdeniz.

ç) Mevsim: Ak (beyaz) *Sonbaharı (güz)* temsil eder.

d) İklim: Kuru sıcak, yağmurlu ve rüzgârlıdır.

Fotoğraf 2. *Süha Sinan Boztepe*

2- Kara (Siyah)

a) Tanımı: Türk Dil Kurumuna (TDK) göre *kara / siyah* rengin tanımı şöyledir:

Kara (Gara): 1.*(isim, jeoloji)* Yeryüzünün denizle örtülü olmayan bölümü, toprak. 2.*(isim)* En koyu renk, siyah. Ak, beyaz karşıtı. 3.*(sıfat)* Bu renkte olan. 4.*(isim)* Esmer. 5.*(sıfat, mecaz)* Kötü, uğursuz, sıkıntılı. 6.*(isim, mecaz)* Yüz kızartıcı durum, leke. 7.*(isim, mecaz)* İftira (kara çalmak).

Siyah: 1.*(isim)* Kara. Ak, beyaz karşıtı. 2.*(sıfat, mecaz)* Bu renkte olan. 3.*(isim)* Baskıda başka harflerden daha kalın görünen harf türü.

b) Anlamı: Kara, Türkçede anlamı en çok olan renktir.

Gecenin, karanlığın, kaygının, zor hayatın, ölümün, yasın, acının, uğursuzluğun ve felaketlerin karşılığıdır. Ölenin ardından *"karalar giymek, karalar bağlamak, ağıt yakmak"* veya *"Kara yazı, kara haber, kara ölüm, kara matem, kara humma, kara gün, kara gece"* gibi…

Soyluluğu, cesareti, gücü, kuvveti, büyüklüğü anlatır; beraberinde korku ve saygıyı getirir. *"Kara yer, kara orman, kara dağ"* gibi…

İnsanların sert, zorlu, çetin, güçlü, cesur, yiğit, esmer veya zenci olanına denir. *"Kara oğlan, kara yağız, gözü kara"* gibi…

Vücuttaki organlar isimlendirilir. *"Kara kaş, kara göz"* gibi…

Eski, kadim, yıkık, harap, virane, köhne, terkedilen yer (mekân), ilk mahal (yer) anlamında da kullanılır. *"Kara Samsun, Kara Maraş, Karadağ, Karabağ, Karaelbistan"* gibi…

Devlet yönetimindeki anlamına gelince Hz. Muhammed'in siyah, beyaz ve yeşil renkteki üç ayrı sancağından biridir. Siyah sancak, Abbasiler döneminde de kullanılmıştır. Halifelerin isteğiyle Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletleri'nde de gelenek olarak -diğer bayrakların yanında- taşınmıştır.

Karahanlı hükümdarları "kara" ünvanını kullandıkları için devlete bu adın verildiği kaydedilmektedir.

Yusuf Has Hacib; kara rengin, halkın (kara budunun) rengi olduğunu belirtmektedir. *Kul rengidir.*

Karahanlı vezirlerinin çetrlerinin (çadır, şemsiye, gölgelik) rengidir; kara budundan olduklarını ifade eder.

*"Karahanlı ve Karakoyunlu Devletleri"*nin adıdır.

Tarihte kurulmuş olan *"Harzemşahlar Devleti"*nin bayrağının rengidir.

Siyah başlık taktıklarından dolayı *"Karapapak, Karakalpak"* adıyla bilinen Türk gruplar vardır.

Örnek sözcükler: Kara yolu, Karaçay, Karaköy, Karakurum, kara toprak, karabasan, kara gözlü, kara saçlı, *kara ağızlı, karaağaç, karaardıç, karaasma, karabacak, karabatak* gibi...

Örnek deyimler: Kara sevda, kara talih, kara bahtlı, bahtı kara, kara bela, kara cahil, kara para, kara para aklamak, kara propaganda, karakol gibi…

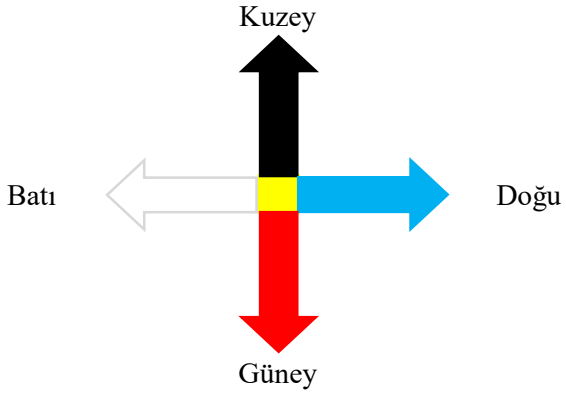
Karamsar, kara kara düşünmek, enseyi karartmak, yüzünü karartmak, yüzünü kara çıkartmak, yüz karası olmak, yüreği/ kalbi kararmak, ruhunu/ içini karartmak, kara çalmak/ sürmek, on parmağında on kara, ayaklarına/ dizlerine kara sular inmek gibi…

Sular karardı, hava karardı, karanlığa gömülmek, karanlığa kalmak, karanlık basmak, karanlık etmek, alaca karanlık, zifirî karanlık, karanlığa göz kırpmak, karanlığı yırtmak, kara listeye almak gibi…

Örnek atasözleri: Kara haber tez duyulur, kara gün kararıp kalmaz, siyah inekten beyaz süt sağılır, *(Kutadgu Bilig'den)* kara başın düşmanı kırmızı dildir.

Aşık Veysel'den bir türkü sözü: *"Benim sadık yârim kara topraktır"*. Toprak hem sadık dosttur hem de kara topraktır, kara yerdir.

c) Yön: Kara (siyah) renk, kuzeyi simgeler ve (yüz güneye dönük) üst taraftır. Örnek; Karadeniz.

ç) Mevsim: Kara (siyah) renk *kış*ı temsil eder. Örnek: Kara kış, kara yel, kara bulut gibi…

d) İklim: Soğuktur.

3- Kızıl (Al, Kırmızı)

a) Tanımı: Türk Dil Kurumuna (TDK) göre kızıl / al / kırmızı rengin tanımı şöyledir:

Kızıl (Gızıl): 1.*(isim)* Parlak kırmızı renk. 2.*(sıfat)* Bu renkte olan. 3.*(sıfat, mecaz)* Aşırı derecede olan. 4.*(isim, mecaz)* Komünist. 5.*(isim, tıp)* Genellikle küçük yaşlarda görülen, bulaşıcı, yüksek ateşli, kırmızı renkte geniş lekeler döktüren, kuluçka dönemi üç dört gün süren tehlikeli hastalık. 6.*(isim, halk ağzında)* Altın.

Al: 1.*(isim)* Kanın rengi, kızıl, kırmızı. 2.*(sıfat)* Bu renkte olan. Al bayrak. Al Çuha. 3.*(isim)* Dorunun açığı, kızıla çalan at donu. 4.*(sıfat)* Bu renkte olan at. 5.*(isim)* Yüze sürülen pembe düzgün, allık.

Kırmızı (Gırmızı): 1.*(isim)* Al, kızıl renk. 2.*(sıfat)* Bu renkte olan.

b) Anlamı: Kızıl, güneşin doğarken ve batarken aldığı renktir.

Tarihimizin başlangıcından beri kızıl rengin kutsal sayılması *"Ateş Kültü"*ne bağlanır. Ateşin ve alevin rengi olan kızıla değer verilmiş, sevilmiş ve sembol yapılmıştır. Türk'ün inancını, duygusunu ve ruhunu yansıtan millî ve manevî bir renk ve karakter olmuştur.

Ateş (od) ve kan rengi olup heyecan, kudret, güçlülük ve akılcılık sembolüdür.

Coşkuyu, canlılığı, dinamizmi, uğuru, mutluluğu, temizliği, erginliği (büluğ), ağırbaşlılığı ve hayatı ifade eder.

Orta Asya'da bayrak yerine *'yalav'* kelimesi kullanılır; aslı *alav/alev*'dir.

Edebiyatta sevgiliyi anlatan aşkın ve tutkunun rengidir. Buna *"kırmızı gül"* bir örnektir ki aynı zamanda peygamberi de hatırlatır.

Gelinlik üstüne, bele takılan kırmızı kurdele, bekaretin ve bereketin simgesidir. Oğuzlarda güveylik (damatlık) elbise kırmızı kaftan, gelinlik ise al duvaktır.

Al rengi, *"Al Ruhu"*nun adı ile ilişkilendirilmiştir. Albastı olayının izleri, günümüze kadar gelmiştir. Örnek albastının kırmızı renkten korktuğu düşünülerek lohusanın başına beyaz yaşmak ve kırmızı tül bağlanır; kırmızı altın takılır ve kırmızı şeker hediye edilir.

Kızıl renk sıcağı ve sıcaklığı anlatır.

Kaplıca olan yerleri belirtir: Örnek; Kızılcahamam.

Devlet yönetimindeki anlamına gelince ak gibi al da tarihimizin derinliklerinden gelen hakimiyet (hükümranlık, egemenlik) sembolüdür.

Büyük Türk Hakanlığı denilen 2.500 yıllık ölümsüz Türk devletini temsil ve işaret eder.

Eski Türk kaynaklarında bayrak, daha çok *"kızıl bayrak"* diye adlandırılır ve bağımsızlık, şeref ve şehadetin sembolüdür.

Al, hakanların rengidir ve uğurlu sayılır. Hükümdarların ve prenseslerin çetrlerinin rengidir.

Kızıl adıyla veya kızılla başlayan birçok oymak, aşiret ve köy adı bulunmaktadır.

Süleyman Şah'ın dedesi ve Kaya Alp'in babası *Kızıl Boğa (Basuk)*'dır. XIII.yüzyılda Ankara'da uç beyliği yapan *"Kızıl Bey"* ve benzer isimli başka şahsiyetler de vardır.

Çin kaynakları, Göktürkler ve Uygurlar döneminde kuzeydeki Kırgız hakanlarının otağında bir kırmızı bayrak bulunduğunu ve herkesin saygı gösterdiğini yazmaktadır.

Bayrak sözcüğünün, XI.yüzyılda Türklerde yaygın şekilde kullanıldığı görülmektedir. Kızıl/ kırmızı renk sancak ve bayraklar, Türklerde genellikle *"savaş bayrağı"* olarak kullanılmıştır.

"Kırmızı ok dağıtmak" savaşa hazırlık alametidir.

Türkmenler, kızıl / al bayrağın sembolü olarak başlarına *"kızıl börk"* takar; dünyanın (Ülgen'in sarayının ve tahtının) merkezinin ifadesi olarak da ayaklarına *"sarı edik"* giyerlerdi.

Türklerin büyük ülküsünün adı *"Kızılelma"*dır.

Kızılca Gün: Oğuz töresine göre bir devletin yıkılıp yeni bir devletin kurulduğu ve yeni liderin seçildiği güne verilen isimdir. Ankaralılar, ***Mustafa Kemal Paşa***'nın Millî Mücadele'yi yöneteceği Ankara'ya geldiği 27 Aralık 1919 tarihini ***"Kızılca Gün"*** olarak görmüşlerdir.

Örnek sözcükler: Kızılağaç, kızılçam, kızılkök, kızıldağ, kızılcık, kızılderili, kızılyörük, kızıl saç, kızıl börk, kızıl / kırmızı keçe külah, kızıl geyik, kızılkanat, kızılkuyruk, allı turna (flamingo), kızılötesi, kızıl yel, kızıl kor, kızıl tan, Kızılay gibi…

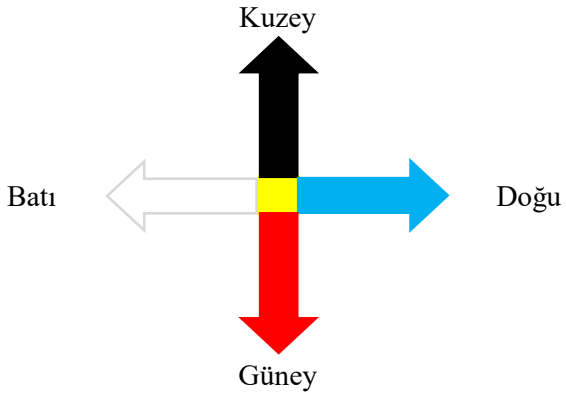
Örnek deyimler: Kızılca kıyamet kopmak, kıpkırmızı kesilmek/ olmak, kırmızı kart görmek / göstermek, kan kırmızısı, al yanaklı, kızıl kan, al yazmalı, al al olmak, alı al moru mor, al bağlamak, al basmak, kırmızı çizgi, kırmızı dipli mumla davet etmek gibi…

Örnek atasözleri: Türk'ün gözü aldadır, Al elmaya taş atan çok olur gibi…

Örnek türküler: "Kırmızı gülün alı var" ve *"Suya gider allı gelin has gelin"* gibi…

Yılmaz Öztuna *"Kızılelma Sarayı, Macaristan krallarının oturduğu kraliyet sarayıdır. Kubbeli kısımlarının her birinin kubbe altına altın toplar asılmıştır. Bunun için 'Kızılelma Sarayı' denmiştir* (c.13/s.57)" demektedir.

c) Yön: Kızıl (al, kırmızı) renk güneyi simgeler ve (yüz güneye dönük) alt taraftır. Örnek; Kızıldeniz.

ç) Mevsim: Kızıl (al, kırmızı) renk *yaz*ı temsil eder.

d) İklim: Sıcaktır.

4- Yaşıl (Yeşil, Mavi-Gök, Turkuaz)

a) Tanımı: Türk Dil Kurumuna (TDK) göre yaşıl (yeşil) / mavi-gök, turkuaz rengin tanımı şöyledir:

Yaşıl (Yeşil): 1.*(isim)* Sarı ile mavinin karışmasından ortaya çıkan, bitki yapraklarının çoğunda görülen renk. 2.*(sıfat)* Bu renkte olan. 3.*(sıfat)* Kurumamış, taze (sebze), kuru karşıtı. 4.*(sıfat)* Olmamış, ham (meyve).

Mavi: 1.*(isim)* Yeşil ile menekşe rengi arasında bir renk. Bulutsuz gökyüzünün rengi, mai. 2.*(sıfat)* Bu renkte olan.

Gök-ğü: 1.*(isim)* İçinde gök cisimlerinin hareket ettiği sonsuz boşluk, uzay, sema, asuman, feza. 2.*(isim)* Yeryüzü üzerine mavi bir kubbe gibi kapanan boşluk, gök kubbe, sema. 3.*(isim)* Gökyüzünün, denizin rengi, mavi veya yeşile çalan mavi. 4.*(sıfat)* Bu renkte olan. 5.*(sıfat, halk ağzında)* Olgunlaşmamış.

Turkuaz: 1.*(isim)* Yeşile çalan mavi renkte değerli bir taş. Turkuaz mavisi, turkuaz yeşili, firuze. 2.*(isim)* Bu taşın rengi. 3.*(sıfat)* Bu renkte olan.

b) Anlamı: Yaşıl / yeşil sözcüğünün kökü *"yaş"* olup baharın rengidir ve yeniden dirilişi, yaşamı ve ömrü temsil etmektedir.

Eski Türklerde yağmur, doğayı yaşartan, yani yeşerten bir tabiat vergisi olarak değerlendirilirdi. Bu yüzden "*yaş"* sözcüğü hem ıslaklık hem de suyun (yağmurun) canlandırdığı yeşilliklerin adı olmuştur. Dolayısıyla, yaşarmak (ıslak olmak, ıslanmak) ile yeşermek, yeşillenmek aynı fiille ve *"yaşarmak"* olarak ifade edilirdi.

Bugün Türklerin hemen hemen tamamı, *"yaş"* sözünü insan ömrü için de kullanmaktadır. Ayrıca pek çok Türk topluluğunda yaş, genç insan demektir ve genellikle yaş yiğit (caş cigit veya cas cigit) = delikanlı anlamına kullanılmaktadır.

Türkler yaşlarını söylerken *"Ben 20 yaşarma (yeşerme) gördüm."* derler. Yani *"Ben 20 yaşındayım"* demiş olurlardı.

Ak ve al gibi yeşil de Türklerin eski dinî inançlarından kaynaklanmaktadır.

Bazı meyvelerin ham haline de yeşil denir: Yeşil erik, yeşil fasulye gibi…

Gök (kök), Tanrı'nın ululuğunun ve yüceliğinin bir sembolü ve rengi gibi kabul edilmiştir. Hem göğün adıdır hem de göğün rengidir. Göğün, suyun simgesi ve alameti olup kutsal sayılmıştır.

Gök; sonsuzluk, güvenlik, sessizlik, sakinlik, huzur ve duygusallıktır. Turkuaz rengi de sonsuzluğu ve huzuru anlatır.

Güneşin doğudan doğuşu ile bağlantılı olarak başlangıcı, ilk olmayı, doğumu, türeyişi, varlığı, yaşamayı, yenilenmeyi ve gençleşmeyi ifade eder.

Gök rengi (mavi); dostluğu, sadakati, vefayı, aydınlığı, temizliği, ruhaniliği, refahı, bolluğu, bereketi, ümidi, sevinci ve niyeti anlatır.

Mavi gözlü insanlara *"gök göz (göğ göz)"* derler.

Nazara karşı koruyucu olarak *"mavi boncuk"* kullanılır.

Gök renginin kapsamı göğermek ve yaşarmak (yeşermek, yeşillik) dahil çok geniş olup günümüz Türkiye Türkçesinde olduğu gibi bazen yeşil bazen de mavi anlamında kullanılır.

Köylüler (çiftçiler), *"Ekinler göverdi / göğerdi."* derler. Esasen baharda yeşeren, biten, topraktan çıkan taze-canlı yeşil bitkilerin tümüne denir.

Vücudun herhangi bir yerinin darbe sonucu morarması da *"göğerdi / göverdi"* diye tanımlanır.

Devlet yönetimindeki anlamına gelince anlamların tamamı Türklerin eski Gök Tanrı inancından kaynaklanmaktadır. Gök Börü veya Gök Kurt (Bozkurt), Tanrı'nın alameti ve habercisi gibi Türklere yol gösterdiği belirtilmektedir.

Mart 9'u ya da 21 Mart tarihleri, Türkler tarafından *"Yılbaşı, Bahar ve Ergenekon'dan Çıkış Bayramı"* olarak kutlanmakta ve yeni kün (yeni gün), ergen kün (ergenlik, yani olgunluk günü, ergenekon) adlarıyla anılmaktaydı. Türk toplulukları, bugün de aynı adları kullanmaktadır. Türkler, İran'a gelip Fars kültürü ile tanışınca *"Nevruz Bayramı"* ifadesini kullanmaya başladılar.

Yeşil renk, tabiatın (doğanın) rengi olduğu gibi yaşıl kök (yeşil gök) tabiri, Türklerde gökyüzü anlamında da kullanılmaktadır. Gökyüzü, kubbeye benzetilerek *"gök kubbe"* diye anılmış ve cami, medrese, türbe, minare gibi yapılarda *"gök rengi"* kullanılmıştır.

Türkler, eski dinî inançlarından kaynaklanan yeşil rengi de hâkimiyet (egemenlik) sembolü olarak kullanmışlardır. IX.yüzyılda Kırgız Türkleri yeşil kumaştan bayrak yapmışlar ve böylece yeşil, egemenlik sembolü olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Hz. Peygamberin üç ayrı sancağından biri yeşil renkte olup dinin, imanın, ebediyetin simgesidir.

Örnek sözcükler: Yeşilırmak (doğu ırmağı), Yeşilay, yeşilboğa (bir tür kurbağa), yeşilbaş (ördekgillerden, yaban ördeği) gibi…

Örnek deyimler: Yaş almak, yaşını sürmek, yaşından başından utanmamak, yeşil ışık yakmak gibi…

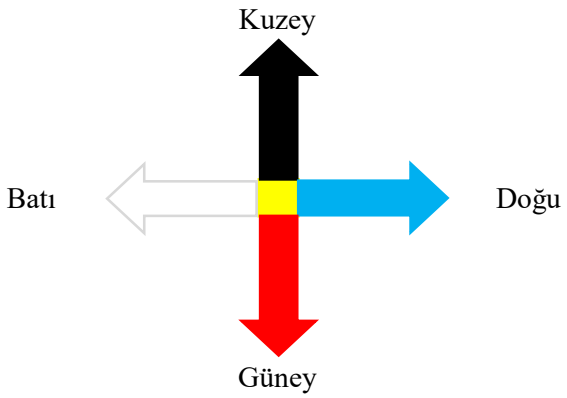
Örnek atasözleri: Kurunun yanında yaş da yanar, ağaç yaşken eğilir gibi...

Yunus Emre'nin şiirinden bir kıta:

"Bu dünyada bir nesneye,
Yanar içim göynür özüm.
Yiğit iken ölenlere,
Göğ (gök) ekini biçmiş gibi."

Bir türkümüz *"Meşeler gövermiş varsın göversin"* derken başka bir türkümüz de *"Yeşil başlı gövel ördek"* diye başlar.

c) Yön: Mavi (gök, yaşıl / yeşil) renk doğuyu simgeler ve (yüz güneye dönük) sol taraftır.

ç) Mevsim: Yaşıl / yeşil renk *ilkbahar*ı temsil eder.

d) İklim: Yağmurlu ve rüzgârlıdır.

5- Sarı

a) Tanımı: Türk Dil Kurumuna (TDK) göre *sarı* rengin tanımı şöyledir:

Sarı: 1.*(isim)* Yeşil ile turuncu arasında bir renk. Limon kabuğu rengi. 2.*(sıfat)* Bu renkte olan. 3.*(sıfat)* Soluk, solgun.

b) Anlamı: Sarı, güneşin rengi ve alametidir. Bu yüzden parlaklık, aydınlık, ferahlık, ilim, marifet, zekâ, akıl ve hakikat timsali bilinmiştir.

Edebiyatta beniz, yıldız, çiçek ve giyim için kullanılır; sarı benizli, sarı yıldız, sarı çiçek gibi...

Türk inanışında Sarı Albastı veya Sarı Albıs adlı koruyucu bir ruhun varlığı belirtilmektedir. Albastı olayının izleri, günümüze kadar gelmiştir. Kızıl rengi açıklarken bu konuya biraz değinmiştik.

Sarı renk; aynı zamanda felaketin, kötülüğün, hastalığın, yabancılığın, düşmanlığın, nefretin, korkaklığın, kıskançlığın, hile ve hıyanetin simgesidir.

Devlet yönetimindeki anlamına gelince Türk Mitolojisinde Ülgen'in sarayının ve altın tahtının rengi (altın sarısı=sırma rengi) ve dünyanın merkezi olarak sembolleşmiştir. Buradan hareketle Türkler sarı rengi devletin, ülkenin ve dünyanın merkezi olarak algılamışlardır.

Bu sarı renk, Türk sarısı olan altın sarısı olup merkezin egemenliğini ve gücünü ifade eder.

Bundan dolayı Türkmenler, yüzyıllarca ayaklarına *"sarı edik (kısa konçlu çizme)"* ve başlarına *"kızıl keçe külah"* giymişlerdir. Sarı edik, halen Kahramanmaraş'ta bazı köşkerler (ayakkabı üretenler) tarafından hediyelik eşya olarak dikilip satılmaktadır.

Harzemşahlar döneminde sarı renk bayrak kullanılmıştır. Selçuklularda hükümdara mahsus bayrağın sarı olduğu kayıtlıdır. Osmanlılarda da aynı düşünce sürdürülmüştür.

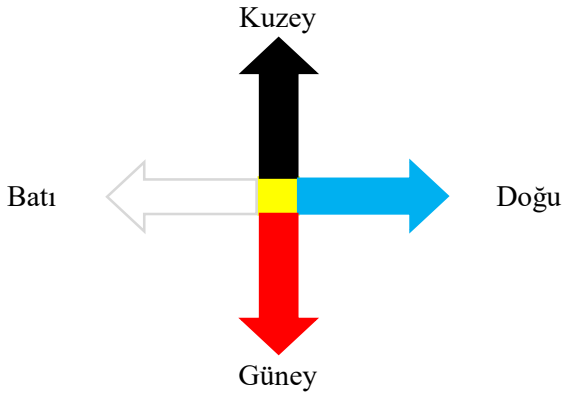
Örnek sözcükler: Sararmak, sarı ırk, sarı benek, sarı humma, sarı kart, sarı yağız, sarı nokta, sarı sabır, sarıağız, Sarı Irmak gibi…

Örnek deyimler: Benzi sararmak, sarı çıyan gibi…

Örnek atasözleri: Sarı altının olacağına sarı samanın olsun gibi…

Barış Manço'nun söylediği; *"Sarı çizmeli Mehmet Ağa"* diye başlayan türküde *"sarı edik"* yaşatılmaktadır. *"Sarı saçlarına deli gönlümü"* diye başlayan *"Mihriban"* türküsü ile *"Sarı kurdelem sarı"* diye başlayan şarkımız diğer örneklerdir.

c) Yön: Sarı renk merkezi / ortayı / orta yeri temsil etmektedir.

ç) Mevsim: Sarı renk yaz ile sonbahar (güz) arasını temsil etmektedir.

d) İklim: Son sıcaklardır.

Sonuç. Küçük grupların, toplulukların ya da halkların millet haline gelmesinde, ortak kültür değerlerinin yaşanması ve yaşatılmasının çok büyük önemi vardır. Bu yazıda sadece Türk kültüründe renkler konusunu anlatmaya çalıştım.

Başta da ifade ettiğim gibi gerçekten Türk kültürü çok zengin bir kültürdür. Kadim tarihimiz boyunca kurduğumuz devletlerin, yaptığımız savaşların adını öğrenmek yetmez. Millî kültür değerlerimizi de bilmemiz gerekmektedir. Bunun için kültürümüzü öğrenmenin yollarını arayacağız. Geçmişimizi bilerek önümüze bakacağız.

Herkes bulunduğu ülkesinin düğünlerinde, cenazelerinde, çeşitli toplantılarında hem kendisinin hem de yanındakilerin nasıl davrandıklarına bir baksın; gözlemlesin. Bir de diğer ülkelerdeki Türklerin benzer toplantılarını belgesellerden bakarak görsün, okusun, öğrensin. Gitme imkânı varsa gitsin, yerinde görsün. Mesela büyüklerimizin -özellikle ninelerimizin, annelerimizin- giydikleri eski kıyafetlerin ve üzerindeki renklerin aynı olduğunu görecektir.

Bugün dahi millî kültürümüzün bir parçası olan gelenek ve görenekler; Orta Asya'da, Sibirya'da, Kafkasya'da, Anadolu'da, Balkanlar'da kısacası Türklerin bulunduğu dünyanın her yerinde aynı veya benzer şekilde yaşamaktadır. O halde evrensel kültürden önce kendi millî kültürümüzü öğrenmeli ve yaşatmalıyız.

Dünya Türkleri olarak üzerimize düşen sorumlulukları yerine getirmek zorundayız. Herkes, bulunduğu her ortamda Türk kültürünü anlatmalı, aynı platformda olduğu diğer Türk soydaşları ile tanışmalı, kaynaşmalı, ortak hareket etmelidir.

Bu bilinçle 3 Ekim 2009 tarihinde temeli atılan ve *"Türk Birliği"* yolunda büyük bir adım olan *"Türk Devletleri Teşkilatı"*nın da temel amacı budur. Unutmayalım ki *"Köklere inemezseniz, göklere yükselemezsiniz."* Bu düşünceyi kendimize ilke edinerek önümüzdeki uzun yolda ilerliyoruz.

Yazıma Atatürk'ün sözü ile başlamıştım. Yine onun bir sözüyle bağlamak istiyorum: *"Aslâ şüphem yoktur ki Türklüğün unutulmuş büyük medeni vasfı ve büyük medeni kabiliyeti bundan sonraki inkişafıyla atinin yüksek medeniyet ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır."*

Bibliyografya:

Khassenov, B., Adilova, A. & Rapisheva, Z. (2022). *Colour Symbolism in Turkic Culture: A New Look in the Reconstruction of Colour Designation*. *Pertanika Journal of Social Sciences & Humanities*, 30(4), 1753–1766.

Tazegül, E. & Nakhanova, L. (2021). *Cultural Anthropology: Symbolism of Color in the Worldview of Turkic Peoples*. *Turkic Studies Journal*, 2(4), 59–66.

3. Bayburtlu, Yavuz Selim (2015)
Title: Renkler Bağlamında Türk Kültüründe Yeşil / The Green Color in Turkish Culture in the Context of Colors
Journal: Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 10(12),105–116.

Pangereyev, Abat Sh. et al. (2023) Ethnocultural Originality of Color Toponyms in Turkic Folklore
Journal: Eurasian Journal of Applied Linguistics, 9(3), 1–15 (Dec 15, 2023).

3. Özcan, Behiye Asude (2018) Siyah Renk in Turkic and Slavic Culture / Black Color in Turkic and Slavic Culture, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 5(18), 269–292 (Dec 23, 2018).

4. Yoqubovna, Mokhichekhra Ruzieva (2017) Expression of Attitude to Colors in Turkic National Ritual Songs, ANGLISTICUM Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies, 6(1), 54–68 (Feb 27, 2017).

POSTMODERNİZM BAŞLIĞI ALTINDA, ORHAN PAMUK'UN *KARA KİTAP* ADLI ROMANI

Melia Vildan ÜSTÜNDAĞ
Valu lui Traian Ortaokulu, Romanya

Abstract: *While celebrating the 100th anniversary of the founding of the Republic of Turkey, it is worth noting that the first Turkish author to receive the Nobel Prize, in 2006, and proudly represent Turkey's name on the world stage, is Orhan Pamuk.*

His novel The Black Book (Kara Kitap) was written between 1985 and 1989, published in 1990, and is a 442-page work. It was handwritten directly on paper with a pencil. Notes, sketches, and even illustrations were included. The book has been translated into more than 63 languages and has sold over 13 million copies in 100 countries.

Keywords: *Orhan Pamuk, The Black Book, postmodernism*

Giriş. Kara Kitap (ro: Cartea Neagră) adlı eser, 1985-1989 yılları arasında yazılır, 1990 yılında basılır ve 442 sayfalık bir romandır. Kurşun kalemle doğrudan kağıdın üzerine yazılmış. Notlar ve çizimler, hatta resimler bile çizilmiştir. 63 dilden fazla çevrilip, 100 ülkede 13 milyondan fazla kitap satılmıştır.

Modern edebiyat akımından sonra ortaya çıkan postmodernizm, eserlerde yer alan insan ve mükemmelliğe ulaşan yol ele alınmıyor artık. Klişeden çıkmış, her okur tarafından kendine özgü yorumlanan tema ve konular ele alınmakta. Başka ünlü eserlerden alıntı yapılıp birçok teknik ve metotlar kullanıp okuru düşünmeye davet eder. Kara Kitap eseri, hem postmodernizm alanda hem de Türk edebiyatı en farklı, en özgün eserlerindendir. Genel anlamda basit bir hikayesi varmış gibi, fakat sembollerle dolu konusu, kişileri ve yeri olarak, birçok farklı kültüre, batıdan doğuya, edebiyat eserlere değinmiştir.

Orhan Pamuk, 7 Haziran 1952 yılında İstanbul'da doğar. Türkiye'nin çağdaş yazarlarından biridir. Hayatında iki büyük tutkusu vardır: mimarlık ve edebiyat. Bir taraftan 22 yaşına kadar ressamlıktan hayatını kazanıp, diğer taraftan edebiyatı da hayatında aktif olarak sürdürür. İkisini de mükemmel birleştirip, konuları resim çiziyormuş gibi kelimelerle esere dönüştürmeye başarır.

İlk romanı "Cevdet Bey ve oğulları" (ro: Domnul Gevdet şi fii săi), edebiyatta ilk ödülü getirir. Önemli eserlerinden: *Beyaz Kale (Cetatea albă), Benim adım Kırmızı (Mă numesc Roşu), Masumiyet Müzesi (Muzeul Inocenței), Kar (Zăpada), Yeni Hayat (Viața nouă), Kırmızı saçlı kadın (Femeia cu parul roşu)* ve çok daha fazlası sıralamak mümkün. Yıllar boyunca yazdığı kitaplarla milli ve uluslararası çeşitli ödüller alır: 1983 Orhan Kemal, 2003 İMPAC, 2005 Alman Kütüphaneciler, 2014 Yılın Avrupa Müzesi gibi.

Kara Kitap iki kısımdan oluşmakta: 1. Kısım 19 Bölüm ve 2. Kısım 17 Bölüm içerir. Kitabın ana fikri, kendi benliği bulmak arayışıdır.

Romanın özeti. Romanın konusu İstanbul, Nişantaşı semtinde yer alır. Galip 33 yaşında bir avukat, eşi Rüya ile birlikte Şehr-i Kalp *(tradus ca inima oraşului din acest cartier*) apartman dairesinde ikamet eder. Ona komşuluk yapan amcası Melih, yengesi ve oğulları Celal Salih'tir. Melih Bey, işinden dolayı yurtdışında çok seyahat eder. Bulunduğu yerin postkartı üzerine dönüş tarihini yazar ve ailesine hep gönderir. Bir zaman sonra, postkartların sayısı seyrek olmaya başlar. Eşi aldatıldığını düşünür, oğlunu alıp baba evine gider. Daha sonra, Melih amca Suzan Hanıma aşık olduğunu ve eşinden boşanmak istediğini duyulur. Evine bu bayanla ve onların kızları Rüya ile birlikte döner.

Aynı apartmanda, hep birlikte yaşamaya başlarlar. Milliyet gazetesinde yazar olan oğulları Celal Salih de yanlarına yerleşir. Bu üç genç: Rüya, Galip ve Celal birlikte büyürler. Zamanla Rüya ve Galip birbirine yakınlaşır ve daha sonra evlenirler. Başta güzel görünen bu evlilik, zamanla sıkıcı olur. Galip her gün işe giderken, karısı evde tek başına kalıp polis romanları okurdu. Celal çok ünlü köşe yazarı olur. Hayranlardan beğeni mektupları alırdı ve gizliden Galip onu takdir ederdi.

Bir gün, işten evine dönerken, Galip eşini evde bulmaz. Aramalardan sonra, evinde, vazonun yanında bir mektup görür. 19 kelimelik mektupta Rüya onu terk ettiğini yazıyordu. O andan itibaren, karısını aramak için ipucu peşine düşer. İlk olarak terk edildiğini kimseye söylemez. Kahvehanede oturup Celal'in yazılarını okurken, o ana kadar fark etmediği ufak ipuçları görmeye başlar. Rüya ile aynı zamanda kaybolan Celal'den şüphelenir ve onun peşine düşer. Oturduğu eski dairesine gidip, bütün yazılarını okur. Hatta Celal karakterin içine girip, pijamalarını giyer, hayranlara onun adına cevap verir ve gazeteye Celal'miş gibi yazılar yayımlar. Gizliden taktir ettiği kişinin rolüne girer: onun gibi düşünmeye başlar, hareket eder, giyinir ve onun gibi hissetmeye başlar.

Günün birinde, işten eve dönerken, dükkanın önünde insan kalabalığı görür. Yerde yatan üzerinde gazeteyle örtünmüş birisi vardı. Yaklaşınca, Celal olduğunu anlar. Üç mermiyle öldürülmüştü. Bakışını kaldırıp, dükkanın içinde, yerde yatan başka kişiyi görür. Bu, aradığı eşi, Rüya'ydı. Son zamanlarda, Celal aklını kaçırmaya başlayıp, üvey kız kardeşini yanına çağırıp, biyografisini yazdırıyordu. O gün ikisi de sinemadan eve dönüyorlardı. Belli ki köşe yazılarından birisi rahatsız olmuş ve Celal'i öldürmeye karar vermişti. Bir kurşun sekip Rüya'ya isabet olur. Katil, mahallenin berberi, cinayeti itiraf eder. Galip, acısından dolayı kendisini toparladıktan sonra, Celal'in kimliği altında yaşamaya devam eder.

Yorumlar. Beş yılda yazılan roman, kariyer boyunca biriktirdiği Osmanlı kültüre sahip Orhan Pamuk, doğunun ve Anadolu'nun geleneksel sembolleri, tarihle birleşip ve batı esintileri katıp, her açıdan değerli bu esre, okurlara sunar. Türk edebiyatına daha sonra etkisini gösteren postmodern akımı, bu romanda yoğun olarak görmek mümkün.

Romandaki karakterler. Karakterlerin isimleri gelişi güzel seçilmemiştir. Eserin temelini oluşturan bu adlar, sembol dolu olup üçgen içerisinde yer alır: Galip, Rüya ve Celal Salih.

Galip (ro: Biruitor), *Şeyh Galip*[1] ve onun ünlü eseri *Hüsn ü Aşk'a (birbirini çok seven ve engellerden dolayı bir araya gelemeyen iki genç arasında gerçekleşen aşk hikayesi)* gönderme yapar. Kara kitap da aynıdır: ilk bakışta polis romanı görünse de okudukça, kendini bulma yolunda olan Galip'in geçtiği çeşitli psikolojik durumları. Aynı zamanda Goethe'nin Alman Bildungsromanın *Genç Werther'in acıları* karakterin olgunlaşmaya yolculuğu fark edilebilir.

Celal Salih (ro: Celal- Măreț, Salih- credincios, sectant)- Mevlana[1]'ya gönderme yapar. İsmin başka çağırışımı ise Osmanlı İmparatorluğun *Celal* adında büyük kalkınmalarıdır. Celaller tarafından yönetilirdi. Salih ismi de Hurufilik adını taşıyan Müslüman tarikattan gelir. Onların anlayış tarzı ise sembollerin anlamlarını bulmak, özellikle de Arap harflerin. İnsanların yüzlerinde bu sembolleri görmeye ve açıklamaya eğimliler. 19 rakamı buraya çağırışım yapar: Galip Rüya ile ilk buluşmalarından 19 yıl, 19 ay ve 19 gün sonra evlenmişler. Aynı rakamları içeren, Galip'i terk ettiğini yazan 19 kelimelik mektup da var. Bu sembol sayı olarak Kur-an'ı Kerim'de bir ayet olarak yorumlanabilir, ya da Arap harfi *I=a/e, 9=vav/v.*

Rüya (ro: Vis) Galip'in eşi ve aynı zamanda Celal Salih'in üvey kız kardeşi. O, romanda, hem var, hem yok. Galip'in 3. kişi olarak anlattığı hikayelerinden Rüya'yı tanıyoruz. Küçüklüğünü, nasıl oynadıklarını, ona nasıl aşık olduğunu, Rüya onu önceden nasıl çirkin bulduğunu ve başka gençlerle gezdiğini, başka erkekle evlendiğini ve onun arkasından çom acı çektiğini anlatır. Rüya'yı, Celal'in yazılarında da buluyoruz. Galip'ten farklı, o, 1. kişi olarak anlatıyor. Ve son olarak, romanın sonunda öldürüldüğü zaman tekrar ortaya çıkar. Önemli başka rolü olmadı. Beckett'in *Godot'u beklerken* tiyatro eserin Godot karakterine gönderme yapılır. Bu eserde, Godot Tanrı olarak bilinir. Estragon ve Vladimir, anlamsız bir dünyada yaşayan iki şahıs, özgür olmaları için ve hayatlarına yön vermek amacıyla, onları kurtarmak için Godot'u beklerler.

Biz Godot'u bilmiyoruz, görmedik. Ama Godot varmış. Ondan haber getiren çocuk anlatmış. Rüya da anı. Onun varlığından Galip ve Celal'den biliyoruz. Onlar da anlamsız bir dünyada yaşıyorlar. Galip, monoton avukat hayatı yaşar, Celal sonlara doğru aklını kaçırır. Hayata tutulmasının tek sebebi Ümittir – Rüya ve Godot.

İkinci plandaki kahramanlar, tarihi kişilerdir. Kimileri gerçek, kimileri ise hayal ürünüdür. Etrafında masal içinde masal oluşan mükemmel anlatımlar bulunmakta.

Mekan. Roman, İstanbul'un çeşitli cadde ve sokaklarında geçer. Özellikle İstanbul Boğazı, Nişantaşı ve Tepebaşı'ndan bahsedilir. Ayrıca Şehr-i Kalp apartmanı, Alaaddin'in dükkânı ve pavyonlar da mekân olarak karşımıza çıkar.

Zaman. Romanın geçtiği yıllar; İstanbul'da büyük bir nüfus patlamasının görüldüğü askeri rejimli yıllardı. Tüketim özleminin gittikçe arttığı ve artık hiçbir şeyin yadırganmadığı bu yıllar bize 1980'li yılları anımsatıyor.

Zamanla ilgili olarak "karlı bir kış günü", "gece", "sabaha karşı" gibi terimlerle karşılaşırız. Bazen geri dönüşler yapılarak, roman kahramanlarının geçmişte yaşadıkları olaylar da anlatılır.

Mevlana'dan Hurufilik inancına, Şeyh Galip'ten Batı Edebiyatına kadar pek çok konu irdelenmiştir. Aşk ve kimlik arayışı farklı tarihlerde, farklı hikâyelerde, farklı anlatıcılarla dile getirilmiştir.

Olayların akışından başkarakterlerin isimlerinin tesadüfî değil kitaptaki konumlarına göre konduğu anlaşılır. Galip, Rüya ve Celal isimleri kitapta aldıkları role göre belirlenmiştir.

Yazarın alışılmışın dışında bir anlatımı vardır. Romanda bazen Türkçenin kuralları dışına çıkıldığı görülür. Türkçenin yapısına ters düşen uzun ve kapalı cümlelere rastlanır.

Teknik. Metinler arası geçişi, postmodern akımın önemli özeliğini, Pamuk'ta sıkça görebiliriz. Şimdiye kadar çağrışım yapan ünlü edebi eserlerin yanına, *Binbir Gece Masallarına* da değinmeden olmazdı. 15. bölümde hayat kadınları İstanbul pavyonlarında yer alan çeşitli hikayeleri anlatırken bunu sezinleyebiliriz. James Joyce'nin *Ulysses'e* teknik ve tematik gönderme yapılır. Dublin sokaklarında Stephen'in başı boş gezmelerin ve pavyonların ziyareti, Galip'in İstanbul sokaklarında gezip, pavyonlara girmekle benzetilir.

Dante'nin *İlahi Komedyası* Cehennem adlı bölümün bazı terimleri burada da görebiliriz: *günahlarını görürken, tek tek toprağın altına iner.* Hikayelerinden birinde, rüyaya ikinci hayatmış gibi hürmet edilip, uyku tutmayanlara hayalini yaşamak için nasıl uykuya dalınır diye akıl verilir. Çünkü uykuda olduğun kişi olmak istediğin kişi ile birleşme imkan var. Aslında bütün kahramanlar uykuya dalıp rüya görmek istiyorlar. Gerçek hayatta kendilerinden memnun değiller, gerçeği kabul etmek istemiyorlar ya da reddedilmek ardından acı çekme korkusu olduğu için, düşe sarılıp istedikleri kişi olma özgürlüğü buluyorlar.

Başka edebi esere gönderme yapan *Mantıku't- Tayr*[1]'dır. Burada da aynı şekilde, gerçek olan, hayatın anlamına ulaşmak için zor bir yoldan geçmek lazım. Yolun sonunda ise, bütün engelleri aştıktan sonra, o idealin peşinde koşmak, kendi içimizde olan, aslında sembolik bir çabaymış.

Bütün bu örneklerde, Pamuk'un ustayla kaleme aldığı metin tekrarları ve taklitleri görebiliriz.

Anafikirden yola çıkıp, kendini bulma, Galip ve Celal'in isim sembollerine bakıp, Galip'in Celal karakterin yerine geçme arzusunu görüyoruz. Onu gizlice hayranlık duyardı, fakat ne kadar yalnız ruhlu ve korkmuş olduğunu bilmezdi. Aynı şekilde Şeyh Galip Mevlana'nın etkisi altında kalır.

Ben kimim konulu arayış, psikolojik olarak ana karakterin değişme süreci başlatır. Galip farklı kişilik değişimlerden geçer: 3. kişi Galip, Mahir, Mehmet, 3. Fehmi. Romanda bu isimler üç farklı kişi olarak karşımıza çıkar, fakat anlıyoruz ki birbiriyle birleşip, Galip'in ruh haline göre, okura sunulur. Gerçek- hayal, mantık-saçma terimlerin ilişkileri, postmodern sanatın başka özelliklerindendir.

Göz sembolünü, artarda 3 bölümde görüyoruz. *Diğer ben, Biri beni takip ediyor, Göz.* Celal'e dönüşme sürecinde, Galip, onun varlığını sürekli hisseder:

aynaya baktığı zaman değişimi fark ederken, başardığı işten dolayı kendisiyle gurur duyar ve monoton hayatı yaşamaya devam esteydi, asla bu şekilde olamazdı.

İstanbul – metropol, tarih ve kimlik. En ince detayına kadar anlatılmıştır. Orhan Pamuk'un mimarlık ve ressam tarafını hatırlayalım. Bu kocaman şehri kişileştiriyor ve Galip'in ruh haline göre onu anlatıyor. Örneğin, nefret ve karmaşa duyguları paylaştığı zaman Galip İstanbul'un Galata Kulesi arka sokaklarında yasadışı işler döndüğünü anlatır. Mutlu, sevinçli olduğu zaman ise, güzel ve dünyada benzeri olmayan yerleri anlatır. Labirent gibi sokaklarda gizlenen kültürel ve tarihsel kaynakları, Bizans varlığını, Osmanlı motiflerini ve başka sembolleri unutmuyor.

Anlatım biçimi anlatıcının çift hayat yaşadığını başlayınca kadar, insanlar kendileri gibi olamıyorlar, başkalarının görmek istedikleri kişilerin yerine geçiyorlar.

Kullanılan dil, okurun herhangi okuma seviyesine uygun değil. Bazılarına zor gelebilir. Cümleler uzun, kelimeler zor ve okuru sürekli düşünmeye teşvik eder. Çok betimleme ve mecaz anlam kullanılmıştır. Doğrudan anlamak için ve neye gönderme yaptığını anlamak için, okurun edebi temele ihtiyacı var.

Bütün bunlara rağmen, Orhan Pamuk, postmodern edebiyatın temel özelliklerinden metinler arası geçiş, gerçek-hayal ilişkisi, sokakların gerçek yaşamı, yanıltıcı görünüşler, klişelerden uzak kalma, dil oyunları ve çok daha fazlasını, ün getiren edebi eserinde ustalıkla kullanmaya başarır.

Kaynakça

Pamuk, Orhan, *Kara kitap*, İletişim yayınları, İstanbul, 2007;
Esen, Nükhet, *Kara kitap üzerine yazılar,* İletişim yayınları, İstanbul, 1996;
https://filologisme.ro/2018/07/27/metamorfoza-si-simbioza-la-poarta-orientului-orhan-pamuk-cartea-neagra
https://www.youtube.com/watch?v=fy1qbn09K0Y

POLYPHONIES: WHEN MANY VOICES SOUND TOGETHER. THERAPIES OF THE SELF IN THE NETFLIX SERIES *ANOTHER SELF* (*ZEYTİN AĞACI*)

Estella CIOBANU
Ovidius University of Constanţa, Romania

Abstract: *This article focuses on a Turkish Netflix series,* Another Self *(*Zeytin Ağacı*, 2022–), created and written by Nuran Evren Şit and inspired by a therapy book, Mark Wolynn's* It Didn't Start with You: How Inherited Family Trauma Shapes Who We Are and How to End the Cycle *(2016). The series fictionalises the therapeutic concept underpinning Wolynn's book, transgenerational trauma, but ignores its method, the Core Language Approach. In doing so, however,* Another Self *voices broader concerns, East and West, about the far-reaching ramifications of trauma, in a medium most likely to disseminate the message far easier and to a wider audience than the book. Whilst the series 'orientalises' the therapeutic voice in the figure of a Zen-looking former physician, Zaman, whom the female surgeon Ada Korkmaz despises as rather a quack, it uses a by now famous therapy, Bert Hellinger's* Family Constellations *(*Familienstellen*), if under another name. I examine the interwoven voices of film and therapy, of fiction and (psychotherapeutic) science, within the framework of a book which neither addresses, the Bible, with its ominous warning, in the Torah, that a curse placed on someone for their crimes shall be passed down several generations (i.e., the "Generational Curse" of Exodus 34.7). The conflict apparent in the film – between science and reason, on the one hand, and belief in the invisible, not to say mysticism, on the other – is one that underpins much 20th- and even early 21st-century thought, even as scientific insights of the 20th-century prove the line between the two is rather thin.*

Keywords: Another Self / Zeytin Ağacı *(Netflix series);* It Didn't Start with You: How Inherited Family Trauma Shapes Who We Are and How to End the Cycle *(Mark Wolynn); transgenerational trauma; Family Constellations (Bert Hellinger); "Generational Curse" (Exodus 34.7);*

How would you feel, were you to experience your hand tremor all of a sudden, in no way related to any rush of fear, anger or any apparent emotion? Would you go to your GP to get diagnosed – perhaps to get an fMRI or CT scan first – and treated? And what if no physician could actually find anything wrong with your hand, yet nor would its tremor wear off within a week or so? What, moreover, if a complete stranger were to tell you that your symptom is likely inherited from one of your forebears: would you believe the stranger or not? Either way, what would you do next?

Such is the condition which afflicts the female surgeon Ada Korkmaz, one of the leads in a Netflix drama, the Turkish series *Another Self* (*Zeytin Ağacı*, 2022–), created and written by Nuran Evren Şit and directed by Burcu Alptekin. Ada notices her hand tremor, chooses to ignore it and performs an operation that fails: dr Korkmaz, the celebrated and award-winning general surgeon, fails her patient and herself. When she finds an answer to her *why?*, it comes as a surprise: Ada has inherited the trauma of her matrilineal ancestry, according to Zaman, a 'shaman' figure in a godforsaken place.[1] On learning it, Ada turns out to be more of a disbeliever than Doubting Thomas ever was, for her empirical knowledge (the Foucauldian *connaissance*) is buttressed by her medical education (Foucault's *savoir*).[1] Whatever else happens in the 8-episode pilot series, it is arguably but a subplot intended to keep the audiences riveted to the Netflix channel in an entertaining fashion: the substance concerns the dis-ease (*sic*) and its healing, to which the intricacies in the characters' lives merely add colour and provide the emotional background to legitimise digging into their psyche.

Fictional though *Another Self* may be, its therapeutic plot is inspired by Mark Wolynn's *It Didn't Start with You: How Inherited Family Trauma Shapes Who We Are and How to End the Cycle* (2016). The book – in its Turkish translation (*Seninle Başlamadı*)[1] and with the same cover as the original version – becomes central to episode 3,[1] as if to give credence to the method both intra- and extra-diegetically. For those familiar with both Wolynn's *It Didn't Start with You* and Bert Hellinger's Family Constellations method underpinning Wolynn's book, scepticism may concern the method proper, but hardly the series' therapeutic bid.

This article examines the interwoven voices of film and therapies, of fiction and (psychotherapeutic) science, within the framework of a book which neither addresses – the Bible, specifically, Exodus 34.7. Also known as the "Generational Curse", Exodus 34.7 sounds an ominous warning that a curse placed on someone for their crimes shall be passed down several generations – as Hellinger's method corroborates.

Another Self and polyphony

Another Self features three Istanbul-based female friends, Ada Korkmaz (Tuba Büyüküstün), a general surgeon, Leyla Işık (Seda Bakan), a dropout from Psychology, currently a social media influencer, and Sevgi (Boncuk Yilmaz), a cancer-stricken solicitor. After an unexpected relapse, Sevgi decides to pursue an unorthodox therapy for her liver cancer, rather than accept undergoing more tests and subsequently resuming chemotherapy in Ada's hospital. Hence, Sevgi heads towards a remote costal town, Ayvalık, to undertake alternative therapy,[1] driven there – on request – by Leyla and accompanied – grudgingly – by Ada as her personal physician. It is in Ayvalık that Ada watches, stupefied, what she deems gross brain-washing: Bert Hellinger's Family Constellations – if re-named Expansion of Origin Family – in action. The improvement in her cancer condition – certified within a month by clear blood tests – persuades Sevgi to insist that her friends meet her therapist, Zaman (Firat Tanış), and join one of his retreats.

Another Self has worked its way smoothly up to this point, for most part already in the first episode. As Ada has been suspended from her hospital and cannot perform surgery for a while, she can afford to spend time in Ayvalık, whilst also considering her option to pursue the research fellowship in Brussels which will take her away from her spouse, Selim Saban (Serkan Altunorak).[1] Leyla, who had meant to undertake breast augmentation surgery just before accompanying Sevgi, learns from her unfaithful husband Erdem (Serkan Altunorak) that they are broke and, moreover, that he must hide himself. Only Sevgi appears to be settling down comfortably in Ayvalık, where she has moved house together with her mother, Muko (Füsun Demirel), after resigning from the Istanbul solicitors firm she has been working for. Not only does Sevgi learn to renounce health-related *struggle*, but her early sessions with Zaman help her to uncover and heal what she has long repressed about her father's death. Whilst Leyla easily accepts Sevgi's invitation to experience Zaman's methods,[1] Ada joins the two reluctantly, only to meet her old flame, Toprak Ayaz (Murat Boz), at Zaman's retreat, and sense the reopening of old wounds caused by their breakup.

Despise (and confront) Zaman as she may, Ada will meet in him her nemesis, and with her so will the (western) sceptical, science-informed rationality which she represents. (Unbeknownst to Ada until late in episode 8, Zaman is not a quack,[1] if Zen-looking, who offers a strange group therapy and in his spare the time treats his olive trees too, but actually a former physician.) Indeed, *Another Self* seems to 'orientalise' and feminise the therapist by pitting against each other headstrong female surgeon and seemingly soft male 'quack', medical knowledge and scientifically unsubstantiated claims of reaching back into the past to heal (in) the present, as well as their respective occupational venues, the hospital in the big city (Istanbul) and the retreat in the small seaside town (Ayvalık). The dichotomy between science and "bullshit" (Ada's repeated term) paraded as therapy becomes polemically explicit in episode 2, in the argument between Ada and Sevgi on the way back to Istanbul for the latter to undergo more tests:

Sevgi: Ada, what you call bullshit is something practised all over the world. And so many people have benefitted from it*, so let it be.*

Ada: Because we have reason and science.

Sevgi: Who said anything against science?

*Ada [*mimicking*]: You've got cancer because of daddy issue. Leyla's something and something of her great-great-grandmother's. [*stops mocking*] I don't understand why you care so much about all this shit.*

Sevgi: Why are you so angry about this?

Ada: I'm not angry. I'm disappointed (...) 'cause you're behaving like the years I spent studying medicine are worthless.

Sevgi: Maybe these diseases are just trying to teach us something. Maybe I should stop fighting cancer and should start thanking it.

Whilst Sevgi's final line shows the woman has internalised (by episode 2) Zaman's advice (in episode 1), this word of advice originates with actual therapists' observations about their clients' behaviour and interaction with their own disease.[1] Furthermore, what Ada ignores and Sevgi can't spell out is the different underpinnings of each approach, the medical and the psychotherapeutic one: allopathic medicine is orientated exclusively towards the physical body, treated as a self-standing machine, whereas therapies of the psyche regard disease as a somatisation of psychic issues.

Yet, what is the series' therapeutic approach, however irrational it may strike Ada to be? I have phrased my query in ambiguous terms advisedly, for the method (Family Constellations) featured in the series is, I argue, just the surface layer of a deeper therapeutic move in which *Another Self* engages. The series appears intent on popularising Hellinger's therapy and especially its underpinnings, and can thus offer hope to people who wouldn't know where to look for hope any more. How persuasive all this is depends exclusively on the recipient – on what is deep down in their psyche.

"Though this be madness, yet there is method in 't": Family Constellations and the biblical "Generational Curse"

Compelling psychotherapeutic and scientific evidence indicates that the roots of various conditions – such as depression, anxiety, phobias, obsessive thoughts or even severe illnesses – may have little to do with the afflicted individual's immediate life experience and/or chemical imbalances in their brains. Rather, the roots may sometimes go back to the lives of their parents, grandparents and even great-grandparents. Such is the conclusion reached by the German theologian, psychoanalyst and psychotherapist Bert Hellinger (1925–2019), who pioneered, in 1980–1995, *Familienstellen* (known in English as Family Constellations), a therapeutic (or rather philosophico-therapeutic) method. Among his disciples is Mark Wolynn, an expert on Inherited Family Trauma and the founder and director of The Family Constellation Institute in San Francisco – the very author of the book[1] which has inspired *Another Self*.

Family Constellations is "a transpersonal, systemically oriented, phenomenological experiential therapeutic process" intended to "reveal and initiate shifts in the hidden patterns that shape and influence human systems" (Cohen et al. 1039).[1] The method integrates elements from various approaches to the human psyche – family systems therapy (as practised by Alfred Adler, Virginia Satir, Ivan Borszenmenyi-Nagy, Eric Berne or Milton H. Erickson), existential phenomenology (pioneered by Franz Brentano, Edmund Husserl and Martin Heidegger) and Carl Gustav Jung's depth psychology – so as to provide a "method of depth psychology" practised as "individual therapy in a group context" (Cohen et al. 1039). Yet, Hellinger's method also owes much of its conceptual framework to indigenous ancestral devotion beliefs such as Zulu, Shamanism and Buddhism-Taoism-Confucianism.

The systemic point of view which Family Constellations shares with the above-mentioned approaches conceives the client no longer as an individual – as in

classic psychotherapy – "but rather as [a] component[] within a context" whose laws s/he is subject to (Franke 23–24). The facilitator aims to "identify the structures of generational solidarity and the systemic entanglements associated with them" (Franke 29) and work towards their release. Such *entanglements* are "inherited traumas that drive us to repeat the patterns of the past" (Sélénée 5), i.e., to repeat "family patterns – the fears, feelings, and behavior we've unknowingly adopted that keep the cycle of suffering alive from generation to generation" (Wolynn 2).[1]

The method debuted with a group setting led by a facilitator, even as meanwhile it has also developed a one-on-one meeting which can work either in person or remotely and uses figures. In the original version – which is my focus here – the client describes the issue s/he wants resolved, then

> *selects representatives for the members of his [*sic*!] family[1] – including one for himself – and places them in relationship to one another [in the centre of the room], following only his own intuition. And as soon as those people have taken up their places,* they feel like the people they represent*, without knowing them. (Hellinger, in del Pozo n.p., original emphasis)*

> *This intuitive positioning generates the very constellation, i.e., "the pattern created by the group members' placement in relation to each other", which "reflect[s] the nature of the family system [and thus] uncover[s] entanglements" (Sélénée xix).[1] For both the client and all participants and observers, "[b]eing able to perceive that we are part of a* system *shifts our focus from the actions of individuals to the dynamics of the family. When we make this shift, we experience a clarity of perception both radical and liberating" (xix). After the successful completion of the constellation, the clients "can see themselves as the starting point for change, because when one element in the system is changed or changes, it gives rise to another change in the entire system" (Franke 24).*

Furthermore, any (self-)blaming for the unfortunate entanglement and its effects is suspended, as no one is actually responsible. The family member who will experience family entanglements is chosen not by another person or by fate, but by "the *family soul*, or *family conscience*, (…) a force that requires that somebody does it [i.e., becomes entangled so as to rebalance the family system], and the weakest one – as a rule – takes it upon himself [*sic*!]" (Hellinger, in del Pozo n.p., original emphasis).[1] This "family soul" generates a *transgenerational energy field* whose "character is formed by our family's history, including its religions and beliefs – that is, its conscience" (Manné 3):

> *Our family energy field is shaped by powerful events such as the relationship history of parents and grandparents, early deaths of children, miscarriages, abortions, adoptions, suicides, wars, having to leave one's country, changing one's religion, incest, ancestors who were victims or perpetrators, trust, betrayal, and so forth. The altruistic and generous acts of our parents and ancestors bring benefit,*

while their harmful acts damage the field and later generations pay the price. (Manné 3)

Simply stated, a "family is an energy field" (Manné 2, 26) which no one can 'escape' from and which works homeostatically to preserve family stability, even if sometimes at the expense of new-comers to the family (i.e., babies). For instance, cancer and other terminal illnesses "also have systemic causes" (Hellinger, in del Pozo n.p.), i.e., may partially owe to family entanglements and *unconscious* choices to participate in them. In such cases,

The systemic context shows in the dynamic of "I will follow you."

*That means, a person wants to follow another member of the family who is sick or dead, by falling ill or seeking death himself [*sic*] too.*

*Or a child sees someone in his [*sic*] family having the tendency to follow another person in this way, and tries to hold him, saying, "It's better that I go instead." (Hellinger, in del Pozo n.p.)*

As Hellinger aptly describes this fundamental dynamics, "all this adds up [to] the [*unconscious*] desire to atone and compensate for one person's fate, by seeking in turn a similar fate" (in del Pozo n.p.).

Admittedly, learning that one's chronic or terminal condition may be one's family inheritance – yet not genetically – may be disconcerting, to say the least. Yet, for those living under the shadow of the Bible, it may even ring a sore bell, as it did for me, albeit exclusively cognitively, on studying Hellinger. According to received Judaeo-Christian wisdom, one may stand to be cursed by God for transgressions up to the fourth generation: this is the "Generational Curse" of Exodus 34.7. Here, God proclaims (to Moses) that he will be a deity

forgiving iniquity and transgression and sin,

yet by no means clearing the guilty,

but visiting the iniquity of the parents

upon the children

and the children's children,

to the third and the fourth generation*. (Exod 34.7 NRSV)*

Wolynn himself quotes, at the end of chapter 2 of *It Didn't Start with You*, the same generational reference elsewhere in the Torah: "Uncannily, the Bible, in Numbers 14:18, appears to corroborate the claims of modern science – or vice versa – that the sins, iniquities, or consequences (depending on which translation you read) of the parents can affect the children up to the third and fourth generations" (39).

When I first read the vetero-testamentary "Generational Curse", many years before ever hearing about Family Constellations, I was outraged: it sounded

callous, rather than divine, over-vengeful, rather than forgiving, in short, unacceptable; and patently absurd, even silly, to believe it could be so.[1] Whilst I still have my reservations regarding the ethics of many biblical pronouncements, I used to find this one an extreme (and extremist) exercise in Coleridge's willing suspension of disbelief. To me, the "Generational Curse" always appeared to stretch the limits not only of the believable, but also of the acceptable in one's spiritual life.

Until now. On studying inherited trauma and more generally psychic traumas and cellular memory, I have realised that, beyond/behind the disciplinarian scope of such biblical pronouncements there may lie profound insights. The ancients could notice that 'ill luck' was sometimes inherited down certain lines of descent, i.e., it ran in certain families – and families at the time were not nuclear, but extended. (Hellinger's method often reveals entanglements in the extended family.) Their *reason*able explanation? It was God's *curse*! Indeed, for the ancient Hebrews, the word to name religious conduct approvingly was "God-fearing" – I would add, of the Abraham type: kill your only, and dearest, son to prove your loyalty to Yahweh, as he demands (Gen 22). Abraham, who "*fear[ed]* God" (Gen 22.12), would unflinchingly sacrifice Isaac, had the angel not stayed his hand. Had Abraham actively resisted Yahweh's commandment, would his descendants not have been cursed, instead of blessed (Gen 22.16–18), down the generations, as Adam and Eve's progeny was, according to Judaeo-Christian lore?

To revert to transgenerational trauma, how can therapists "elicit information about a system" by just observing the persons being "'set up' as representatives of elements of a system in a space" (Franke 29)? The short answer is: by tapping into the conscience of the system as revealed by the constellation and interpreting the findings for the client.

Trauma – which Hellinger never addressed explicitly (Ruppert, "Constellations" 14) – can be inherited because, according to Hellinger, the family system[1] operates as an unconscious unit driven by the *instinct* of self-preservation. This unconscious *systemic* (or *collective*) *conscience*, intent as it is on safeguarding the unity-qua-integrity of the family system, overrides and may even counter the conscious *personal conscience*. The latter, which drives the individual family member, is constituted by "our experience of guilt and innocence – that is, our sense of what serves or endangers our relationships" (Hellinger, *Love's Hidden Symmetry* 6), primarily our belonging to our family.[1] A third form, the ineffable *conscience of the Greater Whole* (or the *higher conscience*) is the universal level of the systemic conscience; it may move the individual to rebelling against the collective conscience, hence against one's family's bigoted values, so as to generate alignment (*Love's Hidden Symmetry* 3–4; see also Manné chap. 3, esp. 29).

Such apparent incongruity between personal and systemic conscience can be understood only in relation to the fundamental needs (or principles) that govern human interactions at family level. In particular, the need for bonding, i.e., the "need to belong", makes "conscience bond[] us to the persons and groups necessary for our survival regardless of the conditions they set for our belonging"

(Hellinger, *Love's Hidden Symmetry* 7). Both this need and all the others[1] operate "with the urgency of drives and instinctual reactions" and thereby demand/coerce compliance, which is both constraining and enabling (5). Hellinger posits five additional dynamics which govern the extended family,[1] of which "honoring the right to membership" and "maintaining the completeness of the system" (152) are particularly relevant for my interpretation of *Another Self*. With the former, Hellinger posits a restoration of any excluded member (i.e., one no longer honoured) by a late-comer to the family: the unfortunate lieu-tenant (*sic*) may be painfully clueless and helpless about their 'own' affliction, which merely replicates, through invisible loyalty, that of the forgotten ancestor. The inheritance comes, or rather strikes, irrespective of whether the excluded member is alive or dead and, moreover, even in the absence of any information – family story and family secret alike – about them (Wolynn 1–2). Once again, to the religious (or the superstitious), all this sounds like blind fate striking the innocent, Bible, curse and all.

Hellinger's method may strike some as a modern fad with whatever oriental or shamanistic underpinnings one deigns to look for. However, it belongs to the already established field of psychogenealogy,[1] itself supported scientifically by epigenetics.[1] The latter has "demonstrat[ed] the inheritability of trauma at the cellular level" (Sélénée 6).

One of Carl Gustav Jung's revelations in his memoir also points to transgenerational interrelations. In the chapter "The Tower", Jung uses the notion of karma,[1] an oriental loan in the West:

> *When I was working on the stone tablets,[1] I became* aware of the fateful links between me and my ancestors. I feel very strongly that I am under the influence of things or questions which were left incomplete and unanswered by my parents and grandparents and more distant ancestors. It often seems as if there were an impersonal karma within a family, which is passed on from parents to children. *[*Es hat oft den Anschein, als läge ein unpersönliches Karma in einer Familie*.] It has always seemed to me that I had to answer questions which fate had posed to my forefathers, and which had not yet been answered, or as if I had to complete, or perhaps continue, things which previous ages had left unfinished. It is difficult to determine whether these questions are more of a personal or more of a general (collective) nature. It seems to me that the latter is the case.* A collective problem, if not recognized as such, always appears as a personal problem*, and in individual cases may give the impression that something is out of order in the realm of the personal psyche. The cause of disturbance is, therefore, not to be sought in the personal surroundings, but rather in the collective situation. Psychotherapy has hitherto taken this matter far too little into account. (Jung,* Memories *233–234 /* Erinnerungen *237, emphasis added)*

In the winter of 1955–1956, when he had this insight, Jung (1875–1961) was eighty and hardly a novice at depth psychology.

"There are more things in heaven and earth, Horatio, than are dreamt of in your philosophy": *Another Self* and the sore acknowledgement of inherited trauma

When, in *Another Self*, Ada grudgingly accepts to watch a re(-)presentation of her own family trauma (in episode 3), as part of a therapeutic quid pro quo (established in episode 1), she reacts strongly at the end. Incapable as she is of accepting the revelation as anything other than gross mystification, the surgeon voices the disbelief of psychologists, not just ordinary people, in the basic premise of Family Constellations.[1] How could a total stranger possibly 'feel' and enact a traumatic event from another individual's family's past, when they have no knowledge of that family? Yet, I can confirm from my own experience as a participant in (and also an observer of) Family Constellations that this information becomes available, however mysteriously.

Hellinger himself was aware both of the presence of the *transgenerational energy field* and of the absence of any 'natural' or scientific explanation for it. Indeed, the client chooses their family representatives typically from a group who do not know the client, hence their family story (Hellinger, *Constelaţiile familiale* 169–170). Nonetheless, during the process the representatives will get to know, through *phenomenological perception*, the family members' names and stories, as well as share their physical symptoms (187–189). Furthermore, "[t]he representatives describe their perceptions, feelings, and their emotional state, and they experience their position in the system to different degrees of satisfaction or discontent" (Franke 19–20). Indeed, both the psychosomatic feedback provided and the layout formed by these representatives as intuitively positioned by the client[1] can reveal something surprising, which the client has been unaware of, by accessing a form of hidden knowledge imparted by this energy field (*Constelaţiile familiale* 149, 187). Drawing on these clues to an underlying structural relationship, "the therapist changes the constellation to a form in which, ideally, all of the representatives feel right", so as "to create a picture in which a resolution is depicted for the client, rather than a problem" (Franke 20). For a successful process, the therapist her-/himself, as well as the client and the representatives of their family members, should assume the reality unfolding before their eyes without any intention or expectations, without fear and judgement, and with no recourse to prior experience (*Constelaţiile familiale* 188).

A crucial theoretical amendment by German psychotherapist Franz Ruppert indicates the contribution of trauma theory in association with the concept of attachment to understanding and improving Hellinger's method (Ruppert, *Traumă* 34–44). Drawing on John Bowlby's theory of a system of psychic attachment and on the already well researched concept of trauma, Ruppert has been able to identify in his work with Family Constellations how trauma is transmitted across generations through unconscious attachment, which the positioning of family member representatives by the client spells out.

What Family Constellations as practised by Hellinger and amended by his disciples reveals is precisely what *Another Self* shows – to Ada's / the rational mind's strongly vocalised disbelief. Already in episode 1 Sevgi undertakes the

process, yet only after a month, as instructed by Zaman, can she describe its unfolding to her friends. In episode 2 Leyla too accepts to be Zaman's client and discovers the origins of her fear of drowning in her Greek great-grandmother's tragedy: when Eleni wished to sail from Crete to Turkey to follow her Turkish husband and their children (in the exchange of populations of 1924), she was murdered at sea by the neighbour she had hoped would be her saviour.[1] Episode 3 centres on Ada's (disbelieving) discovery that her hand condition is inherited from her maternal great-grandfather, who chose to execute his elder daughter rather than live with her 'shaming'. In episode 4, Selim too becomes Zaman's client, only to realise that the cause of his emotional trauma – and of the belief, as an adult, that he can live only in buildings *he* has built – is the devastating earthquake during childhood which killed his mother. Another retreat, shown in episode 5, enables Toprak to become aware of his grandfather's conviction and execution as a murderer despite his (subsequently proven) innocence. By now, Ada has seen enough to realise – in episode 6 – there is more to reality than what meets the eye, so she contacts her mother, Belgin, to ascertain what secret trauma in her matrilineal ancestry – as indicated in episode 3 – begs for healing, for her hand to be healed too.

For whatever reasons, *Another Self* does not delve into the healing process, but rather takes it for granted that revealing is healing. Nonetheless, even this little is a lot. What with the episode-by-episode repetition of the fundamentals of the process and with the subsequent self-observation and comments of the characters, the therapeutic input may well amount to one third of the entire pilot series.

Transcripts of the 'scenario' used by Hellinger himself on various occasions (Hellinger, *Love's Hidden Symmetry* 173–186; Schäfer 224–244, App. 2)[1] provide a clear blueprint of how Family Constellations works in practice – and against which I examine the *Another Self* retreats. What the script created by Nuran Evren Şit, herself a practitioner (Calderon n.p.), shows is indeed the original method pioneered by Hellinger, now subject to improvement.[1]

Whilst the client is chosen on a self-volunteering basis (as in Hellinger, so in *Another Self*), the unfolding of the process itself depends on everyone's participation, if in various ways and with differences between Hellinger's and the script's therapy session. The therapist typically instructs the client to choose her/his representative, even as in *Another Self* Zaman is rarely explicitly shown doing it (he does so with Leyla in episode 2 and Toprak in episode 5). In Hellinger, the client also chooses their parents and/or whomever the therapist names[1] in the aftermath of the preliminary brief client history (corresponding to the medical anamnesis),[1] all of whom the client gently drives to whatever positions s/he finds appropriate before sitting down to watch the constellation (Schäfer 225). Such placing – i.e., the intuitive setting up of the constellation, which generates an autonomous energy field – alongside the representatives' feedback enables the therapist to infer important data about the causes of the client's issue at hand (in both Family Constellations and *Another Self*). Before ending the constellation, the therapist (in *Another Self* as in Family Constellations) asks the client to utter certain sentences whereby s/he acknowledges and honours the person whom s/he

has followed unconsciously; then, the client states her/his determination to continue to live and be happy.

By contrast, in the film the client's representative – chosen irrespective of their gender (as in Hellinger)[1] – comes to the centre of the room, as instructed by the therapist, to enter into 'character' by closing their eyes and connecting to the client. So will subsequently do all other representatives relative to their respective characters (or even energies,[1] secrets or abstract concepts/entities, e.g. Life, Death, Money or a particular country). In Sevgi's case, as shown in episode 1 in the therapy flashback, Zaman guides her representative thus: "In your mind, tell yourself who and what you're representing. You can open your eyes whenever you're ready. Then, you can move your body and go throughout the entire space however you desire." Sevgi's representative falls down to her knees, which impels Zaman to ask her – as he will always do with the client's representative in subsequent retreats – "How are you? How's Sevgi?" to get feedback, as also did Hellinger at every step. On hearing her answer – here, about the hurting liver area – Zaman asks the client herself about the traumatic event which may have occurred at a particular young age (sensed intuitively): "Sevgi, what happened when you were five or six years old? Did you lose somebody?" (This is the phenomenological perception on which Hellinger capitalised so much.) Indeed, Sevgi's loss concerns the murdering of her father when the two were in an amusement park to celebrate her birthday, as shown in the opening scene flashback of episode 1. In the retreat, Sevgi admits: "I was so convinced that my father died because of me that I wished it had been me instead. So, starting that day I began to break down, bit by bit. I felt so much rage towards the man who killed my father.[1] That's why I became an attorney…to fight criminals." To a mature Sevgi, her early life choices trigger the rueful realisation that "in reality those battles [as a solicitor] just consumed me even more." Episode 1 fades in and out the replay of the childhood scene with Fiko as Sevgi's father's representative lying down on the floor and the killer's representative confronting his victim – as required by Hellinger's technique – to claim "I had no idea this would happen". (The purpose had been a sound scare, not murder.) Zaman can now ask Sevgi's representative how she is feeling, only to learn that Sevgi is "carrying a burden", which, she now realises – as she admits to her friends –, is the little girl's assumption of her father's place: "To spare my mother the pain of losing a husband, I had started to take his place."[1] For Hellinger, this is the classic case where a child unconsciously assumes the self-imposed task to relieve a parent of their suffering – whether from partner (or any other traumatic) loss or from disease– by 'incorporating' the parent's suffering or through replacement of the lost person (see Schäfer 79–82, 152–153). Healing, according to Hellinger, can only come through the deliberate action of the former child to restore family order by surrendering to it, i.e., acknowledging her/his position as her/his parents' child (Schäfer 25–26, 152–164). Thus, Sevgi's representative is instructed to affirm: "I'm dropping the burden I've been carrying for you all these years. I'm just a child [Zaman places his right hand on the proxy's right shoulder] and you are my mother. This is too much for me."[1] On Zaman's elicitation, the father's representative tells Sevgi's: "The best thing you can do for

me is to live your life fully, freely. Open yourself up to love. I'll always be with you" (episode 1).[1] One month – and Sevgi's clean PET scan – later, Ada will nevertheless go to any lengths to persuade Sevgi that "if you had gone to a therapist, they would have said the same thing. (…) This is not a new thing" (episode 1). Yet Ada hardly appears to be the kind of physician who would refer a cancer patient to a therapist (too) instead of an oncologist. Furthermore, in the dialogue with the female oncologist supervising Sevgi's case, Ada answers the oncologist's wonder ("Doctor, this is truly remarkable. How do you think it happened"?) with the dismissive "Raki, fish and Ayvalık" (episode 2).

Episode 1 uses a circular voice-over technique – as subsequent ones will do too – to first wonder about and at the end of the episode answer conclusively – by way of prior demonstration – the issue of the past's relation to the present, all against the visual background of the characters' actions and interactions[1]: "Is it possible that our past, whether or not we remember it, is always saved somewhere?" / "The past, whether or not we remember it, is always saved somewhere." Then follows the explicit comparison with an airplane's black box to press the point convincingly and especially to everyone's understanding: "You know how a flight recorder saves the data on it, no matter how damaged it gets? The past works in the same way. Taste, smells, moments – they all wait for the right time to be remembered one day." (The Proustian touch is priceless.) "And even though we forget it, does the past stay with us?" / "Even though we forget it, the past stays with us." This could just as well be the epigraph of *Another Self* as of various forms of therapy that work with the subconscious. Likewise, Ada's voice-over conclusion at the end of episode 2 highlights the confrontation with one's past:

If we're living something over and over again and the same cycle manifests itself in different ways, is it possible that the cause is a wound from the past we're not even aware of? When you talk about the past, it's only your past that you can think of. But think of your grandmothers, grandfathers or even their parents.

Do you think that our health problems, our shattered relationships, our financial or spiritual losses, could all be caused by wounds from generations past? And is it possible to change all by simply accepting those wounds?

If we knew how the past affected us, would we still avoid facing it? Or, no matter how much we avoided it, would it never stop chasing us?

Simply facing the past is an important, yet hardly the only, step. Accepting the past with kind equanimity and with respect for those involved in it may bring the client closer to a resolution. Yet, as Stam et al. argue, it is neither the therapist offering a solution, nor the solution itself, perhaps valid for the individual, yet not for their entire family system, which can bring a happy closure. Rather, Family Constellations can and should "move[] from first-order interventions (solutions) through second-order interventions (insights) towards third-order interventions

(working towards a transformative situation) which is visible on the horizon", when the client has honed their "ability to take responsibility" (Stam et al.).

Conclusion

Does *Another Self* (*Zeytin Ağacı*) – at least in its pilot stage – tilt more to being a fictional series centred on Hellinger's Family Constellations or a fictionalised documentary? Be that as it may, the Turkish production takes a huge step – indeed, a stride – towards introducing to the world the polyphonic make-up of one's psyche, with its diverse ramifications, and a method aimed at healing the family 'noise' in an individual's life. At their worst, public responses may dismiss *Another Self* as fictional all through, and the method it presents as psychological scam. At their best, though, responses may acknowledge that the ways of one's psyche are inscrutable – as traditionally God's ways have been regarded (Rom 11.33) – and that the (distant) past is not necessarily 'dead and buried', unless it has been healed through therapy. Given the accurate therapeutic input of *Another Self*, the series arguably stands out as a bridge between the 'voice' of entertainment – as a film production – and the 'voice' of therapy and I dare say phenomenology. Packaging these voices together with that of rational disbelief, *Another Self* moves in a philosophical, or perhaps also meta-psychological, direction too, for it questions the inherited Cartesian proposition of a clear-cut separation between body and mind, with the self-assumed supremacy of the latter. By giving a voice to the diseased body, the series offers a sounding board to all those voices buried deep down in one's psyche, whether they be one's fears or one's ancestors' anguish. When all these voices are lent a compassionate ear to, their polyphony can ideally also indicate the healing path.

Works Cited

Another Self (*Zeytin Ağacı*). Creator Nuran Evren Şit. Director Burcu Alptekin. Netflix, 2022–.

Calderon, Michele. "Review: Netflix Turkey's *Another Self* and the Circle of Life". *North America TEN*. 5 Nov. 2022. Accessed 10 Aug. 2023 <https://northamericaten.com/review-netflix-another-self/>.

Cohen, Dan Booth, Emily Blefeld, Barry Krost. "Family Constellation Enrichment Groups". *Encyclopedia of Couple and Family Therapy*. Ed. Jay Lebow, Anthony Chambers, Douglas C. Breunlin. Cham: Springer, 2020. 1039–1041.

Van Eersel, Patrice, Catherine Maillard. *J'ai mal à mes ancêtres ! La psychogénéalogie aujourd'hui*. Paris: Albin Michel, 2002.

Foucault, Michel. *The Birth of the Clinic: An Archaeology of Medical Perception*. Trans. A. M. Sheridan. London: Routledge, 2003 (1973).

Franke, Ursula. *The River Never Looks Back: Historical and Practical Foundations of Bert Hellinger's Family Constellations*. Trans. Karen Leube. Heidelberg: Carl-Auer-Systeme Verlag, 2003. eBook edition, 2017.

Hellinger, Bert, with Gunthard Weber, Hunter Beaumont. *Love's Hidden Symmetry: What Makes Love Work in Relationships*. [Hunter Beaumont's English translation and reworking, alongside Hellinger, of Gunthard Weber's transcripts of Hellinger's workshop recordings, published in German as *Zweierlei Gluck* (*Capricious Good Fortune*).] Phoenix: Zeig, Tucker & Co, 1998.

---. *Constelaţiile familiale: terapie pentru suflet* [*Vom Himmel, der Krank macht und der Erde, die heilt*, 2009]. 2nd ed. Trans. Cristina Livia Vasilescu. Bucureşti: Philobia, 2016.

Jung, Carl Gustav. *Erinnerungen, Träume, Gedanken von C. G. Jung*. Aufgezeichnet und herausgegeben von Aniela Jaffé. Mit 26 Tafeln. Zürich und Düsseldorf: Walter Verlag, 1993.

---. *Memories, Dreams, Reflections: An Autobiography* [*Erinnerungen, Träume, Gedanken*]. Recorded and edited by Aniela Jaffé. Trans. Richard and Clara Winston. Rev. ed. New York: Vintage Books, 1989.

Konkoly Thege, Barna, Carla Petroll, Carlos Rivas, Salome Scholtens. "The Effectiveness of Family Constellation Therapy in Improving Mental Health". *Family Process* 60.2 (2021): 409–423. doi: 10.1111/famp.12636. Accessed 20.09.2023 <https://pure.rug.nl/ws/files/177231226/famp.12636.pdf>

Lipton, Bruce. *The Biology of Belief: Unleashing the Power of Consciousness, Matter and Miracles*. Santa Rosa, Calif.: Mountain of Love / Elite Books, 2005.

Manné, Joy. *Family Constellations: A Practical Guide to Uncovering the Origins of Family Conflict (Les Constellations Familiales*, 2005*).* Foreword by Bert Hellinger. Berkeley: North Atlantic Books, 2009.

Martel, Jacques. *Le grand dictionnaire des malaises et maladies*. Nouvelle edition, revue et augmentée. Aubagne, Fr: Éditions Quintessence, 2003.

Maté, Gabor. *When the Body Says No: Understanding the Stress–Disease Connection*. New Jersey: John Wiley and Sons, 2003.

The New Oxford Annotated Bible. *New Revised Standard Version with The Apocrypha* [NRSV]. Fully rev. 4th ed. Ed. Michael D. Coogan. Oxford and New York: Oxford University Press, 2010.

Odoul, Michel. *Dis-moi où tu as mal, je te dirai pourquoi: Les cris du corps sont des messages de l'âme. Eléments de psycho-énergétique*. Paris: Éditions France Loisirs, 2002.

*del Pozo, Humberto. "*Unraveling Family Secrets: An Interview with Bert Hellinger on Family Constellations*". September 1999. Inner Arts Institute. Published 10 Oct. 2016. Accessed 30.09.2023.* <https://innerartsinstitute.com/2016/10/10/unraveling-family-secrets-an-interview-with-bert-hellinger-on-family-constellations/>.

Ruppert, Franz. *Traumă, ataşament, constelaţii familiale. Psihoterapia traumei* [*Trauma, Bindung und Familienstellen. Seelische Verletzungen verstehen und heilen*, 2005]. Trans. Adela Motoc. Bucureşti: Editura Trei, 2012.

---. “Constellations under the Sign of Multi-generational Systemic Psychotraumatology”. *Self & Society: An International Journal for Humanistic Psychology* 33.4 (2006): 10–19.

Schäfer, Thomas. *Ce îmbolnăveşte sufletul şi ce îl vindecă: Constelaţiile familiale şi terapia lui Bert Hellinger* [*Was die Seele krank macht und was sie heilt: Die psychotherapeutische Arbeit Bert Hellingers*]. Trans. Sorana Oţetea. Bucureşti: Philobia, 2021.

Sélénée, Marine. *Connected Fates, Separate Destinies: Using Family Constellations Therapy to Recover from Inherited Stories and Trauma*. Carlsbad, Calif.: Hay House, 2021.

Stam, Jan Jacob, Bibi Schreuder, Barbara Hoogenboom. “What We Stand For: Where We Came from and Where We Are Today”. Bert Hellinger Institute Netherlands. November 2017. Accessed 24.07.2023 <https://hellingerinstituut.nl/en/what-we-stand-for/>.

Talarczyk, Małgorzata. “Family Constellation Method of Bert Hellinger in the Context of the Code of Ethics for Psychotherapists”. *Archives of Psychiatry and Psychotherapy* 3 (2011): 65–74. Accessed 31 Aug. 2023 <https://www.archivespp.pl/pdf-153318-77983?filename=Family%20Constellation.pdf>.

Wolynn, Mark. *It Didn’t Start with You: How Inherited Family Trauma Shapes Who We Are and How to End the Cycle*. New York: Viking, 2016.

---. “Inherited Family Trauma: It didn’t start with you...but it can end with you”. The Family Constellation Institute, 2023. Accessed 20.07.2023 <https://markwolynn.com/>.

III. Bölüm. Dil ve Dil Öğretimi Araştırmaları
Partea a III-a. Studii de lingvistică. Didactică
Part III. Linguistics and Didactics

A CONVERSATION-ANALYTIC APPROACH TO CONSTRUCTED DIALOGUE IN TALK-IN-INTERACTION

Diana HORNOIU
Ovidius University of Constanţa, România

Abstract: *This article proposes an account of constructed dialogue within the framework of Conversation Analysis. Its aim is two-fold. First, it examines the interactional functions of constructed dialogue which contribute to the vividness of personal narratives. Second, it proposes a macro-strategy called 'achieving alignment with the addressee' to be integrated into Brown and Levinson's (1987) model of politeness. At the micro level of conversational strategies, one way of achieving alignment with the addressee is through thae use of constructed dialogue as a persuasion technique whereby the speaker may provide a convincing argument in order to convert the addressee to his or her point of view. To demonstrate this claim the study examines constructed dialogue in two speech acts: making complaints and recounting amusing incidents.*

Keywords: *constructed dialogue, conversation analysis, face, positive politeness, speech acts.*

Introduction

Reported speech has been the focus of research in various fields, such as linguistics, poetics, logic or the philosophy of language. Comprehensive discussions of different approaches to and definitions of reported speech can be found in Plank (1986), Roncador (1988), Coulmas (1986), Güldemann and Roncador (2002) to mention just a few. Utterances can become the subject of other utterances. Language is frequently used to refer to language. Language users talk about talk. Utterances can be criticized, questioned, commented on, or simply be reported. This is a fundamental feature of all natural languages. As Coulmas (1986:2) points out, the absence of this feature would disqualify any sign system as a natural language. However, there are different ways of reporting the speech of others. A crucial question which arises is how accurately speakers report what has been said by others.

In the European linguistic and philosophic traditions, two kinds of reported speech have been distinguished: *oratio recta* (direct quotation) and *oratio obliqua* (indirect quotation). In an attempt to distinguish between *direct speech* and *indirect speech*, most scholars mention the idea that indirect speech is, to a certain extent, more integrated into the embedding context than direct speech. 19th-century

grammar books propose an understanding of the contrast between direct and indirect speech in terms of syntactic dependence. While direct speech was viewed as reported speech in the form of an independent clause, indirect speech was analysed as a subordinate clause. While this understanding may apply to Latin and certain other languages, it has now become apparent that syntactic constituency is not a very useful concept for distinguishing between direct and indirect speech in a universally valid framework of analysis.

It is traditionally assumed that direct speech is a mode of reporting in which an original utterance is reproduced without changes and all deictic expressions are based on the situation of utterance which is claimed to be that of the "original". Indirect speech, on the other hand, allows for several adaptations to be made as a result of the syntactic process of embedding. Most typically these adaptations affect deictic elements. A definition of indirect speech in a similar vein was advanced by Otto Jespersen:

> When one wishes to report what someone else says or has said (thinks or has thought) - or what one has said or thought oneself on some previous occasion - two ways are open to one. Either one gives, or purports to give, the exact words of the speaker (or writer): direct speech. Or else one adapts the words according to the circumstances in which they are now quoted: indirect speech (*oratio obliqua*).

(Jespersen 1924/2007:290)

When mentioning the possibility of purporting to give the exact words of the speaker, Jespersen implicitly acknowledges that his definition is beset with problems: reported speech is frequently not an accurate report of something that was previously spoken. Moreover, the utterance "that someone else says or has said" can be of an entirely fictional nature. In Tannen's words:

> The term 'reported speech' is a misnomer. Examinations of lines of dialogue represented in storytelling or conversation, and consideration of the powers of human memory, indicate that most of those lines were probably not actually spoken. What is commonly referred to as reported speech or direct quotation in conversation is *constructed dialogue*, just as surely as is the dialogue created by fiction writers and playwrights.

(Tannen 1986: 311)

This study supports the view that *constructed dialogue* (i.e. directly quoted speech) in naturally-occurring conversation is rarely a faithful rendition of what was said. Rather it is a means whereby experience surpasses story to become drama, as it pulls the addressee in the middle of the events being narrated contributing to the construction of emergent common-ground. Thus, the aim of this study is to analyse the interactional functions of *constructed dialogue* in Romanian conversational discourse. The study provides empirical data from naturally

occurring conversation in Romanian with the view to demonstrating that the use of first-person dialogue in one genre – Romanian conversational storytelling – is a crucial strategy in creating interpersonal involvement, not only with the topic, but also with the addressee(s). Personal narratives are perceived as being more vivid or expressive when speech is rendered as first-person dialogue rather than third-person report[1].

2. Methodology

For the present study, the empirical data are collected primarily within the framework of Conversation Analysis (CA) which allows for a fine-grained analysis of a phenomenon in its sequential context. CA provides a particularly well-suited framework of analysis for culturally determined speech events since it makes use of video and/or audiotaped samples of non-elicited face-to-face or telephone interactions. Thus, the data collected by employing CA methodology are spontaneous and consequently represent what speakers are actually doing in conversation.

Unless otherwise stated, the data analysed in this study are taken from a corpus of 10 hours of non-elicited naturally-occurring conversation, tape recorded in Constanta, Romania. The sample includes informants living in this city, as well as in the Constanta metropolitan area[2]. Participants were audiotaped during activities that they would normally engage in. Such activities include dinners, get-togethers over drinks or coffee and cake, and card games. The speakers who contributed data were Romanian men and women ranging in age from 19 – 64 and from a range of occupational and educational backgrounds. The audio-recorded data were transcribed using the transcription conventions proposed by Jefferson (1983, 1985) and Sacks, Schegloff and Jefferson (1974).

In order to maintain the ethical research standards, all participants were informed of the process prior to the commencement of the recording. Additionally, they were provided with a written guarantee regarding issues of anonymity of transcripts and confidentiality of any personal details concerning any aspect speakers' social identity. Once the recordings were carried out, all informants were requested to complete speaker consent forms granting permission to use the data for linguistic analysis. Following the transcription of the data, the participants were presented with the opportunity to view their transcripts and withdraw, edit or remove any information they feel it might be damaging to their public image. All names are fictionalised to protect informants' identity.

Thus, the methodology used in the present study for data collection has complied with the relevant institutional policies, in accordance with the tenets of the Helsinki

[1] For empirical research conducted in English-speaking communities, see, among others, Labov (1972), Chafe (1984), Tannen (1982), Schiffrin (1981).

[2] It may well be that the analysis presented in this paper holds for all varieties of Romanian. However, since the data upon which it is based were collected by and among speakers of the standard variety in and around Constanta, I would not wish to make any claims for the validity of this analysis for **all** Romanian speakers.

Declaration, and has been approved by the author's institutional bioethics committee.

3. Reconceptualizing reported speech as *constructed dialogue*

It has been shown in the literature that one cannot, in any meaningful way, 'report' speech (Tannen 1989). To put it differently, it cannot be the case that dialogue presented in oral storytelling is being reported exactly as it was spoken, unless the report is based on the deliberate memorization of a transcript which, in its turn, was based on a tape recording of the talk. Experimental research has proven what is intuitively obvious: people cannot remember the exact words they have heard, even for a moment (Buttny 1997, Holt 2000). They listen for the meaning and, when called upon to remember what was said, may reconstruct it into words. Moreover, even in transcribing talk from a tape, one must continually replay because one cannot be sure that one has transcribed correctly. Replaying and carefully listening to the smallest segments of the tape proves that the words "transcribed" were not exactly those that were heard.

When speech uttered in one context is repeated in another, it is changed fundamentally even if 'reported' accurately. First, in many cases what is labeled as direct quotation was never spoken in a form resembling the form constructed. Second, if dialogue is used to represent utterances that were indeed spoken by someone else, when an utterance is repeated by a current speaker it exists by virtue of the reporting context although its meaning continues to resonate with its original reported context.

Even in environments where reported speech is claimed, and perhaps expected, to be a faithful rendition without interpretation by current speaker, speakers make use of such strategies as prosodic devices, the design of the reported speech and the sequence in which it occurs to implicitly convey their attitude towards the reported utterances which quite often undermines what is reported. It is in this sense that *directly quoted speech* should be seen as *constructed dialogue* rather than 'reported' speech. As Tannen (1989:311) points out, the creation of voices, more than the depiction of actions, triggers the imagination of alternative worlds, similar to those in fictional discourse.

This study provides empirical evidence from Romanian conversational discourse to support the view that constructed dialogue is a poetic linguistic device used spontaneously in naturally-occurring conversation (Tannen 1989:312), in a way which is similar to its use in literary discourse. In what follows I will turn to an analysis of several data segments taken from naturally-occurring conversation within the framework of CA. Section 4 examines the interactional functions of constructed dialogue which contribute to the vividness of the storytelling event. In section 5, I propose a macro-strategy which I call *achieving alignment with the addressee* to be integrated into Brown and Levinson's (1987) mechanism for "claiming common opinion with the addressee". At the micro level of conversational strategies, one way of *achieving alignment with the addressee* is through the use of constructed dialogue as a persuasion technique whereby the

speaker may provide a convincing argument in order to convert the addressee to his or her point of view. To demonstrate this claim I analyse *constructed* dialogue in two speech acts: making complaints and recounting amusing incidents.

4. Constructed dialogue in vivid storytelling

Elsewhere (Hornoiu 2008), I identify and examine the linguistic features that lend vividness to Romanian storytelling, arguing that they are instrumental in the creation of involvement: both in the sense of speaker's involvement with the audience and in the sense of the speaker's own involvement in the storytelling. I found that involvement is created in Romanian conversational discourse by such strategies as expressing immediacy, portraying action, constructing dialogue as if it were occurring at telling time. Such strategies are crucial in involving the addressee in the process of constructing meaning.

At the micro level of conversational strategies, one way for the speaker to create involvement is "to intensify interest to addressee" (Brown and Levinson 1987) by making a good story. This goal can be achieved by using the historic present[3], a tense shift from past to present tense which is meant to pull the addressee in the middle of the events being narrated, constructed dialogue rather than indirect reported speech and tag questions or expressions such as *you know, see what I mean, isn't it* that draw the addressee as a participant into the conversation[4].

This section demonstrates the multifunctional nature of constructed dialogue in Romanian conversational discourse. People often report their own thoughts as dialogue. **Excerpt 1** represents *constructed dialogue* as ***inner speech***. In this excerpt Maria starts telling how she managed her final lesson during the practicum. At this point, she mentions one important aspect in her story, namely time management.

Excerpt 1

1 Maria: ştii că data trecută am am trecut peste– deci cum să spun eu am–
you know, that last time I skipped – so how shall I put, it I didn't -
2 nu mi-am calculat timpu' ca lumea ştii
I didn't estimate my time properly you know
3 Iulia: mhm
mhm

[3] This use of the present tense in reporting events which occurred in the past is referred to by Tannen (1989) as the *vivid present*, presumably because it makes the events seem more real.

[4] My research on gender-related linguistic variation in Romanian has shown that Romanian women, irrespective of their age or level of education, have a preference for a consistent use of constructed dialogue and the historic present in narratives of past events (Hornoiu 2008).

4 Maria: şi am intrat pe timpu' ( ) şi acuma acuma **zic**
and I took ( )'s time and so, I say to myself
5 **'hai să-mi pun mai puţine activităţi'** ştii
'I should choose fewer activities', you know
6 **'ca să mă încadrez în timp să nu mă trezesc iar că n-am timp'**
'to finish on time and not end up running out of time again'
7 Iulia: mhm
mhm
8 Maria: şi mi-am pus prea **[**puţine
and I chose too few
9 Iulia: **[**aoleu şi ce? ţi s-au terminat prea repede?
ay ! and what happened? they were over too soon?
10 Maria: mi s-au terminat bine cu vreo două trei minute înainte ştii
they were over in time, two or three minutes before the break, you know
11 Iulia: mhm
Mhm

Hornoiu (2016: 59)

In lines 1-2 and 4 she mentions an instance when she had problems with time management since she had not allocated enough time for the activities she intended to teach: *ştii că data trecută am am trecut peste– deci cum să spun eu am– nu mi-am calculat timpu' ca lumea ştii şi am intrat pe timpu' ( )*('you know that last time I I skipped– so how shall I put it I– I didn't estimate my time properly you know'). In line 3, Iulia confirms receipt of information by using a continuer (*mhm*) and then Maria moves on to telling about her final lesson in lines 4-6 telling how she chose fewer activities lest she should run out of time. At this point in her storytelling she shifts from the preterite to the present tense in line 5: *şi acuma acuma zic* ('and now now I say') increasing thus the immediacy and interest of her story. Moreover, in order to achieve the same effect, she frames her thoughts as *a dialogue with herself* in lines 5-6: *hai să-mi pun mai puţine activităţi ca să mă încadrez în timp să nu mă trezesc iar că n-am timp* ('I should choose fewer activities to finish on time and not end up running out of time again').

Excerpt 2 illustrates another function of *constructed dialogue*, namely representing ***what was not said***. In this data segment, the speaker is expressing her dissatisfaction with the idea that she was expected to teach a class she had not thought before.

Excerpt 2

1 Iulia: nu e posibil aşa ceva şi mîine o să-i zic
this is just not possible, and tomorrow I'm gonna tell her
2 **"îmi pare rău doamnă da' nu există aşa ceva cum să-mi daţi mie- "**
'I'm sorry madam, but this is just not possible how can you give me-'
3 nu? spune şi tu
right? Don't you think so?

4 şi o să vorbesc şi cu doamna luca şi îi spun şi ei nu?
and I'm gonna speak to mrs. luca as well, and I'm gonna tell her too, right?
5 şi cu asta basta da' nu e normal
and that's that! it's just not right

Hornoiu (2016: 61)

In line 2, she represents explicitly in the form of a dialogue what she *did* not say but would rather say. There is no suggestion in the entire conversation that she actually said *"imi pare rău doamnă da' nu există aşa ceva cum să-mi daţi mie- "* ('I'm sorry madam, but this is just not possible how can you give me -'), but simply that she felt in a way reflected by this utterance.

These two excerpts demonstrate how the lines of a dialogue in personal narratives are not reported but rather constructed by participants, in the same way lines of fiction or drama are constructed and to the same effect. The frequent co-occurrence of *constructed dialogue* and the historic present is meant to increase the vividness of the storytelling event. While the historic present pulls the addressee into the middle of the events being narrated, at least metaphorically, *constructed dialogue* fires the individual imagination. Both strategies are instrumental in constructing conversational involvement which is not given, but it is co-constructed by participants in conversational interaction. Constructing conversational involvement is a two-stage process which functions like a two-stroke engine: first, the creation of voices triggers the imagination of a scene in which the characters speak in those voices; second, these scenes occasion the imagination of alternative more or less familiar worlds. This increases both the speaker's and the addressee's involvement with the story and with each other.

5. Constructed dialogue in achieving alignment with Addressee

The mechanism for "claiming common opinion with the addressee" (Brown and Levinson 1987) can be activated by *expressing agreement* and by *hiding disagreement*. At the micro level of conversational strategies, Brown and Levinson (1987) argue that hiding or avoiding disagreement can be achieved by using *hedges* and various forms of *token agreement*.

As my analysis of the excerpts 3-5 will show, the same effect can be achieved, although indirectly, by employing various techniques of persuasion. Providing a convincing argument is a means of converting the addressee to one's point of view which can be integrate into the mechanism of "claiming common opinion" as a strategy for avoiding potential disagreement. I call this strategy *achieving alignment* with the addressee.

As mentioned above, *constructed dialogue* is multifunctional nature and can therefore perform several actions. In the previous section I have analysed its role in increasing both the speaker's and the addressee's interest with the story. In what follows I will demonstrate that, in naturally occurring conversation, participants

frequently orient themselves to the role *constructed dialogue* plays in providing evidence while reporting a previous utterance.

It has been argued in the literature (Clark and Gerrig 1990: 764) that quotations are "a type of demonstration" because they differ crucially from descriptions. Unlike descriptions, demonstrations depict their referents, i.e. they depict what is being demonstrated. In an analysis of reported speech during a courtroom trial, Philips (1986) concluded that lawyers view directly quoted speech as being more accurate and consequently more reliable than other forms of reported speech. Apparently a direct quote, when compared to an indirect quote, is perceived as communicating a more authentic piece of information (Li 1986: 41). The reason behind this interpretation may be an assumed greater fidelity to the source of information in the case of a direct quote.

As the excerpts analysed in sections 5.1 and 5.2 will show, the same effect is achieved in naturally-occurring conversation in contexts where *constructed dialogue* is frequently used for the purpose of providing evidence and convincing the addressee of the validity of one's claim. In what follows my analysis will focus on two patterns of distribution for constructed dialogue which are common in my corpus. The analysis of my empirical data reveals that *constructed dialogue* is recurrently associated with two speech acts: **making complaints** and **recounting amusing incidents**.

5.1. Constructed dialogue in making complaints

It has been shown that once placed in a new context, directly quoted speech takes on a dual role[5]: it reproduces a former utterance for the current recipient and at the same time it supplies evidence of it. Thus, reported speech is simultaneously a report of a previous locution and an integral part of a new sequence used to perform a new speech act. This feature and the fact that complaints often focus on what someone previously said account for the high frequency of *constructed dialogue* in **making complaints**[6].

In **excerpt 3**, Cristina's complaint purportedly reproduces what a third person said and uses this line of *constructed dialogue* to convey the reprehensible comment.

Excerpt 3

1 Simona: ai fost la croitoreasă?
have you gone to the dressmaker's?
2 Cristina: e:h am fost pe naiba

[5] According to Voloshinov (1971: 149), "reported speech is speech within speech, message within message, and at the same time also speech about speech, message about message."
[6] For a quantitative analysis of constructed dialogue in Romanian conversational discourse, see Hornoiu (2008).

to hell I've gone
3 Simona: de ce? **[**pă:i n-ai zis ca **]** te duci astazi
why? didn't you say you'd go today?
4 Cristina: **[**pă:i ( ) **]**nu ti-am zis c-am sunat
well, haven't I told you that I called her
5 Simona: eh şi:? ce-a zis?
and? what did she say?
6 Cristina: '**am fost <☺ bolNA::vă>**'
'I've been <☺ ILL>'
7 Simona: da' ce-a avut?
what was wrong?
8 Cristina: e::h a avut pe dracu' ( ) a avut de-o luna de zile
eh, the hell she had ( ) she's had for a month
9 Simona: n-a avut clienţi
she had no clients
10 Cristina: A:re prea mulţi clienţi
she's got too many clients
11 Simona: are clienţi?
she's got clients?
12 Cristina: <$_s$ ia clienţi= prea: mulţi şi p-ormă nu le face faţă>
she takes on too many clients and then she can't make it
13 Simona: =şi
and
14 **e:h ° păi da' e neserioasă°**
eh, well, then she's not reliable

Hornoiu (2016: 46-47)

In line 6, Cristina uses *constructed dialogue* to convey the dressmaker's comment (*am fost bolnavă:* 'I was ill') which is the focus of the complaint. This line of *constructed dialogue* not only shows the addressee what happened but also gives evidence of it. Thus, the addressee is given direct access to the source of the complaint and can judge its reprehensibility for herself. At a superficial examination of the locution, Cristina seems to describe the incident in an objective way by simply recalling what happened. However, verbatim reporting in conversation is highly unlikely (*cf*. Buttny 1997; Gunthner 1998; Holt 2000). Even if reported accurately, speech uttered in one context and repeated in another is fundamentally altered. In most cases, speakers do comment on the utterances they report while simultaneously appearing to reproduce them accurately. What is expected and even claimed to be a faithful reproduction without alteration or interpretation on the part of the reporting speaker is often accompanied by prosodic devices meant to communicate affect and even to undermine the reported utterance.

On closer examination, excerpt 3 reveals that Cristina skilfully employs this strategy. There are substantial clues that inform the recipient of the nature of her reaction to the reported comment. First, the story begins with a gloss in line 2 (*e::h*

am fost pe naiba 'the hell I've gone ') in response to Simona's question in line 1 (*ai fost la croitoreasă* 'have you gone to the dressmaker's?'). This gloss at the beginning of her turn indicates that the telling will be a complaint. Second, the exaggerated prosody of the reported utterance (line 6) which belongs to the current speaker rather than the reported one conveys the former's attitude towards the reported utterance. Thus, the dramatic step up in volume and pitch on bolNA::vă, the stress on the last syllable, the lengthened vowel as a well as the 'smile' voice used to recall an utterance presumably delivered in a serious manner, all these features contribute towards implicitly communicating her disbelief and irritation. These prosodic devices coupled with a slow tempo in line 12 and the stress on '*dracu*'('the hell'), '*A:re'* ('has got'), '*prea*'('too'), '*ia*' ('takes') in lines 8, 10 and 12 convey her growing irritation with the dressmaker's excuse. By making it sound like a blatant lie, Cristina invites the addressee to also find it so. Notice that Cristina avoids any explicit assessment of the reported speech. It is the recipient who, prompted by the speaker's implicit attitude towards the comment in question, offers such an assessment in line 14 (*e:h ° păi da' e neserioasă°* 'eh, well, then she's not reliable').

Excerpt 4 evinces a slight departure from the expected pattern. As in the previous segment, the complaint focuses on something that a third person said. This time however, *constructed dialogue* is not used to convey the reprehensible comment, but to give voice to mother's thoughts and worries revolving around the reprehensible behaviour. This data segment is taken from a conversation between two workmates in their forties and recounts how one of the participants' daughter pretended to be ill so that she could go to her mother's workplace.

Excerpt 4

1 A: cînd m-a sunat bărbati-miu↓ intrase în casă şi se văita dă: burtă↑ nu ştiu ce↑ when my husband called, she had just got it and was complaining about her stomach, and things

2 '**mă↑ să nu fie apendicita să dau de alte belele↓**'
'I'm afraid it could be appendicitis and I'd get into some more trouble'

3 şi m-am dus la ea că nu m-am gîndit că se plînge şi ( )
so I went to her cause I didn't think she was just whining

4 '**măi fă-i un ceai de mentă**'
'make some mint leaves tea for her'

5 zic '**trebuie să fie că a mîncat pepene rece de la frigider↓ pă stomacu gol↓**
I thought 'she must have eaten cold melon straight from the fridge on an empty stomach

6 **şi s-ar putea de la asta să fie.**'
and this might be why.'

7 şi (.) de unde ! (.) se certase↓ afară că i-a fost puţintel rău↓

not in the least! she had been fighting, besides that she had been feeling a bit sick
8 B: ( )
9 A: se certase p-afară cu copiii pesemne şi se plictisea↓
she must have been fighting with the kids outside, and she was getting bored
10 şi avea chef să vină la mă-sa la servici
and she felt like dropping by her mother's work place
11 şi a găsit o metodă că-i rău copilului↓
and she came up with the thing that she's sick
12 şi s-a făcut că o doare burta să vină la mă-sa la servici ( )
and she pretended she had stomachaches, so that she could come to my work place
13 B: **a↑ DRAC de copchil ce i-a trecut prin cap**
what a DEVIL of a child, to cook this up
14 A: **uită-te şi tu↑ uită-te şi tu↑ să n-o strîngi de gît ?**
fancy that! Fancy that! Don't you feel like killing her?
15 B: **că te bagă şi-n sperieţi**
she is giving you the willies
16 A: **da' m-a băgat în sperieţi D-ABIA asear' cînd am ajuns acasă**
but she really gave me the willies last night when I got home
17 B: **ţi-a spus ce:**
what did she tell you?

Ionescu-Ruxăndoiu (ed.) (2002: 85-86)

The utterance that constitutes the source of the complaint (line 1) is an indirect third-person report. The current speaker switches to *constructed dialogue* in lines 2 and 4-6 where she voices her and her husband's inner thoughts regarding their daughter's health. These verbatim quotes appear to describe the incident in an objective manner and give the recipient direct access to, and evidence of what triggered the complaint. Again, the details regarding the reprehensible incident are recalled with no explicit evaluation and assessment (lines 7-12).

However, there are clues that convey her attitude and make it clear what kind of response will be appropriate. Constructed dialogue in lines 2 and 4-6, coupled with the step up in pitch in line 2, supplies evidence for the fact that she had every reason to be worried. In contrast to current speaker's fears, the details in lines 7-12 and the prosody accompanying them make the incident appear a trivial matter. These details provide evidence for the reprehensible nature of the evoked incident and they implicitly communicate the speaker's attitude towards it, inviting thus a particular response from the recipient.

As in excerpt 3, the explicit assessment of the reported utterance and of the incident in question is offered by the recipient in the next turn (line 13). The reporter agrees to the recipient's assessment in line 14. The assessment of the incident as reprehensible is reinforced by the recipient in line 15. The utterance in line 15 takes on a functional duality: it can either be a continuation of the

assessment in line 13 or it can be designed as a sequel to the utterance in line 14 with which it forms a *collaboratively built sentence*. This second interpretation seems to be more appropriate since the recipient makes use of a similar strategy in line 17 where she delivers her turn in *anticipatory completion* of the current speaker's turn in line 16: what the recipient says in line 17 is semantically and syntactically consistent with what went before in line 16. Thus, the end of excerpt 4 shows both the reporting speaker and the recipient as reacting in the same way independently and producing a highly collaborative and affiliative sequence. This highly collaborative sequence show both participants as sharing the same interpretation of the event rendered by the *constructed dialogue* and as participating in the construction of *common ground*.

5.2. Constructed dialogue in amusing stories

When *constructed dialogue* is used **to report amusing stories**, the prosody of the reported utterance(s) can, at least in part, belong to the current speaker. An utterance that is likely to have been delivered in a serious manner, may later be reported with a 'smile' voice or interspersed with or followed by laughter, which signals the current speaker's attitude towards the reported comment. Excerpt 5 is a case in point.

In **Excerpt 5** Maria describes her final lesson during practicum recalling how she intended to make use of a photograph of Thomas Edison's as part of a lead-in exercise.

Excerpt 5

1 Maria: trebuia să le fac ceva cu invenţii şi ce- trebuia să le introduc cuvintele astea ştii=
I had to prepare something with inventions and what- I had to introduce these words you know
2 Iulia: =aşa
yeah
3 Maria: şi cum să-i fac ( ) şi le-am pregătit o poză d-asta cu thomas edison
and how could I make them ( ) and I chose a picture with thomas edison for them
4 Iulia: mhm
mhm
5 Maria: şi **[**cu
and with
6 Iulia: **[**cu becul inventatorul becului
with the bulb, the inventor of the bulb
7 poftim
here you are
8 Maria: şi mă rog era o poză d-aia proastă nu ştiu ce
and, any way, it was a poor picture, whatever

9 mersi
thanks
10 Iulia: aşa
so
11 Maria: eu m-am gîndit m::: contam pe pe faptul că ei n-o să **[**recunoască poza şi că-
I thought… I was counting on the fact that they won't recognize the picture and that-
12 Iulia: **[**şi ei au recunoscut **[**şi
and they recognized it and
13 Maria:
[nu

no
14 Iulia: ţi-au **[**stricat scenariul
they ruined your scenario
15 Maria: **[**NU:: <u>stai</u> să vezi şi p'ormă urma să le arat becul
NO, wait and see. And then I was supposed to show them the bulb
16 şi să zic **'<u>ca</u>re-i– <u>c</u>ine-i ăsta'**
and say 'Who's- who's this'
17 Iulia: mhm
mhm
18 Maria: **'pă:i ăsta-i inventatoru' [becului'**
'well, this is the inventor of the bulb'
19 Iulia: **[**ăla care a apasat pe buton ((laughing))
the one who pushed the button
20 Maria: aşa aşa
right right
21 Iulia: şi s-a corentat
and got electrocuted
22 Maria: şi nu spun că a a arăt poza arăt poza aşa: prima dată
and believe me I… I show the picture like that, the first time
23 **'↑<u>cine</u>-i ăsta <u>hai</u> să facem un guessing game**' nu ştiu ce
'who's this let's play a guessing game' whatever
24 Iulia: mhm
mhm
25 Maria: şi se trezeşte un-
and somebody comes up with
26 una din spate îmi spune **'ăsta seamănă seamănă <☺ cu cu taică-meu'>**
some girl at the back tells me 'this looks like like <☺ my father'>
27 Iulia: ((laughing)) în engleză
in English
28 Maria: aşa şi p'ormă una se trezeşte păi cică
right and then another girl comes up with
29 **'↓asta-i thomas edison care a inventat ↓becu''**

'that's thomas edison who invented the bulb'
30 zic **'↑mersi mi-ai <u>stri</u>cat tot jocu''** ((laughing))
I say 'thanks you've ruined my game'
31 **[**ce sa mai fac?
what was I supposed to do next ?
32 Iulia: ((laughing)) **[↑<u>haide mă::</u>**
come on

Hornoiu (2016:58-59)

In lines 26 and 29 she directly quotes two students thus giving Iulia access to their inappropriate reactions. It seems highly unlikely that the laughter interspersing the utterance in line 30 is part of the original prosody especially since the dramatic step up in pitch at the beginning of the utterance and the stress on ↑*mersi* ('thanks') and *<u>stri</u>cat* ('ruined') lend a disapproving tone to the original reported interaction matching the incident which ruined her lead-in. However, the accompanying laughter conveys the speaker's attitude at the time of recalling the event and invites a particular kind of response from the recipient. It has been shown in the literature (Jefferson 1979) that current speaker can invite laughter from other participants by including laughter in the current turn, or immediately after it, thus initiating a sequence of 'laughing with'. Maria's laughter in lines 30 and 31 points towards recalling the event as amusing and indicates to Iulia that laughter is an appropriate response. In lines 31 and 32, both interlocutors' responses to this amusing incident are delivered in overlap creating thus a highly collaborative and affiliative sequence.

It turns out with great regularity that when *constructed dialogue* is used in amusing stories and anecdotes it often take the form of the punchline (*cf*. Bauman 1986). However, as Sacks (1978) points out, the punchline in amusing stories or jokes must be implicit in order for the recipient to interpret the humorous meaning out of the punchline. In the data segments analysed in this section, what is left implicit in using constructed dialogue as the puncline of amusing stories is the current speaker's attitude towards the recounted incident. This attitude is often alluded to through prosodic devices. In other words, the reason why jokes and humorous anecdotes usually climax in *constructed dialogue* is that it gives the recipient direct access to and evidence of the amusing locution apparently without any shades of interpretation, assessment or rephrasing on the part of the speaker. The recipient is not told why an utterance is funny but is enabled to find it so.

Conclusions

This study supports the view that *constructed dialogue* in naturally-occurring conversation is rarely a faithful rendition of what was said. Rather it is a conversational strategy whereby experience surpasses story to become drama, as it pulls the addressee in the middle of the events being narrated. This study examined

the interactional functions of *constructed dialogue* in Romanian within the framework of Conversation Analysis.

By providing empirical data from naturally-occurring conversation, I demonstrated that the use of first-person dialogue in one genre – Romanian conversational storytelling – is a crucial strategy in creating interpersonal involvement, not only with the topic, but also with the addressee(s). Personal narratives are perceived as being more vivid or expressive when speech is rendered as first-person dialogue rather than third-person report. Applying a conversation-analytic approach to sequences including constructed dialogue in two speech acts (i.e. making complaints and recounting amusing incidents) enabled me to identify a macro-strategy which I call '*achieving alignment with the addressee*'. This macro-strategy I propose can be integrated into Brown and Levinson's (1987) mechanism for "claiming common opinion with the addressee". At the micro level of conversational strategies, one way of *achieving alignment with the addressee* is through the use of *constructed dialogue* as a *persuasion technique* whereby the speaker may provide a convincing argument in order to convert the addressee to his or her point of view.

The conversational strategies of constructed dialogue, repetition, a consistent use of details and storytelling are viewed as characteristic features of what has been described as a *high-involvement conversational style* (Tannen, 1984; 1989). When faced with a choice between positive and negative face, speakers employing a high-involvement style are more likely to favour a consistent use of positive politeness strategies, including the already mentioned features. Elsewhere (Hornoiu 2008), I analysed Romanian conversational discourse as being rich in high-involvement strategies. Romanian data corroborates Tannen's (1984; 1989) findings which demonstrate the pervasiveness of high-involvement strategies for conversation in Modern Greek and among Jewish New Yorkers of East European descent.

Such research findings confirm the hypothesis that the relative frequency of high-involvement strategies is culturally variable. Such variability has implications in more than one way. First, it raises the issue of the extent to which engaging in a high-involvement conversational style is a reflection of a positive-politeness ethos and whether such an ethos is part of an East European cultural and linguistic identity. Second, it raises the question regarding the impact of such linguistic preferences on the patterns of language use within the neighbouring speech communities whose speakers interact on a daily basis with speakers favouring a high involvement style.

WORKS CITED

Brown, Penelope and Stephen Levinson. *Politeness: Some Universals in Language Usage.* Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

Bauman, Richard. *Story, Performance and Event: Contextual Studies of Oral Narrative*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

Buttny, Richard. “Reported Speech in Talking Race on Campus.” *Human Communication Research 23* (1997): 477-506.
Chafe, Wallace L. “Integration and Involvement in Spoken and Written Language”. *SemioticsUnfolding*. Ed. Tasso Borbe. Berlin, New York: de Gruyter Mouton, 1984. 1095-1102.
Clark, Herbert H., Gerrig J. Richard. “Quotations as demonstrations.” *Language 66* (1990): 764-805.
Coulmas, Florian. (ed.) *Direct and Indirect Speech*. Berlin, New York: De Gruyter. 1986.
Güldemann Tom, Manfred von Roncador (eds). *Reported Discourse. A Meeting Ground for Different Linguistic Domains*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing, 2002.
Holt, Elizabeth. “Reporting and Reacting: Concurrent Responses to Reported Speech.” *Research on Language and Social Interaction 33* (4) (2000): 425-454.
Hornoiu, Diana. *Language and Gender. An Analysis of Conversational Discourse in English and Romanian*. Constanta: Ovidius University Press, 2008.
Hornoiu, Diana. *Trends in Spoken Romanian. Corpus Design, Data Analysis and Findings*. Constanța: Ovidius University Press, 2016.
Ionescu-Ruxăndoiu (ed.). *Interacțiunea verbală în limba română actuală: corpus (selectiv):schiță de tipologie*. București: Editura Universității din București, 2002.
Jefferson, Gail. “A Technique for Inviting Laughter and Its Subsequent Acceptance/Declination.” *Everyday Language: Studies in Ethnomethodology*. Ed. George Psathas. New York: Irvington, 1979.79-96
Jefferson, Gail. “Issues in the Transcription of Naturally-Occurring Talk: Caricature versus Capturing Pronunciational Particulars.” *Tilburg Papers in Languge and Literature 34* (1983):1-12.
Jefferson, Gail. “An Exercise in the Transcription and Analysis of Laughter.” *Handbook of discourse analysis*, Vol. 3 *Discourse and Dialogue*. Ed. T. Van Dijk. London, UK: Academic Press, 1985. 25-34.
Jespersen Otto. *The Philosophy of Grammar*. London: Routledge 1924/2007.
Labov, William. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972.
Li, Charles. “Direct and Indirect Speech: A Functional Study.” *Direct and Indirect Speech*. Ed. Florian Coulmas. Berlin: Mouton de Gruyter, 1986. 29-45.
Philips, Susan U. ‘‘Reported Speech as Evidence in an American Trial.’’ *Language and Linguistics: The Interdependence of Theory, Data, and Application*. Eds. Deborah Tannen, James E. Alatis. Washington, D. C.: Georgetown University Press, 1986.154–70.
Plank, Frans.‘‘Uber den Personenwechsel und den anderer deiktischer Kategorien in der wiedergegebenen Rede’’. *Zeitschrift fur germanistische Linguistik 14.3* (1986):284–308.
Roncador, Manfred von. *Zwischen direkter und indirekter Rede: nichtwörtliche direkte Rede,*

erlebte Rede, logophorische Konstruktionen und Verwandtes. Berlin: Mouton de Gruyter, 1988.
Sacks, Harvey. "Some Technical Considerations of a Dirty Joke." *Studies in the Organization of Conversational Interaction*. Ed. Jim Schekein. New York: Academic, 1978. 249-270.
Sacks, Harvey, Emanuel A. Schegloff, Gail Jefferson. "A Simplest Systematics for the Organization of Turn-taking for Conversation." *Language 50* (1974): 696-735.
Schiffrin, Deborah. "Tense Variation in Narrative". *Language 57.1* (1981): 45-62.
Tannen, Deborah. "The Myth of Orality and Literacy." *Linguistics and Literacy*. Ed. William Frawley. New York: Plenum, 1982. 37-50.
Tannen, Deborah. *Conversational Style: Analyzing Talk among Friends*. Norwood, NJ: Ablex Publishing Corporation, 1984.
Tannen, Deborah. *Gender and Discourse*. Oxford: Oxford University Press, 1986.
Tannen, Dedorah. *Talking Voices: Repetition, Dialogue, and Imagery in Conversational Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
Voloshinov, Valentin N. "Reported speech." *Readings in Russian Poetics: Formalist and Structuralist views*. Eds. Ladislav Matejka, Krystyna Pomorska, Cambridge, MA: MIT Press, 1971. 149-175.

SPEECH AS WRITING: LITERARY DIALECT ORTHOGRAPHY

Costin-Valentin OANCEA
Ovidius University of Constanța, România

Abstract: *The aim of this paper is threefold. First, it discusses the slippery concept of 'nonstandard speech' and argues that it is a multifaceted phenomenon which can only be approached in connection to standard speech, as they represent a binary opposition. It also tackles the importance of orthography in rendering nonstandard speech. Second, it draws a distinction between 'literary dialect' and 'dialect writing', exemplifying the use of the former in writings dating from the first half of the nineteenth century. Third, it presents the project and database 'Dialect in British Fiction 1800-1836' as a major tool to be used in any type of analysis focusing on the use of nonstandard speech in novels published in that period. Our analysis relies on excerpts taken from this database. Included here is also an analysis of several novels which include characters whose speech is rendered as nonstandard.*

Keywords: *nonstandard speech*, *literary dialect*, *orthography*, *dialect writing*, *Literary Dialect in British Fiction 1800-1836.*

1. Introduction

Dialect writing has a long-standing tradition in Anglo-American literature. As early as the eighteenth-century English writers felt the need to render the speech of some characters as nonstandard in an attempt to give a realistic "voice" to these characters. Such attempts have often been subject to criticism (McDowell, 1931) despite the writer's efforts to portray the dialect as realistically as possible. Very few critics or linguists have actually praised the way a certain dialect was used in a work of fiction. This paper aims at discussing some of the advantages and disadvantages of using dialect writing in fiction. We start from the hypothesis that the use of dialect in a work of fiction offers some insight into societal manners and perceptions at the time the novel was published or set in and is mainly used for historical reconstruction.

Ives (1971: 146) writes that through the use of literary dialect the author attempts to "represent in writing a speech that is restricted regionally, socially, or both." One must bear in mind that a literary dialect is not an actual or very "faithful representation of the dialect being targeted by the portrayal." This is due to the fact that literary dialect assigns to a particular character a composite of speech features that are associated with a group, irrespective of intra-speaker variation. Moreover, for the sake of consistency, in some cases there is an exaggeration in the frequency

of the dialectal features that were selected to render the speech of a character. It is impossible to include all the grammatical features that have been attested in the dialect that is being portrayed. This leads to critics claiming that it is not an exact recording of the dialect used. Ives (1971: 147) is correct in stating that "nearly all examples of literary dialect are deliberately incomplete; the author is an artist, not a linguist or a sociologist, and his purpose is literary rather than scientific."

One of the major purposes of using dialect writing is "to establish authenticity – of persons, historical and geographical settings" (Berthele, 2000: 589). This entails that the writer must keep a balance between accuracy and accessibility regarding dialect use. If the text contains too many dialectal features it might prove problematic for a reader in terms of comprehension, especially if the reader is not acquainted with the dialect portrayed. Authors make use of respellings to render the speech of some characters as dialectal. According to Preston (1985: 328) there are three types of respellings: allegro speech (e.g., *gonna*, *jeet* 'did you eat'), dialect respelling (e.g., *wint* for 'went', *dis* for 'this') and eye-dialect (*sez* for 'says', *wuz* for 'was'). Each type of respelling is used to capture a particular aspect of nonstandard language. In a written dialogue, the way in which a word is written provides a wealth of social information about that person. Jaffe (2000: 498) highlights the fact that nonstandard orthographies can "graphically capture some of the immediacy, the authenticity and flavor of the spoken word in all its diversity."

This paper is organized as follows. Section 2 gives a brief overview of nonstandard forms and nonstandard speech, and presents some of the definitions provided in the literature. Section 3 tackles the concept of 'literary dialect' and the distinction between *literary dialect* and *dialect writing*, with an emphasis on writings published in the first half of the nineteenth century. The last section discusses a major project '*Dialect in British Fiction 1800-1836*' and draws attention on its importance as a major tool to be used in studies on dialect writing in the first half on the nineteenth century. Also included here is a brief analysis of several novels published in that period, focusing on characters whose speech is rendered as nonstandard. Let us consider the concept of 'non-standard(ness)' in more depth.

2. Nonstandard forms and nonstandard speech

In order to provide a definition of nonstandard, we must first look at the concept of standard, as the two represent a binary opposition. One of the most quoted definitions of standard English is provided by Trudgill (1992: 70-71), who defines it as:

> The dialect of English which is normally used in writing, is spoken by educated native-speakers, and it taught to non-native speakers studying the language. There is no single accent associated with this dialect, but the lexicon and grammar of the dialect have been subject to codification in numerous dictionaries and grammars of the English language. Standard English is a polycentric standard variety, with English, Scottish, American,

> Australian and other standard varieties differing somewhat from one another. All other dialects can be referred to collectively as nonstandard English.

More recently, Trudgill (1998: 35-40; 1999: 117-128), in an attempt to establish what standard English is not, has provided five points:

> (i) It is not a language, but one variety of English, among many. It may be regarded as the most important variety of English;
> (ii) It is not an accent, as it has nothing to do with pronunciation;
> (iii) It is not a style, as it may vary in degree of formality. This means that slang, swear words and other informal words can be used in it;
> (iv) It is not a register, though it is employed in registers like scientific English by social convention;
> (v) It is not a set of prescriptive rules, as given by prescriptive grammarians over the last few centuries.

Any definition of standard language should also include, or at least mention, the role of education. Smith (1996: 65) posits that standard has been defined as the use of a set of rules that show competence which is achieved by education. Another equally important aspect is the distinction between dialect and standard language. Dialects are usually spoken and they are not usually found in a written form. Languages, on the other hand, have a codified written form, laid down in grammar books and dictionaries, have a literature of their own, propagated at all levels of education (Taavitsainen and Melchers, 1999: 8). Another label for standard language includes *literary language* (Wright, 1898), maybe due to the fact that at the time the word *nonstandard* did not exist. This is the definition that Wright provides in his preface to the English Dialect Dictionary (1898: v):

> …it is sometimes found extremely difficult to ascertain the exact pronunciation and the various shades of meanings, especially of words which occur both in the literary language and in the dialects. And in this case it is not always easy to decide what is dialect and what is literary English: there is no sharp line of demarcation; the one overlaps the other. In words of this kind I have carefully considered each case separately, and if I have erred at all, it has been on the side of inclusion.

There is no reference to the method used by Wright, so one might argue that its main component was introspection.
Due to the lack of tape recordings in the eighteenth and nineteenth centuries, dialect material in literary and nonliterary texts is the only evidence that exists in the "dark ages of dialectology" (Ihalainen, 1994: 197).

In the literature, one of the most explicit definitions of the term *nonstandard* is considered to be Trudgill's (1992: 56):

> Any dialect of English other than Standard English. Nonstandard dialects of English differ from Standard English most importantly at the level of

> grammar. Examples of widespread nonstandard grammatical forms in English include multiple negation…One nonstandard dialect of English that has been extensively discussed in sociolinguistics is American Black vernacular English.

Based on the definitions provided above it would seem that nonstandard forms are easy to identify. Nonetheless, the concept of 'nonstandard speech' is far more slippery, since it is "an emic, socially constructed and historically contingent category rather than a linguistic fact" (Jaffe, 2000: 499).

The concept of standard exists only in writing and it is only through literacy, or more specifically "differential social access to literacy" (Jaffe, 2000: 500) that the idea of standard and the existence of standard speakers are reproduced. In the words of Kress (2000: 18), "one could nearly say that in a 'literate culture' speech is the spelling of writing." From this perspective, the definition of nonstandard speakers overlaps with the definition of nonstandard orthography. Nonstandard speakers can be defined as speakers whose speech does not have an orthography of its own. These speakers do not possess the social power to standardize and prescribe linguistic forms (Jaffe, 2000: 500). Nonetheless, it should be pointed out that the connection between nonstandard spelling and nonstandard language is situationally contingent. Certain forms of orthographic language play with the written form of the word. It is in writing that these forms are visible and create an impact on the reader.

According to Jaffe (2000: 503) establishing difference from other codes through orthography is especially important in situations where the autonomy and status of the language in question is contested. For example, in the case of creole languages, orthographic differentiation from standard language serves to combat common perceptions and misconceived ideas that creoles are deficient variants of standard languages, and therefore inferior. African American Vernacular English (henceforth AAVE) is a case in point. Researchers who adhere to the Creolist Hypothesis (Stewart 1967, Dillard 1972), which maintains that AAVE developed from a creole language as an outcome of the early contact between Africans and Europeans, use orthography to highlight differences with respect to the lexifier language.

Taavitsainen and Melchers (1999: 13) note that in fiction nonstandard forms usually occur in dialogues and they represent a powerful tool to describe character traits or regional and social differences. So, it may seem that the main purpose of nonstandard language in literature is to pinpoint the status of the character, and there are cases when such features are deliberately used for comical purposes. Usually, characters from the lower classes or from rural areas are depicted as speakers of nonstandard language. Blake (1981: 18) argues that certain nationalities and types have certain fixed connotations in English literature: the Irish and the Welsh for humour and "charming incompetence", but Scots for more serious aspects. Cockney speakers are almost always associated with vulgar manners. In literary texts, lack of education can be easily acknowledged through the use of

deviant spellings, e.g. a simplified form of Cockney contains forms that are easily recognizable. They include *h*-dropping or the *v*/*w* confusion, among other things. In what follows, we will turn our attention to literary dialect orthography and focus on several writers who made use of dialect writing in their novels.

3. Literary dialect orthography in the first half of the 19th century

At this stage, it should be pointed out that both literary and nonliterary writings contain parts written in nonstandard dialect. In the literature (Page 1973, Blake 1981, Chapman 1994, Shorrocks 1996, Beal 2006) a distinction is drawn between ***literary dialect*** and ***dialect literature***. The former refers to the representation of nonstandard speech in literature that is otherwise written in standard English and aimed at a general audience. The speech of certain characters is rendered as dialectal to highlight social status, education or geographical region. The latter, dialect literature, is used in connection to works written almost entirely in dialect and aimed at a particular readership (speakers of the dialect portrayed). Its functions are social rather than literary and it is used to strengthen patriotism and solidarity in the community.

Taavitsainen and Melchers (1999: 13) note that in fiction nonstandard forms are usually encountered in dialogues and serve as a tool to display character traits or social and regional differences. Thus, the main function of nonstandard language in literary works is to showcase the social position and status of the character in question. Usually, the characters from the lower layers of society and from rural communities are depicted as speakers of nonstandard language. Montini and Ranzato (2021: 2), on the other hand, argue that the representation of accents and dialects in classic novels should not be regarded simply as tools to depict the reality of social life in literature, but "are used to amplify and transform reality, and to construct memorable idiolects." Building on this idea, Agha (2007: 213-215) discusses the case of /h/-dropping, considered to be the most famous index of stigmatised speech. The literary character that is universally associated with this feature is Charles Dickens's Uriah Heep, a character in the novel *David Copperfield*. Despite the fact that Uriah Heep is the literary avatar of /h/-dropping, he seldom uses this feature in his speech. Let us consider the following excerpt from *David Copperfield*:

(1) 'I suppose you are quite a great lawyer?' I said, after looking at him for some time.

> 'Me, Master Copperfield?' said Uriah. 'Oh no! I am a very ***umble*** person.' It was no fancy of mine about his hands, I observed; for the frequently ground the palms against each other as if to squeeze them dry and warm, besides often wiping them, in a stealthy way, on his pocket- handkerchief.
>
> 'I am well aware that I am the ***umblest*** person going,' said Uriah Heep, modestly; 'let the other be where **he** may. My mother is likewise a very ***umble*** person. We live in a ***umble*** abode, Master Copperfield, but **have** much to be thankful for. My father's former calling was ***umble***. **He** was a sexton.'

'What is he now?' I asked.

'**He** is a partaker of glory at present, Master Copperfield,' said Uriah Heep. But we **have** much to be thankful for. **How** much **have** I to be thankful for, in living with Mr. Wickfield!'

I asked Uriah if he had been with Mr. Wickfield long?

'I **have** been with **him**, going on four year, Master Copperfield,' said Uriah; shutting up his book, after carefully marking the place where had left off. 'Since a year after my father's death. **How** much **have** I to be thankful for, in that! **How** much **have** I to be thankful for in Mr. Wickfield's kind intention…'

(Charles Dickens – *David Copperfield*, 1994 (1849-1850): 200)

Noteworthy is the fact that most words in Uriah's speech preserve /h/. The only word which displays instances of /h/-dropping is [*h*]*umble* (italicized and bolded in the above excerpt). The rest of the words that start with the letter h (bolded in the excerpt) are written in standard English. Agha (2007: 214) argues that the word [*h*]*umble* implements a reflexive trope in the sense that "it semantically denotes the interactional effect indexed by its phonological shape." The trope ties an image of social personhood to a single word, that is consistently repeated up until it reaches a certain degree of humor becoming thus memorable; hence the association of Uriah Heep with the feature of /h/-dropping.

Another author who made use of dialect writing in his works is the Scottish writer Robert Bisset (c. 1759 – 1805). Let us consider an excerpt taken from *Modern Literature: A Novel, in three volumes*, published in 1804:

(2) "I pity you aw, nane of ye half kenns Willie; nay, for that matter, I did not half ken him myself." Hamilton smiled. "What is the matter uncle?" said Maria. – "Willie made a speech! Willie made a speech!" and he strutted through the room: if you want to ken what kind of speech it was, ask Mr. Pett and Mr. Dundas, the saaviours of their country; and ask Mr. Burke, that spoke up for the gentry and dignity of the country against rapscallions: he has inveeted Willie and me to his country hoose. Nay, even Mr. Fix, though I suspect he is one of them as they call Foxites, or democrats, or jacobins, which they tell me is all ane, he praised Willie, and said something in laatin to him; but you may all be prood of Willie."

(Robert Bisset – *Modern Literature: A Novel*, *in three volumes*, 1804)

The above extract exhibits several types of dialect features: grammar, orthographical respelling and vocabulary. As far as grammar is concerned, the use of personal pronoun *ye*, instead of *you*, is noteworthy, as well as the use of *that* instead of *who*. Moving on to orthographic respellings, the forms *aw*, *nane*, *mysel*, *saaviours*, *inveeted*, *hoose*, *ane*, *laatin* and *prood* stand out. The noun 'house' is rendered as *hoose* /huːs/, a pronunciation that is remnant of Old English and Middle English. The Great Vowel Shift changed the qualities of the long vowels, and the original long vowel in the noun *house* /uː/ turned into the diphthong /aʊ/ in

most dialects. However, in the Northern parts of the UK, mainly in Scotland and some parts of Ireland, this shift did not occur. This also accounts for the fact that words such as *saviours*, *invited*, *Latin*, *proud* are pronounced as saaviours, *inveeted*, *laatin* and *prood*. Regarding vocabulary items, the negator *nay* appears twice in the text, which is historically attested in Scottish English and Scots (see Miller 2004).

3.1. Dialect in British Fiction (1800-1836)

This section focuses on the representation of literary dialects in novels published in the first half of the nineteenth century. The main aims are to discuss the use of literary dialect orthography in novels published in the first part of the 19th century, to highlight some of the phonological, morphosyntactic and lexical features employed by authors to render the speech of some of their characters as dialectal and to raise awareness on the *Dialects in British Fiction 1800-1836* database as a useful tool for literary dialect analysis. The analysis draws on both quantitative and qualitative findings from the *Dialects in British Fiction 1800-1836* project, which represents a database comprising extracts from one hundred novels published between 1800 and 1836. All the excerpts analysed in this section are taken from the above-mentioned database. The project is co-hosted by the University of Sheffield.

There are two parts to the *Dialects in British Fiction 1800-1836* project: the survey and the database. For the survey the initiators of the project took as a starting point two of Garside et al.'s bibliographies: *The English Novel 1770-1829: A Bibliographical Survey of prose Fiction Published in the British Isles*: Volume II, 1800-1829 (2000) and *The English Novel, 1800-1836: A Bibliographical Survey of Fiction Published in the British Isles* (2004). All of the available novels listed per year at four-year intervals were examined (novels from 1800, 1804, 1808, 1812, etc.). There were around 80 novels published in each of these novels (ranging from a peak of 111 in 1808 to a low of 59 in 1816). Each novel was codified and assigned a 'dialect rating' on the following basis:

> (i) ***One star***: No character is represented as speaking dialect, no metalinguistic comments upon language variety;
> (ii) ***Two stars***: There are one or two instances (fewer than 10 lines total) where some language variation is marked. This is not extensive or detailed, and may not be specific to region. There may be one or two comments about language variation.
> (iii) ***Three stars***: One or more characters speak dialect, and that dialect is represented in some detail. The total amount of dialect representation is more than 10 lines but less than 100. There may be several comments upon language variety.
> (iv) ***Four stars***: Either one character speaks dialect very extensively, or several characters speak dialect. The total amount of dialect representation is more than 100 lines. There may be frequent and/or extensive comments upon language variety.

In the second part of the project, the 10 novels rated most highly for dialect for each target year were analysed for inclusion in the database. In this case a very detailed record was made for each novel regarding genre, plot, geographical location and character background. The result is a list that contains well-known novels written by writers such as Sir Walter Scott and Maria Edgeworth, but it also comprises many novels written by lesser-known or anonymous writers.

The work carried out so far in the area of dialect writing has focused on its use in writings published in the second half of the nineteenth century and the twentieth century. Quite surprisingly, writings published in the first half of the nineteenth century have not received much attention. A noteworthy exception is Norman Blake's book *Non-standard Language in English Literature*, published in 1981, in which he included a chapter on the Romantic Period. In this chapter, Blake identifies two factors that contributed to the development of literary dialects in novels published in this era: (i) the innovations of individual authors and (ii) the increasing acceptability of non-standard varieties. Blake further argues that even though nonstandard varieties of English were 'gaining acceptability' towards the end of this period, "only Scots and Irish varieties found acceptance" during the Romantic Period itself (1981: 146).

Hodson and Broadhead (2013: 321) write that "dialect-speaking characters are depicted in broad brush strokes and their dialect is represented through a narrow range of highly stereotypical features." Moreover, genre plays an important role, in the sense that gothic novels and romances were quite popular during the Romantic Period and usually such novels are set in continental Europe and include people whose mother tongue is not English. However, if they are set in England, there are cases in which the setting is in the countryside (see novels by Jane Austen, for instance) and servants also have minor roles in such writings. It seems that authors felt the need to render the servant speech as qualitatively different from the speech of the protagonists. Consider the following excerpt:

> (3) 'Ah, my goody Heaven! if my dear Missee be not making the own good Massee's plantation, and all of dis little bit of brush, and dis bit of paper!'
>
> Mrs. Honeywood lifted her head; looking at us through her spectacles, 'I would give something to be able to take that brush and dat bit of paper, Dido,' said she, laughingly imitating her, 'and paint your lady and yourself, as you are now placed before my eyes.'
>
> Dido grinned, while Mrs Honeywood still looking at me, said, --
>
> 'I never view you on that seat, with Dido standing in her place in attendance, without figuring you in my imagination as some great princess going over to her betrothed lord,'
>
> 'Iss, iss, my Missee be de queen of Indee, going over to marry wid de prince in England,' said Dido, nodding very significantly.

(Author unknown – *The Woman of Colour, A Tale*, 1808, Dialect in British Fiction 1800-1836)

The excerpt provided in (3) represents a conversation between Olivia (the heroine of the story, a woman born to a white plantation owner and his black slave) and Dido (a black lady's maid from the West Indies, who is a slave). Dido's speech is rendered as nonstandard, through the use of several dialect features: discourse markers (e.g. *my goody Heaven*), grammar (e.g. *the own good Massee's plantation*; *my Missee be de queen*), idiom (e.g. *to marry wid*), metalanguage (e.g. *laughingly imitating her*), orthographical respelling (e.g. *Missee*; *Massee's*; *dis*; *dat*; *Iss*; *de*; *Indee*; *wid*), vocabulary (e.g., *goody*). Dido's speech signals her socioeconomic standing through the stigmatized nonstandard forms, such as invariant BE (e.g. *my Missee be de queen*), a feature considered a stereotype of Black speech, often imitated in caricatures of African-American Vernacular English speakers. Also worth mentioning is the nonstandard closed class words (e.g. *dis* for 'this'; *dat* for 'that'; *de* for 'the' and *wid* for 'with').

The portrayal of different varieties of English in novels published at the start of the nineteenth century was feeble. For instance, the representation of Irish English speakers tends to be comic and to include a rather limited number of features (Hodson and Broadhead, 2013: 324). Consider the following excerpt:

> (4) Mrs. Belmont was proud of having a titled lady her guest. 'Absolutely, my dear,' she said, when writing to Lady Wilmot, 'her ladyship is an inmate of our house, and is as quiet as if it was yourself; who certainly are a lady too, but your husband is no lord, as her's was' and she is to have another lord for her husband, and is, besides, the mother of a lord; but as I was saying, she is quiet and easy but not so her woman, who is as troublesome a wench as ever entered a house. 'Oh! mem,' said she to me, on their first coming, 'I always has a fire in my room, and I'se cannot bear the windor open; as I have the rheumatis in my harm, and the hair always brings it on.'
> (Author Unknown – *Caprice: or Anecdotes of the Listowel Family. An Irish Novel, in Three Volumes*, 1824, vol 3, pp. 77-78, Dialect in British Fiction 1800-1836)

The above excerpt offers a glimpse of Mrs. Belmont's Irish accent. In the novel, Mrs. Belmont is described as vulgar, and there is even some evidence that she code-switches. She is the child of a wealthy grocer and she married a gentleman, which makes her a social climber. She is from Cork, Munster, West Ireland. Despite the fact that Mrs. Belmont is married to a gentleman, her speech contains a few nonstandard features, enough to give away her actual status, considering that she is referred to as 'Mrs. Belmont.' In the excerpt provided in (4) among the dialect features encountered, it is worth mentioning: grammar (e.g. *I always has*; *I'se*; *as I have the rheumatis*), idiom (e.g. *brings it on*), orthographical respelling (e.g. *windor*; *harm*; *hair*) and vocabulary items (e.g. *wench*; *mem*; *rheumatis*; *blarney*).

Subject-verb concord is an area of English grammar which usually distinguishes nonstandard varieties from Standard English, and Irish English is no exception to this. Mrs. Belmont also uses this feature (e.g. *I always has* and *I'se.*).

Another grammatical feature worth mentioning is the use of the definite article in contexts where it is not used in Standard English (e.g. *as I have the rheumatis*). Filppula (2004: 90) writes that one of the most notable features of the Irish English noun phrase is the frequent use of the definite article in places where it should not be used. From this point of view, Irish English is very similar to Scottish English and Welsh English. He further notes that nonstandard uses tend to cluster around certain categories or groups of words and expressions, for instance with names of diseases and ailments. This can also be noticed in Mrs. Belmont's speech, in the sense that she says '*as I have the rheumatis*.' Another feature used by Mrs. Belmont is *h*-insertion, in words such as *harm* instead of 'arm' and *hair* instead of 'air', as well as respelling of [ʊ] to [r] (e.g. *windor* for 'window'). To conclude, Mrs. Belmont's speech is represented through generic rustic features, betraying her social stance.

4. Concluding remarks

The aim of this paper has been to discuss the concept of nonstandard speech in connection to literary works published in the first half of the nineteenth century. More specifically, it has looked at the way in which different authors from the aforementioned era have used literary dialect to render the speech of certain characters as nonstandard. The paper has also described the important role of the project "Dialects in British Fiction 1800-1836" hosted by the University of Sheffield and its significance for researchers studying literary dialects in the first part of the nineteenth century. This period has often been neglected given that academics have usually focused on the use of literary dialects in literary works published in the second half of the nineteenth century and the twentieth century.

The analysis carried out in the second part of this study has looked at different texts written by English, Scottish and Irish writers, some of them anonymous, and has proposed a model of analysis. The characters whose speech is rendered as nonstandard have low social stance and/or come from rural communities. The writers succeed in keeping a balance between accuracy and accessibility in the sense that the nonstandard speech of these characters provide valuable insight into the way in which the dialect portrayed "sounded" like two hundred years ago.

Works Cited

Agha, Asif. *Language and Social Relations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Beal, Joan. *Language and region*. London and New York: Routledge, 2006.

Berthele, Raphael. Translating African-American Vernacular English into German: the problem of 'Jim' in Mark Twain's Huckleberry Finn. *Journal of Sociolinguistics*, 4 (4): 588-614, 2002.

Blake, N.F. *Non-standard Language in English Literature*. London: Deutsch, 1981.

Chapman, Raymond. *Forms of Speech in Victorian Fiction*. London and New York: Longman, 1994.

Dillard, J. L. *Black English: its History and Usage in the United States*, New York: Vintage House, 1972.

Filppula, Markku. Irish English: Morphology and syntax. In Bernd Kortmann, Kate Burridge, Rajend Mesthrie, Edgar W. Schneider and Clive Upton (eds)., *Varieties of English, vol I. The British Isles*. Berlin: Mouton de Gruyter, pp.73-101, 2004.

Hodson, Jane and Alex Broadhead. Developments in literary dialect representation in British fiction 1800-1836. *Language and Literature*, 22(4): 315-332, 2013.

Ihalainen, Ossi. The dialects of England since 1776. In Burchfield, R. (ed.), *Cambridge History of the English Language* 5. Cambridge: Cambridge University Press, 197-274, 1994.

Ives, S. A Theory of Literary Dialect. In Williamson, J. and V. Burke (eds.) *A Various Language: Perspectives on American Dialects*. New York: Holt, Rinehart and Winston, pp. 145-177, 1971.

Jaffe, Alexandra. Introduction: Non-standard orthography and non-standard speech. *Journal of Sociolinguistics* 4(4): 497-513, 2002.

Kress, Gunther. *Early Spelling: Between Convention and Creativity*. London and New York: Routledge, 2000.

McDowell, Tremaine. "The use of Negro Dialect by Harriet Beecher Stowe." *American Speech* 4: 322-326, 1931.

Miller, Jim. Scottish English: morphology and syntax. In B. Kortmann, K. Burridge, R. Mesthrie, E. Schneider, C.W. Upton (eds.), *A Handbook of Varieties of English*, vol 2. *Morphology and Syntax*, 47-72. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2004.

Montini, Donatella and Irene Ranzato. Introduction: The Dialects of British English in Fictional Texts: Style, Translation and Ideology. In Montini, Donatella and Irene Ranzato (eds), *The Dialects of British English in Fictional Texts*, London and New York: Routledge, 2021, pp. 1-8, 2021.

Page, Norman. *Speech in the English Novel*. London: Longman, 1973.

Preston, Dennis. The L'il Abner Syndrome: Written representations of speech. *American Speech* 60: 328-336, 1985.

Shorrocks, Graham. "Non-standard dialect literature and popular culture." In Juhani Klemola, Merja Kitö, and Matti Rissanen (eds.), *Speech Past and Present*: *Studies in English Dialectology in Memory of Ossi Ihalainen*. Frankfurt am Main: Peter Lang, pp. 385-411, 1996.

Smith, Jeremy. *A Historical Study of English: Form, Function and Change*. London: Routledge, 1996.

Stewart, W. "Sociolinguistic Factors in the History of American Negro Dialects." *The Florida FL Reporter* 5(2): 11, 22, 24, 26, 28, 1967.

Taavitsainen, Irma and Gunnel Melchers. Writing in Nonstandard English: Introduction. In Taavitsainen, Irma and Gunnel Melchers and Päivi Pahta (eds.), *Writing in Nonstandard English*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1999, pp. 1-26, 1999.

Trudgill, Peter. *Introducing Language and Society*. London: Penguin, 1992.

Trudgill, Peter. Standard English: What it isn't. *The European English Messenger* 7 (2): 35-39, 1998.
Trudgill, Peter. Standard English: What it isn't. In Bex, Tony and Richard J. Watts (eds.), *Standard English: The Widening Debate*. London and New York: Routledge, pp. 117-128, 1999.
Wright, Joneph (ed). *The English Dialect Dictionary*, 6 vols. London: Henry Frowde, 1898-1945.

TÜRK LEHÇELERİNİN DİL EVRENSELLERİ (TİPOLOJİLERİ) ÜZERİNE BİR DENEME

Erdoğan BOZ
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye

Abstract: *Lahiri and Plank (2009) want linguistic universals to be true not for the languages we know, but for every variety of every known language (dialect/mouth, 'dialect', social class language 'sociolect', individual language 'idiolect', style of language, grammar and words used in particular situations 'register'). According to them, there are no dialect universals, which are intended to apply only to dialects, unlike the universals of standard languages. The researchers note that this does not mean that there will be no universals for possible deviations from the norm in dialects, but that this (the reason why) will be a diachronic issue.*

As it is known, many classifications have been made on Contemporary Turkish Dialects. Based on these classifications, it is generally accepted that CTL is divided into four main branches as Oghuz Group, Karluk Group, Kipchak Group and Siberian Group (Tavkul, 23-32).

In this paper, the examples of the 'affirmative question conjugation of the modal of necessity' (Ersoy, 2021) of the 18 currently written dialects of the Turkic language (Turkish, Gagauz Turkish, Azerbaijani Turkish, Turkmen Turkish, Uzbek Turkish, New Uyghur Turkish, Kazakh Turkish, Kyrgyz Turkish, Karakalpak Turkish, Nogai Turkish, Karachay-Balkar Turkish, Crimean Turkish, Tatar Turkish, Bashkir Turkish, Kumuk Turkish, Tuva Turkish, Khakass Turkish and Altai Turkish) will be processed into a table and the ways in which the dialects meet the linguistic universals (typological features) will be determined simultaneously (taking into account all kinds of deviations/differences) and the result will also be compared with the existing (traditional) dialect classification. The result thus obtained can be expected to contribute to dialect universals (typologies).

Keywords: *Turkish, Turkish dialects, language universals, language typology, dialect classification*

1. Çağdaş Türk Lehçelerinin Dil Evrenselleri (Tipolojisi) Üzerine Bir Deneme. Çağdaş Türk Lehçelerinden (ÇTL) 18'ini kapsayan bu araştırma örnekleminde, lehçe evrensellerini (tipoloji) çıkarmak üzere Türkiye Türkçesinde "oturmalı mısın?" örnek tümcesi alınmış ve bu tümce eşzamanlı olarak biçimbirimsel ve sözdizimsel açıdan incelenmiştir.

1.1. Türkiye Türkçesinde "oturmalı mısın?" Örnek Tümcesinin Diğer ÇTL'deki karşılıkları

1. TT "oturmalı mısın?"

2.	GT	“lÀzım oturasınmı?”
3.	AT	“oturmalısanmı?”
4.	Trk.T.	“sen oturmalımı?”
5.	Özb. T.	“otirişiñmi keräk?”
6.	YUT	“olturuşiñ kèrekmu?”
7.	Kaz.T.	“otıruwıñ kerek pe?”
8.	Kır. T.	“oturuşun kerek pi?”
9.	Kark.T.	“otırıwıñ kerek pe?”
10.	Nog. T.	“oltırmağa kereksiñme?”
11.	Krç. T.	“olturırga kerekmise?”
12.	Krm. T.	“oturmalı sıñmı?”
13.	Tat. T.	“siña utırırga kirekmi?”
14.	Baş. T.	“hiña ultırırga käräkmi?”
15.	Kum. T.	“olturmaga gerek misen?”
16.	Tuv.T.	“olurar ujurlug sen be?”
17.	Hak.T.	“sağaa odırarga kirek pe?”
18.	Alt.T.	“sege oturar kerek pe?” (Ersoy, 748)

1.2. “oturmalı mısın?” Örnek Tümcesinin ÇTL’ye Göre Lehçe Evrensellerinin Betimlenmesi. Aşağıdaki tabloda “oturmalı mısın?” örnek tümcesinden yola çıkarak 18 ÇTL’nin dil evrenselleri (sözcüksel taban, kiplik, kişi ve soru) *biçimbirimsel* ve *sözdizimsel* açıdan betimlenmiştir.

		Kişi (adıl)	Kiplik Sözlüksel öge	Sözcüksel Taban		Kiplik Biçimbirim	Kiplik Sözlüksel öge	Kişi Biçimbirim iyelik	Soru+ kişi (adıl)	Kişi (adıl) +soru	Soru Biçimbirim	Kiplik Sözlüksel öge+ soru
				Eylem	Ad-eylem							
1	**TT**	-	-	otur-	-	-malı	-	-	mı+sın	-	-	-
2	**GT**	-	lÀzım	otur-	-	-a	-	-	-	+sın mı	-	-
3	**AT**	-	-	otur-	-	-malı	-	-	-	+san+mı	-	-
4	**Trk.T.**	sen	-	otur	-	-malı	-	-	-	-	+mı	-
5	**Özb. T**	-	-	otir-	-iş	-	-	+iñ+mi	-	-	-	keräk
6	**YUT**	-	-	oltur-	-uş	-	-	+iñ	-	-	-	kèrek+mu
7	**Kaz.T**	-	-	otır-	-uw	-	-	+ıñ	-	-	-	kerek pe
8	**Kır. T.**	-	-	otur-	-uş	-	-	+uñ	-	-	-	kerek pi
9	**Kark.T.**	-	-	otır-	-ıw	-	-	+ıñ	-	-	-	kerek pe
10	**Nog. T.**	-	-	oltır-	-mağa	-	kerek	-	-	+siñ+me	-	-
11	**Krç. T.**	-	-	oltur-	-ırga	-	kerek	-	+mi+se	-	-	-
12	**Krm. T.**			otur-	-	-malı	-	-	-	+sıñ+mı	-	-
13	**Tat. T.**	siña	-	utır-	-ırga	-	-	-	-	-	-	kirek+mi
14	**Baş. T.**	hiñä	-	ultır-	-ırga	-	-	-	-	-	-	käräk+mi
15	**Kum.T.**	-	-	oltur-	-maàa	-	gerek	-	+mi+sen	-	-	-
16	**Tuv.T.**	-	-	olur-	-ar	-	ujurlug	-	-	sen be	-	-
17	**Hak.T.**	sağaa	-	odır-	-aràa	-	-	-	-	-	-	kirek pe
18	**Alt.T.**	sege	-	otur-	-ar	-	-	-	-	-	-	kerek pe

Tablo 1. *"oturmalı mısın?" Örnek Tümcesinin ÇTL'ye Göre Lehçe Evrensellerinin Betimlenmesi*

1.3. Sözcüksel Tabanların Betimlenmesi

	Lehçeler	Sözcüksel taban	
		Eylem	Ad-eylem
1	**TT**	otur-	-
2	**GT**	otur-	-
3	**AT**	otur-	-
4	**Trk.T.**	otur	-
5	**Özb. T**	otir-	-iş
6	**YUT**	oltur-	-uş
7	**Kaz.T**	otır-	-uw
8	**Kır. T.**	otur-	-uş
9	**Kark.T.**	otır-	-ıw
10	**Nog. T.**	oltır-	-mağa
11	**Krç. T.**	oltur-	-ırga
12	**Krm. T.**	otur-	-
13	**Tat. T.**	utır-	-ırga
14	**Baş. T.**	ultır-	-ırga
15	**Kum. T.**	oltur-	-maàa
16	**Tuv.T.**	olur-	-ar
17	**Hak.T.**	odır-	-aràa
18	**Alt.T.**	otur-	-ar

Tablo 2. *Sözcüksel Tabanların Betimlenmesi*

Yukarıdaki tabloya bakıldığında 18 ÇTL'den 5'i (TT, GT, AT, Trk. T. ve Krm. T.) eylem tabanı/kökü ile çekime girerken diğer 13'ü ad-eylem ekleri alarak adlaşmış bir taban ile çekime girmişlerdir.

Dikkat edilirse OG, KRG ve SG'de bir sapma yok ancak KG'de bir sapma görülüyor.

1.4. Kiplik İşaretleyicilerinin Betimlenmesi

	Lehçeler	Kiplik işaretleyicileri	
		Biçimbirimsel	Sözcüksel
1	**TT**	-malı	-
2	**GT**	-a	*lāzım
3	**AT**	-malı+	-
4	**Trk.T.**	-malı	-
5	**Özb. T**	-	keräk
6	**YUT**	-	kèrek
7	**Kaz.T**	-	kerek
8	**Kır. T.**	-	kerek

	Lehçeler	Kiplik işaretleyicileri	
		Biçimbirimsel	Sözcüksel
9	**Kark.T.**	-	kerek
10	**Nog. T.**	-	kerek
11	**Krç. T.**	-	kerek
12	**Krm. T.**	-malı	-
13	**Tat. T.**	-	kirek
14	**Baş. T.**	-	käräk
15	**Kum. T.**	-	gerek
16	**Tuv.T.**	-	ujurlug
17	**Hak.T.**	-	kirek
18	**Alt.T.**	-	kerek

Tablo 3. *Kiplik İşaretleyicilerinin Betimlenmesi*
**Eylemden önce, tümce başında*

Yukarıdaki tabloya bakıldığında 18 ÇTL'den 5'i (TT, GT, AT, Trk. T. ve Krm. T.) kiplik işaretleyicisi olarak biçimbirimsel birim (GT biçimbirimsel birim yanında ayrıca sözcüksel birim de kullanmıştır); diğer 13'ü kiplik işaretleyicisi olarak sözcüksel birim kullanmıştır.

Dikkat edilirse OG'de biçimbirimsel birim yanında bir sözcüksel birimin kullanılması bir sapmayı göstermektedir. KRG ve SG'de bir sapma olmazken KG'de sözcüksel birim yanında bir biçimbirimsel birimin kullanılması bir sapmayı göstermektir.

1.5. Kişi İşaretleyicilerinin Betimlenmesi

		Kişi işaretleyicileri		
		Biçimbirimsel		Sözcüksel
		Adıl kökenli	İyelik kökenli	
1	**TT**	+sın	-	-
2	**GT**	+sın	-	
3	**AT**	+san	-	
4	**Trk.T.**	-	-	*sen
5	**Özb. T**	-	+iñ	-
6	**YUT**	-	+iñ	-
7	**Kaz.T**	-	+ıñ	-
8	**Kır. T.**	-	+uñ	-
9	**Kark.T.**	-	+ıñ	-
10	**Nog. T.**	+siñ	-	
11	**Krç. T.**	+se	-	-
12	**Krm. T.**	+sıñ	-	
13	**Tat. T.**	-	-	*siña

14	**Baş. T.**	-	-	*hiñä
15	**Kum. T.**	+sen	-	-
16	**Tuv.T.**	-	-	sen
17	**Hak.T.**	-	-	*sağaa
18	**Alt.T.**	-	-	*sege

Tablo 4. *Kişi İşaretleyicilerinin Betimlenmesi*
**Eylemden önce, tümce başında*

Yukarıdaki tabloya bakıldığında 18 ÇTL'den 7'si (TT, GT, AT, Nog. T., Krç. T., Krm. T. ve Kum. T.) kişi işaretleyicisi olarak adıl kökenli biçimbirimsel birim; diğer 5'i (Özb. T., YUT, Kaz. T., Kır. T., Kark. T.) kişi işaretleyicisi olarak iyelik kökenli biçimbirimsel birim; kalan 6'sı (Trk. T., Tat. T., Baş. T., Tuv. T., Hak. T., Alt. T.) eylemden önce tümce başında adıl(+ga) sözcüksel birimini kullanmıştır. Dikkat edilirse OG'de hem biçimbirimsel hem de sözcüksel birim kullanılması bir sapmayı göstermektedir. KRG ve SG'de bir sapma olmazken KG'de hem adıl kökenli hem de iyelik kökenli biçimbirimsel bir sapmayı göstermektir.

1.6. Soru İşaretleyicilerinin Betimlenmesi

	Lehçeler	**Soru işaretleyicileri**	
		Biçimbirimsel	**Sözcüksel**
1	**TT**	-	mı
2	**GT**	-	mı
3	**AT**	+mı	-
4	**Trk.T.**	+mı	-
5	**Özb. T**	+mi	
6	**YUT**	+mu	
7	**Kaz.T**	-	pe
8	**Kır. T.**	-	pi
9	**Kark.T.**	-	pe
10	**Nog. T.**	+me	-
11	**Krç. T.**	+mi	-
12	**Krm. T.**	+mı	-
13	**Tat. T.**	+mi	
14	**Baş. T.**	+mi	
15	**Kum. T.**	+mi	-
16	**Tuv.T.**	-	be
17	**Hak.T.**	-	pe
18	**Alt.T.**	-	pe

Tablo 5. *Soru İşaretleyicilerinin Betimlenmesi*

Yukarıdaki tabloya bakıldığında 18 ÇTL'den 8'i (TT, GT, Kaz. T., Kır. T., Kark. T., Tuv. T., Hak. T., Alt. T.) soru işaretleyicisi olarak sözcüksel birim; diğer

10'u (AT, Trk. T., Özb. T., YUT, Nog. T., Krç. T., Krm. T., Tat. T., Baş. T., Kum. T.) kişi işaretleyicisi olarak biçimbirimsel birim kullanmıştır.

Dikkat edilirse OG'de hem biçimbirimsel hem de sözcüksel birim kullanılması bir sapmayı göstermektedir. KRG, SG'de bir sapma olmazken KG'de hem biçimbirimsel hem de sözcüksel birim kullanılması bir sapmayı göstermektir.

1.7. ÇTL'de Lehçe Evrensellerinin Toplu Gösterimi

	Lehçe	Sözcüksel taban		Kiplik İşaretleyici-leri		Kişi İşaretleyicileri			Soru İşaretleyici-leri	
						Biç.		Söz.		
		E	A	Biç.	Söz.	Adıl Kök.	İyelik Kök.		Biç.	Söz.
1	**TT**	+	-	+	-	+	-	-	-	+
2	**GT**	+	-	+	-	+	-	-	-	+
3	**AT**	+	-	+	-	+	-	-	+	-
4	**Trk.T.**	+	-	+	-	-	-	+	-	+
5	**Özb.T**	-	+	-	+	-	+	-	+	-
6	**YUT**	-	+	-	+	-	+	-	+	-
7	**Kaz.T**	-	+	-	+	-	+	-	-	+
8	**Kır. T.**	-	+	-	+	-	+	-	-	+
9	**KarkT.**	-	+	-	+	-	+	-	-	+
10	**Nog.T**	-	+	-	+	+	-	-	+	-
11	**Krç.T.**	-	+	-	+	+	-	-	+	-
12	**Krm.T.**	+	-	+	-	+	-	-	+	-
13	**Tat. T.**	-	+	-	+	-	-	+	+	-
14	**Baş.T.**	-	+	-	+	-	-	+	+	-
15	**Kum. T.**	-	+	-	+	+	-	-	+	-
16	**Tuv.T.**	-	+	-	+	-	-	+	-	+
17	**Hak.T.**	-	+	-	+	-	-	+	-	+
18	**Alt.T.**	-	+	-	+	-	-	+	-	+

Tablo 6. *Lehçe Evrensellerinin Toplu Gösterimi*

Yukarıdaki tabloya bakıldığında

1. OG'de sözcüksel tabanda bir sapma görülmezken kiplik işaretleyicisinde GT'de; kişi işaretleyicinde Trk. T.'de ve soru işaretleyicisinde ise Az. T.'de bir sapma görülmektedir.
2. KRG'de hiçbir sapma görülmemiştir.
3. KG'de sözcüksel taban/kök'te ve kiplik işaretleyicisinde Krm. T.'de birer sapma; kişi işaretleyicisinde hem Kaz. T., Kır. T., Kark. T. hem Nog. T., Krç. T., Krm. T., Kum. T. hem de Tat. T. Baş. T.'de sapmalar; soru işaretleyicisinde

hem Kaz. T., Kır. T., Kark. T. hem de Nog. T., Krç. T., Krm. T., Tat. T. Baş. T., Kum. T.,'de sapmalar görülmektedir.

4. SG'de hiçbir sapma görülmemiştir.

2. Değerlendirme ve Sonuç

	Lehçeler	Sözcüksel taban		Kiplik İşaretleyicileri		Kişi İşaretleyicileri			Soru İşaretleyicileri	
						Biçimbirim		Söz.	Biç.	Söz.
		E	A	Biç.	Söz.	Adıl Kök.	İyelik Kök.			
1	TT	+	-	+	-	+	-	-	-	+
2	GT	+	-	+	-	+	-	-	-	+
3	AT	+	-	+	-	+	-	-	+	-
4	Trk.T.	+	-	+	-	-	-	+	-	+
5	Özb.T	-	+	-	+	-	+	-	+	-
6	YUT	-	+	-	+	-	+	-	+	-
7	Kaz.T	-	+	-	+	-	+	-	-	+
8	Kır. T.	-	+	-	+	-	+	-	-	+
9	KarkT.	-	+	-	+	-	+	-	-	+
10	Nog.T.	-	+	-	+	+	-	-	+	-
11	Krç.T.	-	+	-	+	+	-	-	+	-
12	Krm. T.	+	-	+	-	+	-	-	+	-
13	Tat. T.	-	+	-	+	-	-	+	+	-
14	Baş. T.	-	+	-	+	-	-	+	+	-
15	Kum. T.	-	+	-	+	+	-	-	+	-
16	Tuv.T.	-	+	-	+	-	-	+	-	+
17	Hak.T.	-	+	-	+	-	-	+	-	+
18	Alt.T.	-	+	-	+	-	-	+	-	+

Tablo 7. *Lehçe Evrensellerinin Oluşturduğu Sapmalar/Arakesitler*

Yukarıdaki tabloya bakıldığında,

1. Krm. T.'nin KG içinde yer almasına rağmen, sözcüksel taban ve kiplik işaretleyicilerinde gruptan saparak OG ile benzer özellik gösterdiği;
2. Trk. T'nin OG içinde yer almasına rağmen, kişi işaretleyicilerinde gruptan saparak KG ile benzer özellik gösterdiği;
3. AT'nin OG içinde yer almasına rağmen, soru işaretleyicilerinde gruptan saparak KG, KRG ile benzer özellik gösterdiği;
4. Nog. T., Krç. T., Krm. T., Kum. T.'nin KG içinde yer almasına rağmen, kişi işaretleyicilerinde gruptan saparak OG ile aynı özellik gösterdiği görülüyor. Aynı şekilde Tat. T., Baş. T.'nin KG içinde yer almasına rağmen kişi işaretleyicilerinde gruptan saparak SB ile benzer özellik gösterdiği;

5. Nog. T., Krç. T., Krm. T., Tat. T., Baş. T., Kum. T.'nin KG içinde yer almasına rağmen, soru işaretleyicilerinde gruptan saparak KRG ile benzer özellik gösterdiği görülüyor.
6. Sonuç olarak yalnızca bir çekimin (gereklilik kipi olumlu soru çekimi) biçimbirimsel açıdan incelenmesi ile elde edilen tablo verileri, mevcut (geleneksel) lehçe tasnifiyle karşılaştırıldığında ÇTL'de görülen sapmaların farklı incelemeler sonucunda daha da çoğalacağı ve buna bağlı olarak yeni tasnif denemelerinin yapılacağı muhakkaktır.

Kaynakça

Ersoy, Feyzi. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Fiil Çekim Kılavuzu*, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara, 2021.

Lahiri, Aditi, Plank, Frans. *What Linguistic Universals Can Be True Of. In*: Scalise, S., Magni, E., Bisetto, A. (eds) Universals of Language Today. Studies in Natural Language and Linguistic Theory, vol 76. Springer, 2009.

Tavkul, Ufuk. "Türk Lehçelerinin Sınıflandırılmasında Bazı Kriterler" *Kırım*, 12 (45), ss.23-32. 2003.

ELEMENTE LEXICALE DE ORIGINE TURCĂ PE HĂRŢILE *ATLASULUI LINGVISTIC ROMÂN* (ALR I/I)

Cosmin CĂPRIOARĂ
Universitatea Ovidius din Constanţa, România

Abstract: *The present work has as its main objective the description and analysis of the borrowings of Turkish origin from Romanian, identified on the dialect maps from the first volume of the Romanian Linguistic Atlas, Part I (ALR I/I). This volume, made by Sever Pop under the direction of Sextil Puşcariu and published in Cluj in 1938, includes, like all the linguistic atlases of the Romance languages, the answers to the questions of the dialect questionnaire regarding the human body and its diseases, represented on 150 maps. These are lexical maps that have as their theme the human anatomical organs, some human characteristics, the better-known diseases and other elements from popular medicine, as well as current actions, specific to different parts of the body or of the medical act, in its primary components. Although not very numerous, the lexical elements of Turkish origin make their presence felt in these fundamental domains of reality and some of them prove to be viable and quite widespread, especially in the extra-Carpathian area of the Daco-Romanian dialect and in the Aromanian and Megleno-Romanian dialects. Among the Turkish borrowings extracted from the dialect maps, there are the nouns: tichie 'the crest of the head', capacul ochiului 'eyelid', both used metaphorically, gigheri albi 'lungs', gigher negru 'liver', cazamâc 'measles; scarlet fever', dambla 'apoplexy; trembling'; and the adjectives: chel 'bald', chior 'blind', ceacâr 'squinting', zevzec 'blockhead' and others.*

Keywords: *analysis, borrowings, the dialect maps, lexical maps, the dialect questionnaire*

1. De peste un secol, dialectologia românească se dezvoltă şi este reprezentată în mod remarcabil. Pe lângă numeroasele studii, glosare, monografii şi culegeri de texte dialectale, ea ne oferă o bogată zestre de atlase lingvistice, lucrări cu grad mare de complexitate în care se observă cel mai clar felul cum metoda geografiei lingvistice este pusă în operă.

Începutul l-au făcut atlasele naţionale, în prima parte a secolului al XX-lea. Este vorba, mai întâi, de cele trei volume din seria veche a *Atlasului lingvistic român*, iniţiat de Sextil Puşcariu şi realizat sub conducerea sa de Sever Pop (Partea I, două volume: ALR I/I, ALR I/II) şi Emil Petrovici (Partea a II-a, un volum: ALR II/I). Seria nouă a acestui atlas, în şase volume, reprezintă continuarea publicării materialului dialectal cules de E. Petrovici. Cele două serii din ALR, atlas cu hărţi analitice în format mare şi material necartografiat prezentat alături de hărţi pe planşe (pentru partea a doua), au fost „dublate" şi, într-un fel, completate cu

volumele corespunzătoare din *Micul atlas lingvistic român* (ALRM), numit aşa datorită formatului mai redus al hărţilor sale sintetice/interpretative în culori.
Referindu-se la importanţa deosebită a atlasului pe care l-a iniţiat, S. Puşcariu arăta:

> „Atlasul Linguistic Român nu e numai un instrument de documentare pentru linguişti. Istoricul, etnograful, folcloristul şi geograful pot găsi în hărţile noastre lămuriri pentru preocupările lor. Dar nu numai ei, ci oricare Român cult va găsi în hărţile Atlasului informaţiuni, din cele mai preţioase, despre cel mai scump patrimoniu naţional, limba." (*Prefaţă* la ALR I, p. 9)

Tot în categoria atlaselor naţionale poate fi inclus şi mai vechiul WLAD (*Linguisticher Atlas des dacorumänisches Sprachgebietes*), publicat la începutul secolului trecut (Leipzig, 1901-1909) datorită eforturilor neobosite ale profesorului de limba română Gustav Weigand. WLAD este un atlas preponderent fonetic, cu un număr relativ mic de hărţi şi depăşit în multe privinţe astăzi. Weigand fusese profesorul lui Puşcariu, iar acesta din urmă îşi amintea cu emoţie, în *Prefaţa* la ALR I, apărut în 1938, cum în urmă cu patruzeci de ani cutreiera Ţara Oltului cu chestionarul lui Weigand, contribuind astfel „la alcătuirea întâiului Atlas Linguistic al României" (p. 7).

Au urmat atlasele regionale, realizate după 1958 la iniţiativa lui Boris Cazacu şi cunoscute sub sigla NALR/ALRR, adică *Noul atlas lingvistic român pe regiuni*. În sfârşit, în ultimele decenii, la iniţiativa lui Nicolae Saramandu, a apărut atlasul-sinteză al dialectului dacoromân, *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză*, care adună la un loc informaţia de pe hărţile corespondente din atlasele pe regiuni şi din *Atlasul lingvistic moldovenesc* (ALM), realizat la Chişinău în perioada sovietică. În prezent, în cadrul Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" al Academiei Române este în derulare proiectul unui atlas al tuturor dialectelor româneşti, ALDRO.

2. *Atlasul lingvistic român* a fost gândit în două părţi care urmau să conţină în total zece volume, şase pentru partea întâi (cinci volume cu 750 de hărţi şi un al şaselea cu material necartografiat redat în transcriere literară) şi patru volume pentru partea a doua. Ideea realizării sale a fost de la început foarte bine primită. Mario Roques, un apropiat colaborator al lui Jules Gilliéron, a încurajat de la început iniţiativa dialectologilor români, Karl Jaberg, cel care împreună cu Jakob Jud a realizat AIS (*Linguisticher Atlas Italiens und Süd-Schweiz*) a participat la primele anchete, iar Matteo Bartoli, Ugo Pellis şi Giusseppe Vidossi, care lucrau deja la *Atlante linguistico italiano*, le-au împărtăşit dialectologilor români din experienţa lor.

În *Prefaţa* la ALR I, S. Puşcariu arată motivele pentru care s-a luat hotărârea de a face „*simultan două anchete, cu doi anchetatori şi cu două chestionare diferite, în puncte de anchetă diferite* (subl. aut.)" (p. 8). Cel mai important motiv era numărul mare al întrebărilor din chestionar („aproape 7 000"), pentru că la cele 114 „cuvinte normale" din chestionarul lui Weigand şi la alte numeroase cuvinte extrase din chestionarele atlaselor romanice deja apărute se adăugau mulţi termeni

legaţi de specificul realităţilor româneşti. Păstrându-se doar întrebările la care putea răspunde orice vorbitor, a rezultat un prim chestionar, folosit de S. Pop pentru ALR I, alcătuit din 2160 de întrebări „normale", din chestionarul general, la care se adăugau cele 48 din chestionarul introductiv, cu date despre localitate şi despre informator. Şi numărul mare al punctelor de anchetă, 374 în final, constituia un impediment în ducerea la bun sfârşit a proiectului de către un singur anchetator.

În centrul cercetării de faţă se află, după cum am arătat, primul volum din partea întâi a *Atlasului lingvistic român*, serie veche, cunoscut sub sigla ALR I/I şi intitulat *Corpul omenesc şi boalele lui*. A apărut la Cluj în 1938 şi a fost realizat de Sever Pop, elev strălucit al lui S. Puşcariu şi chiar al lui J. Gilliéron, la vestita şcoală de la Fontenay-aux-Roses din Paris. Ancheta pentru ALR I, întreprinsă de S. Pop, cu chestionarul de peste 2200 de întrebări, a durat, ca şi a lui E. Petrovici pentru partea a doua a atlasului, din 1930 până în 1937. Aceasta a cuprins 301 puncte, „între care 280 în Regatul România şi 21 în afară de hotarele lui: 4 în Iugoslavia, 1 în Bulgaria, 2 în Ungaria, 1 în Cehoslovacia şi 4 în Uniunea Sovietică (Românii transnistrieni au fost chestionaţi în Basarabia)" (*Prefaţă*, p. 10). De asemenea, au fost avute în vedere dialectele sud-dunărene, între cele 21 de puncte din afara graniţelor aflându-se şi: „două sate de Istroromâni (Briani şi Jeiăn) în Istria, două aşezări de Megleniţi (Liumniţa şi Ţârnareca), în Cadrilater, la colonişti veniţi de curând din Grecia, şi tot în Cadrilaterul dobrogean au fost studiate 5 sate de colonişti aromâni: Giumaia-de-sus (Bulgaria), Perivoli, Selia-de-jos, Avdela (Grecia) şi Pleasa (Fârşeroţi din Albania). În Avdela au fost chestionaţi simultan şi colonişti veniţi din Samarina şi Băiasa." (*Ibidem*). Pentru „limba claselor culte", la iniţiativa profesorului D. Caracostea, chestionarul a fost aplicat şi unor mari scriitori, reprezentativi pentru graiul regiunii din care provin: Ioan Alexandru Brătescu-Voineşti (pentru Muntenia), Mihail Sadoveanu (pentru Moldova) şi Ion Agârbiceanu (pentru Transilvania). De asemenea, „în două sate ruteneşti şi în două săcueşti subiectele fiind bilingve" (*Ibidem*), anchetatorul a notat şi răspunsurile date în limbile celor două minorităţi naţionale. Lucrând cu un singur subiect, practic S. Pop a obţinut o serie de 301 graiuri individuale numai pentru dacoromână, care sunt ilustrate prin cea mai mare parte a celor 672 800 de răspunsuri culese în total.

ALR I/I cuprinde 150 de hărţi, dintre care două introductive (H. 1 *Numirile oficiale ale localităţilor anchetate* şi H. 2 *Numirile comunelor în graiul local*), 105 dedicate corpului omenesc, însuşirilor acestuia (de exemplu, H. 60 *Om înalt*, H. 64 *Uituc*, H. 65. *Cărunt*) şi acţiunilor celor mai frecvente legate de părţile sale (de pildă, H. 73 *Visez*, H. 106 *Ţin*, H. 107 *Spun*) şi, în sfârşit, 43 de hărţi referitoare la bolile omului, la însuşiri legate de starea de sănătate ori de boală (de exemplu, H. 132 *Sănătos*, H. 133 *Bolnav*) şi la acţiuni din sfera medicinei populare (de exemplu, H. 137 *Mă vindec*, H. 146 *Tuşesc*). Pe aceste hărţi sunt redate răspunsuri din 293 de localităţi dacoromâne, din patru puncte de anchetă aromâneşti, două meglenoromâne şi două istroromâne, dar şi din câte două localităţi cu minoritari ruteni şi secui. De asemenea, fiecare hartă cuprinde răspunsurile celor trei scriitori, reprezentativi pentru vorbirea din cele trei mari regiuni istorice.

O inovaţie importantă adusă de dialectologii români, pe lângă numărul impresionant al întrebărilor din chestionar, a reprezentat-o interpretarea unei părţi, cartografiate şi necartografiate, a materialului dialectal din ALR prin intermediul unor hărţi colorate, sintetice, de mici dimensiuni, care alcătuiesc *Micul atlas lingvistic român* (ALRM). Volumul corespunzător ALR I/I din atlasul interpretativ, realizat tot de S. Pop şi având sigla ALRM I/I (Cluj, 1938), a fost avut în vedere, de asemenea, în cercetarea de faţă, mai ales pentru uşurinţa cu care pot fi delimitate ariile dialectale pentru diferitele forme şi variante, graţie folosirii diferitelor simboluri în culori.

3. Împrumuturile lexicale turceşti din limba română au făcut obiectul mai multor lucrări de istoria limbii şi de lexicografie, printre care la loc de frunte se află *Influenţa orientală asupra limbii şi culturii române* a lui Lazăr Şăineanu (Bucureşti, 1900), îndeosebi volumul al doilea, *Vocabularul. Vorbe istorice. Împrumuturi literare. Indice general*, opera în două volume a lui Emil Suciu, *Influenţa turcă asupra limbii române*: I. *Studiu monografic* (Bucureşti, 2009) şi II. *Dicţionarul cuvintelor româneşti de origine turcă* (Bucureşti, 2010), precum şi numeroasele studii şi articole închinate acestei teme pe parcursul câtorva decenii de Vladimir Drimba, dar şi de alţi cercetători, precum fostul nostru coleg şi cercetător la Institutul de Lingvistică Ion Penişoară ş.a.

3.1. Materialul lexical de origine turcă din româna populară provine, în cazul de faţă, din sfera anatomiei umane, a însuşirilor corpului omenesc şi a maladiilor care îl pot afecta. El a fost extras în urma consultării hărţilor din volumul de atlas studiat, în funcţie de noţiunea denumită şi de clasa lexico-gramaticală căreia îi aparţin termenii. Este vorba, de fapt, de substantive şi de adjective, ceea ce reflectă specificul influenţei turceşti, care nu a adus cu sine şi verbe. Situaţia răspândirii termenilor identificaţi în ALR I/I a fost urmărită şi pe hărţile corespunzătoare ale ALRR. *Sinteză* şi ale *Atlasului lingvistic al dialectului aromân* (ALAR), precum şi în textele dialectale din graiurile sudice, pe baza DGDS. Explicaţiile semantice şi etimologice provin, mai ales, din dicţionare curente ale limbii române (DLRM, DEX, MDA, DDA, Scriban, Şăineanu) ori ale limbii turce (Zeki Eyuboğlu 1998 – TDES) şi din dicţionare bilingve, cum este cel al lui A. Baubec şi G. Deniz-Kamer Baubec (2011), precum şi din lucrările menţionate mai sus. Transcrierea fonetică a formelor dialectale a fost mult simplificată.

3.2. Au relevanţă pentru discuţia noastră 17 hărţi din cele 150 ale întregului volum, şi anume: H. 5 **Creştetul capului** ʻHaut de la tête’, H. 6 **Cucui** ʻBosse au front’, H. 7 **Ţeastă** ʻCalotte du crâne’, H. 12 **Chel** ʻChauve’, H. 14 **Tâmplă** ʻTempe’, H. 17 **Pleoapă** ʻPaupière’, H. 28 **Cuvânt** ʻMot’, H. 45 **Plămâni** ʻPoumons’, H. 46 **Ficat** ʻFoie’, H. 64 **Uituc** ʻOublieux’, H. 67 **Chior** ʻBorgne’, H. 68 **Şaşiu** ʻLouche’, H. 115 **Pojar** ʻRougeole’, H. 116 **Scarlatină** ʻScarlatine’, H. 120 **Tremurătură** ʻTremblement’, H. 128 **Apoplexie** ʻApoplexie’ H. 134 **Smintit** ʻToqué’.

Aceste hărţi atestă existenţa unor împrumuturi lexicale turceşti, precum şi a unor derivate directe de la acestea, pe care le vom analiza în continuare, în funcţie de ordinea noţiunilor la care fac referire.

ʻCreştetul capuluiʼ (v. h. 5): *tichie* lit. ʻcalotă de stofă sau de pânză, care acoperă numai creştetul capului; (pop.) membrană care înveleşte capul unor copii nounăscuţiʼ, < tc. *takke* (DLRM s.v., cf. DLR s.v., unde doar se trimite la comparaţia cu cuvântul turcesc, cf. Suciu 2009, 306: tc. *takiye*, care ar evolua spre finala din română); apare cu această valoare metaforică în forma cu metateză *kitiia capului; kitii*, într-o singură localitate din sudul Olteniei, pct. 870 Bistreţ, Dolj. Pe harta 3, corespunzătoare, din ALRR. *Sinteză*, aceeaşi denumire (*kitiia capului*) este înregistrată în vecinătate, în pct. 981 Meceşu de Jos, Dolj, la Bistreţ (pct. 980) obţinându-se sinonimul popular *creştetu capului*.

ʻCucuiʼ (v. h. 6): ar. *giumbă* (redat de Tache Papahagi în dicţionarul său ca *ğĭumbă*, cu var. *jumbă*) are sensul literal de ʻumflăturăʼ şi provine din tc. *djoumba* „toute espece d'enflure, de saillie" (DDA s.v.). Cuvântul apare, în diferite variante fonetice şi chiar morfologice în trei din cele patru localităţi aromâneşti anchetate: *ĝumb; ĝumbi* pct. 09 Pleasa, formă de genul neutru ca şi *ĉumbă; ĉumbi* din pct. 05 Giumaia de Sus, şi *g'umbă; jumbi* pct. 06 Selia de Jos, de genul feminin. Pe h. 5 **Cucui** din volumul I al ALAR, *ĝumbă*, la vest, şi *ĉumbă*, la est, îşi împart aproape egal partea nordică a dialectului aromân în spaţiul balcanic.

ʻŢeastăʼ (v. h. 7): *capac* lit. ʻacoperitoare care se aşază desupra deschizăturii unui vas, a unei cutii, a unui cufăr etc.ʼ, < tc. *kapak* (DLRM s.v., cf. DA s.v., unde se presupune o etimologie multiplă: „Din turc. (bulg., sârb.) *kapak*, idem"; în DER s.v., se trimite şi la cuvintele omonime din albaneză şi polonă, precum şi la ngr. *καπάκι*). Cuvântul este folosit metaforic: *capacu omului* în pct. 680, localitatea Babele-General Averescu (actualmente, Oziornoe) din sudul Basarabiei, de lângă Ismail.

Pentru aromână, ALR I/I atestă în pct. 09 Pleasa un sinonim de asemenea de origine turcă, folosit metaforic, şi anume *tas*: ar. *tasu di cap; tase*, de genul neutru. Tache Papahagi îl prezintă astfel: *tas* ʻvas, farfurieʼ < tc. *tas* „vase de métal à fond arrondi" (DDA s.v.). În dacoromână, *tas* (var. *teas*), cu aceeaşi origine turcească, dar şi grecească (*ταsι*), după DLR s.v., este considerat învechit în DLRM s.v., unde apare înregistrat cu sensurile ʻ1. Vas plat (rotund); tipsie, taler; (astăzi) talerul cântarului pe care se pune marfa pentru a fi cântărită; lighenaş de care se serveşte bărbierul când bărbiereşte. 2. Cupă; ceaşcă (de lut). 3. Fiecare dintre cele două talere ale chimvalului; (rar) Fiecare dintre cele două capace ale unui medalion". Există şi o expresie, *a umbla cu tasul* ʻa face chetă, a cerşiʼ. Totuşi, Suciu (2009, 703) îl include în categoria termenilor literari actuali, cu siguranţă doar pentru sensul de ʻtaler al cântaruluiʼ. Valoarea expresivă a lui *tas* în aromâna din perioada interbelică este confirmată de faptul că în pct. 23 Pleasa din ALAR, ca de altfel în toate localităţile anchetate, nu există nicio atestare a folosirii acestei denumiri pentru ʻţeastăʼ.

ʻChelʼ (v. h. 12, cf. h. 16 ALRM I/I): *chel* ʻdespre oameni, adesea substantivat) care are chelie, căruia i-a căzut (tot părul de pe cap; (despre cap) care nu are păr; pleşuvʼ, < tc. *kel* (DLRM s.v., cf. Suciu 2009, 369: „pleşuv; care are peladă,

chelbos"); este răspândit în toată aria sudică a dacoromânei, în Oltenia, Muntenia, Dobrogea, sudul Transilvaniei (zona Făgăraş-Braşov-Covasna), sub forma intrată şi în limba literară *chel; cheli*, fapt confirmat şi în DGDS s.v. Adjectivul este întâlnit şi în graiurile din Moldova, unde apare izolat, în pct. 538, 556, cu africată la iniţială: *ĉăl; ĉăli*. Şi Sadoveanu îl cunoaşte din graiul matern, răspunsul său *kiel; kieli* provocându-i râsul, fapt marcat prin [!] de S. Pop. În turceşte, cuvântul vine din persanul *kel* 'tüysüz [fără păr]' (TDES s.v.).

În graiurile moldoveneşti din dreapta Prutului şi în cele din estul Transilvaniei (pct. 200 din Harghita), foarte răspândit este sinonimul *chelbos*, derivat cu sufixul adjectival *-os* de la *chelbe* 'boală contagioasă care provoacă căderea părului' (DLRM s.v.). Pentru *chelbos*, DA s.v. dă etimologie nesigură:

> „După Tiktin, ar deriva dintr-un lat. pop. **calvia* (din *calvus* «chel»). După Al. Philippide şi Meyer-Lübke, REW, e împrumutat din alb *k'el'p* «puroiu» (deci înrudit cu *călbează*, *gălbează*). Nu e probabil să avem a face, cum crede L. Şăineanu, Infl. orient., s.v., cu un substantiv reconstruit din *chelbaş*, cuvânt de care *chelbe* a fost apropiat însă, prin etimologie populară, în regiunile mult mai restrânse, în care acest cuvânt e cunoscut."

Nici *chelbe* nu are origine turcească directă, fiind refăcut din *chelbaş* (reg.) 'chelbos' < tc. *kelbaşlii* (sic!, de fapt, *kelbaşlü*, în DLRM s.v., cf. Scriban 1939 s.v.: „*kelbašlü*, din *kel*, chel, şi *baš*, cap", MDA s.v.: < tc. *kel* + *baš*, Şăineanu, în DA s.v.). De la *chelbos* s-a obţinut verbul *chelboşi*. Faptul că adjectivul *chelbaş* nu apare deloc pe hărţile dialectale cu sensul de 'chel' poate să se datoreze şi înţelesului de 'râios' pe care Şăineanu, în dicţionarul său, îl dă ca fiind cunoscut în Moldova. Etimonul *kelbaşlü* ar însemna literalmente „cu capul râios, teigneux".
În perioada mai apropiată de zilele noastre, atlasele regionale indică o lărgire a ariei lui *chel* spre graiurile dacoromâne nordice, în special în jumătatea sudică a Transilvaniei, în Crişana şi în nordul Banatului, iar în Moldova din dreapta Prutului ocurenţele sale sunt mai dese decât în perioada interbelică (v. h. 30 ALRR. *Sinteză*). DA s.v. îl consideră cunoscut doar „în Muntenia şi Transilvania de miază-zi", inclusiv cu sensul de 'sorte de blé d'automne'. Printre cauzele expansiunii sale trebuie să se afle influenţa crescândă a limbii literare asupra vorbirii regionale, numărul sporit de localităţi anchetate în atlasele pe regiuni şi numărul mai mare de subiecţi vorbitori chestionaţi. Pe de altă parte, este posibil ca acest cuvânt să se fi aflat deja în vocabularul vorbitorilor din deceniul al patrulea al secolului trecut, alături de alte sinonime. Atlasul-sinteză atestă şi formele *chelos*, derivată de la *chel*, în pct. 854 de la nord de Bucureşti, *chelios*, derivată de la *chelie*, în localităţi din Oltenia, Muntenia şi sudul Basarabiei, şi *cheleş*, obţinută prin contaminarea lui *chel* cu *pleş* şi cunoscută de asemenea în sudul Basarabiei.

H. 24 **Chel** din ALAR atestă pentru aromână un alt împrumut turcesc, şi anume pe *köse* 'spân' preluat din persanul *kûse*, care însemna şi 'tüysüz [ără păr]', cf. TDES s.v.), cu extindere de sens în formele *k'usé; -seaţ* de la grămostenii din sud-vestul Bulgariei, pct. 6 Bujdova şi pct. 8 Papaceair).

ʻTâmplă' (v. h. 14): adjectivul cu origine turcă *chior* (v. *infra*) intră în alcătuirea formei compuse *ochi chiori*, înregistrată alături de *tâmplă; tâmple* în pct. 679 din Dobrogea (Enisala, Tulcea), cf. *ochiu ăl orb* (sudul Banatului, centrul Crişanei şi al Transilvaniei), *ochi mort* (în restul Banatului), mr. *uorbu uocl'u; uarbile uochi* pct. 012 Liumniţa (cf. h. 28 ALAR, pentru ar. *orbul*^{u} *ocl'u/ochi* şi pentru mr. *orbu ocl'u*). Este vorba de o extindere analogică a contextelor în care este folosit adjectivul respectiv, datorită sinonimiei sale parţiale cu termenul mai vechi, *orb*, moştenit din latină.

ʻPleoapă' (v. h. 17): *capac* (v. *supra*, ʻŢeastă'): *capacu ochiului* pct. 680 Babele-General Averescu, Ismail. În aromână, întâlnim aceeaşi denumire metaforică de origine turcă, dar intrată prin intermediar grecesc: *căpake* ʻcapac' < gr. *καπάκι* < tc. *qapaq* (DDA s.v.). În ALR I/I, variantele cuvântului din aromână sunt: *căpák'a di ocl'u; căpăk'* pct. 05 Giumaia de Sus, *căpák'ă; căpăk'* pct. 06 Selia de Jos, *căpák'e; căpăk'i di la uocl'u* pct. 07 Perivoli, *căpát'a ocl'u* pct. 09 Pleasa.

ʻCuvânt' (v. h. 28): pentru această noţiune, este înregistrat un împrumut turcesc doar în meglenoromână: *laf; lafuri*, cunoscut atât la Liumniţa, pct. 012, cât şi la Ţârnareca, pct. 013. Cf. ar. *lafe*, *lăhi* ʻtaifas' < tc. *laf* „parole; babillage" (DDA s.v.). Substantivul *laf*, de genul neutru, era cunoscut în trecut şi în dacoromână, unde era folosit mai ales la plural. Iată cum este prezentat el în DA s.v.:

> „Palavră, fleac, nimic (**III**); pălăvrăgeală, flecăreală, vorbărie; p. ext. taifas (**I**). [Îşi] *pierd zilele şi nopţile cu lafuri* LM, *A şedea* (cu cineva) *la lafuri* = a pălăvrăgi (cu cineva), a sta (cu cineva) la taifas, *A tăia frunza verde şi lafuri şi talafuri*, se spune despre cineva care vorbeşte nimicuri sau despre cineva care minte. Din tc. *lâf*."

A se consulta, în acelaşi dicţionar, şi cuvântul *lafa*, în expresia „*Tafa şi lafa* = palavră, vorbă de nimic". Din familia sa lexicală mai face parte şi *lafagiu* ʻpalavragiu, flecar', format în română prin derivare cu sufixul de origine turcă *-giu*. Înrudit, dar împrumutat direct din turcă, este *lafazan* ʻpalavragiu; fanfaron' (cf. DA s.v., TDES s.v.).

ʻPlămâni' (v. h. 45, cf. h. 68 ALRM I/I): pentru această parte a corpului, există în dacoromână denumirea de origine turcă *gigher* sau *gighir*, repartizată în felul următor în câteva localităţi din Dobrogea: *gig'eri albi; gig'er* pct. 679 Enisala, Tulcea şi pct. 984 Băneasa, Constanţa, *gig'iru alb; gig'eri* pct. 684 Niculiţel, Tulcea (cf. *ficatu alb* pct. 690 Dăeni, Tulcea, *hicat alb* pct. 986 Cochirleni, Constanţa, ar. *albu hicat* pct. 05 Giumaia de Sus, *hicat albu* pct. 06 Selia de Jos; cf., de asemenea, h. 151 ALAR, pentru persistenţa acestui tip structural în aromâna actuală). Potrivit h. 68 ALRM I/I, denumirile plămânilor formate după acelaşi tipar datorat influenţei turceşti sunt: *ficaţi*, *ficaţi albi*, în Dobrogea, sudul Banatului şi Timoc, *maile*, *maiurile albe* (*bălăi*), în Basarabia, *plămâni*(*le*) (*cele*) *albe*, în nord-estul Moldovei şi în sud-estul Basarabiei, în pct. 667 Borisauca (actualmente,

Borisovka), Tatarbunar. Acelaşi model este urmat şi în dialectele sud-dunărene, după cum arată: ar. *ficat alb*, *albu hicat* (cf. *hicat aroş*, în pct. 07 Perivoli), ir. *ficaţ*, în pct. 02 Castelnuovo d'Istria, Seiane (Jeiăni) şi mr. *drobu alb* pct. 012 Liumniţa, *albul drop; albe drobur* pct. 013 Ţărnareca.

Gigher apare şi în perioada mai recentă, aşa cum arată hărţile 175 şi 176 **Plămâni**, precum şi h. 210 **Ficat** din ALRR. *Sinteză*. Pentru 'plămâni': *gighir; gighire* pct. 877, *gigher alb; ghere albe* pct. 883, *gigheru ăla albu* pct. 896, *gigheri* pct. 0137, 0142, 0214, 0217, 0218, *gigheri albi* pct. 0168, 0219, 0222, *gighire albe* pct. 878, *gighiri bălăi* pct. 0119, 0123, 0150, 0164, iar pentru 'ficat': *gighir*, în Basarabia şi în pct. 874 din nordul Dobrogei, şi *gighir negru* în pct. 878 tot din nordul Dobrogei.

În volumul al doilea, dedicat literei C din DA, folosindu-se răspunsurile din chestionarele lui Hasdeu (H.), lucrarea lui Şăineanu, *Influenţa orientală* (ŞIO) şi diverse materiale folclorice, *cighir* este descris în felul următor:

> „1. (Anat.) Partea încreţită a măruntaielor la miei (ŞIO), praporul (mielului Pamfile, H. I 107), bâzăr. *Trimetea la măcelar Şi lua ghighiri* (ficaţi) *de ţânţari*. Mat. folc. (...) 2. (Culin.) Tocătură făcută din ficat, plămâni şi maţe de miel (sau de oaie H. X 255), preparată cu ceapă şi cu ou şi învălită în prapor de miel; tocană."

Forma de plural este *cighiruri*, iar variantele sunt numeroase: *cigher*, *ceghiriu*, *jighir*, (hiperurbanismul) *jibir*, *cidir*, (Muntenia) *gighir* (v. şi Suciu 2009, 364). Potrivit aceluiaşi dicţionar, originea termenului se află în tc. *čeger* «fressure, poumon, foie», etimon preluat de la Şăineanu, iar pentru forma veche *ţighir*, atestată la 1792 (ap. ŞIO: *Ţighir, cu praporele lor*.), în ngr. *τζηγέρι*. Scriban (1939 s.v.) preferă forma *gighir*, pe care o prezintă după cum urmează: „în Moldova, Muntenia şi estul Dobrogei 'Drob, plăcintă din măruntaie de mel învălite în prapur şi prăjită. – Se zice şi *plăcintă de gighir* şi simplu *gighir*. În nord *cighir*.", iar pentru etimologie dă mai multe amănunte: „(turc. [d. pers.] *ğiger* şi *čeger*, ficat, plâmân, de unde şi ngr. *tzigéri*, ficat, ung. *zsiger*, măruntăie)". În DER, s.v. *cighir* (*-ruri*), se reţin sensurile „1. Intestine de miel. 2. Cârnat preparat cu intestine de miel", iar pentru etimologie este preluat de la Şăineanu tc. *çeg'er*. Cuvântul turcesc a mai fost împrumutat în neogreacă, bulgară şi italiană. În MDA s.v., noţiunea apare sub lema *cighir*[1], care este definit astfel, cu unele revizuiri şi completări faţă de articolul din DA: „(Pop.) 1. Prapur de miel. 2. Plămân de porc. 3. Tocătură din ficat, plămâni şi intestine de miel sau de oaie, cu ceapă şi ou, învelită în cighir[1] (**1**)'", iar ca etimon apare tc. *çeger* (forma din turcă potrivit TDES, este *çiğir*). Aşadar, se constată că dicţionarele curente ale limbii române nu reţin sensurile referitoare la organe anatomice umane (plămân sau ficat ori amândouă la un loc), care, în orice caz, provin, prin extensie, din anatomia animală. Cercetarea dialectală, inclusiv prin intermediul ALR I/I, are meritul de a fi pus în evidenţă această realitate semantică.

‘Ficat’ (v. h. 46, cf. h. 69 ALRM I/I): după cum arătam imediat *supra*, cuvântul *gigher* se foloseşte, în dacoromână, şi pentru a desemna ficatul: *pi jig’iri şei negri* pct. 464 Butur, din Transnistria; *jig’iri niăgri* pct. 470 Chiţcani, pe Nistru, *gig’er; gig’eri* pct. 984 Băneasa, Constanţa, *gig’iru niegru; gig’iri* pct. 684 Niculiţel, Tulcea, *gig’iru; gig’ire* pct. 680 Babele-General Averescu, Ismail. La Notele hărţii, aflăm că în pct. 679 Enisala, Tulcea, ficatului i se spune *hicat roşi* „sau *gig’iar*; *gig’iări*”, iar în pct. 730 Joseni, Buzău, unde pentru ‘ficat’ avem *hicaţi*, „*ginghir* i se zice, cu un cuvânt, «ficatului, inimii şi plămânilor»”. Harta 69 ALRM I/I ne permite să vedem răspândirea altor denumiri, bazate pe calchierea numelui turcesc (*karaciğer*) al ficatului: *plămâni/plămâie negre*, în partea de nord-est a Moldovei şi în pct. 667 Borisauca, Tatarbunar, *maieră neagră*, în Basarabia, mr. *drobu negru; drobur* pct. 012, *drob; drobur* pct. 013.

Potrivit lui Scriban (1939, s.v. *gighir*), etimonul turcesc, *ğiger*/*čeger*, are ambele semnificaţii, ‘ficat’ şi ‘plămân’, pe care le are şi cuvântul românesc (cf. Suciu 2009, 364, pentru *cighir*). De fapt, tc. *çiğer*, respectiv tăt. *čîger*, desemnează ambele organe luate împreună, nediferenţiate. În plus, termenul are şi semnificaţia apropiată de ‘măruntaie, viscere’, care stă la baza sensului de „drob, plăcintă din măruntaie’. Cele două organe, plămânii şi ficatul, se pot diferenţia în turcă prin adăugarea unor determinanţi adjectivali (*ak* ‘alb’, *kara* ‘negru’), ceea ce are ca rezultat compusele *akciğer* ‘plămân’ şi *karaciğer* ‘ficat’. Aceste forme au fost, probabil, calchiate în română (*gighir/cighir alb*, *ficat alb*, *mai alb* ‘plămân’, respectiv *gighir/cighir negru*, *ficat negru*, *mai negru* ‘ficat’) şi în unele limbi balcanice (cf. maced. *belo drob*, respectiv *crn drob* şi bg. *běl drob*, respectiv *čeren drob*, după care au fost create mr. *drob alb*, respectiv *drob negru*. Chiar şi „schimburile de nume” *ficat* ‘plămân’ din pct. 22 din Banat, doar la singular şi ir. *ficaţ* ‘plămâni’, de la Jeiăni, pe de o parte, şi *plămân/plămâne/plămâi* ‘ficat’, mult mai răspândit, într-o arie compactă din nordul Moldovei, Bucovina de Nord şi nordul Basarabiei, precum şi într-una din sud-estul Bugeacului, pe de altă parte, se pot datora influenţei turceşti.

‘Uituc’ (v. h. 64): deşi sunt răspunsuri aproximative, reţin atenţia *caraghios*, *uituc* din pct. 772 Fundata, Braşov şi *damblagiu*, *uituc* din pct. 860, Unirea, Dolj. *Caraghios*, provenit din tc. *karagöz* lit. ‘ochi negru’ (DA, s.v. *caraghioz*, *-oază*) (de fapt, numele unei păpuşi care stârnea râsul la reprezentaţiile de la bâlciuri), denumeşte mai degrabă efectul pe care îl are comportamentul unui om uituc, iar *damblageală*, care are la originea îndepărtată cuvântul *dambla*, de origine turcă (v. *infra*), pare să denumească presupusa maladie de care ar suferi cel care uită des şi mult (*damblagiul*).

‘Chior’ (v. h. 67, cf. h. 100 ALRM I/I): adjectivul *chior* ‘1. (adesea substantivat) Care vede numai cu un ochi; căruia îi lipseşte un ochi. 2. (adesea substantivat) Orb; (ironic) care nu vede bine. 3. Saşiu’ (DLRM s.v.) se întâlneşte fie ca atare, fie în compusul *chior de-un ochi* în toată aria sud-estică a dacoromânei, ciocnindu-se, în zonele de contact, cu *orb* şi *orb de-un ochi*, preponderente în aria nord-vestică, existând o anumită simetrie în dispunerea lor. Şi în aromână este atestat *chior* în

pct. 09 Pleasa. În pct. 512 Dăneşti, Vaslui, *k'or di tot* îl desemnează pe cel ce nu vede cu ambii ochi (pentru interferenţele dintre ʻorb' şi ʻchior', cf. şi ar., mr. *orbu di-um ocl'u* pct. 05 Giumaia de Sus, 07 Perivoli, 013 Ţârnareca, mr. *uorp; uorg*' pct. 012 Liumniţa). *Chior* este prezent şi în meglenoromână, fiind atestat la Th. Capidan şi pe h. 63 ALDM (v. DDM, s.v. *k'or*).

H. 67 **Chior** ALR I/I, h. 16 **Orb** ALR II/I, precum şi h. 47 **Chior** şi h. 43 **Orb** din ALRR. *Sinteză* arată răspândirea lui *chior* şi interferenţa cu *orb*, în sensul „încrucişării" sensurilor lor fundamentale: *chior* devine sinonim cu *orb*, înlocuindu-l în graiurile estice din Moldova, Basarabia, Dobrogea şi sud-estul Transilvaniei, iar *orb* sau *orb de-un ochi* se păstrează în graiurile vestice, mai conservatoare în acest caz, din Oltenia, Banat şi Transilvania până în Crişana şi Maramureş. Compusul *chior de-un ochi* este creat pe terenul limbii române după mai vechiul *orb de-un ochi*. Etimonul latinesc al lui *orb*, *orbus*, cuvânt vechi şi întrebuinţat frecvent inclusiv în limba literară, însemna, ca adjectiv cu trei forme, ʻlipsit de un membru al familiei (mamă, tată, copil, soţie); (fig.) lipsit', ca substantiv masculin de declinarea a doua, ʻorfan', iar ca substantiv feminin la declinarea întâi, ʻorfană; văduvă' (GDLR s.v., cf. DELL s.v.).

Chior substantivizat apare şi ca nume pentru „căţelul pământului, orbeţ" în judeţul Tulcea (cf. DGDS, s.v. *chior*[2]).

În pct. 512 Dăneşti, Vaslui, primul răspuns a fost de fapt *sacîr*; *sacîri* (= *ceacâr*), un alt cuvânt cu origini turceşti. Pe h. 47 **Chior** a ALRR. *Sinteză*, *ceacâr* apare pe o arie mai largă din nord-estul Moldovei, mai precis în pct. 481, 494, 501, 570, 579, 606, 614, la care se adaugă pct. 488 cu forma *ceacâr de-un ochi*. Din DER s.v. aflăm de existenţa ar. *ciacâr*, mr. *ciacăr* şi a bg. *čakăr*.

Potrivit DLRM s.v., *ceacâr* are sensurile ʻ(despre ochii unei persoane) 1. Care prezintă anomalia de a nu fi de aceeaşi culoare, care au culori diferite; (despre fiinţe) cu ochi de culori diferite; cu lumina ochiului înconjurată de un cearcăn albicios. 2. Saşiu, zbanghiu" şi provine din tc. *çakir* ʻalbastru, cu ape cenuşii' (DLRM s.v., de fapt, tc. *çakır*, cf. DA s.v.: „Din turc. *čakyr* «bleu strié de gris, qui a les yeux bleus; ivre; gris»".)

Pentru *chior*, DA, s.v. *chior*, *chioară*, reţine sensurile: ʻborgne', de la care ʻ(pièce) percée; rien', ʻlouche', ʻmyope', ʻaveugleʻ, care merită o prezentare mai extinsă:

> „1. (Despre om şi animale) Care vede numai cu un ochiu (Costinescu), sau care are numai un ochiu (Liuba). (...) *Para* (sau *lescaie*) *chioară* = găurită la o margine (cf. ŞIO), fără valoare, *Stăi că nu ţi-e gura chioară; Ţine rândul ca la moară* Pann (...) 2. Care se uită cruciş, c h i o r â ş (şi vede dublu), c h i o m b, c e a c â r, ş a ş i u, cu un ochiu la făină şi cu altul la slănină. *Dragă mi-e leliţa chioară, Suflă'n foc se uită'n oală* (*Doine*), *Cine trăieşte cu chiorii, se învaţă a se uita cruciş* Zanne (...). 3. P. ext. Care nu vede bine (LM), cu vederile scurte, miop. 4. (Prin exagerare) Orb (momentan) *A o lua de-a-chioara* = a merge orbeşte."

La etimologie, se precizează: „Din turc. *kjor*/*kör* «orb»[7]. În Ardeal (*ćior* – n.n.), poate prin mijlocire sârbească *ćor*, idem", cf. ar. *čor; čor*^{i} la fărşeroţii din Albania (v. h. 38 ALAR). Din familia lui *chior*, mai apar în DA verbele *chiorî* şi (*în*)*chiorchioşa*, adverbul *chiorâş*, precum şi, cu apariţii rare, adjectivul *chiorc* (pentru care autorii ne îndeamnă să facem comparaţia cu tc. *körleme* «orbime», cf. h. 48 ALRR. *Sinteză*) şi adverbul *chiuralim* = încrucişat, atestat într-un număr din revista „Şezătoarea" (cf. DER s.v.).

Şi pentru *ceacâr* ʻaux yeux vaitrons (soit que l'iris soit entouré d'un cercle blanchâtre, soit que les deux yeux soient de couleur différente)', ʻlouche', ʻabruti par la boisson, gris', ʻsorte de blé d'automne', am spicuit din prezentarea făcută cuvântului în DA s.v.:

> „1. (Despre om) Cu ochi spălăciţi (...), (cal) cu ochii mai de tot albi (H. IX 839), *Nu cunoaşteţi pe Măriuca cea cu ochii ceacâri*...? Alecsandri, *Teatru*. (Despre animale, mai ales despre cai[8]) (Bou) care are lumina ochiului înconjurată cu un cearcăn alburiu (...), care are un ochiu de o coloare diferită de a celuilalt (...), (cal) care se naşte cu un ochi albicios (...) sau cu un ochi albastru şi altul negru (...). 2. (Om) care se uită cu amândoi ochii în aceeaşi direcţiune, care se uită c r u c i ş (...), c h i o r â ş, p o n c i ş, ş a ş i u, c e u r, cu un ochiu la făină şi cu altul la slănină (...), ş p a n c h i u, h o n c h i u; î n c r u c i ş a t (...), care se uită rău, chiorâş de un ochiu sau de amândoi (...), (vită) cu un ochiu (...). 3. Fig. (Despre om) Posac; cherchelit, ameţit de băutură."

ʻSaşiu' (v. h. 68 **Şaşiu**): adjectivul desemnează, de obicei, persoana care suferă de strabism, care se uită cruciş. Forma *şaşiu*, mai apropiată de etimonul turcesc (tc. *şaşı*, DLR s.v.), apare doar la I. Al. Brătescu-Voineşti (*şaşiu*, *să uită zbanghiu*) şi, ca al doilea răspuns, la subiecţii din pct. 684 Niculiţel, Tulcea (*cruciş*, *şaşiu*) şi 677 Beştepe, Tulcea (*încrucişat*, *şaşiu*). Şi Caragiale, citat în DLR, îl cunoştea: „Om plăcut la înfăţişare şi tovarăş glumeţ, numai atâta că e şaşiu.". În restul domeniului dacoromân, apar sinonime, dintre care am selectat pe cele care au provenienţă turcească sau sunt formate de la baze de origine turcească. Astfel, pot fi reţinute: *t'or* (I. Agârbiceanu), *tot k'or* pct. 782, 803, *k'ioru* (art.) pct. 5, *kior* şi *t'or* pct. 18, 122, 158, 138, 158, 164, 170, 190, din sudul Transilvaniei (cf. *om t'or* pct. 835, *om ćior* pct. 107, *t'iorăşte cu oti* pct. 118), [ε] *k'ortui* pct. 842, [ε] *k'iorătură* pct. 846, *k'iorîş* pct. 156, 180, 760, s*ă uită paliu sau k'iorîş* pct. 780, *să uită cam kioruşi* [ε] pct. 760, *ceacâr*, mai ales în Moldova, pct. 476, 582, 594, 595, 954 [ε], 988, ar. *ĉacîr*^{u} pct. 09, *ĉacîrc*^{u} pct. 08.

În răspunsul *ie kiosan* din pct. 880 Mârşani, Romanaţi, putem recunoaşte mai degrabă un derivat neînregistrat în dicţionare de la *chioş* (considerat sârbism la pădurenii din sud-vestul Transilvaniei, < tc. *köse* ʻspân', DA s.v.), decât de la

[7] Provenit din persanul *kûr*, potrivit TDES s.v. La Suciu (2009, 369), cuvântul e dat cu sensurile ʻcare vede numai cu un ochi; orb'.

[8] Dar şi despre boi, bivoli, câini, oi, după cum atestă acelaşi articol de dicţionar.

chior, dar încadrându-se şi el în categoria unor presupuse defecte fizice. Probabil, o contaminare lexico-semantică a avut loc şi pentru: *k'iosliu*; *k'ioslii* pct. 740 Bătrâni, Prahova, respectiv *t'osliu* pct. 735 Gura-Teghii, Buzău.

Pentru *să uită k'iordiş* din pct. 808 Lăpuşata, Vâlcea şi 839 Strâmba-Vulcan, Pieptani, Gorj, putem presupune o contaminare a lui *chior* sau a lui *chiorâş* cu *coadă* din compusul *coada ochiului* sau din expresiile *a trage cu coada ochiului*, *a face cu* (sau *din*) *coada ochiului* (v. DLRM, s.v. *coadă*), de unde *a trage cu chioarda* (cf. h. 52 **Cu coada ochiului** ALRR. *Sinteză*: *cu chioarda ochiului*, prin Oltenia şi Banat). În DA s.v., se consideră că etimologia lui *chiordiş* se explică prin apropiere de adverbul *cordiş* = „(despre privire) strâmb, oblic, într-o parte, pieziş, c h i o r â ş, p. ext. încruntat, rău-voitor", cunoscut în Banat şi în regiunile apusene şi atestat inclusiv în *Lexiconul de la Buda*.

H. 48 **Saşiu** din ALRR. *Sinteză* ne oferă imaginea răspândirii mai recente a termenilor care se referă la noţiunea analizată.

Şaşiu este în continuare prezent în nordul Dobrogei şi în sudul Basarabiei, într-o microarie compactă şi, de asemenea, într-o altă arie din sud-vestul Dobrogei, prelungită în sud-estul Munteniei şi, izolat, până în sudul Transilvaniei. Cuvântul apare şi în variantele: *şacşâu*, *şaşciu*, *şamsiu*, *şaş*, *saşiu*, *saş^{u}*.

Chior şi derivatele sale în sens larg (unele rezultate prin contaminare sau prin alte procedee) de la acesta domină jumătatea vestică a teritoriului dacoromân, lipsind din graiurile munteneşti din estul Munteniei şi din Dobrogea şi din cele moldoveneşti extracarpatice. Dintre cuvintele înrudite fac parte adjectivele: *chiorc*, *chiorcuş*/*ciorcuş*, *ciorcâş*, *ciorcoş*, *cioroş*, *ciorcaş*/*ciorcăş*, *chionc*/*cionc*, *chioncoş*, (*în*)*chiorchiojat*, *chioraliu*, *chiormaliu*, *chiorbaliu*, *chiortui*, *chiontui*, *chiurteag*, *chiorpec*, *chiormac*, *chiorloman*, *chiortopan* şi adverbele *chiorâş*, *chiordiş*. Şi în turcă, termenii formaţi de la aceeaţi bază sunt numeroşi (cf. TDES, s.v. *kör*). În DGDS, sunt atestaţi pentru graiurile munteneşti: *chionc*, *chionţoban*, *chioraliu*, *chiorbaliu*, *chiormaliu*, *chiorpec*, *chiorsoc*, *chiortopan*, *chiortui*, *chiozmac* ş.a. Multe din acestea nu se află înregistrate în dicţionarele curente.

Şi *ceacâr* circulă în continuare în graiurile din afara arcului carpatic, dar şi în sud-estul Transilvaniei, fără a forma o arie foarte compactă, însă fiind cunoscut în numeroase localităţi din jumătatea sud-estică a dacoromânei. În DGDS, s.v. *ceacâr^{1}*, sunt înregistrate pentru graiurile sudice următoarele sensuri: (despre om) „cu irisul alb, afectat de albinism", în Călăraşi, „saşiu", în Mehedinţi, „schilod, infirm", tot în Mehedinţi, în sintagma *ceacâr de picioare*, „ameţit de băutură, cherchelit", în Teleorman şi, (despre oi), „care merge mereu pe marginea turmei", în Dâmboviţa. Cu acelaşi sens de 'louche', împrumutul turcesc, sub forma *čacăr^{u}*/*čacâr^{u}*, este cunoscut graiurilor aromâne nord-vestice, preponderent fărşerote, după cum ne atestă h. 39 ALAR.

În DLR s.v. se dau şi alte sinonime pentru *saşiu*, şi anume: *strabic*, (reg.) *chiomb*, *pachionţ*, *paliu*, *ponciur*, *zbanghiu*, *bazaochi*, dintre care doar unele apar pe hărţile dialectale.

Pentru *saşiu* (var. *şaşiu*) '(despre oameni) care se uită cruciş; zbanghiu; (despre ochi, privire) cruciş, încrucişat', DLRM nu dă etimologia, deşi ea este clar indicată în DLR ori la Şăineanu, după care o dă şi DER s.v.

ʻ**Pojar, rujeolă**ʼ (v. h. 115, cf. h. 160 ALRM I/I): singurul termen de origine turcească este *cazamâc*, înregistrat sub forma *câzământ* în pct. 691 Giurgiuleşti din sudul Basarabiei, după care este probabil să se fi format în română *murdalâc* din pct. 680 Babele-General Averescu, Ismail, prin derivare, dar din două elemente de origine turcă *murdar* şi suf. *-lâk* (cf. tc. *murdarilik*, în TDES, s.v. *murdar*). În DA, s.v. *cazamâc*, acest termen aparţinând medicinei populare este considerat, pe baza atestărilor din răspunsurile la chestionarul lui Hasdeu, un turcism specific Dobrogei, cunoscut şi în variantele *cazamlâc*, scris *căzamlâc* (*câzamlâc*, la Suciu 2009, 369), sufixat cu un element de aceeaşi origine, şi *căzam*, prin eliminarea sufixului respectiv. Etimonul său este aşadar turcesc, mai precis *kyzamuk* «pojar» (de fapt *kızamuk*), după dicţionarul academic.

ALRR Munt.-Dobr. îl atestă pe *cazamâc* în pct. 875 Niculiţel şi 883 Enisala, Sarichioi, din Tulcea, sub forma *câzamâc* (v. MN **Vărsat** „variole” la h. 99).

ʻ**Scarlatină**ʼ (v. h. 116, cf. h. 161 ALRM I/). Asemănarea dintre simptomele şi manifestările rujeolei (variolei) şi scarlatinei (cf. Căprioară 2014, *passim*), l-au făcut pe informatorul din pct. 680 de lângă Ismail să dea răspunsul *căzământ*. Trebuie subliniat că în graiul aceluiaşi vorbitor nu se face confuzie între numele celor două boli, pojarul fiind denumit cu un nume construit probabil în mod spontan, derivat de la *murdar* (v. imediat *supra*).

ʻ**Tremurătură, tremblement**ʼ (v. h. 120): denumirile româneşti de origine turcă sunt reprezentate de *dambla* şi de derivate de la acesta: *dambla* pct. 790 Recea de Sus, Argeş, *damblagiu* adj., în toată aria sudică, din Oltenia până în Dobrogea, *damblageală* pct. 750 Domniţa Bălaşa, Dâmboviţa, *damblagit* adj., în pct. 510 Lipovăţu, Vaslui, 550 Târgu Neamţ, Neamţ şi 556 Ceahlău Răpciuni, Neamţ (cf. h. 318 **Schilod** din ALRR. *Sinteză*, unde se observă numărul mare de atestări ale lui *damblagiu* şi *dambalgit*, cu sensul de ʻestropié’, în aria de sud-est a dacoromânei; cf. şi MN **Nebun** la h. 116 ALRR Munt.-Dobr., pct. 770: *ie damblagit, nu mai e sănătos la cap, a nebunit*, şi pct. 882: *cam damblagiu, -gii, zis pă româneşte nebun*).

Damblagiu provine de la *dambla* prin derivare cu sufixul -(*a*)*giu* (DLRM s.v.), iar *damblagit* reprezintă adjectivul participial rezultat de la verbul *damblagi*, de asemenea format în limba română.

ʻ**Apoplexie**ʼ (v. h. 128 ALR I/I, cf. h. 179 ALRM I/I): Termenul consacrat, de origine turcească, în româna populară, pentru această boală este *dambla*, dar acesta apare în ALR I/I doar la Sadoveanu şi Brătescu-Voineşti (*dambla*) şi în dialectele sud-dunărene: ar. *dambla* pct. 09 Pleasa, *dămblă* pct. 06 Selia de Jos, 07 Perivoli (*îl' cădzu dămblă tu inimî*), 08 Avdela şi *dîmlă* pct. 05 Giumaia de Sus, mr. *damla* pct. 012 Liumniţa, *ăl' căzu dămla* pct. 013 Ţârnareca, cf. *l-a lovit damblagiia* pct. 595 Boloteşti, Vrancea, unde *damblagie* reprezintă un derivat abstract românesc.

Considerat termen medical, *dambla*, cu varianta *damla*, are în DA s.v. sensurile de ʻattaque, coup de sang’, ʻfureur’ şi ʻpassion, manie’. Descrierea lor pe larg merită cunoscută, mai ales pentru bogăţia de sinonime ale cuvântului cu rădăcini turceşti şi pentru explicaţiile de natură psiholongvistică:

„1. Apoplexie, gută (I. 2), numită de popor şi c a t a r o i u, l u a t sau l u a r e (din iele sau de vânt) (...), a m o r ţ e a l ă, l o v i t u r ă, p i ş c ă t u r ă, p o c i t u r ă sau î n t â l n i t u r ă d i n i e l e (...). Pe cineva îl l o v e ş t e, i z b e ş t e sau t r ă s n e ş t e *damblaua*; cuiva î i c a d e *damblaua* sau î i v i n e *damblaua*. De *dambla* se trezeşte omul într-o bună dimineaţă cu o mână sau cu un picior „luat" (...) Din turc. *damla* «picătură, apoplexie» (derivat de la *dam* «a pica»[9], trecut şi la Bulgari (*damba*), Neogreci (*ταμουλά*) şi Albanezi (*dambla*). (Legătura dintre «apoplexie» şi «picătură» se explică prin credinţa ce există că boala aceasta provine din cauza unei picături de sânge căzute în creieri. De aceea în lat.-med. i se zicea *gutta*, în slav. *kaplija* – cf. a c ă p i a – la Aromâni k' i c u t ă, la Albanezi *pikë*, iar sinonimul *cataroiu* vine din grec. *καταρροή* «curgere», ca germ. *Schlagfluss*.)"

Reluat în DLR s.v. (pentru că fascicula D-DE din DA a fost refăcută în partea mai recentă a dicţionarului-tezaur), cuvântul este considerat învechit şi popular, fiind adesea precedat de verbe ca „a lovi", „a veni", „a cădea", „a păli" etc., are sensul de ʻparalizie, apoplexie', iar prima atestare vine din *Letopiseţul* lui Neculce: „L-au lovit o ameţeală ce se zice damla." (v. şi Căprioară 2014, 96-98).
Familia lexicală a termenului, oferită de dicţionarul academic, este destul de bogată şi cuprinde adjectivele: *damblagiu*, *damblaliu*, *damblalău*, *damlaliu*, verbul *damblagi* (*dămblăgi*, *dăvlăgi*) şi substantivele: *damblageală* (*damblăgeală*), *davlageală*, *davlagie*. Lipseşte, totuşi, *damblagie*, prezent pe harta ALR.

ʻSmintit, toqué' (v. h. 134): pentru această noţiune, reţinem răspunsul *a rămas zevzec* din pct. 746 Balta Doamnei, Ilfov. Adjectivul adesea substantivizat *zevzec* înseamnă de obicei ʻprost, nătărău, găgăuţă, neghiob' şi vine din tc. *zevzec* (DLRM s.v.). Potrivit DLR s.v., *zevzec*, cu variantele regionale *zebzec*, *zerzec*, *zăbzec*, provenit din cuvântul turcesc omonim, indică o persoană „care acţionează fără judecată', fiind sinonim cu: *bleg*, *nătăfleţ*, *nătărău*, *nătâng*, *neghiob*, *nerod*, *netot*, *prost*, *prostănac*, *stupid*, *tont*, *tontălău* (cf. Suciu 2009, 366). Acelaşi dicţionar le consemnează şi pe *zevzecie*, format în română, şi pe *zevzeclâc*, turcism ieşit din uz, ambele cu aceleaşi sensuri: ʻneghiobie, nerozie'.

4. Concluzii. Deşi nu foarte numeroase, împrumuturile turceşti referitoare la unele părţi ale corpului, la unele maladii şi la unele caracteristici ale omului sunt prezente în variantele diatopice româneşti, mai cu seamă în jumătatea sud-estică a dialectului dacoromân şi în dialectele aromân şi meglenoromân. Totuşi, pentru unele dintre ele, cum ar fi *chior* ʻsaşiu, louche', jumătatea vestică a dacoromânei pare teritoriul predilect de răspândire.

Atlasele româneşti pe regiuni, postbelice, confirmă ariile de răspândire din perioada interbelică ale termenilor de origine turcă înregistraţi în ALR I/I şi indică,

[9] Cf. verbul *damlamak*, provenit de la o rădăcină *tam*, în TDES, s.v. *damla*.

pentru unii dintre ei, chiar o extindere dinspre graiurile extracarpatice spre cele sud-transilvănene.

Abrevieri:
adj. – adjectiv
ap. – *apud*
ar. – aromân
bulg. – bulgăresc
cf. – *confer*
dr. – dacoromân
h./H. – hartă
lat.-med. – latina medievală
lit. – literal
mr. – meglenoromân
ngr. – neogrec
n.n. – nota noastră
pct. – punct de anchetă
p.ext. – prin extensie
pop. – popular
sârb. – sârbesc
slav. – slav (vechi)
suf. – sufix
s.v. – *sub voce*
tăt. – tătăresc
tc./turc. – turcesc
var. – variantă
v. – vezi

Bibliografie:

I. Surse primare:

ALR I/I – *Atlasul lingvistic român*, Partea I (ALR I), Vol. I. *Părţile corpului omenesc şi boalele lui*, de Sever Pop, Cluj, Muzeul Limbii Române, 1938.
ALRM I/I – *Micul atlas lingvistic român*, Partea I, Vol. I. *Părţile corpului omenesc şi boalele lui*, de Sever Pop, Cluj, Muzeul Limbii Române, 1938.

*
* *

II. Studii, articole:

Suciu, Emil, *Influenţa turcă asupra limbii române*, Vol. I. *Studiu monografic*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2009, Vol. II. *Dicţionarul cuvintelor româneşti de origine turcă*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2010.
Şăineanu, Lazăr, *Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române*, Vol. I-III, Bucureşti, Editura Librăriei Socec & Co., 1900.

III. Atlase, dicţionare:

ALAR – Nicolae Saramandu, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, Vol. I, Editor: Manuela Nevaci, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2014.

ALDM – Petar Atanasov, *Atlasul lingvistic al dialectului meglenoromân*, Vol. I, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2002.

ALM – *Atlasul lingvistic moldovenesc*, Vol. II, partea a doua, *Lexicul. Corpul omenesc. Familia*, de Vasile Melnic; *Agricultura*, de Vasile Pavel, Chişinău, Editura Cartea Moldovenească, 1973.

DA/DLR – Academia Română, *Dicţionarul limbii române*, Vol. I-XIX, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2010.

DDA – Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic/ Dictionnaire aroumain (macédo-roumain), général et étymologique*, Ediţie anastatică, Editori: Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2013 [1963].

DDM – Nicolae Saramandu (coord.), *Dicţionarul dialectului meglenoromân. General şi etimologic*, Vol. I. A-C, 2013, Vol. II. Č-K', 2019, Bucureşti, Editura Academiei Române.

DEL – Vasile Breban, Gheorghe Bulgăr, Doina Grecu, Ileana Neiescu, Grigore Rusu, Aurelia Stan, *Dicţionar de expresii şi locuţiuni româneşti*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1969.

DELL – Alfred Ernout, Antoine Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Ediţia a IV-a, Paris, Klincksieck, 2011.

DER – Alexandru Ciorănescu, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, ediţie îngrijită şi traducere de Tudora Şandru Mehedinţi şi Magdalena Popescu Marin, Bucureşti, Editura Saeculum I. O., 2007.

DEX – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", *Dicţionarul explicativ al limbii române*, ediţia a doua, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1996.

DGDS – *Dicţionarul graiurilor dacoromâne sudice*, de Ion Ionică, Maria Marin, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha, Coord.: Maria Marin, Vol. I. Literele A-C, 2009, Vol. II. Literele D-O, 2010, Vol. III. Literele P-Z, 2011, Bucureşti, Editura Academiei Române.

DLRLC – Academia Română, Institutul de Lingvistică din Bucureşti, *Dicţionarul limbii române literare contemporane*, Coord.: D. Macrea, E. Petrovici, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1955-1957.

DLRLV – Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicţionarul limbii române literare vechi (1640-1780). Termeni regionali*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1987.

DLRM – Academia Română, Institutul de Lingvistică din Bucureşti, *Dicţionarul limbii române moderne*, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958.

Scriban 1939 – Aug. Scriban, *Dicţionaru limbii româneşti*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună", 1939.

Şăineanu, Lazăr, *Dicţionar universal al limbei române*, Ediţia a VI, Bucureşti, 1929.
Zeki Eyuboğlu, Ismet, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Istanbul, Sosyal Yayınlar, 1998.

Anexe

ATLASUL
LINGUISTIC ROMÂN
PUBLICAT SUB ÎNALTUL PATRONAJ AL
M. S. REGELUI CAROL II
DE MUZEUL LIMBII ROMÂNE DIN CLUJ
SUB CONDUCEREA LUI
SEXTIL PUŞCARIU
PARTEA I (ALR. I)
VOL. I. PĂRŢILE CORPULUI OMENESC ŞI BOALELE LUI
DE
SEVER POP
CONFERENŢIAR LA UNIVERSITATEA DIN CLUJ
CLUJ 1938
MUZEUL LIMBII ROMÂNE

Fig. 1. Pagina de gardă a *Atlasului lingvistic român*, Partea I, Volumul I (ALR I/I)

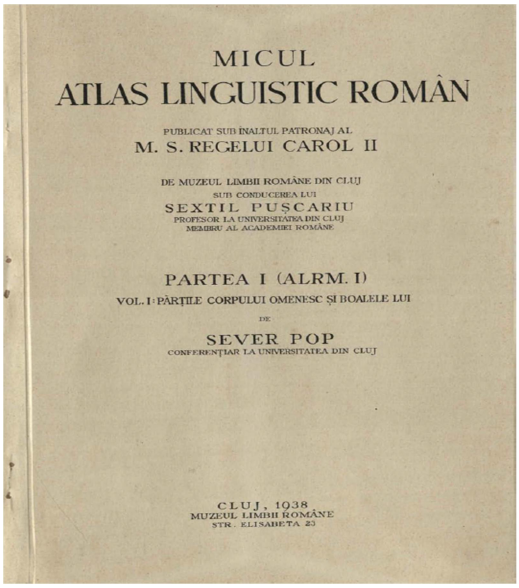

MICUL
ATLAS LINGUISTIC ROMÂN
PUBLICAT SUB ÎNALTUL PATRONAJ AL
M. S. REGELUI CAROL II
DE MUZEUL LIMBII ROMÂNE DIN CLUJ
SUB CONDUCEREA LUI
SEXTIL PUŞCARIU
PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN CLUJ
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE
PARTEA I (ALRM. I)
VOL. I: PĂRŢILE CORPULUI OMENESC ŞI BOALELE LUI
DE
SEVER POP
CONFERENŢIAR LA UNIVERSITATEA DIN CLUJ
CLUJ, 1938
MUZEUL LIMBII ROMÂNE
STR. ELISABETA 23

Fig. 2. Pagina de gardă a *Micului atlas lingvistic român*, Partea I, Volumul I (ALRM I/I)

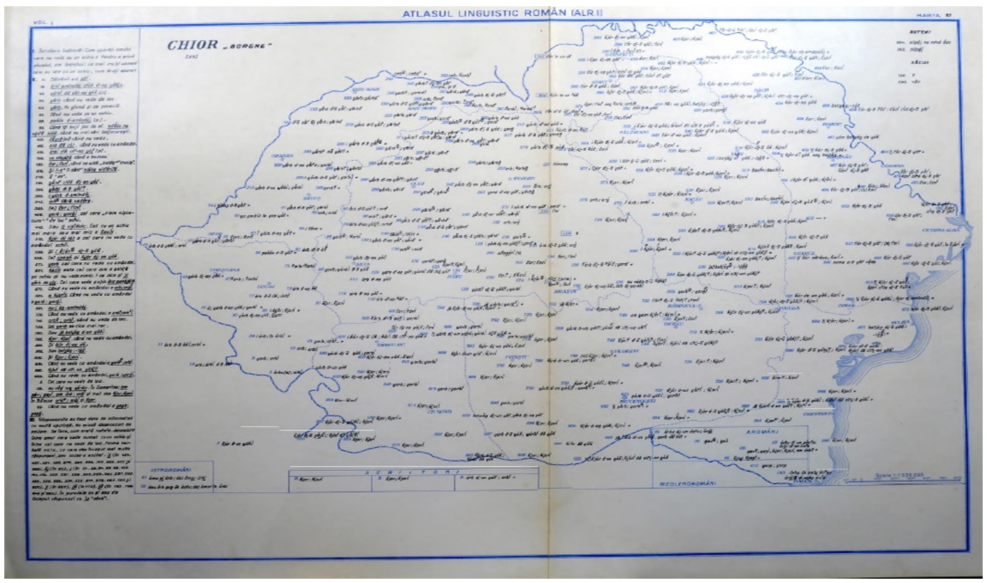

Fig. 3. Harta 67 CHIOR din ALR I/I

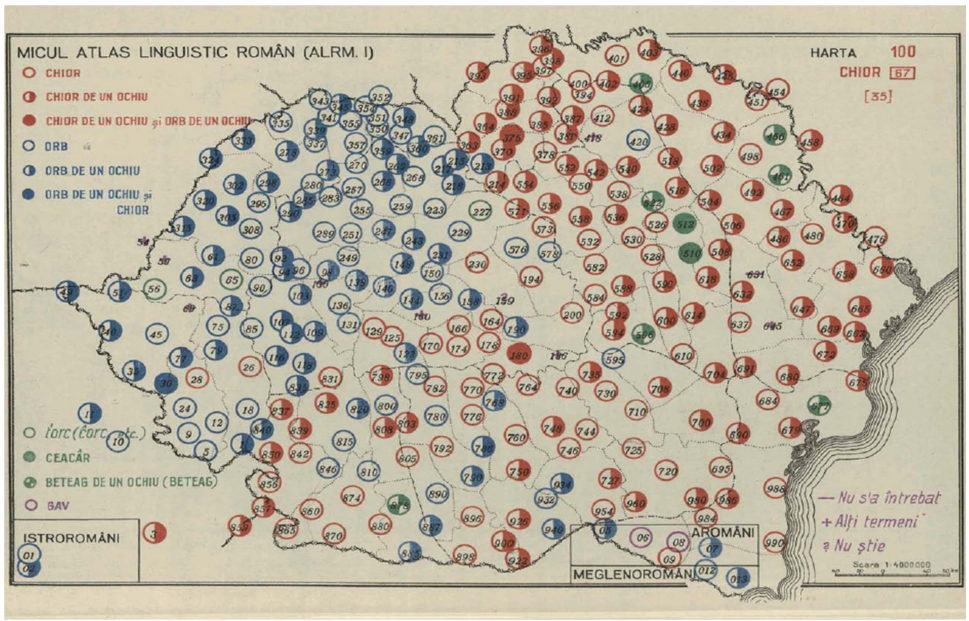

Fig. 4. Harta 100 CHIOR din ALRM I/I

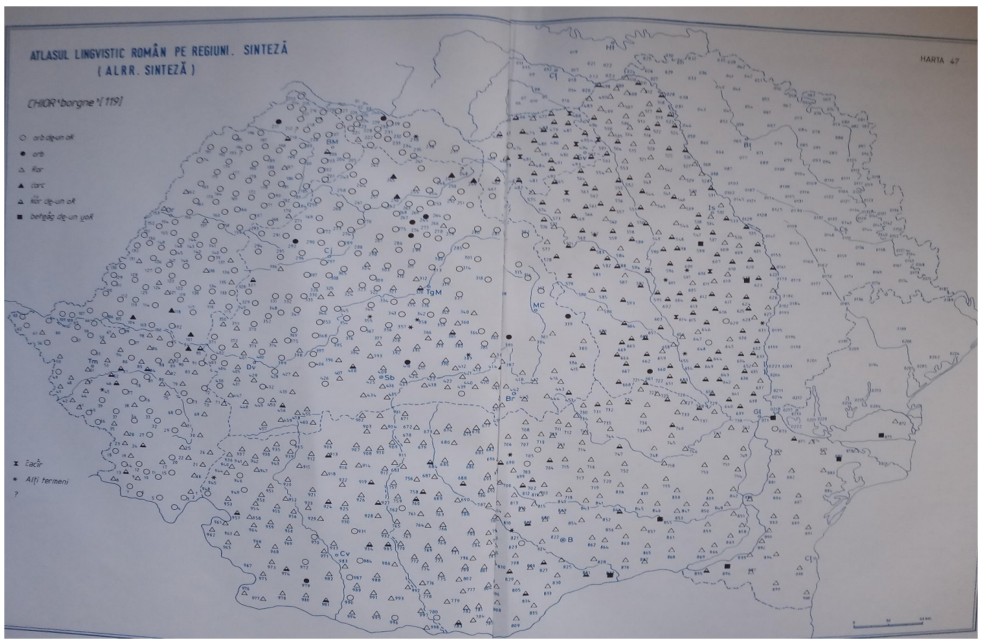

Fig. 5. Harta 47 CHIOR din ALRR. *Sinteză*

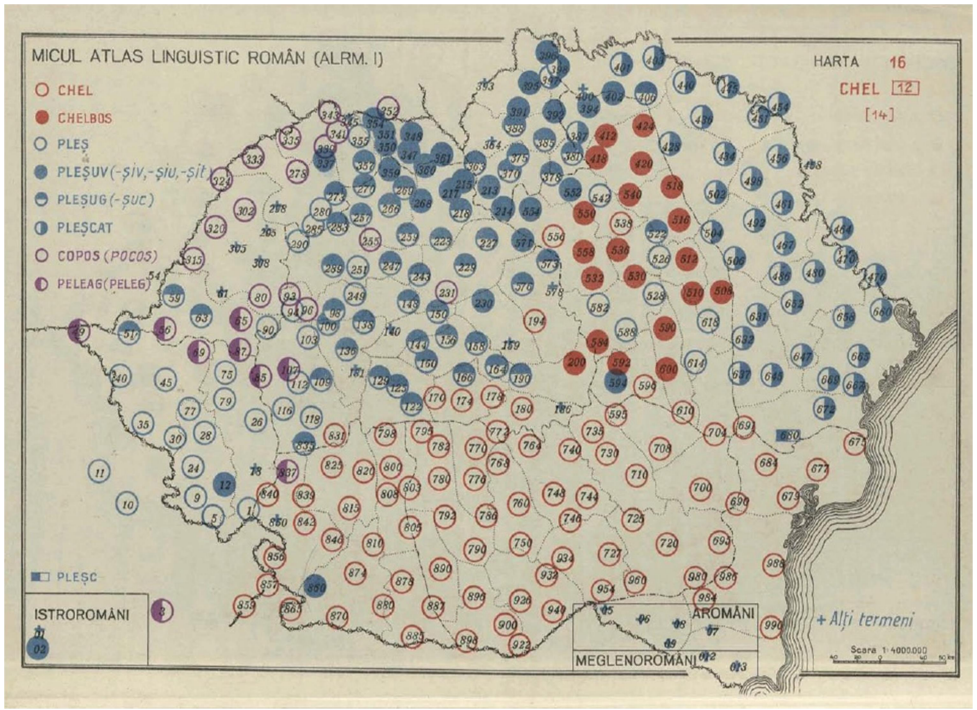

Fig. 6. Harta 16 CHEL din ALRM I/I

GRUZINUL ANTIM IVIREANUL ÎNTRE MODELELE GRECEȘTI ȘI INOVAȚIILE ROMÂNEȘTI

Petre Gheorghe BÂRLEA
Universitatea Ovidius din Constanța, România

Abstract: *How was it possible for a regular young man from the mediaeval Iberia, a former slave in Turkey who became a modest monk with the duties of an apprentice calligrapher, miniaturist and typographer at Constantinople, to become a founder of Romanian ecclesiastical rhetoric? When he arrived in Wallachia (ca. 1691) at the age of 40, he knew nothing about Romanians and their language. In a few decades, he printed over 60 volumes – in Greek, Romanian, Slavonic, Arabic and Georgian, wrote encomiastic prefaces, made translations; he later became the metropolitan of Wallachia and wrote and delivered a number of sermons in a high-toned rhetorical style and refined Romanian literary language. The following analyses aim at outlining the linguistic and discursive course of this "foreigner" – a "pathfinder" in Romanian culture.*

Keywords: *Anthim the Ivirian, prints, translations, original writings, rhetoric, Romanian language.*

1. Premisele cercetării

Analiza noastră a pornit de la premisa că paginile dedicatorii din tipăriturile lui Antim Ivireanul, atestate între 1693 și 1715, *reflectă aproape întreaga sa existență și activitate pe pământ românesc*, pe de o parte, și *sunt mostre sigure ale exprimării sale*, întrucât sunt semnate încă de la începuturi, pe de altă parte. În consecință, am considerat că ele ar putea oferi date care să oglindească a) *evoluția limbii române în utilizarea autorului lor*; b) *evoluția strategiilor retorice* care au făcut din acesta fondatorul oratoriei românești de amvon.

2. Privirea străinului. De la învățarea la cultivarea românei literare

Pentru cel care citește cu atenție informațiile – puține, nesigure și contradictorii – despre viața și activitatea lui Antim Ivireanul, se naște o întrebare firească: *cum a fost posibil ca un străin, totalmente necunoscător al limbii, culturii și civilizației române, până la sosirea în spațiul românesc, să devină „exponent al formării limbii române literare" și, mai mult de-atât, „întemeietor de retorică românească"*?[10]

[10] Calificativele sunt consemnate în Rosetti-Cazacu-Onu, 1971, p. 183.

Antim era om în toată firea când a ajuns în Țara Românească.[11] Dacă acceptăm anul 1650, ca dată aproximativă a nașterii[12], iar anii 1688-1690, ca interval în care a fost adus de către Constantin Brâncoveanu de la Constantinopol la București, rezultă că meșterul tipograf originar din Iviria avea cam 38-40 de ani când a luat primul contact cu realitățile românești. La acea vârstă, cunoștea georgiana – limba sa maternă și învățase deja greaca – limba vorbită la Patriarhia Ecumenică din Constantinopol, unde s-a format ca gravor, copist, tipograf, traducător. În plus, avea cel puțin cunoștințe elementare de limbă turcă și limbă arabă.
A trăit în Țara Românească timp de 26 ani, cam din 1690 până în 1716, urcând destul de abrupt treptele ierarhiei bisericești[13]. În acești ani, cei mai plini, mai zbuciumați și mai fertili din viața sa, a învățat nu numai limba română, ci și limba slavonă, idiomul cărturăresc al textelor biblice și de tot felul (juridice, administrative) din epocă – pentru o mare parte din spațiul Balcanilor.

3. Corpusul de texte

Concret, prima dovadă a activității sale în Țara Românească este cărțulia **în limba greacă** *Învățăturile lui Vasile Macedoneanul către fiul său*, *Leon*, București, 1691, cu menționarea numelui „Anthim[14] ieromonahul" pe prima pagină, jos[15].

---

[11] Presupunerea că ar fi ajuns întâi în Moldova, unde ar fi trăit câțiva ani înainte de a fi adus la București, pare să fie confirmată de documentar, cf. Mihail Stanciu, studiul din ediția Sf. Antim Ivireanul, 2016. Cf. și versiunea electronică publicată în *Cuvântul ortodox*: *http://www.cuvantul-ortodox.ro/sfantul-ierarh-martir-antim-ivireanul-viata-si-activitatea-sa-pastoral-misionara-studiu-de-arhim-mihail-stanciu/* . Autorul citat trimite, la rândul său, la *Documentul 658*, din Ioan Caproșu, 2000, p. 580. Mai exact, într-un contract de schimb, încheiat la 18 iulie 1689, este menționat, printre martori, și „*egumenul de Cetățuie, Antim*". De aici, arhimandritul Mihail Stanciu, de la actuala Mănăstire „Antim" din București, deduce că Antim Ivireanul a fost călugăr, apoi chiar stareț la Mănăstirea „Cetățuia" de lângă Iași. Numele poate fi o simplă coincidență. Există însă un alt detaliu important: în această mânăstire a funcționat o tiparniță între anii 1682-1698, cf. Dan Bădărău; Ioan Caproșu, 2007, p. 225.

[12] Aceasta este data calculată de cercetătoarea georgiană Fanny Djindjihasvili, 1982, care a avut acces la documente gruzine de epocă, legate de viața conaționalului ei.

[13] Din păcate, acest urcuș a fost urmat de un coborâș chiar mai abrupt, cum se știe: în septembrie-octombrie 1716 a fost caterisit, exilat și ucis mișelește, cf. G. Ștrempel, 1996, pp. 353-371.

[14] Tipograful-cărturar avea să semneze toată viața sau cu grafia greacă, dar cu un „*ŭ* scurt" ori cu un „ier mic" din alfabetul slavon folosit în tipăriturile românești ale epocii, în finalul consoanei dure bilabiale: *Avθιμŭ*, așa cum se întâmplă aici, sau cu transliterarea slavonă și, uneori, latină, unde lui *θ* din greacă îi corespunde sunetul cu grafie dublă *th*. Etimologia prenumelui este foarte vizibilă: gr. *anthos* „floare"; deci, *Anthymos* ar fi de echivalat cu „Înfloritul" sau, uzual în onomastica română, cu „Florea", cf. numele moderne *Anton(ie)*, *Antonia*, cf. și *anto-logie* „florilegiu de cuvinte", „culegere de...". În ceea ce ne privește, vom folosi prenumele fără *h*, iar patronimicul cu *-l* final, al articulării adjectivului proveniență, așa cum au fost consacrate de uzul vechi și de cercetarea românească modernă: *Antim Ivireanul*.

[15] Cartea a fost tradusă în română abia recent, cf. Vasile Macedoneanul, Împăratul Bizanțului, *Învățăturile către Leon Înțeleptul, împăratul Bizanțului*, *în șaizeci și șase*

Prima carte *semnată*, dar tot numai în calitate de tipograf, apare în 1692: *Slujbele cuvioasei Maicii Noastre Parascheva cea Nouă şi a cuviosului părintelui nostru Grigorie Decapolitul* – la Tipografia Domnească din București. Unele surse o dau drept „prima carte românească" tipărită de Antim Ivireanul. De fapt, și această carte a fost scrisă și tipărită **tot în limba greacă**[16]**,** dar titlul românesc, tradus de primii istorici și exegeți ai operei lui Antim și citat ca atare de-a lungul timpului, prin preluare de la un studiu la altul, i-a indus în eroare pe cercetătorii care nu au avut sub ochi volumașul de 100 de pagini, *in octavo*.

După acestea două, în 1693, apare un ***Evangheliar greco-român*****,** la care Antim contribuise cu gravurile ce fac din acest volum de mari proporții (372 p., *in 4º*) una dintre capodoperele tipografice ale vremii. Editori și traducători erau, în fapt, frații Radu, respectiv Șerban Greceanu, iar cheltuielile au fost suportate integral de Constantin Brâncoveanu, din vistieria țării. Oricum, aici *apare pentru prima dată un text scris (doar semnat?) de „Antim de la Iviria"*. Este vorba despre o ***postfață de 46 de rânduri inserate în coloana cu textul românesc*** de la pagina 370. Autorul se arată pe cât de umil, pe atât de subtil în comentariul tipic pentru retorica encomiastică și în comentariul dogmatic.

4. Aspecte lexicale și gramatical-stilistice

„Smeritul" între meșterii și înțelepții realizatori ai cărții se vede pre sine ca pelinul („corhorul", zice el) între alte plante. Dacă va fi izbândit în osteneala sa, acest lucru se datorează credinței sale curate și nădejdii întru Cristos, căci acesta spune, cu vorbele redate în *Matei*, 21:21, că astfel întărit vei fi ca muntele căruia i se cere să se arunce în mare și așa „să va face" (Antim Ivireanul, *Opere*, ed. 1972, p. 317).

Declarativ, postfața nu are alt rost decât acela de a mulțumi stăpânului ceresc și celui pământesc – „Ioan Constandin Basarabă" [Brâncoveanu] și de a cere scuze cititorilor pentru eventualele greșeli din textul tipărit. ***Care greșeli nu există*** –

---

capitole îndrumătoare. Traducere din limba greacă și note de Preotul drd. Vasile-Alexandru Bărîcă. Cuvânt înainte de Preafericitul Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, București: Editura Basilica, 2010. Versiunea *princeps*, din 1691, are textul pe două coloane, cel din stânga – în greaca veche, așa cum era folosită aceasta în secolul al IX-lea, în timpul dinastiei Macedonenilor, iar cel din dreapta – în neogreaca populară, așa cum a fost redat de Hrisant Notara, fostul înalt ierarh de la Ierusalim, devenit profesorul copiilor voievodului C-tin Brâncoveanu. În a doua parte a volumului din 2010, între paginile 77-114, editorul și traducătorul român adaugă și *Sfaturi creștino-politice către domnul Ioan Ștefan Cantacuzino*, scrise de Antim Ivireanul însuși, în 1715, în limba română, după modelul scrierii parenetice semnate de Vasile I Macedoneanul (dar scrise, foarte probabil, de Fotie cel Mare, patriarhul Constantinopolului, profesorul lui Leon al VI-lea). Sfaturile lui Antim sunt însoțite, la paginile 100-113, de grupajul de versuri religioase ale acestuia.

[16] Pentru a doua parte, aceea care conține slujba consacrată lui Grigorie Decapolitul, cercetătorii îl dau ca autor pe Matei al Mirelor, fără argumente convingătoare, cf. D. Russo, 1939, *Studii istorice greco-române,* I, p. 163. Vezi comentariile la N. Șerbănescu, „Antim Ivireanul tipograf...", in: *Biserica Ortodoxă Română*, LXXIV, 1956, nr. 8-9, pp. 701-702 și la G. Ștrempel, 1997, p. 69, n. 1.

observăm și noi ceea ce observase editorul și biograful modern[17]. Același exeget consideră că acuratețea textului a fost asigurată de Atanasie Moldoveanul, autorul postfeței cărții din 1693. El pare să fi fost angajatul care a „plivit" și a stilizat cele două versiuni – greacă și română – a întregului *Evangheliar*, dar și, foarte probabil, a micului text semnat de Antim! Altfel, este greu de crezut că la numai 3-5 ani de la sosirea în țară, acesta din urmă ar fi putut da o compoziție atât de curgătoare și de curat românească – ideatic și lingvistic. Imaginile referitoare la smerenie, la credința fără smintire, la truda neostenită, ca și cele de recunoștință veșnică pentru părinții ocrotitori din ceruri și de pe pământ sunt preluate, desigur, din recuzita oratoriei de amvon deprinsă la Constantinopol. Învățase multe în acest sens, citind și lucrând în paralel, ca ucenic, calfă și meșter, în biblioteca, în chiliile și în atelierele Patriarhiei Ecumenice din capitala Imperiului Otoman, timp de un sfert de veac, de la vârsta adolescenței, când fostul rob fusese cumpărat de la turci, până la maturitatea deplină de acum. De acolo provin epitetele în cascadă („*iscusiți și înțelepți și nevoitori tipografi*"; „*întreită și nedespărțită aceii desăvârșită și necuprinsă troiță*"), comparațiile („*ca și corhorul între alte verdețe*"), hiperbolele encomiastice („*a prealuminatului ș-a pravoslavnicului creștin și mare cuviințatului domn și oblăditoriu, a toată vestitei și blagocistivii Ungrovlahiii*"). Modele grecești se văd în topica sintagmelor („*dumnezeiescul duh*"; „*alcătuirea de dulcele glas alăută*"; „*fără prihană a noastrei credință*") și a frazelor („*Dintru carea noi luminându-ne pren dumnezeieștii și ai duhului propoveduiei apostoli, ... am cunoscut pre Tatăl nenăscut și pre Fiiul den Părintele născut și pe dumnezeăscul Duh...*").

Fraza tocmai citată de noi este, de fapt, mai lungă, reprezentând ceea ce în sintaxa clasică se numește „perioadă retorică", cu o *protază* lungă și o *apodoză* pe măsură, dar cu simetrii și dispuneri relaționale în care ideea se deslușește limpede, iar construcția, în întregul ei, se înfățișează corect, fără anacoluturi, fără sincope, fără redundanțe (în ciuda încărcării epitetice) și fără elipse. În interiorul acestor fraze bogate găsim, cum spuneam, acele inversări de topică specifice sintaxei eline, la nivelul sintagmelor, unde determinantul apare înaintea determinatului, dar și la nivelul propozițiilor structurate în frază, unde circumstanțialele și atributivele apar înaintea principalei regente.

Problema care se pune este dacă emițătorul acestor structuri – pe cât de bogate, pe atât de expresive – a fost capabil să le toarne în limba română cu de la sine putere. Sau, repetăm presupunerea, micul text semnat de Antim a fost „prefăcut" în română de supervizorul oficial desemnat, mai sus-numitul Atanasie Moldoveanul. Considerăm că în această etapă de adaptare la realitățile românești, inclusiv la cele lingvistice, varianta secundă este cea mai plauzibilă. Este posibil ca nu numai acel ieromonah, despre care nu știm prea multe lucruri, ci și Șerban Greceanu, „vtori logofăt", poate și fratele său, Radu Greceanu[18], să fi revizuit

[17] G. Ștrempel, 1997, p. 75.

[18] Cei doi frați Greceanu au preluat versiunea românească pentru acest *Evangheliar* din 1693 chiar din textul *Bibliei lui Șerban*, din 1688, la care trudiseră alături de alții, cum se știe, cf. G. Ștrempel, 1997, p. 75.

textul în discuție aici. Oricum, autorul postfeței gândește sau, în orice caz, își construiește fraza în limba greacă, poate chiar în georgiană, și numai forma finală, tipărită, apare în limba română. Pledează pentru această opinie nu numai particularitățile de redactare enumerate mai sus, ci și altele, ușor de remarcat: preponderența structurilor nominale în raport cu cele verbale, antepunerea nu numai a determinanților adjectivali față de referentul determinat, ci și a celor substantivale, cu numeroase genitive ale apartenenței și ale calificării, apoi frecvența formelor deverbative sau a celor verbale non-finite – participii și gerunzii, în același tip de topică, după canonul AS-AC-CP.

În anul 1694, deci la 4-6 ani de la descălecarea pe pământul românesc, Antim Ivireanul oferă *cea dintâi carte tipărită exclusiv în limba română*: ***Psaltirea***[19]. Unii cercetători au avansat ideea că nu era decât o revizuire[20] a unui text românesc mai vechi, la care Antim nu a făcut altceva decât să adauge câteva rugăciuni în română, dar editorul insistă asupra ineditului acestei realizări: o dată în titlul lucrării („*acum întâi tipărită pre limba rumânească*") și încă o dată în cuvântul de închinare către Constantin Brâncoveanu, finanțatorul cărții („*iară acum mai cu multă osârdie o ai scos la lumină și o ai împodobit mai vârtos decât alții, adecă tălmăcită chiar în limba rumânească*.").

Specialiștii remarcă implicarea totală și aproape exclusivă a lui Antim Ivireanul în această tipăritură: *„... prima carte tipărită numai de el în limba română*", cf. F. Faifer, în D. 1900, s.v.; „*cea dintâi carte numai în românește*", cf. G. Ștrempel, 1997, p. 77; „*cea dintâi Psaltire în limba română tipărită în Muntenia sub forma aceasta, cu psalmii împărțiți pe catisme*", cf. *ibidem*, p. 78). Desigur, trebuie să fi fost ajutat de călugării-tipografi români și de ucenicii săi, dar în text nu este menționat nici un alt nume în afară de al său.

Limba română este din nou folosită fără cusur în această ediție. Și nu este vorba numai despre textul propriu-zis – *Psalmii* din VT și cele zece poeme vechi (*Cântările lui Moise, Cântarea Anei, mama lui Samuil* ș.a.), atașate îndeobște în psaltiri – care nu-i aparțin, ci sunt preluate din versiunile mai vechi, foarte posibil din *Biblia lui Șerban*, de la 1688. Noi ne referim aici la textele însoțitoare – dedicația către Brâncoveanu și stihurile la stema țării.

Chiar dacă pentru verificarea acurateței textului propriu-zis, ca și a propriilor sale compoziții va fi beneficiat de sfaturile ucenicilor nedeclarați în scris, nivelul limbii române cu care opera editorul este remarcabil. Cercetătorii avizați vorbesc deja, în contextul comentariilor în jurul acestei cărți, despre talentul lui Antim în învățarea rapidă și profundă a limbilor străine, un dar înnăscut, atestat de

[19] Tipărită la București, cu 271 pagini numerotate și încă 12 pagini nenumerotate, în format 19,5x14,5, cu 29 de rânduri pe pagină. Matrițele literelor, cioplite în lemn, sunt aceleași folosite la Tiparnița Domnească de la Mitropolie, recognoscibile în tipăriturile de la 1688 până la 1693; doar pentru majuscule s-au tăiat în lemn forme noi, foarte frumoase, cf. G. Ștrempel, 1997, p. 79.

[20] Cf. Ioan Bianu, *Bibliografia românească veche*, I, pp. 336-337; Émile Picot, 1886, „Notice biographique et bibliographique sur l'imprimeur Anthime d'Ivir, métropolitain de Valachie", in: *Nouveaux mélanges orientaux*, 513-560.

contemporanii lui Antim[21]. Tot acum se vorbește despre limba română „mânuită cu destulă ușurință" de către cel care nu avea, totuși, cum să cunoască toate subtilitățile acesteia[22]. Oricum, textele originale[23], inclusiv stihurile la stema țării, îl „*prevestesc pe păstorul și oratorul de mai târziu*."[24]

Dedicația *Psaltirii*, imprimată pe primele șapte pagini ale cărții, nenumerotate, reiau și amplifică recuzita retorică deja exersată în predoslovia *Evangheliei* din anul anterior, dar într-o exprimare mai pregnantă, mai încărcată de podoabe stilistice și mai directă în adresarea *ad personam*. Astfel, primul și ultimul paragraf se constituie într-o dublă figură retorică, grupând în câte o singură frază antiteza și hiperbola. Practic, *incipitul* este o lungă adresare dominată de structuri nominale cu *Dativus commodi*, în care nici un epitet ornant și nici un superlativ nu sunt lăsate la o parte. Aglomerarea acestora conferă măreție personajului vizat, într-o construcție simetrică nominal-verb:

- *blagocestivului, prealuminatului, preaslăvitului – domn și oblăduitoriu*
- *bunului și creștinului – Ioan Constandin Basarabă voevod*
- *de bine făcătoriu, milostiv – stăpân*
- *toată buna fericire poftesc*.

Grupul verbal final al frazei constituie suportul întregii arhitecturi textuale. În capătul celălalt al textului se află persoana tipografului – prezentată cu aceeași exagerare – dar în sensul antagonic, al plecăciunii umile. Singura îndrăzneală este declinarea identității, plasată tot strategic, în finalul absolut al textului:

- *al măriei-tale mai mic rugătoriu*
- *smeritul între ieromonahi*
- *Anthim Ivireanul, tipograful*.

Toată autoprezentarea se reduce la o structură exclusiv nominală, care nu depășește un rând și jumătate din text.

Între aceste două structuri se încadrează paragrafele de slavă dată Dumnezeirii („*Toată zidirea, văzută și nevăzută..., care s-au făcut de cea adâncă a*

---

[21] Despre aceste mărturii ale contemporanilor cu privire la talentul lui Antim cu privire la învățarea limbilor străine vorbește G. Strempel, 1997, p. 79, reluând declarațiile din epocă ale tipografului Mihai Ștefanovici, fostul ucenic al lui Antim Ivireanul.

[22] *Ibidem*, p. 78.

[23] Textul *Dedicației* din 1694 a fost publicat de G. Ștrempel, în Antim Ivireanul, *Opere*, 1972, pp. 398-399. În limba română, Antim scrie *Predoslovia* la ediția slavonă a *Psaltirei*, publicată în același loc și în același an, la doar câteva luni după cea dintâi – București, 1694. Textul a fost publicat de Adina Chirilă, în *Anexe* la Antim Ivireanul, *Predoslovia Psaltirii slavone (București, 1694)*, în: Oana Chelaru-Murăruș, Maria Cvasnîi Cătănescu, Claudia Ene, Camelia Ușurelu, Rodica Zafiu (editori), *Text și discurs. Omagiu Mihaelei Mancaș*, București, Editura Universității din București, 2011, p. 125-140. Apoi, aceeași cercetătoare reia textul în studiul său, Adina Chirilă, *Limba scrierilor lui Antim Ivireanul, Partea I*, 2013, pp. 291-296. Paginile lui Antim, în transliterarea cercetătoarei, precum și analiza grafică și fonetică sunt disponibile în versiune electronică https://www.academia.edu/13844749/Antim_Ivireanul_Predoslovia_Psaltirii_slavone_Bucuresti_1694, accesată de noi la 24.07.2023, ora 15,23.

[24] Ioan Bianu, *op. cit.*, p. 80.

lui Dumnezeu înțelepciune...") și mai ales paragrafele în care se arată, prin exprimare parabolică, motivația adâncului respect manifestat față de stăpânul de pe pământ.

Comparațiile și metaforele se desfășoară aici în toată forța lor retorică: lumea este o grădină cu tot felul de flori; unii oameni le aleg ca podoabă pentru trup, iar alții pentru suflet; cei ce au în față icoana ziditorului sunt mai atrași de cele din urmă podoabe – cu gândul la viața veșnică. Domnitorul nu le-a disprețuit nici pe cele dintâi – lumești, dar a investit „*cu multe mai vârtos decât toți cei mai de nainte*", în acelea care înfrumusețează spiritul – mai ales în tipărirea *Scripturilor*.

Iar acum, dându-i lui, modestului închinător, porunca de a tipări *Psaltirea*, a dăruit supușilor săi frumusețea, înțelepciunea și modelul pildelor lui David. Și încă nu oricum, ci „tălmăcită chiar în limba rumânească"! Pentru acestea, creștinii români și de pretutindeni sunt datori măcar cu rugăciuni pentru viața, întărirea și fericirea Măriei Sale.

În ceea ce îl privește pe destinatarul dedicației, laudele cuvenite din plin sunt semănate peste tot în text, prin figurile de stil ale insistenței (acumulare, amplificare, climax și anticlimax, emfază, perifrază, enumerație, exclamație, hendiadă ș.a.m.d.):

înălțate și luminate doamne
blagocistive doamne
o ai scos la lumină
o ai împodobit
să ți se dăruiască cununa slavii ș.a.m.d.

Expresiile preaplinului însoțesc hiperbolizarea, prin adverbe cantitative și prin modalizatori ai intensității maxime – *tot*, *mult*, *prea*, *vârtos*, *mai*, *foarte* etc.:

foarte den tot sufletul
cu toată osârdia; mai cu multă osârdie
multe feluri de roduri (sufletești)
mai vârtos de toate; cu mult mai vârtos decât toți; mai vârtos decât alții
cu alte daruri multe
multe și de folos (cărți); *pentru mai mult folosul și înțelesul*
toate catizmele; *cu toată cheltuiala*; *toți împreună datori*; *toată fericirea*; *tot norodul* ș.a.

Nici măcar o greșeală de structură morfosintactică, nici o smintire lexico-semantică, nici o abatere de la curgerea simetrică a enunțurilor nu se lasă sesizate în text. Rămâne topica îndatorată limbii în care gândea, încă, autorul, dar mai puțin vizibilă în inversiunile neromânești și, în orice caz, detectabilă și la condeierii nativi, atâția câți se aflau la acel sfârșit de veac al XVII-lea.

Antiteza și hiperbolizarea alcătuiesc sinestezii bogate. Pe cât de mare este Domnul – cel ceresc și cel pământesc, pe atât de mic este el, slujitorul – de la tiparniță sau de la amvon. Și sinestezia merge mai departe, prin subtilitatea formală a structurilor: măreția stăpânilor este declarată în fraze ample, cu falduri grele de epitete encomiastice, pe când smerenia autorului este formulată într-o frază scurtă, adesea defectivă de predicat.

În noianul de laude și mulțumiri aduse mai marilor mireni și bisericești, Antim știe să-și plaseze făptura umilă, desigur, dar iubitoare, recunoscătoare și – nedeclarat, dar sugerat – mai ales eficientă.

La câteva luni după *Psaltirea* redată în română, Antim va tipări și așa-numita *Psaltire slavonească*, 1694. Este a cincea și ultima realizare tipografică din seria de început a activității sale în Țara Românească, aceea de la Tipografia Domnească aflată în incinta Mitropoliei din București. Dacă facem abstracție de *Gramatica slavonească*, aceasta este singura carte tipărită în slavonă de ieromonahul-tipograf, în orice caz, singura de cult. De fapt, nu era chiar exclusiv slavonească, pentru că *explicațiile cu privire la citirea catismelor, precum și câteva rugăciuni au fost culese în limba română*.

Destinatarul dedicației este, de data aceasta, Ioan Constantin Duca, domnul Moldovei și ginerele lui Constantin Brâncoveanu. Volumul de 533 de pagini în format mic (15x8,5 cm) era destinat bisericilor din Moldova, dar se pare că tirajul a fost modest, de vreme ce astăzi nu mai există decât un singur exemplar, aflat la Timișoara. În vechime, acesta ar fi aparținut lui Mihai Cantacuzino, care s-a semnat pe mai multe pagini din interior și care l-a dăruit unei biserici din Lugoj.[25]

Formulele de început și de sfârșit ale predosloviei de 7 pagini sunt aceleași ca și la *Psaltirea românească*, doar că aici se schimbă numele voievodului, iar șirul frazelor encomiastice este mai scurt. Era normal așa, de vreme ce comanditarul și finanțatorul era același Brâncoveanu, de fapt. Numele lui apare și el pomenit, de altfel, și în titlul cărții, dar și în cuprinsul textului. Dezvoltarea dedicației este mai pronunțat teologică decât cea dinainte. Se procedează la același mecanism al laudei faptelor bune prin parafrazarea versetelor biblice, dar referințele sunt mult mai bogate aici, dovedind „o mare erudiție teologică". Textul a fost analizat în profunzime de Adina Chirilă, din perspectivă lingvistico-pragmatică, așa încât noi ne vom mulțumi să trimitem la studiile universitarei timișorene[26].

Concluzii

În 1693, anul semnării primului text din seria selectată de noi – postfața la *Evanghelia greco-română*, Antim se afla, conform datelor existente în arhive, de cel mult cinci ani în spațiul valah. Este printre puținele texte de acest fel (de fapt, două, cu totul), în care își exprimă „neștiința și nesocoteala", cerându-și iertare pentru eventualele greșeli. În realitate, cititorul nu vede pe niciunde vreun semn al neștiinței și pare că textul va fi fost scris în altă limbă și tradus târziu în românește,

[25] G. Ștrempel, 1997, pp 80-81.

[26] Textul *Predosloviei*, scris în limba română, a fost publicat de Adina Chirilă, în *Anexe* la Antim Ivireanul, *Predoslovia Psaltirii slavone (București, 1694)*, in: Oana Chelaru-Murăruș, Maria Cvasnîi Cătănescu, Claudia Ene, Camelia Ușurelu, Rodica Zafiu (editori), *Text și discurs. Omagiu Mihaelei Mancaș*, București, Editura Universității din București, 2011, pp. 125-140. Apoi, aceeași cercetătoare reia textul în studiul său, Adina Chirilă, *Limba scrierilor lui Antim Ivireanul, Partea I*, 2013, pp. 291-296. Paginile lui Antim, în transliterarea cercetătoarei, precum și analiza grafică și fonetică sunt disponibile în versiune electronică https://www.academia.edu/13844749/Antim_Ivireanul_Predoslovia_Psaltirii_slavone_Bucuresti_1694, accesată de noi la 24.07.2023, ora 15,23.

dar diortosit cu toată atenția la vremea publicării de vreun călugăr nativ, foarte bun cunoscător de limbi sacre. Problema este că nici limba originalului străin – greaca bizantină sau slavona – nu era limba maternă a autorului dedicației!

Curând, chiar de prin 1694, Antim Ivireanul nu mai dă nici un semn de ezitare în exprimare – indiferent de limba în care scrie și de compartimentele structurale ale acesteia (vocabular, gramatică, stilistică). Și nici nu mai simte nevoia de a solicita bunăvoința cititorilor în judecarea exprimării. În didahiile din 1709-1716, unde se lăsa dus de patosul ideilor, de implicarea profundă în tematica abordată, cercetătorii moderni au găsit, desigur, anacoluturi și întorsături nefirești de frază, dar în aceste dedicații, prefețe, și postfețe – din 1693-1715, unde se impunea o formulare mai standardizată, nu există nici măcar asemenea scăderi. Inversiunile topice ceva mai greoaie, folosirea unui anumit regim cazual în relațiile nominalelor cu grupul verbal sunt semnalate peste tot în epocă, chiar atunci când este vorba despre autori români cu performanțe beletristice recunoscute, precum Dosoftei, Dimitrie Cantemir, Neculai Milescu Spătarul, cronicarii munteni și cronicarii moldoveni.

SIGLE[27]

EGR = Postfața *Evangheliei greco-române*, București, 1693.
PR = Dedicația *Psaltirei românești*, București, 1694.
CM = Dedicația cărții lui Ioan Cariofil, *Manual despre câteva nedumeriri...*, Snagov, 1697.
GS = Precuvântare la Meltie Smotrițki, *Gramatica slavonească*, Snagov, 1697.
CE = Dedicația cărții lui Sevastos Chimenitul, *Eortologhion*, Snagov, 1701.
NT = Dedicația versiunii românești a *Noului Testament*, București, 1703.
PVP = Prefața la Plutarh, *Viețile paralele*, București, 1704.
C = Dedicația *Ceaslovului* tradus de Antim, Târgoviște, 1715.
EG = Dedicația manuscrisă pe *Evanghelia* georgiană, Tiflis, 1709.

Bibliografie

1. Surse

IVIREANUL, Antim, 1972, *Opere*. Ediție critică, studiu introductiv și glosar de Gabriel Ștrempel, București: Editura Minerva.
IVIREANUL, Antim, 1983, *Didahii*, Antologie de Mihai Dascal. Postfață și bibliografie de Florin Faifer, București: Editura Minerva.
SFÂNTUL ANTIM IVIREANUL, 2016, *Scrisori*. Ediție îngrijită de Mihail Stanciu și Gabriel Ștrempel. Ediția a 2-a revizuită, București: Editura Basilica.

[27] Toate textele analizate se găsesc în Antim Ivireanul, *Opere*. Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel. București: Editura Minerva, 1972, pp. 395-412.

2. Referințe

BARBU, N.I., PIATKOWSKI, Adelina (coord.), 1978, *Scriitori greci și latini*, București: Editura Științifică și Enciclopedică.

BĂDĂRĂU, Dan; Caproșu, Ioan, 2007, *Iașii vechilor zidiri*, Iași: Casa Editorială Demiurg.

BIANU, Ioan; Hodoș, Nerva; Simonescu, Dan, 1898-1944 *Bibliografia românească veche.1508-1840*, Vol. I-IV, București: Socec & Co.

BIANU Ioan; Caracaș, R.; Nicolăiasa, G., 1907-1931, Vol. I-III, București/ Craiova: Scrisul Românesc. Gabriel Strempel (coord.), 1967, *Catalogul manuscriselor românești*. Vol. IV, București: Editura Academiei. Cf. și Gabriel Strempel (coord.), 1978-1992, *Catalogul manuscriselor românești*. Vol. I-IV, București: Editura Științifică și Enciclopedică.

CAMARĂ, Iosif, 2021, „*Evanghelia* din 1697 şi legătura ei cu şcoala de slavonie din Țara Românească", în: *Dacoromania*, serie nouă, XXVI, nr. 2, Cluj-Napoca, p. 121–134.

CAPROȘU, Ioan, 2000, *Documente referitoare la istoria oraşului Iaşi, Volumul II. Acte interne (1661-1690)*, Iași: Editura Dosoftei, p. 580, Documentul 658.

CHIRILĂ, Adina, 2011, „Antim Ivireanul, *Predoslovia Psaltirii slavone (București, 1694)*", in: Oana Chelaru-Murăruș, Maria Cvasnîi Cătănescu, Claudia Ene, Camelia Uşurelu, Rodica Zafiu (editori), *Text și discurs. Omagiu Mihaelei Mancaș*, București, Editura Universității din București, pp. 125-140.

CHIRILĂ, Adina, 2013, *Limba scrierilor lui Antim Ivireanul. Partea I. Fonetica. Morfologia*, Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza".

CHIVU, Gheorghe, 2012, „Scrisul religios, componentă definitorie a culturii vechi româneşti", in: *Dacoromania*, serie nouă, XVII, nr. 1, p. 54–67.

DENSUSIANU, Ovid, 1961, *Istoria limbii române. Vol. II. Secolul al XVI-lea*. Ediție îngrijită de Prof. univ. J. Bick, București: Editura Științifică.

DJINDJIHASVILI, Fanny, 1982, *Antim Ivireanul, cărturar umanist*, Iași: Editura Junimea.

F[AIFER], Florin, 1979, „Antim Ivireanul (c.1660-1716)", în: *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București: Editura Academiei R.S.R., s.v.

NEGRICI, Eugen, 1971, *Antim, logos și personalitate*, București: Editura Minerva.

PEŠEK, Ondřej, 2016, „La culture de la langue selon Vilém Mathesius – principes et conséquences d'une approche structurelle et fonctionnelle globale", în: *La Linguistique*, 1, 52, 2016, pp. 5-20.

PICOT, Émile, 1886, „Notice biographique et bibliographique sur l'imprimeur Anthime d'Ivir, métropolitain de Valachie", in: *Nouveaux mélanges orientaux*, pp. 513-560.

ROSETTI, Al.; CAZACU, B.; ONU, Liviu, 1971, *Istoria limbii române literare. Vol. I. De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*. Ediția a doua, revizuită și adăugită, București: Editura Minerva.

ROSETTI, Al., 1978, *Istoria limbii române. I. De la origini până în secolul al XVII-lea*, București: Editura Științifică și Enciclopedică.

RUSSO, D., 1939, *Studii istorice greco-române*, vol. I-III. Publicate supt îngrijirea lui Constantin C. Giurescu, de Ariadna Camariano și Nestor Camariano, București: Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II".

STANCIU, Mihail, 2016, „Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul, Mitropolitul Țării Românești (1708-1716). Viața și activitatea sa pastoral-misionară", în: Sf. Antim Ivireanul, 2016, cf. *supra*, ***Surse***.

ȘERBĂNESCU, N., 1956, „Antim Ivireanul tipograf", în: *Biserica Ortodoxă Română*, LXXIV, nr. 8-9, pp. 690-766.

ȘTREMPEL, Gabriel, 1997, *Antim Ivireanul*, București: Editura Academiei Române.

ȚĂRILE ROMÂNE ÎN CRONICILE OTOMANE DIN SECOLUL AL XV-LEA. SUBIECTIVITATE ȘI MODALITATE

Ana-Maria POPA
Universitatea Ovidius din Constanța, România

Abstract: *In this article, my aim is to analyze the speech of the Ottoman chroniclers from the 15th century, in the passages dealing with the historical Romanian regions. The analyzed corpus can be found in the pages of the first volume of 'The Turkish Chronicles regarding the Romanian Countries', signed by Mihai Guboglu and Mustafa Mehmet. As working method, I used contextual analysis and I followed the marks of the authors' subjectivity, such as the first grammatical person of the verbal forms, the structures in the vocative case and the qualifying adjectives, the common and proper nouns, by which is reflected the involved attitude af the chroniclers towars the related events, but also cultural stereotypes regarding the population of Romanian Countries*.

Keywords: *subiectivitate, modalitate, afectivitate, insultă, depreciativ.*

În acest articol, am urmărit o analiză a discursului cronicarilor otomani din secolul al XV-lea, în pasajele care tratau Țările Române. Corpusul analizat constă în fragmente traduse din cadrul volumului I al lucrării *Cronici turceşti privind Ţările Române*, întocmite de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmet.

Deoarece textele originale sunt în persană și limba turcă veche, analiza s-a efectuat pe varianta tradusă a celor doi autori și observațiile vor privi maniera de transpunere a ideilor din limba sursă în limba țintă, româna.

Am avut în vedere textele primilor zece autori[28]: Halil Ibn-I Ismail Ibn-I șeih Bedreddin Mahmud Ibn-i Simavi (I), Șükrüllah Bin Șehabeddin Ahmed (II), Enveri (III), Orudj bin Adil (IV), Tursun-bei (V), Mehmed Neșri (VII), Menakib-i sultan Bayezid-han Ibn-i Muhammed-han (VIII), Suzi Celebi (IX), Idris Bitlisi (X), precum și cronicile otomane anonime *Tevarih-i al-i osman* (*Istoria dinastiei osmane*) (XI).

Obiective urmărite au fost selectarea și analiza indicilor lingvistici de subiectivitate și modalitate din textele supuse analizei. În prima parte a lucrării, am

[28] Din economie de spațiu, trimiterea la operele acestora, selectate din paginile lucrării *Cronici turcești privind Țările Române*, întocmite de Mihail Guboglu și Mustafa Ali Memet, se va face prin utilizarea cifrelor romane.

urmărit o prezentare a istoriografiei otomane, iar în cea de a doua, am realizat o analiză de text ce a urmărit subiectivitatea și modalitatea. Ca metode de lucru am utilizat analiza contextuală și am extras mărcile subiectivității autorilor, precum persoana întâi gramaticală a formelor verbale, interjecții, structuri în vocativ și adjective calificative, substantive comune și proprii, prin intermediul cărora se reflectă atitudinea implicată a cronicarilor față de evenimentele relatate, dar și stereotipuri culturale referitoare la populația din Țările Române.

1. Istoriografia otomană

Privită în ansamblu, istoriografia otomană se ocupă mai mult de evenimente politico-militare, dar nu lipsesc nici informații asupra societății și vieții politice otomane. Din acest punct de vedere, se poate spune că aproape toți cronicarii turci, prin însăși poziția lor socială, unii din ei fiind sfetnicii sultanilor sau cronicari desemnați oficial să consemneze faptele istorice, sunt apărătorii ideologiei feudale, străduindu-se să contribuie prin operele lor la justificarea permanentizării rânduielilor sociale în care au trăit și au scris. De aceea, pentru mulți dintre ei istoria se rezumă la povestirea faptelor clasei dominante și mai ales a păturii militare, în frunte cu sultanul, pe care îl idealizează și căruia îi atribuie calități deosebite. Spiritul religios al cronicarilor otomani a făcut ca operele lor să fie presărate cu multe elemente religioase, mai ales în cazul cronicarilor din secolele XV-XVI, aceștia atribuind de obicei voinței divine și arbitrariului sultanilor desfășurarea faptelor istorice.

Structura operelor istorice ale cronicarilor otomani, înșirarea evenimentelor în ordinea lor cronologică și fără să se insiste asupra cauzalității interne a faptelor generale, fac ca autorii acestor cronici să nu depășească, în general, limitele gândirii medievale, iar operele lor să rămână la nivelul izvoarelor istorice narative cunoscute sub forma de *anale* sau *cronici*.

Modul de expunere a evenimentelor se află în strânsă legătură cu etapa istorică în care au fost scrise. În perioada de creștere, cronicarii consemnau faptele eroice ale predecesorilor, prin reflectarea nașterii și dezvoltării Imperiului otoman. Cronicile primelor secole preamăreau faptele sultanilor și ale marilor dregători. Începând cu secolul al XVII-lea, insitituția istoriografilor oficiali capătă caracter permanent, numită *vak'a nuvis*, care se practica din secolul al XVI-lea, o dată cu Idris Bitlisi, considerat primul analist oficial al Imperiului otoman.

În istoriografia otomană se reflectă și concepția cronicarilor asupra altor popoare. Creștinii sunt denumiți *kiafir* (pl. *küffar*), adică „ghiauri" sau „necredincioși", iar popoarele islamice care nu recunosc doctrina religioasă tradițională (numită *sunna*) sunt considerați eretici.

Textele primilor cronicari, din secolul al XV-lea, mai ales când este vorba de descrierea unor fapte din trecut, prezintă oarecare asemănare, explicabilă prin faptul că mulți dintre ei au fost contemporani, iar, pe de altă parte, printr-un probabil izvor comun folosit de mai mulți cronicari. În tratarea evenimentelor

contemporane, cronicarii folosesc informațiile orale, culese cu multă grijă, și chiar amintiri personale.

Limba cronicilor otomane, cele vechi, Enveri, Orudj, Asîk-pașa-zade, Neșri, Cronicile anonime etc., sunt scrise, cu rare excepții, într-o „turcească simplă, neevoluată, fără o înrâurire puternică a limbilor arabă și persană" (Guboglu, Mehmet, 1966 16). Cu toate acestea, încă din această perioadă se constată și cronici scrise într-o limbă turcească cu pronunțată influență arabo-persană (Tursun-bei) și chiar în limba persană, cum au fost Ahmed Șükrüllah sau Idris Bitlisi.

Extrasele care fac trimitere la Țările române învederează cu multă claritate lupta aprigă dusă secole de-a rândul de poporul român, singur sau în colaborare cu alte popoare europene, la început pentru stăvilirea expansiunii turcești în Peninsula Balcanică, iar apoi de sub dominația statului feudal otoman. Figurile de domnitori, ca Mircea cel Bătrân, Ioan de Hunedoara, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și alții se evidențiază în aceste izvoare, deși scrise de pe o poziție adversă. Din informațiile cronicarilor turci pot fi urmărite campaniile militare ale feudalilor otomani în nordul Dunării, ca și rezistența poporului român care a înfrânt deseori oștile numeroase și bine înarmate ale sultanilor, fapte consemnate de o serie de cronicari otomani.

Unele cronici descriu aceleași evenimente în cadrul cărora se desprind elemente diferite, ce ajută la o mai bună înțelegere a faptelor istorice.

1.1. Halil Ib-I Ismail Ibn-I șeih Bedreddin Mahmud Ibn-i Simavi[29] (Simavna-Kadîsîoglu)

Halil s-a născut la începutul secolului al XV-lea și a ocupat pozițiile de hafîz[30] și imam[31] al oștii sultanului Murad al II-lea). Autorul participă la cele mai multe dintre evenimentele relatate și, din acest motiv, textul conține elemente ale subiectivității: „eu[32], de asemenea, am pornit cu acest gând/ Au fost cu noi și mulți alții, bătrîni și tineri" „Deoarece hafîz halil este lăudătorul și povestitorul său" (Guboglu, Mehmet, 1966 112).

Opera *Menakibname* are caracter autobiografic, dar cuprinde și un capitol consacrat primelor cuceriri turcești în Peninsula Balcanică, sub conducerea lui Suleiman Șah, fiul lui Orhan (1326-1359). Textul este rimat și a fost apreciat ca valoros sub raport lingvistic-literar.

O figură marcantă din opera lui Halil este șeihul Bedreddin Mahmud, personalitate din istoria culturală și politică a Imperiului Otoman de la sfârșitul secolului al XIV-lea și primul veac al veacului al XV-lea. Din discursul șeihului Bedreddin și Isfendiar, principe de Kastamonu, redăm o trimitere depreciativă la adresa domnitorului român: „**necredinciosul** Mircea" (Guboglu, Mehmet, 1966 81), iar din povestirea luptei sultanului Murad cu Ioan de Hunedoara[33] în bătălia de

[29] traducerea autorilor s-a bazat pe ediția Franz Babinger, Leipzig, 1943.
[30] „cel ce cunoaște pe dinafară Coranul"; păzitor în numele lui Allah.
[31] preot în ierarhia ecleziastică musulmană.
[32] autorul cronicii, Halil.
[33] mai 1448-august 1456.

la Kosovo din 1448, aceeași tonalitate: „Iangu cel afurisit" (Guboglu, Mehmet, 1966 110) cu afurisitul de ungur (112).

Cronica include câteva structuri în vocativ care trimit la receptorul operei: „ei, bunicule," (Guboglu, Mehmet, 1966 93), „Ei, fiule de șah, să ne întoarcem iarăși la ale noastre" (Guboglu, Mehmet, 1966 113) „Ei, suflete bun, necredinciosul a fost înfrânt" (Guboglu, Mehmet, 1966 114), „Ei, tinere!" (Guboglu, Mehmet, 1966 117).

1.2. Şükrüllah Bin Şehaneddin Ahmed

Șükrüllah este unul dintre primii cronicari otomani care a scris o istorie universală. Opera sa, *Behdjet-üt-Tevarih*, începută în 1456- 1458/1459, s-a bazat pe aproximativ zece izvoare. Autorii traducerii în limba română au realizat traducerea după extrasele traduse în limba turcă efectuată de Mustafa Farisi și editată de Atsîz la Istanbul, din 1939 și, pentru confruntare, ediția lui Th. Seif. Referința la adresa dușmanilor români se realizează depreciativ, cu o imprecație: „ghiaurii cei fără de minte, Allah să-i nenorocească" (Guboglu, Mehmet, 1966 32).

1.3. Enveri

Autor al unei cronici otomane rimate, *Düturname (Cartea vizirului)*, închinată marelui vizir Mahmud-pașa[34], Enveri a fost contemporan sultanilor Murad al II-lea și Mehmed al II-lea. Cronicarul relatează evenimente contemporane autorului și aduce clarificări asupra unor perioade întunecate din veacurile anterioare. Opera sa însumează 3730 de versuri bazate pe izvoare arabe, persane și turcești anterioare și contemporane autorului, dintre care unele sunt nedescoperite, și are trei părți alcătuite din câte 22 de capitole. Partea a III-a cuprinde istoria turcilor osmanlâi, povestind evenimentele până la expediția din 1462 a lui Mehmed al II-lea împotriva Țării Românești și luptele lui Muhmud-pașa cu ungurii între 1463 și 1465.

Enveri este autorul altei lucrări istorice, intitulate *Teferrudjname*, *Cronica expedițiilor*, pe care a dedicat-o sultanului Mehmed al II-lea, în care tratează pe larg expediția împotriva Țării Românești în 1462, după cum reiese dintr-un fragment din cronica *Düsturname*: „Dacă vrei să afli despre această bătălie de la un capăt la altul,/Găsește *Teferrudjname* și privește acolo", vorbind despre campania împotriva acestui sultan împotriva lui Vlad Țepeș.

Extrasele sunt traduse de autori după cronica editată de Mükrimin Halil (Istanbul, 1928, 121 p). Prăzile otomanilor de pe teritoriile Țării Românești sunt descrise în termenii abundenței: „băieți destoinici și multe fete frumoase/I-au luat și i-au adus cu ei", „fără număr și peste măsură erau prizonierii și vitele luate/căci țara aceasta am prădat-o timp de treizeci de zile" (Guboglu, Mehmet, 1966 43).

1.4. Orudj bin Adil

Orudj este autor al cronicii *Tevarih-i al-i Osman* (*Cronicile dinastiei otomane*), care tratează istoria osmanlâilor de la mijlocul secolului al XIII-lea, până

[34] pe vremea sultanului Mehmed al II-lea, între iulie 1453 și august 1467.

în 1467, anul expediției sultanului Mehmed al II-lea, în manuscrisul păstrat la Oxford, iar în manuscrisul din Cambridge, până în 1494, când a avut loc o expediție împotriva Ungariei, într-o limbă simplă, o turcească neevoluată.

Opera[35] conține știri cu privire la domniile sultanilor Murad al II-lea, Mehmed al II-lea și Baiazid al II-lea.

1.5. Tursun-bei, contemporan al sultanilor Mehmed al II-lea (1451-1481) și Baiazid al II-lea (1481-1512), a asistat la asediul și cucerirea Constantinopolelui în 1453 și a participat la o serie de lupte duse de sultanul Mehmed al II-lea în Rumelia. În timpul expediției împotriva Trapezuntului (1461) și a Țării Românești (1462), Tursun-bei este secretar de divan și autor al cronicii otomane *Tarih-i Ebu-l Feth-i Sultan Mehmet-han* (*Istoria sultanului Mehmed-han, părintele cuceritor*). Cronica a fost editată de Mehmed Arif-bei, iar pasajele referitoare la Ungaria și Transilvania au fost traduse de J. Thury, 1893, Budapesta.

Sultanul Mehmed al II-lea (Guboglu, Mehmet, 1966 67) este numit în cronica sa „steaua cea mândră", „cel victorios" (sultanul) (Guboglu, Mehmet, 1966 69), care conduce „această mare expediție sfântă" aflată sub protecție divină: „dar, potrivit versetului din Coran: <<preaînaltul Allah îi ajută pe credincioși>>" (Guboglu, Mehmet, 1966 69).

Lui Ioan de Hunedoara i se realizează un portret defavorabil: „Iancu ocrotitorul ghiaurilor"/„afurisitul crai unguresc" (Guboglu, Mehmet, 1966 67), asemenea lui Vlad Țepeș: „voievodul Kazîklî, conducător nesupus al ghiaurilor din Țara Românească"/„acel tiran sîngeros și ghiaur fără îndurare"/„Acel călăreț nedemn, adică acel nenorocit și îngâmfat"/„acest nedemn (Guboglu, Mehmet, 1966 67). Faima sultanului generează sentimentul de frică în sufletele inamicilor: „spaima a cuprins inimile acelor nedemni (*Kelb*)"(Guboglu, Mehmet, 1966 70).

Prizonierii din Țările Române au un aspect terifiant: „ghiaurii cei cu înfățișare de balauri și răi ca Ahriman" (Ahriman= zeul răului în mitologia persană. În momentul când prizonierii sunt uciși, pentru ei este o binecuvântare, o formă de catharsis: „sărbătoare fericită"/„această binefacere".

Confruntarea celor două armate este ilustrată într-o serie de opoziții. „Oștii celei biruitoare și nesfârșite" a turcilor i se opune „oastea josnică a ghiaurilor". Măcelul este prezentat ca un act justițiar, asociat cu imaginea lalelei care înflorește: „S-a vărsat atîta sînge de dușman, încît cerul cel negru s-a înroșit ca o lalea,/ Iar strălucirea săbiilor în noaptea întunecoasă făcea să pară că și-a deschis petalele." (Guboglu, Mehmet, 1966 71) Oastea lui Vlad Țepeș este neînsemnată în fața sultanului, „nenorociții de ghiauri", „sufletele lor infame și-au luat zborul spre valea iadului", iar domnitorul român pălește în fața măreției imperiale: „acel nenorocit cu aripile distruse și inima străpunsă de săgețile și hangerele vitejilor"/„Vers: El singur a venit și tot el s-a grăbit să fugă."

Despre alianțele politice ale lui Vlad Țepeș se exprimă în termenii metaforei: „fugind din ghiarele leului, a ales ghiarele unei păsări de pradă"; leul este sultanul, iar pasărea de pradă, regele Ungariei. Toți conducătorii creștini sunt denumiți cu

[35] Traducerea este realizată după manuscrisele publicate de F. Babibger, 1925, Hanovra

genericul ghiaur, la fel și regele Ungariei: „afurisitul de ghiaur” (Guboglu, Mehmet, 1966 72).

Ștefan cel Mare este prezentat ca exponent al tuturor defectelor catracterologice: „domnul Moldovei, cu toate că era tributar Porții, fiind înrudit cu ghiaurii din Kaffa, a făcut multe răutăți, arătând dușmănie”(Guboglu, Mehmet, 1966 73)/„acel afurisit și nenorocit”/ „ghiaur nedemn”/„afurisitul de ghiaur”/ „capul răscoalei din Moldova”/„nedemnul cel răufăcător”/„acea capetenie a diavolilor din Moldova”. Defectele sale aduc nenorocirea compatrioților, „răufăcătorii ghiauri”, cât și locurilor, „nenorocita sa capitală”.

Ceea ce iau la plecarea din Țările Române stă sub semnul abundenței: „gaziul padișah cel glorios” i-a iertat, „ștergând vina lor”, „au fost așezați în șiruri numeroși robi cu înfățișare de îngeri, precum și sclave frumoase”/„fericitul padișah a dat beilor și ostașilor săi robi și sclave în număr atât de mare, încât nu se puteau socoti”. (Guboglu, Mehmet, 1966 77)/„au fost luate ca pradă atâtea turme de oi și atîția oameni, încît numărul lor nu poate fi socotit” /„prăzi îmbelșugate”/„bunuri și prăzi și mai ales captivi destoinici, băieți și fete, umpleau oastea imperială” (Guboglu, Mehmet, 1966 71).

1.6. Așîk-pașa-zade

Derviș Ahmed, nepotul lui Așîk-pașa, cunoscut și sub numele de Așîk-pașa-zade, a participat la campania lui Murad al II-lea împotriva Ungariei (1437) și împotriva lui Ioan de Hunedoara în 1448 la Kosovo. Cronica atribuită lui *Menakib*/ *Tevarih-i Al-i Osman* se presupune că nu-i aparține în întregime.

Iancu de Hunedoara este privit ca sursă a tuturor relelor: „acel martaloz căruia i se spune Iancu” (Guboglu, Mehmet, 1966 88), Iancu: „necredinciosul”/„izvorul răutăților este Iancu”/„blestematul de Iancu”/ (Guboglu, Mehmet, 1966 92), „haraminii unguri” (aramin-hoț de codru, tâlhar, haiduc).

Vlad Țepeș ocupă un loc central în cadrul evocării și este numit: „acest necredincios”/ „acest blestemat fiu de bastard”/„acest necurat și murdar și afurisit de neastâmpărat (azîklu), acest nenorocit și murdar Dracul-oglu” (Guboglu, Mehmet, 1966 93)/„acest blestemat de necredincios”/„afurisitului de Țepeș (*Kazîklu*)”/ „Dracula [...] a făcut multe blestemății”/ „Vlad Dracul [...] cu cei doi fii” (Vlad și Radu).

În același registru este prezentat și Ștefan cel Mare: „acel afurisit”/„acel necredincios blestemat”/„acel necredincios”/„necredinciosul”/„țara acelui necredincios afurisit” (Guboglu, Mehmet, 1966 101), dar și moldovenii: „necredincioși fățarnici” (Guboglu, Mehmet, 1966 103). Referințele cu privire la numărul bogățiilor luate din Țările Române stau sub semnul exagerării: „acîngii s-au întors cu o pradă bogată”/„Și acolo pe unde au trecut gazii, n-au lăsat bucurie și bunăstare, ci au dărîmat și au incendiat tot ce au găsit, iar avuțiile și vitele le-au jefuit. Timp de vreo două luni, gaziii, împreună cu sultanul Mehmeed, au cutreierat vilaietul Moldovei și au luat prăzi minunate. Ei au luat herghelii întregi de cai și turme de oi era mai bun”/„Padișahul a dăruit oștirii sale mulți robi. De asemenea

mulți au fost surghiuniți la Istanbul, iar un număr a fost trimis la Eski-Biga[36], din Anatolia, spre a face să înflorească acele provincii le lîngă Eski-Biga" (p. 99)-după cucerirea Akkermanului de către Baiazid al II-lea Veli (1481-1512)/„[gazii]ei au atacat din toate părțile și au luat multe prăzi. Gazii au făcut rost de bunătăți și de de lucruri fără de sfîrșit, de aur și argint, precum și de diferite feluri de stofe prețioase." (Guboglu, Mehmet, 1966 102)/„gazii [...]au atacat împrejurimile. Au luat din toate părțile prăzi foarte bogate, a căror prețuire numai Allah o poate ști. Gazii au pus mîna pe nenumărate lucruri frumoase și plăcute din aur și argint".

1.7. Mehmed Neșri

Martor ocular al evenimentelor din vremea sultanilor: Murad al II-lea (1421-1451), Mehmed al II-lea (1451-1481), Baiazid al II-lea (1481-1512) și Selim I (1512-1520), Mehmed Neșri se presupune că făcea parte din tagma cărturarilor și a ocupat multă vreme funcția de dascăl (*müderris*) de Brusa. Istoria universală *Djihannuma*, este compusă din șase părți (*Kîsm*) într-o limbă turcească simplă, pe înțelesul cărturarilor de rând. S-a păstrat doar ultima în care se tratează istoria osmanilor și care este cunoscută în general sub denumirea de: *Tarih-i al-i Osman* (*Istoria dinastiei otomane*). Prima variantă a fost dedicată sultanului Baiazid al II-lea.

1.8. Menakib-i sultan Bayezid-han Ibn-i Muhammed-han.

Această cronică anonimă tratează domnia lui Baiazid al II-lea de la naștere 1447 până în 1500. Fragmentul privind cucerirea cetăților Chilia și Akkerman și faptele lui Ștefan cel Mare privind expediția polonă conține o exagerare cu privire la numărul prăzilor: „acești tătari, în răstimp de trei sau patru ani cît au petrecut aici, în această țară, au pustiit-o și au jefuit-o în așa măsură, încît a devenit aproape de nelocuit" (Guboglu, Mehmet, 1966 137), „Ostașii luară o pradă așa de mare, încît se îmbogățiră cu toții" (p. 139)

Opera conține o prezentare pozitivă a lui Ștefan cel Mare, ca un bun luptător: „Istefan-Bei"/ „Istefan-bei din Moldova, om foarte dibaci și mare meșter în lupte".

1.9. Suzi Celebi

Suzi Celebi este autor al cronicii rimate (15 000 de versuri) *Gazavat-nâme-i Mihaloglu Ali bey* (Cronica campaniilor lui Mihaloglu Ali-bei, comandant ereditar al trupelor de acângii sub Mehmed al II-lea Cuceritorul și sub Baiazid al II-lea), pe numele adevărat Mehmed bin Abdullah ibn Muhmud.Cronica are mai mult o valoare literară decât istorică; un monument de limbă otomană altoită pe un fond istoric: „un narator credincios care povestește totdeauna așa cum se petrec lucrurile/Și care este scribul liber al stăpînului de liva[37]/Și care mai înainte a descris în versuri unele expediții sfinte".

[36] Biga Veche, oraș în Anatolia apuseană, la 20 km de Marea Marmara.
[37] Steag, drapel, provincie.

1.10. Idris Bitlisi

Unul dintre marii istoriografi otomani; istoriograf oficial al sultanului Baiazid al II-lea, autor al operei în limba persană *Heșt Behișt* (*Cele opt paradisuri*). Scopul declarat al operei sale este de a aduce laude faptelor sultanilor de până la Baiazid al II-lea.

1.11. Cronicile otomane anonime *Tevarih-i al-i osman* (*Istoria dinastiei osmane*)

Cronicile otomane anonime se presupune că au fost scrise pe la sfârșitul secolului al XV-lea și conțin relatări despre Iancu de Hunedoara: „Iancu cel blestemat", „Iancu afurisitul" (Guboglu, Mehmet, 1966 183)/„ghiaurul Iancu blestematul", „diavolul acela răufăcător și plin de viclenii, care era capul răutăților și al uneltirilor și căpetenia ghiaurilor răi din fire" (Guboglu, Mehmet, 1966 196)/„nenorocitul Iancu, craiul cel răufăcător al ungurilor" și despre Vlad Țepeș: „era vestit printre cei de o seamă cu el și în privința meșteșugului de a conduce oști" (Guboglu, Mehmet, 1966 199)/„era unic și în serdărie, un al doilea ca el nefiind în țara ghiaurilor"(p.199)/„scrisoarea plină de uneltire a acelui nenorocit" (Guboglu, Mehmet, 1966 201)/„afurisitul acela"/„voievodul Țepeș (Kazîklu), care era căpetenia răzvrătiților și conducătorul răsculaților și al dușmanilor" (Guboglu, Mehmet, 1966 203), „nenorocitul de stăpîn al Țării Românești, care în gura musulmanilor și ghiaurilor șezători sau în trecere devenise cunoscut sub numele de voievodul Țepeș, avînd obiceiul de a trage în țeapă pe cei care îi osîndea la moarte pe vremea sa, fusese de aceea poreclit Kazîklu (Țepeș)" (Guboglu, Mehmet, 1966 198).

În cartea a VII-a citează alți cronicari pe care i-a consultat: „eu[38] mă aflam lîngă Ishakbeioglu Isa-bei" (p. 196)/ „eu, la rîndul meu, m-am întors cu el" (Guboglu, Mehmet, 1966 169).

2. Modalitatea

2.1. Modalitatea apreciativă este „un tip de modalitate constând în evaluarea pozitivă sau negativă a acțiunilor și a calităților enunțate" (DTG *s.v. modalitate*); aprecierea poate fi exprimată aparent impersonal (*e sănătos să ..., e util să ...*) sau cu marcarea expresă a persoanei vorbitorului (*consider util să ..., mă supără că ...*). Un termen sinonim este modalitate evaluativă.

În apreciere intervin standardele curente într-o anumită perioadă, dar și punctul de vedere al vorbitorului, starea lui emoțională, o multitudine de factori care ridică un grad mare de subiectivitate. Aprecierea interferează cu modalizarea deontică: o evaluare din registrul negativ (*e rău să, e urât să, e nesănătos să, e rușinos să*) poartă și presupoziția deontică „nerecomandabil", iar o evaluare din registrul pozitiv (*e frumos să, e sănătos să, e demn să*), pe aceea a recomandării.

În lingvistica funcțională, s-au dezvoltat modele descriptive care consideră *aprecierea* sau *evaluarea* un sistem lingvistic mai larg decât modalitatea, deoarece

[38] Povestitorul de la care cronicarul și-a cules informația.

acționează prin intermediul tuturor adjectivelor (*simpatic, ciudat, aberant*), al adverbelor (*prostește*), al substantivelor (*crimă, eroare*), al verbelor (*a reuși, a greși*) și chiar al sufixelor care presupun o evaluare pozitivă sau negativă.
În clasa modalizatorilor apreciativi intră verbe și construcții care, legate de o propoziție sau de un predicat adjectival sau adverbial, introduc aprecierea vorbitorului, lexicalizând modalitățile apreciative.
Din punct de vedere gramatical, modalizatorul apreciativ (sau *evaluativ*) îmbracă forme diferite, după cum se atașează unor predicate verbale și adverbiale.

Pentru predicatele verbale, modalizatorul apreciativ se lexicalizează ca:

- verb copulativ + adverb, grup legat de propoziția modalizată prin conjuncție subordonatoare (ex. *e sănătos/util să...*);
- adverbe și locuțiuni adverbiale propoziționale, legate de propoziția modalizată conjuncțional sau introduse parantetic (*important să..., din păcate, din fericire*);
- verbe inerent subiective (*a plăcea, a dezgusta, a surprinde*), legate conjuncțional (*mă surprinde că...*).

Pentru predicatele adjectivale, modalizatorul apreciativ se lexicalizează prin adverbe și locuțiuni adverbiale (*ex. lucrare **supărător de** superficială; lucrare, **din păcate**, superficială*).

Afectivitatea reprezintă o manifestare a emoțiilor în comunicare, complementară unui conținut pur cognitiv, rațional, referențial. Depinde de caracteristicile sociolingvistive ale situației de comunicare, fiind mai puternic manifestată în oralitate și în registrele nonstandard și se manifestă în mare măsură prin mijloace paralingvistice și prozodice, dar este marcată și la nivelul lexico-semantic al limbajului (prin componenta evaluativă și conotativă a sensurilor lexicale) și prin construcții gramaticale specializate.

Afectivitatea este o caracteristică a actelor de vorbire de tip expresiv: complimente, insulte, urări, imprecații etc. Acestea utilizează construcții idiomatice tipice; de exemplu, insulta recurge în mai multe limbi romanice la un tipar specific **(Det) N1 de N2**: fr. *ce fripon de valet* („pungașul de valet"), rom. *prostul de Vasile.*

Urările și imprecațiile, prin verbe la imperativ, conjunctiv și optativ, sugerează manifestări ale afectivității, : *fir-ar!*, *ducă-se să se ducă!*, *De-ar veni mai repede!.*

Sub aspect morfologic, în limba română, dativul etic prezintă un grad ridicat de implicare afectivă: uite că *mi ți*-l găsește!

Valoare afectivă au fenomenele ce țin de ordinea cuvintelor: de exemplu, antepunerea adjectivelor calificative cu adjectivul prototipic postpus (*o mare surpriză* vs *o surpriză mare*) și de repetiția cu valoare de insistență.

Enunțurile exclamative transmit o informație afectivă prin intonație specifică, precum și prin construcții specializate: o anumită ordine a cuvintelor, cu topicalizarea formelor: ce, cum, cât (de) și/sau a unor constituenți cu sens scalar și evaluativ (*Ce bine cântă!, Urât s-a purtat!).*

2.2. Subiectivitatea, în sens larg, se referă la prezența, marcată prin indici speciali, a locultorului în enunț. É. Benveniste numește toți acei indici „indicatori

de subiectivitate". În sens restrâns, se referă numai la acei indici care introduc în enunț sentimentele și atitudinea subiectului vorbitor cu privire la conținutul enunțului.

În această accepție, se disting tipuri de subiectivitate precum:

(i) *afectivitatea*, ca manifestarea în enunț a sentimentelor locutorului;

(ii) *modalitatea*, ca manifestare în enunț a atitudinii, a evaluării, a aprecierii locutorului.

În textul cronicilor otomane analizate, ca mărci ale subiectivității am remarcat interjecția *ei* urmată de grupuri nominale în cazul vocativ: „ei, bunicule" (I) , „Ei, fiule de șah, să ne întoarcem iarăși la ale noastre"(I), „Ei, suflete bun, necredinciosul a fost înfrânt" (I), „Ei, tinere" (I). Cronicarul se definește în termenii supunerii totale față de sultanul ale cărui fapte le preamărește în creația sa: „Deoarece hafîz Halil este lăudătorul și povestitorul său."(I)

Verbe și forme pronominale la persoana I singular marchează subiectivitatea ca afectivitate: „eu, de asemenea, **am pornit** cu acest gând/Au fost **cu noi** și mulți alții, bătrîni și tineri"(I) (eu=autorul cronicii, Halil), „Hei, fericitul **meu** sultan" (VII), Sultanul **meu** (VII), precum și la plural: „Ei, fiule de șah, **să ne întoarcem** iarăși la ale noastre"(I), „sultanul **nostru"** (VII).

2.3. Insulta este definită ca „act de vorbire de tip expresiv, de manifestare a agresivității verbale, constând în formularea unei calificări depreciative față de o persoană sau de un grup de persoane" (DTG *s.v. insulta*). Cronicile otomane conțin o serie de structuri în care adversarii de pe terenul de luptă sunt definiți în termeni depreciativi: „ghiaurii cei fără de minte, Allah să-i nenorocească" (II), „ghiaurii vicleni" (II).

Evaluarea negativă este dependentă, în primul rând de sensurile lexicale și de conotațiile cuvintelor (substantive și adjective) folosite în poziție predicativă sau ca apelative, de registrul stilistic selectat, precum și de contururile intonaționale specifice.

Trăsături relevante pentru insultă: de exemplu, în română, tendința ca unele epitete depreciative atribuite bărbaților să fie exprimate de substantive de genul feminin (*lepră*, *haimana*, *hahaleră*) sau masculine cu terminația specific feminină –ă (*găgăuță*, *nătăfleață*).

Construcții sintactice specifice insultei: în limbile romanice, există un tipar inversat, în care nominalul desemnând referentul apare ca modificator al unui nominal (cu sens calificativ) aflat în poziția de centru: rom. *prostul de portar, nebunul de Ion* etc.

În centrul atenției cronicarilor care prezintă evenimentele din secolul al XV-lea se identifică domnitori români (Mircea cel Bătrân, Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare), oastea dușmană și prăzile obținute în urma confruntărilor: „necredinciosul Mircea" (I), „Iangu cel afurisit"(I), Vlad Țepeș- „nedemn" (III), „Mircea necredinciosul" (IV), „Mircea ghiaurul"(IV), „Iancu privea [...]/Afurisitul acela zicea/Eu sunt principe creștin"(III).

Grupurile nominale în discuție reprezintă acte de vorbire de tip expresiv prin care se manifestă diferențele culturale privite prin ochii cronicarilor otomani. Cele

mai multe calificări sunt de ordin depreciativ. Evaluările negative sunt trasate de sensurile lexicale ale unor adjective utilizate în poziție predicativă sau în forma substantivizată, precum *afurisit*, *blestemat, murdar*, *nedemn*, *necredincios*, sau ale unor substantive ca *ghiaur*, *martoloz.*

GN (substantive+adjective) care presupun ideea de „evaluare" depreciativă identificate în textele analizate au un centru nume propriu de domnitor:

- **GN=nume propriu** + **adjectiv** calificativ cu sens depreciativ: „necredinciosul Mircea" (I), „Mircea necredinciosul", (IV) „Iangu cel afurisit"(I, IV), „Iancu-oglu cel murdar" (IV), „Vlad Țepeș nedemn" (III), „Iancu Oglu cel murdar" (IV), „afurisitul voievod Dracula-oglu Kazîklî"(IV), „Iancu cel blestemat" (XI), „Iancu afurisitul" (XI) .

Observăm structurile cu adjectiv antepus „necredinciosul Mircea" (I), postpus „Mircea necredinciosul"(IV) sau cu articolul cel: „Iancu Oglu cel murdar" (IV).

- **GN=adjectiv+ nume comun+ nume propriu**: „afurisitul voievod Dracula"(IV), , „afurisitul Iancu" (VII).

Construcțiile sunt în variație cu structura **GN= nume comun+ de+ nume propriu:** „afurisitul de Iancu" (IV), „blestematul de Iancu"(VI), „acest necurat și murdar și afurisit de neastâmpărat, acest nenorocit și murdar Dracul-oglu" (VI).

Singulară este referința la doi domnitori în același timp: **nume comun +de+nume propriu$_1$+ nume propriu$_2$**: „afurisiții de Țepeș și Țepeluș" (IV).

- **GN=nume propriu +apoziție** : „Iancu, afurisitul acela" (III), „beiul țării Românești, Vlad Dracul" (IV), „Iancu ocrotitorul ghiaurilor" (V), „voievodul Kazîklî, conducător nesupus al ghiaurilor din Țara Românească" (V), „Ștefan, capul răscoalei din Moldova" (V), „ghiaurul Iancu, martolozul credinței" (VII), „voievodul Țepeș, fiul lui Dracula" (VII).

Unele structuri care includ sens depreciativ au în centru verbul copulativ *a fi* și nume proprii de domnitori, ca în: „Kara Bogdan era un ghiaur foarte trufaș și nenorocit și țăran" (VII), „izvorul răutăților este Iancu de Huniade"(VII), „izvorul răutăților este Iancu" (VI).

Modalizare depreciativă întâlnim și în structuri care au în centru un nume comun:

a) când centrul de grup este un substantiv comun la singular care trimite la un domnitor - GN =**nume comun$_{sg.}$**:

a. fără determinant: „necredinciosul" (VI), „valahul" (VII);

b. **nume comun+adjectiv calificativ**: „ghiaur nedemn" (V);

c. ***acest/acel* + nume comun**: „acest nedemn" (V), „acel nenorocit" (V), „acel necredincios" (VI), „acest necredincios" (VI), „acel afurisit" (VI), „acel afurisit și nenorocit" (V);

d. ***acest/acel*+ nume comun** + **adjectiv**: „acel tiran sîngeros și ghiaur fără îndurare" (V), „acel călăreț nedemn, adică acel nenorocit și îngâmfat" (V), „afurisitul de ghiaur" (V), „nedemnul cel răufăcător" (V), „acea căpetenie a diavolilor din Moldova" (V), „acel necredincios blestemat" (VI), „acel ghiaur afurisit" (VII);

e. ***acest*** **+ adjectiv+ nume comun + de + nume comun**: „acest blestemat fiu de bastard" (VI- Vlad Ţepeş);

f. **nume comun+ *de* + nume comun**: „afurisitul de ghiaur" (V);

g. **acest+ nume comun + de + nume comun**: „acest blestemat de necredincios" (VI).

b) când centrul de grup este un substantiv comun la plural care desemnează oastea dușmană **- GN=nume comun$_{pl}$**:

a. fără determinant: „necredincioșii" (IV);

b. **nume comun + adjectiv**: „ghiaurii vicleni" (III), „oastea necredincioasă" (IV), „răufăcătorii ghiauri" (V), „necredincioși fățarnici" (VI), „șireții ghiauri" (VII);

c. **nume comun+ cei+ determinant:** „ghiaurii cei fără de minte"(II), „ghiaurii cei cu înfățișare de balauri și răi ca Ahriman" (V), , „ghiaurii cei rătăcitori" (XI),

d. **nume comun+ de+nume comun:** „nenorociții de ghiauri" (V);

e. **nume comun+adjectiv+nume comun în G:** „oastea josnică a ghiaurilor" (V)

În ceea ce privește modalitatea apreciativă, prin referință la domnitorii menționați, am identificat, din cele 11 texte analizate, o singură prezentare pozitivă, a lui Ștefan cel Mare, într-o structură apozitivă: „Istefan-Bei din Moldova, om foarte dibaci și mare meșter în lupte "(VIII).

Registrul apreciativ se identifică în trimiterile la prăzile de război sau în urma jafurilor de pe teritoriul Țărilor Române: „băieți destoinici și multe fete frumoase "(III), „prăzi îmbelșugate" (IV), „nenumărați robi" (IV), „prăzi bogate" (IV), „prăzi îmbelșugate" (V), „captivi destoinici, băieți și fete" (V), „numeroși robi cu înfățișare de îngeri, precum și scave frumoase"(V), „sclave în număr atat de mare" (V), „atâtea turme de oi și atâția oameni"(V), „pradă bogată"(VI), „prăzi minunate" (VI), „multe prăzi" (VI), „bunătăți și lucruri fără de sfârșit, de aur și argint"(VI), „plin de pradă" (VII), „multă pradă" (VII), „mult aur și argint" (VII), „o pradă așa de mare" (VIII), „nenumărate avuții" (X), „fără număr și peste măsură erau prizonierii și vitele luate" (III).

Concluzii

Imaginea Țărilor Române în cronicile otomane de secol XV se realizează prin concentrarea atenției pe trei piloni: domnitorii, armatele și prăzile de război. Primele două componente sunt descrise în termenii unei atitudini enunțiative depreciative, în vreme ce ultimul este trasat într-o manieră favorabilă, chiar exagerată, cu scopul de a reliefa puterea sultanului și a imperiului în confruntare cu orice inamic i s-ar opune.

Bibliografie:

DUCROT, Oswald, 1989, „Enonciation et polyphonie chez Charles Bally", în: *Logiques, structures, énonciation*, Paris: Minuit, pp. 165-191.

DUCROT, Oswald, 1989, „Quelques raisons de distinguer *locuteurs* et *énunciateurs*”, în *Langages*, 142, pp. 22-40.
GUBOGLU, Mihail, MEHMET, Mustafa, 1966, *Cronici turcești privind Țările Române*, București: Academia Republicii Socialiste România.
NØLKE, Henning; FLØTTUM, Hjersti; NORÉN, Coco, 2004, *ScaPoLine. La théorie scandinave de la polyphonie linguistique*, Paris: Éditions Kimé.
NØLKE, Henning, 2008, „La polyphonie linguistique avec un regard sur l’approche scandinave”, în: *Congrés Mondial de Linguistique Française – CMLF08,* pp. 129-145
ROULET, Eddy, 1999, *La description de l’organisation du discours. Du dialogue au texte,* Paris: Didier.
ZAFIU, Rodica, 2001, *Diversitate stilistică în româna actuală*, București: Editura Universității din București.

FORMAREA COMPETENȚEI DE RECEPTARE A TEXTULUI SCRIS LA ORELE DE PREDARE-ÎNVĂȚARE A RLS DIN CADRUL PROGRAMULUI PREGĂTITOR DE LIMBA ROMÂNĂ PENTRU CETĂȚENII STRĂINI

Cristina-Valentina DAFINOIU
Universitatea Ovidius din Constanța, România
Universitatea Angek Kanchev din Ruse, Filiala Silistra, Bulgaria

Abstract: *The competence to receive text written in a foreign language is one of the basic components of the Common European Framework of Reference for Languages, a document that is the basis of the language policies provided by the Council of Europe and defines the levels of proficiency in a foreign language, depending on "what you know how to do", in different areas of competence. Today, this document is held as a reference in the field of learning, teaching and evaluating foreign languages in many countries, also true for Romanian as a foreign language. In this article we will look at some aspects related to building the competence to understand the written text (with respect to foreign students of the preparatory program of Romanian language, who study in Romania at programs taught in the Romanian language), as follows: what is it and how is the competence to receive the written text defined, what are the objectives and importance of the competence to understand a written text building, as well as the criteria for selecting the texts and the stages of reading.*

Keywords: *text, reading, Romanian as a foreign language, foreign student, preparatory year*

1. Premisele cercetării

După cum este cunoscut, studenții străini înmatriculați în cadrul programului pregătitor de limba română vin în România să studieze, în principal, la programe de studii cu predare în limba română. De aceea, este imperios necesar ca, la finele anului universitar, ei să ajungă la nivelul lingvistic de înțelegere și producere de mesaje scrise și orale, minim B1, conform CECRL, document la care se raportează și standardele ARACIS. Acest aspect conduce din capul locului la ideea că limba română pe care trebuie s-o învețe studenții străini ai programului pregătitor nu reprezintă doar simpla achiziție a unei noi limbi, ci, mai mult decât atât, însușirea ei într-un mod corect și rapid, fapt ce presupune și alte aspecte: ușurință în

folosirea limbajului cotidian, uzual, familiarizare cu terminologia de specialitate și capacitatea de a expune, clar și argumentat, cunoștințele teoretice, pe domenii de studiu, în limba română[39].

În acest context, întrebarea de la care ar trebui să pornim este: *cum și ce ar trebui să facă profesorul* (dar și studentul, căci binomul profesor-student nu poate fi rupt) *pentru ca cei mai mulți cursanți să ajungă la nivelul dorit* (este de la sine înțeles că nu se va putea asigura o reușită de 100%; acesta ar fi un deziderat imposibil de realizat).

Din experiența îndelungată la catedră, am observat, nu de puține ori, că intuiția și dibăcia profesorului în alegerea textelor pentru lucrul/studiul la clasă, (fie că vorbim de texte autentice (preluate din ziare și reviste, de pe bloguri, din cărți – tipărite sau online), fie că vorbim de texte elaborate/ create/ fabricate de profesor în funcție de necesitățile momentului (de exemplu introducerea sau reluarea unor structuri lexico-gramaticale) și adaptate pe nivelul de comptență al cursanților și care să fie atractive din punctul de vedere al conținuturilor, duc la un demers reușit de însușire a LRLS de către studenții străini. Eficiența și profesionalismul cadrului didactic condiționează, așadar, în opinia noastră, buna comprehensiune a textelor ce vor fi selectate pentru a fi citite și înțelese de cursant, iar a-l învăța pe acesta din urmă să înțeleagă și să decodeze corect un mesaj (în cazul nostru unul scris) reprezintă un demers nu tocmai facil.

2. Receptarea mesajului scris - definirea competenței

Receptarea mesajului scris, cititul sau lectura reprezintă una dintre competențele prevăzute de CECRL și are la bază un set de deprinderi care implică a da sens și a interpreta cuvântul scris, fiind în același timp „un proces complex care implică mai multe etape și strategii pedagogice", un proces care „se bazează pe principiile generale ale învățării limbilor străine, dar și pe particularitățile specifice ale limbii române" (Pascale 43).

În funcție de nivelul lingvistic vizat, CECRL descrie ce trebuie să știe să facă un vorbitor de limbă străină, implicit și de LRLS. Așadar, la nivelul de competență lingvisitcă A1, el trebuie să înțeleagă cuvinte și expresii curente și fraze foarte simple; la nivelul de competență lingvistică A2, să poată citi texte scurte și simple, să poată găsi informații specifice previzibile în documente de actualitate; la nivelul de competență lingvistică B1, să poată înțelege texte în care este utilizat un limbaj curent sau un vocabular referitor la locul de muncă, să poată

[39] Conform CECRL, nivelul lingvistic B1 sau nivelul de prag, reprezintă începutul de autonomie, momentul când vorbitorul își poate exprima succint o opinie; poate să înțeleagă elementele esențiale dintr-un text sau dintr-o conversație, atunci când este folosit un limbaj standard clar pe teme familiare, întâlnite uzual, legate de muncă, școală, timpul liber etc.; poate să se descurce în majoritatea situațiilor survenite în timpul unei călătorii într-o regiune unde este vorbită limba; poate să producă un discurs simplu și coerent pe teme familiare și din domeniile sale de interes; poate să relateze un eveniment, o experiență sau un vis, să descrie o speranță sau un scop și să expună, pe scurt, argumentele sau explicațiile unui proiect sau ale unei idei.

înțelege descrierea unor evenimente, exprimarea sentimentelor și emoțiilor, la nivelul de competență lingvistică B2 (nivelul maxim la care pot ajunge cei mai mulți dintre studenții noștri), să poată citi articole și rapoarte pe probleme de actualitate în care autorii adoptă anumite atitudini sau puncte de vedere, să poată înțelege texte literare de proză contemporană.

Conform dicționarului (DEX), a citi înseamnă „a parcurge un text pentru a percepe cele scrise (rostindu-le în același timp în gând sau tare), a cunoaște semnificația literelor (de tipar sau de mână) ce alcătuiesc cuvintele și a putea rosti (tare sau în gând) sunetele" (DEX s.v.), iar pentru ca receptarea mesajului transmis de un text scris să fie cât mai eficientă și cât mai utilă posibil, este foarte important să se țină seama, încă de la început, de caracteristicile grafice specifice limbii-țintă (limba română) față de limba-bază (limbile materne ale studenților); căci, limba vorbită (rostită) și reprezentarea ei grafică nu sunt tocmai două lucruri identice, „nici măcar în cazul limbilor, care numără, printre principiile de bază ale scrierii lor, principiul fonetic" (Șerban-Ardelean 31)

3. Formarea competenței de receptare a mesajului scris

După cum aminteam anterior, formarea capacității de înțelegere a unui text scris într-o limbă străină, în general, și în româna ca limbă străină, în particular, constituie un proces foarte complex, dar esențial în învățarea oricărei limbi străine, inclusiv a limbii române de către străini, un proces care implică nu numai învățarea sistemului de scriere, a vocabularului și a structurilor gramaticale din limba respectivă, ci și capacitatea de a interpreta și de a evalua critic informațiile prezentate, așadar, nu numai dezvoltarea abilităților de înțelegere a textului și cultivarea unei atitudini pozitive față de limba respectivă, ci și față de cultura căreia aceasta îi aparține.

Prin urmare, pocesul de decodare a mesajului scris necesită o abordare pedagogică adaptată la nevoile studentului și la nivelul lui de cunoștințe, și implică, în egală măsură, utilizarea de strategii de învățare variate și active, urmărindu-se, pe cât posibil, evitarea comportamentului pasiv al cursantului față de textul oferit spre studiu.

Așadar, întrebarea este: *cum citim*? O întrebare la care, nu numai profesorul de LRLS trebuie să răspundă, ci toți profesorii care sunt nevoiți să găsească noi strategii care să-i facă pe elevi/studenți să se apropie de textul scris, în condițiile în care, în ziua de astăzi, tot mai puțini tineri citesc, indiferent că este vorba de materiale pe suport fizic sau de materiale online.

Pentru ca vorbitorul non-nativ de limbă română să poată decoda mesajul transmis de un text (evident adaptat nivelului lui de înțelegere), trebuie să fie luate în calcul cele trei elemente fundamentale care au impact asupra procesului de receptare a mesajului scris, respectiv:

- cunoștințele anterioare (dobândite de cursant până în momentul în care vine în contact cu noul text),
- cunoștințele lingvistice (noțiunile de gramatică însușite până în acel moment) și

- strategiile sau tehnicile de abordare a textului de orice tip (literar sau nonliterar).

A citi un text într-o limbă străină înseamnă a înțelege noua limbă, cu toate fațetele ei, în funcție de reprezentările grafice oferite, nu numai reproducerea sonoră prin pronunțarea corectă a organizărilor grafematice; căci altfel, degeaba studentul citește fluent un text dar nu-i poate decoda mesajul; și, mai mult decât atât, la finalul cursului de limba română, trebuie să ne asigurăm că, pentru studentul străin, a citi este egal cu înțelegerea globală, structuralo-semantică a mesajului scris organizat în contexte largi și complexe, „cu posibilitatea ulterioară de rearanjare a materialului și prezentarea lui, fie verbal, fie în scris" (Șerban-Ardelean 31).

În spiritul celor aminitite aici, pentru ca activitatea ce presupune lucrul cu textul să fie încununată de succes, trebuie să se țină cont, în permanență de câteva elemente esențiale:

- textul să fie parcurs mai întâi în mod silențios (în gând) și apoi cu voce tare de fiecare cursant (acesta poate citi textul integral sau parțial, când vorbim de un text narativ sau descriptiv, ficțional sau non-ficțional, sau pe roluri, când vorbim de un text dialogat);
- să se acorde timp suficient pentru citire (se știe că unii cursanți citesc mai bine și mai repede, alții mai prost și mai lent);
- să se utilizeze suporturi de curs eficiente și adaptate nivelului de înțelegere al grupului țintă (manuale, fișe de lucru, planșe, imagini, tabele etc.), menite să asigure studenților fixarea cuvintelor noi, înțelegerea și, ulterior, utilizarea adecvată a sensurilor acestora și a structurilor lexico-gramaticale întâlnite în text, în alte contexte de comunicare;
- profesorul să asigure sprijin studenților pentru înțelegerea textului, prin conversație pe baza textului și prin explicații suplimentare (de exemplu: amplasarea noilor termeni în alte situații de comunicare).
- nu în ultimul rând, să i se dezvolte studentului interesul pentru tematica textului, astfel încât acesta să participe implicat și conștient la activitatea de la clasă.

Așadar, considerăm că următoarele recomandări ale specialiștilor în domeniu pot fi foarte utile în demersul de formare a competenței de receptare a unui text în LRLS:

1. *Expunerea cursantului la textul nou.* Este esențial ca, în funcție de nivelul de limbă și de interesul personal (de exemplu, domeniul de studiu pe care îl va urma studentul din anul pregătitor și pentru care acesta trebuie să fie temeinic pregătit cu un bagaj lexical bogat ca să facă față ceințelor de la cursurile la care va merge împreună cu colegii lui români), studenții să fie expuși la o varietate largă de texte, care să reflecte diferite genuri și stiluri de scriere. Pot fi incluse aici texte literare (la început, pentru nivelurile A1-A2, de o mai mică întindere și complexitate), articole de ziar, bloguri, e-mailuri, manuale etc. Cu siguranță că, expunerea studentului la o gamă largă de texte poate ajuta la dezvoltarea unei

înțelegeri mai profunde a limbii române și a modului în care ea este utilizată în diferite context situaționale.

2. *Învățarea într-un mod activ.* Se știe că, de foarte multe ori, cititul unor texte într-o limbă străină se realizează în mod pasiv, fără ca cititorul să înțeleagă, măcar în ansamblu (mai ales când textul depășește cu mult nivelul lui de înțelegere), conținutul acelui text. Studentul se concentrează, cel puțin când citește cu voce tare, pe modul de pronunție a sunetelor, a silabelor și a cuvintelor în propoziție, încercând să parcurgă textul cât mai fluent posibil, lăsând în plan secundar înțelegerea mesajului; în loc să se concentreze doar pe citirea pasivă a textului, studenții ar trebui încurajați în permanență să se angajeze într-o serie de activități care să le permită să interacționeze cu textul într-un mod mai activ. Acest aspect presupune, mai întâi discuții pe baza textului, de cele mai mult ori conduse de cadrul didactic, apoi rezumarea textelor și exprimarea opiniei asupra unor afirmații legate de conținutul textului, ca, mai târziu, la nivelurile de comptență lingvisitcă B1-B2, studentul să poată face o analiză critică a textului sau să scrie recenzii, eseuri, argumentări etc.

3. *Strategii de înțelegere a textului*. Este important ca profesorul să-l învețe pe student și să-i dezvolte acestuia abilități de a lucra cu textul, prin practicarea unor strategii specifice de înțelegere a textului, cum ar fi identificarea ideilor principale și secundare dintr-un text, realizarea de inferențe, identificarea relațiilor dintre diferite părți ale textului propus spre studiu etc. Aceste strategii pot ajuta, fără îndoială, la dezvoltarea unei înțelegeri mai profunde a textului și la îmbunătățirea abilităților de citire critică.

4. *Utilizarea tehnologiei moderne.* Tehnologia poate fi și ea un instrument valoros în formarea competenței de receptare a mesajului scris. Spre exemplu, studenții pot fi încurajați să utilizeze dicționare online sau aplicații de învățare a limbilor străine, să participe la forumuri online sau să citească bloguri în limba română. Aceste resurse pot fi exploatate cu succes, mai ales pentru grupele de cursanți cu vârste tinere, pot oferi, fără echivoc, oportunități suplimentare de practică și de expunere la limbă.

5. *Cultivarea unei atitudini pozitive față de text, de limba română și față de cultura românească.* Nu în cele din urmă, trebuie amintit că este esențială cultivarea unei atitudini pozitive față de textele propuse pentru învățarea limbii române și, mai mult decât atât, față de mediul cultural românesc în care cursanții veniți din toate colțurile lumii trebuie să se integreze într-un timp scurt, pentru a face față provocărilor din noua viață de student într-o țară străină. Motivația și interesul pentru limba română și cultura românească pot avea un impact semnificativ asupra procesului de învățare și pot contribui la formarea unei competențe de receptare a mesajului scris eficiente și solide.

4. Obiectivele și importanța formării competenței de înțelegere a unui text scris

Obiectivul principal al înțelegerii unui text scris este acela de a aduce studentul, progresiv, către sensul acelui text, pentru ca apoi, el să fie capabil să

citească și să înțeleagă și alte tipuri de text. Desigur că nu trebuie să pierdem din vedere faptul că vorbim de texte adaptate nivelului lui de înțelegere, că se va merge de la simplu la complex, uneori, chiar cu texte care pot aborda aceeași temă (evident că având structuri gramaticale și vocabular adaptat, într-o dezvoltare graduală, fiecărui nivel de înțelegere). Studentul străin care citește în limba română trebuie să fie capabil, progresiv, să înțeleagă despre cine și despre ce se vorbește într-un text, să înțeleagă ideea generală și informații punctuale, firul narativ al unei povestiri, așa cum se arată în CECRL.

Prin urmare, dacă pe termen scurt, obiectivul principal este acela ca studentul să decodeze mesajul transmis de un text ales de profesor pentru studiul la clasă, pe termen lung, strategiile de lectură ar trebui să-i trezească studentului curiozitatea și dorința de a citi și alte materiale pe aceeași temă sau pe alte teme de interes propriu.

În timp, prin perseverență și tenacitate, studenții vor înțelege importanța lecturii (în special a bibliografiei și a cursurilor de specialitate), nu doar pentru pregătirea profesională, ci și pentru aprofundarea limbii române ca limbă străină și vor reuși să se adapteze și să progreseze în situații autentice de înțelegere a unui text scris.

Din perspectiva profesorului, este foarte important ca acesta să găsească tehnici adecvate care să-l determine pe student să participe activ la lectură, să-l ajute să decodeze sensul unui cuvânt prin amplasarea lui în diferite contexte de comunicare și să-l dezbare pe cursant de reflexul de a căuta imediat în dicționar sensul unui cuvânt pe care nu-l înțelege, căci aceasta este o atitudine cronofagă, menită pe deasupra și să altereze conținutul textului. Sufocat de detalii, studentul va ajunge să piardă din vedere sensul general al mesajului scris și va fi incapabil să aibă o viziune globală asupra textului. Astfel, aflat în fața unui text, studentul care încearcă să traducă cuvânt cu cuvânt, fără să-l pună în raport cu paratextul, ajunge să meargă pe o abordare liniară a înțelegerii, acumulând semnificații fără o perspectivă de ansamblu; studentul poate avea notat pe foaie traducerea tuturor cuvintelor, dar nu va „prinde” sensul mesajului.

5. Criterii de selectare a textelor

Când vorbim de achiziția unei limbi străine ca limbă a doua (L2), majoritatea studiilor de specialitate vorbesc de existența unei triade, menite să asigure în final progresul lingvistic al vorbitorului nonnativ în noua limbă; așadar, cele trei elemente ce converg la reușita demersului de învățare a unei limbi străine, respectiv a LRLS sunt: *inputul* („ce include întreg materialul lingvistic pus la dispoziţia cursantului antrenat în procesul de predare-învăţare-evaluare a RLS, pentru ca acesta să-l poată procesa şi integra în noul său sistem lingvistic, determinând o evoluţie semnificativă a acestuia” (Platon 139), respectiv texte scrise și materiale audio), *intake-ul* (care se referă la percepţia – interpretarea – internalizarea informațiilor primite de cursant din *inputul* oferit de profesor) şi *outputul* (ce reprezintă răspunsurile date la aceşti stimuli de către vorbitorii

nonnativi, aflaţi în plin proces de generare a unui nou sistem lingvistic) (Trevise 87).

În acest context, considerăm că, atunci când se află în fața provocării de a alege un anumit text pentru activitatea la clasă, profesorul ar trebui să țină seama de aspecte legate în primul rând de nivelul de competență lingvistică a grupului țintă, astfel încât textul propus pentru predarea-învățarea unor anumite structuri lexico-gramaticale (fie că vorbim de un text creat sau de unul selectat din anumite surse) să se plieze pe nivelul de înțelegere al cursanților (nici foarte simple, dar nici foarte dificile), apoi de temele de interes pentru grupa de studenți, de lungimea textului, de structurile gramaticale etc.

Așadar, în alegerea unor suporturi de curs, în cazul nostru scrise (indiferent dacă sunt texte în format fizic sau online), profesorul trebuie să țină cont de câteva aspecte, după cum urmează:

1. *Aspectul comunicativ* - are în vedere faptul că suporturile scrise trebuie să aibă întotdeauna un obiectiv comunicativ și unul lingvistic, mai ales pentru nivelurile „mici" de limbă A1-A2. (de ex: tema *Camera mea* combinată cu pluralul substantivelor sau *O zi din viața mea* și pronumele reflexiv); la aceste niveluri, competența de receptare a unui text ajută studentul să descopere progresiv actele de limbaj de care are nevoie. La nivelurile avansate, textele trebuie să fie atent alese nu numai pentru faptele de limbă prezente la nivelul conținuturilor, ci și în funcție de interesul studenților (aici avem în vedere parcursul socio-profesional al studenților înmatriculați la programul pregătitor de limba română).
2. *Aspectul discursiv* - în funcție de caracteristicile discursului, mijloacele care pot fi utilizate în scopul formării (dar și al evaluării) competenței de receptare a textului scris sunt diferite: dacă repetarea/ reformularea este potrivită unui text narativ, utilizarea acesteia nu este potrivită în cazul uni discurs în care informațiile sunt juxtapuse.
3. *Aspectul pedagogic* - rezidă în faptul că, asemenea oricărei activități de învățare, este important ca sarcinile de lucru pentru înțelegerea unui text scris să suscite la maximum participarea fiecărui student (de exemplu, atunci când studenții sunt solicitați să răspundă pe rând la câte o întrebare, intrevențiile lor sunt punctuale; observând însă strategia profesorului, care numește studenții pornind dintr-un colț al clasei spre celălalt, și numărându-și rapid colegii de dinaintea lui, fiecare student va ști cu exactitate când îi va veni rândul și ce întrebare din carte îi va fi sortită, astfel că el își așteaptă liniștit rândul, fără să mai fie atent la restul întrebărilor; dar, dacă studentul care a răspuns deja la o întrebare va trebui să adreseze el însuși următoarea întrebare unui alt coleg ales de el, aleatoriu, atunci toți studenții vor fi cu siguranță atenți).

Abordând problema pregătirii inputului pentru activitățile de predare-învățare-evaluare a LRLS în funcție de nivelul de comptență lingvisitcă a cursanților, Elena Platon aduce în prim plan o serie de întrebări la care fiecare profesor ar trebui să reflecteze și să găsească răspunsuri cât mai adecvate (căci exhaustive nu vor fi niciodată) pentru studenții cu care lucrează. Astfel, fie că

vorbim de texte „fabricate”/ elaborate în scop didactic (cum se întâmplă de cele mai multe ori pentru nivelul elementar/ începător, A1-A2), fie că vorbim de texte adaptate (aici avem în vedere nivelul intermediar B1-B2), fie că vorbim de texte autentice (ocazie cu care autoarea dezbate și ideea de autenticitate a unui text ales pentru studiul la clasă, în general pentru nivelul avansat B1-B2 sau C1) sau selectate din materialele oferite de mediul fizic sau online (pentru nivelul avansat C1-C2), atunci când este pus în fața situației de a alege, profesorul trebuie să răspundă unor întrebări de genul: *ce tip de text ar trebui oferit studenților în scop didactic?*, *cât de lung sau cât de scurt ar trebui să fie textul oferit spre studiere?, ce grad de dificultate ar trebui să aibă respectivul text?, cât de atractiv din punctul de vedere al conținutului ar trebui să fie materialul studiat (atractiv pentru profesor sau pentru student)?, ce ar trebui să primeze: atractivitatea sau utilitatea textului?, cât de reprezentativ ar trebui să fie un text pentru cultura și civilizația românească și cine poate stabili nivelul de reprezentativitate al unui material scris?* (nu trebuie să uităm că ceea ce considerăm noi a fi reprezentativ pentru cultura românească, de cele mai multe ori, acest aspect, nu-i spune nimic studentului străin), *ce ar trebui să aleagă profesorul: un text care vehiculează informații de absolută noutate și total necunoscute de student sau un text care preia și actualizează date extralingvistice cunoscute din experiența personală a studentului?*

Desigur că, în încercarea de a găsi răspunsuri elocvente pentru scopul propus, în sprijinul cadrului didactic vine *Cadrul european comun de referință pentru limbi,* în care regăsim liste cu tipurile de texte recomandate pentru fiecare nivel de competență lingvistică și cu suporturile ce pot fi exploatate (de exemplu: anunţurile publice, discursurile, conferinţele etc); comentariile sportive din ziarele sau de pe blogurile de specialitate (fotbal, box, curse cicliste, curse de cai etc.); cu toate acestea, problema care se ridică de aici vizează conținuturile acestor texte, căci informația transmisă de diferite texte care dezbat aceeași temă, de exemplu, poate fi folosită atât la nivelul de competență lingvisitcă A2 cât și la cel de B2; diferă însă modul de structurare a informației, complexitatea structurilor lexico-gramaticale prezente la nivelul conținutului (pentru că una este să spui: *el este Alexandru*, alta: *numele lui este Alexandru* și altceva: *el se numește Alexandru* sau *(pe el îl cheamă Alexandru dar) (lui) i se spune Sandu*; una este nivelul de realizare a unei structuri de tipul *el a mâncat supa* și alta *el și-a mâncat supa*).

Așadar, în demersul, deloc ușor, de a alege textele de studiu pentru achiziția limbii române de către vorbitori nonnativi, profesorul ar trebui să țină cont de câteva elemente generale, pe baza cărora să fie sigur că obiectivul propus va fi îndeplinit iar activitatea didactică nu va fi sortită eșecului:

1. Considerăm că pentru nivelurile lingvistice A1-A2, textele ar trebui să fie scurte, construite în funcție de necesități, cu un vocabular de bază, pe teme din universul imediat al cursantului (așa cum recomandă, de altfel și CECRL): de exemplu: să ne prezentăm/ să facem cunoștință, școala, clasa, casa, camera, orașul etc., structurile gramaticale vor fi introduse gradual de la simplu la complex și adaptate nivelului. Dacă textul este mult peste nivelul de înțelegere al cursantului, cu siguranță, va crea acestuia disconfort și va duce în final la abandon. Studentul

nu va mai dori să descifreze respectivul text, căci nu va regăsi în sine resursele necesare să o facă. Conținuturile ar trebui să exemplifice diverse situații de comunicare care să vină în sprijinul studentului.

2. Pornind de la nivelul de prag B1, apoi B2 și ajungând la nivelurile lingvistice C1-C2, textele vor fi, cu siguranță din ce în ce mai lungi și mai elaborate, pe măsură ce nivelul de înțelegere al studentului crește, cu conținuturi de interes pentru domeniul de studiu al cursantului, iar structurile gramaticale vor avea un grad de dificultate mai mare; la acest nivel pot fi preluate și adaptate texte din reviste și cărți de specialitate.

Ţinând cont de faptul că textul, prin natura lui, constituie un adevărat ansamblu multidimensional, vom avea grijă ca în elaborarea acestuia să inserăm (în cazul unui text construit)/să identificăm (în cazul unui text preluat şi adaptat) nu doar elementele de ordin gramatical sau lexical pe care ne propunem să le predăm/verificăm, ci şi cele noţional-funcţionale sau chiar pragmatice. În funcţie de obiectivele propuse pentru fiecare activitate didactică, pe toate palierele menţionate mai sus, vom pregăti un text care să acopere cât mai bine toate aceste sectoare, oferindu-i cursantului mostre despre modul în care funcţionează nu doar o structură morfosintactică nou-introdusă, ci şi despre felul în care se realizează, la nivel lingvistic, principalele funcţii comunicative ale limbii (exprimarea acordului sau a dezacordului, exprimarea refuzului sau a interdicţiei etc.), în funcţie de constrângerile de ordin pragmatic impuse de contextul de comunicare. (Platon 145)

6. Etapele de lectură a unui text

Lucrările de specialitate amintesc că deprinderea de lectură a unui text într-o limbă străină se formează în trei etape succesive: 1. pre lectura (faza pregătitoare), 2. etapa lecturii și 3. post lectura.

1. *Faza de pregătire* sau de *pre lectură* presupune crearea unor așteptări din partea cursanților, activarea cunoștințelor anterioare sau din backgroundul fiecărui student prin oferirea de către profesor a unor indici contextuali, necesari înțelegerii textului; de exemplu, folosirea unor planșe, tabele, ilustrații, activarea vocabularului, a experiențelor și a informațiilor pe care studenții deja le dețin în legătură cu subiectul abordat, având drept scop implicarea cognitivă și afectivă a studenților în receptare, urmărirea/ sublinierea unor idei sau a unor elemente importante pentru comprehensiunea textului, stimularea unor anticipări în ceea ce privește textul, bazate pe unele elemente care pot oferi indicii.

Așadar, în faza de pregătire a lecturii li se oferă studenților posibilitatea de recunoaștere a grafemelor, respectiv familiarizarea cu reprezentarea grafică a fonemelor românești, fixându-se relația aspect scris-aspect sonor (primele lecții la nivelul de competență lingvistică A1), posibilitatea de asociere a grafemelor cu materialul de limbă însușit anterior. Vor fi actualizate cuvinte învățate anterior prin scrierea lor și prin introducerea în contexte (unele manuale propun mai întâi însușirea vocabularului nou și apoi receptarea textului propriu-zis); avem în vedere

aici manualele propuse pentru învățarea LRLS la nivelurile de competență lingvisitcă A1-A2.

În această etapă, munca în echipă aduce beneficii, deoarece studenții își pot oferi feedback în legătură cu înțelegerea textului și își păstrează interesul pentru lectură.

2. *Lectura textului* se realizează prin lucrul propriu-zis cu textul, pe baza lecturilor succesive (citirea în gând, citirea cu voce tare sau citirea pe roluri). În această etapă, rolul profesorului este acela de a iniția și de a conduce lectura, prin întrebări sau sarcini de lucru, respectiv de a asigura contactul dintre text și cititor, iar rolul studentului este acela de a răspunde la întrebări, de a face predicții, dar și legături cu propriile experiențe, de a realiza inferențe și de a construi sensurile textului.

Prin urmare, profesorului îi revine misiunea de a observa strategiile de lectură ale cursanților săi și de a-l orienta pe fiecare în parte spre o receptare profundă a textului prin diferite mijloace, cum ar fi:

- identificarea ideilor principale, a detaliilor relevante, înțelegerea textului, atât la nivelul propoziției sau al frazei, cât și în ansamblul lui (de exemplu, ordonarea logică a paragrafelor scoase din text și amestecate, alegerea unor subtitluri pentru paragrafele decelate în text, extragerea sau ordonarea ideilor principale);

- adresarea de întrebări (deschise sau închise) care să vizeze mai întâi o înțelegere globală a textului (deci, la nivel macro), și apoi altele pentru o înțelegere a textului în amănunt (deci, la nivel micro);

- rezolvarea exercițiilor de tip „adevărat/ fals” sau a celor cu alegeri multiple care sunt foarte eficiente pentru identificarea detaliilor concrete, la orice nivel de competență lingvistică.

Cu alte cuvinte, în economia formării competenței de receptare a unui text scris, această etapă presupune, pe de o parte, lecturarea și înțelegerea nemijlocită, cât mai rapidă, a reprezentărilor grafice fără a mai fi nevoie să se facă legătura analitică a relației literă-sunet (nivelurile lingvistice A1-A2, când cititorul poate să asocieze cuvântul cu o reprezentare mentală), iar pe de altă parte, citirea realizată în scopul îmbogățirii vocabularului, a combinațiilor sintactice în care poate apărea un termen sau altul și a ritmului vorbirii (nivelurile lingvistice B1-B2, când lectorul devine capabil să facă inferențe, să înțeleagă (explicit și implicit) mesajele transmise de textul citit, prin cunoașterea elementelor de vocabular care alcătuiesc enunțurile, prin însușirea corectă a regulilor gramaticale, pragmatice și semantice, a expresiilor, a convențiilor sociale și culturale), precum și lectura efectuată în scopul informării în diferite domenii de activitate (nivelurile lingvistice B2-C1/C2, atunci când cititorii sunt capabili să facă mult mai multe inferențe, iar cei mai eficienți, comparabili cu vorbitorii nativi, pot interpreta textul și din perspectiva caracteristicilor discursive).

Ca modalitate de lectură propunem mai întâi citirea integrală a textului și încercarea din partea studentului de a înțelege, mai întâi, mesajul global, ca apoi să se treacă la lectura pe secvențe/ paragrafe pentru o înțelegere nuanțată a mesajului transmis de respectivul text.

3. *Post lectura* este ultima etapă în lucrul cu textul și reprezintă faza în care activitatea de înțelegere a textului primește feedback, când studenții pot să identifice, să selecteze și să reformuleze informațiile din text, să producă un nou text, pe baza celui citit anterior. Cursanții trebuie să fie încurajați în permanență de către profesorul lor să dezvolte strategii metacognitive de autoevaluare și de monitorizare a performanțelor, să aplice cunoștințele dobândite în contexte noi, fără teama că pot face erori.

Așadar, putem afirma, cu convingerea că nu greșim absolut deloc, că formarea și dezvoltarea competenței de receptare a mesajului/ textului scris, la orice vorbitor nonnativ de limbă română (în cazul nostru la grupele de studenți înmatriculați la programul pregătitor de limba română) este un proces complex, care, nu doar că necesită, de fiecare dată, o abordare pedagogică variată și adaptată nevoilor de învățare și nivelului de cunoștințe al studentului, dar și, care, de foarte multe ori, reușește să pună profesorul în situații dificile și dilematice, din care numai intuiția și experiența îndelungată la catedră îl vor ajuta să iasă cu succes. De asemenea, trebuie să reamintim că expunerea frecventă a cursantului la o gamă largă de texte este esențială; că practicarea strategiilor de înțelegere a textului, utilizarea tehnologiei ca instrument de învățare și cultivarea unei atitudini pozitive față de text, limbă și cultură, în ansambul ei, sunt aspecte fundamentale care stau la baza activităților de predare-învățare a unei limbi străine (L2), în cazul nostru a LRLS.

În concluzie, considerăm că numai prin parcurgerea și prin implementarea tuturor celor menționate mai sus, profesorul poate contribui, fără echivoc, la formarea și dezvoltarea unei competențe solide de receptare a mesajului scris, care să permită studentului, la finalul programului de pregătire, să înțeleagă, să interpreteze și să evalueze critic informațiile prezentate nu doar în textele lucrate la clasă, ci și în textele de specialitate cu care acesta va veni în contact prin prisma profesiei pe care o va urma.

Bibliografie

CECRL- Cadrul Comun de Referință pentru Limbi

DEX- *Dicționarul limbii române,* București: Editura Univers Enciclopedic Gold, 2016.

Novicicov, Eugen, *Predarea limbilor străine. Probleme lingvistice și psihopedagogice,* vol I, București: Editura Didactică și Pedagogică, 1968.

Pascale, Laura, *Aspecte didactice ale limbii române ca limbă străină,* Constanța: Editura University Press, 2023.

Platon, Elena, „Pregătirea inputului pentru exerciţiile de receptare în RLS – Fişa Textului", în vol. *Limbajul Ştiinţelor Ştiinţele Limbajului*, coord. Crisitna Dafinoiu, Lăcrămioara Berechet, Alina Buzatu, București: Editura Universitară, 2019, 137-150.

Platon, Elena, Burlacu, Diana Viorela, Sonea, Ioana Silvia (Coord.), Procesul de predare-învățare a limbii române ca limbă nematernă (RLNM) la ciclul gimnazial (P2), Cluj-Napoca: Editura Casa Cărții de Știință, 2011.

Șerban, Vasile, Ardelean, Liliana, *Metodica predării limbii române. Curs intensiv pentru studenți străini,* București: Editura Didactică și Pedagogică, 1980
Trevise, Anne, „La gestion cognitive de l'étrangeté dans l'acquisition d'une langue étrangère", în AILE, *Acquisition et interaction en langue étrangère*, 1, 1992, 87-106.

FORMAREA COMPETENȚEI DE COMUNICARE ORALĂ ÎN ÎNVĂȚAREA LIMBII ROMÂNE CA LIMBĂ STRĂINĂ

Laura Elena PASCALE
Universitatea Ovidius din Constanța, România

Abstract: *The formation of oral communication skills, in the process of learning Romanian as a foreign language, requires a lot of practice, active learning, the development of listening skills, the cultivation of intercultural skills and the use of technology. In our study, we exemplified some didactic strategies applied in the classroom and made some recommendations that can contribute to the development of oral expression skills, allowing the student to use the Romanian language effectively in real communication situations. Cultivating a positive attitude towards learning the Romanian language and towards the Romanian culture develops motivation and maintains interest in the language and culture and can have a significant impact on the learning process.*

Keywords: *oral communication; Romanian language; didactic strategies; learning proces.*

1. Studiile de didactica limbilor materne sau nematerne, din ultimii 20 de ani, duc o politică lingvistică unitară și coerentă la nivel european, făcându-se eforturi susținute de a dezvolta o bază științifică acestui domeniu de cercetare. Didactica oralului a fost multă vreme ignorată, însă, odată cu perspectivele moderne asupra educației, s-a dezvoltat modelul comunicativ-funcțional

Competența de comunicare orală cuprinde ansamblul de cunoștințe, capacități, atitudini de care ne folosim pentru a recepta și a produce mesaje orale.[40] Scopul principal al comunicării este acela de a fi înțeles de ascultător.

Comunicarea orală înglobează și componenta verbală (cu cele trei dimensiuni: lingvistică, textuală și discursivă), pe care o regăsim și în competența de comunicare scrisă, dar și mijloace de comunicare nonverbale și paraverbale. Componenta nonverbală se referă la gesturi, mimică, proxemică și este des folosită în comunicare, în procesul de predare - învățare a unei limbi străine. Gesturile pot însoți elementele verbale, fiind utilizate atât de profesor, în procesul de predare, cât și de student, atunci când vrea să aibă o confirmare că a fost pe deplin înțeles sau le folosește, în locul cuvintelor, pentru fluența comunicării. Proxemica se referă la modul în care folosim spațiul pentru a ne apropia sau a ne îndepărta de colocutor.

[40] SÂMIHĂIAN, Florentina, 2014, *O didactică a limbii și literaturii române: provocări actuale pentru profesor și elev*, București, Editura Art, p. 132.

Exprimarea orală, prin natura canalului, poate influența toate celelalte elemente ale comunicării. Ion Ovidiu Pânișoară[41] identifică câteva principii specifice:

• comunicarea orală presupune un mesaj, iar mesajul implică elemente de structură;

• emițătorul trebuie să se folosească de diferite alte suporturi dacă dorește ca mesajul să fie pe deplin înțeles;

• comunicarea este circulară și permisivă;

• circumstanțele influențează comunicarea;

• caracteristicile individuale ale emițătorului influențează actul comunicării;

• comunicarea este necesară, aleatorie și nelimitată.

În procesul de formare a competenței de comunicare orală, toate aceste principii pot influența modul de predare a limbii materne sau nematerne. În cazul în care limba română nu este limba maternă, se recomandă o abordare comunicativ-funcțională[42]. Nu trebuie să înțelegem că rolul gramaticii este mai puțin important, deoarece cursanții rămân concentrați și interesați dacă o pun în relație cu nevoile proprii de comunicare și cu experiențele personale.

Astfel, Cadrul European Comun de Referință pentru Limbi (CECRL) identifică microfuncțiile și macrofuncțiile comunicării pentru ca profesorii să poată proiecta activitățile de dezvoltare și de evaluarea a competenței de comunicare orală.

Microfuncțiile identificate sunt:

• a cere și a oferi diferite informații;

• a-și exprima atitudinea față de o situație;

• a face o cerere sau o sugestie;

• a stabili relații sociale între diferite persoane;

• a structura discursul;

• a restabili comunicarea.

Macrofuncțiile definesc funcționalitatea discursului oral și pot fi:

• descriere;

• argumentare;

• narare;

• explicație etc.

Competența de comunicare orală și cea de receptare a unui mesaj oral se află în relație de interdependență, iar în didactica limbilor vorbim despre abilități de comunicare orală, fără a distinge ceea ce înțelegem după auz de ceea ce producem prin canalul de comunicare orală.

Producerea de discurs oral nu presupune o foarte mare exigență în privința sintaxei sau a vocabularului, nivelul de coerență nefiind același cu cel al textului scris și de aceea, studenții trebuie încurajați mereu să vorbească, să se adapteze la partenerul de discuție, să-și orienteze privirea către interlocutor, să conștientizeze bilateralitatea relațiilor de dialog, să fie cooperanți.

---

[41] PÂNIȘOARĂ, Ion Ovidiu, 2004, *Comunicarea eficientă*, ediția a doua, revăzută și adăugită, Iași, Editura Polirom, p. 75.

[42] PAMFIL, Alina, 2000, *Didactica limbii și literaturii române pentru învățământul în limbile minorităților naționale*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, p. 21.

Strategii didactice de formare a competenței de comunicare orală

Formarea competenței de comunicare orală este un proces care se realizează în timp, parcurgând o serie de etape. Pentru ca studenții să poată produce liber mesaje orale, profesorul trebuie să îndrume cu atenție acest proces prin „modelul tranferului gradual de responsabilitate" al lui Fisher și Frey[43], pornind de la activitățile controlate complet de cadrul didactic, continuând cu cele ghidate și terminând cu conversația liberă. Cel mai indicat este ca în conceperea acestor activități să ținem seama de nivelul lingvistic pe care îl au cursanții și de starea lor emoțională.

Conversația se bazează pe interacțiunea verbală, pe crearea unor mesaje spontane, pe transferul de informație, dar și pe negocierea sensului, de aceea profesorul trebuie să exploateze latura creativă a comunicării orale și să-i ajute pe studenți să producă astfel de mesaje prin diferite activități, de tipul celor exemplificate mai jos. Am folosit unele exerciții lucrate la clasă și preluate din materialele elaborate de colectivul de cadre didactice care predau limba română pentru străini, la Universitatea Ovidius din Constanța.

2.1. Activități sub îndrumarea profesorului

Profesorul poate folosi un text suport, pe baza căruia pune întrebări de receptare a textului, însă este bine să-i încurajeze și pe studenți să își pună întrebări unii altora și să ofere răspunsuri.

Exemplul 1 :

Enumerați trei avantaje/dezavantaje pentru a locui la bloc/ casă:

Bloc	Casă
avantaje	avantaje
.....	.....
.....	.....
.....	.....
dezavantaje	dezavantaje
.....	.....
.....	.....
.....	.....

[43] *Apud* Florentina SÂMIHĂIAN, 2014, *O didactică a limbii și literaturii române: provocări actuale pentru profesor și elev*, București, Editura Art, p. 93.

O altă sarcină de lucru poate fi descrierea unei persoane sau a unui loc, a unui peisaj etc.

Exemplul 2 :

Vorbiți despre restaurantul vostru preferat (unde este, cum arată, ce mâncați și ce beți în acest restaurant, cum este atmosfera, de ce este preferatul vostru).

Un text suport poate fi continuat de studenți sau poate fi completat.

Exemplul 3 :

Propuneți un alt final pentru *Povestea frumoasei Dochia*.

Studenții pot alcătui o poveste după câteva imagini sau după o hartă.

Exemplul 4 :

Priviți imaginile și spuneți în ce oraș ați dori să petreceți un weekend. Argumentați alegerea folosind structurile lexicale învățate:

Exemplul 5:

Spuneți ce ați fi făcut dacă:

ați fi fost activist de mediu .....
.....
.....
.....

ați fi fost regizor de film .....
.....
.....
.....

ați fi fost profesor .....
.....
.....
.....

2.2. Activități creative

La început, pentru ca studenții să capete mai multă încredere în ei și pentru a-i încuraja pe cei timizi, este bine să se realizeze grupuri de lucru. Profesorul selectează subiecte de conversație din aria de interes a cursanților. Rolul său este acela de moderator și de organizator.

Activitățile propuse pot fi de tip dialog, în care studenții trebuie să învețe să ceară și să ofere informații. Ei își exersează în acest fel deprinderile sociale valorificând partea funcțională a limbajului.

Jocul de rol îi responsabilizează și îi stimulează în învățarea limbii. Ei pot crea diferite personaje și pot simula diverse relații sociale și culturale, putându-se adapta mai ușor la mediul cultural românesc. Profesorul va acorda atenție felului în care studentul înțelege rolul pe care îl interpretează și respectă situația de comunicare. Această activitate provoacă cursanții să folosească într-un mod creativ și realist vocabularul și cunoștințele dobândite pe parcursul învățării.

Prezentarea poate fi realizată ca un proiect de grup sau poate fi individuală. Aceasta poate fi alcătuită pe baza unor notițe discutate în clasă sau poate fi făcută cu ajutorul resurselor digitale (prezentare PowerPoint, secvențe dintr-un film etc.) sau poate fi numai exprimarea unui punct de vedere, ca reacție a unei prezentări anterioare.

Exemplul 6 :

Răspundeți la întrebări:

a. Cine ești tu?
b. Ce ești ?
d. De unde ești?
e. Din ce oraș ești?
g. Ești american?
h. Unde ești acum?
i. Cine este ea?
j. Ce este doamna Cristina?

Exemplul 7 :

Pornind de la textul lecției, propuneți un program pentru Paola și Francesca, doi studenți Erasmus, veniți la Universitatea Ovidius din Constanța pentru practica de vară:

a. Dimineața, studenții .....

b. La prânz, ...

c. După-amiază, ...

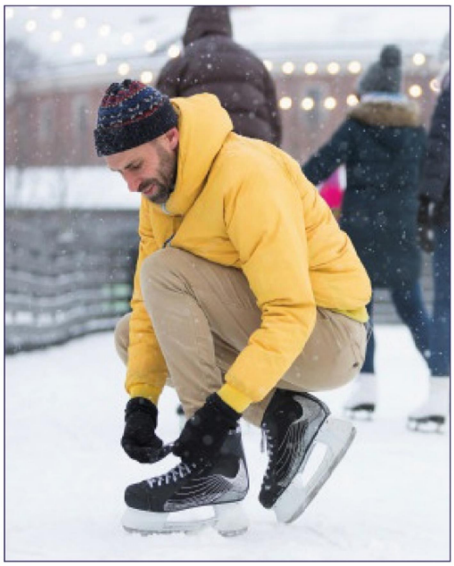
d. Seara, ...

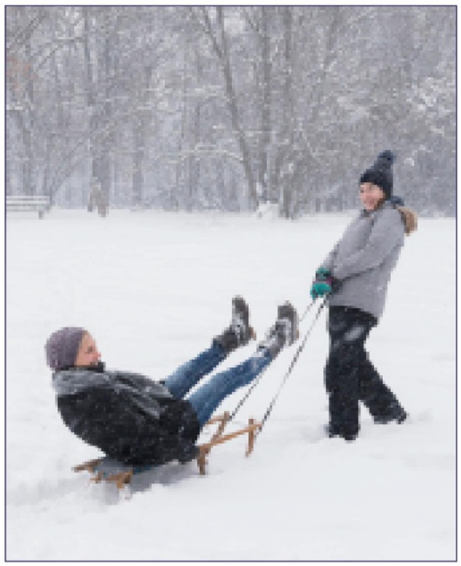
Exemplul 8 :

Aflați de la colegul de bancă informații referitoare la un loc turistic din țara lui. Prezentați întregii clase aceste informațiile obținute.

Exemplul 9 :

Alcătuiți un dialog și convingeți un coleg/o colegă să vină cu voi la patinoar sau la săniuș.

2.3. Activități de organizare a discursului sau a dezbaterii

Acestea se adresează studenților cu nivel avansat de limbă română, de minim B1, conform CECRL.

Discursul presupune o serie de etape:

• Structura: identificarea principalelor idei, modul în care vor fi expuse, ordinea ideilor, căutarea în dicționar a cuvintelor și expresiilor necunoscute.

• Conținutul: formularea unor ipoteze care pot conține interogații retorice, experiența personală sau culturală: este bine ca primul argument să se refere la textul sau ideea de la care s-a pornit discuția, iar al doilea să se refere la experiența de viață; concluzia trebuie să fie clară; conectorii lingvistici trebuie să fie cei adecvați unei argumentări.

• Elementele paralingvistice: tonul vocii, mimică, gesturi etc.

Dezbaterea se poate realiza la un nivel de limbă minim B2.

Acest tip de activitate presupune o bună cunoaștere a limbii și a subiectului în dezbatere. Subiectul propus este unul controversat, de actualitate și de interes pentru studenți. Grupul se împarte în două echipe, iar fiecare dintre ele are dreptul să-și susțină și să-și argumenteze opinia. Dezbaterea se încheie cu o sesiune de întrebări, iar câștigători vor fi cei care își susțin cel mai bine punctul de vedere.

2. Recomandări cu privire la formarea competenței de comunicare orală în învățarea limbii române ca limbă străină

Formarea competenței de comunicare orală este o componentă esențială a învățării unei limbi străine. Această competență implică abilitatea de a folosi limba în mod eficient în situații de comunicare reală, de a se exprima clar și coerent și de a interacționa cu ceilalți într-un mod adecvat, formal și non-formal. În acest sens, pot fi utile câteva recomandări cu privire la dezvoltarea competenței de comunicare orală:

3.1. Practicarea vorbirii: Este esențial ca studenții să aibă oportunități ample de a exersa vorbirea. Aceasta poate include participarea la discuții în clasă, prezentări orale, jocuri de rol, dezbateri, simulări de situații reale etc. Prin practică, studenții pot dezvolta fluența, precizia și complexitatea discursului lor.

3.2. Învățarea vocabularului și a structurilor gramaticale: Pentru a se exprima eficient, studenții trebuie să cunoască bine vocabularul și structurile gramaticale. Competența expimării orale poate fi dezvoltată prin studiu individual, prin expunere la limbă în contexte variate și prin utilizarea de strategii de învățare active, cum ar fi învățarea prin context, memorarea, utilizarea de cuvinte și expresii în situații reale etc.

3.3. Dezvoltarea abilităților de ascultare: Comunicarea orală nu implică doar vorbirea, ci și ascultarea. Este important ca studenții să dezvolte abilități de ascultare eficiente, care să le permită să înțeleagă mesajele orale, să identifice ideile principale și secundare și să reacționeze în mod adecvat.

3.4. Cultivarea competențelor interculturale: Comunicarea orală implică și înțelegerea normelor și a convențiilor culturale. Poate fi util ca studenții să se familiarizeze cu cultura românească și să înțeleagă modul în care aceasta influențează comunicarea.

3.5. Utilizarea tehnologiei: Tehnologia poate fi un instrument valoros în formarea competenței de comunicare orală. De exemplu, studenții pot fi încurajați să utilizeze aplicații de învățare a limbilor străine, să participe la webinarii sau să folosească resurse online pentru a practica vorbirea.

4. În **concluzie**, formarea competenței de comunicare orală este un proces care necesită multă practică, învățare activă, dezvoltarea abilităților de ascultare, cultivarea competențelor interculturale și utilizarea tehnologiei. Aceste recomandări pot contribui la dezvoltarea unor competențe solide de exprimare orală, care să permită studentului să folosească limba română în mod eficient în situații de comunicare reală. Cultivarea unei atitudini pozitive față de învățarea limbii române și față de cultura românească dezvoltă motivația și menține interesul pentru limbă și cultură și poate avea un impact semnificativ asupra procesului de învățare, contribuind la formarea unei competențe de comunicare orală eficiente.

Bibliografie:

SÂMIHĂIAN, Florentina, 2014, *O didactică a limbii și literaturii române: provocări actuale pentru profesor și elev*, București, Editura Art.

PÂNIȘOARĂ, Ion Ovidiu, 2004, *Comunicarea eficientă*, ediția a doua, revăzută și adăugită, Iași, Editura Polirom.

PAMFIL, Alina, 2000, *Didactica limbii şi literaturii române pentru învățământul în limbile minorităților naționale*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.

*** 2003, *Cadrul European Comun de Referință pentru Limbi: predare învățare, evaluare* (traducere din limba franceză de Gheorghe Moldovanu) – CECRL, Strasbourg, Diviziunea Politici Lingvistice.

DAFINOIU, Cristina, NEDELCU, Veronica, PASCALE, Laura, OPREANU, Lucia, *Limba română pentru străini. Nivel A1-A2,* 2020, București, Editura Eurodidactica.

DAFINOIU, Cristina, NEDELCU, Veronica, PASCALE, Laura, OPREANU, Lucia, *Limba română pentru străini. Nivel B1-B2,* 2021, București, Editura Total Publishing.

PLATON, Elena, BURLACU, Diana, Viorela, SONEA, Ioana Silvia (coord.), 2011, *Procesul de predare-învățare a limbii române ca limbă nematernă (RLNM) la ciclul primar (P1)*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință.

PREDAREA LIMBAJELOR SPECIALIZATE DIN PERSPECTIVĂ COMUNICATIVĂ: CAZUL LIMBAJULUI DE CHIMIE PENTRU STUDENȚII STRĂINI DE LA PROFILUL MEDICAL

Raluca LEVONIAN
Universitatea Ovidius din Constanța, România

Abstract: *The current paper addresses the teaching of Romanian language for specific purposes (RSP) during the Preparatory Year of Romanian as a Foreign Language, a study programme offered by different Romanian universities. Courses of languages for specific purposes can be challenging for teachers. Besides introducing specialized terms, they also have to develop the students' academic and professional communication skills, choose or design learning materials according to the students' needs and interests and keep in touch with the evolution of the scientific domain. In teaching languages for specific purposes, attention is usually given to written genres while the development of oral skills can be easily left behind. This paper proposes different types of exercises that can be used in order to teach RSP from a communicative perspesctive. The focus is represented by the teaching of the Romanian language of chemistry to foreign students who prepare for studying medical sciences in Romania. Building on previous research and projects carried on in Turkish universities, we aim to propose different ways for improving the students' speaking and listening skills during RSP courses. In particular, when teaching chemistry language, teachers can benefit from various authentic materials available online and use them in order to spark the students' interest and involvement.*

Keywords: *foreign language teaching, Romanian language, langugages for specific purposes, chemistry, communication*

Introducere

Cursurile de limbaje specializate reprezintă un domeniu aparte în cadrul predării limbilor străine, fiind în general asociate cu studiile universitare sau postuniversitare și presupunând un nivel satisfăcător de cunoaștere a limbii-țintă. În funcție de finalitatea lor, se face o distincție între cursurile care îi pregătesc pe viitorii studenți pentru învățământul universitar („languages for academic purposes") și cele care asigură pregătirea cursanților străini pentru o anumită profesie („languages for specialized purposes").

În programele de anul pregătitor oferite de universitățile românești, cursurile de limbaje specializate au caracter obligatoriu și se finalizează cu o formă de examinare, de obicei o probă scrisă sau una scrisă și orală. Conceperea unei

programe adecvate de curs se confruntă însă cu numeroase dificultăți. În general, cursurile de limbaje specializate sunt predate în cel de-al doilea semestru al anului pregătitor din universitățile românești, având drept precondiție cunoașterea limbii române cel puțin la nivelul A2. Totuși, există cazuri în care cursanții nu se află la acest nivel de cunoaștere, deoarece au început cursurile de limba română mai târziu sau au întâmpinat dificultăți în învățarea limbii. De asemenea, pot apărea diferențe semnificative între cursanții din aceeași grupă, nu numai în ceea ce privește cunoașterea limbii române, ci și conținuturile de specialitate. Unii studenți pot fi absolvenți ai unor facultăți de profil din țara natală, specialiști cu experiență în domeniu, în timp ce alții sunt absolvenți de studii liceale și nu dețin multe cunoștințe de specialitate.

O altă dificultate cu care se confruntă cadrul didactic constă în numărul redus de materiale didactice disponibile pentru cursurile de limbaje specializate, o posibilă explicație fiind una de ordin comercial. Lucrările destinate unui grup restrâns de cititori tind să fie mai rar publicate (Hutchinson & Waters 106), ceea ce limitează opțiunile profesorului și duce la necesitatea de a concepe materiale adecvate, adaptate nivelului și intereselor fiecărei grupe de cursanți. Pentru a realiza materiale didactice eficiente, profesorul trebuie să dispună de cunoștințe de specialitate, pe lângă cunoașterea terminologiei de bază din domeniu, a lingvisticii și a didacticii limbii-țintă. De asemenea, munca profesorului implică și un efort de selectare a temelor tratate la curs și o bună cunoaștere a cercetărilor recente în domeniul științific abordat.

Ținând cont de acești factori și de timpul limitat dedicat cursurilor, nu este surprinzător că, de cele mai multe ori, predarea limbajelor de specialitate are în vedere receptarea textelor scrise și însușirea de către studenți a unui vocabular specializat minimal. Această lucrare aduce în discuție modul în care pot fi integrate, în cadrul cursurilor, exerciții și sarcini de lucru destinate să dezvolte și celelalte competențe comunicative ale studenților, în special înțelegerea și producerea de mesaje orale. Având în vedere un caz particular, cel al predării limbajului românesc de chimie către studenții de la profilul medical, vom propune câteva tipuri de exerciții destinate să contribuie la dezvoltarea comunicării orale pe teme din domeniul de specialitate.

Cadrul teoretic

Pentru a selecta conținuturi relevante și utile pentru cursanți, este necesară stabilirea unor obiective clare ale cursului de limbaj specializat. O întrebare formulată frecvent este dacă obiectivele cursului ar trebui stabilite ținând cont de nevoile actuale sau de nevoile viitoare ale cursanților. Cu alte cuvinte, cursul de limbaj specializat ar trebui să-i pregătească pe viitorii studenți pentru frecventarea cursurilor de la facultățile de profil sau pentru profesia pe care o vor avea mai târziu, în domeniul respectiv? Studiile de didactică a limbilor străine din ultimele decenii indică divergențe de opinii pe această temă. Astfel, unii autori (Wilson 9) recomandă definirea obiectivelor cursului în funcție de nevoile actuale ale cursanților pentru a menține motivația și interesul acestora. Pe de altă parte, referirile la viitoarea profesie nu pot lipsi dintr-un curs de limbaj specializat,

deoarece studenții l-ar putea percepe drept irelevant pentru domeniul lor de studiu. Programa de curs trebuie să susțină însușirea unor conținuturi de bază din domeniul respectiv și, în același timp, dezvoltarea competențelor comunicative pentru a fi de un real folos studenților (Hutchinson & Waters 108-109). Mai recent, Douglas propune dezvoltarea unei competențe strategice, pe lângă însușirea de cunoștințe lingvistice și de noțiuni de specialitate, ceea ce le-ar permite studenților să solicite și să ofere explicații ale sensurilor cuvintelor sau reformulări ale mesajelor.

Cadrelor didactice li se recomandă nu numai cunoașterea bibliografiei relevante, ci și consultarea specialiștilor din domeniul respectiv. În plus, este necesar ca programa de curs să fie actualizată periodic, ținând pasul cu descoperirile recente din domeniu și cu evoluția comunicării în comunitățile profesionale specifice (Basturkmen 11-12). Devine evident faptul că, pentru a avea succes în lumea profesională actuală, cursanții trebuie să devină foarte buni cunoscători ai domeniului respectiv, dar și foarte buni comunicatori, reușind să interacționeze eficient atât cu colegii specialiști, cât și cu publicul larg (Day, Krzanowski 23). Acest lucru înseamnă că studenții trebuie să atingă, într-o scurtă perioadă de timp, un grad ridicat de corectitudine gramaticală, varietate lexicală și fluență în comunicare. Day și Krzanowski (23) consideră fluența comunicativă chiar mai importantă decât corectitudinea, deoarece permite dezvoltarea abilităților transferabile de tipul „soft skills", precum lucrul în echipă, comunicarea, negocierea sau aplanarea conflictelor.

Nu numai definirea obiectivelor și a conținuturilor predate, ci și alegerea metodelor didactice influențează învățarea limbajelor specializate. Două curente de opinie se conturează în această direcție. Unii cercetători consideră că la cursurile de limbaje specializate pot fi aplicate aceleași metode utilizate la cursurile practice de limbi străine. De exemplu, în ceea ce privește limba engleză, „competențele și tehnicile dobândite la cursurile generale de limbă engleză pot fi folosite cu succes la cursul de limba engleză pentru scopuri specifice" (Hutchinson, Waters 142). Această abordare este recomandată în special în cazul grupelor de cursanți aflați la nivelul începător. Day și Krzanowski (25-26) propun utilizarea manualelor destinate cursurilor practice de limbi străine și adaptarea unor exerciții comunicative din aceste manuale la contextele specifice ale limbajelor specializate. Un punct de vedere diferit este exprimat de Stoller și Robinson (31-33), care subliniază necesitatea unor practici inovative în predarea limbajelor de specialitate, precum implicarea studenților în predarea chimiei organice.

Unele studii realizate în ultimele decenii la universități din Turcia pot aduce o contribuție relevantă la perfecționarea didacticii limbajelor specializate în mediul academic. De exemplu, Basturkmen (116-119) prezintă rezultatele unui proiect de cercetare privind predarea limbii engleze pentru scopuri specifice, desfășurat la English Language Centre, Çukurova University. Rezultatele au arătat că metodologia aplicată este bazată în principal pe input, prin alegerea de texte autentice de specialitate, care sunt ulterior discutate la curs. Profesorul evidențiază și explică structurile noi întâlnite în textele analizate. Metoda este eficientă, cu condiția ca textul să conțină termeni și structuri noi, dar nu în număr foarte mare, iar gradul general de dificultate a textelor să fie situat cu puțin peste nivelul grupei

de cursanți. Tot un studiu desfășurat la Çukurova University, la care au participat 15 lectori și 220 de studenți, este prezentat și de Kırkgöz. Concluziile studiului arată că programele cursurilor de limbaje specializate trebuie să fie adaptate mereu, pentru a răspunde nevoilor studenților și că, pe lângă învățarea terminologiei de specialitate, este importantă dezvoltarea competențelor transversale ale studenților, care să poată fi utilizate cu succes de aceștia și la alte cursuri universitare. În cazul limbajelor de specialitate, predarea exclusiv în limba-țintă poate fi problematică, deoarece mulți studenți recurg la traduceri din limba străină în limba maternă, pentru a se asigura că au înțeles corect conținutul (Kılıçkaya). Soruç et al. (276-277) observă că strategiile utilizate de studenți pentru a urmări prelegerile de specialitate pot varia, în funcție de nivelul de cunoaștere a limbii-țintă. Studenții de nivel intermediar și avansat folosesc dicționare și lucrări de specialitate, deduc sensurile unor termeni în context, pun întrebări de clarificare și își reactualizează cunoștințele anterioare, în timp ce studenții începători tind să se bazeze mai mult pe memorare.

Pentru a pregăti viitori specialiști competenți, predarea limbajelor de specialitate trebuie să depășească simpla expunere teoretică, lectura și traducerea de texte specializate sau memorarea unor liste de termeni științifici. În mod ideal, cursul de limbaj specializat ar trebui să dezvolte competențele comunicative și să ofere informații lingvistice, pe baza unor materiale autentice, interesante pentru studenți (Boccanegra-Valle 145-146). Combinația de metode pare a fi cea mai eficientă în acest sens și profesorul ar trebui să utilizeze metoda comunicativă, dar completând-o, atunci când este necesar, cu predarea gramaticii și cu traduceri (Day, Krzanowski 21). Mai mult, dezvoltarea competențelor comunicative ar trebui înțeleasă într-un mod flexibil, acestea presupunând atât comunicare orală, cât și scrisă, lucru individual și muncă în echipă, activități comunicative, dar și observații metalingvistice (Savignon 640). Cercetările științifice indică importanța actualizării permanente a programelor de curs, a textelor folosite drept suport și a obiectivelor cursurilor de limbaje specializate, în funcție de evoluția domeniilor științifice și, mai ales, în funcție de abilitățile și de interesele cursanților.

Studiu de caz: predarea limbajului de chimie către studenții de la profilul medical

Acest studiu de caz s-a conturat în urma experienței acumulate în predarea limbajului de chimie către studenții din programul de An pregătitor, la două universități românești: Universitatea din București și Universitatea „Ovidius" din Constanța. În cadrul acestei structuri, limbajele specializate sunt predate în cel de-al doilea semestru, când studenții au parcurs deja un curs practic de limba română ca limbă străină și ar trebui să se situeze la nivelul A2, conform Cadrului European Comun de Referință (CECR). Limbajul de chimie este un curs obligatoriu și, alături de limbajul de anatomie, formează pachetul de cursuri specializate destinate studenților care au optat să studieze mai departe medicina în România. Obiectivul principal al cursului îl constituie însușirea, de către studenți, a terminologiei de specialitate în limba română și dezvoltarea competențelor comunicative în legătură

cu domeniul de specializare ales. Obiectivele secundare au în vedere pregătirea studenților pentru examenul final privind atestarea competențelor lingvistice și consolidarea noțiunilor învățate la cursul de limbaj de anatomie și la cursul practic de limba română. Propunerile de exerciții prezentate mai jos se bazează pe un manual recent de limbaj de chimie (Levonian), apărut la Editura Universității din București.

Predarea limbajului specializat de chimie către studenți străini aflați la niveluri diferite de cunoaștere a limbii române riscă să devină monotonă, transformându-i pe studenți în receptori pasivi ai discursului profesorului. Pentru a evita acest risc, am urmărit, în primul rând, identificarea de conținuturi relevante pentru domeniul chimiei și pentru profesiile din sfera medicală și asocierea textelor științifice cu studii de caz legate de domeniul medicinei. Programa de curs a fost concepută în funcție de structura cursurilor de la Anul pregătitor pentru studenți străini. Cursurile de limbaje specializate se desfășoară pe parcursul a 14 săptămâni, astfel încât programa cursului de chimie a inclus 13 teme principale și un curs cu caracter recapitulativ. Temele incluse în programă au fost: „Substanțele chimice și clasificarea acestora", „Substanțe pure și amestecuri de substanțe", „Structura atomului", „Simbolul chimic și sistemul periodic", „Proprietățile elementelor din sistemul periodic", „Acizi și baze", „Oxizi", „Săruri", „Alcooli", „Acizi carboxilici", „Zaharide", „Aminoacizi", „Proteine". Studiile de caz selectate au tratat rolul și importanța diferitelor elemente chimice în corpul uman, hemoglobina, prezența apei în organism, protecția solară, pH-ul corpului uman și acidoza, efectele alcoolului și alcoolismul, tratamente recomandate de medicina naturistă, oscilațiile nivelului de glucoză din sânge și prezența diabetului, efectele suplimentelor alimentare cu aminoacizi, importanța colagenului pentru organele corpului uman.

Textele citite la curs au provenit din surse variate, în primul rând din manuale școlare pentru elevii români de școală generală și de liceu, dar și informații extrase din lucrări științifice de specialitate, dicționare și enciclopedii de chimie organică și anorganică. Pentru unele studii de caz, au fost selectate texte de popularizare științifică, precum articole de presă, prezentări și prospecte de medicamente, mesaje postate online, pe diferite site-uri, forumuri de discuții sau bloguri. Au fost identificate și materiale multimedia autentice, dintre cele disponibile gratuit pe YouTube, care tratează temele dezbătute la curs. Aceste videoclipuri au fost utilizate drept material pentru exercițiile de receptare a discursului oral și au avantajul că pot fi utilizate în diverse moduri, fie doar ca înregistrare audio, fie ca material audio-video, studenții putând astfel să urmărească diverse experimente. Materialele disponibile în format audio-video sunt realizate de medici, cadre didactice, antrenori și prezintă experimente științifice, oferă sfaturi medicale, recomandă tratamente sau produse medicale. Videoclipurile constituie materiale autentice, de interes pentru cursanți, mai ales pentru cei aflați la nivelul B1 de cunoaștere a limbii române.

În cele ce urmează vom formula câteva propuneri de exerciții și sarcini de lucru care pot contribui la dezvoltarea competențelor comunicative ale studenților străini, pe teme de chimie anorganică și organică.

Dezvoltarea competenței de producere a discursului oral la cursurile de limbaje specializate

Competențele de producere a mesajelor în limba-țintă se dezvoltă în general mai lent decât competențele receptive. La cursurile de limbaje specializate, lipsa unor informații de specialitate, pe lângă nivelul redus de cunoaștere a limbii-țintă, poate reprezenta un impediment în dezvoltarea vorbirii studenților străini. În cazul cursanților din anul pregătitor, astfel de blocaje pot fi depășite dacă sunt propuse subiecte de discuție pe teme legate de viața cotidiană, asemănătoare cu unele teme deja dezbătute la cursurile practice de limba română. Se realizează astfel o consolidare a vocabularului de bază și, în același timp, profesorul poate face legătura dintre situațiile de viață cotidiană și noțiunile științifice de chimie.

Exerciții de producere de mesaje orale pot fi utilizate la începutul cursurilor de limbaj de chimie, formând o introducere în tema cursului respectiv. Un mod simplu de a încălzi atmosfera îl reprezintă o secvență introductivă orală, de tipul întrebare și răspuns, în care profesorul le pune studenților întrebări pentru a le actualiza anumite cunoștințe și pentru a-i ajuta să depășească anxietatea de vorbire. De exemplu, cursul pe tema „Substanțe pure și amestecuri de substanțe" poate debuta cu întrebarea dacă studenții folosesc substanțe în viața de zi cu zi și care sunt substanțele folosite. Uneori, studenții sunt surprinși de întrebare și se grăbesc să răspundă negativ. Profesorul poate insista, cerându-le să denumească substanțe folosit zilnic, ceea ce duce la răspunsuri de tipul „șampon", „parfum", „pastă de dinți", „detergent de vase", „cafea", „suc" etc. Dacă timpul permite, răspunsurile pot fi notate pe tablă, formând o recapitulare a vocabularului de bază învățat sau chiar un prilej de a învăța termeni noi. Atunci când profesorul este sigur că toți studenții cunosc sensul termenilor enumerați, poate formula o nouă întrebare, dacă substanțele menționate sunt pure sau sunt amestecuri de substanțe. Se realizează, astfel, trecerea către tema cursului și studenții sunt încurajați să se gândească la compoziția substanțelor folosite. În această etapă, pot apărea confuzii provenite din necunoașterea exactă a sensului adjectivului „pur" în limbajul de chimie și a definiției substanței pure. Unii studenți pot afirma în grabă faptul că substanțele folosite sunt pure, făcând confuzia dintre adjectivul „pur" și adjectivul „curat". Mai departe, profesorul le poate solicita studenților să citească lista de ingrediente de pe eticheta unui produs folosit zilnic (dacă studenții au la ei acel produs) sau să caute pe internet lista de ingrediente. Astfel, studenții ajung să descopere faptul că produsele folosite conțin mai multe ingrediente decât credeau ei inițial și că, în anumite cazuri, unele dintre aceste ingrediente le sunt necunoscute. Această etapă introductivă poate fi realizată și la grupe de nivelul începător, pentru a reactualiza termenii din limbajul comun. Studenții care au cunoștințe reduse de limba română pot fi încurajați să participe la acest exercițiu, deoarece pot răspunde în cuvinte simple în loc să construiască enunțuri complexe și pot citi cu voce tare listele de ingrediente, ceea ce diminuează considerabil anxietatea legată de corectitudinea răspunsului.

Un alt tip de exercițiu care stimulează vorbirea implică utilizarea de obiecte reale la curs. În cazul cursurilor de limbaj de chimie, este dificil de adus obiecte din

laboratoarele de chimie, dar obiectele și substanțele din sfera medicală trezesc interesul majorității studenților, care știu că vor avea nevoie de aceste cunoștințe pe parcursul studiilor universitare. Discuțiile referitoare la medicamente în procesul de predare constituie un mod eficient de a face legătura între chimie ca știință și lumea medicală. Pentru cursurile de introducere în domeniul chimiei, este important ca profesorul să explice compoziția și proprietățile unor substanțe utilizate pe scară largă în medicină, iar informațiile sunt mai ușor reținute atunci când studenții au ocazia de a vedea produsul respectiv. De exemplu, profesorul le poate arăta studenților o sticlă de alcool sanitar, cerându-le să formuleze ipoteze despre conținutul recipientului, compoziția chimică și utilizarea sa. Sarcina poate fi o provocare pentru studenți, mai ales dacă nu reușesc să vadă bine eticheta produsului. Deși unii pot recunoaște faptul că lichidul respectiv este folosit ca dezinfectant, mai puțini cunosc compoziția exactă (faptul că este vorba despre o soluție în care alcoolul etilic funcționează ca dizolvant). Alte produse medicale care pot fi utilizate drept punct de plecare pentru discuții sunt apa oxigenată și tinctura de iod. Cu ajutorul apei oxigenate poate fi introdus termenul „perhidrol", iar cel de-al doilea produs demonstrează sensul termenului „tinctură", de soluție în alcool. Ambele produse sunt recunoscute ușor de studenți, iar aceștia pot încerca să explice în limba română informații privind utilizarea acestor produse.

Una dintre temele de bază pentru un curs de limbaj de chimie constă în învățarea denumirilor în limba română ale elementelor chimice din sistemul periodic. Mulți studenți sunt deja familiarizați cu structura sistemului periodic și cunosc denumirile unor elemente chimice din grupele principale, însă în limba maternă sau în limba engleză. Dacă nu stăpânesc denumirile în limba română, vor întâmpina dificultăți și la denumirile substanțelor compuse anorganice și organice, așadar această temă este esențială pentru învățarea și utilizarea corectă a noțiunilor mai complexe. Profesorul poate însă profita de cunoștințele anterioare ale studenților pentru a deschide discuția despre elementele chimice. De exemplu, în loc să fie citite numele elementelor chimice din sistemul periodic, profesorul poate începe cursul întrebând studenții ce elemente chimice cunosc deja. Dacă grupa este la nivelul începător, discuția poate porni de la denumirile în limba engleză, care pot fi notate pe tablă, urmând ca profesorul sau alți studenți să ofere denumirea în română. Pentru cursanții care dețin cunoștințe de specialitate, discuția poate începe de la notarea unor simboluri chimice pe tablă, studenții fiind rugați să recunoască despre ce elemente este vorba. Deși acest exercițiu poate părea simplu, de multe ori studenții confundă unele elemente chimice sau au ezitări. Profesorul poate formula întrebările, ținând cont de unele denumiri asemănătoare ale elementelor. De exemplu, simbolul „F" reprezintă elementul fluor sau fier? Simbolul „Co" este pentru carbon sau cobalt? Simbolul „N" este pentru natriu sau azot? Simbolul „P" este pentru plumb sau fosfor? În funcție de capacitățile grupei, profesorul poate continua discuția, notând simboluri chimice ale unor elemente mai puțin cunoscute (de exemplu, „Y" pentru ytriu, „Tl" pentru taliu sau „W" pentru wolfram) și cerându-le studenților să ofere ipoteze cu privire la elementele respective. Mai departe, atunci când pe tablă sunt scrise mai multe denumiri de elemente chimice, studenții pot încerca, pe rând, să ghicească locul acestora în sistemul periodic sau

numărul lor atomic. După ce toți studenții au formulat ipoteze, profesorul poate arăta sau distribui exemplare ale sistemului periodic în limba română, invitându-i să verifice pozițiile elementelor în sistem.

Discuțiile în grup sau în perechi pot fi declanșate și prin utilizarea unor imagini. Acesta este cazul cursurilor de limbaj de chimie referitoare la alcooli. Cel mai cunoscut alcool este etanolul și acesta poate stimula discuțiile dintre studenți sau dintre studenți și profesor pe tema consumului de alcool. Tema cursului poate fi introdusă prin arătarea mai multor imagini, care reprezintă scene de viață cotidiană în care se consumă sau se refuză consumul de alcool: un grup de prieteni ciocnind paharele la o petrecere, o persoană singură la un bar, o altă persoană care refuză un pahar de alcool, ținând cheile de la mașină, o persoană cu capul în mâini și cu un aspect dezordonat etc. În funcție de timpul disponibil, profesorul le poate cere studenților să descrie imaginile, insistând asupra detaliilor, asupra părților corpului, asupra expresiilor faciale și le poate cere să formuleze ipoteze legate de scena respectivă („Unde se petrece această scenă?", „De ce sunt veseli oamenii din imagine?", „Ce credeți că se întâmplă mai departe?"). Aceste discuții pot funcționa drept o introducere în tema lecției și pot fi urmate de realizarea unei asociograme sau a unei reprezentări „mind-map", în care studenții asociază diverse cuvinte cu termenul „alcool". Grupa de cursanți poate fi împărțită în echipe, care au sarcina de a găsi cât mai multe cuvinte legate de termenul „alcool", într-un interval de timp stabilit de profesor. La final, reprezentanții echipelor citesc cuvintele găsite și toți trebuie să identifice acei termeni care denumesc băuturi alcoolice și termenii care denumesc efectele alcoolului pentru organism. Riscurile consumului de alcool constituie de obicei o temă ofertantă de discuție, aproape toți studenții dorind să participe și să explice de ce alcoolul dăunează organismului. Discuția din introducerea cursului poate fi reluată la final, după ce profesorul a prezentat tema și studenții au parcurs un text despre etanol. Ca punct de plecare poate fi utilizată o știre din presa românească, de exemplu privind cazurile de alcoolism în rândul tinerilor. Tot în echipe, studenții trebuie să discute și să identifice câteva posibile cauze ale consumului excesiv de alcool în rândul tinerilor. Mai departe, ei trebuie să propună unele soluții sau recomandări pentru a combate acest viciu.

Textele scurte sau fragmentele de texte pot fi un alt stimul pentru discuții, mai ales pentru grupele de cursanți aflate la un nivel intermediar de cunoaștere a limbii române. În cazul grupelor eterogene, profesorului îi revine sarcina de a verifica înțelegerea corectă a textului scris și cunoașterea sensului cuvintelor utilizate în text. Fragmentele de texte științifice pot fi percepute drept dificile de către studenți, însă textele de popularizare, știrile de presă sau opiniile postate pe rețelele sociale le pot capta interesul mult mai repede. Este de preferat ca textul propus să fie de dimensiuni reduse și să conțină o opinie controversată, o informație neașteptată sau interesantă, pentru ca studenții să poată exprima acordul sau dezacordul, curiozitatea sau neîncrederea.

În cazul exercițiilor de comunicare orală la cursul de limbaj specializat, corecturile frecvente ale profesorului riscă să îi descurajeze pe cursanți (Schatz 196-197). Accentul ar trebui să cadă asupra corectitudinii conținuturilor prezentate și asupra fluenței în comunicare. Dacă se desfășoară într-o atmosferă relaxată și

dacă microclimatul clasei este unul pozitiv, producerea mesajelor orale se va dezvolta mai rapid.

Competența de receptare a mesajelor orale și limbajele specializate

Exercițiile de receptare a mesajelor orale se dovedesc adeseori cele mai problematice pentru cursanții străini. În cazul textelor scrise, aceștia pot citi textul de mai multe ori și au mai mult timp de gândire, ceea ce duce la rezultate mai bune la exercițiile de înțelegere a textului scris. (Burgoyne et al.). Mesajul oral este ascultat, de obicei, numai de două ori, ceea ce se dovedește insuficient pentru unii studenți, mai ales pentru cei cu dificultăți de învățare. Interacțiunile cu vorbitori nativi îi pot ajuta pe studenții străini să-și dezvolte competența de ascultare, în special dacă mesajele se referă la teme de viață cotidiană. Atunci când discursul oral abordează teme științifice și conține termeni de specialitate, nivelul de dificultate poate fi prea ridicat pentru mulți cursanți. În plus, cadrele didactice care predau limbaje specializate, cum este și cazul limbajului de chimie, nu dispun de un număr mare de mesaje orale sau audio-video pe care să le poată utiliza la cursuri. Înregistrările cu mesaje orale adaptate pentru nivelul începător sunt insuficiente, iar materialele autentice disponibile online depășesc adeseori nivelul cursanților, la începutul cursului de limbaj. Videoclipurile pe teme de specialitate sunt adeseori lungi, iar persoanele care apar în înregistrări vorbesc repede, deoarece se adresează unor vorbitori nativi și presupun că aceștia sunt deja familiarizați cu domeniul respectiv și cu terminologia specifică. Așadar, este dificil de identificat materiale care să prezinte interes pentru cursanții străini și să poată fi înțelese relativ ușor de către aceștia.

O altă problemă este legată de obiectivul exercițiilor de receptare a mesajelor orale. Brown (5-6) arată că, în general, ascultarea discursului oral la cursurile de limbi străine se face pentru un anumit obiectiv. Studenții pot asculta mesajul pentru a înțelege ideea principală, pentru a identifica anumite detalii sau pentru a înțelege informațiile transmise implicit, nu explicit. Ascultarea mesajelor pentru a identifica detalii este exercițiul cel mai frecvent în predarea limbajelor de specialitate. O opinie asemănătoare este susținută de Rost (186-187), pentru care ascultarea selectivă predomină în didactica limbilor străine, cursanții ascultând mesajele orale cu scopul de a aduna informațiile necesare pentru îndeplinirea unei sarcini.

În domeniul limbajului de chimie, materialele audio sau audio-video utilizate trebuie să fie legate de teme de chimie, să conțină informații relevante pentru a-i motiva pe cursanți (Rost 161) și să nu prezinte un nivel de dificultate prea ridicat în raport cu nivelul grupei de cursanți în cunoașterea limbii-țintă. Materialele disponibile pe internet sunt variate, însă există două categorii de videoclipuri care se pot dovedi utile pentru cursanții străini în înțelegerea limbajului de chimie.

O primă categorie este formată din videoclipuri care prezintă experimente de chimie, desfășurate în cadrul unor lecții de nivel gimnazial sau liceal sau destinate să contribuie la consolidarea cunoștințelor de chimie ale elevilor români. Avantajul acestor filme constă în durata scurtă de timp în care se desfășoară

experimentul, putând fi ușor prezentate și discutate chiar în timpul unui curs de două ore. Mai mult, persoana care realizează experimentul explică fiecare etapă și oferă denumirile instrumentelor și ale substanțelor utilizate în experiment, ceea ce le permite studenților să își verifice cunoștințele de specialitate.

În cazul unor grupe de studenți care dispun de cunoștințe solide de chimie, filmele care prezintă experimente de chimie pot fi valorificate și pentru exerciții de exprimare orală. Înainte de urmărirea filmului, profesorul le poate pune întrebări studenților cu privire la modul de realizare a experimentului și la rezultatele obținute, apoi filmul poate fi urmărit pentru a verifica predicțiile formulate de studenți. De asemenea, filmul poate fi întrerupt, iar profesorul le poate cere studenților să explice în limba română ce au urmărit până în acel moment și ce se va petrece mai departe.

Anumite filme cu experimente de chimie pot fi utilizate și la grupele de studenți care stăpânesc mai puțin limba română. În acest caz, ascultarea pentru detalii se poate dovedi dificilă, însă ascultarea mesajului pentru a identifica ideea principală este o sarcină de lucru mai potrivită. De exemplu, predarea unui curs despre zaharide poate fi susținută prin includerea unor videoclipuri privind proprietățile fizice ale anumitor zaharide. Astfel, studenții au de urmărit videoclipul „Proprietățile fizice ale glucozei" (disponibil gratuit prin canalul „fizichim" de pe YouTube, cu o durată de 41 de secunde), având de notat patru proprietăți fizice ale glucozei menționate în filmare (Levonian 137). Mai departe, studenții pot urmări din nou videoclipul, având de notat sursa de glucoză din alimentația noastră, menționată la finalul videoclipului. Și alte videoclipuri disponibile gratuit tratează proprietăți ale zaharidelor, precum „Proprietățile fizice ale amidonului alimentar" (cu o durată de 2 minute și 5 secunde) sau „Proprietățile fizice ale zaharozei" (cu o durată de 1 minut și 40 de secunde) (Levonian 136-137). Proprietățile fizice ale substanțelor reprezintă un subiect mai ușor de înțeles de către studenții străini, în comparație cu proprietățile chimice, care presupun desfășurarea unor reacții chimice. Pentru a rezolva sarcinile legate de proprietățile fizice, studenții trebuie doar să cunoască sensul unor termeni simpli, precum „alb", „dulce", „solubil" sau „insolubil".

Tot un experiment amuzant de chimie poate fi utilizat în predarea cursurilor despre acizi și baze. Videoclipul „Acizi VS Baze" este disponibil gratuit, prin canalul YouTube „ProfesoriiTrasniti", are o durată de 4 minute și 33 de secunde și prezintă un experiment simplu, prin care este verificat caracterul acid sau bazic al mai multor substanțe (Levonian 80). Pe baza acestui material, profesorul poate propune o sarcină de lucru de dificultate scăzută, studenții având de notat doar termenul care descrie corect anumite substanțe prezentate în experiment. În cazul unei grupe de nivel începător, profesorul se poate asigura că studenții înțeleg experimentul, verificând înainte dacă studenții cunosc denumirile substanțelor prezentate în film, de exemplu „anticalcar", „bicarbonat de sodiu" sau „detergent de geamuri".

O altă categorie de materiale audio-video constă în videoclipuri de popularizare, care oferă informații despre diverse afecțiuni, metode de tratament, suplimente alimentare sau terapii alternative. Deoarece nu se adresează în mod

special unor ascultători nonnativi, gradul de dificultate al acestor materiale poate fi mai ridicat. Astfel de videoclipuri sunt mai lungi ca durată, iar persoanele care apar în filmare vorbesc într-un ritm rapid. Ca urmare, videoclipurile de popularizare științifică sunt adecvate grupelor de cursanți de nivel intermediar, care cunosc termenii de specialitate legați de tema discutată și care au cunoștințe gramaticale și lexicale cel puțin de nivel B1, conform Cadrului european comun de referință pentru limbi (CECR). Cu toate acestea, videoclipurile disponibile online sunt materiale autentice, iar cursanții străini se pot simți ușor descurajați de gradul de dificultate a sarcinilor de lucru. Profesorul poate adapta materialul în mai multe moduri. În primul rând, poate fi selectat doar un fragment din videoclip, în loc de întregul material. Profesorul mai poate apela și la funcția de subtitrare disponibilă pe canalul YouTube. Materialul selectat poate fi prezentat de mai multe ori și nu doar de două ori, cum se întâmplă la examenele oficiale de atestare a cunoștințelor lingvistice. Mai mult, materialul poate fi prezentat în secvențe, cu întreruperi, profesorul verificând astfel dacă studenții au înțeles corect ceea ce se discută în secvența prezentată.

Unele materiale conțin ilustrații relevante, care contribuie la înțelegerea mesajului oral. De exemplu, videoclipul „What happens to your body when you drink alcohol?", cu o durată de 7 minute și 7 secunde, disponibil pe YouTube, este prezentat în limba română și conține ilustrații amuzante pentru fiecare idee principală menționată în prezentare. Videoclipul poate fi arătat studenților mai întâi fără sonor, după predarea cursului privind alcoolul etilic și efectele acestuia pentru organismul uman. Fără a cunoaște mesajul oral original, studenții pot fi invitați să recunoască ideile principale doar cu ajutorul desenelor care apar în videclip. După ce studenții s-au familiarizat cu materialul și au recunoscut unele idei, profesorul poate arăta videoclipul însoțit de prezentarea audio, solicitându-le studenților să îndeplinească anumite sarcini legate de înțelegerea discursului oral, de tipul răspunsului la întrebări sau al recunoașterii răspunsului corect.

Exemplele prezentate mai sus au rolul de a arăta că un curs de limbaj de chimie poate deveni mai interesant și mai accesibil studenților prin utilizarea resurselor disponibile online. În ceea ce privește materialele audio-video utilizate pentru dezvoltarea înțelegerii discursului oral, profesorul poate decide ce rol să le aloce, în funcție de interesele și de răspunsul grupei de studenți. Exercițiile de ascultare pot fi introduse spre finalul cursului, după lectura și discutarea unui text-suport sau pot fi utilizate în locul unui text scris de dimensiuni mari, profesorul putând evidenția ulterior anumite structuri noi din discursul oral. În mod ideal, competența de citire și cea de ascultare ar trebui dezvoltate în paralel la cursul de limbaj specializat, pentru a-i ajuta pe cursanți să urmărească, în viitor, prelegeri pe teme de specialitate.

Concluzii

În domeniul predării RLS, cursurile de limbaje specializate ar trebui să depășească nivelul unei simple lecturi sau al prelegerii de specialitate și să urmărească dezvoltarea competențelor comunicative ale cursanților străini în limba

română. Deși învățarea unui vocabular minimal din domeniul respectiv rămâne un obiectiv principal, este importantă și utilizarea noilor termeni și structuri în contexte comunicative, prin crearea unor sarcini de lucru relevante pentru studenți. Exemplele prezentate în această lucrare arată că și un domeniu științific precum chimia poate fi predat din perspectivă comunicativă, făcându-se mereu legătura între noțiunile teoretice și aplicarea lor în viața cotidiană sau în medicină. Prin introducerea de exerciții de ascultare și vorbire, cursul poate deveni mai antrenant, accentul deplasându-se de la profesor către studenți. Aceștia au astfel ocazia să își împărtășească opiniile, cunoștințele anterioare, să schimbe informații și să își îmbunătățească nivelul de cunoaștere a limbii române, în general. Nu în ultimul rând, prin exerciții comunicative și texte-suport variate, interesante și/sau amuzante, cursul de limbaj specializat se poate transforma într-o experiență plăcută, chiar memorabilă pentru studenți.

Bibliografie

Basturkmen, Helen. *Ideas and Options in English for Specific Purposes*. Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates, 2006.

Bocanegra-Valle, Ana. "Evaluating and designing materials for the ESP classroom." *English for Professional and Academic Purposes*. Eds. Miguel F. Ruiz-Garrido, Juan C. Palmer-Silveira, Inmaculada Fortanet-Gómez. Amsterdam, New York: Rodopi, 2010. 141-161.

Brown, Stephen. *Teaching Listening*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Burgoyne, Kelly et al. "The comprehension skills of children learning English as an additional language." *British Journal of Educational Psychology* 79 (2009): 735-747.

Day, Jeremy, Mark Krzanowski. *Teaching English for Specific Purposes: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Douglas, Dan. *Assessing Languages for Specific Purposes*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Hutchinson, Tom, Alan Waters. *English for Specific Purposes. A learning-centred approach*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

Kılıçkaya, Ferit. "Instructors' attitudes towards English-medium instruction in Turkey." *Humanizing Language Teaching, 8*(6) (2006): 1–16.

Kırkgöz, Yasemin. "Students' and lecturers' perceptions of the effectiveness of foreign language instruction in an English-medium university in Turkey." *Teaching in Higher Education, 14*(1) (2009): 81–93.

Levonian, Raluca. *Limbaj de chimie. Curs de limbaj medical pentru studenții străini din anul pregătitor*. București: Editura Universității din București – Bucharest University Press, 2024.

Rost, Michael. *Teaching and Researching Listening. Second edition*. Harlow: Pearson Education Limited, (2002) 2011.

Savignon, Sandra J. "Communicative Language Teaching: Strategies and Goals." *Handbook of Research in Second Language Teaching and Learning*. Ed. Eli Hinkel. New York: Lawrence Erlbaum Associates, 2005. 635-651.

Schatz, Heide et al. *Fertigkeit Sprechen. Fernstudieneinheit 20. Fernstudienprojekt zur Fort-und Weiterbildung im Bereich Germanistik und Deutsch als Fremdsprache*. Berlin, München: Langenscheidt, 2001.

Stoller, Fredricka L., Marin S. Robinson. "Innovative ESP Teaching Practices and Materials Development." *Key Issues in English for Specific Purposes in Higher Education*. Eds. Yasemin Kırkgöz, Kenan Dikilitaş. Cham: Springer International Publishing, 2018. 29-49.

Wilson, Judith. "General Principles." *ESP for the University*. Ed. David Harper. Oxford, New York: The Pergamon Press, 1987. 7-26.

SPAȚIUL – PEISAJ LINGVISTIC ÎN LIMBA ROMÂNĂ CA LIMBĂ STRĂINĂ

Veronica Cristina NEDELCU
Universitatea Ovidius din Constanţa, România

Abstract: *This article aims to explore how the space in which we exist and evolve influences linguistic behavior and the process of acquiring a foreign language. Academic literature draws attention to a pre-level of a foreign language (language B), acquired through contact with the linguistic structures or expressions we interact with frequently and consistently. Thus, space becomes not only an existential coordinate, but also a cognitive one, insofar as it facilitates inductive learning - an approach that can prove to be an effective method for the automatic acquisition of knowledge. This, in turn, enables the learner to later discover the patterns, structures, and rules of the linguistic system of the language they seek to master.*

Keywords: *Romanian as a foreign language, space, multicultural space, linguistic landscape, language acquisition, interculturality.*

1. Premisele cercetării

Orice (nou) spațiu cultural, implicit lingvistic, oferă informații și declanșează procese cognitive încă de la pătrunderea în acel spațiu, de la prima interacțiune cu semnele vizibile în locurile străbătute, aparținând noului spațiu, de la percepția semnelor, atenție, memorie, gândire, la înțelegerea limbajului (ca proces de interpretare și generare de semnificații lingvistice) și până la învățare, luarea deciziilor și rezolvarea de probleme, toate influențează modul în care interacționăm cu lumea. Astefel, *spațiul* devine nu doar o coordonată fundamentală în procesul de cunoaștere, ci și în cel de achiziție lingvistică a limbii române ca limbă străină (LRLS).

Aspectele surprinse și descrise în acest articol reprezintă câteva dintre elementele generale desprinse în urma unei cercetări aflate într-o fază incipientă, care a a dorit să răspundă la câteva întrebări:

- Ce este peisajul lingvistic (LL – *linguistic landscape*)?
- Când a apărut interesul pentru LL?
- Care au fost perspectivele de abordare?
- Ce relevanță are LL pentru achiziția unei limbi străine, mai exact a LRLS?

2. Peisajul lingvistic – definiție și abordări

Peisajul lingvistic este definit în literatura de specialitate ca totalitatea semnelor și textelor vizibile în spațiile publice sau în mediul natural sau convențional, urban sau rural, cum ar fi: numele orașelor, străzilor, denumirile administrative sau comerciale ale unor clădiri, magazine, mijloace de transport și chiar o diversitate de semne apărute în spațiul virtual, ultimele dintre acestea nefăcând obiectul cercetării noastre. Sintagma „peisaj lingvistic" („linguistic landscape") a fost introdusă pentru prima dată de către cercetătorii Landry și Bourhis în 1997, în cadrul unui articol semnificativ intitulat „Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study". Aceștia defineau „peisajul lingvistic" ca fiind totalitatea semnelor vizibile în spațiile publice reflectând diversitatea lingvistică și identitatea culturală a unei comunități (Rodrigue Landry și Richard Y. Bourhis: 1997: 25). Analiza propusă a avut ca obiectiv descrierea felului în care o limbă este reprezentată și utilizată în public, în special în contextul comunităților multilingve, demonstrându-se astfel că analiza peisajului lingvistic poate oferi informații importante despre statutul și vitalitatea diferitelor limbi într-o anumită regiune sau comunitate. Studiul particularităților peisajului lingvistic a intrat în sfera de interes a lingvisticii tocmai datorită încărcăturii lor *comunicative*, *informative* și *simbolice*, căci – ajungând într-o anumită țară, regiune, localitate – inscripțiile, panourile, semnalizările etc. pot dezvălui multe despre judecățile, atitudinile vorbitorilor, despre modul de folosire a limbilor și, desigur, despre statutul lor.

Peisajul lingvistic are, în același timp, rolul de *mediator* între diferitele niveluri de politică lingvistică, deoarece configurația peisajului lingvistic reprezintă materializarea atitudinilor lingvistice trăite, prezente în comunicarea cotidiană, în conduita verbală a individului.

Între elementele care compun peisajul lingvistic al unei țări sau regiuni se regăsesc atât cele universale, generalizate prin informația recognoscibilă indifrent de limba cunoscută de vorbitor, de tipul semnelor rutiere sau de orientare turistică, instrucțiuni de utilizare a unor produse (însoțite de reprezentări grafice uneori), cât și cele care conțin informații scurte, mesaje utile comportamentului social.

2.1. De la semn la cuvânt în conturarea peisajul lingvistic

Ca prime elemente pe care le întâlnim în peisajul lingvistic al oricărui spațiu, menționăm *semnele rutiere, instrucțiunile, avertismentele* și *semnele de orientare* – semne constante, cu un conținut general și cunoscut, conținând simboluri universale, ușor de decodat și de achiziționat de către orice vorbitor. Ele sunt prezente în spații publice și care pot include și elemente multilingve în zonele cu o populație diversă.

Exemple: semne de circulație, indicatoarele din aeroporturi, stații, gări etc.

Indicatoare: P (parcare) H (hospital), WC (toillet)/ toaletă (bărbați/ femei), restaurant

Dacă am lua ca exemplu, panoul care indică prezența unui spital în apropiere, acesta oferă vorbitorului străin un prim lexem pe care el îl poate reține și folosi ulterior într-o conversație minimală în limba B.

Panouri care conțin semne comerciale sau publicitare - adesea adaptate culturii locale sau celor care trec printr-o zonă anume, de obicei, turistică sau comercială;

Informații guvernamentale, educaționale, de interes general – afișe, pliante și semnalizări care indică reglementări legale sau servicii publice, adesea și în limba engleză;

2.2. O altă categorie este reprezentată de **mesajele sociale și culturale** – afișe sau grafitti care exprimă opinii politice, culturale sau sociale, folosind uneori chiar un limbaj aparținând unei comunități sau unei minorități din spațiul culturii majoritare. În acest context, se conturează importanța investigării mesajelor metaculturale ale peisajului lingvistic în medii lingvistice diferite, precum şi a specificului modului de raportare la folosirea și vizualizarea limbilor străine care configurează lingvistic spațiul unei comunități.

Exemplu:

Etichetele și instrucțiunile aparținând diferitelor tipuri de produse sunt traduse de cele mai multe ori în diferite limbi, în special în limba/ limbile oficiale ale țării respective, ceea ce poate fi un indicator al diversității lingvistice a unui spațiu sau al prezenței într-un spațiu național determinat a numeroaselor

comunități. În România, stat membru UE, există obligativitatea traducerilor etichetelor de pe produsele importate. Deși poate părea, la prima vedere, o realitate mai puțin importantă sau nerelevantă în achiziționaunei limbi străine, totuși ea generează premise de învățare sau recunoaștere a unor structuri lingvistice și, desigur, oferă elemente lexicale, care conduc la îmbogățirea vocabularului. La acestea se pot adăuga diversele forme de promovare a unor produse și servicii: pliante, reclame, buletine informative, programe tv etc.

3. Studiul peisajului lingvistic (LL) este un domeniu de cercetare relativ nou.

Primele conferințe internaționale au avut loc în 2008 și subiectul a suscitat interesul cercetătorilor din diverse domenii: sociologie, antropologie, lingvistică, științe politice, educație, geografie și chiar planificare urbană, dovedindu-se a fi așadar un domeniu interdisciplinar, aria de cercetare extinzându-se pentru a include în peisajul lingvistic și spațiul virtual, internetul și, mai nou inteligența artificială (AI).

Numeroase articole au explorat de asemenea legătura dintre peisajul lingvistic și factori precum identitatea culturală, integrarea socială, educația și învățarea limbilor străine, ajungând să fie considerat un domeniu central în studiile sociolingvistice și de semnificație culturală, deoarece poate reflecta identitatea unei regiuni, relațiile de putere dintre grupurile lingvistice, diversitatea culturală, multilingvismul și statutul limbilor. De asemenea, el poate evidenția procesul de *globalizare* sau de *localizare* al unei limbi, cum ar fi folosirea limbii engleze în diverse țări sau regiuni, în special în contexte comerciale.

În același timp, în condițiile actuale, peisajul lingvistic joacă un rol esențial în integrarea culturală, influențând modul în care membrii unei comunități sau ai unei societăți percep și interacționează cu diversele grupuri culturale și lingvistice nou intrate în cultura majoritară. Diversitatea lingvistică și identitară a unei regiuni poate avea un impact semnificativ asupra modului în care noii veniți (imigranți, refugiați etc.) se adaptează și se integrează în comunitatea gazdă.

Peisajul lingvistic poate fi însă o resursă valoroasă în **învățarea unei limbi străine**, având multiple beneficii pentru cei interesați (studenți sau străini, în general), chiar și în fazele incipiente ale procesului de învățare. Iată cum și la ce nivel reușește peisajul lingvistic să contribuie la acest proces de achiziție lingvistică:

- Expunerea constantă la limba țintă;
- Îmbunătățirea abilității de citire și înțelegere a mesajelor scrise.

Peisajul lingvistic oferă un mediu natural firesc și constant pentru a exersa citirea. Aceasta ajută la dezvoltarea abilității de a înțelege texte scurte și simple, dar și la creșterea încrederii în abilitățile de citire și de pronunțare. De asemenea, ținând cont de faptul că peisajul lingvistic include o gamă largă de texte: oficiale, comerciale, publicitare, în timp, vorbitorul se poate familiariza cu diferite stiluri de scriere, respectiv cu diverse contexte lingvistice.

- Îmbogățirea vocabularului: semnele, panourile publicitare, etichetele de produse, afișele sau pliantele expun studenții la cuvinte noi și expresii uzuale din

viața de zi cu zi. În mediile urbane, care abundă în atfel de reprezentări, persoanele încep să recunoască cuvinte și fraze frecvent utilizate, dezvoltându-și vocabularul;

Exemple:

Numerale, pronume, verbe din vocabularul fundamental și forme verbale frecvent utilizate și chiar jocuri de cuvinte:

Veniți cu mic, cu mare, iar dăm CĂRUCIOARE! 10 Dacii Noi Pentru Voi!

- Învățarea prin context: vizualizarea semnelor, citirea frecventă a cuvintelor și a textelor scurte, în contextul lor (de exemplu, un afiș care promovează un produs sau un mesaj de informare generală, un pliant/ revistă a unui supremarket), determină înțelegerea sensului cuvintelor și creează posibilitatea utilizării corecte, în situații reale.

Vom oferi mai jos câteva exemple, care facilitează învățarea, la fiecare nivel al limbii:

- Structuri interogative: întrebare – răspuns (cu imperativ)/ structuri cu forme clitice de Ac.

- Structuri imperative:

Imperativul (II sg. și pl.) Conjunctivul

Colindați și cântați și vă bucurați

- GN: N+Det (adj - toponime derivate)

Salam săsesc | Smântână ardelenească | Cârnați oltenești | Iaurt grecesc

- Ilustrarea proveniență:

Salam de Sibiu | Caşcaval Rucăr | Salam Napoli / Salam Vienez, | Muștar din Tecuci

- Formarea diminutivelor: *cârnăciori, brânzică, șunculiță, bulgărași de țară* etc.

- GN: N(art.hot) + N (G)

- Forme de viitor sau imperativ și categoria intensității:

- Preferința pentru forma scurtă a verbului *a fi*: **e**, în loc de **este.** ***E*** *SUPERmiercuri//SUPERwekeend.*

Și EXTRAATMOSFERĂ.

- Înțelegerea contextului cultural și social. Semnele lingvistice și simbolurile care sunt folosite în peisajul lingvistic reflectă cultura, identitatea lingvistică și culturală a unei regiuni sau manifestarea diversității culturale a locului;

- Prezența multilingvismului și recunoașterea acestuia ca trăsătură socială, culturală și implicit lingvistică a regiunii respective.

În zonele multilingve, se poate observa cum se combină mai multe limbi într-un singur peisaj lingvistic (de exemplu, numele străzilor, semnele de orientare sau publicitatea care sunt adesea prezentate în mai multe limbi). Acest lucru poate stârni curiozitatea și încuraja interesul și pentru alte limbi străine și poate promova toleranța față de diversitatea lingvistică.

Exemplu: Peisajul lingvistic – ilustrarea diversității lingvistice a unui spațiu urban

Limba engleză – singura prezentă în unele afișe

- Creșterea motivării și implicării în procesul de învățare activă;

- Exersarea concretă a cunoștințelor dobândite, prin utilizarea limbii într-un context real, în interacțiuni minimale, cotidiene, transport, cumpărături etc. În acest fel, crește motivația de a învăța, deoarece limba este percepută ca un instrument util, aplicabilă zi cu zi. Este o învățare activă, deoarece explorarea peisajului lingvistic în orașe sau în comunități poate deveni o activitate de interacțiune cu vorbitorii nativi în cursul căreia străinii pot identifica și folosi cuvinte sau structuri noi, pot exersa pronunția sau utilizarea lor în contexte specifice sau nespecifice (învățare informală).

Iată câteva texte scurte prezente în reclamele la florăria Lidl: „Trandafirii iubesc soarele, dar nu trebuie udați în exces și au nevoie de un pământ afânat.”, „Aceste plante decorative preferă lumina, dar nu și soarele direct.” sau „Crăciunița este ușor de îngrijit, ea nu trebuie udată din abndență și nu trebuie lăsată în farfurioara ei.” Aceste exemple reprezintă structuri care odată învățate, pot fi folosite, la un nivel superior de limbă străină.

4. Toate aceste activități oferite în interacțiunea cu peisajul lingvstic, demonstrează rolul pe care spațiul văzut ca peisaj lingvistic, îl are atât în învățarea limbilor străine, cât și în înțelegerea dinamicii lingvistice și culturale dintr-o regiune, contribuind la integrarea culturală.

Din cele arătate până acum, se poate observa că peisajul lingvistic contribuie nu doar la integrarea lingvistică, ci și la integrarea culturală a vorbitorilor:

- Promovarea diversității și acceptării culturale a celuilalt;
- Reflectarea unei realități sociale și culturale a unei zone, ceea ce poate contribui la normalizarea diversității lingvistice, promovând o atmosferă de incluziune și de acceptare a diversității lingvistice.
- Reprezentarea identităților culturale: peisajul lingvistic permite comunităților de imigranți sau minorităților să își exprime identitatea culturală și lingvistică în spațiile publice. Prin urmare, acesta poate reduce sentimentul de izolare culturală și ajută la recunoașterea și valorizarea culturii și limbii respective într-un context social mai larg.

Exemple - Limbile străine – provocarea vorbitorior nativi

- Facilitarea interacțiunii interculturale: deținerea unui vocabular minimal poate constitui o bază pentru crearea unei viitoare conversații în limba nou achiziționată;
- Încurajarea dialogului între culturi: interacțiuni interculturale. De exemplu, semnele și afișele multilingve, care includ limba minorităților, pot stimula conversații între diferite grupuri lingvistice, făcându-le să se simtă mai conectate și mai integrate.
- Reducerea barierelor lingvistice și sprijinirea accesului la servicii, prin accesibilizarea informațiilor. În multe zone, semnele și afișele bilingve sau multilingve oferă informații despre servicii publice, educație, sănătate, transport sau drepturi legale. Aceste semne sunt un instrument important pentru integrarea noilor veniți, oferindu-le posibilitatea de a accesa informațiile necesare în limba lor sau într-o limbă cu care sunt familiarizați.
- Integrarea în viața publică și crearea unui un spațiu public comun de interacțiune accesibil tuturor, consolidându-se astfel sentimentul de apartenență în cadrul comunității gazdă. În zonele multilingve, semnele în mai multe limbi sunt esențiale pentru ca toți vorbitorii să aibă acces egal la informațiile necesare, ceea ce sprijină integrarea și participarea activă a tuturor grupurilor lingvistice.

Nu în ultimul rând, peisajul lingvistic oferă o imagine reală între limbile dominante și cele marginalizate, a aspectelor de putere și echitate lingvistică. De exemplu, în multe societăți, limba majoritară sau dominantă va apărea mult mai frecvent în peisajul lingvistic decât limbile minoritare. Aceasta poate avea un

impact asupra percepției statutului limbilor și asupra modului în care membrii comunității minoritare se simt în raport cu societatea gazdă.

În ceea ce privește învățarea LRLS, peisajul lingvistic românesc și, în special cel din regiunile urbane dobrogene, evidențiază prezența minorităților în acest spațiu, motiv pentru care el este simțit în general de către un străin, ca un spațiu multicultural permisiv, în care orice vorbitor va găsi elemente de sprijin în încercarea de achiziție a limbii române.

În concluzie, peisajul lingvistic are un rol fundamental în integrarea culturală, oferind un spațiu în care diversitatea lingvistică și culturală este vizibilă și acceptată. Prin facilitarea accesului la informație, promovarea diversității și susținerea unui sentiment de apartenență, peisajul lingvistic ajută la construirea unor comunități deschise și incluzive, care permit noilor veniți să participe activ și să se simtă parte dintr-un întreg social mai larg.

Bibliografie:

Backhaus, Peter. 2007. *Linguistic landscapes: A comparative study of urban multilingualism in Tokyo*. Clevedon, UK: Multilingual Matters.

Bourhis, Richard Y. and Landry. Rodrigue. 1997. Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study" (*Journal of Language and Social Psychology* 16(1).

Scollon, Ron, and Suzie W. Scollon. 2003. *Discourses in place: Language in the material world*. London: Routledge.

Surse:

https://leaflets.kaufland.com/ro-RO/RO_ro_leaflet6_7570_RO47-OC2/view/flyer/page/6

https://www.lidl.ro/l/ro/cataloage/catalogul-saptamanal-pentru-perioada-18-11-24-11-2024/view/flyer/page/1

https://cataloage.carrefour.ro/43a-special-deco-noel-13-11-2024-7-01-2025/page/1

MOTIVATIONAL FACTORS INFLUENCING ROMANIAN UNIVERSITY STUDENTS IN LEARNING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE

Şenel GERÇEK
Alexandru Ioan Cuza University of Iaşi, Romania

Abstract: *This study explores the motivations and expectations of Romanian university students enrolled in Turkish language courses. Using a quantitative research design, data were collected from 67 students through a structured questionnaire featuring 5-point Likert-scale items measuring both intrinsic and extrinsic motivational dimensions. The study categorizes motivations into professional, academic, cultural, and personal interests to provide a comprehensive understanding of learners' perspectives. Findings indicate that cultural exploration, and personal enrichment are key motivating factors. The results highlight the importance of aligning language programs with students' diverse goals by integrating cultural immersion activities, profession-specific vocabulary training, and personalized learning experiences. These insights emphasize the need for curriculum designers and educators to tailor Turkish language programs to students' motivations, thereby enhancing engagement and learning outcomes.*

Keywords: *Turkish language; learner motivations; cultural interests; professional goals; language education.*

1. Introduction

1.1. Education and Foreign Language Learning

Education is a cornerstone of human development. It not only helps individuals pursue their dreams but also fosters cross-cultural understanding. By gaining knowledge, skills, and critical thinking abilities, people are better equipped to thrive in our ever-changing world (Delors 13-14). Learning a foreign language, in particular, enhances cross-cultural communication, opens up professional opportunities, and promotes personal growth. In today's globalized world, multilingual communication is more important than ever, influencing how we connect academically, professionally, and socially (Gardner 12).

However, mastering a new language is not easy. Unlike learning a first language through natural immersion, acquiring a second language requires consistent effort, perseverance, and an active learning mindset. It involves navigating linguistic, cultural, and psychological challenges, which demand not only cognitive engagement but also emotional resilience, like managing anxiety, building self-confidence, and setting achievable goals (Dörnyei, *The Psychology*

4). Success largely depends on whether learners feel motivated from within, driven by personal interest and enjoyment, or from outside pressures and rewards.

1.2. The Role of Motivation in Foreign Language Learning

Motivation is widely recognized as a key factor in acquiring a second language (L2) and in foreign language learning. It plays a critical role in determining the level of learners' active engagement, persistence, and overall success in mastering a new language (Dörnyei, Ushioda 45; Dörnyei, *The Psychology* 65; Dörnyei, "Attitudes" 4). According to Ergül, motivation can be understood as "the sum of efforts made to move individuals toward a specific goal continuously" (69). It significantly impacts language proficiency and learning persistence, influencing both emotional and cognitive dimensions of academic success (Karakış 254).

In educational contexts, motivation is not static but evolves over time, shaped by individual learning strategies, classroom dynamics, and the quality of instruction. Research shows that students exhibit higher engagement levels when involved in interactive tasks, goal-setting activities, contextualized learning, and collaborative exercises. Conversely, monotonous or overly lengthy activities can diminish motivation (Alderman 3; Biçer 92-94). Additionally, effective educators who create a supportive and encouraging learning environment are essential in maintaining student motivation over the long term (Biçer 97).

These motivational dynamics are particularly relevant for Romanian students learning Turkish, given the considerable linguistic and cultural differences between the two languages. These challenges underscore the importance of investigating motivation within this specific context to better understand the factors that sustain student engagement and language learning persistence.

1.3. Romanian-Turkish Relations and the Growing Interest in Turkish Language Learning

According to the official overview provided by the Ministry of Foreign Affairs of Turkey, Romania and Turkey have maintained a strong diplomatic relationship since 1878, culminating in a strategic partnership agreement in 2011 (T.C. Dışişleri Bakanlığı). Cultural exposure has significantly contributed to the growing interest in learning Turkish among Romanian students. In particular, the Turkish community in Romania, mainly concentrated in the Dobrudja region, has played a vital role in preserving the Turkish language and cultural heritage (Szilárd 62). Recognized as an official minority by the Romanian government, the Turkish community has maintained its national and cultural identity, thereby supporting the continued existence of the Turkish language in Romania. This historical and cultural presence has created a sense of familiarity and curiosity about Turkish culture among Romanians, enhancing their motivation to learn the language.

The widespread popularity of Turkish television series, music, and literature in Romania has also sparked curiosity about Turkish culture and language (Kırbaş 202-203; Çapık, Dulupçu 160, 166). This cultural influence has increased

awareness and appreciation of Turkish society, leading to a heightened desire to learn the language.

According to Gardner's theory of integrative motivation, learners who feel a sense of admiration or connection with a particular culture are more likely to commit to learning its language over the long term (Gardner 11). Moreover, engaging with foreign-language media, participating in conversational activities, and collaborating in group tasks have been shown to enhance motivation and language learning outcomes (Biçer 92). For Romanian students, frequent exposure to Turkish cultural products has not only created a sense of familiarity but also sparked cultural curiosity, potentially influencing their desire to learn Turkish.

However, Dörnyei points out that the concept of "integrativeness" can be less applicable in foreign language learning contexts, like Romania, where direct contact with the target language community (in this case, Turkish speakers) might be limited. In such situations, the connection to the culture may be more about appreciating the cultural products and values associated with the language, rather than a desire for full integration into the community itself (Dörnyei, "Attitudes" 6). Despite this cultural interest, Romanian students face unique linguistic and cognitive challenges when learning Turkish.

1.4. Turkish Language Education in Romania

Turkish language education in Romania has deep historical roots, beginning in the Ottoman period with Mekteb-i Sübyan schools established alongside mosques, where Turkish served as the primary language of religious and cultural education (Hasan 41). The first known madrasa was founded in 1610 in Babadağ, reflecting the longstanding significance of Turkish in the region (Hasan 41).

A major shift occurred in 1878 when Dobrudja came under Romanian rule, leading to bilingual education where Turkish was taught alongside Romanian to integrate the Turkish-speaking community while preserving their cultural identity (Hasan 42). However, political changes between 1948 and 1965 severely disrupted Turkish education, ending entirely in 1965 (Hasan 43).

Following the 1989 Romanian Revolution, minority rights improved, allowing Turkish as a native language to be reintroduced in public schools, especially in Constanța and Tulcea (Hasan 44). Despite this progress, challenges remain, including outdated curricula, limited resources, and a shortage of qualified teachers (Hasan 46).

While the historical context highlights the long-standing presence of Turkish as a native language, teaching Turkish as a foreign language in Romania is relatively recent and has evolved significantly over the last few decades. Initial efforts to teach Turkish at the university level began in the 1940s but were interrupted by World War II. A renewed interest emerged in the 2000s, coinciding with the strengthening of cultural and diplomatic ties between Romania and Turkey. Today, several institutions support formal Turkish language instruction.

At the university level, Bucharest University's Turkish Language and Literature Department, established in 1957, offers comprehensive courses on Turkish linguistics, comparative grammar, and dialect studies. Ovidius University

in Constanța, founded in 1991, includes a Turkology Department that provides practical Turkish courses, as well as cultural and grammatical education. Similarly, Babeș-Bolyai University in Cluj-Napoca, which established the Turkology and Central Asian Studies Institute in 2009, focuses on teaching Turkish history, Azerbaijani Turkish, and Ottoman studies (Szilárd 72).

In addition to university programs, cultural and governmental institutions play a vital role in promoting Turkish language learning. The Yunus Emre Institute, with centers in Bucharest and Constanța, offers language courses, cultural events, and professional training, catering to over 2,500 students annually. The Institute implements the "My Choice is Turkish" project, introducing Turkish as an elective course in Romanian schools and the KATÖP (Public Sector Turkish Language Education Project), which provides Turkish language training to approximately 2,000 Romanian military personnel, police officers, and government officials each year (Mustafa Yıldız, *Personal Interview*, Nov. 2022).

Moreover, the Türkiye Maarif Foundation established the Bucharest Maarif International Schools in 2019, delivering K-12 education following a Turkish curriculum. At the secondary education level, the Mecidiye Kemal Atatürk National College in Constanța offers a fully Turkish-medium curriculum, with historical connections tracing back to the Ottoman era (Szilárd 70-71). Additionally, Zübeyde Hanım Kindergarten in Constanța provides Turkish-language preschool education, nurturing early bilingualism and cultural awareness.

1.5. Research Gap and Objectives

While there is extensive research on foreign language learning motivation (Gardner; Dörnyei, *The Psychology of the Language Learner*; Ryan and Deci, *Self-Determination Theory*) few studies specifically address motivation for learning Turkish as a Foreign Language (TFL), especially among Romanian learners. Most TFL studies focus on general motivational orientations (Sevim; Yağmur), the relationship between motivation and anxiety (Yılmaz, Babatürk, İnalöz), or intercultural competence (Wujiabudula). However, no research systematically explores the unique motivations of Romanian university students learning Turkish, despite significant linguistic and cultural differences and the growing importance of Romanian-Turkish relations.

a. This study addresses this gap by exploring:

b. The primary motivational factors driving Romanian students to learn Turkish.

c. The sources of motivation sustaining engagement throughout the course.

d. Students' overall satisfaction with Turkish language education.

e. How these motivations align with Self-Determination Theory and Future L2 Self Theory.

1.6. Theoretical Framework: Understanding Motivation in L2 and Foreign Language Learning

This study uses three key theoretical perspectives to examine motivation: Self-Determination Theory (SDT), Dörnyei's Process-Oriented Model, and Future

L2 Self Theory. These frameworks provide a comprehensive view by addressing the psychological foundations, temporal dynamics, and aspirational aspects of language learning motivation.

1.6.1. Self-Determination Theory (SDT)

Developed by Deci and Ryan (Deci, Ryan, *Intrinsic Motivation*; Ryan, Deci *Self-Determination*) posits that human motivation is driven by three innate psychological needs:

Autonomy: The need to feel in control of one's own behavior and choices. In language learning, this means having the freedom to choose how to learn and what to focus on.

Competence: The need to feel effective and capable of achieving goals. In language learning, this relates to the belief in one's ability to learn and master the language.

Relatedness: The need to feel connected to others. In language learning, this involves feeling connected to the target language community, other learners, or the teacher.

SDT distinguishes between intrinsic motivation (learning for personal satisfaction) and extrinsic motivation (learning for external rewards or to avoid negative outcomes). While both can influence learning, intrinsic motivation is generally linked to greater persistence and well-being (Ryan, Deci "Intrinsic and Extrinsic").

According to Vatansever Bayraktar, motivation improves when students perceive autonomy and competence, positively impacting engagement and achievement (1086–87). This study applies SDT to explore how Romanian students' motivations for learning Turkish are influenced by their needs for autonomy, competence, and relatedness, and how these needs are supported or challenged within their learning environment.

1.6.2. Dörnyei's Process-Oriented Model

Dörnyei's model views motivation as a dynamic process that unfolds over time rather than as a fixed trait (Dörnyei, "Motivation in Action" 523). It identifies three key phases (526-29):

Preactional Phase (Choice Motivation): This is the decision-making stage where learners choose to engage in language learning. Motivation is influenced by goal setting, the perceived value of learning the language, and attitudes toward the language and its culture.

Actional Phase (Executive Motivation): This phase involves the actual learning process. Motivation here is shaped by the quality of instruction, learning environment, experiences of success or failure, self-regulation strategies, and ongoing feedback.

Postactional Phase (Motivational Retrospection): In this final phase, learners evaluate their experiences and outcomes. Positive evaluations enhance future motivation, while negative evaluations can diminish it.

Dörnyei's model will be used to analyze how Romanian students' motivations evolve during different stages of their Turkish language course. This includes examining their initial reasons for enrolling, their experiences during the course, and their perceptions of progress.

1.6.3. Future L2 Self Theory

Building on the concept of possible selves, Dörnyei (2009) proposed the Future L2 Self Theory, which emphasizes the role of self-guides in motivating language learners. The theory distinguishes between:

Ideal L2 Self: The vision of oneself as a successful and proficient L2 user. It reflects the learner's aspirations and dreams, driving them to close the gap between their actual and ideal selves (Dörnyei 29).

Ought-to L2 Self: The attributes the learner believes they should have to meet external expectations or avoid negative consequences. It is linked to duties and obligations imposed by significant others, motivating learners to avoid negative outcomes (Dörnyei 29).

Feared L2 Self: Although not explicitly labeled as a separate component, this is the self the learner fears becoming (e.g., someone who is unable to communicate effectively in the L2). It functions as a motivator by triggering avoidance behaviors to prevent an undesired identity (Dörnyei 22).

A strong and well-defined Ideal L2 Self can drive learners to set goals, persist in their efforts, and overcome challenges. This study examines the 'Future L2 Selves' of Romanian students learning Turkish, exploring how their aspirations and expectations—such as using Turkish for travel, cultural engagement, or personal growth—influence their motivations and engagement with the course.

Vatansever Bayraktar emphasizes the importance of connecting language learning with future aspirations to sustain motivation, especially when students can envision using the language in real-world contexts (1088). This perspective helps analyze how students' "Future L2 Selves" shape their learning experiences and motivation.

1.6.4. Integration of Theoretical Perspectives

These three theoretical perspectives -SDT, Dörnyei's Process-Oriented Model, and Future L2 Self Theory- are integrated in this study to provide a holistic understanding of Romanian students' motivation to learn Turkish.

SDT provides the foundation by identifying the basic psychological needs influencing motivation. Dörnyei's **Process-Oriented Model** examines how motivation evolves over time. Future **L2 Self Theory** explores how students' aspirations and self-concepts influence their motivation and engagement.

By combining these perspectives, the study aims to offer a comprehensive analysis of motivational dynamics among Romanian students learning Turkish, providing valuable insights into how to enhance language learning experiences and sustain long-term engagement.

2. Methods

2.1. Research Design

This study employed a quantitative, cross-sectional design to explore the motivational factors influencing Romanian university students' decision to learn Turkish. Data were collected using a structured Likert-scale questionnaire, assessing motivations, sources of motivation, and course satisfaction. This approach allowed for a snapshot of students' motivations at a specific point in time.

2.2. Participants

The study included 67 Romanian university students enrolled in A1-Level Turkish courses, selected through convenience sampling. The group varied in age, gender, academic background, and language proficiency:

Age Distribution: Majority were aged 18–25 (73.13%), representing typical university demographics.

Gender Distribution: 72% female and 28% male, suggesting potential gender-based differences in motivations.

Academic Background: Students were from diverse disciplines, including Social Sciences, Humanities, Natural Sciences, Education, and various professional fields.

Language Proficiency: Most were multilingual, speaking English, French, Spanish, and German at different levels, indicating a predisposition for learning Turkish.

2.3. Instrumentation and Data Collection

2.3.1. Questionnaire Design

A structured questionnaire was developed based on established literature on language learning motivation (Gardner; Dörnyei). It measured:

Motivational Factors: Intrinsic, cultural, professional, and social motivations.

Sources of Motivation: Influences sustaining engagement (e.g., teaching methods, peer influence).

Course Satisfaction: Teaching quality, course materials, and learning experience.

A 5-point Likert scale was used, ranging from "Strongly Agree" (5) to "Strongly Disagree" (1). The questionnaire was reviewed by three academicians specializing in Turkish and foreign language education for content validity.

The questionnaire was initially developed in Turkish and English, then translated into Romanian to minimize language bias. Internal reliability was checked using Cronbach's Alpha, and inconsistent items were removed for accuracy.

2.3.2. Data Collection Procedure

Data were collected via an online survey using Google Forms, ensuring accessibility and anonymity. Participation was voluntary, and confidentiality was maintained. The survey was distributed through email and social media channels, and data collection lasted four weeks.

2.4. Data Processing and Statistical Analysis

All responses were coded numerically and analyzed using Microsoft Excel and SPSS to ensure accuracy and transparency.

2.4.1. Categorization of Responses and Scaling

Responses were coded as follows: Strongly Agree = 5, Agree = 4, Neutral = 3, Disagree = 2, Strongly Disagree = 1.

Percentage distributions and weighted means were calculated for each response category.

2.4.2. Statistical Measures Applied

A range of statistical measures was utilized to provide a comprehensive analysis of the data:

a. Mean Percentage Calculations: Identified the most and least common responses in student motivation, engagement, and satisfaction.

b. Weighted Mean Calculation: Calculated using the formula:

$$\text{Weighted Mean} = \frac{\sum(x \times f)}{\sum f}$$

Where x represents the response value (1–5) and f the frequency of responses. This provided an average level of agreement for each item.

c. Standard Deviation Analysis: Measured response consistency and variability. A low standard deviation indicated consistent opinions, while a high standard deviation suggested diverse perspectives.

d. Minimum and Maximum Values: Recorded to assess response extremes, highlighting areas of strong consensus versus divided opinions.

e. One-Sample Kolmogorov-Smirnov Test: Used to determine if the response distributions significantly deviate from a uniform distribution, confirming that the observed response patterns are non-random.

f. Mann-Whitney U Test: Used to compare the motivational factors between two independent groups (male and female students) to assess the influence of gender.

2.4.3. Reliability Analysis

Cronbach's Alpha (α) was calculated for each section to ensure internal consistency:

a. Motivational Factors: Initial α = 0.81, *Revised α* = 0.86 (after removing 2 items)

b. Sources of Motivation: Initial α = 0.84, *Revised α* = 0.87 (after removing 2 items)

c. Course Satisfaction: Initial α = 0.87, *Revised α* = 0.89 (after removing 1 item)

Items with low item-total correlations were removed, enhancing reliability and confirming that the questionnaire effectively captured students' motivations, engagement influences, and course satisfaction.

2.5. Data Presentation and Visualization

To enhance clarity, results were presented in tabular format, with key statistical insights summarized for comparison.

Table 1-3: Showed the distribution of responses across motivational factors, sources of motivation, and course satisfaction.

Table 4-6: Provided weighted means and standard deviations for specific motivation factors to illustrate which elements were most and least influential.

All tables were structured to:

1. Highlight response distributions (Strongly Agree to Strongly Disagree).
2. Compare mean values and variability across different factors.
3. Identify key trends in student motivation and satisfaction.

This structured approach ensured that data was easily interpretable, comparable, and aligned with the research objectives.

2.6. Ethical Considerations

Ethical standards were followed:

a) Informed Consent: Participants were informed about the study's purpose, voluntary nature, and confidentiality.

Anonymity and Confidentiality: No identifying information was collected.

Right to Withdraw: Participants could withdraw at any time without consequences.

This ensured compliance with ethical guidelines in educational research.

2.7. Limitations

This study has several limitations that should be considered when interpreting the findings:

a. Closed-ended Questions: Limited in capturing nuanced experiences. Future research could incorporate qualitative methods, such as interviews.

b. Sample Size and Generalizability: The small sample (N=67) limits generalizability. Results may not represent all Romanian students learning Turkish.

c. Gender Imbalance: The majority were female (72%), affecting generalizability. Future studies should aim for balanced gender representation.

d. Cross-Sectional Design: Captures motivations at one point in time, without tracking changes. Longitudinal studies are recommended.

e. Self-Reported Data: Subject to social desirability and recall biases. Triangulating data sources (e.g., interviews, observations) could enhance validity.

Purpose of the Methodology

A quantitative approach using a structured Likert-scale questionnaire was chosen to:

a. Collect data from a relatively large sample of students.

b. Allow for statistical analysis of the relationships between different motivational factors and learning outcomes.

This aligns with quantitative research principles, emphasizing numerical data collection, standardized instruments, and statistical techniques to identify generalizable patterns (Sönmez, Alacapınar, 41). The approach aimed to:

a. Identify key motivational factors driving Romanian university students to learn Turkish.

b. Evaluate students' satisfaction with the course structure, teaching methods, and outcomes.

c. Highlight the course's strengths and weaknesses.

d. Provide actionable insights for future improvements.

e. Ensure transparency and reproducibility of the analysis through systematic and well-documented statistical methods.

3. FINDINGS

This section presents the key findings of the study, analyzing Romanian university students' motivations for learning Turkish, sources of motivation for regular attendance, and overall course satisfaction. Data were collected through a structured questionnaire and analyzed using mean percentages, standard deviations, weighted means, and Cronbach's Alpha to ensure reliability and validity.

3.1. Scale Reliability (Cronbach's Alpha)

Cronbach's Alpha (α) was calculated for each section of the questionnaire to evaluate internal consistency (Tavakol, Dennick 53). The results before and after removing low-reliability items are shown below:

Table 1: Scale Reliability Values (Cronbach's Alpha)

Survey Section	Original α (All Items)	Revised α (After Item Removal)
Motivational Factors	0.81	0.86 (After removing 2 items)
Sources of Motivation	0.84	0.87 (After removing 2 items)
Course Satisfaction	0.87	0.89 (After removing 1 item)

The revised Cronbach's Alpha values indicate good internal consistency ($\alpha \geq 0.80$) across all scales. Item analysis revealed that some items reduced overall reliability and were removed to enhance measurement accuracy, as detailed below:

The initial Cronbach's alpha for the Motivational Factors scale was 0.81. The items "It is not a necessity; I wanted to try it out" and "To communicate with my friend/spouse who speaks Turkish" were removed due to low item-total correlations and the fact that the α value would increase to 0.86 if these items were deleted. These items were considered to represent individual and specific situations rather than general motivational factors, and therefore, they were deemed not to be aligned with the underlying construct that the scale intended to measure.

The initial Cronbach's alpha for the Sources of Motivation scale was 0.84. The items "The social circle I have formed in the Turkish course encourages me to attend the class regularly" and "Attending the class has become a part of my weekly routine" were removed due to low item-total correlations and the fact that the α value would increase to 0.87 if these items were deleted. The "social circle" item, while related to social interaction, was considered less directly connected to the core sources of motivation assessed by the scale. The "weekly routine" item was considered to reflect habit rather than motivation itself.

The initial Cronbach's alpha for the Course Satisfaction scale was 0.87. The item "The course being free and easily accessible had a positive impact on my learning motivation" was removed due to a low item-total correlation and the fact that the α value would increase to 0.89 if this item was deleted. This item was considered to focus on an external factor influencing motivation rather than on satisfaction with the course itself. Therefore, it was removed to strengthen the scale's focus on course-specific satisfaction.

After removing these items, the Cronbach's Alpha values for all scales increased, indicating good internal consistency (ranging from 0.86 to 0.89).

3.2. Factors Influencing Students' Decision to Register for the Turkish Course

This section examines the key motivational factors driving Romanian university students to enroll in Turkish language courses. Table 2 provides an overview of the distribution of responses across all motivational factors, while Table 3 offers a more detailed analysis of weighted means and standard deviations for each individual factor.

Table 2: Mean Percentages for Motivational Factors

Response Category	Mean (%)	Standard Deviation (%)	Minimum (%)	Maximum (%)
Strongly Agree	51.2	21.9	17.9	76.1
Agree	25.4	6.3	15.6	30.5
Neutral	11.7	7.8	4.2	27.9
Disagree	7.2	5.4	0.0	19.5
Strongly Disagree	4.5	4.1	1.2	13.7

As Table 2 shows, a large majority of responses fall into the "Strongly Agree" and "Agree" categories (51.2% and 25.4%, respectively, on average). This indicates a generally high level of motivation for learning Turkish among the participants. The relatively high standard deviation for "Strongly Agree" (21.9%) suggests that while many students are very enthusiastic, there is also considerable variation in the intensity of their motivation. The low percentages for "Disagree" (7.2%) and "Strongly Disagree" (4.5%) indicate that there is minimal opposition to the listed motivational factors. In other words, most students agreed or strongly agreed with at least some of the reasons for learning Turkish.

Table 3: Weighted Mean and Standard Deviation for Motivational Factors

Factor	Weighted Mean (1-5)	Standard Deviation
Because I believe learning a different language will provide me with different perspectives	4.66	0.72
To gain more knowledge about Turkish culture and history	4.63	0.77
Because I plan to travel to or live in Turkey	4.42	0.92
Because I wanted to learn Turkish as a personal hobby	4.31	0.93
Because I am interested in Turkish music, cinema, literature, etc.	4.28	1.00
For academic purposes	3.36	1.39
Because I am considering working in Turkey	2.88	1.29

Table 3 provides a more nuanced picture, revealing the relative importance of each specific motivational factor. The strongest motivations, as indicated by the highest mean scores, were related to intrinsic and integrative factors. Students were most likely to agree with statements about learning a different language providing different perspectives (M = 4.66, SD = 0.72) and gaining more knowledge about Turkish culture and history (M = 4.63, SD = 0.77). The low standard deviations for these items suggest a strong consensus among students. This aligns with Self-Determination Theory (SDT), which emphasizes the power of autonomy and intrinsic interest in promoting engagement (Deci, Ryan, *Intrinsic Motivation*). These students seem to be learning Turkish because they genuinely want to, not because external pressures force them to. Their desire for new knowledge and cultural understanding reflects a self-determined choice, fulfilling their need for competence and, in the case of cultural interest, relatedness.

Further supporting this emphasis on personal interest and cultural connection, the factors related to travel/living in Turkey (M = 4.42, SD = 0.92), learning Turkish as a hobby (M = 4.31, SD = 0.93), and interest in Turkish media (M = 4.28, SD = 1.00) also received high mean scores. These findings resonate

with both Gardner's (1985) concept of integrative motivation -a desire to connect with the target culture- and Dörnyei's (2009) Future L2 Self Theory. It appears that many students envision a future where they interact with Turkish culture, whether through travel, engaging with Turkish music, cinema, or literature, or simply enjoying the personal satisfaction of learning a new language. This "Future Turkish Self" acts as a powerful motivator.

In contrast, extrinsic motivations played a smaller role. "For academic purposes" (M = 3.36, SD = 1.39) and "Because I am considering working in Turkey" (M = 2.88, SD = 1.29) had the lowest mean scores. While the higher standard deviations show that these factors are important for some students, they are clearly not the primary drivers for the majority. This reinforces the SDT perspective that intrinsic motivation often leads to greater persistence (Deci, Ryan, Intrinsic Motivation). It also suggests that, for many students, a clear professional "Future L2 Self" involving Turkish may not yet be fully developed.

3.3. Sources of Motivation for Regular Course Attendance

This section explores the main reasons Romanian university students attend their Turkish language classes consistently. Table 4 provides an overview of responses, while Table 5 offers detailed analysis with weighted means and standard deviations for each factor.

Table 4: Mean Percentages for Sources of Motivation

Response Category	Mean (%)	Standard Deviation (%)	Minimum (%)	Maximum (%)
Strongly Agree	48.3	18.6	26.8	75.2
Agree	24.7	6	16.1	29.6
Neutral	15.1	8.4	5.3	33.2
Disagree	6.8	5.2	0.0	20.7
Strongly Disagree	5.1	4.9	1.4	14.3

Table 4 provides an overview of students' agreement with various statements about their reasons for attending Turkish classes. A substantial majority (73% combined) indicated agreement, selecting either "Strongly Agree" (48.3% on average) or "Agree" (24.7% on average). This suggests that, overall, students are highly motivated to attend classes regularly." The relatively high standard deviation for the "Strongly Agree" category (18.6%) indicates that while many students are very strongly motivated to attend, there is considerable variation in the intensity of this motivation. The low percentages for "Disagree" (6.8%) and "Strongly Disagree" (5.1%) suggest that very few students are actively unmotivated to attend.

Table 5. Weighted Means and Standard Deviations for Sources of Motivation

Factor	Weighted Mean (1-5)	Standard Deviation
The teaching method of the Turkish teacher encourages me to regularly attend classes.	4.45	0.86
The key to success in learning Turkish is regular attendance and consistency.	4.57	0.79
Learning Turkish is a passion for me.	3.95	1.04
I can use the knowledge and skills I have gained in the course in my daily life.	3.61	1.05
My success in Turkish classes positively affects my overall academic performance.	3.65	1.07
Learning Turkish contributes to my personal development.	4.33	0.84
I plan to use what I have learned in Turkish classes in the near future.	4.29	0.87

Table 5 provides a more nuanced understanding of the specific factors driving attendance. The highest mean scores were for "The key to success in learning Turkish is regular attendance and consistency" (M = 4.57, SD = 0.79) and "The teaching method of the Turkish teacher encourages me to regularly attend classes" (M = 4.45, SD = 0.86). The low standard deviations for these two items indicate a strong consensus among students. These findings highlight two key aspects of attendance motivation: a belief in the value of consistent effort and the positive impact of effective teaching. These results align with Self-Determination Theory (SDT). The belief in the importance of regular attendance suggests that students have a sense of autonomy and competence – they are taking responsibility for their learning and believe they can succeed by attending regularly. The high rating for the teacher's method highlights the importance of a supportive learning environment that fosters competence and potentially relatedness (Ryan, Deci, *Self-Determination 119, 158*). This is also consistent with Dörnyei's (2000) Actional Phase of motivation, where ongoing experiences in the classroom, including the quality of instruction, significantly influence engagement.

Students also indicated that learning Turkish contributes to their personal development (M = 4.33, SD = 0.84) and that they plan to use their Turkish language skills in the near future (M = 4.29, SD = 0.87). These factors point to a combination of intrinsic motivation (personal growth) and a developing Future L2 Self (Dörnyei, 2009). They see the value of learning Turkish beyond the immediate classroom context.

While still generally positive, the ratings were somewhat lower for using Turkish in daily life (M = 3.61, SD = 1.05), the impact of Turkish classes on overall academic performance (M = 3.65, SD = 1.07), and viewing learning

Turkish as a passion (M = 3.95, SD = 1.04). The higher standard deviations for these items suggest more diverse opinions. The lower mean for daily use is perhaps unsurprising, given the limited opportunities for authentic Turkish communication outside the classroom in Romania. And while a score of 3.95 for "passion" still indicates a positive inclination, it suggests that, for some students, learning Turkish may be more of a considered choice than an all-consuming passion.

3.4. Student Satisfaction with the Turkish Course

This section analyzes Romanian university students' overall satisfaction with their Turkish language course. It explores how instructional quality, learning materials, and peer interactions influenced their learning experience. Mean percentages, weighted means, and standard deviations were calculated to assess student satisfaction and to identify areas for improvement.

Table 6: Overall Mean Percentages Across Students Satisfaction

Response Category	Mean (%)	Standard Deviation (%)	Minimum (%)	Maximum (%)
Strongly Agree	57.4	9.3	40.1	66.5
Agree	21.6	7.1	12.3	31.4
Neutral	18.2	6.2	10.7	24.9
Disagree	1.3	1.0	0.0	4.2
Strongly Disagree	1.5	0.9	1.2	3.1

Table 6 reveals a high level of overall satisfaction with the Turkish course. A substantial majority of students expressed agreement: on average, 57.4% selected 'Strongly Agree' and 21.6% selected 'Agree' across the satisfaction items. The relatively low standard deviation for "Strongly Agree" (9.3%) indicates a generally consistent positive experience. The very low percentages for "Disagree" (1.3%) and "Strongly Disagree" (1.5%) further confirm that dissatisfaction was minimal.

Table 7: Weighted Mean and Standard Deviation for Course Satisfaction

Factor	Weighted Mean (μ)	Standard Deviation (σ)
After completing the Turkish course, I believe my language skills have improved.	4.07	0.91
The materials provided in the Turkish course were sufficient and useful.	4.13	0.84

The lessons were interesting and enjoyable.	4.42	0.85
The teacher's teaching methods facilitated my learning process.	4.39	0.82
The feedback received from the teacher facilitated my learning of Turkish.	4.37	0.88
My communication with my peers and teacher throughout the course was very good.	4.14	0.96
The way the teacher managed and conducted the lessons helped maintain my interest.	4.38	0.85
The topics and themes covered in the Turkish course were useful and instructive for me.	4.33	0.83
The written and oral tasks contributed to my learning process.	4.33	0.85
After the course, I feel more comfortable in environments where Turkish is spoken.	3.89	0.99

Table 7 provides a more nuanced picture of student satisfaction. The highest levels of satisfaction were clearly linked to the instructor's teaching: "The lessons were interesting and enjoyable" (M = 4.42, SD = 0.85), "The teacher's teaching methods facilitated my learning process" (M = 4.39, SD = 0.82), "The way the teacher managed and conducted the lessons helped maintain my interest" (M = 4.38, SD = 0.85), and "The feedback received from the teacher facilitated my learning of Turkish" (M = 4.37, SD = 0.88). These consistently high means, coupled with relatively low standard deviations, highlight the critical role of the instructor in creating a positive and effective learning environment. This aligns strongly with Self-Determination Theory (SDT), particularly the needs for competence and relatedness. Engaging lessons, effective teaching methods, constructive feedback, and well-managed classes all contribute to students' feelings of competence – their belief in their ability to learn and succeed. The positive teacher-student relationship, implicit in these ratings, also supports the need for relatedness (Ryan, Deci "Intrinsic and Extrinsic"). These findings are consistent with Dörnyei's (2000) Process-Oriented Model, particularly the Actional Phase, where the quality of instruction and the overall learning experience are paramount for maintaining motivation.

Other important aspects of the course, such as materials and peer/teacher communication, also received positive ratings, though slightly lower than those for instructor-related factors: "The materials provided in the Turkish course were sufficient and useful" (M = 4.13, SD = 0.84) and "My communication with my peers and teacher throughout the course was very good" (M = 4.14, SD = 0.96).

This suggests that while these elements are important, the instructor's role is perceived as the most significant factor contributing to overall satisfaction.

The lowest mean score, while still positive, was for "After the course, I feel more comfortable in environments where Turkish is spoken" (M = 3.89, SD = 0.99). This suggests a potential area for improvement, and it relates directly to the Future L2 Self concept (Dörnyei, 2009). While students are generally satisfied with the course, their perceived competence in real-world Turkish use is somewhat lower. This discrepancy could potentially impact long-term motivation if students' "Future L2 Selves" involve confident communication in authentic situations. This finding underscores the importance of incorporating more opportunities for practical language use and authentic communication within the curriculum, bridging the gap between classroom learning and the students' envisioned future use of Turkish.

3.5. Further Statistical Analyses

To enhance the statistical rigor of the findings, further analyses were conducted. Specifically, a One-Sample Kolmogorov–Smirnov (K–S) test was applied to assess the significance of response distributions, and a Mann-Whitney U test was used to measure the potential effect of gender on motivational factors.

First, the distribution patterns of student responses to the motivational factors were examined. The results of the K-S test revealed that the response distributions for all seven motivational factors were highly significantly different from a uniform distribution ($p < .001$ for all items). This finding confirms the validity of the descriptive statistics presented in the paper (e.g., the high and low mean scores). The strong agreement with intrinsic motivations (such as gaining new perspectives and acquiring cultural knowledge) and the weaker inclination towards extrinsic motivations (such as the goal of working in Turkey) are therefore non-random, statistically significant trends.

Second, the Mann–Whitney U test was used to evaluate the potential effect of the sample's gender distribution (72% female) on the results. The test results showed no statistically significant difference between the responses of male and female students for six of the seven core motivational factors ($p > .05$). This indicates that the study's main finding-the predominance of intrinsic and integrative motivations-is a general trend independent of gender. The only item where a significant difference was detected was "I am interested in Turkish music, cinema, literature, etc." ($p = .038$), suggesting that interest in popular culture is a more specific area that may differ by gender.

In summary, these combined statistical analyses reinforce the validity and reliability of the findings, demonstrating that the motivational profiles identified in the study are statistically robust and largely independent of gender.

4. Discussion

This study examined the motivational factors influencing Romanian university students' decisions to learn Turkish, their sources of motivation for regular attendance, and their overall course satisfaction. The results reveal a

complex motivational landscape shaped by intrinsic interest, cultural curiosity, and the learning environment. These insights contribute to existing motivational theories while offering practical implications for Turkish language education.

4.1. Primacy of Intrinsic and Integrative Motivations

The most significant finding is the dominance of intrinsic and integrative motivations among Romanian students. The highest-rated motivations were:

a. "Learning a different language provides new perspectives" (M = 4.66, SD = 0.72)

b. "Gaining knowledge about Turkish culture and history" (M = 4.63, SD = 0.77)

These results align with Self-Determination Theory (SDT), which highlights the importance of autonomy and intrinsic motivation (Ryan, Deci, *Self-Determination* 70). Students were primarily driven by personal growth and cultural exploration, rather than by external pressures, indicating self-determined motivation.

Additionally, the strong interest in Turkish culture supports Gardner's Integrative Motivation but represents a modern form of integrative motivation influenced by global media rather than traditional assimilation. Students' interest appears to be about cultural appreciation rather than integration, reflecting a desire to engage with Turkish culture through media, music, and literature.

This cultural curiosity also aligns with Dörnyei's Future L2 Self Theory, as students envision themselves interacting with Turkish culture, thus connecting current learning with future identity aspirations. This Future Turkish Self acts as a powerful motivator by giving students a meaningful reason to learn the language.

4.2. Limited Role of Extrinsic Motivation

Extrinsic motivations were less influential:

a. "For academic purposes" (M = 3.36, SD = 1.39)

b. "Considering working in Turkey" (M = 2.88, SD = 1.29)

These findings suggest that external pressures, such as academic requirements or career opportunities, were not primary drivers for these students. This aligns with SDT's emphasis on the superiority of intrinsic motivation for maintaining long-term engagement.

From the perspective of Future L2 Self Theory, the low score for career-related motivation suggests that most students do not yet see Turkish proficiency as essential for their professional identities. This presents an opportunity for educational programs to highlight career benefits and help students develop a more concrete Professional L2 Self.

4.3. High Satisfaction with Teaching Methods

Students reported high satisfaction with teaching methods and recognized the importance of regular attendance for success:

a. "Lessons were interesting and enjoyable" (M = 4.42, SD = 0.85)

b. "The teacher's methods facilitated learning" (M = 4.39, SD = 0.82)

c. “The key to success is regular attendance and consistency” (M = 4.57, SD = 0.79)

These findings highlight the crucial role of instructional quality and teacher-student interactions. According to SDT, effective teaching methods satisfy students’ needs for competence and relatedness, boosting intrinsic motivation (Ryan, Deci, *Self-Determination*).

From Dörnyei’s Process-Oriented Model, high-quality teaching and positive feedback are vital in the Actional Phase for sustaining motivation. The teacher’s engaging teaching style and supportive environment were pivotal in maintaining student interest and motivation throughout the course.

4.4. Gap in Real-World Application

Despite high satisfaction, students reported lower confidence in real-world language use:

“I feel more comfortable in Turkish-speaking environments” (M = 3.89, SD = 0.99)

This suggests a gap between classroom learning and real-world application, impacting students’ Future L2 Selves. They seem to struggle to envision themselves confidently using Turkish in authentic settings, which could affect their long-term motivation.

This highlights the need for more practical communication activities that bridge this gap, such as role-playing real-world scenarios, conversational practice with native speakers, or integration of multimedia tools for immersive experiences incorporating these activities could enhance real-world proficiency and student confidence, helping them visualize themselves as confident Turkish speakers.

4.5. Implications, Limitations, and Future Research

These findings have significant implications for Turkish language education:

Curriculum Design: Programs should leverage students’ intrinsic and integrative motivations by incorporating culturally rich content and interactive activities.

Teaching Methods: Instructors should use engaging teaching methods that foster autonomy and competence, supporting intrinsic motivation.

Practical Language Use: Courses should include more authentic communication opportunities to bridge the gap between classroom learning and real-world application, enhancing students’ Future L2 Selves.

Limitations include the small sample size, single-institution context, and reliance on self-reported data. Future research should use larger, more diverse samples and longitudinal designs to explore motivational changes over time. Qualitative methods, such as interviews, would provide deeper insights into individual motivations. Further studies should also investigate the impact of specific cultural interests and practical teaching interventions on student motivation and language use.

Conclusion:

This study examined the factors that motivate Romanian university students to learn Turkish, focusing on what drives them, what sustains their interest, and how satisfied they are with their courses. The results clearly show that intrinsic and integrative motivations -such as personal growth and a genuine interest in Turkish culture and history- are the primary driving factors. In contrast, external pressures like academic requirements or career opportunities play a much smaller role. Students consistently highlighted the importance of engaging teaching and the belief that regular attendance is key to their progress. Although satisfaction with the course, especially with the instructors, was high, there was a noticeable gap between classroom-based learning and students' confidence in using Turkish in real-world situations. These findings align strongly with Self-Determination Theory, which emphasizes the need for autonomy and competence, and with Future L2 Self Theory, as students' desire to connect with Turkish culture shapes their learning journey.

Based on these findings, several practical suggestions can be made for Turkish language teaching. First, to leverage students' strong integrative motivation, courses should go beyond standard textbooks and integrate authentic cultural materials right from the start. For example, teachers could use clips from contemporary Turkish television series to teach conversational language, analyze popular Turkish song lyrics for new vocabulary and cultural nuances, or use subtitled news reports to build listening skills. To help students feel more confident using Turkish in everyday situations, low-pressure, scenario-based activities—like navigating a market in Istanbul or chatting with a Turkish friend—should be incorporated regularly. Additionally, inviting Romanian professionals who use Turkish in their careers to speak with students can highlight the language's practical value and demonstrate real-life applications.

This study also points to several promising directions for future research. A longitudinal study following students from beginner (A1) to advanced (B2) levels would help reveal how their motivations change as they gain proficiency. Qualitative methods, such as in-depth interviews or learning diaries, could provide a deeper look at the personal goals and imagined communities that keep students engaged over time. Lastly, given that interest in Turkish pop culture appears to vary by gender, further research should explore how male and female students use these cultural materials differently in their learning.

Works Cited

Alderman, M. Kay. *Motivation for Achievement: Possibilities for Teaching and Learning.* 2nd ed., Lawrence Erlbaum Associates, 2004.

Biçer, Nurşat. "Yabancılara Türkçe Öğretiminde Motivasyona İlişkin Öğrenci Görüşleri ve Sınıf İçi Gözlemler." *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, vol. 4, no. 1, 2016, pp. 84-99. https://doi.org/10.16916/aded.04251. Accessed 11 Oct. 2024.

Çapık, Eser, and M. A. Dulupçu. "Türkiye'nin Tanıtımında Türk Dizilerinin Bölgesel Başarısı." *Geographies, Planning & Tourism*, 3(2), 2023, pp.158-175. https://doi.org/10.5505/gpts.2023.46855. Accessed 14 Oct. 2024.

Deci, Edward L., and Richard M. Ryan. *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior*. Plenum, 1985.

Delors, Jacques, et al. *Learning: The Treasure Within: Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty-first Century*. UNESCO Publishing, 1996.

Dörnyei, Zoltán. "The L2 Motivational Self System". *Motivation, Language Identity and the L2 Self*, edited by Zoltán Dörnyei and Ema Ushioda, Multilingual Matters, 2009, pp. 9-42. https://doi.org/10.21832/9781847691293-003. Accessed 11 Dec. 2024.

---. *The Psychology of the Language Learner: Individual Differences in Second Language Acquisition*. Lawrence Erlbaum Associates, 2005.

---. Attitudes, Orientations, and Motivations in Language Learning: Advances in Theory, Research, and Applications. *Language Learning*, 53(S1), 2003, pp. 3-32. https://doi.org/10.1111/1467-9922.53222. Accessed 16 Nov. 2024.

---. "Motivation in Action: Toward a Process-Oriented Conceptualization of Student Motivation." *British Journal of Educational Psychology* 70, 2000, pp. 519-538. https://doi.org/10.1348/000709900158281. Accessed 15 Nov. 2024.

---., and Ema Ushioda. *Teaching and Researching Motivation*. 2nd ed., Routledge, 2011.

Ergül, Hüseyin F. "Motivasyon ve Motivasyon Teknikleri." *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, vol. 4, no. 14, 2005, pp. 67-79.

Gardner, Robert C. *Social Psychology and Second Language Learning: The Role of Attitudes and Motivation*. Edward Arnold, 1985.

Hasan, Neriman. "The Current Situation of Turkish Native Language Education in Romania." Journal of Turkish Language and Literature Studies in Balkans, vol. 1, no. 2, Summer 2019, pp. 41-50. https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1037986. Accessed 24 Oct. 2024.

Karakış, Özlem "Yabancı Dil Motivasyonu ve Başarı Yönelimi Arasındaki İlişki." *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, vol. 39, no. 1, 2020, pp. 240-266. https://doi.org/10.7822/omuefd.650113. Accessed 24 Oct. 2024.

Kırbaş, Gonca "Türk Dizi ve Filmlerinin Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimine Katkısı Bakımından Değerlendirilmesi: BalkanlarÖrneği." *Uluslararası Türkçe Öğretimi Araştırmaları Dergisi* (UTÖAD), 2(2), 2020, pp. 201-221. http://dx.doi.org/10.478347/utoad.49. Accessed 14 Dec. 2024.

Ryan, Richard M., and Edward L. Deci. *Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness*. Guilford Press, 2017.

Ryan, Richard M., and Edward L. Deci. Intrinsic and Extrinsic Motivation from a Self-determination Theory Perspective: Definitions, Theory, Practices, and

Future Directions. *Contemporary Educational Psychology*, 61, 2020, Article ID: 101860 https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2020.101860. Accessed 10 Jul. 2024.

Ryan, R. M., and Edward L. Deci. Self-determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-being. American Psychologist, 55(1), 2000, pp. 68-78. https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68. Accessed 09 Sep. 2024.

Sevim, Oğuzhan. "Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenmeye Yönelik Motivasyon: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması." *Journal of Turkish Research Institute*, no. 65, 2019, pp. 567-586. https://doi.org/10.14222/Turkiyat4170. Accessed 17 Nov. 2024.

Sönmez, Veysel, and Füsun G. Alacapınar. *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Anı Yayıncılık, 2013.

Szilárd, Szilágyi. "Romanya Türkleri ve Türkçe." *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 2015, pp. 61-78.

Tavakol, Mohsen, and Reg Dennick. "Making Sense of Cronbach's Alpha." *International Journal of Medical Education,* vol. 2, 2011, pp. 53-55. DOI: 10.5116/ijme.4dfb.8dfd Accessed 05 Dec. 2024.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. Türkiye-Romanya Siyasi İlişkileri, 2022, https://bukres-be.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/405577. Accessed 15 Dec. 2024.

Vatansever Bayraktar, Nihan. "The Role of Autonomy in Motivating Language Learners." *Educational Research Journal*, vol. 12, no. 5, 2018, pp. 1086-1098.

Wujiabudula, Aihemaituoheti. "A Study on Turkish as a Foreign Language Learners' Intercultural Communicative Competence of Turkish Culture in Turkey." *International Journal of Languages Education*, vol. 7, no. 2, 2019, pp. 358-379. https://doi.org/10.29228/ijlet.12379. Accessed 11 Sep. 2024.

Yağmur, Şirin K. "Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenen Uluslararası Öğrencilerin Motivasyon Durumları." *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, vol. 18, no. 3, 2021, pp. 1628-1639. https://doi.org/10.33437/ksusbd.1001250 Accessed 19 Dec. 2024.

Yıldız, Mustafa. Personal Interview. November 2022.

Yılmaz, Kürşad, Savaş Babatürk, and Ali B. İnaloz. "The Relationship Between University Students' Foreign Language Learning Motivation and Anxiety." *e-Kafkas Journal of Educational Research*, vol. 10, no. 2, 2023, pp. 271–284. https://doi.org/10.30900/kafkasegt.1280048. Accessed 17 Oct. 2024.

ROMANYALI TÜRKOLOJİ ÖĞRENCİLERİNİN YAZMA BECERİLERİNDEKİ KOPYALAMALAR

Berrin ÖZCAN
Köstence Ovidius Üniversitesi, Romanya

Abstract: *Copying in language interactions consists of the transfer of elements such as sound, structure or meaning between languages. In this study, the copyings made by the students of the Turkology Department in Constanta, Romania in writing skills were examined in terms of morphology, lexicology, syntax and orthography. The study group consisted of 32 students who were studying in the second and third years of the Turkology Department of the Faculty of Letters of Ovidius University of Constanta, whose native language is Romanian and who are bilingual (Romanian - Tatar Turkish) at the A2 level. The data of the research were obtained by text scanning method from the writing section of the exam held at the end of the A2 level of the Practical Turkish course and measuring four basic skills. The examples copied from Romanian morphology, lexicology, syntax and orthography in the texts written by the students were determined, classified and evaluated. An attempt has been made to offer solutions to copying encountered in teaching Turkish to lecturer and teachers who teach Turkish as a foreign language or as a mother language to bilingual students. In addition, this study may shed light on the Romanian copies seen in dialect studies conducted in the region.*

Keywords: *Turkish, Turkish language teaching, writing skill, code copying, Romanian.*

Giriş. Romenler ve Türkler arasındaki ilişki oldukça köklü bir geçmişe sahiptir. Günümüzde Romanya toprakları olarak belirlenmiş coğrafya, Türklerin tarihte göç yolları üzerindedir. Türkler tarihi dönemlerde göç sırasında bu bölgede yerleşik olarak yaşamışlardır. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde, günümüzdeki Romanya'nın büyük bir kısmı Osmanlı İmparatorluğunun egemenliğinde bulunmaktaydı. Burada yaşayan Türkler, Osmanlı İmparatorluğu döneminde de bölgede yerleşik hale gelmeyi sürdürmüştür. 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması ile bağımsız olan Romanya, Osmanlı İmparatorluğu ile diplomatik ilişkiler kurmuş ve bu ilişkiler Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından da devam ettirilmiştir. Romanya'daki Türkler, genellikle Romanya'nın kuzeydoğusunda ve Karadeniz kıyısında yer alan Dobruca bölgesinde yoğunlaşmıştır. Farklı zamanlarda Romanya'dan Türkiye'ye göçler yaşanmış, 1918-1941 yıllarında Romanya'da yaşayan kimi Türklerin diğer göçlerin aksine önemli bir sorun yaşanmadığı halde Türkiye'ye göç ettikleri görülmüştür (Ömer, 2018).

Günümüzde, Romanya ile Türkiye arasındaki ilişkiler Romanya'da yaşayan Türk azınlık topluluğu için önemli bir yer tutmaktadır. İki ülke arasında kültürel, ticari, turizm ve diğer birçok alanda iş birliği yapılmaktadır. Romanya'daki Türklerin çoğu ticaret ve tarım sektöründe çalışmaktadır. *Türk* azınlığı, 2011 Anayasa Değişikliği ile Romanya tarafından resmi olarak tanınmış ve özerk bir azınlık statüsü almıştır. Türkiye, Romanya'da yaşayan Türk azınlığına kültürel, sosyal ve eğitim desteği sağlamaktadır. İki ülke arasındaki ilişkilerin giderek gelişmesi, her iki ülkede de etkileşimi güçlendirecek adımları doğurmaktadır.

Romanya'da Türkçe eğitimini yükseköğretim düzeyinde yapan sayılı kurum bulunmaktadır. Köstence Ovidius Üniversitesinde her yıl ortalama 15-20 öğrenciye, Bükreş Üniversitesinde ise iki yılda bir ortalama 5-10 öğrenciye Türkoloji eğitimi verilmekte, bunun yanında Yaş (Iaşi) ve Galati'de seçmeli Türkçe dersi olanağı sağlanmaktadır[44]. Türkoloji eğitimi verilen yerlerde öğrenciler hem Türkçe öğrenmekte hem de dilbilgisi, edebiyat, kültür ve medeniyet dersleri de almakta, ayrıca bu bölüm mezunları yurt dışında Türkçe öğretmenliği, çevirmenlik gibi meslekleri tercih edebilmektedirler. Seçmeli Türkçe dersi alan öğrenciler ise dil yetkinliğini amaçlamaktadır.

Gerek Türkoloji bölümlerinde gerekse seçmeli ders olarak yabancılara Türkçe öğretiminde dört temel beceri dikkate alınarak eğitim verilmektedir. Dil öğretiminde okuma, dinleme, yazma ve konuşma becerileri eşit düzeyde öneme sahiptir. Bu becerilerden okuma ve dinleme, veri işlemeye/anlamaya yönelikken konuşma ve yazma üretime/anlatmaya dayalı becerilerdir. Yazma becerisi, diğer becerilere göre daha yavaş ve karmaşıktır. Yabancı dil öğretimin temel düzeylerinde öğrenici, hedef dilde tümce oluşturabilmede daha çok dilsel kopyalamayı tercih ettiği için bu süreç daha yavaş işlemektedir.

Ana dili ediniminde öğrenici, sırasıyla dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerini kazanmaktadır. Yabancı dil öğretiminde de temel dil becerilerinin gelişiminde ana dili edinimindeki doğal sıranın izlenmesi oldukça yaygın bir görüştür. Bazı öğretim yöntemlerinde ilk sıradaki dinleme becerisi, okuma becerisiyle desteklenmekte, böylece öğrenicinin birden fazla duyusuna aktarım yapma hedeflenmektedir. Bu doğal sıralamada yazma becerisinin hem üretime dayalı hem de belirli aşamalara sahip olması, diğer becerilere göre daha geç gelişmesine neden olmaktadır.

Yazma becerisinin üretimi, belirli işlemlere, süreçlere, boyutlara ve modellere dayanmaktadır. Yazma, işlemsel olarak zihinde yapılandırılmış bilgi, duygu ve düşüncelerin kurallar çerçevesinde yazıya aktarılmasıdır; yazma becerisi ise süreç olarak zihinde başlayıp yazıya aktarılmasını kapsar. Yazmanın boyutları tasarım (ön hazırlık), işlem (yazma) ve paylaşma boyutlarını içerir (Güneş, 2013). Tasarım boyutu yazmadan önce yapılan hazırlık aşamasıdır. Yabancı dil olarak Türkçe yazma öğretiminde, bilişsel olarak verinin hazırlanmasını içeren hazırlık aşaması önemli bir yer tutar. Çünkü hedef dilde yazma, ana dilinde yazmadan daha karmaşıktır. Öğrenici, ana dilinde farkında olmadan edindiği dil duyarlılığını -

[44] Cluj ve Temeşvar'da da zaman zaman seçmeli Türkçe dersler verilmekle birlikte istikrar sağlanamamıştır.

özellikle başlangıç kurlarında ve ana diliyle hedef dilin farklı dil yapılarına sahip olduğu durumlarda- hedef dilde yakalamakta zorlanabilir.

Üretime dayalı becerilerde zihinsel süreç görece daha karmaşık yapıdadır. Birey anlamanın yanında anlatmak için var olan bilgilerini kullandığı bir tasarım sürecindedir. Tasarım boyutu, beyin fırtınası gibi tekniklerle geliştirildiğinde işlem ve paylaşma boyutlarını kolaylaştırır. Tasarımın ardından yazıya aktarma işlemi birçok değişkene bağlı olarak gelişir.

Dil öğrenmede, ana dili ve hedef dildeki sesler ya da harfler, sesletimi ve yazımı etkilemektedir. Türkçe ve Romence, Latin kökenli alfabe kullanmasına rağmen bazı sesleri farklı harflerle karşılamaktadır. Yazmada öğrenci ana dilinde olmayan seslerin yerine, hedef dildeki ya da (eğer kullanıldıysa) ara dildeki en yakın karşılığını seçebilmektedir. Bu çalışma yazma becerisi verilerine dayanan betimsel bir çalışma olduğu için sesbirimsel kopyalamalar yazımsal kopyalamalar başlığında ele alınmıştır. Benzer bir durum sözcüksel düzeyde de gerçekleşir. Öğrenici, bilmediği ya da hatırlamadığı sözcüklerin yerine ana dilinde ya da ara dildeki en yakın eşdeğerini kullanabilmektedir. Bu çalışmada belirlenen örnekler de bu durumu doğrular niteliktedir.

Araştırmanın amacı, Köstence Ovidius Üniversitesindeki Türkoloji bölümü öğrencilerinin A2 kuru yazılı anlatımlarını bağlaşıklık ve bağdaşıklık ilkesine göre biçimbirimsel, sözcüksel, sözdizimsel ve yazımsal açıdan incelemek, ana dili Romence olan öğrencilerin Türkçe yazma becerisinde Romenceden Türkçeye yaptığı kopyalamaları belirlemek, ölçünlü Türkiye Türkçesinin genel kullanımına uygun olmayan örnekleri tespit etmek, Romanya'da yabancı dil olarak Türkçe öğreten okutman ve öğretmenlere Türkçe öğretimine yönelik çözüm önerileri sunmaya çalışmaktır.

Yöntem. Köstence Ovidius Üniversitesinde Türkoloji bölümü A2 kuru öğrencilerinin yazmalarına dayanan bu çalışmanın verileri nitel araştırma yöntemlerinden *doküman incelem*eden yararlanılarak elde edilmiştir.

Bu araştırmanın çalışma grubunu, Köstence Ovidius Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji bölümünde öğrenim gören 32 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışmaya kaynaklık eden öğrenciler, K kısaltması kullanılarak K1, K2, … biçiminde sıralanmıştır. Birkaç öğrenci dışında yaşları 20-23 arasında değişkenlik gösteren bu öğrencilerin 31'i kadın, biri erkektir. Öğrencilerin ana dilleri Romence olup 23 öğrenci Romen, 9 öğrenci Türk soyludur. İki dilli bazı Türk öğrencilerin okuma, dinleme ve konuşma becerileri daha üst düzeyde olmasına ve bazı dilbilgisi yapılarını yazmada da kullanmalarına rağmen yazma becerilerinin A2 düzeyinde olduğu kabul edilmiştir.

Çalışmada baskın ve ana dili *Romence*, zayıf ve hedef dil *Türkçe*, ara dil ise *İngilizce*dir. Çalışma grubundaki bazı öğrenciler farklı düzeylerde *Fransızca, Almanca, İspanyolca* bilmekte, bazıları ise başlangıç düzeyinde *Fransızca, İtalyanca* ve *İspanyolca*yı anlayabildiklerini ancak konuşamadıklarını dile getirmişlerdir.

Yazma dersi, Pratik Türkçe dersinde % 25 önemle ele alınmış ve derste *Yeni İstanbul Uluslararası Öğrenciler İçin Türkçe Ders ve Çalışma Kitapları*

okutulmuştur. Yazma becerisi, Avrupa Dil Portfolyosu kurlarına uygun olarak okuma, dinleme ve konuşma becerileriyle eşzamanlı geliştirilmeye çalışılmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi. Bu araştırmanın verileri, Pratik Türkçe dersi A2 kuru sonunda yapılan ve dört temel beceriyi ölçen sınavdaki yazma bölümünden *metin tarama* yöntemiyle elde edilmiştir. Pratik Türkçe dersinde okuma, dinleme, konuşma ve yazma becerilerini geliştirmeye yönelik etkinlikler yapılmıştır. Kur sonunda yazma sınavında öğrencilerden A2 kuruna uygun, yarı yapılandırılmış açık uçlu sorulara yanıt vermesi istenmiştir. Yazma sınavında öğrencilerin yazdığı metinler, *doküman inceleme* yönteminden yararlanılarak bağlaşıklık ve bağdaşıklık ilkesine göre biçimbilgisi, sözcük bilgisi, sözdizimi ve yazımsal açıdan incelenmiş ve öğrencilerin Romenceden Türkçeye yaptığı kopyalama örnekleri belirlenmiştir. Belirlenen örneklerde, kaynak kişi K1, K2 biçiminde yay ayraç içinde tümce sonunda belirtilmiştir. Elde edilen veriler, analiz birimlerine göre sınıflandırılmış, Romence etkilerden kaynaklanan kopyalamalar belirlenmiştir.

Lars Johanson (2011), *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler* kitabında diller arasındaki alışveriş türlerini kod kopyalama biçiminde değerlendirir. Kod kopyalama, baskın ve zayıf dil arasındaki sesbirimsel, biçimbirimsel, sözcüksel, sözdizimsel ögeleri kapsar. Bu çalışma yazma becerisi verilerine dayandığı için sesbirimsel kopyalamalar yazımsal ögeler başlığında incelenmiştir.

Yabancı dil öğrenme sürecinde kod kopyalama, öğrenicilerinin yazma becerilerinde, ana dillerinden hedef dile aktardıkları biçimsel, sözlüksel, sözdizimsel ve yazımsal ögeleri kapsayacak biçimde ele alınmıştır. Bu bağlamda çalışma, öğrenicilerin yapısal olarak Romence etkisinde kalarak Türkçeye yaptıkları kopyalamaları analiz etmektedir.

Bulgular. Dünya dilleri arasında Türkçe ve Romence farklı dil ailelerinin içinde yer almaktadır. Türkçe, yapı bakımından *sondan eklemeli*, köken bakımından *Altay* dil ailesi grubundadır. Romence ise yapısal olarak *bükümlü*, köken olarak *Hint-Avrupa* dil ailesinin *Latin dilleri* grubundadır. Romanya'da baskın dil Romence, zayıf dil ise Türkçedir.

Bu çalışmada yabancı dil öğretiminde öğrenicilerin baskın dil olan Romenceden Türkçeye yaptığı kopyalamalar belirlenmiştir. Dilin dinamikleri içinde dil öğrenirken zamanla yaygın olarak kullanılan kopyalamaların bölgedeki Türk azınlık diline aktarıldığı gözlenmektedir.

Farklı dil ailelerinden gelen Türk ve Romen dilleri aynı alfabeyi (Latin alfabesi) kullanmalarına rağmen bazı sesleri barındırma konusunda ayrılırlar. Türk alfabesinde 21 ünsüz, 8 ünlü olmak üzere 29 harf bulunurken Romen alfabesinde 23 ünsüz, 8 ünlü olmak üzere 31 harf bulunmaktadır. Türk alfabesinde, Romen alfabesindeki ă, â, î q, ţ, w, x harfleri, Romen alfabesinde ise Türk alfabesindeki ç, ğ, ı, ö, ü harfleri yoktur.

Türk Alfabesi	a b c **ç** d e f g **ğ** h **ı** i j k l m n o **ö** p r s **ş** t u **ü** v y z
Romen Alfabesi	a **ă** **â** b c d e f g h i **î** j k l m n o p **q** r s **ş** t **ţ** u v **w** **x** y z

Ana dilinde bazı harflerin olmaması, yazma becerisini doğrudan etkilemektedir. Özellikle sesletimi, ana dili konuşurunun alışık olmadığı bir yapıdaysa ya da çene yapısına uygun değilse farklılığın çeşidi de artmaktadır. Örneğin, "ğ (yumuşak g)" harfi birçok öğrenci için zorlayıcı olabilmektedir. Bazı harflerin bulunmaması büyük önem taşımakla birlikte, harflerin farklı sesletimi de etkili olmaktadır. Örneğin Romencede "c" harfi ön sıradan bir ünlüyle yazıldığında sesletimi Türkçedeki "ç" harfine denk gelir. Bu da özellikle temel düzeyde öğrenicinin öğrenmesini etkileyebilir. Sesletimde de öğrencinin fonolojik kopyalamalar yapmasına ortam hazırlar. Ancak bu çalışma yazılı verilere dayalı betimsel bir çalışma olduğu için sesbirimsel kopyalamalara yer verilememiş, yazıya aktarılan kopyalamalar yazımsal kopyalamalar başlığı altında incelenmiştir.

Ana dili Romence olan öğrenicilerin yazma becerisinde yaptığı kopyalamaları biçimbirimsel, sözcüksel, sözdizimsel ve yazımsal olmak üzere dört ana başlıkta değerlendirmek olanaklıdır.

a. Biçimbirimsel Kopyalama (Morphological Copying). Türkçede sözcükler birbirine genellikle biçimbirimlerle bağlanarak tümce oluşturur. Tümcenin yapısal olarak dilbilgisel olması bağlaşıklıkla açıklanır. Türkçede dilbilgisellik biçimbirimlerle, Romencede ise ilgeçlerle ya da kök bükümleriyle sağlanır. Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen Romen öğrenicilerin yazmalarında Romence etkilerle kimi örneklerde biçimbirimlerin kullanılmadığı, ölçünlü Türkiye Türkçesinden farklı kullanıldığı ya da fazladan kullanıldığı belirlenmiştir.

Eksik Ek Kullanımı. Türkçede eylemler dilbilgiselliği sağlamak için kendinden önce istem (valenz) adı verilen biçimbirimler ister ve böylece bağlaşıklık sağlanır. Öğrencilerin yazmalarında bulunma, yönelme, belirtme durumu istemlerini ve iyelik eklerini kullanmadıkları, günlük yaşamda çok kullanılan *git-, başla-, dön-* gibi eylemlerin istemlerini yazmadıkları tespit edilmiştir. Bu eksiklik, kimi zaman Romencenin kimi zamanda ara dil etkisiyle oluşur.

"Ben Ankara giddim." (K23)
"Ben facülte gidiyorum." (K28)
"…sonra Mamaia'da gideceğiz ve Ovidius Üniversite gideceğiz." (K6)
"2016'da lise başladım… 2020'da lisans başladım." (K17)
"İnmekten sonra sağ dön." (K21)

Yönelme durumu ekine göre daha az örnekte, bulunma durumu eki eksik kullanılmıştır. Aşağıdaki örnekte *doğ-* eyleminin istemi durumundaki yönelme durumu eki yazılmamıştır.

"Ben yirmi beş Eylule iki bin iki doğdum." (K25)

Yarı yapılandırılmış sorulara verilen yanıtlarda belirtme durumu eki isteyen çok fazla eylem kullanılmamış, bu nedenle konuşma becerisinde çokça tanık olunan belirtme durumu eksikliği yazmalarda sınırlı sayıda görülmüştür. Alttaki

örnekte *ara-* eyleminin istemi durumundaki belirtme durumu eki eksik bırakılmıştır.

"Bir arkadaşim arıyorum." (K20)

Türkçede birleşik tümcelerde özne farklılıkları, yan (iç) tümceye iyelik ekleri; temel tümceye kişi ekleri eklenerek belirgin hale getirilir. Eylemsi ekleri, Türkoloji öğretim programı çerçevesinde öğrencilere son yıl verilmekte ve öğrenciler bu ekleri pekiştirme olanağı bulamadan mezun olmaktadır. Öğretim dönemi içinde konuşma etkinliklerinde sıkça gözlemlenen eylemsi eklerinden sonra iyelik ekinin kullanılmaması yeterince örnekle düzeltilememekte ve ekin kullanımı pekiştirilememektedir. Aşağıdaki örnekte *para gönder-* ve *rica et-* eylemleri iki ayrı tümce oluşturur, *rica et-* tümcesi bağlamda *konuşucu* tarafından gerçekleştirilirken *para gönder-* eylemi konuşucuya göre belirlenen *o/onlar* öznesi tarafından yerine getirilmektedir. Ancak öğrenci bu tümcede yan tümcenin öznesini belirginleştirecek olan iyelik ekini yazmamıştır. Ayrıca *rica et-* eyleminin istemi de farklı ekle gösterilmiştir. A2 kurundaki bir öğrenciden, eylemsi eklerini henüz öğrenmediği için özne farklılıklarını göstermesi beklenmemekle birlikte yazmalarda belirlenen aşağıdaki örneğe yer verilmiştir.

"Para göndermeye rica ediyorum." (K21) (göndermelerini*)

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde iyelik ekleri konuşma dilinde zaman zaman düşmekle birlikte yazıda çoğunlukla kullanılmaktadır. (Örneğin bizim kız "bizim kızımız"). Aşağıdaki örnekte "doğum günü"nden sonra iyelik ekinin yazılmadığı görülmektedir. İyelik eklerinin diğer kullanım alanı tür ve ad bildirmedir. İkinci örnekte üniversitenin adını işaretleyen iyelik ekinin yazılmadığı belirlenmiştir.

"Benim doğum günü 14 mart 1985 doğudum." (K31)

"Ovidius Ünüversiteye gelıcek." (K10)

Türkçede ardışıklık bildiren *sonra* sözcüğü eylemlerin ardından kullanıldığında *-DXk* ortaç ekini ve ayrılma durumu ekini alır. Aşağıdaki örnekte ortaç eki yazılmadan eylemin üzerine doğrudan ayrılma durumu eki getirilmiştir.

"İnden sonra, bir ötöbüs var." (K20)

Farklı Ek Kullanımı. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde eylemlerin istemlerinin üretime dayalı becerilerde (konuşma ve yazma) sıkça farklı kullanıldığı görülmektedir. Ana dili Romence olan ya da iki dilli (Romence-Tatar Türkçesi) öğrenicilerin, kullanım sıklığı yüksek olan *git-* ve *gel-* eylemlerinde yönelme durumu eki yerine bulunma durumu ekini kopyaladığı tespit edilmiştir. Bu Romence etki, öğretim döneminde üretime dayalı konuşma becerisinde de sıkça gözlemlenmiştir.

"Ben ve benim sevgilik İstanbul'da gidiyoruz." (K9)

"Biz Braşov'da gidiyorsunuz." (K28)

"...üç saat Köstence'de geleceksin." (K6)

Kal-, yaşa-, otur- eylemleri istem olarak bulunma durumu eki alır. Aşağıda verilen örneklerde, bulunma durumu eki isteminin yerine yönelme durumu eki yazılmıştır.

"Benim annem İnglitere'ye yaşıyor ve benim babam İtalya'ya." (K9)
"Liseyi bittikten sonra bir yıl Bükreşe oturdum." (K11)

Belirtme durumu eki yerine yönelme durumu eki yazılan örneklerde tümcelerdeki belirtili nesne durumundaki öge, doğrultuyu işaretlemek için kullanılmıştır.

"Arkadaşıma arayacağım." (K21)
"Biz müzeye gördük." (K2)

Aşağıdaki örneklerde, *birine telefon et-, bir şeye başla-, birine/bir şeye izin ver-, birine/bir şeye ... davran-* eylemlerinde yönelme durumu eki istemi yerine belirtme durum eki istemi yazılmıştır.

"Sen polisi telefon et!" (K6)
"2017'de liseyi başladım ... aynı yıl üniversiteyi başladım. " (K3)
"Managerle konuşup, cüzdanı evden almasını izin versin." (K26)
"Onlar beni her zaman iyi davrandılar." (K30)

Aşağıdaki örneklerde *konuş-* eyleminin birlikte yapıldığı kişiyi işaretleyen araç durumu eki yerine yönelme ya da belirtme durumu eki getirilmiştir.

"Siz hocama konuşun." (K25)
"Arkadaşlarımı konuşağaım" (K2)

Ayrılma durumu eki istemi gerektiren *hoşlan-, mezun ol-* eylemlerinde bulunma durumu eki yazılmıştır.

"Benim için havada hoşlandım." (K25)
"Ben Murfatlar Teoretic Lise'de mezun oldum." (K22)

Türkçede *için* ilgecinden önce zorunlu ya da seçimlik olarak (istem/valenz göreviyle) tamlayan durumu eki kullanılabilir. Aşağıdaki örneklerde tamlayan durumu eki yerine yönelme ve belirtme durumu eki yazılmıştır.

"Ona için güzel bir elbise al." (K16)
"Geçen yazım beni için çok güzeldi." (K30)

Aşağıdaki örnekte *-DXğX için* ulacında iyelik eki yazılmamış, ayrılma durumu eki getirilmiştir.

"Ahmet yarışmada ikinci olduktan için gümüş madalya aldı." (K8)

Farklı Eylemsi Ekleri. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde öğrenicilerin en çok zorlandığı konulardan biri eylemsi eklerinin kullanımıdır. Türkçede iki tümce adlaştırma, ortaç ve ulaç ekleriyle birleştirilebilir. Ancak Romencede bu tümceler birbirinden ayrı çekimlenir. Türkçede ardışık eylemleri birbirine bağlamada kullanılan *-Xp* ulaç ekiyle birbirine bağlanan iki tümcenin öznesinin

aynı olduğu kabul edilir. Aşağıdaki örnekte öğrenci iki farklı özneye sahip tümceyi *-Xp* ulaç ekiyle birbirine bağlamak istemiştir. Bu durum dilbilgisel gibi görünse de anlam açısından farklılık yaratmaktadır. Çünkü öğrenci öneri sunarken karşısındaki kişiye (*sen/siz* öznesine) seslenir ve ondan bir şey yapmasını ister. Öğrenci kendisine verilen bir durum karşısında öneri isteyen kişiye müdürle konuşmasını ve cüzdanını evden almasına izin vermesini istemektedir. Bu öneri *"Müdürle konuş, cüzdanı evden almana izin versin."* biçiminde ifade edilebileceği gibi *"Müdürle konuşup cüzdanı evden almana izin vermesini iste."* biçiminde de yazılabilir. Böylece öğrencinin yazdığı tümcede *-Xp* ulaç ekinin kullanılması, sonrasında daha karmaşık bir tümce gerektirdiğinden onun yerine eylemin emir-istek ekiyle çekimlenmesi daha uygun görünmektedir. Yeni İstanbul Türkçe Kitabında tümcede birden fazla özne bulunması durumunu açıklamak için eylemsi eklerinin kullanımı B2 düzeyinde öğretilmektedir. Bu yüzden A2 kurundaki bir öğrenciden bu ifadeyi dilbilgisel olarak yazması beklenmeyebilir.

"Managerle konuşup, cüzdanı evden almasını izin versin." (K26)

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde A1 kurunda verilen öncelik-sonralık bildiren yapının yazma becerisinde sınırlı sayıda kullanıldığı görülmüştür. Ana dili Romence olan öğrencilerin sonralık bildiren ulaçlarda, ortaç eklerinin yerine adlaştırma ekleri yazdığı görülmektedir. Bu ulaç yapısının olumsuz biçiminin etkisiyle bu durum hedef dil içi kopyalama olarak da değerlendirilebilir.

"Köstence'ye gelmekten sonra, CT Bus'u için bir bilet al." (K16)
"İnmekten sonra sağ dön." (K21)
"İnmekten sonra istasyonu önünde otobüs istasyonu var." (K21)

Türkçede yan tümceyle temel tümcenin özneleri farklıysa *-mA* adlaştırma eki ve iyelik ekleri, özneleri aynı ise *-mAk* adlaştırma eki tercih edilir. Ayrıca eylemlerin istemleri (valenzleri) de hangi adlaştırma ekinin kullanılacağında etkilidir. Eylemin istemi *+A, +X* durum ekleriyse *-mA* adlaştırma eki; *+DA, +DAn, +lA* durum ekleriyse *-mAk* adlaştırma eki kullanılır. Aşağıdaki ilk örnekte yan ve temel tümcelerin özneleri aynı olduğu için *-mAk* adlaştırma eki kullanılması gerekirken öğrenci *-mA* ve iyelik ekini yazmıştır. İkinci örnekteki *tavsiye et-* eyleminin istemi belirtme durumu eki, üçüncü örnekteki *başla-* eyleminin istemi yönelme durum ekidir, ancak öğrenci her iki örnekte de *-mAk* adlaştırma ekini tercih etmiştir.

"Üniversitede öğretmen olmamı istiyorum." (K8)
"Ben size orada gerçekten gitmek tavsiye ediyorum." (K16)
"Finans ve Bankalar bölümünde öğrenmek başladım." (K31)

Gereksiz Ek Kullanımı. Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen öğrencilerin yaygın olarak yaptığı kopyalamalardan biri de eklerin gereksiz kullanımıdır. Romanya/Köstence'de özellikle çokluk eki ve durum eklerinin gereksiz kullanımı tanıklanmaktadır. Türkçede miktar bildiren sıfatlarla ya da sayılarla kullanılan adlar, üzerine çokluk eki almaz. Ancak Romencede sözcüklerde çoğulluk eril ve dişil sözcüklerde farklı biçimlerde görülür. Aşağıdaki ilk örnekte konuşma

becerisinde de çokça tanık olunan çokluk ekinin gereksiz kullanıldığı görülmektedir.

"En güzel şehir ve çok şeyler yapmaya var." (K20)

Türkçedeki *+lX* eki, adların üzerine gelerek sıfat yapar. A2 düzeyinde öğrencilere anlatılan bu ekin kimi zaman gereksiz kullanıldığı gözlenmiştir. Konuşma becerisinde yoğun olarak tanık olunan bu durumla yazma becerisinde de karşılaşılmıştır. Bu biçimin ana dili Romence olan öğrencilere özgü olmadığı, edinilen deneyimlere göre birçok farklı ana dili konuşuru tarafından kullanıldığı gözlemlenmektedir.

"Burada beş gün kaldık ve rahatlı bir tatil geçirdik." (K31)

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde A2 kurunda öğrencilere *+lX* sıfat yapım ekinin ardından *+lXk* ad yapım eki de öğretilmiştir. Aşağıdaki örneklerde evli sıfatının üzerine *+lXk* eki gereksiz yazılmıştır.

"Ben evlilik değilyim." (K30)
"Evlilik değilim." (K21)

b. Sözcüksel Kopyalamalar (Lexical Copying). Sözcük düzeyinde yapılan kopyalamalar Romence etkilerden dolayı gereksiz veya farklı sözcük kullanma biçiminde görülür.

Gereksiz sözcük kullanımı. Yabancı dil öğretiminde temel düzeylerde üretime dayalı becerilerde (konuşma ve yazma becerilerinde) bilişsel süreçte çeviriye sıkça başvurulduğu gözlenir. Aşağıdaki örnekte Romence yaş bildirme kalıp yapısını ("*Am douăzeci de ani*" Rom. *ani* = Tr. *yıl*) kopyalayarak gereksiz sözcük kullanılmıştır.

"Ben yirmi yıl yaşındayım." (K21)

Farklı Sözcük Kullanımı. Yabancı dil öğretiminde öğrenicilerin sıklıkla başvurduğu yöntemlerden biri çeviri yöntemidir. Öğrenici temel düzeyde genellikle kendi ana dilinde düşündüğü için sözcükleri, sözdizimini, ek/ilgeç işlevlerini hedef dildeki bildiği en yakın karşılığıyla denkleştirir. Aşağıdaki örneklerde *mezun/mezuniyet, kısa/küçük, istasyon/durak, yok/değil, otokar/otobüs, yazlıkta/yazın, yüzünden/için* sözcükleri yerine Romenceden kopyalamalar yapılmıştır.

"2003'te Vasife Parvan Lisesi'nden mezuniyet oldum." (K31)
"Benim ailem çok kısa." (K21)
"İnmekten sonra istasyonu önünde otobüs istasyonu var." (K21)
*"Hocamla konuşacağım ve ona sana söyleyecek ne zaman geleceğim, ama bugün yok." (K2) (*bugün değil.)*
"Sonra otokara binersin, o seni Köstence'de bırakır." (K18)
"Yazlıkta mezun oluyorum." (K20)
"Annem ve babam kalabalık yerlerini sevmedikleri yüzünden İstanbul'da kalmadık." (K18)

Ana dili Romence olan öğrenciler, sözcüklerin Türkçe karşılığını bilmediği ya da hatırlamadığı durumlarda zihnindeki kavramın doğrudan Romence ya da İngilizce karşılığını yazabilmektedir. Aşağıdaki örneklerde *müdür/manager* (Tr. *müdür,* Rom. *manager,* İng. *manager), bilet/tiket* (Tr. *bilet,* Rom. *bilete,* İng. *ticket)* sözcükleri yazılmıştır. Burada İngilizce karşılıkların kullanılması, dil öğretiminde seçilen ara dilin öğrenmeyi etkilediğini gösterebilir. Öğrenci hedef dilde karşılığını bilmediği ya da hatırlayamadığı bir sözcüğün yerine iletişimde kullandığı ara dildeki eşdeğerini tercih etmektedir.

"Managerle konuşup, cüzdanı evden almasını izin versin." (K26)
"Sana Köstence için bir tiket versin." (K18)

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde en sık karşılaşılan sözcük kopyalamalardan biri de eylemler/yardımcı eylemlerin kopyalanmasıdır. Öğrenciler genellikle çeviri tekniğinin etkisiyle, hedef dildeki eylem/yardımcı eylem yerine ana dilinde ya da ara dildeki bir eylemi/yardımcı eylemi kopyalamayı tercih etmektedir. Romence ve İngilizceden birebir sözcük çevirisi yapıldığında *taksi çağır-, otobüse bin-, trene bin-* eylemlerinde yardımcı eylem olarak *al-* sözcüğü kullanılmıştır. Konuşma dilinde çokça karşılaşılan *taksi/otobüs/tren al-* eylemi, yazma becerisine de yansıtmıştır.

"Orada bir taksi alıp ..." (K10)
"İstasyona git. 5-40 otobüs al." (K16)
"Havanlimanında tren alın." (K25)

Ana dili Romence olan öğrencilerin yaptığı diğer bir kopyalama, etken/ettirgen eylem sözcüklerin kullanımında görülür. Öğrenicilerin yazma becerisinde *bit-* eylemini, ettirgen biçimi *bitir-* eyleminin *mezun ol-, oku-, eğitim gör-* anlamlarıyla kullandıkları görülmüştür.

"Ionel Perlea Lisesi Slobozia'dan bittim." (K5)
"...liseyi 2021'de bittim" (K6)
"Liseyi bittikten sonra bir yıl Bükreşe oturdum." (K11)

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yerli-yersiz en yaygın kullanılan yardımcı eylem *yap-* eylemidir. Konuşma becerisinde öğrenciler *yap-* eylemini tek başına veya yardımcı eylem olarak yoğun şekilde kullanmaktadır. Aşağıdaki örneklerde *fotoğraf çek-* ve *arkadaş edin-/bul-, plaja git-* eylemlerinde öğrencilerin *yap-* yardımcı eylemini yazdığı görülmektedir.

"Efes Citadel gördüm ve fotoğraf yaptım (x2)." (K5)
"Okul için Romanya'ya geldim ama hiç pişman değilim, çünkü burda çok yakın arkadaşlar yaptım." (K18)
"Çok ama çok pilaj yaptık." (K10)
"Mamaia'da plaj yaptık." (K16)

Bunun yanında herhangi bir takı için kullanılan *tak-* eylemi (*kolye tak-, küpe tak-*) yerine konuşma becerisinde sıkça karşılaşılan Romenceden kopyalamayla

koy- eylemi tercih edilmektedir. İncelenen metinlerde *maske tak-* eylemi yerine *maske koy-* yazılmıştır.

"Maske koy, ilaç al, çay iç." (K20)

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yardımcı eylemlerin de anlamına uygun kullanılmadığı görülür, aşağıdaki örnekte metin bağlamında *mutlu ol-* eylemi kullanılması gerekirken ettirgen biçim olan *mutlu et-* eylemi yazılmıştır.

"Çok güzel oldu çünkü benim ailem gittim ve biz çok mutlu ettik." (K2)

Eksik Yardımcı Eylem. Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen öğreniciler temel düzeyde sözcük türlerini karıştırabilmekte ve bununla doğru orantılı olarak Romenceden kopyalama yoluyla eylem eklerini doğrudan adların üzerine getirebilmektedir. Aşağıdaki örneklerde *mutlu oluyorum/olacağım* ifadesi yerine öğrenici *mutlu* sözcüğünü eylem gibi kullanıp üzerine eylem çekim ekleri (kip ve kişi ekleri) getirilmiştir. İkinci örnekte *yaşında olacağım* ifadesi (Tümceye göre "25 yaşına geldiğimde" ifadesi daha doğru bir ifade olurdu) yerine *yaşında* sözcüğünü eylem kabul edip üstüne eylem çekim eklerini eklemiştir.

"Yarın ben mutluyorum çunku ..." (K12)

"Ben 25 yaşindayayacağım evlenmek istiyorum ve iki çocuk var istiyorum." (K6)

c. Sözdizimsel Kopyalama (Syntactic Copying). Türkçe ile Romence arasındaki temel farklılıklardan biri sözdizimsel sıralamadır. Türkçede kurallı tümcede sözdizimsel sıra *özne+nesne/tümleç+yüklem* biçimindeyken Romencede ise *özne+yüklem+nesne* dizilimindedir. Aşağıdaki örneklerde nesnenin sonda yazılması, sözdizimsel kopyalamayı göstermektedir.

"Çok seviyorum müzik." (K4)

"Benim çok seviyorum annem ve babamı." (K4)

Türkçenin genel sözdizimsel sıralamasına uymayan *ki/çünkü* bağlaçlı yapıların kullanıldığı aşağıdaki örnekte *sonuç+çünkü+neden* sıralamasına Romencedeki eşdeğer bir sözdizimsel yapının kopyalanmasıyla uyulmadığı görülmektedir.

"Çünkü ödemedin bulaşıkları yıka." (K31)

Türkçede ilgeç ve belirteçlerin tümce içinde bağlı olduğu sözcük gruplarında belirli bir sıralama bulunmaktadır. Aşağıdaki ilk örnekte "*yaklaşık kırk dakika*" ve ikinci örnekte "*yemekten sonra*" sözcük grupları farklı sıralamayla yazılmıştır.

"Kırk dakika yaklaşık Ovidius Üniversitesine olacaksın." (K31)

"Biz sonra yemekten, biraz yürüyüş yapalım." (K29)

Türkçe ve Romence arasındaki bir diğer farklılık, tamlamalarda tamlayan ve tamlanan sırasının birbirinin tam tersi olmasıdır (örneğin: Tr. *kırmızı ev* = Rom. *casa rosie*). Ana dili Romence olan Türkoloji öğrencilerinin konuşmalarında sıkça

karşılaşılan tamlama kopyalamalarına yazmada da rastlanmıştır. Tek örnekte çeviri etkisiyle olduğu tahmin edilen "bir" sıfatının "güzel" sıfatından önce kullanılması durumuna konuşmada görece az da olsa rastlanmıştır.

"Ahmet ikinci yarışmada madalya gümüş olmak aldı." (K6)
"Annesine bir güzel gül almasını öneriyorum." (K26)

Öğrencilerin konuşma becerisinde sıkça yaptığı kopyalamalardan biri de soru ekinin farklı yerde yazılmasıdır. Bunun nedeni *mi*'nin dilbilgiselleşme sürecini tamamlamamış bir yapı olması ve ayrı yazılmasından dolayı ilgeç gibi görülmesidir. Aşağıdaki örnekte soru ekinin, kip ve kişi ekinin arasında yazılması gerekmekteydi.

"Biz yemekten sonra biraz yürüyuş yapabiliriz mi?" (K26)

d. Yazımsal Kopyalama (Orthographic Copying). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yazma beceresinde sesbirimsel ya da yazıma dayalı kopyalamalar da görülmektedir. Araştırma verileri yazma becerisine dayandığı için sesbirimsel kopyalamalar bu başlık altında değerlendirilmiştir.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde öğrenici hedef dildeki kimi sözcüklerin yazımını bilmediğinde ya da hatırlamadığında ana dilindeki ya da ara dildeki karşılığını kullanmaktadır. Aşağıdaki örneklerde *fakülte, tenis* sözcüklerinin Romence ya da İngilizce karşılığının yazıldığı görülmektedir.

"Şimdi facultesinde öğreniyorum ve öğrenci olmak istiyorum." (K6)
"Orada biz güneşlendik, tennis oynadık." (K11)

Romencede "ğ" harfinin bulunmaması nedeniyle, öğrenciler "ğ" yerine sesletim açısından yakın olan "y" harfini yazmışlardır. Bu durum, konuşma becerisinde de görülen kopyalamalardan biridir.

"Orada biz yüzduk, çok eylenceli bir zaman gecirdik." (K11)
"Bir düğüne katıldık ve çok eylendik." (K13)
"... babam akşam yemeyini hazırlardı." (K18)
"Bu yılda fakülteye mezun olacayım ve inşallah gelecek yıl evleneceyim." (K32)

Romen alfabesinde "ü" ve "ö" sesi bulunmamakta, bu nedenle Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen öğrenciler sesletimde ve yazmada bu sesleri çoğu kez kendi dillerindeki en yakın sesle karşılamaktadır. Aşağıdaki örneklerde de "u-ü" ve "o-ö" seslerinin karıştırıldığı gözlenmektedir.

"Çok guzel yaşamak istiyorum çunku çok hayaler var." (24)
"Ovidius Universitesiye kadar otöbüsü alsın." (K11)
"Stasyondan başka ötöbüsü alacağız." (K6)

Türkçe ile Romence arasındaki farklardan biri de büyük-küçük harf kullanımıdır. Dil ve ulus adları Türkçede büyük, Romencede küçük harfle yazılır. İncelenen metinlerde ulus ve dil adları örnekleriyle karşılaşılmıştır.

"Yedi gün sonra afrikalılara benzedim." (K13)
"Orada romence ve Türkçe öğreniyorum." (K16)

Değerlendirme ve Sonuç. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde ana dili Romence olan öğrencilerin biçimbirimsel açıdan en çok yaptığı kopyalama, durum eklerinin kullanımıyla ilgilidir. Öğrenciler 41 örnekte farklı durum eki, 12 örnekte eksik durum eki, 4 örnekte farklı eylem ekleri, 6 örnekte farklı eylemsi eki, 6 örnekte ise gereksiz durum eki yazarak kopyalama yapmıştır.

İncelenen metinler sözcüksel açıdan değerlendirildiğinde öğrencilerin en çok yaptığı kopyalama, ad/ad soylu sözcüklerin ve eylemlerin kullanımındadır. Özellikle *bin-* yerine çeviri yoluyla kopyaladıkları *taksi/otobüs al-* eylemi, iki dilli öğrencilerde de çok sık kullanılmaktadır. Ayrıca *yap-* eylemi birçok adla birleşik eylem oluşturmaktadır (Örneğin: fotoğraf yap-, plaj yap- vd.). Bunun yanında öğrenciler 2 örnekte yardımcı eylem yazmamış, tek örnekte ise gereksiz sözcük yazmıştır.

Öğrenciler, 9 örnekte ise Romence sözdizim sıralamasını Türkçeye kopyalamıştır.

Yazımsal açıdan Türkçe ve Romence alfabelerdeki farklılıklar nedeniyle öğrenciler ek ve sözcük yazımında sesleri farklı harflerle yazmışlardır. Özellikle "ğ, u-ü, o-ö" harflerini yazıya aktarmada zorluk çekmişlerdir. Ancak bu veriler sesli verilere dayanmadığı için yazımsal kopyalamalar bölümünde ele alınmıştır.

Bunların dışında Romence ve Türkçe arasında büyük-küçük harf kullanımıyla ilgili de farklılık bulunmaktadır. Ulus ve dil adları Romencede küçük harfle başlar, öğrenciler 2 örnekte Romencedeki bu özelliği Türkçeye kopyalamıştır.

Kopyalama Türü		**Sayısı**
Biçimbirimsel kopyalama	Eksik ek	12
	Farklı durum eki kullanımı	41
	Farklı eylem eki kullanımı	4
	Farklı eylemsi eki kullanımı	6
	Gereksiz ek kullanımı	6
Sözcüksel kopyalama	Eksik yardımcı eylem	2
	Farklı ad soylu sözcük kullanımı	26
	Farklı eylem kullanımı	16
	Gereksiz sözcük kullanımı	1
Sözdizimsel kopyalama		9
Yazımsal kopyalama	Farklı harf yazımı	17
	Farklı sözcük yazımı	27
	Büyük-küçük harf kullanımı	2
Toplam		**170**

Tablo 1. *Kopyalamaların türüne göre dağılımı*

Sonuç olarak;

1. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde ana dili Romence olan öğrencilerin biçimbirimsel açıdan Türkçe ile Romencenin farklı dil yapılarına sahip olması ve bu dillerin farklı dil ailelerinden olması nedeniyle en çok eklerin yazımında kopyalama yaptığı görülmüştür. Ancak buxşxşxşşx kopyalamalarda biçimbirimlerin birebir eşdeğer karşılıkları olmadığı için kopyalamalarda tutarlılık gözlenmemiştir. Biçimbirimlerin eksik, farklı ya da gereksiz kullanıldığı belirlenmiştir.
2. Ana dili Romence olan öğrencilerin çok yaptığı kopyalamalardan diğeri sözcüksel kopyalamalardır. Öğrenciler, kimi zaman çeviriden dolayı kimi zaman da yeterince tekrar yapılmamasına bağlı olarak sözcükleri gereksiz, farklı ya da eksik yazmaktadır.
3. Türkçe ve Romencenin sözdizimsel olarak farklı sıralamaya sahip olması -öğrencilerin yazma sınavında büyük oranda dikkat ettiği göz önünde bulundurulmak kaydıyla- sınırlı sayıdaki örneklerde kimi öğrencilerin sözdizimsel kopyalamalar yapmasına neden olmuştur.
4. Türkçe ve Romencede aynı alfabe (Latin alfabesi) kullanılmasına rağmen bazı harflerin yerine en yakın sesin harf karşılığının tercih edildiği, bazı harflerin ise karşılığının diğer dilde bulunmaması nedeniyle öğrencilerin ek ve sözcük yazımında farklı karşılıklar yazdığı görülmüştür.

Türkçe ve Romence farklı dil ailelerinden olduğu için biçimsel, sözcüksel, sözdizimsel ve yazımsal kopyalamalar çokça tanıklanmıştır. Romanya'da yabancı dil olarak Türkçe öğretimi yapacak okutmanların ve öğretmenlerin alfabedeki farklılıkları çokça tekrar etmesi, durum ekleriyle ilgili çok yönlü etkinlik yapması, yardımcı eylemlerle ilgili eşleştirme gibi tekniklerle öğrenciyi alıştırması, öğrencilerin Türkçe okuma alışkanlığı kazanabilmesi için öncelikle kısa öyküler sonrasında da daha uzun metinlerle öğrencinin sözcük dağarcığını geliştirmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Abukan, Memet, Lile Tandilava (2021). Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenen Gürcistan'daki A2 Düzey Türkoloji Bölümü Öğrencilerinin Yazılı Anlatımlarının Noktalama, Yazım ve Dil Yönünden İncelenmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi* (2021) Cilt 6, Sayı 2, s. 544-560.

Avrupa Konseyi (2018). *Diller için Avrupa ortak öneriler çerçevesi.* Strasbourg.

Güneş, Firdevs (2013). *Türkçe öğretimi yaklaşımlar ve modeller*. Ankara: Pegem Yayınları.

Johanson, Lars (2014). *Türkçe dil ilişkilerinde yapısal etkenler.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Metin, Ömer (2011). *Atatürk dönemi Türkiye-Romanya ilişkileri (1923-1938).* Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi

Omer, Metin (2018). *Romanya'daki Türk-Tatar Toplumu ve Türkiye'ye Göçleri (1918-1941).* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi.

Oymak, Rifat (2013). Türkçe Eğitiminde Dil Üretimine Dayalı Sözce Üretimi Becerisi Eğitimi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi (Journal of Research in Education and Teaching)* Şubat 2013 Cilt:2 Sayı:1 Makale No:21.

Sedat Maden, Ömür Dincel, Aslı Maden (2015). Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenenlerin Yazma Kaygıları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* Sayı: 4/2 2015 S. 748-769, Türkiye

Şimşek, R.; Erdem, İ. (2021) Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yazma becerisi ve kazanım ilişkisi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (22), 267-279. DOI: 10.29000/ Rumelide.895762.

Tiryaki, Esra Nur (2013). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yazma eğitimi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1(1), 38-44.

KÖSTENCE OVİDİUS ÜNİVERSİTESİ TÜRKÇE KÜRSÜSÜ ÖRNEĞİNDE YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇENİN ÖĞRETİMİ

Neriman HASAN
Köstence Ovidius Üniversitesi, Romanya

Abstract: *The teaching of Turkish as a foreign language has become an important topic in recent years, with increasing interest and developments. Türkiye's and Turkish culture's growing international influence has contributed to Turkish gaining a respected place among world languages. These developments have increased the responsibilities of Turkish language teaching, necessitating significant steps to be taken. Institutions like the Yunus Emre Institute and TÖMER have developed effective teaching materials, making Turkish language teaching more efficient.*

Turkish is taught not only in language centers in Turkey but also in many universities around the world. Those learning Turkish in private language centers often do so because of their interest in the language, while students in university Turkish departments are trained to specialize in the language and conduct research. Students receiving Turkish language education play a key role in examining cultural interactions between their own countries and Turkey, building cultural bridges.

This study will address the key aspects of teaching Turkish as a foreign language through the example of the Turkish Department at the Faculty of Letters at Ovidius University in Constanța. The strengths and weaknesses will be analyzed, and recommendations will be made by emphasizing the importance of the department.

Keywords: *Teaching of Turkish as a foreign language, Ovidius University of Constanta, Romania.*

Giriş. Yabancı dil olarak Türkçe'nin öğretimi son yıllarda giderek daha fazla ilgi gören ve üzerinde kapsamlı şekilde çalışılan bir konu haline gelmiştir. Türkiye'de ve yurt dışında Türkçe Dil Merkezlerinin sayısının artması, Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası gücünün ve etkisinin yükselmesi, Orta Asya Türk Devletlerinin ve dünya çapındaki Türk topluluklarının görünürlüğünün artması, Türkçe'nin dünya dili olma yolundaki en önemli faktörlerden biri olmuştur. Ayrıca, Türkçe'nin konuşulduğu coğrafyalar arasındaki iş birliğinin güçlenmesi, Türkçe'nin

değerini artırmış ve nadir diller arasından çıkarak dünya dilleri arasında saygın bir yere konumlanmasını sağlamıştır.

Bu gelişmeler, Türkçe öğretiminin sorumluluklarını artırmış ve bununla birlikte Türkçe öğretimi konusunda önemli adımlar atılmasını zorunlu kılmıştır. Yunus Emre Enstitüsü gibi prestijli kurumlar ve Türkiye'deki üniversitelerin TÖMER gibi dil merkezleri, Türkçe öğretimi alanında önemli materyaller geliştirmiş, mevcut materyalleri gözden geçirip daha etkili hale getirmiştir. Bunun sonucunda, Türkçe öğretimi, dilin en iyi şekilde öğrenilmesi ve öğretilmesi için gereken tüm etkenleri bir araya getirecek kapasiteye sahip olmuştur.

Ancak, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi sadece Türkiye'deki TÖMER gibi dil merkezlerinde veya Yunus Emre Enstitüsü'nün açtığı dil merkezlerinde yapılmamaktadır. Türkçe, dünyanın birçok farklı ülkesindeki üniversitelerde ve özel dil merkezlerinde de öğretilmektedir. Özel dil merkezlerinde Türkçe öğrenmek isteyenlerin amacı genellikle Türkçeye olan ilgilerinden ya da Türkiye'yi ve Türk kültürünü daha yakından tanımaktan kaynaklanırken, üniversitelerdeki Türkçe bölümlerine kayıt olan öğrencilerin hedefleri farklıdır. Bu öğrenciler, Türkçe konusunda uzmanlaşmak üzere eğitilmekte ve bu alanda önemli araştırma yapma potansiyeline sahip olmaları amaçlanmaktadır.

Türkçe bölümlerinin bulunduğu ülkelerde, Türkçe eğitimi gören öğrenciler, hem kendi ülkelerinde konuşulan dil ile Türkçe arasındaki dil ilişkilerini hem de Türk kültürü ile kendi kültürleri arasındaki sosyal, kültürel ve siyasi etkileşimleri incelemekte, kültürel köprüler kurmakta önemli rol oynamaktadırlar veya oynamaları beklenmektedir. Türkçe bölümlerinde eğitim gören öğrencilerin ileride Türkçe'nin yanı sıra kültür ve kimlik çalışmalarına da katkı sağlamak üzere yetiştirilmeleri amaçlanmaktadır.

Türkçe öğretimi üzerinde yapılan çalışmaların çoğu, yabancıların Türkiye'de, Türkiye'deki üniversitelerin TÖMER gibi birimlerinde Türkçe öğretimi ile ilgilidir. Türkiye dışında, üniversitelerde Türkçe öğretimi konusunda çalışmaların sayısı yetersizdir: Irmak (2016), Öztürk (2021), Tığlıoğlu Kapıcı (2021), Sayar (2019), Çalışkan, Çangal (2013), Başar, Akbulut (2016), Özkaya (2024), Durmuşçelebi (2015). Genel bir değerlendirilmesi yapılacak olursa, söz konusu çalışmaların değerlendirme ve sonuçların bazıları şunlardır: öğrenci merkezli öğretimin gerekliliği, kişiselleştirmiş eğitim, öğrencilerin ihtiyaç ve motivasyonu üzerinde tespit, analiz ve değerlendirme çalışmalarının çoğalması gerekliliği. Her bir çalışma, belli bir ülkenin eğitim sisteminin koşullarına göre, Türkçeyi nasıl daha verimli öğretilebileceği hakkında araştırmacının görüş ve önerileri ortaya koymuştur. Ortak görüş ise, Türkiye dışında yükseköğretim düzeyinde Türkçe öğretiminin durumu farklı olduğu, bu farklılık yeni strateji ve uygulamalara yol açtığını göstermektedir. Bu bağlamda, ülkenin yükseköğretim sisteminin özelliklerinin yanı sıra, bu sisteme bağlı üniversitelerin altyapısını bilmek, Türkçe öğretiminde en uygun stratejiyi uygulamakta son derece önemlidir.

Romanya, Köstence Ovidius Üniversitesi'nde Yüksek Öğretim. Köstence'de yükseköğretim, bölgenin politik ve toplumsal dönüşümleriyle şekillenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun ardından yaşanan idari ve siyasi karmaşa, yükseköğretim kurumlarının oluşumunu geciktirmiştir. 1961 yılında Rumen Dili ve

Edebiyatı bölümüyle başlayan Filoloji Fakültesi, bölgedeki yükseköğretimin temelini atmıştır. 1964'te Tarih-Coğrafya bölümü eklenmiş, 1971'de ise Rumence-Rusça ve Rumence-İngilizce bölümleriyle çok dilli eğitim gelişmiştir. 1990'da üniversite statüsü kazanan Köstence Ovidius Üniversitesi, 16 fakülte, 36 araştırma merkezi ve 8 enstitüsüyle bölgenin en büyük eğitim kurumlarından biri olmuş, Türkçe öğretimi dâhil geniş bir eğitim yelpazesi sunmaktadır.

Köstence Ovidius Üniversitesi'nde Türkçe'nin Yeri. Köstence Ovidius Üniversitesi, 1990 yılında üniversite statüsüne kavuşarak önemli bir dönüşüm yaşamıştır. Fakat, eğitim sisteminde alınan kararlarla bazı önemli değişiklikler uygulanmıştır. Örneğin lisans programlarının süresi, 1992'de 4 yıla, 2003'te Bologna süreciyle 3 yıla indirilmiştir. Türkçe, 1991 birinci dil Rumence, 2009 yılında birincil dil İngilizce, 2020 yılında ise birincil dil Fransızca eğitim programında yer almıştır. 2023-2024 öğretim yılında, Köstence Ovidius Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi'nde Türkçe, ikincil dil olarak üç farklı eğitim programında yer almaktadır.

Türkçe, geçmişte Mecidiye ve Köstence'deki yüksekokullarda da okutulmuş ancak bu okullar 2004'te kapatılmıştır. Son yıllarda Romanya genelinde İaşi, Galati ve Babeş-Bolyai üniversitelerinde Türkçe kürsüleri açılmıştır. Ayrıca, Bükreş ve Köstence'deki Yunus Emre Kültür Merkezleri, Türkçe ve Türk kültürünü tanıtma konusunda önemli bir rol üstlenmektedir.

Genel olarak, Romanya'da Türkçe, lisans ve lisansüstü düzeyde eğitim programlarında yer alarak bölgedeki akademik gelişime katkıda bulunmaktadır. Ancak, Köstence Ovidius Üniversitesi'ndeki Türk Dili Bölümü, kesintilere uğrayarak istikrarlı bir gelişim sürecine ulaşmakta zorlanmıştır.

Türkçe Bölümünün Gelişimi ve Destekleyen Faktörler. Köstence Ovidius Üniversitesi Türkçe Bölümü, kuruluşundan itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nin sağladığı desteklerle gelişimini sürdürmüştür. Bu katkılar, Türk dili ve kültürünün Romanya'daki öğrencilere ulaştırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Her yıl Türkiye ile Romanya arasında yapılan protokoller çerçevesinde, Türkiye'den bir okutman atanmış, bu öğretim elemanlarının derslere katkıları Türkçe eğitiminin kalitesini artırmıştır.

Bölüm, Türkiye'den gelen Prof. Dr. Mehmet Naci Önal, Prof. Dr. Osman Horata gibi akademisyenler ile Romanya Türk topluluğundan merhum Prof. Dr. Enver Mahmut, Prof. Dr. Nedret Mamut gibi bilim insanların desteğiyle güçlenmiştir. Akademisyenler, öğrencilere Türkçe dil becerileri kazandırmanın yanı sıra Türk kültürüne olan ilgiyi artırmıştır.

2016 yılında TİKA aracılığıyla modern teknolojik araçlarla donatılan "Mehmet Akif Ersoy" Türkçe Dersliğinin kurulması, eğitimi destekleyen önemli bir gelişme olmuştur. Türkçe kürsüsüne akıllı tahta, bilgisayarlar ve 1200'den fazla kitapla donatılmıştır. Türkçe ve Türk kültürüne dair kaynaklar, öğrencilerin dil ve kültürel bilgilerini derinleştirmelerine olanak sağlamaktadır. Ayrıca, TİKA'nın desteğiyle düzenlenen "Kültürel Çokseslilik: Dünyada Türk Dili, Kültürü ve Medeniyeti" başlıklı uluslararası konferanslar, Türk dili ve kültürünün Romanya'da tanıtılmasında etkili olmuştur. 2023 yılında beşincisi gerçekleştirilen bu etkinlik,

akademik çalışmalara ve kültürel köprülerin güçlenmesine katkı sunmuş, Romanya'da, Türk Dili, Kültürü ve Medeniyeti konulu tek akademik etkinlik olması özelliğini taşımaktadır.

Türkçe Eğitiminde Yapısal Değişiklikler ve Karşılaşılan Zorluklar. Köstence Ovidius Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Türkçe, Rumence-Türkçe, İngilizce-Türkçe ve Fransızca-Türkçe eğitim programlarında yer almaktadır. Türkçe dersleri Çağdaş Türkçe, Türk Edebiyatı, Pratik Türkçe ve Seçmeli Dersler olmak üzere dört ana başlık altında toplanmaktadır. Ancak, ders saatlerinde yıllar içinde önemli azalmalar yaşanmıştır. 1992-1993 yıllarında haftada dört saat olarak verilen Çağdaş Türkçe dersi, 2023-2024 öğretim yılında, birinci sınıfta yalnızca iki saat, ikinci ve üçüncü sınıflarda ise bir saate düşmüştür. Benzer şekilde, Türk Edebiyatı dersi saatleri de haftada iki saatten bir saate indirilmiştir. Seçmeli derslerin kapsamı daralmış, Pratik Türkçe ders saatleri ise sekiz saatten dört saate azalmıştır.

Bu değişiklikler, Türkçe eğitiminin içeriği ve kalitesinde gerilemeye neden olmuş, öğrencilerin dil becerilerini geliştirme imkânlarını sınırlamıştır. Bu bağlamda, Türkçe'nin bir dil ve kültürel miras olarak korunması için ders içeriklerinin yeniden yapılandırılması önem taşımaktadır.

Türkçe Bölümündeki Öğrenci Çeşitliliği ve Öğretim Süreci. Türkçe bölümü, ilk öğretim yılından itibaren her öğrencinin Türkçe düzeyinin farklı olduğu bir yapıya sahiptir. Bu durum, Romanya Türkleri, Rumen asıllı öğrenciler ve diğer etnik kökenlere sahip öğrencilerin bulunması nedeniyle, Türkçe seviyelerinde homojenlik sağlanmasının mümkün olmadığını göstermektedir. Türk topluluğuna mensup öğrencilerin Türkçe bilgisi de büyük bir çeşitlilik arz etmektedir. Türk asıllı öğrenciler arasında bazılarının Türkçesi üst düzeydeyken, bazılarının Türkçesi ise çok az veya hiç düzeyindedir. Bu farklılık, Türk asıllı öğrenciler arasında bile büyük bir çeşitliliğin olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan, Rumen asıllı veya diğer azınlık kökenli öğrencilerin çoğu, Türkçeyi hiç bilmemekte ya da sınırlı bir düzeyde bilmektedir. Bu durum, sınıftaki dil seviyelerinin A1 seviyesinden B2 seviyesine kadar geniş bir yelpazeye yayılmasına neden olmaktadır.

Dolayısıyla, Türkçe bölümü, öğrencilerin dil bilgisi düzeylerinin büyük bir çeşitlilik gösterdiği bir ortamda eğitim vermek durumundadır. Bu da öğretim açısından bazı zorlukları beraberinde getirmektedir, çünkü her seviyedeki öğrencinin ihtiyaçlarına göre farklı öğretim yöntemleri ve materyaller kullanılmak zorundadır.

Öğrenci çeşitliliği, bölümdeki eğitim sürecinin dinamikliğini, öğretim kadrosundan da büyük bir esneklik ve adaptasyon yeteneği beklenmektedir. Öğretim üyeleri, farklı dil seviyelerine sahip öğrencilere hitap edebilmek için özel yöntemler ve materyaller kullanarak, her öğrencinin kendi seviyesine uygun bir dil öğrenme deneyimi yaşamasını sağlamaya çalışmaktadır. Bu durum, bölümün eğitim anlayışının öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına uygun olmasına ve her seviyede etkili bir dil öğrenme süreci sunulmasına önem vermektedir.

Öğrencilerin Bölümü Seçme Nedenleri. Öğrencilerin bölümü seçme nedenleri oldukça çeşitlidir ve kişisel hedeflere göre değişiklik göstermektedir. Romanya Türk toplumu mensubu olan öğrencilerin çoğu, Türkçe öğrenimlerinin ardından Romanya eğitim sisteminde Türkçe öğretmeni olma hedefi taşımaktadır. Bunun dışında, bir kısmı ise Türk şirketlerinde veya Türkiye Cumhuriyeti'nin Romanya'daki çeşitli kurumlarında çalışma hedefiyle bölüme kaydolmaktadır. Bu tür öğrenciler, Türkçeyi yalnızca dil olarak değil, aynı zamanda meslek edinme amacıyla öğrenmeyi istemektedirler. Rumen asıllı ya da diğer etnik kökenlere sahip öğrenciler ise genellikle Türk şirketlerinde çalışmayı, Türkçe çevirmenlik yapmayı ya da Türkiye'de iş imkânı bulmayı arzulamaktadırlar. Bir kısmı, Türkiye'ye gidip orada yaşamayı ve yerleşmeyi hedeflemektedirler. Türkçeyi öğrenme motivasyonları, genellikle profesyonel hedefler doğrultusunda şekillenmekte olup, Türkçe bilgisi onların iş bulma ve kariyer fırsatlarını artıracak önemli bir araç olarak görülmektedir.

Bölüme kayıt yapan öğrencilerin motivasyonları, genel olarak kültürel ve mesleki amaçlar doğrultusunda şekillenmiş olsa da bazı öğrenciler için Türkçe öğrenmek, dilin zengin kültürel mirasını keşfetme ve bu dil aracılığıyla Türk kültürüyle daha derinlemesine bir bağ kurma fırsatı sunmaktadır. Özellikle Rumen asıllı öğrenciler, Türk kültürüne olan ilgilerini ve meraklarını Türkçe öğrenerek pekiştirmeyi hedeflemektedirler. Bu öğrenciler için Türkçe, sadece bir dil değil, aynı zamanda bir köprü, bir kültürel araç olarak da önem taşımaktadır. Türkçe bölümü, bu öğrencilerin dil bilgisi kazanmalarının yanı sıra, Türk kültürünü, edebiyatını ve tarihini de öğrenme fırsatına sahip olmalarını sağlamaktadır.

Değerlendirme ve sonuçlar. Türkçe Bölümü, farklı dil seviyelerine sahip öğrencilere eğitim veren bir yapıya sahiptir. Öğrencilerin dil bilgisi düzeylerindeki çeşitlilik, öğretim sürecini karmaşıklaştırmakta ve farklı etnik kökenlerden gelen öğrencilerin çeşitli hedefleri, eğitim sürecinin kişiselleştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Romanya Türkleri başta olmak üzere, Rumen asıllı ve diğer azınlıklara mensup öğrencilerin Türkçe düzeyleri arasındaki farklar, eğitimde esneklik ve özel öğretim metotlarının uygulanmasını gerektirmektedir. Öğrencilerin Türkçe öğrenme motivasyonlarındaki farklılık, Türkçe eğitim programlarının daha geniş bir perspektifle ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Köstence Ovidius Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde yer alan Türkçe Bölümü, son on yılda doğal bir evrim sürecine girmiştir. Müfredat çerçevesinde, diğer ikinci dillerde olduğu gibi Türkçe ders saatleri sabitlenmiştir. Ancak, eğitim programları ve ders saatleri doğrultusunda öğretim kadrosunun yetersiz olmasına rağmen bölüm, mevcut koşullara uyum sağlamış ve her yıl az sayıda da olsa öğrenci kabul ederek sürekliliğini korumuştur. Buna karşın, haftada 8-10 saat olarak belirlenen ders saatlerinin hem dil hem edebiyat hem de pratik derslere ayrılması zorunluluğu, Türkçe öğretimini zorlaştırmaktadır. Öğrencilerin dil düzeylerindeki farklılıklar bu zorlukları daha da artırmaktadır.

Müfredat ve ders saatlerinde değişiklik yapılması mümkün olmadığından, yapılabilecek tek değişiklik, ders içeriklerinin yeniden yapılandırılmasıdır. Buradaki temel soru şudur: Mevcut ve değiştirilemeyen koşullara göre öğrencilere ne kadar

Türkçe dil bilgisi ve Türk edebiyatı konuları öğretilebilir? Bu soruya yanıt aramak, Türkçe öğrenim ve öğretim sürecinin yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Bu durumun yalnızca Köstence Ovidius Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkçe Bölümü için geçerli olmadığını düşünüyorum. Bologna sistemini uygulayan diğer üniversitelerde de ikinci dillerin ders saatleri benzer şekilde sınırlıdır. Bu nedenle, Türkçe öğretim üyelerinin düzenli olarak bir araya gelmesi, fikir alışverişinde bulunması ve yeni materyaller ile çözümler üretmesi gereklidir.

Aynı zamanda, öğrencilerin bölüme kayıt yaparken beklentilerini anlamak büyük önem taşımaktadır. Öğrencilerin bölümü seçme nedenlerini öğrenerek öğrenci merkezli eğitime odaklanılmalıdır. Türkçe Bölümünün devamlılığı, dolayısıyla Türkçenin bu bölgede kesintisiz yaşatılması, ancak öğrencilerin bölüme ilgi göstermesiyle mümkün olacaktır. Öğrenci merkezli ve kişiselleştirilmiş eğitim bu bağlamda şarttır. Fakülte, altyapı açısından donanımlı bir yapıya sahip olsa da öğrencilerin beklentilerinin karşılanamaması, bölümün geleceği için risk teşkil edebilir. Her yıl başında uygulanan kısa anketler, öğrencilerin iş hayatına en kısa sürede atılmak istediklerini göstermektedir. Müfredat gereği mesleki hedeflere yönelik özel dersler sağlanamasa da öğrencilerin hedefleri doğrultusunda, dil bilgisi ve pratik Türkçe derslerinin yeniden yapılandırılması gereklidir.

İkincil diller için hazırlık sınıflarının bulunmaması nedeniyle, öğrenciler ikinci sınıftan itibaren dil bilgisi ve dil pratiği derslerinde mesleki terminolojiye ağırlık verilmelidir. Ayrıca, öğrencilerin çoğunun Romanya'da çalışma imkânları aradığı göz önünde bulundurularak çevirmenlik becerilerinin geliştirilmesi önemlidir.

Bu çerçevede, dil bilgisi ve pratik dersler için müfredata uygunluk sağlanıp öğrencilerin beklentilerinin bir kısmı karşılanabilse bile, Türk edebiyatı dersleri hâlâ zorluk teşkil etmektedir. İlk sınıftan itibaren zorunlu olan bu ders, içerik ve terminoloji açısından öğrenciler için zorlayıcıdır. Çok zengin özelliğini taşıyan Türk edebiyatına, müfredat gereği, haftada yalnız iki saat ayrılması şu soruyu ortaya çıkarmaktadır: Türkçe Bölümü mezunu, Türk edebiyatından hangi konulara ve ne kadarına mutlaka hâkim olmalıdır? Bu sorunun yanıtı, Türk edebiyatı dersinin de yeniden yapılandırılması gerektiğini göstermektedir.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, Türkiye dışında bulunan Türkçe bölümlerinin farklı durumları, farklı yaklaşımlar ve çözümler gerektirmektedir. Bu nedenle, üniversitelerin Türkçe bölümlerinde görev yapan akademisyenlerin bir araya gelerek deneyim paylaşımında bulunması, ortak çözümler üretmesi, Türkçenin daha etkin bir şekilde öğretilmesine katkısı olacaktır.

Kaynakça

Alyılmaz, Semra, Şengül Kübra. "Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Dil Öğrenme Stratejilerine Dayalı Etkinliklerin Dilbilgisine Yönelik Başarıya ve Kalıcılığa Etkisi". Dil Dergisi, 169/1 (2018): 67-110. Erişim tarihi 30.11.2024 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/780011>

Başar, Umut, Ersin Akbulut. “Yabancılara Türkçe Öğretiminde Öğrenen İhtiyaçlarının Belirlenmesi: Yunus Emre Enstitüsü Tiflis Türk Kültür Merkezi Örneği”. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi 5/2: 1005-1020. Erişim tarihi 30.11.2024 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/teke/issue/24715/261426>

Boylu, Emrah, Önder Çangal. “Yabancılara Türkçe Öğretiminde Dil İhtiyaç Analizi: İran Örneği”. International Journal of Language Academy 2/4 (2014):127-151. Erişim tarihi 30.11.2024 <https://ijla.net/?mod=makale_tr_ozet&makale_id=25140>

Canale, Michael, Merill Swain. “Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing”. Applied Linguistics, 1 (1980) :1-47. Erişim tarihi 30.11.2024 <https://www.researchgate.net/profile/MerrillSwain/publication/31260438_Theoretical_Bases_of_Communicative_Approaches_to_Second_Language_Teaching_and_Testing/links/0c960516b1dadad753000000/Theoretical-Bases-of-Communicative-Approaches-to-Second-Language Teaching-and-Testing.pdf>

Çalışkan, Nihal, Önder Çangal. “Yabancılara Türkçe Öğretiminde Dil İhtiyaç Analizi: Bosna-Hersek Örneği”. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 2/13 (2013): 310-334. Erişim tarihi 30.11.2024 <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/16745>

Durmuşçelebi. Mustafa. “Yabancılara Türkçe Öğretim Programlarının Etkililiği. Journal of Teacher Education and Educators” 4/2 (2015): 247-273. Erişim tarihi 30.11.2024 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/646453>

Köstence’de yükseköğretimin tarihçesine dair rapor. Erişim tarihi 30.11.2024 https://calitate.univ-ovidius.ro/docs/rapoarte-deautoevaluare/2010/3_Prezentare% 20Universitatea%20Ovidius%20Constanta.pdf

Özdemir Cemal, Ahmet Duran Say. “Yabancı Dil Öğretiminde Öğretmen ve Öğrenci Merkezli Yaklaşımlar: Sosyal Formların Etkili Kullanımı”. Journal of Criminology Sociology and Law 9/9 (2024): 15-38. Erişim tarihi 30.11.2024. <https://www.journalcriminology.com/FileUpload/as993887/File/2.yabanci_dil_ogretiminde_ogretmen_ve_ogrenci_merkezli_yaklasimlar.pdf >

Özkaya, Hilal. “Yabancı Dil Olarak Rusça ve Türkçe Öğretim Programlarının Karşılaştırmalı Analizi “. Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi 7/1, (2024): 4-24. Erişim tarihi 30.11.2024 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3499667>

Öztürk, Burcu. “İngiltere’de Yükseköğretimde Türkçe Öğretimi: Exeter Üniversitesi Örneği”. Aydın TÖMER Dil Dergisi, 6/1 (2021): 25-42. Erişim tarihi 30.11.2024. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1486020>

Sayar, Elif. “Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenme Nedenlerine Yönelik Bir İhtiyaç Analizi: Cibuti Örneği”. Hacettepe Üniversitesi Yabancı Dil Olarak Türkçe Araştırmaları Dergisi 5/95 (2019):95-108. Erişim tarihi 30.11.2024 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/767129>

Şen, Ülker, Gamze Delioğlu. “Almanya Üniversitelerinde Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimine Yönelik Verilen Derslerin Değerlendirilmesi”. Aydın TÖMER Dil Dergisi 8/1 (2023): 43-68. Erişim tarihi 30.11.2024 <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2988666>

Tığlıoğlu Kapıcı, Dilek. “Fransa’da Türkçe Öğretiminin Güncel Durumu Üzerine Bir Değerlendirme”. Hacettepe Üniversitesi Yabancı Dil Olarak Türkçe Araştırmaları Dergisi 8/93 (2024):94-114. Erişim tarihi 30.11.2024. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3660713>

Yılmaz, Fatih. “An Investigation into Students' Turkish Language Needs at Jagiellonian University in Poland”. Educational Research and Reviews 9/16 (2014): 555-561.

Erişim tarihi 30.11.2024 <https://academicjournals.org/article/article1409569345_Y%C4%B1lmaz.pdf >

Yılmaz, Irmak. “Belçika’da Türkçe Öğretiminin Sorunları ve Türkçe ve Türk Kültürü Ders Kitaplarına Eleştirel Bir Yaklaşım”. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6/12, (2016): 301-312. Erişim tarihi 30.11.2024 <http://busbed.bingol.edu.tr/tr/download/article-file/325185>